

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«XXIII СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ,
СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«XXIII САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»**

ТОМ 14

**ПАВЛОДАР
2023**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
Ж64

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КЕАҚ Басқарма
Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КЕАҚ ғылыми
жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі –Басқарма мүшесі-проректор

Редакция алқасының мүшелері:

Ахметов К. К., Бегимтаев А. И., Бексейтов Т. К., Испулов Н. А., Кислов А. П.,
Колесников Ю. Ю., Абишев К. К., Шакарманова М. П., Крыкбаева М. С.,
Исенова Б. К., Ибраева А. Д.

Жауапты хатшылар:

Айтмағамбетова Г. А., Акимбекова Н. Ж., Алимова Ж. С., Арынова Ш. Ж.,
Ахметов Д. А., Ашкина А. А., Бармина Е. Ю., Бахбаева С. А., Бейсембаева А. К.,
Бельгибаева К. К., Боранкулова Б. Е., Джанарғалиева М. Р., Джусупова Э. М.,
Жакубаева Б. Б., Жумабекова Д. К., Жуманбаева Р. О., Зарипов Р. Ю.,
Исимова Б. Ш., Исакова З. С., Казбеков Е. Ж., Клошина З. В., Кривец О. А.,
Нургожина Б. В., Ордабаева Ж. Е., Сарбасов А. К., Суентаева З. Т., Таничев К. С.,
Тапалчинова А. С., Титанов Ж. Е., Токтарбекова А. Б., Толокольникова Н. И.,
Фазлутдинова Ж. К., Шабамбаева А. Г., Шагиева Г. Т.

Ж64 «XXIII Сәтбаев оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференциясының
материалдары. – Павлодар : Торайғыров университеті, 2023.

ISBN 978-601-345-364-4 (жалпы)
Т. 14 «жас ғалымдар». – 2023. – 537 б.
ISBN978-601-345-350-7

«XXIII Сәтбаев оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференциясы
(12 сәуір 2023 жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша ұсынылған
мақалалар енгізілген: Энергетика, Физика-математикалық және компьютерлік
ғылымдары, Ауыл шаруашылығы және АӨК, Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық,
Заманауи инженерлік инновациялар мен технологиялар, Жаратылыстану ғылымдары,
Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары, Техникалық және кәсіптік білім беру.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.

Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-350-7 (Т. 14)
ISBN 978-601-345-364-4 (жалпы)

©Торайғыров университеті, 2023

**Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки**

Секция 31

**Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік:
дәстүр мен инновация сабақтастығы
Культурная идентификация в годы Независимости
Казахстана: преемственность традиций и инноваций**

**ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ЖАҒАНДАНУ:
БОЛАШАҒЫ МЕН ҮРДІСТЕРІ**

АУБАКИРОВ М. Н.

магистр, оқытушы, Торайғыров университеті Жоғары колледжі, Павлодар қ.

ТӨЛЕУТАЙ А. С.

студент, Торайғыров университеті Жоғары колледжі, Павлодар қ.

«Мәдениет» ұғымы туралы айтатын болсақ, оның екі түсіндірмесін ажырату керек. Кең мағынада мәдениет-бұл тарих бойында адам жасаған барлық нәрсе.

Тар мағынада бұл адамгершілік, дін, дүниетаным, эстетика және адамның білім деңгейі сияқты салаларды қамтитын құндылықтар мен нормалар жүйесі. Рухани мәдениет саласы немен сипатталатынын қарастырайық.

Рухани мәдениет бұрыннан зерттеліп келеді, адамзат тарихының басынан бастап адамдар рухани мәдениетті түсінуге, оның пайда болу себептерін анықтауға, рухани шығармашылық әрекеттерінің қалай дамитынын, рухани шығармашылық жасаушының қандай қасиеттері болуы керек, қоғамның рухани құндылықтарын жасаушының қандай қасиеттері болуы керек екенін түсіндіруге тырысты деп айтуға болады.

Демек, кез-келген қоғамның рухани мәдениетінің ажырамас бөлігі-бұл адамға бүкіл әлемде және, ең бастысы, ол өмір сүретін және әрекет ететін қоғамда жүруге мүмкіндік беретін құнды білім әлемі. Мәдениеттің құндылықтары адам үшін үлкен жеке мағына мен мағынаға ие, олар адам басқа адамдармен, бүкіл қоғаммен және тіпті өзімен қарым-қатынас орнататын негіз болып табылады.

Қоғамның рухани мәдениеті-бұл рухани құндылықтардың, нормалар мен қағидалардың жиынтығы, сондай-ақ олардың дамуы мен өмірде қолданылуына негізделген адамдардың қызметі.

Егер осы салаға қатысты нәрсе туралы айтатын болсақ, мәдениеттің көрінісі ретінде мораль, білім, ғылым, философия, дін, өнер туралы айту керек [1].

Жаһандану - бұл экономикалық, әлеуметтік, мәдени немесе саяси салада болсын, бүкіл әлемдегі әртүрлі қоғамдар мен ұлттар арасындағы жақындасу процесі. Дегенмен, жаһанданудың негізгі факторы елдер арасындағы нарықтардың қолданыстағы интеграциясы болып табылады. Жаһандану планетаның әртүрлі нүктелері арасында тығыз байланыс орнатуға мүмкіндік берді, соның арқасында олар ортақ сипаттамаларға ие болды. Жаһандану процесі әртүрлі елдер мен аймақтардағы нарықтардың адамдарды, тауарлар мен қызметтерді жақындастыру үшін бір-бірімен қалай байланысатындығымен анықталады.

Осы елді мекенге тән әдет-ғұрыптар, дәстүрлер, азық-түлік және тауарлар қазір мүлдем басқа жерлерде бар. Бұл жаһандану қамтамасыз ете алатын ақпарат алмасу мен еркіндіктің арқасында. Қоғамның жаһандануы бүгінде өркениет дамуының маңызды тенденцияларының бірі болып табылады, ол алдағы онжылдықта қоғам өмірінің барлық салаларына: экономикаға, саясатқа, ғылымға, білім мен мәдениетке шешуші әсер етеді.

Сонымен қатар, бұл адамзат тарихында бұрын-соңды болмаған Жаңа гуманитарлық революцияны күту керек мәдениет саласында ең түбегейлі өзгерістерге әкелуі мүмкін.

Бұл революцияның дамуы алдағы онжылдықтарда болжанады және бүгінде бұл адамдардың өмір салтындағы түбегейлі өзгерістерге ғана емес, сонымен қатар олардың дүниетанымын, табиғатқа, өзіне және басқа адамдарға деген көзқарасын айтарлықтай өзгертетіні анық.

Синергетика тұрғысынан қоғамның жаһандану процесін әлемдік өркениеттің одан әрі дамуына жаңа қауіп-қатерлерге табиғи реакциясы ретінде қарастыруға болады.

Бұл жерде екі негізгі және қарама-қарсы тенденцияларды ажырату керек. Бір жағынан, әлемдік қоғамдастықтың әртүрлі бөліктерінің ақпараттық өзара байланысының қарқынды өсуі байқалады, бұл оның күрделі өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе ретіндегі тұрақтылығын арттырады. Екінші жағынан, Батыстың және ең алдымен Америка Құрама Штаттарының қуатты мәдени және ақпараттық экспансиясының әсерінен дамымаған және дамушы елдердің дәстүрлі ұлттық мәдениеттері жойылуда. Бұл екінші тенденция әлемдік қауымдастықтың мәдени әртүрлілігін

тез төмендетеді, бұл оның күрделі жүйе ретінде деградациясының белгілерінің бірі, сондықтан оны теріс деп санау керек.

Бұл өркениеттің сыртқы және ішкі деструктивті әсерлерге төзімділігін төмендетеді. Өйткені, биологтар біздің планетамыздағы тіршіліктің биологиялық әртүрлілігін сақтау үшін табандылықпен күресіп жатқаны бекер емес, ол да тұрақты түрде азайып келеді.

Осы екі қарама-қарсы тенденцияның қайсысы басым болады, болашақты көрсетеді. Алайда, ХХІ ғасырдағы адамзат болашағының негізгі проблемалары экономикалық немесе саяси салаларда емес, алдағы жылдары өркениеттің одан әрі тұрақты дамуын, сондай-ақ ұлттық және халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері тұрғысынан бүкіл қоғамның назарына айналуы тиіс мәдениет саласында шешілетіні бүгінде анық [2].

Қазақстанға келетін болсақ, табысты дамып келе жатқан демократиялық жүйеге қарамастан, тарихи даму тұрғысынан азаматтардың мәдени санасын кеңестік мемлекеттік құрылымның салдарын, сондай-ақ КСРО-ның саяси ыдырау оқиғаларын ескерусіз қарастыру мүмкін емес. Өйткені, кеңес мәдениеті кеңестік режимнің қажеттілігінен туындады және қоғамдық өмірдің барлық салаларына мемлекеттің күшті әсерімен анықталды. 70 жылдан астам уақыт ішінде аймақтық, этникалық айырмашылықтарға қарамастан, кеңес елдері республикаларының барлық азаматтарына қатысты белгілі бір принциптер мен негіздермен өте тұрақты мәдени қауымдастық қалыптасты.

Бұл «берік іргетас», әрине, бүгінде өзін, ең алдымен, кеңестік идеологиямен тәрбиеленген ұрпақтардың дүниетанымдық идеяларында білуге мүмкіндік береді.

Бұл «халықаралық» мәдениеттің жаңа формаларын қабылдамай, жаһандану процестеріне қарсы тұруға деген ұмтылыс пен қабілетті көрсететін қазіргі қоғам адамдарының осы санаттары.

Алайда, бір жағынан әлемдік жаһандану оқиғаларына кіріспе қабілетін байқауға және көрсетуге мәжбүр болған азаматтардың жас буыны, екінші жағынан, бұрыннан бар идеялар мен көзқарастардың элементтерін аға буын тәрбиесінде сынауға мәжбүр болған жас буын неғұрлым күрделі жағдайға тап болды.

Қалыптасқан жағдайдың қарама-қайшылығы Мәдени қатынастар жүйесінің күрделілігін анықтайды. Бүгінгі таңда этникалық мәдениеттің ерекшеліктеріне деген қызығушылықтың артуын ескере отырып, ұлттық дәстүрлерді қайта жаңғыртудың нақты процесі жүріп жатқан кезде, сонымен бірге әлемдік

жаһандану жағдайында бұқаралық ақпарат құралдарының, бұқаралық мәдениеттің әртүрлі формаларының арқасында адам әлемдік мәдени, әлеуметтік-саяси кеңістікке енген кезде процесс байқалады.

Ол өзінің этносымен және Ұлттық мемлекетімен ғана емес, сонымен бірге әлемде болып жатқан оқиғаларға өзінің қатысуын сезінеді, адам өзін «әлемнің азаматы» ретінде көбірек сезінеді және бұл жаңа сәйкестік күрделі қатынастарға ие, кейде белгілі бір мемлекеттің азаматы ретінде өзінің жеке басымен айқын қақтығысқа түседі.

Қазақстан үшін бұл жанжал жаһандық процестердің қысымына қарамастан маңызды мәнге ие, оның халқының өмір сүруінің іргелі әлеуметтік-саяси шарты болып табылатын ұлттық мемлекеттілікті нығайту өмірлік маңызға ие.

Ұлттық мемлекет қоғамдық өмірдің әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерінің шешуші буыны болып табылады.

Жаһандану дәуірінің басталуымен адамзаттың мәдени алуан түрлілігіне Бұқаралық мәдениет тарапынан сын-қатер төніп тұр және оған қоғам алдында тұрған проблемаларды оң шешуге ықпал ететін Ұлттық мәдени құндылықтардың дәйекті және тұрақты айналымы мен сақталуы жауап берілуі мүмкін, қазақ және Қазақстанның басқа да халықтарының дәстүрлі мәдениетінің тілдік және мәдени бірегейлігі мен өзіндік ерекшелігін сақтау туралы мәселе аса өзекті болып отыр.

Әңгіме батыс мәдениетіне қатысты бәсекеге қабілетті болу үшін қазақ мәдениетін жаңғырту және дамыту туралы болып отыр. Өсіп келе жатқан жаһандану жағдайында Қазақстан халықтарының дәстүрлі мәдениеті мен либералды-демократиялық қоғам құндылықтарының сындарлы диалогы қажет.

Транзиттік қоғам мәдениеті саласындағы қатынастарды реттейтін және халықтар мәдениетінің бірегейлігін қамтамасыз ететін заңдар қажет [3].

Қазақ мәдениеті-көшпелі халық тарихының көрінісі. Мыңдаған жылдар бойы қазақ даласында өздерінің бірегей дүниетанымын қалыптастырған, өзіндік салт-дәстүрлерін қалыптастырған, көрші халықтармен және мәдениеттермен ынтымақтасқан көшпенділер тайпалары болды.

XIX-XX ғасырларда көптеген қазақтар көшпелі өмір салтын отырықшы өмір салтына ауыстыра бастады және қазақ халқының жаңа мәдени аспектілері дамыды. Бүгінгі таңда Қазақстан

мәдениеті-бұл көшпелі өткеннің рухына сінген әр түрлі өнер, дәстүр мен өмірдің орасан зор қабаты.

Қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушы - А. Құнанбаев. Ол (1845-1904) Семей облысының Шыңғыс тауларында Тобықты отбасының старшинасының отбасында дүниеге келген. Жиырма жыл бойы Абай, қазірдің өзінде жетілген адам, халық поэтикалық шығармашылығын, шығыс ақындарын және орыс классикалық әдебиетін оқыды.

1886 жылы 40 жасында Абай өзінің «Жаз» өлеңін жазды, өмірінің кейінгі жиырма жылы поэтикалық қызметте өтті. Абай қазақ қоғамындағы барлық жаңа, прогрессивті заттардың тасымалдаушысы болды.

Оның пікірінше, әрбір ойшыл адам қоршаған шындыққа өзінің саналы көзқарасын дамытуы керек еді. Ол адамзат қоғамын жақсы және парасатты, біртіндеп дамып келе жатқанын көргісі келді.

«Ақыл, ғылым, ерік» адам көтерілетін қоғамның прогрессивті дамуына деген ұмтылыс Абай шығармашылығының басты бағыттарының бірі болды.

Әр адамның адамзат қоғамына қызмет ету жолдарын Абай Құнанбаев ең алдымен еңбекте қоғамның материалдық және рухани игіліктеріне қол жеткізу мен өркендеу құралы ретінде көрді. Өзара іс-қимыл, мәдениеттер диалогы өзара байытуға әкеледі, бұл жаңа әлемдік тәртіпті құруға пайдалы әсер етуі мүмкін.

Жаһандық әлем мәдени әртүрлілікті сақтап, әр халықтың өз мәдени мұраттары мен құндылықтарына сәйкес әрекет ету құқығын құрметтеуі керек.

Болашақтың мұндай жобасы көбінесе жаһандану деп аталады, яғни мәдениеттер өзара байытылған кезде пайда болатын дамып келе жатқан жаһандық мәдениеттің жетістіктерімен модернизацияланған жергілікті мәдениеттердің синтезі [4].

Адамзат тарихы-бұл әртүрлі мәдениеттердің даму, өзара әрекеттесу және диалог тарихы. Бұқаралық коммуникацияның дамуымен өзара әрекеттесу, әртүрлі мәдениеттердің өзара енуі, әртүрлі ұлттық мәдениеттердің ерекшеліктерін түсіну жүреді.

Тұлғааралық қарым-қатынастан басталып, мәдениеттермен қарым-қатынаспен аяқталатын түсіну мәселесі ерекше маңызға ие.

Ұлттық мәдениеттердің айырмашылығына қарамастан, олардың диалогына әрқашан мүмкіндік бар.

ӘДЕБИЕТ

1 <https://obrazovaka.ru/obschestvoznanie/duhovnaya-kultura-obshchestva.html>

2 <https://sec.chgik.ru/globalizatsiya-obshhestva-i-ee-kulturologicheskie-posledstviya/>

3 Шерьязданова К.Г. Республика Казахстан и глобализация [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/>

4 Абдурахманова, Е. А. Влияние глобализации на культуру / Е. А. Абдурахманова. — Текст : непосредственный // Исследования молодых ученых : материалы V Междунар. науч. конф. (г. Казань, декабрь 2019 г.). — Казань : Молодой ученый, 2019. — С. 90-92. — URL: <https://moluch.ru/conf/stud/archive/353/15462/> (дата обращения: 06.03.2023).

МЕГАПОЛИСТИҢ МӘДЕНИ КЕҢІСТІГІНДЕГІ КӨШЕ МУЗЫКАСЫ

АХМЕТОВА Т.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С.

PhD, Ғылыми жетекші, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Жылы күндерде «үлкен жолдан романтиктер» қалалардың көшелеріне шығады, бірақ қарақшылар емес, керісінше, шығармашылық адамдар. Көше музыканттары, әуесқойлар мен кәсіпқойлар өнер және, әрине, табыс үшін әндерін шырқап аспаптарда ойнайды. Жалғыз немесе екеуі, бұл адамдар қалаға музыка әлемін танытады. Жанды музыка болмаса, қала енді бірдей емес. Бұл жаңа құбылыс – көше музыканты ма? Олар тек XX ғасырда пайда болды ма? Немесе ертерек шығар? Қиял-ғажайып таверналарда емес, шынайы өмірде өнер көрсеткен қаңғыбас әншілерді көше музыканттары деп атауға бола ма? Мысалы, XIX ғасырда. Немесе жалпы орта ғасырларда. Патрицийлер қазіргі заманғы сән ақындарының поэтикалық қойылымдарын тыңдаған Ежелгі Римде заманауи көше музыкасының тамырын табуға бола ма? Немесе ежелгі грек театрында? Бұл сұрақтардың жауаптарында қазіргі заманғы көше музыкалық мәдениетінің дәстүрлерінің бастаулары жатыр. [1; <https://www.prostranstvo.media/ulichnyemuzykanty-istorija-tradicii-sovremennost/>]

Бұл мақаланың мақсаты-көше музыканттарының әсері мен өмірін мәдени тұрғыдан талдау және музыкалық мәдениеттің қандай ерекшеліктері күнделікті өмірде көрінетінін анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

1.Көше музыкасы ұғымын анықтау, түрлеріне анықтама беру.

2.Көше музыкасының тарихын зерттеу.

3.Мегаполисте көше музыкасын құруға және насихаттауға әсер етуі мүмкін мәдениеттің ерекшеліктерін талдау.

4.Көше музыканттарының сәтті мысалдарын қарастыру.

5.Көше музыкасын дамыту мәселелерін анықтау.

6.Көше музыкасының ел үшін қандай маңызы бар екенін анықтау.

Осы міндеттерді орындау нәтижесінде көше музыкасының мәдени ерекшеліктерінің әсері қарастырылады, сонымен қатар тақырыпты ашқан кезде ескерілуі керек көше музыканттарының маңызды элементтері анықталады. Бұл мақалада көше музыкасына мәдени талдау жасалады, бұл тақырыпты зерттеудің жаңа тәсілі. Көше музыкасының экономикалық және шығармашылық аспектілеріне бағытталған классикалық зерттеулерден айырмашылығы, мәдени талдау әлеуметтік-мәдени факторлардың әртүрлі мәдениеттердегі көше музыкасын қабылдауға қалай әсер ететінін түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мақалада әртүрлі елдердің көше музыканттарын салыстыру ұсынылады, бұл зерттеу үшін өзекті және қызықты тақырып.

Көше музыкасы – Шығыс пен Батыстың дәстүрлі мәдениетінен, ежелгі мерекелері мен рәсімдерінен бастау алған ең заманауи мегаполистердің нақты шығармашылық тәжірибесі. Қала өмірінің өзі сияқты өзгермелі және мобильді, технологияны үнемі жаңартып, архаикалық формаларды жаңғырта отырып, ол көне заманнан бүгінгі күнге дейін «қызығушылық танытқан аудиторияны тәрбиелеп, қызықтырды (немесе қызықпайтындарды алаңдатты)». Қабылдау мен көзқарастың екіұштылығына, кейде теріске жетуіне қарамастан, мұндай қызмет түрінің беделіне қарамастан, көше музыкасы өмір сүруін жалғастыруда. Ал үшінші мыңжылдықтың басына қарай көше суретшілерінің қалалық дыбыс пейзажында болуының әсерінің күшею тенденциясын елемей мүмкін емес: көше музыканттары жаһандық жарнама және фастфуд әлемінде сөзбе-сөз барлық жерде. [2; с.3]

Ежелгі Түркі дүние мұрасын түгендеуге қадам басуымыз ертенгі күнге ерекше серпін береді. Бізге өткен ғасырларда

«Маған бүкіл қазақ даласы ән салып тұрғандай көрінеді» деп орыс ғалымының таңқалуы бекер емес. Демек, дала музыкасының анталогиясын жасау оның мыңжылдығының кепілі болары сөзсіз. Елбасы «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласында оны жүйелі зерттеп, дәріптеуді ғана тапсырмай, аудиторияға тарату жолын да екшеп, жіліктеп ұсынды. Атап айтқанда, мәдениетіміздегі көне сөздер мен мәтіндерді суретімен беру, музыкалық әуендердің электронды нұсқасын шығару өскелең ұрпақтың ойына нәр береді. Еліміздің түрлі өңірлері мен өзге елдерге фольклорлық дәстүрдің негіздерін іздеу үшін экспедиция ұйымдастыру ісі де дер кезінде қолға алынып отыр деп ойлаймын. Неге десеніз, анталогия өткен мыңжылдықтағы халық ауыз әдебиетінің таңдаулы үлгілері -ертегі, аңыз-әфсаналар мен қисса, эпостарды жинақтайды. Ал, біз осыған дейін айтып келген жаңақазақстандық патриоттарды рухани сілкініске тәрбиелейтіні анық,- деп Батырхан Дәуренбеков, облыстық «Оңтүстікфильм» КММ директоры, кинорежиссері өз пікірін білдірді.[3.]

Ваганттар - саяхатшы әншілері Батыс Еуропада XI ғасырда белгілі болды. Егер ерте орта ғасырлардың тұрғыны сөздерді әдемі ұйқастырып ән айта білсе, ол ваганттар тобына кіретін. Кейде оларға Француз жонглерлері, неміс шпильмандары, ағылшын министрлері жатады. Олардың барлығы Эвтерпа, Терпсихор және Эрато музаларының қызметшілері. Алғашқы ваганттар шіркеушілер болды, содан кейін оларға еуропалық университеттердің студиялары қосылды, содан кейін қарапайым қала тұрғындары осы салада даңққа ие болуға тырысты. Олардың арасында қашқын монахтар жиі жасырынған. Ваганттар ежелгі әлемнің қазыналарын бағалады: махаббат лирикасында Амур, Венера, нимфалар мен сатирлердің бейнелері болды. Трубадурлар мен миннесингерлерден айырмашылығы, олар ханымға қызмет етпейді, олар әлі сыпайы емес, бірақ біртіндеп діни мотивтерден алыстап, тәндік махаббаттың қуанышы туралы ән айтады. Дәл осы көңілді жігіттер діни литургияларды пародиялауға батылы барды. Сіз естіген шығармалардың ішінде, егер естімеген болсаңыз, Киевтің балалар мен жасөспірімдерге арналған опера және балет театрының репертуарынан «Кармина Бурана», дүниелік көңілді әндер жинағын таба аласыз. Сонымен қатар, студенттік «Гаудеамус» — бұл ішімдік ішетін вагант әнінің мысалы. Тіпті» француз жағында «деп басталатын» студенттің әні «— бұл XII ғасырдағы» Кармина

Бурананың «әндерінің бірі, Лев Гинсбургтың» Галлиядағы қонақ үй «әнінің еркін аудармасы.

Миннесингерлер деген - «Minne» сөзі орта жоғары неміс тіліндегі махаббатты білдіреді. «Миннесанг» өнері труверлер мен трубадурларға ұқсас, бірақ неміс тілінде ұсталған. Дәл осы жігіттер Құдайға деген сезімін және билеушіге деген адалдығын ұмытпай, өздерінің әдемі ханымына деген рыцарлық риясыз сүйіспеншілікті жырлады. Рыцарлық романдар дәуірі сыпайылық пен ұстамдылық заңдарын белгіледі. Бірақ олар француз және британдық менестрелдерге дейін, труверлерге дейін жете алмас.

XI-XIII ғасырларда Францияның оңтүстігінде, Италияның солтүстігінде және Испанияның құнарлы жерлерінде жүрген трубадурлар өз заманының нағыз Әлеуметтік және діни белсенділері болды. Олар провансаль тілінде ән айтты, олардың жұмысы Данте мен Петрарканы шабыттандырды. Олар жонглерлермен бірге жиі өнер көрсетті, бір-бірімен өнерде бақ сынасып, музыка ойнауға, ән айтуға және лицейге келген феодалдық ауланың есебінен өмір сүрді. Бірақ инквизицияның өркендеуімен, альбиго крест жорығынан кейін олар іс жүзінде жоғалып кетті.

Труверлер-XII-XIII ғасырлардағы романтикалық француздар. Алдымен олар жасырын әрекет етті. Халық поэзиясы мен ғұрыптары труверлерді ескі француз тілінде әсерлі махаббат әндерін жасауға шабыттандырды. Пастораль, эмоционалдылық, нәзіктік және лирика – труверлердің жас қозғалысының әуендерінің айрықша белгілері. Дәуірдің шыңында жетілген музыканттар сыпайы поэзия жасайды. Әдемі ханымға табыну басым болады, труверлер трубадурларға ұқсайды.

Солтүстік Еуропаның қаңғыбас әншілері мен әңгімешілері жоғарыда аталған барлық бауырластардан түбегейлі скальдтаререкшеленеді. Белгілі скальдтар Еуропаның соқпақтарымен IX ғасырдан XIV ғасырға дейін кезіп жүрді. Сонымен, Кіші Эдданың авторы Снорри Стурлусон XII ғасырда поэзия балын ішкен.

Бұл исландиялықтар мен норвегиялықтар өздері көрген немесе көршілерінен естіген нәрселер туралы айтты. Бұл олардың Оңтүстік әріптестерінің шығармашылығынан айтарлықтай айырмашылығы, олар қызыл сөзден бас тартпады. Скальд поэзиясы скандинавиялық қыс сияқты баяу, ұзақ. Ол бүкіл әлемді қамтиды, жорықтар, даңқты шайқастар, ұлы викингтердің ұзақ тарихы туралы айтады.

«Менестрель» сөзі қаңғыбас музыканттың ең танымал анықтамасы болып табылады. Бұған «фэнтези» әдеби жанры мен

«Dungeons & Dragons» үстел үстіндегі рөлдік ойындар қатты әсер етті. Өте қызықты қате түсінік. Өйткені, ministerialis сөзінің өзі тек «қызметші» дегенді білдіреді. Ал ортағасырлық менестрельдер таверналарда жиі өнер көрсетпеді.

Бұл Орта ғасырлар мен ерте Ренессанс кезеңдеріндегі кәсіби ақын-музыканттардың, ерлер мен әйелдердің атауы болды. Бірақ орта ғасырларда менестрельдер сюзеренде қызмет етті, ал қаңғыбас музыканттармен қарым-қатынас болмады. Кейде бұл сөз труверлер мен жонглерлерді білдіреді, кейде «төменгі сортты» адамды білдіретін қарғыс сөз болды. Айтпақшы, XIX ғасырдағы романтикалық еуропалық әдебиетте барлық ортағасырлық әншілер менестрель деп аталды.

Бұрынғыдай, көше музыкасы маргинализм мен танылған данышпандық арасында жақсы сызық жасайды. Музыканттардың көпшілігі өздерін кәсіби тұрғыдан анықтайды. Кейбіреулер үшін бұл тек ақша табудың тәсілі, ал біреу өзінің өмір салтының айналасында бүкіл философияны қалыптастырады. Бүгінде музыканттар өздерінің немесе танымал әндерін ойнайды. Көбінесе-демалыс және мереке күндері, бос тұрған қала тұрғындары жанның көңілін көтеру үшін қоңырау монетасымен төлеуге дайын болған кезде. Өйткені, көше музыканттарының философиясы қарапайым және түсінікті – музыка және барлығына қуаныш, шекаралар мен ережелер жоқ.

Көше музыканттары ақша жинайтын көмекшілермен жұмыс істейді немесе жай ғана сүйікті немесе жағымды музыка үшін сыйақы қалдыратын орынды белгілейді — гитара кофралары, аккордеон қақпақтары, жәшіктер мен қораптар. Бұл стихиялық табыс жүздеген факторларға байланысты, олардың ең азы Орындаушының таланты емес. Музыканттар оларды «көше қайыршылары» және «данышпан орындаушылар» белгілері арасындағы әлеуметтік маңыздылық шкаласына орналастыра отырып, әртүрлі тәсілдермен қарайды.

Скрипкалар мен флейталар, кернейлер мен обойлар – орта ғасырлардағы дәстүрлі аспаптар. Барабандар, шарманкалар, гонгтар, музыканттардың қолындағы жүздеген тарихи аспаптар XX ғасырдың басында танымал болды. Бүгінде бұл, әрине, гитара, барабандар, саксофон және флейта. Көше музыканттары әрқашан керемет әртүрлілікпен ерекшеленді. Сондықтан көшеде лирада, бандурада немесе хангада ойнайтын адамды кездестіру қиын емес.

Мегаполис көшелеріндегі музыка. Театр сахнасында емес, тротуарларда бастаған атакты адамдардың арасында Ұлы Эдит Пиафты табуға болады. Сонымен қатар-Земфира, Джастин Бибер,

Джордж Майкл және Стинг. Бірақ барлық жерде «қала маңындағы» таланттарға қалаған жерде ойнауға рұқсат етілмейді. Германияда лицензия алу керек, содан кейін тек заңмен белгіленген жерлерде ойнау керек. Мысалы, Мюнхенде сіз аз мөлшерде төлеуіңіз керек және сіз адамдарды күні бойы музыкамен қуантуға құқығыңыз бар. Австрия астанасында метрода өнер көрсету мүмкін емес, ал Киевте жерасты өткелдерінде, тіпті станциялар мен пойыздарда музыка дыбыстарын жиі естуге болады. Бірақ Ұлыбританияда жергілікті» министрлермен «сіз тіпті банк картасымен төлей аласыз. «Busk in London» компаниясы <https://www.foundinmusic.com/busk-in-london/> / музыканттарға лицензия береді және метродағы қандай көшелер мен орындарда аспапты алуға болатындығын көрсетеді.[4.]

Қазіргі Қазақстан қалаларындағы көше музыканттары өз өнерін дәріптеуді тырысады. Музыка хобби, терапия, қауіпсіздік жастығы сияқты. Жас көше музыканттары өздерінің құмарлықтары туралы осылай дейді. Ашық аспан астындағы музыкасыз елордалық саябақтар мен скверлерді елестету мүмкін емес. «ҚазАқпарат» ХАА тілшісі олардың қалай ақша табатынын, оларды іс-шараларға «тапсырыс беруге» болатынын және қала тұрғындарының олардың шығармашылығы туралы не ойлайтынын сұрады. Абылайхан Борамбай мен Орманбек Әбілов-елордалық жоғары оқу орындарының студенттері. Абылайхан Аграрлық университетте «Жылу энергетикасы» мамандығы бойынша оқиды. 5 жылдан астам уақыт бойы көшеде өнер көрсетіп келеді. Орманбек мамандығы бойынша аудармашы. Келесі жылы ол сертификатталған маман болады. Көшеде үшінші жыл ән айтады. «Мен үшін музыка-қауіпсіздік жастығы, менің хоббиім. Негізгі мамандық жылу энергетикасына қатысты. Жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін мамандық бойынша жұмыс істеуді жоспарлап отырмын», - деді Абылайхан.

Шындығында, бульварда әр түрлі музыканттар өнер көрсетеді. Алайда, елордада музыканттар жай ғана өнер көрсете алатын орындар көп емес. Егер қалада музыкалық кеңістіктер көп болса, онда музыканттардың саны артады.

Қазіргі жастарды еліміздің мегаполистерінің көшелерінде әр түрлі кавер-әндер орындап, түрлі аспаптарда ойнайтындарды жиі кездестіреміз. Олардың көпшілігі алғаш рет көшеде кездесіп, танысып, вокалды-аспаптық топтар құрады. Атап айтқанда, көше музыканттарының көптігін Алматы қаласының Арбатында кездестіруге болады.

Көпшілік көше музыканттарының арнайы музыкалық білімі жоқ, олардың көбі әуесқойлар. Соған қарамастан, олар музыканы кәсіби музыканттарға қарағанда жақсы біледі және естиді. Қазір әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялардың арқасында біз еліміздің әртүрлі қалаларынан көше музыканттарының шығармашылығын көре аламыз. Олардың көпшілігі үлкен биіктерге жетіп, шоу-бизнеске енеді. Біреулері көлеңкеде қалуды жөн көреді, сонымен қатар қала көшелерінде ойнауды жалғастырады. Көптеген жас музыканттар қолдарында қажетті аспаптары бола қоймас, сондықтан кейбіреулер алғашқыда әнмен бастаса, басқалары аспапта орындаумен ақша табады. Егер де кейбір музыканттар тек күн көру үшін ойнаса (ән айтса), басқалары шығармашылығын дамыту үшін ойнайды. Алайда, екеуі де бір біріне бөгет жасамайды. Осылайша, олар қала көшелерінде кәсіби деңгейде өнер көрсете алады.

Музыканттарға көшеде ән айтуға ешкім тыйым салмайды. Ең бастысы - қоғамдық тыныштықты бұзбау. Алайда, балалардың айтуынша, полиция қызметкерлері келіп, аумақтан кетуді сұраған жағдайлар болған. Ең басты мәселе-полиция қызметкерлері кетуді немесе ақша жинайтын чехолды алып тастауды сұрайды. Кейде керісінше, тыңдайтын полиция қызметкерлері де бар.

Арбатта ойнайтын балалардың айтуынша, оларға тек сонда ғана ән айтып аспапта ойнауды рұқсат береді. Басқа жерлерде ән айту үшін қағаз жүзінде рұқсат алу керек. Солардың ішінен Абылахан деген көше музыкантының сұхбатынан:

«Оны аудан әкімдіктері береді. Өткен айда әкімдікке хабарласқанымда, маған ЖК болуы керек екенін айтты, Kaspi QR коюды сұрайды. Менің ойымша, егер біз QR қойсақ, адамдар көбірек таң қалады. Көптеген адамдар әлі күнге дейін көше музыкасының не екенін түсінбейді. Ресейде немесе Еуропада адамдар метрода, сауда орталығының алдында өнер көрсетеді. Бұл жерде ештеңе жоқ. Бізде «қоғамдық орындарда қорлау» бабы бар. Алайда, бұл көше музыканттары туралы ештеңе айтпайды. Егер сіз адамдарға жабысып, күштеп ақша сұрасаңыз-бұл үшін олар жауапқа тартылуы мүмкін. Біз әрқашан айтамыз: «егер сіз біздің шығармашылығымызды қолдағыңыз келсе, әлеуметтік желілерде трани цумен бірге жазыла аласыз немесе чемоданға аз мөлшерде ақша лақтырып, алға жылжуға көмектесе аласыз. Біз көп ақша сұрамаймыз», - деп мойындады Абылайхан.

Біздің өлкедегі көше музыканттарының қазіргі өзекті мәселелері әзірше осы ғана деп айтуға болады. Музыканттар көрермендердің

қойылымды тыңдап, күнделікті және проблемаларды ұмытып, олардың еңбекқорлығы мен еңбегін бағалағанын қалайды.

Егер оларды қолдауға болатын болса, көше музыканттары үшін бұл үлкен қуаныш. Алайда, оларды «қайыршылар» деп мазак қылатындар да бар. Егер адам ақша тастамаса, ол жай ғана өтіп кетеді. Олар кейде кешкі сағат 22:00-ге дейін тұра алада және бір тиын таба алмайтын күрдері де болады. Ақша-бұл қосымша көмек. Кім қанша қаласа, сонша береді. [5.]

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Хортица А., «Про|странство» журналы-Уличные музыканты: история, традиции, современность. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.prostranstvo.media/ulichnye-muzykanty-istorija-tradicii-sovremennost/>

2 Ротенберг Н., Автореферат: Уличная музыка в культурном пространстве мегаполиса.-Санкт-Петербург, 2022.-3 с.

3. Ontustik Qazaqstan газетінің ресми сайты, Басты бет. Рухани жаңғыру. Дала музыкасы – мыңжылдықтар мұрасы 24.11.2018 // <https://okg.kz/post?id=14921&slug=dala-muzykasy-mynzhyldyqtarmurasy>

4 Хортица А., «Про|странство» журналы-Уличные музыканты: история, традиции, современность. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.prostranstvo.media/ulichnye-muzykanty-istorija-tradicii-sovremennost/>

5 Международное информационное агентство «KazInform»// «Как живут уличные музыканты» 6 июня, 2022 г. [Электронный ресурс]. – URL:https://www.inform.kz/ru/kak-zhivut-ulichnye-muzykanty_a3941018

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РУХАНИ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ АЙТЫС

БАТЫРБЕКОВ М.
магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
АУБАКИРОВА С. С.
PHD, қауымд. профессор, ғылыми жетекші,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Кез келген халықтың өзіне тән ұлттық мәдениеті, сонау ғасырлар бойы қалыптасқан әдеби-этнографиялық ерекшеліктері болады десек, солардың басты бір арнасы- айтыс өнері. Бұл қасиетті өнер ұлтымыздың мәдениетін мен әдеби шеберлігін анық көрсететін фольклордың ең керемет түрі. Айтыс – халық ауы әдебиетінде ежелден қалыптасқан поэзиялық жанр, топ алдында қолма-қол суырып салып айтылатын сөз жарысы, жыр сайысы. Қазақ халқының рухани мәдениеті туралы бірер сөз айтқан кезде, киелі айтыс өнері туралы айтпасақ, үлкен қателік болмақ. Соңғы кездері жастар, жас буын бұл ата-бабаларымыздан қалған киелі өнерді ұмытып бара жатқаны қабырғамызды қатты қайыстырады. Бұл мақалада айтыстың халықтың рухани мәдениетіндегі орасан зор рөлін талдап, бүгінгі заманда бізге қажеткенін дәлелдейміз.

Айтыс өнерінің тарихынан

Халқымыздың ауыз әдебиетінде бәрімізге белгілі бағзы заманнан келе жатқан айтыс жанрының пайда болу негіздері мен өзіне тән ерекшеліктері, өркендеу тарихы бар. Ең алдымен, айтыс – халық ауыз әдебиетінің ерекше біртүрі. Бұл өнер тек қазақ халқына тән өнер деп айту қиын. Себебі, айтыс-түркі тілдес халықтарына ортақ тараған жанр. Айтыс қазақтан басқа арабтың бәдеуилер тайпасында және жоғарыда айтып өткендей түрік тілдес елдердің бірқатарында кең тараған, сонымен қатар ірі ақындар айтысы қазіргі Үндістан халықтарында бар. Кейбір зерттеушілер айтыстың алғашқы шығу тегі өте ерте замандардан бастау алғанын айтады. Оның алғашқы жанр болып қалыптасу кезеңінде көркем өнердің түрлері сараланып, бір-бірінен әлі ажырамай, бәрі бірігіп бір бүтін өнер саналып, әні де, өлеңі де, оны шығару да, орындау да, кимыл, бет құбылысы, тағы басқалары да қосыла жүрген дәуірде туса керек деп санайды. Айтыстың алғашқы қадамы осы кезеңде басталса керек [1].

Айтыс өнері түркі елдерінде көне дәуірден белгілі. Күллі түркі халқына ортақ ғалым Махмұд Қашқаридің әйгілі «Диуани-лұғат-ат түрк» атты еңбегіндегі «Жаз бен Қыстың айтысы», Қожа Ахмет

Иасауидің «Диуани хикметіндегі» «ұмақ пен Дозақтың айтысы бұл өнердің ежелгі ғасырлар қойнауына жол тартатынын аңғартады.

Әлбетте, Айтыс – қазақтың ауызекі әдеби-музыкалық өнерінің көлемді және аса құнды салаларының бірі болып табылады. Ол ең алдымен – суырып салма ақындық өнерінің керемет жемісі болып табылады. Әрқашанда, айтыста халықтың әдет-ғұрпы, тұрмыс-салты, һәм дүниетанымы, эстетикалық, сонымен қатар рухани, философиялық және әлеуметтік көзқарасы, қалыптасу тарихын байқауға болады [2].

Айтыстың ең ескі түрі деп есептелетін бәдік айтысының негізі адам баласының табиғатқа әсер ету болса, басқада айтыстардың ішінде қайсысы уақытынан ерте, қайсысы кеш туды, оны айту әрине, қиын. Дей тұрғанмен, кейбір айтыстардың мазмұнына, лексикалық ерекшеліктеріне, сөйлем құрылыстарына қарап, қай заманда пайда болғанын анықтауымызға болады. Мысал ретінде, жануарлар айтысына, өлі мен тірінің айтысына қарағанда, жұмбақ айтысының неғұрлым кеш туғандығы айдан анық.

Айтыс өнерінің құрылымы мен ерекшеліктері, зерттелуі

Айтыстың алғашқы бұлақ көзі ретінде біз тұрмыс-салт жырларындағы «жар-жар» мен бәдік жырларынан бастаймыз. Одан кейін қыз бен жігіт айтысына да (яғни бұны қайым өлең деп атаймыз) жатқызуға болады. Келесі ақындар айтысы – екі жұрттың ортасында бетпе-бет отырып, қолма-қол өлең шығарылып айтылады. Қазақ айтыстары өз ішінен жанрлық сипаты бойынша түре айтыс, сүре айтыс болып екі түрге бөлінеді. Алғашқысына бір-бір ауыз өлеңмен қайырылатын айтыстарды жатқызсақ (біз жоғарыда айтқан «Жар-жар», «Бәдік»), кейінгісіне көлемді, кесек ақындардың сөз шешендігі мен білгірлігі үйлесім тапқан, айтыс өнерінің алтын қорына енген шығармалар енеді («Ақсұлу мен Кеншімбай», «Әсет пен Ырысжан», «Сүйінбай мен Қатаған», «Жамбыл мен Құлмамбет», «Молда Мұса мен Манатқыз», «Кемпірбай мен Шөже», «Орынбай мен Тоғжан», «Біржан мен Сара» тағы басқа). Айтыс өз алдына мазмұндық сипатына қарай, әдет-ғұрып айтысы және ақындар айтысына деп жүйеленеді. Соңғысы (ақындар айтысы) тақырып мазмұнына қарай жұмбақ айтыс, мадақ айтыс, секілді тағы басқа айтыс түрлеріне жіктеледі [3].

Ұлтымыздың мәдени-рухани құндылықтар бастауының бірден-бір қайнар көзі – айтыс өлеңдері. «Әрине, Айтыс-халық өмірін бейнелейтін көркем әдебиет саласының бірі. Одан халықтың қуанышы да, қайғысы да, саяси-шаруашылық тұрмысы да, мәдениет

дәрежесі де, замана идеологиясы да, әдет-ғұрпы да, жалпылай алғанда әлеуметтік және жеке адамдардың қарым-қатынастары да, заманына лайық өрбіген тартыстың формалары да көрінеді. Сондықтан айтыс жанрының тақырыптары әлденеше тарау болып бұтақталып кетеді, сол бұтақтардың бәрі халық тұрмысының шындығын біршама дұрыс та, дәл бейнелей алады». Бұл сөздер академик, жазушы С. Мұқановтың айтыс туралы пікірі толығымен осы алтын өнердің публицистикалық сипатын дәлелдеп тұр, деп айтуға болады. Айтыс өнерін талдау барысында айтқанымыздай азаматтық журналистика функцияларын өнер өкілдері, соның ішінде, әсіресе, ақын-жыраулар атқарғандығын М. Әуезов, С. Мұқанов, Ғ. Мүсірепов сияқты ірі жазушы, ғалымдардың пікірлері мен сүбелі зерттеулеріне жүгіне отырып, айқын көз жеткізуге болады [4]. Бұл ойымызды заңғар жазушы, ғалым М. Әуезовтың: «Айтыс әрбір заманда күнделікті тіршілікке төтелі қатысы бар жанр болатын» деген сөзі айтыс өнерінің халықтың тұрмысында, әсіресе рухани мәдениетінде орасан зор орын алатынын дәлелдеп тұр.

Сонымен, сонау бағзы дәуірлерден бері халықпен бірге жасасып, қалыптасып, өз алдына жеке жанр ретінде дамып келе жатқан айтыс өнері де әр заманның бедерін, уақыт тынысын, тарихын, яки тұрмыс-тіршілігін айшықтайтын рухани жәдігерлеріміздің ең маңызды саласы болып табылады.

Айтыстың қалыптасу әрі даму жолдарын белгілі зерттеуші ғалым М. Жармұкамедов өзінің зерттеулерінде өнердің осы түрі туралы толғамды пікір білдірген үш зерттеушінің ойын салыстырмалы түрде төмендегідей саралап, сараптайды: «С. Мұқанов өзінің зерттеулерінде қазақ айтыстарын:

1. Әдет-ғұрып;
2. Қайымдасу;
3. Жұмбақ айтысы;
4. Дін айтысы;
5. Ақындар айтысы деп топтастырады.

Бұл жерде автор жұмбақ айтысы мен дін айтысын жеке белгілі бір түр есебінде ақындар айтысынан бөліп алып, оны тудырушылардың да бір кезде ақындар болғанын, бұл айтыстардың мазмұндық сипаты мен жалпы ақындар айтысының бір түрі екенін ескере бермеген секілді.

Ал орта сынып мектепке арналған қазақ әдебиеті оқу құралында Қ. Жұмалиев айтысты:

1. Бәдік айтысы;
2. Жар-жар;
3. Мал мен адамның айтысы;
4. Өлі мен тірінің айтысы;
5. Жұмбақ айтыс;
6. Салт айтысы; а) қыз бен жігіттайтысы; б) ру айтысы.
7. Осы күнгі айтыстар, – деп жетіге топқа бөлген.

Мұнда ақындар айтысы салт айтысына қосылып талданып, өзіндік беті айқын, өзекті сала – ақындар айтысының ара-жігі дараланып ашылмай қалған», - деген екен зерттеуші-ғалым өз еңбегінде.

С. Мұқанов пен Қ. Жұмалиев пікірлерімен толық келіспеген М. Жармұкамедов: «Қазақ айтыстарын жіктеп топтасу кезіндегі кейбір даулы мәселелер М.О. Әуезовтің зерттеулерінде ғылыми дұрыс шешімін тапқандығын» айтып отыр. Ол өзінің «Қазақ әдебиеті тарихы» атты алғашқы кітабы мен соңғы басылымында айтысқа қатысты жазылған тарауларында айтыс өлеңдерін жалпы алғанда екі ірі топқа бөліп қарастырған екен. Олар:

1. Әдет-ғұрып айтысы;
2. Ақындар айтысы.

Автор осы екеуінің ішінен әдет-салт айтысына «Бәдік» пен «Жар-жарды», ал ақындар айтысына - рушылдық, жұмбақ, және дін айтыстарын жатқызады.

Қазақ халқының рухани мәдениетіндегі айтыс өнерінің рөлі қандай?

Қазақ халқы – өзінің тарихымен, өзіндік салт-дәстүрімен ешкімге ұқсамайтын, бірегей ұлт. Менің ойымша, халқымыздың рухани мәдениеті өз алдына жеке тақырып. Ғасырлар өткен сайын өзінің құндылықтарын, рухани мәдениетін ұмытпай, сақтап жүруіміз - ұлтымызға, ата-бабаларымызға тағзым ету, адалдықтың белгісі деп түсінемін. Бәрін айт та, бірін айт дегендей, айтыс – рухани мәдениеттің озық үлгісі. Қазақ қоғамында әрбір ақынның ақын болып танылуы да тек айтыс жарысы арқылы жүзеге асқан. Кезінде көптеген айтыста жеңілген ақын өткен айтысты ел арасына таратуға өзінің санаған. Сөйтіп, бір-біріне логикалық ой-жүйемен терең айтысқа негізгі ақынның өлеңдері біртұтас дүниеге, қисса, және дастан секілді көлемді шығармаға айналған. Айтыс ақындарының ұғымында өлең тек қана белгілі біркісіге қонатын өнер, бақ деп саналған. Айтыс өнерінің ұлы тұлғалары, Базар, Бұдабай, Бақтыбай, Кемпірбай тәрізді ақындар осынау қасиетті өнердің «киесі бар, иесі

бар» деп білген. Айтыс өнері дегенде жұртымызға мәшһүр ақындар - Сүйінбай мен Жамбылды айтпау мүмкін емес. Олардың айтыс өнеріне қосқан өнері – ұшан теңіз. Жастайынан өнерге сөз өнеріне шешен болған бұл қос алып ақындар айтыс жанрын биікке көтерді.

Айтыс өнері ешқашанда ұмытылған емес. XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырда өткен әйгілі айтыс ақындарының құнды мұрасы барынша жинақталып, әрбір айтысқа қысқаша түсініктеме берілген жүйелі еңбек Қазақ ССР Ғылым академиясына қарайтын М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты шығарған «Қазақ халық әдебиеті» атты көп томдығының бірінші, екінші томдарында топтастырылған. Ал бұдан ертеректе «Жазушы» баспасынан 1965, 1966 жылдары жарық көрген «Айтыс» топтамасының үш томдығында көрсетілген мұра-айтыс үлгілерінің бай қоры қамтылған. Әсіресе, қазақ халқының рухани мәдениетінде айтыс өнерінің асыл жәдігері, халық мұрасының інжу-маржаны болып саналатын – Біржан сал мен Сара қыздың қиссасы болып табылады. Шынында да, айтыс жырларының ішінде көркемдік тұрғыдан алғанда бұл айтысқа тең келетін шығарма некен-саяқ. «Айтыс» кітабының бірінші томында шыққан (1965 ж. Алматы) аталмыш сөз сайысы «Қисса Біржан сал мен Сара қыздың айтысқаны» деп аталады. Тақырыптың атауы бұлай қойылуы да «Біржан – Сара» айтысының лиро-эпикалық жанрға жақындығын аңғартады. Бұл айтыста XIX ғасырда қазақтың қабырғалы екі тайпасы Арғын-Найманның сол кезеңдегі болмыс бітімі, тұрмыс-тіршілігі бүкіл қырынан көрініс табады. Екі рудың да игі жақсыларының кісілік келбеті мен бақуаттылық салтанаты осы айтыста жыр арқауына айналады. Естеріңізде болса, айтыстың түпкі мақсаты да осы болатын. Әсіресе, сөз өнерінің теңдессіз жақұттарының екі ақынның да көмейінен көусар судай төгілуі айтыстың ажарын, және келбетін тіптен аспандатып жібереді. Дәлел ретінде мына бір қысқа мысалды келтірсек:

Біржан: «Алтын менен күмістің нақысындай

Міні жоқ бізден шығар сөз бедері!»

«Ақиық, мұз балақпын жерге түспес,

Кең қолтық арғымақпын алқымы іспес»

Ал Сара:

«Мойыным сұңғағындай жүзген құдың

Лебізім шырынындай шәрбат судың

Қаққанда төңкерілген қас бітісім

Ашылған айбатындай жібек тудың»

Әлбетте, біз айтып өткен Біржан мен Сара, кешегі Жамбыл, Сүйінбай туралы айтқанымыз бекер емес. Өйткені осы айтыс өнерінің дамуына осы тұлғалар мен айтыс үлгілері өз әсерін тигізді. Айтыс өнері әрқашанда рухани мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табылады. Кеңес заманында 1985 жылдардан кейін ақындар айтысында ұлт мүддесі туралы осындай ойлардың айтыла бастауы өнерге деген халықтың ықыласын бұрынғыдан да арттыра түсті. Жалпы кез-келген шығармашылық, әрі құндылықтың рухани қажеттілігі, сұранысы оның көркемдік деңгейі мен әлеуметтік мазмұнының өзектілігіне байланысты болмақ. Осы тұрғыдан қарастыратын болсақ, 1985-1991 жылдар кезеңінде өткен ақындар айтысы өзінің нағыз халықтық, ұлттық мүддеде болғандығын танытады.

21 ғасырда айтыс өз жалғасын тапты ма?

20 ғасырдың 90 жылдары еліміз үшін ең бір қиын, ауыр сынақтарға толы кезең болды. Сол жылдары халқымыздың мәдениетін, білімін, руханиятын көтеретін, жоғалып бара жатқан салт-дәстүр мен әдеп-ғұрпымызды ұлтымызға қайтару керек болды. Осынау қиын уақытта айтыс өнері рухани мәдениетімізді халқымызға қайтарды. Сол жылдары теледидарлардан айтыс бағдарламалары, танымдық, мәдени хабарлар өз көрсетілімін бастады. 90 жылдары айтыскер ақындардың жас буыны шықты. Олар аға буын айтыскер ағаларының дара жолын жалғастырды. Қазіргі таңда да айтыс өз мәнін жоғалтқан жоқ. Қазір бұл өнерге ерекше мән беріліп отыр. Көптеген сайыстар, ақындар айтысы – соның дәлелі болса керек. 21 ғасырда айтыс өнерінің дамуына - О. Досбосынов, Б. Тілеухан, Ж. Мусина, Е. Қайназаров секілді көптеген ақындар легі шығып, көпшілік жұрттың сүйіктілеріне айналды.

Айтыстың тәрбиелік мәні зор. Бұл өнер – қазіргі таңда ата-аналарға ең керекті тәрбие құралының бірі деуге болады. Егерде әрбір ата-ана баланы жастайынан айтыскер ақындардың шығармаларын, айтыстарын тыңдаса біздің болашақ буын өзінің ана тілін құрметтеуші еді, сөзге шешен, руани дамыған азаматтар мен азаматшалар болар еді. Себебі айтыс - логиканы, шешендік өнер мен ақындықты, музыканы қатар қосатын ұлы өнер. Болашақ жастар, балалар айтыс өнерімен қатар халық әдебиетін, фольклорын тыңдап, оқып үйренсе – рухани мәдениетіміз ешқашан жоғалмайды, керісінше, халықпен бірге дамып, өз жалғасын табатынына кәміл сенімдіміз.

Айтыс – мәңгілік өнер. Қазақ халқының тіршілігімен қатар дамып, ұмытылмай, жалғасын тапқан бұл құдіретті өнердің қазіргі ақпарат пен технология дамыған заманда жастар арасында өз қызығушылығын табуы бізді қуантады. Әлбетте, қазір айтыс бұрынғыдай әсем сөзбен айтылатын, өз ру-тайпасын мадақтайтын айтыс емес. Айтыс ғасырлар бойы дамыған сайын, өзгеріске ұшырап, тақырыбы да айту мәнері де сәл өзгерді. Бірақ та қаншама жылдар өтсе де, өзектілігін жойған емес. Бұл – өз елінің жағдайын, халқының мәдениетін, руханиятын дәріптеу. Айтыс өнері бар кезде, рухани мәдениет ешқашан ұмытылмайды.

ӘДЕБИЕТ

1 <https://malimetter.kz/ajtys/>

2 Айтыс. <https://kk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B9%D1%82%D1%8B%D1%81>

3 Айтыс туралы. <https://emirsaba.org/asanov-kamashke-dauletanli-ajtis-onerini-publicistikali-sipati.html?page=23>

МУЗЫКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА КАЗАХСТАНА

БЕКК К.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

РНД, қауымд. профессор, ғылыми жетекші,

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Музыкальная культура Казахстана всегда занимала особое место своей богатой историей, разнообразием жанров и композиций. Наш народ очень богат музыкой. Народные, традиционные песни и кюи, стихи и напевы, ставшие бесценным наследием наших предков и доверенные нам, являются одними из лучших образцов духовной культуры казахского народа. На протяжении веков казахская музыкальная культура претерпевала большие изменения и развивалась. Одна из причин этого в том, что музыкальное наследие всегда сопутствует истории народа. Трудные и разнообразные периоды жизни нашего народа невозможно представить без музыки. Современная музыкальная культура 21 века характеризуется разнообразием тем, образов и направлений. В данной статье мы рассматриваем пути развития музыкальной культуры Казахстана в 21 веке.

Какая роль казахской музыки в культуре Казахстана?

Все меняется со временем. Появились новые жанры, новые композиционные стили. Говоря о музыкальной культуре Казахстана в 21 веке, всегда актуален вопрос: не слишком ли современная казахстанская музыка скопирована за рубежом? Причина в том, что текст и смысл современных казахских песен меняются. При написании новой музыки композиторы используют современные музыкальные методы. Наш ответ на это: так и должно быть. Казахские композиторы не должны оставаться в стороне. Наоборот, зарубежные музыкальные приемы надо осваивать и изучать. Поэтому многие музыканты нашей страны получают высшее образование в США, Европе и других странах. Это то, чем можно гордиться. Но это не значит, что они должны полностью забыть национальную музыку нашего народа и стать полноценным зарубежным композитором. Нет. Молодые композиторы и музыканты, получившие образование в самых передовых зарубежных университетах и консерваториях, должны вернуться на Родину и развивать музыкальную культуру. Будущее в руках молодежи. Страна, потерявший свою культуру- не имеет свое будущее. А культура тесно связана с национальной музыкой.. Национальная музыка – это как паспорт нашего народа. Поэтому музыкальная культура имеет огромное значение.

Развитие казахской классической музыки в культуре Казахстана.

Один из важных жанров в Казахской музыкальной культуре в 21 является-классическая музыка. Эта область музыки стала развиваться еще в начале 20 века, а послевоенные годы-расцвет казахской классической музыки. Появление оперы-«Біржан-Сара» М. Төлебаев, «Абай» А. Жубанов и Л. Хамиди и др. известные шедевры музыки подняли искусство Казахстана на новые достижения. В 70-80 годы казахская профессиональная музыка развивалась вместе с советской и западной музыкой. Такие великие композиторы как: А. Жубанов, Г. Жубанова, Л. Хамиди, М. Тулебаев, М. Мангитаев, С. Мухамеджанов, К. Кужамьяров внесли огромный вклад в развитии музыкальной культуры Казахстана. В 21 веке работает и творит свои шедевры такие композиторы как- С. и А. Абдинуровы, Т. Мухамеджанов, А. Жайым, Г. Узенбаева. Они-ученики и наследники казахской классической музыки. Развитие жанр и тем в казахской музыкальной культуре связана с 90 годами 20 века, с исторических событиях нашей страны. Народу нужен было национальная музыка,

чтобы возродить и сохранить культуру и искусство страны в такое трудное время. В это время особое внимание было в жанре оперы. Большинство опер исследуемого периода написаны основном на исторические темы («Махамбет» Б. Жуманиязова 1986, «Абылай хан» Е. Рахмадиева 1998, «Домалак-ана» Д. Ботпаева 2005, «Томирис» А. Серкебаева 2007, «Гибель Отрара» М. Мангитаева 2007 и др. оперы) Особое тенденция к этому жанровому синтезу проявляется в соединении различных принципов оперных жанров: это героического и лирико-психологического (например «Махамбет»), или эпического и лирико-психологического (опера «Томирис»).

Выработанные казахстанскими композиторами основные принципы адаптации

национального материала к классической оперной драматургии:

обобщения через жанр, с помощью симфонии, они продолжают развиваться на более современном этапе. Конечно, типичным для национальной оперы стало особое обращение к обрядовым жоктау (поминальная песня) и свадебным; еще к устно-профессиональным жанрам речитации (основном терме, желдирме, шешендик соз), песни, кюя; к поэтическим состязаниям обращались – к айтысам.

Особенностью опер последних лет стал отказ от прямого цитирования, полностью обращение к глубинным пластам казахской традиционной музыки.

История становление и развитие казахстанского балета во многом повторяет историю оперы. Времена 1990-х переходит в композиторах активные творческие поиски 2000-х, это было подъём исполнительского искусства, можем сказать «реставрацию» национальной балетной школы. В исследуемый период композиторы вместе с либреттистами работают практически во всех балетных жанрах. Сочиняется балеты эпического плана («Фрески» Т. Мынбаева,), или лирические («Тлеп и Сарыкыз» А. Серкебаева, 2008) и красиво сказочные («Воздушное кочевье» А. Раимкуловой, 2008). Особый интерес национально-авангардное направление представлено балетами К. Шильдебаева. В 21 веке особый вид жанровых экспериментов в сфере музыкального театра представляют произведения в смешанных жанрах: опера-балет («Калкаман и Мамыр» Б. Кыдырбек, 2006), рок-опера-балет («Брат мой, Маугли» А. Серкебаева,); национального мюзикла «Мади» К. Дуйсекеева, . Интерес к этим жанрам возрождается в 2000-х годах, что связано, как расширением возможностей постановки

увеличение финансирования культуры, открытие новых театров, так и поиском новой, современной молодежной аудитории. Либретто мюзиклов и рок-опер создаются на основе сюжетов казахского народного эпоса, древних сказаний, а также рождены современностью.

Особый интерес у современных казахских композиторов было оркестровые и камерные инструментальные произведения. Общим для всей инструментальной музыки стало тяготение к поэмности. Помимо собственно поэм казахстанские композиторы 21 века пишут образные программные увертюры, разные музыкальные картины, фантазии, кюи для оркестра народных инструментов, одночастные концерты, сонаты для фортепиано и разных инструментов, квартеты, а также симфонические кюи. Высказывание в особенно жанров одночастной форме наиболее органично согласуется с формой традиционной казахской инструментальной пьесы и одновременно отражает всемирную тенденцию: рост интереса к одночастным жанрам, характер близок к лаконичности. Все эти жанры, композиторы которых мы упоминали, развивали и развивают музыкальную культуру Казахстана в 21 веке.

Развития музыкальной культуры Казахстана за рубежом.

Казахская музыкальная культура всегда вызывала особый интерес за рубежом. Интерес к казахской музыкальной культуре была еще в советское время. Вспомним легендарные «Декады литературы и искусства (Декады казахской литературы и искусства в Москве) в 1936 году. Это самое культурно-художественное мероприятие проявил большой интерес не только стран СССР, но и многим стран Европы и Азии [1].

Один из памятных и особо великим событием в казахской культуре считается – 150 летие ученого-философа, просветитель, поэта, композитора А. Кунанбаева. В 1995 году в Казахстане и за рубежом праздновали эту дату. По эгидой ЮНЕСКО праздновали в целом мире. Абая чествовали в Анкаре, Париже, Дели, Пекине, Будапеште и многих странах и городах. Это было великое событие в музыкальном культуре Казахстана [2].

Еще один всемирно известное событие для музыкальной культуры Казахстана была празднование 100летие великого композитора, академика, музыковеда, один из осноположников казахской профессиональной культуры – А. Жубанова. По решению ЮНЕСКО 2006 год был объявлен годом Ахмета Жубанова, а 17 октября в штаб-квартире ЮНЕСКО в Париже

состоялся торжественный вечер с участием великих, музыкантов и мастеров искусств Казахстана.

Но больше всего иностранные туристы ближе познакомились в всемирной выставке, или в ЭКСПО-2017. Экспо посетили свыше 4 миллиона человек, большинство были туристы всего мира. Благодаря этой выставке иностранные туристы, гости познакомились с казахском народом, узнали про ее культуру, традиционную музыку, искусства и достижения. Я сам лично помню как в открытие выставки и течение всей мероприятия давали различные концерты. Очень был запоминающим для всех-концерт оркестра казахских народных инструментов. В составе были все музыкальные инструменты казахского народа, яркие национальные костюмы, блестящее техника игры. Все эти элементы удивили и вызвали восторг у туристов всего мира. Мы с гордостью можем сказать, что музыкальная культура Казахстана активно развивается и в нашей стране и за рубежом в 21 веке.

Казахские музыканты 21 века

Мы когда говорим о пути развития музыкальной культуры Казахстана в 21 веке, невозможно не говорить о музыкантах. О наших артистах, которые представляет нашу музыкальную культуры народу, всему миру. Развития музыкальной культуры 21 века тесно связана с такими именами как: Н. Усенбаева, М. Мухамедкызы, А. Днишев, Е. Серкебаев, последние годы внесли большой вклад в культур молодые артисты нашей страны-М. Чотабаев, Е. Максим, всемирно любимый-Димаш Кудайберген, Д. Тулешова и много другие таланты. Все они - герои нашего времени. Потому что они- Они последователи казахской музыкальной культуры, прославили народно-песенного искусства.

Наша главная задача музыкантов, главная цель – познакомить людей с искусством, донести до людей музыку изнутри нас самих. В настоящее время проводится множество масштабных конкурсов, фестивалей в целях продолжения и развития музыкальной культуры Казахстана. Особое внимание уделяется конкурсам для детей и подростков. Причина очевидна. Молодежь - будущее нашей страны. Судьба нации в руках этих молодых людей. Вот почему наш долг – найти и помочь таланту каждого ребенка.

Музыка - вечное, великое искусство. Музыкальная культура- один из главных указателей развивающихся стран. Наша музыкальная культура развивается благодаря своими талантами. Да, 21 век-эта эпоха-технологии и гаджетов, прогресса. Но всегда надо уделить

время и развивать культуру страны. В особенности, музыкальную. Потому что, музыка- это основа всех достижений в всех сферах искусства, технологии. Без музыки нет жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1 Десятилетие литературы и искусства [https://kk.m.wikipedia.org/wiki/%D3%98%D0%B4%D0%B5%D0%B1%D0%B8%D0%B5%D1%82_%D0%BF%D0%B5%D0%BD_%D3%A9%D0%BD%D0%B5%D1%80_%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D2%AF%D0%BD%D0%B4%D1%96%D0%B3%D1%96]

2 Как праздновали 150летияАбая в 1995 году. <https://jytv.kz/ru/programms/flashback/5140-kak-otprazdnovali-150-letie-abaya-v-1995-godu>

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КАЗАХСКОЙ ОПЕРЫ

КАСЕНОВ М. С.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АУБАКИРОВА С. С.

PHD, научный руководитель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современное оперное искусство Казахстана, один из важных периодов в истории художественной культуры нашей страны-к сожалению малоисследованная область. Конечно, это не означает что в нашей стране не сочиняется современные оперы, сочинить оперу дело трудное и требует много сил, знание, умение знать обывать традицию народа. Оперный жанр пришел в Казахской музыке довольно поздно, в начале XX века. Однако этот жанр заложил основу новую эпоху казахской культуры и смог соединить ее с народной, традиционной музыки с помощью симфонических инструментов. Казахская опера поднялась на новый уровень, сложилась национальная профессиональная композиторская школа.

Из истории казахской национальной оперы

Чтобы сессировать про современную казахскую оперу, нам нужно необходимо возвращаться к корням этого искусства. Надо сказать, что в Казахстане, как и в государствах Ближнего Востока и Средней Азии, оперное искусство прошло немалый и своеобразный трудный путь-это путь больших творческих достижений и нередких потерь. Из 60 казахских опер, созданных

более чем за полвека, многие не получили сценического постановки, некоторые режиссеры-ставили один раз и забывали, а другие задерживались в репертуаре. Лишь немногие из них вошли в золотой фонд национальной музыкальной культуры. Основной фундамент оперы в казахской земле заложила в 30-е годы 20-го века. Самая первая казахская опера считается - «Кыз Жібек», которая была поставлена в 1934 году. Композитор-один из основоположников казахской профессиональной музыки, народный артист Казахской ССР-Е. Брусиловский. Либретто написано Г. Мусреповым на основе одноименной казахской народной лиро-эпической поэмы о трагической любви Жибек и Тулегена. Композитор очень удачно использовал казахские народные песни и кюи в опере. Опера была признана жемчужной национальной музыкальной культуры. Потом за следом появляются такие оперы как: «Жалбыр»(1935), «Ер Таргын»(1936). Надо заметить, что все эти оперы созданные на основе казахского музыкального фольклора.

Но расцвет казахской оперы приходит во времена второй мировой войны. Кульминацией оперного искусства стали легендарная опера «Абай» (1944) авторы - А. Жубанов и Л. Хамиди (либретто - М. Ауезов). 1946 году премьера оперы «Біржан-Сара» М. Тулебаева (либретто - К. Жумалиев). В них присутствуют все оперные формы - арии, речитативы, ансамбли, дуэты, хоры, танцы. Благодаря этим шедеврам оперы в Казахстане сформировалась национальная оперная композиторская школа.

Современные казахские оперы

Оперное искусство Казахстана на современном этапе испытывает своеобразный кризис, связанной отсутствием произведений, которые могли бы показать культуру и историю народа в новыми элементами 21-го века. Да, в конце 20-го века были написаны такие оперы: «Айсұлу» С. Мухамеджанова, «Еңлік-Кебек» «Двадцать восемь»(28) Г. Жубановой которые написаны в ритме своего времени. Один из главных экспериментов в жанре казахской оперы был «Курмангазы» (радиоопера) (завершение незаконченной оперы А. Жубанова).

В конце 20-го века с большим интересом написаны оперы: «Абылай хан»- Е. Рахмадиев, «Отырар шайқасы»-М. Мангитаев, и «Домалақ ана»- Б. Ботбаев. В этих операх основная тематика является - воспевание свободы, любовь к Родине, борьба народных масс за единство и сплочение. Когда наш народ осуществил свою давнюю мечту и наша страна получила свою независимость,

Национальная музыка тоже торжествовала свободу. Все мы знаем, что 90-ые годы были трудными и кризисными для нашей страны. В это время народу нужно было сильные произведения, которые поднимали бы дух народа, изо всех сил пели о свободе и доказывали, что у нас большое будущее. Особенно такие произведения были в жанре оперы, кантаты, песни, оратории. Потому что сам жанр опера переводится с итальянского как «труд» «работа», здесь взаимодействуют музыка, текст(либретто) и сценическое постановка. И к счастью в нашем репертуаре 21-го века в музыкальной культуре Казахстана есть такие оперы. Один из примеров мы считаем яркую, эпическую оперу «Отырар шайқасы» М. Мангитаева, который был написан по мотивам писателя Х. Адибаева «гибель Отырара», и лирико-историческая опера «Домалақ ана» Д. Ботбаева. Эти оперы появились в процессе развития оперного жанра Казахстана в начале 21-го века. Они дали толчок в следующим операм, которых мы сейчас будем некоторых из них разбирать и сделаем культурно-исторический анализ [1].

Е. Рахмадиев опера «Абылай хан»

Опера «Абылай хан» великого композитора Е. Рахмадиева явилась знаменательным событием в истории казахского оперного искусства. Либретто- А. Кекильбаева. Именно это либретто известного писателя воспроизводит яркие страницы исторических событий народа. Е. Рахмадиев писал эту оперу 9 лет! Долгожданная премьера оперы «Абылай хана» состоялась 2004 года и была приурочена ко Дню Независимости нашей страны. К нашему счастью, сам композитор увидел и был на премьере оперы. Исполнителя главной партии (Абылай хан) композитор сам подбирал. Первый исполнитель партии стал Талгат Кузембаев вспоминает что: «Это была моя самая трудная партия. Кней я готовился полгода, очень серьезно и кропотливо» [2].

Надо сказать, что Т. Кузембаев блестяще и великолепно сыграл роль Абылай хана. По мнению театроведов, монументальная опера «Абылай хан»-одна из лучших образцов в казахских в оперном искусстве, написанном в наше время. В опере ярко показаны справедливость, героизм и красноречие Абылай-хана. В опере удачно использованы такие народные жанры, как терме, спор загадками (жұмбақ айтыс). После премьеры один из музыкантов спросил, что будет ли теперь такие монументальные оперы в казахской музыке 21-го века. Е. Рахмадиев ответил: «Было бы очень обидно, если после меня не родится казахский композитор, который

продолжил бы наше дело. Дело, когда та в свое время начали я и мои друзья – Брусиловский, Жубанов, Хамиди, Тулебаев, Мухамеджанов и другие». Это опера стала толчком и примером оперы казахской музыкальной культуре. Сейчас эта опера исполняется в разных театрах, и каждый раз проявляет интерес слушатели.

С. и А. Абдинуровы опера «Аппак»

После оперы «Абылай хан» многие музыканты сомневались, что такие масштабные произведения в этом жанре мало будут написаны. Это понятное дело, потому что мы начали писать оперу, это трудное дело. Здесь нужна музыка, отличный текст, режиссер-постановщик, костюмы, декорации и много другие важные элементы. Но наши современные композиторы написали оперы в современных условиях XXI века, при этом сохраняя менталитет и песенную культуру народа. Одно из таких произведений – опера «Аппак» авторы которых были известны отечественные композиторы, представители среднего и молодого поколения Серикжана и Алиби Абдинуровы. Автор либретто Т. Бейсембек. Эта опера послужила итогом плодотворного симбиоза в воплощении идеи гениального композитора современности Е.Р. Рахмадиева, который неоднократно предлагал создание оперы Серикжану Абдинурову по исторической драме Г. Мусрепова «Қыпшақ қызы – Аппак» («Аппак, дочь кыпчакская»). Сам Серикжан Абдинуров вспоминал созданию эту оперу так: «в 2010 году великий композитор Е. Р. Рахмадиев как завет, как наказ передал мне идею создания этого произведения. Ссылаясь на свою занятость он предложил выполнить эту миссию мне, поверив в мои силы, возможности. Он не раз повторял, что мне хватит таланта и усердия, профессионализма. Это было своеобразным экзаменом, достойным испытанием, в тоже время интересным, захватывающим творческим процессом. На протяжении 10 лет мы с Алиби на основе сюжета исторической драмы Г. Мусрепова «Қыпшақ қызы – Аппак» («Аппак, дочь кыпчакская») писали оперу».

Драматургия оперы представляет нам действие состоящее из 3 актов, 5 картин. Длительность по времени 1 час, 50 минут. Содержание опирается на исторический сюжет XII века, повествующего о девушке по имени Аппак которая из рода Кипчак, попавшей в плен к предводителя Дербента и подаренной придворному поэту Низами Генжауи. Сюжет оперы – встреча великого азербайджанского поэта, который вошел в историю мировой литературы под именем Низами, и 17-летней красивой

кыпчакской девушки Аппак. Из исторических источников мы узнаем, что во имя одной из войн Аппак оказалась в плену у персов, попала в качестве рабыни в гарем султана и проявила мужество в борьбе за своё человеческое достоинство и право, после чего была подарена султаном уже известному тогда 30-летнему поэту. Низами и Аппак горячо полюбили друг друга, и кыпчакская девушка-пленница стала верной и преданной женой великого поэта Низами.

«Аппак» – это первое оперное произведение С. Абдинурова и является одним из важных событий для казахского музыкально-сценического жанра. Важное место в опере занимают массовые сцены, ансамбли, где четко проявляется своеобразный вокально-хоровой стиль письма композитора, отличающийся эмоциональной наполненностью, продуманностью в голосоведении, мощной динамике и фактуре [3].

В процессе создания оперы авторами были выбраны многочисленные приемы современной композиторской техники, направленные на раскрытие атмосферы Востока, а образ главной героини, в честь которой названа эта опера изобилует палитрой красок при образной характеристике тюркской женщины. Сама опера очень красивая, есть лирические моменты (вокализ в 1 действии, 2 картине и ария во 2-ом действии) и яркие народные сцены, восточные танцы и ансамбли. Опера получила много положительных отзывов и похвалы.

А. Абдинуров опера «Сакен»

Главное событие в оперном искусстве в нашей стране была премьера оперы «Сакен» (концертная постановка) А. Абдинурова. 23 февраля, в Большом зале им. Ж. Жабаяева Казахского национального университета искусств, в рамках мероприятий, посвященных 25 летию Казахского национального университета, была долгожданная премьера.

Либретто Каната Жунисова, дирижер – маэстро Айдар Торыбаев. Надо сказать что первый выход оперы состоялся благодаря инициативе и поддержке ректора университета, профессора и народной артистке Республики Казахстан Айман Мусаходжаевы. Конечно, далеко не каждый композитор в течении своего творческого пути обращается к такому сложному жанру. В этой связи премьера оперы «Сакен» Алиби Абдинурова – это важнейшее событие как для самого композитора, так и особое для отечественной музыкальной культуры в целом [4].

Я сам был слушателем и был в премьер. Мне опера очень понравилась. Как музыкант я могу сказать что эта опера в концертном постановке является самым лучшим творении в оперным искусстве в последних лет. В программе вечера выступил студенческий хор капелла, художественным руководителем был лауреат международных конкурсов- Б. Смаков. Опера была сопровождении студенческого симфонического оркестра КазНУИ, дирижером был- маэстро А. Торыбаев. Хормейстер-М.Бухвалова, концертмейстер- Д. Ившина. Благодаря этой команде, оркестром и хором- опера была поставлена на высоком уровне.

Опера «Сакен» представляет историю о государственном и общественном деятеле, великом поэте, писателе Сакене Сейфуллине. Произведение, основанное на исторических событиях, повествующее о нелегком пути и разнообразной судьбе поэта, воспеваает патриотизм, отвагу и гражданственность. В двухактном произведении изображены патриотизм поэта, его любовь к родине, к языку. Он сильно переживает за свою будущее страны. В опере очень ярко представлены различные арии, ансамбли, большую роль играет хор. Благодаря этой опере мы можем показать молодежь, что какую важную играли наши казахские поэты, писатели, члены алашорды мы получили независимость. Наша молодежь, будущее поколение должны знать своих героях, которую спасли целую нацию, и вернули нам наш родной язык, развивать нашу культуру и литературу. Опера получила много отличных отзывов, надеемся что оперу будет много раз и не раз в театрах не только нашей стране, но и за рубежом. Опера «Сакен» открывает новую страницу в истории казахской музыкальной культуре. Обращение к ярким личностям, сыгравшим ключевые роли в новейшей истории Казахстана, отдает дань уважения и восстанавливает историческую справедливость, прививая молодому поколению важнейшие нравственные и духовные ценности великого казахского народа.

Современная опера в Казахстане хорошо развивается. С уверенностью можем сказать что в нашей стране есть перспективы развития этого жанра. В данной статье мы остановились на истории оперы нашей страны, и рассказали как оно постепенно развивалась до наших дней. Последняя опера «Сакен» показала нам, что композиторы ХХІ века могут написать оперы, что этот жанр не остановился. Наоборот, оперный жанр на протяжении столетий переживал соответствующий своему времени кризис и приспосабливается к потребностям времени. За последние 10 лет

казахстанские композиторы написали и пишут замечательные оперы и другие произведения, посвященных культуры и быт, жизнь нашего народа, патриотизму, героям и патриотам, равнодушным к состоянию своего народа. Поэтому не только оперный жанр, но и казахская классическая музыка в целом не перестала существовать в ХХІ веке, а развивается.

ЛИТЕРАТУРА

1 Мусагулова Г. Ж. «Некоторые аспекты оперного искусства Казахстана в современном этапе» World Science №1(5) vol. 4 January 2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-opernogo-iskusstva-kazahstana-na-sovremennom-etape/viewer>

2 Мусагулова Г. Ж. «Некоторые аспекты оперного искусства Казахстана в современном этапе» World Science №1(5) vol. 4 January 2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-opernogo-iskusstva-kazahstana-na-sovremennom-etape/viewer>

3 Интервью кандидата искусствоведения, профессора Мусагуловой Г.Ж. с отечественным композитором С.Абдинуровым от 28.10.2020. - <http://www.conservatoire.edu.kz/ru/news/operno-iskusstvo-kazakhstan-novye-tvoreniya-na-muzykalnoy-arene.html>

4 Р. Нұртаза. «опера Сакен», Вечерняя Астана 14.03.23 https://vechastana.kz/opera-saken/?utm_source=ainews&utm_medium=referral

ҚАНДАСТАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ БІРЕГЕЙЛІГІНІҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

МҰРАТБЕК Д.

магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар
АУБАКИРОВА С. С.

PHD, научный руководитель, Торайғыров университет, г. Павлодар

Әлемнің кез келген елінде оралмандар, яғни репатрианттар мәселесі әртүрлі деңгейде орын алғаны белгілі. Біздің еліміз өзінің тәуелсіздігін нығайта түсуімен қатар алыс және жақын шетелдерден қазақ диаспорасына ерекше көңіл бөліуде. Елімізге жалпы 30 жылдың ішінде әлемнің түкпір-түкпірінен мыңдаған қандастар өздерінің тарихи Отанына оралды [1, 4 б.].

Жалпы ғылыми әдебиетте әр кезеңде «репатриация» ұғымы, термині оның саяси статусы жөнінде ғалымдар өз көзқарастарын білдірген. Бұл ұғым ХХ ғасырдың аяғы ХХІ ғасырдың басында

ресейлік және поляк ғылыми әдебиеттерінде талданған болатын [2]. Елімізде «репатриант» ұғымының мағынасын 1997 жыл қабылданған «Халықтың көші-қоны туралы» Заңында алғаш рет шеттен келген отандастарымызға қолданылды. ҚР-да 1997 жылы қабылданған «Халықтың көші-қоны туралы» Заңының 1-бап 11-тармақшасына сәйкес: «Репатриант – жалпы саяси қуғын-сүргін актілері заңсыз реквизициялау, күштеп ұжымдастыру, ізгілікке жат өзге де іс-әрекеттер салдарынан тарихи Отанынан тысқары жерге қуылған және азаматтығынан айрылған, Қазақстан Республикасына тұрақты тұру мақсатымен ерікті түрде қоныс аударған байырғы ұлт адамы, сондай-ақ олардың ұрпақтары», - болып табылады [3, 46-48 б.]. 2003 жылы наурызда «Халықтың көші-қон туралы» Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Енді Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қон туралы» Заңының 1-бабына сәйкес «оралман» дегеніміз ұлтты қазақ, азаматтығы жоқ, Қазақстанда тұрақты мекендеуге келген отандастарымыз болып табылады. Бұл ұғымның заңға енгізілуіне байланысты, осы атауға ие болған кез келген қазақ азаматы мемлекет тарапынан төленетін жәрдемақы, өтемақы сияқты жекелеген жеңілдіктерге ие бола алатын болды.

Бірақ қазіргі таңда бұқаралық ақпарат құралдарында, «оралман» ұғымына қатысты түрлі ой-пікірлер жиі айтылып келеді. Бірақ былтырғы жылы бұл ұғымды «қандастар» деп ауыстыру туралы ел президенті Қ.К. Тоқаев ұсынды.

Оның негізгі себебі бір жағынан бұл атау қандастарымызға формалды түрде азаматтық-құқықтық мәртебе бергенімен, шын мәнінде, олардың әлеуметтік-экономикалық, мәдени, саяси, моральдік-психологиялық жағынан жергілікті қазақтардан шеттетіліп тұрды.

Еуразия ұлттық университетінің профессоры, филология ғылымдарының докторы Ж. Жақыпов: «оралман» атауыналмастыруғалайықты «отанды», «құтпан», «жұрағат», «елдар» және «табысқан» деген бес түрлі нұсқаны ұсынып: «осылардың ішінде «елдар» сөзі жүрегіме жақын», деп жұртшылықты осынұсқанына назарға алуға шақырды. Ал Б. Бейсеноватындағы Қарағанды Заң институтының Тілдік дайындық кафедрасының меңгерушісі, филология ғылымдарының докторы, профессор Ш. Жалмаханов: «Кеткен адамға қайта оралады. Олай болса, «оралман» атауы өзгертуге еш негіз жоқ. Тіпті, болмай бара жатса, халықаралық

«репатриант» терминін қалдыру керек» - деп [4, 2 б.], «отандас» ұғымына үзілді-кесілді қарсылығын танытады.

Сонымен қандастарымыздың шыққан мәдени орталықтарын 4 түрінен бөлек Түркия арқылы батыс Еуропа елдеріне қоныс аударған қазақ диаспорасының санасына Батыс елдерінің мәдени ерекшеліктерін сіңіргенін атап өтуге болады. Қытай, Түркия, Моңғолия келген қандастарымызда көшіп келу кезінде әртүрлі қиындықтар болғаны сөзсіз. Мысалы, мәдени тілдік орта, балабақшаға балаларды орналастыру, діни мәселелерге байланысты және тағы басқалар.

Осы тұрғыда Моңғолия елінен келген қазақ диаспорасы тығыз орналасқан қандастармен, Моңғолияның Ұланбатор аймағында, солтүстік бөлігінде монғол халқы тығыз орналасқан ортадағы жұмыс бабымен барып, тұрақтап қалған қазақтардың қазақшылық бейнесі мен ұлттық құндылық, салт-дәстүр, қазақ тілін ұстануы мен қолдануында айырмашылықтар бар. Сондықтан қазақ диаспорасының неғұрлым келген елдерінде негізгі ұлттық тығыз орналасқан жерде тұруы, олардың сана сезіміне жүргізіліп жатқан саясаттың салдары көп әсер ететіні анық. Елге келгенде бейімдеу мен қоғамдық ортаға кіріктіру осы негізде елге келуге ниет білдіруші репатрианттарды жаппай көшіріп, елге шақыру саясатын әрімен қарай, жеңілдетілген көші-қон саясаты арқылы жүргізген абзал. Алайда, қазіргі келіп жатқан қандастардың әртүрлі мемлекеттерде және де әртүрлі саяси жүйелерде өмір сүре отырып, этникалық қазақтар дәстүрлі мәдениетке бейімділігін және де ұлттық құндылығын сақтап қалды. Бұл оларды тарихи Отанда біріктіріп, бірінғай қазақ халқын қалыптастырып отыр. Репатрианттардың әлеуметтік ортаға бейімделуіндегі үлкен өзгешілік қоныс аударуға дейін тұрақты мекен етіп келген аймақпен тұрмыс-тіршілігінің, салт - дәстүрінің, мәдениетінің өзгеше болуы әрбір елден келген азаматтардың өзіндік ерекшеліктері бар. Себебі, сол мемлекеттің саяси басқаруы, ұстанған бағыттары барлығы да санаға тікелей әсер ететіні белгілі. Шығыс Қазақстан облысына көшіп келу саны жағынан жоғары көрсеткішке ие Қытай, Моңғолия, Өзбекстан мемлекетінен қоныс аударушылардың қоғамдық ортаға бейімдеу жағынан өзгеше әлеуметтік-мәдени үрдістерін басқаша болып келеді.

Қазақ халқы ата-баба дәстүрін берік ұстанатын, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпқа бай мұралары бар ұлт екендігі мәлім. Қандастарымыздың күнделікті өмір тарихын зерттеу жұмыстары

барысында шет елден келген қазақтардың ата-бабадан қалған ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерді берік ұстанатыны байқалды. Осы тұрғысынан жергілікті халықпен шет елден келген этникалық қазақтар арасында салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпқа орай кімнің нағыз қазақ екендігін анықтайтын белгі секілді өзара сырттай тартыс пен әңгіменің жүретіндігін байқауға болады. Зерттеу жұмысы барысында қандастардың күнделікті өмір сүру жағдайын талдау жүргізілді. Шығыс Қазақстанда көпқоныстанған Қытай мен Моңғолиядан келген қазақтардың тұрмыс – тіршілігіналып қарастырсақ, олар ең бірінші кезекте ауыз-екі тілде сөйлеуге келгенде екі елден келген этникалық қазақтар бір-бірін еркін түсініп, қарым-қатынас жасауларына еш кедергі болмайды. Тек көптеген жылдар өзге мемлекетте өмір сүргендіктен сөйлеу мәнерлерінде айырмашылықтардың бар екендігін көруге болады. Алфавитті қолдану кезіндегі жазу мен сызуға келгенде қиыншылықтарға тап болып жүргендігін айтады. Қазақстанға келгенде екі елден келген қазақтар үшін жергілікті жерлерде өзге ұлттар тығыз болғандықтан, немесе қалалық жерлерде орыс тілінде сөйлейтіндер тарапынан қоғамдық ортаға бейімдеу мен кіріктіруге келгенде қиындықтар туғызып жүргендігін көруге болады.

Елге келген қандастар арасында шаруашылық-тұрмыстық жағдайына келетін болсақ, Шығыс Қазақстанға келген қандастардың басым көпшілігі аудан мен ауылдық жерлердегі орналасқан. Моңғолия мен Қытайдан келген этникалық қазақтарға ата-бабадан қалған мал шаруашылығымен айналысу кәсібімен шұғылдану тән болып келеді. Ауылдық жерлерде төрт түлікті баптап, төлдетіп, мезгілімен жем-шөптерін дайындап, өсіріп, мал басын көбейтіп, қажеттіліктеріне сатып қызметтерін жасауда. Жергілікті ауылдың халқымен салыстырмалы түрде қарағанда осы шаруашылық түрін дамытуға бейім және де өте пысық келетінін жергілікті тұрғындардың өзі растайды. Ауылдық жерде бірден көзге түсетіні елге көшкенде Қытайдың кіші тракторларын өздерімен бірге алып келгендігін көруге болады. Сол тракторды шаруалықтарына пайдаланып, жалданбалы қызметтер жасап, өзін-өзі қамтып отырғандарын да байқауға болады. Ауыл шаруашылығы мен жеміс-жидектер, көкөніспен айналысатындар саны көп. Бірақ бір айта кететіні жеміс-жидек бау бақшамен айналысу Қытайдан келген қазақтарға тән екендігін көруге болады. Көктемде жерін жыртып, дайындап, жеміс-жидектерін салып, жазы бойы суғарып, шөптеп, қарайды. Күзде жемісін нарыққа

сатып, еңбектері үшін ақшаларын алып, қыстың қамына кірісіп, қыстың мезгіліне дайындалады. Осындай шаруашылық түрлерімен жыл мезгілдерін қарсы алып күнделікті өмірлері өтіп жатыр. Ал, Моңғолиядан келген қазақтар шаруашылықтың осы түрімен аз мөлшерде шұғылданады. Осы көрініс қандастардың келген елде қандай шаруашылық түрімен айналысқандарын байқатады. Жергілікті халықпен сұхбаттасу барысында, қандастар жайында келген елдеріне орай келесідей пікірлер береді. Моңғолиядан келген қазақтар көбіне шаруашылықтың бір түрімен айналысып, шаруашылықта жәймен, асықпай қызмет жасайды және де мемлекеттік қызметтерге орналасуға жақын көрінеді. Қытайдан келген қазақтар ауыл шаруашылығы немесе мал шаруашылығы болсын, бәрімен айналысып, өте жылдам, өзіне – өзі қызмет жасауға, сауда – саттықпен айналысуға жақындығын талдау барысында көруге болады. Еліміз үшін ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығын дамыту осы саламен айналысатындардың қатарын көтеру маңызды болып табылады.

Қандастарға қызметтеріне мемлекеттік бағдарламаларды пайдаланып, шаруашылықтарында дамытуға жергілікті басқару органдары тарапынан қолдау көрсету ұсынылады. Қандастар жанұялық жағдайда салт-дәстүр мен ырым-жоралғыларды жақсы ұстанады. Көбінің үйінде дөңгелек дастарханды пайдаланып, малдасқұрып отырып ауқаттанады. Әрбір жанұяның үйінде салт-дәстүрдің жұрнақтары, ою-өрнектелген текемет, көрпе, жастық, сырмақ секілді тұрмыстық заттарды көресің. Бұрыштарда ілінген қамшы, үкінің қауырсыны бірден көзге түседі. Қазақтың қара домбырасы мен қобызы төрде ілулі тұр. Қонақтарға асым етті бешбармақты жіліктеп тартып, дастархан басында турап, балашаға мен қонақтарға таратып беру рәсімі сақталған. Қазіргі уақытта жергілікті жерде етті жіліктемей, бешбармақты турап әкелетінін байқауға болады. Моңғолиядан келген қандастардың асханасы бешбармақтан бастап, етөнімдерімен дайындалған тағамдарды жиі пайдаланады. Қытайдан келген қандастардың асханасы да бешбармақты қолданғанмен, көкөністер қосылғанаңшы тағамдарды жиі қолданады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мукаметханұлы Н. Қытайдағы қазақтардың қоғамдық тарихы (1860-1920 жж.). - Алматы: ҚАЗАқпарат, 2000. – 336 б.

2 Сәмитұлы Ж. Қытайдағы қазақтар. – Алматы: ДҚК, 2000. – 309 б.

3 Мендикулова Г., Атантаева Б. История миграций между Казахстаном и Китаем в 1860-1960-е гг. – Алматы: СаҒА, 2008. – 232 с.

4 Мамашев Т. Оралман емес, Отандас // Қазақ елі, 2008. – 26 маусым. – №9-10.

ДЖАЗ В ПРОСТРАНСТВЕ КУЛЬТУРЫ

САЛТЫКОВА А.

магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

АУБАКИРОВА С. С.

PhD, ассоц. профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар

Современная художественная культура не мыслима без джазовой музыки. Феномен джазовой культуры состоит в том, что отдельно взятое стилистическое направление в музыке, родившееся на рубеже XIX–XX вв. в маргинальном поле американской культуры, пережившее огромное количество споров и дискуссий, стало масштабным культурным явлением.

Как жанровое явление джаз берет начало в архаичной музыкальной традиции афроамериканской культуры. Дальнейшая чрезвычайно быстрая эволюция джаза стала возможной по причине активного интереса к нему со стороны академических композиторов и исполнителей, осознавших отсутствие в нём жесткого жанрового канона как возможность безграничных экспериментов с импровизацией и исполнением такой музыки, которая соприкасается с изначальной африканской традицией только в историческом плане. Подтверждающие примеры находим в творчестве выдающихся влиятельных исполнителей и композиторов второй половины XX века, стоявших у истоков многих джазовых стилей и направлений Джона Колтрейна (1926–1967), Майлза Дэвиса (1926–1991), Дона Байрона (род. 1958), Миши Менгельберга (1935–2017), Джона Зорн (род. 1953), Уоллеса Рони (род. 1960), Николаса Пейтон (род. 1973) и многих–многих других.

Изучение феномена джазовой музыки в культурологической парадигме показывает его поразительную способность встраиваться в различные культурные поля, давать импульс для творческих поисков в различных видах искусства. Производными такого

симбиоза собственно музыкальной культуре стали новые музыкальные формы (мюзикл), в кинематографии – новые жанры (киномюзикл, музыкальный фильм, фильм–ревью)[8].

В качестве примера проникновения джазовых веяний в европейскую неоклассическую музыку достаточно назвать фортепианные концерты Мориса Равеля и оперу «Дитя и чары» (в другом варианте – «Дитя и волшебство»), где в оркестре звучанию цуг-флейты (джазовая флейта с кулисой, позволяющая делать глиссандо) придавалось резко синкопированное, джазовое звучание (затем в джаз-бэнде эта разновидность флейты стала практически обязательным инструментом). Французский композитор в опере, которая уже современниками характеризовалась как жанровый плюрализм, использовал мелодический рисунок фокстрота и регтайма. Британский музыковед Роберт Орледж (род. 1948), специализирующийся по истории французской музыки начала XX века, считает, что опера М. Равеля «Дитя и чары» является самым эклектичным и удачным синтезом джаза с прочими «инаковостями» [цит. по 9]. К подобной инаковости в академической музыке также возможно отнести одну из скрипичных сонат, которую Морис Равель назвал «Блюз» и которую написал, параллельно работая над оперой. Знание ироничным М. Равелем джазовой музыки отразилось даже в кличке его собаки («Джаз»)[5].

Примерно в это же время Дариус Мийо (1892–1974) создает одноактный балет «Сотворение мира». Во второй части «Хаос до сотворения» в исполнении тромбона, трубы, саксофона и контрабаса звучит джазовая fuga как иллюстрация акта творения. Джазовая тема, блюзовые ритмы и аккорды композитор использует в шестой, финальной части балета «Весна или Успокоение»[1]. В числе других примеров вспомним, что русский композитор Игорь Стравинский (1882–1971) увлекался стилистикой раннего джаза, что отражено в одной из частей с характерным названием «Регтайм» музыкально-сценического произведения «История солдата», а также в «Регтайме для одиннадцати инструментов». Австрийский и американский композитор Эрнст Кшенек (1900–1991) в опере «Джонни наигрывает» блестяще использовал джазовую гармонию и ритмику, а также блюзовые тона[1].

Помимо неоклассической музыки, джазовые «следы» отчетливо прослеживаются в литературе, живописи, дизайне визуальной продукции (плакатная графика, конверты, логотипы и др.), фотографии, хореографии.

В литературе новейшего времени есть немало блестящих произведений, где посвящение джазу как музыке времени переплетается либо с судьбами героев, либо с творчеством джазовых музыкантов. Еще в 1938 году появилась новелла «Юноша с трубой» («Молодой человек с рогом») американской писательницы Дороти Бэйкер, посвященная гениальному корнету Биксу Бейдербеку. Далее – знаменитая серия рассказов и романов о «эпохе джаза» классика американской литературы Фрэнсиса Скотта Ки Фицджеральда («Великий Гэтсби», «По эту сторону рая», «Сказки о веке джаза»).

Во второй половине прошлого века наибольшее влияние на читателей произвели роман Джека Керуека «На дороге» и повесть Хулио Кортасара «Преследователь».

Знаковый для поколения битников роман «На дороге» буквально звучит, и в звуковой аффективной стихии доминирует джазовый «боп». Музыка и дерзкий эпатаж литературных героев отражали реальность, в которой «несценическое, безумное поведение было свойственно исполнителям бопа, которые стремились полностью освободиться от условностей и выплеснуть всю свою энергию наружу спомощью создания и исполнения джазовой музыки» [3, с. 193]. То же эмоциональное состояние главного героя повести «Преследователь» блестяще описано фанатичным поклонником джаза Кортасаром как впечатление от знаменитого джазмена Чарли Паркера. Джазовые темы введены в ткань его знаменитого романа «Игра в классики», а в произведении «Вокруг рояля, за которым Телониус Монк» идет речь о гениальном родоначальнике бибоба и участнике нью-йоркской джазовой сцены 60-х гг. Фортепианный почерк Т. Монка стал мощным посылом для творчества многих авангардных пианистов второй половины XX века, прежде всего по причине своей полиритмической свободы и модалного разнообразия. Ровно этими же, но прозаическими реминисценциями, характеризуется и писательский почерк Х. Кортасара, образуя эстетическое единство музыки и литературы. И точно также, как созданная Т. Монком модель джазового пианизма стала вариативным образцом для последующих поколений пианистов, так и постмодернистская литература обрела в творчестве Кортасара свой образец.

Хореографический образ джаза формировался параллельно эволюции самой джазовой музыки, поскольку активные поиски нового танцевального стиля и новые ритмы совместились. Виртуозная чететка (степ) сформировалась на боперовских ритмах.

Затем – вторжение в хореографию акробатики и свинговой ритмики, возникновение джаз-танца, демонстрирующего свои пластические возможности, и золотой век стэпа и пляеды талантливых джазовых танцоров. Далее – грандиозный скачок к созданию Мэтом Мэтоксом, Гассом Джордано, Юджином Луис Фасуитособственных техник для джазового танца, очень технически вариативно продолженных хореографами, живущими в настоящее время.

Росту популярности джаз-танца способствовал кинематограф. Большое количество музыкальных фильмов с участием знаменитых оркестров под управлением джаз-лидеров Дюка Эллингтона, Бенни Гудмена, Гари Миллера, Джимми Дорси и др. стали поистине звездным в развитии всех трех искусств – музыкального, хореографического, кинематографического (к/ф «Джаз в летний день», «В джазе только девушки», «Хэлло, Долли» и др.).

Музыку к культовому фильму «В джазе только девушки» написал Адольф Дойч как явный оммаж диксиленду, чье довоенное исполнение джазовых композиций было для композитора образцовым. Однако песни, исполненные в фильме, в частности знаменитая «I Wanna Be Loved by You», стали знаковыми еще и потому, что они сопровождались новой для того времени танцевальной пластикой и на многие годы утвердились в качестве голливудской эстетики. Именно этот отправной посыл воспринял contemporary dance как отказ от нормированности классической хореографии, но соответствия новому музыкальному языку.

Отдельного рассмотрения достойно внедрение джазовой эстетики в визуальную коммуникацию. Ограничимся констатацией массивного влияния джаза на графический дизайн, стремительно развивающийся со второй половине XX века, фотоискусство, поп-арт, нефигуративную живопись, цифровую анимацию и т. д.

Джаз как культурное явление привлек внимание научного сообщества. Особая коммуникация между джазменами во время игры стала предметом научного интереса лингвистов. Исходная исследовательская установка основана на универсальных свойствах акта вербальной и музыкальной коммуникации. Активное взаимодействие музыкантов во время игры между собой с помощью характерных именно для данного коллектива знаков и звуков, порождает феномен импровизации – главный атрибут джазового исполнения. Таким же образом, отмечают исследователи, организуется логика вербального общения и выстраивается архитектура речевого общения. Наибольшую

известность имеют исследования Е. Барбана [2], стремившегося обосновать джазовую импровизационную лексику в аспекте метафор лингвистики с помощью культурологической методологии. В западной лингвистике похожие исследования проводил канадский ученый Дуглас Малколм, анализируя связи между литературой и джазом. Как продолжение научного интереса к феномену джаза в настоящее время изучаются джаз в контексте массовой культуры [6], взаимодействия джазовой стилистики и поэтической декламации, возникновение неакадемического джаз-рэпа [7].

Творческое своеобразие джазового мышления активно изучалось гештальтпсихологией как экстраполяция метафоричности звукового текста в музыку. Одна из классических методик гештальтпсихологии основана на сопоставлении сложных иллюстраций, содержащих два рисунка, наложенных один на другой. Зритель, рассматривающий их, сразу выделяет один изобразительный слой, не замечая другого, что зависит от интенсивности когнитивной деятельности зрителя. Гештальтпсихологический подход применим к музыкальной импровизации в джазе и основан на двунаправленной технике джазового исполнительства. Развитие двух ритмических линий с сокрытием первой из этих линий посредством второй, индивидуальность звукоизвлечения инструменталистом и индивидуальность процесса восприятия являются причиной переориентировки звукового соло с одного ритмического слоя на другой. Таков сжатый смысл гештальта восприятия форсированных полиритмических структур в постбоповом музыкальном языке [4].

В творчестве современного гуру свободного джаза, пианиста и композитора Мэтью Шип (род. 1960) исследовательские тезисы гештальтпсихологов находят свое воплощение. Исполнительский диапазон американского гиганта джаза включает абсолютно всю стилевую эволюцию джазовой музыки в собственной уникальной интерпретации и уже за пределами общепринятых джазовых стандартов. Микс из импровизационного и танцевального авангарда, рэпа, рока, мультимедийных технологий, перенесенных в область джаза, в очередной раз показывают движение внутри джазового пространства. Возможно, современное состояние джазовой музыки не сопоставимо с культурной революцией бибоба, однако со всей очевидностью понятно, что джазовый век не закончился.

Социокультурная парадигма неодажа по-прежнему состоит в поиске нестандартного музыкального языка, пусть установок на революцию стало гораздо меньше. Пластичный симбиоз джаза

с хореографическими, визуальными, кинематографическими и другими видами искусства формирует питательную среду для появления новых культурных практик со своими ценностями, стилем и образом жизни, манерой поведения, пристрастиями в одежде и обуви [8]. И еще один важнейший посыл бесконечности джаза – его мультикультурный контент вне времени стал новой художественной реальностью как части культурной картины мира XX–нач. XXI века.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Акопян Л. Музыка XX века. Энциклопедический словарь. – М.: Практика, 2010. – 610 с.
- 2 Барбан Е. Современный джаз в музыкальной культуре. – СПб: Композитор, 2013. – 180 с.
- 3 Константинова Е. В. Концепция джазовой музыки в повести Хулио Кортасара «Преследователь» и в романе Джека Керуака «На дороге» // Актуальные вопросы филологической науки XXI века: материалы VI Международной научной конференции молодых ученых (Екатеринбург, 10 февраля 2017 г.). – Часть 2: Современные проблемы изучения истории и теории литературы. – Екатеринбург: Издательство УМЦ-УПИ, 2017. – С. 190–198.
- 4 Лаврова С. В. Пространство звука и понятие «гештальта» в новой музыке // *Philharmonica. International Music Journal*. – 2017. – № 3. – С. 1–10.
- 5 Пуленк Ф. Я и мои друзья. – Л.: Музыка, 1977. – С. 80. – 158 с.
- 6 Строкова Е. В. Джаз в контексте массового искусства (к проблеме классификации и типологии искусства): дис. ... канд. искусств. – Москва: АПРИ, 2002. – 211 с.
- 7 Чувилкин В. С. Джаз в контрапункте с поэзией: от Б.А. Циммермана до джаз-рэпа // Культурная жизнь Юга России. – 2022. – № 1. – С. 40–49.
- 8 Шак Ф. М. Джаз как социокультурный феномен: на примере американской музыки второй половины XX века: дис. к. искусствоведения. – Краснодар, 2008. – 172 с.
- 9 Штейнпресс Б. С. Оперные премьеры XX века. 1901–1940. Словарь. – Москва: Советский композитор, 1983. – С. 87. – 469 с.

ҚАЗАҚ ДӘСТҮРЛІ ӘНДЕРІНІҢ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

САРКАМБАЕВ Н.
магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар
АУБАКИРОВА С. С.
PhD, ассоц. профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар

Қазақ халқының дәстүрлі әндері-сарқылмас қазына. Халқымыздың ғасырлар бойы тереңінен келіп жеткен музыка өнері үлкен екі арнада байқалады: олар ән және аспаптық дәстүр. Зерттеушілердің айтуына қарағанда, бұл екеуінің ерте туғаны- ән жанры. Дәстүрлі әндердің барлығы- халықтың көркем ой-санасы, тарихы. Ұлтымыздың барлық тарихи оқиғалары-осы дәстүрлі әндермен қатар дамып, айтылып отырған. Халқымызда дәстүрлі әндер өте көп, сондықтан да біз бұл ән өнеріне өте бай халықпыз. Қазіргі таңда осы өнер түріне ерекше көңіл бөлініп, көптеген дәстүрлі ән сайыстары, байқаулар өткізіліп, теледидарлардан танымдық бағдарламалар өткізіліп жатыр. Бұл, әрине қуантатын жағдай. Себебі әрбір дәстүрлі әннің өзінің мәдени-этикалық мазмұны бар.

Қазақ халқының дәстүрлі ән өнері өзінің мазмұны, пішімі мен құрылымы жағынан бірнеше салаға жіктеледі. Олардың әрқайсысына тән белгілері мен ерекшеліктері болады. Дәстүрлі әндердің көбінесе әуені сазды, толқымалы келеді. Олар бірде шарқытап көтерілсе, бірде баяулап, созыла орындалады. Кейбір дәстүрлі әндердің орындау шеберлігі бойынша әнді жұлқып айту, жылдамдатып айту, күтпеген жерден құбылтып, енді бірде күйкылжытып айту, өз дауысты төменнен жоғарыға бір-ақ секіргіп айту секілді өзіне тән белгілер кездеседі. Дәстүрлі әнді айту- қиын іс. Мұнда шешендік өнер, тез ойлау, домбыра аспабын(немесе басқа да халық аспаптары) еркін меңгеру, әдемі, таза дауысты иесі болу керек. Осы белгілердің бәрі бар болса- оны нағыз дәстүрлі әнші деуге әбден болады. Себебі дәстүрлі ән айту-киелі іс, ата-бабаларымыздан мұра болып қалған осынау қасиетті өнерді болашаққа дәріптеу- біздің борышымыз. Адам баласының өмірінде болатын әрбір қуанышты сәттерге дайын тұратын тамаша салт-дәстүрлерімізді сақтаудың өзі адалдықтың, жақсылықтың айқын көрінісі. Соның ішінде киелі халқымыздың рухани жәдігерлерінің бай мұрасының бірі – дәстүрлі әндердің болып табылуы ғажап емес. Музыка зерттеушілерінің зерттеуіне сүйенсек, жалпылай

алғанда халқымызда 5 мыңнан аса күй, 12 мыңға жуықтай ән бар көрінеді. Бұл – қазақ әншілік өнердің сан ғасырлық даму тарихының бар екендігінің бірден бір айғағы [1].

Қазақ дәстүрлі әндерінің мәдени этикалық мазмұның тереңінек түсіну үшін ең алдымен дәстүрлі ән өнерінің орындалуы мен айтылуы бірдей емес екендігін білуіміз керек. Қазақтың кең байтақ даласында дәстүрлі ән өнерінің өз мектептері қалыптасқан. Халқымыздың киелі қара домбырасы мен қобыздың сүйемелдеуімен айтылатын дәстүрлі әндер өз алдына кең диапазон, күрделі ырғақ-иірімдерімен ерекшеленеді. “Елдің іші – өнер кеніші” деген екен дана халқымыз. Әлбетте, қазақтың дәстүрлі әндері тек домбыра, қобызбен шектелмегені анық. Кезінде айтылған жетігенмен, сыбызғы, және шертер, адырнамен ән айту өнері қазіргі кезде көп орындалмаса да, қазір ел ішінде, ұлт арасында жалғасын тауып жатқан жайы бар. Негізінен домбырамен тек қана әннің төресі шырқалған. Біз бұны тарихтан да білеміз, қазақтың сал-серілері де екі не үш ішекті домбыраны жанына серік еткен. Домбырамен сүйемелдеп ән айту сол кездің өзінен ақ шеберліктің асқақ шыңы саналған.

Дәстүрлі ән өнерінің әртүрлілігі белгілі бір аймақтық мектептерге бөлінуіне байланысты деуге болады. Яғни ән өнерін орындаушылық ерекшеліктеріне қарай әрбір мектепте ешкімге ұқсамайтын оқыту тәжірибесі қалыптасқан. Жалпылай айтқанда, ол Арқа мектебі, Жетісу мектебі, Батыс Қазақстан мектебі болып бөлінеді [2].

Мысалы, бәріміз олардың әндерін сүйіп тыңдайтын Біржан сал, Ақан сері, Майра Уәлиқызы, Шашубай т.б. – олар Арқа мектебінің өкілдері саналады. Шынында да, олардың әндері де еркін ырғақпен айтылып, басқа аймақтық мектептерге қарағанда диапазоны мейлінше кең болады. Арқа әндерінің кәсіби мектебін жасағандар және насихаттаушылар – Ж. Елебеков, Ж. Көрменов, Қ. Байбосыновтар, бұлардан басқа, ән өнерінде ерекше өзіндік қайталанбас із қалдырған Қ. Байжанов, Ә. Қашаубаев, Қ. Бабаков, Қ. Лекеров, Б. Жылқыбаев, М. Ержанов, Ж. Омарова, Р. Есімжанова, Р. Қойшыбаева, М. Көшкінбаев, И. Әлібаев, Ж. Қартабаева, Л. Сүйіндікова, М. Ешекеевтердің аттарын зор мақтанышпен атай аламыз [3].

Ән айтып орындалуы мен домбырада сүйемелденуі Арқа әндеріне ұқсас келетін мектеп – атақты Жетісу мектебі. Қазақтың халықтық әуендердің мол сақталған киелі әншілік өнер ордасы

саналған мектептің көрнекті өкілдері ретінде ұлы Жамбылды, Кенен, Қапез, Пішан, Дөнеш Рақышевтарды атауымыз керек. Жетісу ән мектебінің кәсіби тұғырын қалаған – халқымыздың сүйікті әншісі Ж.Кәрменов, оның ізін жалғастырушы шәкірті – Е.Қосбармақов болып табылады.

Бәрінен де ерекшеленіп тұратын Батыс Қазақстандық әншілік мектебі – еліміздің киелі батыс өлкесінде дамыған әншілік өнер. Бұрынғы аты аңызға айналған Бөкей Ордасының жерінде ән шырқалған төкпелі жыр негізінде синтезделген желдірмелі ән өнері Мұхит Мералиевтің арқасында жаңа белеске көтерілді.

Мұхит әндері Атырау, Ақтау, Орал, Ақтөбе секілді жерлерден бастау алып Сыр мен Арқаға дейін кең қанатын жайған. Әлбетте, бұл мектептің басында аты аңызға айналған Ғарифолла Құрманғалиев тұр, Ғарифолла Құрманғалиевпен үзеңгілес өнерпаз ретінде Әли Құрмановтың да есімін құрметпен атай аламыз. Атақты Ғарифолла мектебінен шыққан оның шәкірттері – Қ. Бекбосынов, Қ. Орашева, Қ. Рахимова, А. Дәрібаева, Ж. Сәрсенғалиев. Қ. Ақтаев. М. Төрешов, Қ. Бердіғалиев, Ә. Еңкебаев, Қ. Құлышева, С. Таутаева, С. Рахметжанов, С. Әбдірахманов, С. Жанпейісова, С. Мырзабаева, А. Қосанова, Қ. Кәкімовтар секілді дәстүрлі ән өнерінің майталмандары бәрі- ұлы ұстаздың мықты мектебінен тәрбие алғандар.

Дей тұрғанмен, халық әндері аймақтық мектептерге бөлінгенімен жалпы сарыны қазақы өнге ортақ сазға құрылады, сондықтан бір өлкенің дәстүрлі әнін басқа бір аймақтың дәстүрлі әншісі еш қиналмастан айта береді, яғни қазақ әнінің біртұтастығы аймақтық әншілік мектептеріне қанша жіктегенмен, өзінің мазмұнын, түпкі нұсқасын бұзылмайды. Ғарифолланың Арқа әндерін тамылжыта, зор дауыспен шырқауы, Жүсіпбектің Мұхит әндерін тебірене айтуы соған дәлел болса керек.

Қазақ халқы дәстүрлі ән өнеріне өте бай екенін әрі қазіргі кездің өзінде талантты дәстүрлі әншілеріміз жеткілікті деңгейде ән өнерін дәріптеп, қалың жұртшылыққа таратып жүргенін айта аламыз. Ал замануи музыканың негізін жалғастырушы әнші-сазгерлердің мол шығармашылық мұрасы қазақ операсы мен балетінде және де классикалық музыкалық шығармаларында кеңінен пайдаланылып, әлемнің ең әйгілі музыкатанушылары тарапынан ерекше жоғары бағаға ие болып отыр. Ғасырлар бойы халықпен қатар тіршілігін жасап келе жатқан дәстүрлі ән өнері ХХІ ғасырда өз өмір сүруін тоқтатқан жоқ, керісінше, дамып

халық арасында зор ықыласқа ие болуда. Қазіргі технология мен ақпарат құралдары дамыған заманда, халқымыздың кезінде ұмыт бола бастаған салт-дәстүрлері, әдеп-ғұрпы, өнері мен мәдениеті халыққа қайта оралып келеді. Бұл дәстүрлі ән өнеріне де үлкен әсер тигізді. Қазіргі таңда теледидарлардан халықтың ерекше құрметіне ие болған «күміс көмей», «жеті қазына» секілді рухани танымдық бағдарламалар көрсетіліп жатыр. Бұл бағдарламалардың басты мақсаты- қазақ дәстүрлі әндерінің мәдени этикалық мазмұнын ашу, көрермендерге ұсыну, орындау, кеңінен насихаттау. Бұл бағдарламаларда біз көптеген танымал дәстүрлі әндердің бізге беймәлім тарихын, орындалу шеберліктерін көріп, танысамыз.

Дәстүрлі ән үлгілері өзінің даму тарихында ғұрыптық әндер, халық әндері, кәсіби халық шығармалары болып, ғасырлар бойы әсем әуезді әуенімен, әрқашан әспеттеліп, әуелей шырқалып, ерекше ынтамен, сүйіспеншілікпен орындалып келеді. Халқымыздың тарихында небір бұлбұл, күміс-көмей әншілер өмір сүріп, өз аспаптарының сүйемелдеуімен туған елінің, жерінің өткені тарихы мен бүгінгі тұрмысын жырлайтын, оның арман қиялын көрсететін тамаша эпопеялар, жырлар, көрнекті туындылар жасады. Қазақ халқының дәстүрлі әнінде озық ойлы, өнерпаз ән өкілдерінің бізге қалдырған үлгі-өнегесінің арқасында сақталып, бүгінгі күнге дейін келді. 1987 жылдан Алматы мемлекеттік консерваториясы қабырғасында «Халық әні» бөлімі ретінде ашылып, кейіннен өз алдына жеке, тәуелсіз кафедра болды. Сонымен қатар қазіргі таңда елордамыз-Астана қаласында Қазақ Өнер университетінде «Халық әні» мамандығы бойынша кафедра ашылып, осы қасиетті өнер түрі арнайы оқытылуда. Бір қуантатын жағдай, халық әні музыкалық мектептерде де енгізіліп жас буын балаларға оқытылып жатыр. Бұл біздер үшін үлкен қуаныш болып табылады, қазақтың ән өнері шарықтап, болашақ ұрпақтарға сабақтастықпен жалғасын тауып, өнеріміз өрлей берсін дегіміз келеді. Қазір музыка мектептерінде, колледждерде, жоғары оқу орындарында, консерваторияларда дәстүрлі ән кафедралары өз жұмысын жасап келеді. Соңғы кездері дәстүрлі әншілерге сұраныс көп. Оқу орындарында белгілі әншілер сабақ береді. Сондықтанда, дәстүрлі ән өнерінің болашағы зор екенің нық сеніммен айта аламыз.

Қазақ дәстүрлі әндерінің мәдени этикалық мазмұны бүгінгі таңда орындаушылық мән-нақышы мен айтылу ерекшелігіне қарай Арқа әндері, Жетісу сазы, Батыс Қазақстан мектебі, Алтай әуені, Сыр бойы мақамы болып бірнеше топқа жіктейміз. Осындай

өзіндік бір-біріне қайталанбас дәстүрлі орындау салған қазақ дәстүрлі ән өнері келер болашақ ұрпаққа мұра болып жалғаса бермек. Олай деп айтуымыз, бүгінде мемлекеттік «Мәдени мұра» атты рухани бағдарламасы арқылы көптеген ұлттық туындыларымыз, дәстүрлеріміз бен ұлттық мұрамыз қайта басылып, жарық көруде. Кезінде жоғалған, немесе өзге тілдердегі құнды еңбектеріміз де қазақ тіліне сәтті аударылып, елордалық баспалардан оқырманға, қалың көпшілікке жол тартуда. Озық технологиялар керемет дамып жатқан заманда баспа өркениеті де өзге техникалық салалардан кем қалып жатқан жоқ. Олай дейтініміз, бүгінде елордалық баспалар заманауи мамандардылынған басып шығарғыш құрылғылармен, тиісті материалдық базамен мықтап қамданғандықтан, кітаптар да сәйкесінше жоғары сапамен басылып шығуда [4].

Әсіресе байқағанымыз, соңғы жылдары мынау Еуропа секілді дамыған елдерінде баспа өндірісі өте мықтап дамығандықтан, өзге елдерден қарағанда алға озған. Бүгінде осындай баспаларға зер салып, елордалық баспалар да өз мүмкіндіктерін жаңартуда. Олардың қатарында елордалық «Фолиант», «Елорда», «Сарыарқа», «Жасыл Орда» сынды баспалар бар. Жоғарыда өзіміз өзіміз айтып өткеніміздей, қазақ халқы үшін ұлттық өнер, әсіресе дәстүрлі ән өнері – рухани қазынаның маңызды әрі ажырамас бөлігі. Әрине, нарықтық заманда жұмысын жасап отырған баспалардың баспалардың біразына кейбір талаптарға сай келу оңай шаруа емес. Оның үстіне «тендер» жүйесі де бірқатар баспаларға айтарлықтай қиыншылықтар туғызуда. Бірақ соған қарамастан, үкіметтің қолдауымен соңғы жылдары қазақ халқының музыка мәдениеті, дәстүрлі ән өнер туралы көптеген мақалалар, еңбектер мен кітаптар, монографиялар шығып, жатыр.

Қазақ халқының дәстүрлі ән музыкасын толыққанды зерттеу тарихы терең тамырланған және ол жеткілікті нәтижеге ие болуда деуге болады. Бірақ, музыка фольклорының көптеген маңызды және өзекті мәселелері әлі де талай фундаментальды ірі ғылыми-теориялық зерттеулерді талап ететіні беретіні сөзсіз.

Кез келген халықтың өзіне тән ұлттық мәдениеті, әрі өнері, ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан тарихи-этнографиялық ерекшеліктері болады десек, солардың басты бір арнасы – шоқтығы биік дәстүрлі ән өнері. Ел қиялында туып, өсіп отыратын аңыз-әңгімелер мен жыр-дастандар қазақ халықтың әдеби, мәдени мұрасы ретінде ауыздан-ауызға таралып, дамып, біресе қайғы-мұң, бірде қуанышқа бөлейтін мұнды да асқақ дәстүрлі ән мен

жыр арқылы айтылып отырған. Қазақ музыкасының ежелгі дәуірі, даму кезеңі, артта қалған сағымдай бұлыңғыр белестеріне қатысты осы мәселелер бүгінде, яғни қазақ музыкатану ғылымының өз алдына үлкен отау тігіп отырған кезеңінде жан-жақты зерттеліп, сарапталып, жиналуда. Бағымызға орай, соңғы жылдары Қазақстан музыкатану ғылымында біршама соны серпіліс, үлкен жетістіктер байқалады.

Бүгінгі отандық өнертанушылар ұлттық дәстүрлі ән өнерімізді белгілі бір тарихи кезеңінен, яки зерттеу тәсілдерінен әрі аса алмай жатқандай әсер қалдырады деп айтуда. Көлемді зерттеулердің, баспалардан шығып жатқан мәдениет, дәстүрлі ән өнері туралы еңбектердің мемлекеттік тілде емес, көбінесе орыс тілінде жазылатыны тағы бар. Мамандарымыздың көне дәуір жазбаларына, әдеби-тарихи мұраларымызға тереңдеп, анықтап бара алмауы бұл дәстүрлі ән саласының өрісін барынша тарылтып отыр. Және де ұлттық ән өнеріміздің көптеген әртүрлі мәселелерін зерттеу ісіне екінші жақтан келіп, көбіне ғылыми стиль жанрында еңбек еткен зерттеушілер де болып жатыр.

Ұлтымыздың ұрпақтан-ұрпаққа жеткен киелі ән өнері жөнінде аса құнды мәлімет беретін өнер сүйер қалың қауымға арналған, жалпы музыка және өнер мектептерінің жас оқушыларына арналған ұлттық ән өнері турасындағы кітаптар бүгінде елордалық баспалардан көптеген басылыммен жарық көріп жатыр. Әрине, олардың өскелең болашақ ұрпаққа беретін пайдасы ұшан- теңіз екені белгілі, бұл өз кезегінде осындай басылып шыққан оқулықтар музыка саласындағы қазақ тілінде жарық көрген кітаптар санын толықтыруға қосылған зор үлестердің бірі болмақ.

Дәстүрлі ән өнерінің дамуына әсер еткен оқиғалардың бірі - «Қазақ халқының 1000 Әні» – музыкалық-этнографиялық жинақтың жарыққа шығуы. Оған енген халықтың асыл мұраларын А. В. Затаевич 1920 – 1924 жылдар аралығында жинап, нотаға түсірген. [5]

1925 жылы жинақтың 1-басылымы Орынборда, 1963 жылы 2-толықтырылған басылымы Мәскеу қалаларында жарық көрген. Соңғысына Қазақстан ғылым академиясы Әдебиет және өнер институтының беделді ұлы ғалымдары араласып, көптеген әндердің мәтіндерін қалпына келтірген. 1-басылымына А.Д.Кастальский мен Затаевич алғы сөз жазса, соңғы басылымға Б. Г. Ерзаковичтің кіріспесі қосылған. Кітап соңына қосымшалар, әртүрлі көрсеткіштер, ән мәтіндері, олардың аудармалары, түсініктер берілген. Жинақта қазақтың халық әндерімен қатар

Естай, Ақан сері, Жаяу Мұса, Балуан Шолақ, Иманжүсіп, т.б. көптеген белгілі ақын-композиторлардың елге танымал әндері алғаш нота бетіне түсірілген.

Дәстүрлі ән өнері- халық өнерінің, мәдениетінің інжу-маржаны болып табылады. Қазақ халқының дәстүрлі әндерінің мәдени этикалық мазмұны әрқашанда өзінің тақырыбының өзектілігімен, құрылымы мен құрылысымен ерекшеленеді. Дәстүрлі ән-ешқашанда маңызын жоймайтын қасиетті өнер. Себебі дәстүрлі әндерде-халықтың қуанышы, тұрмыс-тіршілігі, рухани мәдениеті, тек қана қазақ халқына тән менталитетті байқауымызға әбден болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 [https:// www.google.com/amp/s/massaget.kz/blogs/Salt_dastur/27415/amp](https://www.google.com/amp/s/massaget.kz/blogs/Salt_dastur/27415/amp)
- 2 https://www.google.com/amp/s/massaget.kz/blogs/Salt_dastur/27415/amp
- 3 https://www.google.com/amp/s/massaget.kz/blogs/Salt_dastur/27415/amp
- 4 [https://www.google.com/amp/s/el.kz/amp/ kazak_halkinin_an_oneri_25353](https://www.google.com/amp/s/el.kz/amp/kazak_halkinin_an_oneri_25353)
- 5 А.В. Затаевич. Қазақ халқының 1000 әні.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО БРЕНДА

ЩЕГЛОВА А. Н.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АУБАКИРОВА С. С.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В современном мире национальный бренд является важной составляющей имиджа страны, а также влияет на мнение людей о культуре, традициях и обычаях данной страны. Создание и продвижение национальных брендов становится все более актуальным. Культурологический анализ национального бренда позволяет учитывать культурные особенности каждой страны и использовать их в качестве конкурентного преимущества на мировой арене.

Цель данной статьи - проанализировать национальный бренд с культурологической точки зрения и выявить, какие особенности культуры отражаются в его создании и продвижении.

Для достижения данной цели были поставлены следующие задачи:

- Определить понятие национального бренда
- Изучить концепцию национального бренда С. Анхольта
- Проанализировать особенности культуры, которые могут влиять на создание и продвижение национального бренда.
- Рассмотреть успешные примеры национальных брендов.
- Выявить проблемы развития национальных брендов
- Определить какое значение имеет национальный бренд для страны

В результате выполнения данных задач будет рассмотрено влияние культурных особенностей на создание и продвижение национального бренда, а также будут выявлены наиболее важные элементы культуры, которые должны быть учтены при его создании и продвижении.

В данной статье будет представлен культурологический анализ национального бренда, что является новым подходом к изучению этой темы. В отличие от классических исследований, которые фокусируются на экономических и маркетинговых аспектах национального бренда, культурологический анализ позволяет понять, как социокультурные факторы влияют на восприятие бренда в различных культурах. Кроме того, в статье будет представлено сравнение национальных брендов разных стран, что является актуальной и интересной темой для исследования.

Национальный бренд - это не только название или логотип, но и комплекс понятий, символов, которые ассоциируются с определенной страной. Это имидж страны, который формируется в сознании и восприятии людей из других стран, а также среди самих граждан этой страны.

Культурологический анализ национального бренда начинается с истории его создания. Каждый бренд имеет свою уникальную историю и связан с историей соответствующей страны. Научные исследования показывают, что национальный бренд - это не только товары или услуги, но и имидж страны, ее культуры, традиций и обычаев. Одним из наиболее эффективных инструментов для достижения этих целей является концепция Саймона Анхольта. Он предложил концепцию «конкурентоспособности наций»,

основанную на множестве исследований культурного влияния государств на мировую экономику.

В соответствии с концепцией Саймона Анхольта, национальный бренд - это комплексное понятие, которое отражает уровень развития экономики, политической стабильности, социальной справедливости, культурных ценностей и туристического потенциала страны [1, с. 55]

Основными принципами национального брендинга являются уникальность и консистентность. С. Анхольт утверждает, что страна должна создать уникальный имидж, который будет отличаться от других стран. Это может быть достигнуто путем выделения уникальной культурной, исторической или природной особенности. Например, Норвегия известна своими фьордами, а Япония - своей уникальной культурой, которая включает в себя гейши, сакуру и другие характерные черты. Консистентность также является важным аспектом национального брендинга, так как это позволяет создать единый и последовательный образ страны. Если разные компоненты национального бренда не сочетаются между собой, то это может привести к негативным последствиям для страны [2, с. 125]

Концепция основывается на шести ключевых элементах, которые необходимо учитывать при разработке национального бренда:

- Географическое расположение;
- Историческое наследие;
- Культурная жизнь;
- Наука и образование;
- Бизнес и инфраструктура;
- Природа и рекреация.

Каждый элемент имеет свои особенности и важность для создания имиджа.

Создание и продвижение национального бренда - это сложный и многогранный процесс, который требует учета многих факторов. Одним из наиболее важных факторов являются особенности национальной культуры. Ниже перечислены некоторые из них:

История и традиции. Национальный бренд должен отражать исторические и культурные традиции народа, чтобы быть более привлекательным для местных жителей и туристов.

Язык. Язык - это ключевой элемент национальной культуры. Это может влиять на название бренда, его логотип, слоган и другие аспекты.

Кулинарные традиции. Кулинарные традиции могут играть важную роль в создании национального бренда.

Музыка и искусство также являются важными аспектами национальной культуры. Они могут использоваться для создания уникального стиля и образа бренда.

Ландшафт и уникальные природные объекты. Такие места привлекают туристов и становятся символами страны.

В целом, национальная культура является важным фактором для создания и продвижения национального бренда, и ее учет может помочь создать более привлекательный и целостный образ бренда [3, с. 97]

Сравнительный анализ популярных национальных брендов показывает, что каждая страна имеет свои уникальные особенности, которые можно использовать в качестве бренда.

Существует множество успешных национальных брендов, которые стали визитной карточкой своей страны и пользуются популярностью во всем мире. Рассмотрим несколько примеров.

Швейцария - это страна, известная своими часами, банками и вкусным шоколадом. Швейцарские часы являются одними из самых известных в мире. Они отличаются высоким качеством и надежностью. Банки Швейцарии также известны во всем мире благодаря своей стабильности и надежности.

Япония - это страна, известная своей технологической продукцией, аниме, суши и многими другими вещами. Японские технологии являются одними из самых передовых в мире. Японские компании производят высококачественную и надежную электронику, компьютеры, автомобили и многие другие продукты. Японское аниме - это уникальный жанр анимации, который пользуется популярностью во всем мире благодаря своей оригинальности и высокому качеству. Японское суши - это одно из самых известных блюд японской кухни. Суши являются символом Японии и пользуются популярностью во всем мире.

Важным элементом национального бренда США является американская кухня. Гамбургеры, хот-доги, фастфуд, стейки - всё это является неотъемлемой частью американской культуры и символом американского образа жизни.

Республика Казахстан не является исключением. В настоящее время в стране активно развивается Национальный бренд и стратегия его продвижения. Этим занимается Казахстанский институт общественного развития «Руханижаңғыру»

На основе выше приведенных национальных брендов, можно предложить следующие варианты брендов, которые в полной мере передадут весь колорит и уникальность Казахстана:

В первую очередь это Астана, наша столица. В ней было проведено очень много значимых не только для Казахстана событий и мероприятий но и для всего остального мира.

Наша природа. Казахстан имеет уникальные природные явления, невероятные красотой, которые могут привлечь туристов. Такие места как о.Кольсай, о. Каинды, Чарынский каньон, Боровое, Заилийский Алатау, и многое другое.

Национальная кухня, одежда тоже могут претендовать на звание национального бренда. Не стоит забывать что человеческий капитал тоже своего рода национальный бренд. Великие люди прошлого и современности могут быть амбассадорами и представлять Казахстан.

Успешные национальные бренды имеют несколько общих черт: высокое качество продукции, инновации, надежность и ориентацию на потребителя. Кроме того, эти бренды часто ассоциируются с уникальными культурными и историческими особенностями страны, что делает их узнаваемыми в мировом масштабе. Важно отметить, что национальный бренд – это не только способ продвижения продукции, но и способ привлечения туристов и инвесторов, что имеет большое значение для экономического развития страны.

Анализ успешных кейсов национальных брендов показывает, что ключевыми факторами успеха являются использование уникальных культурных ценностей и традиций, инновационный подход к дизайну и технологиям, а также эффективная стратегия продвижения на мировом рынке. Однако, при создании и продвижении национального бренда возникают определенные проблемы, такие как несоответствие культурных ценностей и традиций бренда потребностям международного сообщества, отсутствие инновационного подхода и неэффективная стратегия продвижения.

Также, одной из проблем развития национальных брендов является их слишком узкий профиль. Например, если национальный бренд представляет собой только определенный вид товара, то это может ограничивать его потенциальную аудиторию. Также, если национальный бренд слишком сильно связан с определенной

эпохой или историческим периодом, то это может ограничить его привлекательность для молодого поколения.

Таким образом национальный бренд является важной частью имиджа страны. Он отражает уникальные культурные особенности и ценности своей страны и позволяет лучше понять ее культуру и историю. В мире существует множество успешных национальных брендов, которые стали визитной карточкой своей страны и пользуются популярностью во всем мире. Культурологический анализ национального бренда является важным инструментом для развития национального бренда и улучшения восприятия страны в мире.

Концепция национального бренда представляет собой способ создания и распространения образа страны или региона на мировой арене. Она включает в себя уникальные характеристики, историческое наследие, культурные ценности, традиции, достижения в различных областях, которые помогают выделиться на фоне других стран и привлечь внимание мирового сообщества.

Нацеленность на создание национального бренда является одним из наиболее важных направлений стратегии развития многих стран.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Анхольт С. Создание бренда страны. // Бренд-менеджмент. - №1. – 2007. – С. 57-64.
- 2 Анхольт С. Бренд Америка: мать всех брендов / С. Анхольт, Дж. Хильдрет. – М.: Добрая книга, 2010. – 232 с.
- 3 Безрутенко Ю.В. Маркетинг в социально-культурном сервисе и туризме: Уч. Пособие. – М.: Дашков и Ко, 2010. – 164 с.
- 4 Важенина И. С. Имидж, репутация и бренд территории / И. С. Важенина. – Екатеринбург: Институт экономики УрОРАН, 2013. – 406 с.
- 5 Динни К. Брендинг территорий. Лучшие мировые практики / Под ред. КейтаДинни; пер. С англ. Веры Сечной. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. -336 с.
- 6 Малькова В.К., Тишкова В. А. Культура и пространство: историко-культурные бренды и образы территорий, регионов и мест: [сб. Науч. Трудов] / [науч. Ред. В. К. Мальковой, В. А. Тишкова]. — Ростова н/Д: ЮНЦ РАН, 2012. — 312 с.

7 Жакенова К. А. Роль культуры в формировании странового бренда Казахстан [Электронный ресурс] – URL: <https://articlekz.com/article/13805>

8 Мажитов С. Ф. Национальный стратегический проект «Культурное наследие» в контексте современной истории Казахстана. – URL: www.iie.kz

Секция 32

*Шетел филологиясының, лингводидактиканың және
аударматанудың өзекті мәселелері*

*Актуальные вопросы иностранной филологии,
лингводидактики и переводоведения*

PROFESSIONAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHER AND ITS DIDACTIC SIGNIFICANCE

ABILKHANOVA N. M.

master student, K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe

ANESSOVA A. ZH.

associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar

In the process of a thorough study of the scientific literature on the issues of professional communicative competence, it is necessary to emphasize the special relevance of the study, which lies in the fact that:

- The success of a teacher's work (foreign language in particular) depends on his communicative competence, the formation of which is currently given insufficient attention.

- The issues of professional training of future teachers of a foreign language require their consideration in the aspect of their communicativeness.

- The components of the professional communicative competence of a foreign language teacher are not clearly defined and substantiated.

- There are no studies devoted to the development of pedagogical conditions for the formation of professional communicative competence among university students - future teachers of a foreign language. All this prompted us to study this problem.

The main aim of the study is to identify, theoretically substantiate and experimentally verify a set of pedagogical conditions that contribute

to increasing the efficiency of the process of forming professional communicative competence in future teachers of a foreign language.

The object of study is the professional training of university students - future teachers of a foreign language for pedagogical activity.

The subject of the research is the process of formation of professional communicative competence of university students - future teachers when they study a foreign language.

Research hypothesis

The formation of professional communicative competence among university students - future teachers of a foreign language will be successful if the following set of pedagogical conditions is implemented:

The development of certain personal communicative qualities in the future teacher of a foreign language (goodwill, empathy, tolerance, sociability, reflection); professionally significant communicative qualities (proficiency in the norms of a literary foreign language, the culture of foreign speech; knowledge of the formulas of speech etiquette; possession of foreign language communicative patterns necessary for a foreign language teacher in his professional activities).

Context-situational approach to teaching a foreign language.

Teaching a foreign language on the basis of communicative exercises that contribute to the formation of foreign language communicative skills (to enter into communication, maintain and complete it; take into account the situation of communication, predict the result of the statement; communicate at different levels (by the number of interlocutors) and in various organizational forms; express the main speech functions; speak impromptu, retell what was read at a normal pace, convey what was heard, etc.).

The main tasks of the study:

- study and analysis of foreign and domestic psychological and pedagogical scientific literature and practice on the state of the problem under study today;

- clarification of the concept of professional communicative competence of a foreign language teacher, definition of its essence, structure, components; identifying the features of the formation of professional communicative competence among university students - future teachers of a foreign language; implementation of a set of advanced pedagogical conditions; determination of the criteria for the formed professional communicative competence of a foreign language teacher.

Personal and professional self-improvement component is connected with the teacher's mastery of the methods of self-knowledge,

self-regulation and self-support, physical, spiritual and intellectual development, culture of thinking and behavior. This competence, as a key one, determines the opportunities for constant personal and professional growth of a specialist. As already noted, all components of general cultural competencies are interconnected. Being essentially key social competencies[4], they are reflected in the content of general professional and professional competencies.

General professional competencies, as noted in the standard, determine the quality of professional communication, the general professional information culture of the teacher and his ability to navigate in the field of related disciplines related to the methodology of teaching a foreign language. Accordingly, in the content of the teacher's general professional competence, one can single out the requirements for the general scientific level and the level of language proficiency for the purposes of professional communication, information and research (methodological) culture. So, in general scientific terms, a teacher should have a sufficient professional thesaurus, knowledge in the field of linguistics, general philological disciplines, the theory of intercultural communication, pedagogy, psychology, linguodidactics and methods of teaching foreign languages. In addition, he must be able to see the interdisciplinary connections of related disciplines and understand their significance for his professional activities. Of particular importance is also the teacher's possession of holistic systemic ideas in the field of linguistic and philological knowledge, the development of native and foreign languages, native and other cultures[5].

In the field of language training for a foreign language teacher, the ability to freely express one's thoughts and understand the thoughts of others in the process of professional communication both in native and foreign languages, to be able to carry out intercultural dialogue in personal and professional spheres, is of particular importance. He must possess the skills to express and understand significant information in written and oral speech in foreign and native languages, to master the main ways of implementing various communicative goals.

The teacher must master the basics of information and bibliographic culture, the ability, solving a variety of linguistic and linguodidactic tasks, to work with various media, electronic dictionaries and electronic resources, methods of obtaining, processing and managing information. Information and bibliographic culture is a necessary component of the research activity of a linguist-teacher, which he can carry out in various scientific fields related to his professional activities. This is the study of

the characteristics of students, the patterns of learning a new language, innovations in the methodology of teaching language and culture, etc. Research (scientific and methodological) activities in the profession of a foreign language teacher create conditions for the implementation of various professional tasks and sustainable professional growth[6].

Professional competencies, according to the State Educational Standard of the Republic of Kazakhstan, ensure the successful linguodidactic and methodological activities of a foreign language teacher related to the solution of the following linguodidactic and methodological tasks:

- application in practice of existing educational standards and programs;
- use of educational and methodical materials, modern information resources and technologies;
- application of modern methods, organizational forms and technologies of education, training and assessment of the quality of learning outcomes;
- conducting information retrieval activities aimed at improving professional skills in the field of teaching methods[7].

During the diagnostic stage, an initial assessment of the formation of students' competencies takes place: a test is conducted that determines the level of students' knowledge in the field of professional communication.

At the procedural stage, students are taught the language of professional communication with the help of the developed didactic materials, the formation of their professional foreign language communicative competence.

At the final (reflexive) stage, students are retested, the results are compared with the primary assessment of the formation of competence, and the effectiveness of the use of didactic developments is identified. The developed series of lessons based on the textbook "Practical Classroom English" meets the requirements for the level of training of graduates in the direction of preparation of the HPE "Pedagogical Education" (profile "Foreign Language").

The study obtained results and data, scientific novelty, theoretical and practical significance of which is as follows:

- clarified the content and structure of the concept of "professional competence" of a foreign language teacher in the aspect of its communicativeness;

- the components of professional communicative competence of a teacher of a foreign language are determined (personal and professional communicative qualities and foreign language communicative skills);

- identified, scientifically substantiated and experimentally tested a set of pedagogical conditions that contribute to increasing the efficiency of the process of formation of professional communicative competence of a future teacher of a foreign language.

The formation of professional communicative competence of a future teacher of a foreign language is one of the important pedagogical problems that need to be resolved. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature on the problems of human communication and interpersonal communication, professional training and communicative competence, we determined that the professional competence of a future foreign language teacher is a complex integrative phenomenon that mediates the professional activity of a teacher aimed at establishing, maintaining and developing communication with students in the process of learning a foreign language.

The starting theoretical position of our study was the analysis of the concepts of “communication”, “communication”, “pedagogical communication”, “professional competence”, “communicative competence” and through them access to the author’s interpretation of the concept “formation of professional communicative competence of a future foreign language teacher”. Under the professional competence of a foreign language teacher, we understand his subject competence and communicative competence (competence in communication). As components of professional communicative competence, we single out personal and professional communicative qualities and foreign language communicative skills of a foreign language teacher. At the same time, the personal communicative qualities necessary for a foreign language teacher for the successful implementation of professional activities are empathy, goodwill, tolerance, sociability, reflection. We refer to professional communicative qualities the possession of the literary norms of a foreign language; high culture of foreign language speech; knowledge of speech etiquette formulas; possession of foreign language communicative patterns necessary for a foreign language teacher in his professional activities. By foreign language communicative skills, we mean: the ability to enter into communication, maintain, complete it; take into account the situation of communication; predict the result of the statement; communicate at different levels (according to the number of interlocutors) and in various organizational forms; express basic

speech functions; speak impromptu; at a normal pace retell what you read, convey what you saw.

REFERENCES

- 1 Bill Vanpatten, James F. Lee. Making Communicative Language Teaching Happen. McGraw-Hill Humanities Social, 2003. - 320 p.
- 2 E.N. Solovova. Foreign language teaching – modern challenges and solutions, publishing house “Titul”, 2019. – 168p.
- 3 Kraevsky, Khutorskoy, Fundamentals of Education, Didactics and Methods - 2007, p. 137
- 4 Chantal De Corte. Participatory and Development Communication // Studies in Communication Sciences. 2008. -Volume 8. - №2. - P. 13-26.
- 5 Leslie C. Moore. On communicative competence.in the field // Language & Communication. July 2009. -Volume 29. - Issue 3. - 2009. - P. 244253.
- 6 Sandra J. Savignon. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice Texts and Contexts in Second Language Learning. McGraw-Hill Humanities Social, 1997. - 288 p.
- 7 STATE PROGRAM OF EDUCATION DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN FOR 2011–2022, approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan, dated December 7, 2010 №1118
- 8 Douglas Brown H. Principles of Language Learning and Teaching: Textbook. San Francisco State University, 1994. - 347 p.
- 9 Oxford Advanced Learner’s Dictionary. Oxford University Press, 2005. — 1780 p.
- 10 Scott Thornbury, Diane Slade. Conversation: From Description Tot, Cambridge Univ Pr, 2006. - 364 p.

TALK SHOWS AS A GENRE OF TELEVISION DISCOURSE AND ITS CONSTITUTIVE FEATURES

BAIDILDINA A.

Doctoral student, Toraighyrov University, Pavlodar

The appearance of the talk show genre is associated with the name of the world-famous TV journalist Phil Donahue, the host of The Phil Donahue Show on American television.

The term “talk show” (from the English. Talk - conversation, conversation; show - spectacle, performance) means “conversational performance”, “conversational spectacle” [1].

An analysis of American talk shows allowed us to identify the following main extra-linguistic features of the genre: 1) the presenter is a bright linguistic personality who can turn a conversation into a real spectacle; 2) the studio where the main action takes place; 3) program guests; 4) discussion of the stated topic; 5) the audience in the studio; 6) musical screen saver - “calling card” of the talk show.

Secondary extralinguistic features of the genre are: 1) participation in the discussion of experts; 2) participation in the discussion of the audience; 3) co-hosts; 4) assistant presenters (microphone operators); 5) voting consoles; 6) techniques to enhance the “spectacle effect” (showing audio and video materials, fragments of TV and movies, photographs; turning on music; performances of singers, dancers; demonstration of professional skills of guests and spectators in the studio, etc.); 7) security service. Researcher G. Kuznetsov defines a talk show as a kind of bright, dynamic performance and names the first signs of this genre: ease of conversation, artistry of the presenter and the obligatory presence of the audience [2].

We believe that these features are characteristic, first of all, for a light genre - entertaining talk shows, the purpose of which is to entertain the TV audience, gaining life experience for it. In addition, we single out political and analytical talk shows (aimed at discussing political issues, serious state and public problems); detective talk shows (dedicated to the investigation of strange, confusing and curious situations that viewers got into); intellectual talk shows (about various aspects of the cultural sphere of society); parody talk shows (considered by us as a parody of the above types of talk shows).

Television discourse should be attributed to a status-oriented, institutional type of discourse, because the latter is presented in many varieties, distinguished in a particular society by areas of communication and established social institutions, for example, political, business, scientific, pedagogical, medical, military, mass information, sports, religious, legal and other types of institutional discourse [3].

When analyzing any type of institutional discourse, it is proposed to characterize the typical participants in the discourse, chronotope, goals, values, strategies, themes, varieties and genres, precedent texts and discursive formulas.

The participants of the television discourse in the genre of talk shows are, on the one hand, the host of the talk show, on the other hand, the viewers. The representative of the TV company, the host of the talk show, acts, in our opinion, in two main roles, revealing different status and role characteristics: 1) presenter - interviewer; 2) presenter - moderator. Acting as an interviewer (interviewer - a person who asks questions of (someone) in an interview), the presenter not only asks questions to the people invited to the program, he smoothly and accurately directs the flow of their thoughts, identifies the problem statement, thinks through possible conclusions, comments on what is happening to the studio expresses his point of view. In this role, the host usually performs in entertainment and detective talk shows. The role of the moderator (a person who tries to help people to reach an agreement a person who asks questions and keeps the marks of competing teams in a spoken game or competition) is somewhat different.

The moderator, as well as an interviewer, asks questions to talk show participants who, as a rule, share opposing points of view, means stopping the problem, but unlike the first type of presenter, he does not express his own opinion.

The moderator, in addition, monitors the fair distribution of time that the participants in the discussion spend expressing their thoughts. In this role, the host usually performs in political and analytical talk shows.

The second participant in the television discourse in the genre of talk shows are viewers, who also have different status and role characteristics: 1) mass television audience; 2) the audience in the studio; 3) guests; 4) experts. TV viewers are an integral part of the communication process; they not only receive new information, acquire some social experience, according to what they saw and heard in the program, they model their behavior, get rid of tension, stress, and other real or imagined difficulties; viewers enjoy communication, they themselves participate (directly or indirectly) in the process of creating programs.

The chronotope of television discourse is clearly outlined. This is the time of the air provided for this transmission and the place from which television is broadcast, where the process of television communication takes place. The duration of the talk show was determined even before the first broadcast went on the air and in its pure form (without advertising) is from 25 to 60 minutes.

The talk show is held in a specially prepared studio, which is functionally divided into several zones. The central place in it is occupied by the presenter and the guests invited to the program. The latter are

located in armchairs or on soft sofas in such a way that their faces are turned towards the audience. The presenter occupies a nearby chair or seat on the sofa, minimizing the distance between the interlocutors to create an atmosphere of trust, or is located among the audience or directly in front of them, thus, as if personifying himself with the audience, addressing the guests in the studio on their behalf.

The audience in the studio is comfortably seated so that the presenter and/or his assistants in the makeshift stands can approach them at any time during the transmission to get an answer to a question or hear an opinion. Experts invited to the program most often occupy seats in the front row among the audience or sit in chairs between the stands, embodying that competent group of viewers whose opinion, as specialists, is significant when discussing any topic.

The purpose of the talk show as a genre of television discourse, which we consider as a dialogic type of discourse, is to attract the broad masses of television viewers to a dialogue (in the broad sense) between the telecommunicator and the television audience, aimed at clarifying different positions and finding joint solutions when discussing socially significant topics, problems of personal and family life. With this understanding of the main goal of a talk show as a genre of television discourse, its institutional characteristics include the following functions: a) entertaining and educational; b) socialization of the individual; c) initiating social change.

The values of television discourse in the talk show genre are expressed in the following concepts of Russian linguistic culture: “fate”, “search for truth”, “family”, “moral principles”, etc.; in American linguistic culture, such concepts include: “challenge”, “self-presentation”, “family values”, etc.

The strategies of television discourse in the genre of talk shows, which we consider as an interactive process between the telecommunicator and the TV audience, are represented by three systems: 1) implemented by the telecommunicator (strategies of “creating a certain atmosphere in the studio”, “steadfastly following the theme of the talk show”, “call for frankness”, “clarification”); 2) implemented by viewers directly involved in the process of communication from the audience in the studio and from outside (strategies of “persuasion” based on personal, professional and other experience); 3) implemented by the rest of the audience in the studio and outside (interpretation strategy”) [4].

According to the thematic feature, we single out political-analytical, entertaining, intellectual, detective, parody talk shows (see above). In

addition, talk shows can be classified: 1) by the type of host, 2) by the presence of a TV audience in the studio, 3) by the nature of the participation of the audience in the discussion in the studio, and other features.

Among the precedent texts of television discourse in the genre of talk shows there are plots of videos used in the TV show, links to certain events in the life of talk show participants, lyrics, proverbs, sayings, popular expressions, references, citations and allusions. Concluding all the above: the discourse of television interviews as a variety of mass media discourse has practically the same social task, retains common systemic features and reveals common invariant features. Important components of media discourse are the concepts of “media” and “mass communication”. Mass communication is the institutionalized production and mass distribution of symbolic materials through the transmission and accumulation of information. Mass media is an environment in which cultural codes are produced, aestheticized and broadcast.

REFERENCES

- 1 Longman Dictionary of English Language and Culture. - London: Longman, 1992. – P. 690.
- 2 Kuznetsov G. Talk show: an unknown genre? // Journalist. - No 11/12, 1998. - P.58.
- 3 Agureyev A. American Talk Show // Nezavisimaya Gazeta, March 29, 2003 // <http://www.ng.ru/+v/2002-03-292>
- 4 Adamyants G.Z., Shilova V.A. Television is a viewer: is mutual understanding possible? // World of psychology. - 2001. - No 3. - S. 180.

THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS IN ENGLISH CLASSES

BAIGOZHINA ZH. M.

Candidate of pedagogical science, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar

BAKANOVA D. B.

Teacher-researcher, School-lyceum named after A. Shamkenov, Pavlodar

Today, the English language has completely settled in all corners of the world. Owning them is a necessity. There are many approaches to learning English. Someone chooses online learning, someone tries to master it from school. English is very interesting, and learning and

teaching is a pleasure if you see the result of the work. Nowadays, it is not difficult to choose a methodology, since there are many digital resources for training and consolidating the studied material. In this article, we want to outline important approaches in the development of creative abilities. The topic of my research: “The development of students’ creative abilities in English classes.”

The purpose of the study: to propose new methods in the development of students’ creative abilities. Tasks: to study the relevant literature, to determine effective methods and techniques for developing the creative abilities of students, to conduct an observation.

Subject of research work: dramatization in the development of creative abilities. Object of study: creative abilities of 9th grade students.

Research Hypothesis: The new methods proposed by me in teaching English will develop creativity in students, increase the level of English proficiency. The relevance of this work lies in the fact that the creative abilities of students are now at the forefront of education. Today, a school graduate must not only possess subject knowledge, but also be creatively developed. The practical significance lies in the fact that recommendations will be developed for the development of students’ creative abilities. The novelty of the study lies in the fact that new approaches to the development of creative skills will be presented, tested and proposed. In the classroom, the teacher selects new approaches, such as interactive learning. Let’s look at the approach with specific examples. When students are given opportunities for classroom dialogue in a variety of ways, they can explore the limits of their own understanding. Communication in student-to-student situations is an important part of building meaning and developing understanding [1, p. 18]. Talking to the teacher and students is the most important means of ensuring the involvement of the student in the activity and contributing to the development of their understanding. The game for translating words or phrases is also very effective - “The best translator”. Students can modify this task, you can translate ready-made facts, sentences, a story, or you can translate sentences offered by group members. Such games or competitions contribute to the development of vocabulary words, memory improvement, pronunciation, and improvement of communication skills.

It is important to teach your students to actively participate in all types of group conversation: cumulative, research, debate. Collaborating in groups, through dialogue, students see the learning process as an exciting activity, where sometimes it is necessary to show off their knowledge, and sometimes to help others.

Barnes and Mercer argue that exploratory conversation is the type of conversation that teachers need to develop [2, p. 22]. Students work in small groups, have a common problem, create shared understanding, discuss ideas, create collective knowledge and understanding. In other words, students think together.

Developing dialogical speech, we teach children to work with dialogues, both with ready-made ones and with their own composition. We use many methods using interactive learning in our practice. Let’s take a closer look at dramatization. It is explored along with the concept of creativity. The word “creativity” is derived from the Latin «creation», which means creation. This is the level of creative talent, the ability to be creative, which is a relatively stable characteristic of a person. The issue of the development of students’ creativity is being studied by many scientists. E.P. Il’yn, the author of the book “The Psychology of Creativity, Creativity, Giftedness, studied the stages of the creative process, the role of emotions in creativity, the relationship between creativity and abilities, diagnostics of creativity [3, p. 77]. Having studied the scientific article “A systematic approach to the development of students’ creative abilities”, written by D. S. Rakhmanova in a scientific journal, I learned that the researcher G. Ibragimova described the processes of creativity in the educational process as the following stages [4, p. 3]. At the reproductive stage, ideas are born.

At the creative research stage - non-standard thinking, improvisation, innovation. At the last stage, we note creativity, that is, the innovative stage. In such conditions, students show their creative abilities. Drama is a game that is based on the plot scheme of a literary work or fairy tale. Dramatization is an effective teaching method. It allows you to create, imagine, fantasize, accumulates new ideas. The strategies of the dramatization method make it possible to activate the mental actions of students, introduce them to the creative environment. There are several stages in the preparation of a dramatization [5, p. 27].

Discovery learning-learners are immersed in a rich context, where they become captivated by new challenge. Then transmissive learning-where students use didactic skills, story-telling, presenting. Next stage-collaborative learning, where students work together in order to focus on issue or task. Not less important part is problem-based learning – issues are identified by learners, students are focused on solving real or simulating learning. Critical-thinking based learning is also mentioned as a main approach, which encourage to new ideas for solving problems [6, p. 3]. Our research work started at the 9 grade. There are 12 students

in a group. Firstly we took a questionnaire with tasks. Students filled the goggle-form. First question was if person visits some artistic club. The second question was if student knows English well or has some problems in learning. The third question was if they like to work in group or alone.

The fourth and fifth questions were devoted their attitude to creativity, what do they think of it. And the seventh question asked if they want to take part in research how dramatization work and influence on students abilities like creativeness. So, having studied the surveys we came to results that only one student visited club for future artists. Seven students said that they know English on middle level, can give ideas, communicate. Five students mentioned that they have some problems of speaking in English, afraid of bad pronunciation. Eight students answered that they don't have fear to be before audience, they would like to develop their creative skills. These eight students wanted to take part in research work. Other four students decided to sustain the group. We noted in table some marks of students before and after research work.

Table 1 – Data of students of grade 9 A when passing oral homework with the help of a presentation

Assessment criteria 0-10 points	Pronunciation	Grammar accuracy	Research and creative approach	Artistic data	Fluency
student1	6	8	7	8	5
student 2	8	6	8	7	8
student 3	6	7	7	9	6
student4	9	7	9	9	7
student5	5	8	6	9	6
student6	9	6	6	9	9
student7	6	8	8	6	7
student8	10	9	8	10	8
student9	7	7	7	7	7
student10	6	7	7	8	7
student11	6	6	8	9	8
Ученик 12	10	9	9	6	7

Table 2 – Data of students in grade 9 B using the Drama method

Assessment criteria 0-10 баллов	Pronunciation	Grammar accuracy	Research and creative approach	Artistic data	Fluency
student 1	8	9	10	10	7

student 2	8	7	9	8	8
student 3	7	9	9	9	7
student 4	9	8	9	9	7
student5	8	8	8	10	8
student6	9	10	10	9	10
student7	8	9	8	9	9
student 8	10	10	9	10	10
student 9	9	9	9	9	8
student10	8	8	9	9	9
student 11	8	8	8	10	9
student 12	10	10	10	8	8

The students were asked to stage festivals of different countries and cultures in English using the dramatization method. The data from the formative assessment according to the 10-point school system shows that in this lesson, that the oral delivery method is inferior to the creative method of dramatization, based on the results. The evaluation criteria were pronunciation, fluency, grammatical side, pronunciation, use of vocabulary corresponding to the subject of the task.

After reviewing the results, we came to the conclusion that for each criterion, the scores are higher precisely when using the dramatization method. A slight increase is still noticeable. Of course, this method should work systematically and then the result will not be long in coming [7, p. 67]. We noticed that the students We also interviewed the students. They noted that the dramatization method is more difficult than just oral preparation, but more interesting. They also emphasized that it is important to work together in the search for ideas and problem solving, the atmosphere in the classroom allows you to work creatively and this motivates [8, p. 15]. Most students emphasized the importance of this method, as it contributes to the development of oratory skills, which is important for a modern graduate. The fear of working in front of an audience disappears. The process of the lesson turns into an entertaining hobby in the world of the English language. Our hypothesis has been confirmed.

REFERENCES

- 1 Konovalenko ZH. F., Language of communication, Karo, Moscow, 2009. - 192 p.
- 2 Barns R. S., Manual for a teacher, Cambridge, 2012. - 69 p.
- 3 Il'in I. P., The Psychology of creativity, Talent, Piter, 2009. - 448 p.

4 Rahmanova D. S., Systematic approach to the development of creative abilities of students, Berlin Studies Transnational Journal of Science, 2017. - 10 p.

5 Belyanko E. A., Dramatization in teaching English, Fenix, Moscow, 2013. - 94 p.

6 Chatfield T. D., Critical thinking, Alpina Publisher, Moscow, 2022. - 328 p.

7 Galskova N. D., Modern methods of teaching foreign languages, M., 2003. - 192 p.

8 Kunanbaeva S. S., The modernization of Foreign Language Education, Almaty, 2010. – 148 p.

LEARNING ENGLISH DURING THE COVID-19 PANDEMIC

BATYRKHANOVA D. S.

master's student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

KULAKHMETOVA M. S.

candidate of philological sciences, professor, Pavlodar Pedagogical University,
Pavlodar

Being realizable at a distance, distance learning uses the most advanced computer technologies available today. It is the symbiosis of modern technologies that has led to the growing popularity of distance education.

Distance learning gained particular importance during the COVID-19 pandemic, which required the whole world to make changes to the normal routine of life. All educational institutions, in order to preserve the health of students and teachers and prevent the spread new coronavirus infection, the educational process was first transferred to a combined, and then completely to a distance format. This has become a definite challenge for those disciplines that provide for the active interaction of students with teachers and students among themselves. Such a discipline is a foreign language and those disciplines that are taught in a foreign language.

Thanks to innovations, distance learning English was able to become in demand and securely gain a foothold in the educational services market long before the changes caused by the pandemic. This is due, first of all, to the high demand for language competence at the present stage, as well as the opportunity to work with the best specialists in the field of language education, bypassing geographic boundaries. Unfortunately, at

the present time, those technologies of distance learning in English, which are used by Kazakhstan and many countries of the post-soviet space, are far from ideal. In addition, there is such a factor as the availability of the Internet. Unfortunately, until now, not all corners of our country have been able to provide Internet access for everyone. First of all, these are remote cities and districts and small territories [1, p. 123].

Statement of the problem: as noted above, the main problem of researching a scientific article is to study the problems and prospects of distance learning in English during the COVID-19 pandemic.

The purpose of this study is to study the use of modern multimedia systems and instant messengers in online education during the COVID-19 pandemic for teaching English.

To solve the problem posed, the study used a set of theoretical methods and techniques that are adequate to the nature of the object under study:

– Methods of system analysis that were used at the stage of identifying the problem area, determining its relevance, setting goals and developing solutions;

– Methods of terminological analysis, which were used in the complex study of various scientific papers on the research problem.

Results:

Distance learning English during the COVID-19 pandemic is a product of the 21st century that meets the needs for a student-centered approach to learning in society, it is a natural social consumption product that is used for the benefit of the individual and the state.

Distance learning English is one of several social distancing initiatives that need to be implemented to teach children and older students, despite the social closeness that has developed between students during their school or university years. It should be noted that the social and psychological consequences of distance learning have not yet been studied. The unpreparedness of the majority of teachers to use the whole variety of Internet technologies in the educational process can jeopardize such an educational process.

Computer innovations affect the course of the learning process and directly on the personality of the student due to the fact that in the process not only the technical implementation changes, but there are also qualitative changes in teaching methods [2, p. 167].

To date, innovative processes of teaching English affect the shift in the focus of attention to independent and individual learning, the formation of a new type of student personality, which reveals his abilities

in the learning process; the main guideline is the growth of student motivation, which contributes to improving the effectiveness of training.

All these changes are connected with the growth of a new social type of society; education should be ahead of development, meet the interests of both a particular individual and society as a whole. After all, education operates with such concepts as the process of forming a person, training, education, development; and initially the term education had in its definition such concepts as “create”, “form”, “develop”.

The main technologies for distance learning of English can be called telecommunication technologies, network, multimedia and digital technologies.

An important element of interaction has become e-mail and programs for chatting over the Internet. The ability to exchange instant messages increased the speed of learning, allowing you to receive instant advice and choose the right vector of direction.

In Kazakhstan, many regions still remain without high-speed access to the Internet, which limits the speed of data delivery and makes it difficult to implement and organize distance learning. Until now, in many courses, CDs are used to transmit the content, because access to multimedia content requires a high signal and continuous access, which can be quite expensive when using low signal transmission technologies [1, p. 123].

Modern multimedia systems for teaching English are complex software mechanisms that process information in real time. Such programs must simultaneously ensure the high quality of the material presented, as well as immediately respond to user requests and reproduce information. At their core, they use complex mathematical mechanisms implemented by first-class programmers. An equally important aspect in the technical implementation is the ways of human interaction with the system, which should be based on modern trends in the implementation of user interfaces [3, p. 12].

At present, users of these systems are quite critical in their conclusions about the use of the system, which should satisfy not only in terms of information or interaction speed, but also take into account the aesthetic side, ergonomics, use innovative forms of material supply, have access to the system on different media (desktop computers, tablets, smartphones), use various input options (keyboard, sensors and contactless manipulation methods), have access to familiar operating systems such as IBM PC/Mac, Win/Nix, iOS/Android/Symbian, etc.

Conclusion

English language teaching technologies are constantly evolving, having gone from huge command line computers to modern adaptive interfaces. Today, technologies such as sensors capable of recognizing combinations of finger gestures (multitouch gestures), spatial manipulators, contactless control systems, voice control systems, as well as systems using virtual reality are being introduced into education, when the user, with the help of special gadgets (helmets, glasses, gloves and suits) is immersed in the virtual world [4, p. 3].

It is important to understand that education is not only a part of a person's social life; education acquires new forms of manifestation, has a growing influence on human development in view of the popularity of education, the degree of its prestige.

Unfortunately, the UN and other international organizations did not work on the development and implementation of a unified system of distance education during the COVID-19 pandemic with the involvement of an expert community of teachers and IT specialists, which could make the process of distance education much more effective.

Based on our survey among students of the Pavlodar Pedagogical University, specialization “Foreign languages”, we can conclude that distance learning has led to a number of positive and negative results. As positive, we consider the fact that students quite easily adapted to the conditions of distance learning, informing teachers about the content of the requirements for preparing for classes occurs regularly and does not cause difficulties, for the most part students are satisfied with the distance learning process, most of all students like that in under conditions of distance learning, the low risk of infection and the use of modern technologies, as well as the mode of distance learning, did not affect the progress of students.

On the negative side, we consider that in the process of distance learning, students encountered such problems as the difficulty of completing tasks, in addition to classes, students spend 4-6 hours at the computer, they also began to experience physical/psychological discomfort or malaise as a result of being necessary.

REFERENCES

1 Koshkina E. N. Transformation of the educational space in Russia (from the 11th to the beginning of the 21st centuries): textbook // Dubna: State. University “Dubna”. – 2020. – p. 123.

2 Zakharchuk T. V. Training of highly qualified scientific personnel // Bulletin of the St. Petersburg State institute of culture. – 2020. – № 3. – p. 164-169.

3 Eshmuradov D. E. Issues of organizing distance learning in conditions of self-isolation // Theory and practice modern science. – 2020. – № 6 (60). – p. 12.

4 Akhmetshin A. A. Peculiarities of activities of institutions of additional professional education in the context of the coronavirus pandemic in Russia // Innovations and investments. – 2020. – № 8. – p. 3.

LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS OF RENAMING IN TRANSLATION THROUGH THE PRISM OF ACTION RESEARCH

BEKMUKHAN D. B.

master student, K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe

ANESSOVA A. ZH.

associate professor, NJSC «Toraighyrov University» Pavlodar

UAIKHANOVA M. A.

associate professor, NJSC «Toraighyrov University» Pavlodar

Language is a constantly changing system. As a result of the openness and dynamism of the vocabulary, as well as under the influence of extralinguistic factors, there is a continuous interaction and counteraction of two processes: neologization and archaization. The appearance of new nominations is especially noticeable in the vocabulary of the language. Not always, however, new words are called new referents. There are also lexemes that serve to denote already known objects and phenomena. Such words are a kind of renaming of traditional concepts [1].

The topic of our work is renaming as a cultural and translation phenomenon, which is currently little described in the translation literature. Starting with the establishment of linguistic correspondences between the source language and the translating language, translation theory followed the path of understanding the translation process as a multidimensional phenomenon, in which not only linguistic forms are compared, but also the linguistic vision of the world and the communication situation along with a wide range of non-linguistic factors determined by the general concept of culture.

We will consider this phenomenon of renaming on the example of a sample consisting of translations of movie titles.

Directly during the translation itself, the translator faces a number of difficulties, and one of them is the category of renaming in translation,

this technique is a little-studied problem, this is the reason for the choice of the topic and its relevance.

If we consider renaming from the standpoint of linguistic culture, then it would be more correct to attribute them to the phenomenon of excessive neology, which, unlike the necessary one, purists oppose. The guardians of the purity of the language deny the right to its existence, as it does not name new concepts, but simply changes the designations of old ones. Renaming from this point of view is impractical. Their appearance seems unreasonable to purists. However, such names are often enthusiastically accepted by native speakers, and therefore are fixed in the language [2].

Thus, the term “renaming” refers primarily to the process of changing former names to new ones in the language. They should also be called the result of the name change process - a significant language unit.

The relevance of the research is determined by the fact that the phenomenon of renaming has not been studied previously on the examples of a selection consisting of translations of film titles.

The object of research in this paper is the renaming technique.

The subject of the study is the application of the renaming technique in translation.

The aim of our study is to examine the methods by which translators carried out translation.

In accordance with the purpose of the study, the following tasks are set in the work:

- 1) Consider the concept of the phenomenon of renaming in general.
- 2) Consider the reasons for using the renaming technique.
- 3) To study the views of translation theorists on the problem of renaming.
- 4) Consider similar techniques used in translation.
- 5) Compare the examples from the original with the translation and analyze how the translators translate.

Research methods: comparative analysis, stylistic and lexicosemantic analysis, classification, description, and selection analysis.

The methodological basis of the research was the works of N.Y. Topuridze-Sumbatova, V.D. Devkin, V.G. Kostomarov, V.G. Gak, V.N. Teliya, V.N. Yartseva, S.O. Parfenov, E.V. Rosen.

It is difficult to imagine modern life without cinema and cinematography. This kind of art has firmly entered our life and occupied a very important place in it.

In addition to a pleasant pastime, cinema also performs important philosophical and social functions: cultural exchange, the formation of a worldview, the preservation and transmission of information from generation to generation, and so on.

When postulating the cultural value of cinema, the problem of the correctness of the translation of foreign films becomes urgent. It is quite obvious that the adequacy of the full-fledged transmission of its meaning for our viewer depends on the quality of the translation of a foreign film. After all, an unsuccessfully chosen word can distort the essence of the source material to complete and the impossibility of comparing the translation with the original.

Acquaintance with any film, whether it is a popular production for a wide range of viewers, or an informal independent author's movie, begins with its name. It is the names of films that are placed on posters, and mentioned in films, TV shows and books, in other words, they serve as business cards, cultural "tags". Often, the translation of films is greatly influenced by marketing considerations. That's why the problems that arise when translating movie titles are important and relevant.

The translation of the film title is a separate problem in the field of translation. A lot of heated disputes arise if the controversy concerns the origin of the names of films that have been translated from English or another foreign language [3].

The title of the film has a certain function of compressing the meaning of the entire film into a short phrase. Among other things, this phrase should give the reader an idea of the genre of the film, hint at the content, and, importantly, attract attention. "The translator should take into account these functions of the title and be guided not only by language knowledge, but also pay attention to a lot of other nuances in the process of its translation" [4].

It is no less rare to encounter the fact that the translator's lack of insight eventually leads to a discrepancy between the video sequence of the film (its meaning) and the translation of its title. In this case, the viewer is again left wondering about the connection between the title of the film and its content.

As part of this work, we reviewed a selection of 50 film titles, analyzed and systematized for the presence of renaming, lexical, semantic, functional transformations and pragmatic adaptations.

When translating movie titles, an extensive number of adaptation strategies can be applied. The simplest translation strategy is a direct or literal translation of the names of films into Russian, which is used in the

absence of untranslatable socio-cultural realities and a conflict between form and content, an example is such film titles as: "The Aviator" - "Aviator", "Address Unknown" - "Address unknown", "Coast Guard" - "Coast Guard", "A Better Way To Die" - "The Best Way to Die". A literal translation is the most convenient way of translation from the point of view of linguistics, but not always the original name, it sounds so attractive in the translating language, so translators often resort to other translation techniques.

The second strategy is the transformation of the name, which is due to various factors: lexical, stylistic, functional, and pragmatic. For example, the translation of the title may be accompanied by semantic adaptation, in which the semantic or genre insufficiency of the literal translation is compensated by the replacement or addition of lexical elements that are associated with the plot of the film. For example, the name of the movie "D-Wars" is translated as "Dinosaur War", and "Scary Movie" is "Very scary movie", in these examples the translator applied an addition, expanding the name, which even reveals a little the meaning of these films.

Films, as commercial products, are subject to commercial purposes, and the name has an advertising function. Therefore, in order for the film to enjoy great success at the box office, the original title is transformed so as to be interesting and intriguing for the domestic film lover. For example, if the movie "Hitch" had been translated as just "Hitch", and not "The Rules of Shooting - the Hitch method", it would not have been so promising for a potential viewer.

The third strategy used by translators is a complete replacement or, in other words, renaming of movie titles due to the inability to convey the pragmatic meaning of the source text. Pragmatic adaptation is caused by certain layers of vocabulary, with which realities, phraseological units, author's word-making correlate, they carry a certain semantic load, which becomes incomprehensible when translated verbatim. For example, the film "Power 98" translated as "Death Station" becomes closer in perception for the Russian-speaking reader.

The choice of a strategy for translating film titles is determined by the need for socio-cultural or pragmatic adaptation of the text, that is, such a translation of the title that would carry a certain semantic load for the viewer. Therefore, it is necessary to take into account the so-called socio-cultural influence, which, according to V.N. Komissarov, forces "the translator to shorten or completely omit everything that is

considered unacceptable in the host culture for ideological, moral or aesthetic reasons” [5].

So, we analyzed a sample consisting of movie titles and found that today almost 80% of foreign movie titles are translated by renaming, about 15% of titles are translated by transformation, and only the remaining 5% are translated by literal translation.

There is no denying the fact that the names of films play a huge role in attracting potential viewers, because the brighter, more interesting, more mysterious, intriguing the title, the more chances it has to win attention. But sometimes a clear deviation from the original name catches the eye, and the question arises about the ethics of translation, how justified such a change is, whether it is appropriate, what requirements it meets. The translator may encounter difficulties in translating the source text, where words, phrases, grammatical constructions or whole utterances used to express a particular communicative attitude do not have a direct correspondence in the translating language and therefore need to be transformed.

The problem is not even in the translations of the film titles themselves, for sure the translators are quite competent and know their job, but in the fact that the translation of the titles depends on many external factors, such as commercial attractiveness. Also, sometimes translation requires pragmatic adaptation, due to the linguistic, cultural, and social characteristics of the receiving party. Translators also have to think about how interesting the title of the film will sound to the Russian audience because what is interesting to a foreign audience may not always be interesting to a domestic one. Of course, each title carries a meaning, and information about the plot of the film, about its genre, but sometimes false, because of an incorrectly chosen translation, and often it is frankly misleading. In our opinion, it is impossible to proceed from commercial interests alone and still be responsible for the translation.

REFERENCES

- 1 Алексеева, Л.М. Дискурсивное пространство перевода / Л. М. Алексеева. – Тюмень : ТЮМГУ, 2009. – С. 7–15.
- 2 Бреус, Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский : учеб. пособие /Е. В. Бреус. – 2-е изд., – М.: УРАО, 2000. – 208 с.
- 3 Буров, А.А. Синтаксические аспекты субстантивной номинации в современном русском языке/ А. А. Буров. – М. : Просвещение, 2003. – 112 с.

4 Вагапова, Л.Л. Прагматические аспекты перевода / Л. Л. Вагапова // Гуманитарные науки. – М., 2007. – С. 57.

5 Гак, В.Г. Повторная номинация и ее стилистическое использование /В.Г Гак // Вопросы французской филологии. – М., 2004. – С. 123 – 124.

6 Гачев, Г. Д. Ментальности народов мира / Г. Д. Гачев. – М.: Эксмо, 2008. – 544 с.

7 Девкин, В.Д. Переименование. Речевые аспекты изучения современного немецкого языка: учеб. пособие/ В. Д. Девкин – М. :Лингвистика, 2003. – 82 с.

8 Какорина, Е.В. Именованье и переименование / Е.В. Какорина – М. : Амфора, 2005. – 417 с.

9 Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н.Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 71 с.

10 Королёва, О.П. Лингвокультурный аспект речевых стратегий в межкультурной коммуникации / О.П. Королева // Академия. – М., 2007. – С. 103.

11 Ярцева, В.Н. Большая Российская Энциклопедия / В.Н. Ярцева. – М., 2002. – 709 с.

ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ КАЗАХСТАНА

БЕРКОВА Т. А.

учитель английского языка, Экономический лицей отдела образования
г. Семей, УО области Абай, г. Семей

Обучение иностранному языку в школах Казахстана реализуется через применение учебно-методических комплектов, утвержденных Министерством образования и науки Республики Казахстан, являющихся совместными проектами зарубежных авторов и реализуемых общие цели обновленного содержания образования. Совместная работа зарубежных и казахстанских специалистов по переработке и созданию таких УМК с внедрением регионального компонента явилось хорошим подспорьем для развития и формирования социокультурной компетенции, как у младших, так и у школьников среднего и старшего звена. Обучение по данному учебно-методическому комплекту осуществляется уже в

течение нескольких лет, и наблюдается эффективность применения в обеспечении качества образования.

Учащимся 10 и 11 класса (это классы с профильным обучением) предлагается учебно-методический комплекс в соответствии с выбранным профилем – общественно-гуманитарным или естественно-математическим. Для более подробного анализа был выбран УМК для учащихся 10 и 11 класса с естественно-математическим профилем. Соавторами являются Дженни Дулей, Боб Оби и Наталья Мухамеджанова (Jenny Dooley, Bob Obee, N. Mukhamedjanova), британское издательство «EXPRESS PUBLISHING» (2018).

Языковые уровни, указанные в программе учебного предмета «Английский язык» для 5–11 классов уровня основного среднего образования, разработаны в соответствии с общеевропейской системой компетенций владения иностранным языком (CEFR). По завершению курса 11 класса по учебному предмету «Английский язык» предполагается достижение обучающимися языкового уровня B2 согласно системе CEFR.

Процесс мировой глобализации предполагает сплетение и интеграцию государств и культур в разных областях деятельности. К современному конкурентоспособному выпускнику школы предъявляются достаточно высокие требования: помимо базового уровня предметно-тематического содержания, готовности вступить в диалог со сверстником на разные темы, каждый выпускник должен демонстрировать готовность к интерпретации феноменов и явлений социокультурной специфики стран изучаемого языка. Таким образом, в условиях мировой глобализации в современном школьном образовании особое значение приобретает социокультурная компетенция.

Согласно «Новому словарю методических терминов и понятий», «социокультурная компетенция – (англ. sociocultural competence) совокупность знаний о стране изучаемого языка, национально-культурных особенностях социального и речевого поведения носителей языка и способность пользоваться такими знаниями в процессе общения, следуя обычаям, правилам поведения, нормам этикета, социальным условиям и стереотипам поведения носителей языка» [1, с. 286]. И действительно, очень важно уметь осуществлять речевое или неречевое поведение, отвечающее нормам и требованиям, принятым в странах изучаемого языка. Иногда блестящее знание языковых структур не будет

являться залогом успешного общения с носителем языка без знания норм, традиций и обычаев страны, без приобщения к культуре и менталитету ее граждан. Но также не менее важно являться представителем своей культуры, тогда и будут реализованы диалог культур и межкультурная коммуникация.

Н. Г. Померанцева и Т. А. Сырина рассматривают социокультурную компетенцию как «комплекс социокультурных знаний о национальных особенностях страны изучаемого языка, умений строить свое речевое и неречевое поведение в соответствии с данными особенностями и личностными качествами, позволяющими успешно осуществлять межкультурное общение» [2, с. 168]. Это определение нам видится более ёмким, так как помимо знаний и умений здесь включены еще и личностные качества обучающихся, что также играет немаловажную роль для полного раскрытия задач по формированию данной компетенции.

Согласно И. Л. Колесниковой и О. А. Долгиной, «социокультурная компетенция включает в себя знание культурных особенностей носителей изучаемого языка, их привычек, традиций, норм поведения и вербального и невербального этикета, умение понимать и адекватно использовать их в процессе общения, оставаясь при этом носителем собственной национальной культуры» [3, с. 147]. Важным является тот факт, что при изучении неродного – «иностранный» – языка каждый обучающийся не должен забывать о том, что он является носителем и ярким представителем своей культуры, и, при эффективном общении будет происходить обмен культурными знаниями.

В том же «Новом словаре методических терминов и понятий» мы находим следующие составляющие социокультурной компетенции:

а) социокультурные знания (сведения о стране изучаемого языка, духовных ценностях и культурных традициях, особенностях национального менталитета);

б) опыт общения (выбор приемлемого стиля общения, верная трактовка явлений иноязычной культуры);

в) личностное отношение к фактам иноязычной культуры (в том числе способность преодолевать и разрешать социокультурные конфликты при общении);

г) владение способами применения языка (правильное употребление социально маркированных единиц в речи в различных сферах межкультурного общения, восприимчивость к сходству и

различиям между родными и иноязычными социокультурными явлениями)» [1, с. 287].

Классификация компонентов социокультурной компетенции важна для определения задач по ее формированию и развитию, и, на наш взгляд, наиболее полной является классификация Т. В. Болдыревой, исходя из позиции которой, социокультурная компетенция включает в себя следующие составляющие «а) совокупность знаний о инокультурных реалиях и отражающих их безэквивалентной и фоновой лексикой, а также владение способами передачи реалий родного языка на ИЯ; б) способность использовать различные коммуникативные стратегии для преодоления срывов в коммуникации; в) способность строить целостные и логичные высказывания в зависимости от ситуации общения и коммуникативной задачи; г) готовность вступать во взаимодействие с представителями иной лингвокультурной общности» [4, с. 18]. Стоит отметить, что самым важным компонентом в данной классификации нам видится последний компонент, ведь это и есть основная задача не только обновленного содержания системы образования в области «Иноязычного обучения» нашей страны, но и современного обучения иностранным языкам всего школьного образования в целом. Нередко так бывает, что, успешный учащийся с большим багажом знаний страноведческого характера, испытывает затруднения и не может в полной мере осуществить общение при встрече с носителями языка или путешествуя за границей. Поэтому, на наш взгляд, социокультурная компетенция играет одну из важнейших ролей в современном образовании, развитие и формирование которой будет выражаться в эффективном межкультурном взаимодействии.

Итак, в структуру и содержание раздела (модуля) в анализируемой книге для учащихся входит материал по 9 Модулям. Каждый модуль включает в себя несколько частей (7–9). Более подробно мы остановимся на анализе заданий, предлагаемых учащимся 11 класса и направленные на развитие письменной речи.

Для анализа нами был выбран учебник “ACTION FOR KAZAKHSTAN”, GRADE 11. (Student’s Book, 2020). Стоит отметить, что в каждой части модуля после заданий на развитие и совершенствование умений чтения, аудирования, говорения, грамматических умений, имеются задания для развития письменной речи.

Предполагается, что учащиеся 11 класса научатся проектировать письмо-приглашение иностранного учителя (специалиста) на

научную ярмарку в школу, различные виды эссе, текст-инструкцию по применению какого-либо электронного устройства, письмо издателю (редактору) газеты с выражением своего мнения по представленному вопросу, публичную речь на актуальную тему по сохранению энергии в нашей стране, аннотацию на книгу/фильм, информационную брошюру об известном университете, мини-доклад.

Одним из самых интересных и практико-ориентированных форм письма для учащихся является письмо-приглашение на научную ярмарку, которая также ежегодно проводится в нашем учебном заведении. Работа по подготовке к написанию данного приглашения проводится поэтапно, также как и других форм письма. Такая форма письменной речи предлагается учащимся после изучения материала первого модуля учебника под названием «Making Connections in Biology». В данном разделе обучающиеся обобщают и пополняют свои знания об основных открытиях в биологии, о теории наследственности Грегора Менделя, о таксономии Карла Линнея, об открытии групп крови Карлом Ландштейнером.

После изучения этих тем учащимся предлагается выполнить задания, способствующие развитию и совершенствованию умений письменной речи и социокультурной компетенции. Сначала учащиеся знакомятся с определениями, характеристиками и структурой официальных и неофициальных писем, адресатами и фразами-клише таких писем. Так, например, в качестве вступительных реплик предлагаются следующие: I am writing to ... It is with great pleasure that I write to ...; в качестве пригласительных фраз представлены – It would bring me great pleasure if you could attend ... It would be an honour to have you as our guests... On behalf of ... please accept our invitation to attend ...; заключительные реплики– I genuinely hope that you will accept my invitation... I look forward to hearing from you. If you have any questions, don’t hesitate to contact me. Please inform me if you are able to attend [5, с. 14].

Далее учащимся предлагается задание на определение стиля писем по указанным лицам-адресатам. Затем учащимся предлагается ознакомиться с рубрикой и выделить ключевые слова, далее – ответить на вопросы о том, кто будет являться адресатом письма, о цели написания, о стиле, сколько частей и чему именно будет посвящена каждая часть письма-приглашения.

После выполнения этих заданий обучающиеся знакомятся с образцом письма-приглашения, выполняют сопутствующее задание – заменяют в письме фразы неофициального стиля на фразы официального.

Впоследствии учащиеся знакомятся с объявлением об организации научной ярмарки в колледже Англии и приглашают своего друга на это мероприятие, используя предлагаемые фразы: Inviting – Do come to ... (How) Would you like to (+inf)? What/How about (+ing form)? Accepting – That sounds great. That's an excellent idea! Good thinking! I'd love to. Declining – I don't think it's a good idea. I'm not sure about that. How about ...instead? [5, с. 15]

Заключительным и самым важным заданием выступает написание своего письма-приглашения иностранного учителя (специалиста) на научную ярмарку от имени президента школьного научного клуба в соответствии с представленными критериями и планом. Но перед написанием самого письма учащимся предлагается ознакомиться с рубрикой, выделить ключевые слова и ответить на вопросы об адресате и адресанте, о стиле, в котором будет написано приглашение, о вступительных и заключительных репликах, а также о деталях будущей ярмарки.

Свои выполненные на отдельных листах работы учащиеся приносят на следующий урок и размещают на информационной доске в классе. Затем учащиеся проводят взаимооценивание писем-приглашений и выбирают наилучшую работу.

Подготовка и выполнение заключительного задания – написания письма-приглашения – способствовали формированию таких социокультурных умений, как: 1) выполнение социальной роли друга в колледже Англии и президента своего школьного научного клуба; 2) распознавание лиц-адресатов и правильный выбор стиля написания письма; 3) вступление в процесс общения сначала в устной, а затем и в письменной форме согласно ситуации и цели.

Учащиеся оценивают работы друг друга последующим критериям:

Learner 1) follows the plan; 2) writes, edits and proofreads work at text level independently; 3) uses the Useful Language; 4) uses a wide range of vocabulary which is appropriate to topic and genre, which is spelt accurately; 5) writes with grammatical accuracy; 6) uses 120–180 words.

Критерием, оценивающим социокультурные умения, формирующиеся при выполнении данного задания, может выступить критерий №4, где обучающиеся в соответствии с

предлагаемым лицом-адресатом выбирают соответствующий стиль и фразы.

Таким образом, на наш взгляд, представленные языковой материал и задания в данном разделе являются эффективными, практико-ориентированными и способствующими развитию социокультурной компетенции, так как ожидается, что учащиеся не только обобщат свои знания о характеристиках и структуре официальных и неофициальных писем, но будут уметь отличать данные стили и правильно использовать предлагаемые фразы в своих письмах-приглашениях. Более того, учащимся предлагается спроектировать приглашение как от имени студента колледжа Англии в устной форме, так и от имени представителя своего школьного самоуправления, но уже в письменной форме.

Формирование социокультурной компетенции способствует пополнению багажа знаний страноведческого характера изучаемого языка, но и также способствует повышению мотивации обучающихся к изучению дополнительного материала по курсу и их участию в соответствующих конкурсах и турнирах, проводимых не только внутри школьного сообщества, но и за его пределами.

ЛИТЕРАТУРА

1 Азимов, Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)/ Азимов Э. Г., Щукин А. Н. – Москва : ИКАР, 2009. – 448 с.

2 Померанцева, Н. Г. Особенности формирования иноязычной социокультурной компетенции средствами массовых открытых онлайн курсов. / Померанцева Н. Г., Сырина Т. А. // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2017.– Т. 6. – № 4 (21). –170 с.

3 Колесникова, И. Л. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков / И. Л. Колесникова, О. А. Долгана. – Санкт-Петербург: «Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ», 2001. –170 с.

4 Болдырева, Т. В. Формирование социокультурной компетенции как составляющей иноязычной коммуникативной и межкультурной компетенций в обучении иностранному языку // Вестник ЧГПУ. 2011.– №7.–15–25 с.

5 “ACTION FOR KAZAKHSTAN”, GRADE 11: Science Schools. Student's Book. – Almaty : Express Publishing, 2020. – 280 с.

ОПЫТ ИЗУЧЕНИЯ ПЕРВОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА (АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК) КАК МЕТОДИЧЕСКАЯ ПРЕДПОСЫЛКА ОБУЧЕНИЯ НОВЫМ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ (НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК)

БОЛГАНСКАЯ Е. С.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар
ПИГОВАЕВА Н. Ю.
PhD, профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

На сегодняшний день изучение двух языков и более представляет собой значимые предпосылки для профессионального роста. При этом перед человеком открываются возможности совершенствоваться уже те компетенции, которые были развиты, что будет служить прочной основой для дальнейшего изучения других иностранных языков.

Знание английского языка на сегодняшний день является одной из основ в современном обществе, которая определяет так называемые критерии уровня образованности человека. На основе этого формируется необходимость обучения специалистов всё большему количеству иностранных языков для того чтобы достичь определенных результатов в будущем. Сегодня существенно повысилась роль европейских языков во всех сферах деятельности человека за счет того, что увеличились объемы международных контактов в образовании, науке и экономике, исходное состояние которых уже не удовлетворяет рынок настолько насколько этого хотелось бы. Запросы мирового общества растут в геометрической прогрессии и вместе с этим растет и потребность в изучении всё большего количества языков.

Образовательная программа предполагает сокращение количества аудиторных часов, но при этом происходит рост требований к качеству профессиональных компетенций и компетенций коммуникативного характера. Это порождает особую необходимость разработки и развития нового подхода в обучении иностранным языкам, в частности путем использования одного языка и знаний в области языкознания для изучения другого языка, относящегося к этой же группе.

Вопросы касающиеся влияния и оказания определенного эффекта при изучении одного иностранного языка на основе другого рассматривались многими исследователями: Бим И. Л. [1, с. 5–7; 2, с. 7–8], Соловова Е. Н. [3, с. 8–11], Следников Б. П.,

Антоновская Н. В. [4, с. 61–65]. Каждый из авторов рассматривал изучение второго иностранного языка как необходимость изучения его на основе того, которым человек уже владеет. При этом следует понимать, что в таком случае целесообразным будет являться создание единой системы, на которой будет основываться совместное изучение нескольких языков, однако при этом должны учитываться отдельные аспекты языка, а также те компетенции и навыки, которые учитываются при изучении языков [5, с. 8–12]. Подобного рода взаимодействие и формирование единой системы обучения иностранным языкам действует и является актуальным при изучении схожих в своем происхождении языков. Однако, при изучении лингвистически неродственных языков требуется разработка более усовершенствованного подхода и методики [6, с. 158].

Достаточно большим количеством исследователей признается, что при изучении нескольких языков одновременно особое внимание уделяется все равно какому-то конкретному языку, который позволяет использовать свои материалы как материалы межлингвистических сравнений. Так, Соловова Е. Н. отмечает, что создание единой методики обучения основывается на основе сопоставительного анализа некоторых языков [7, с. 59–61].

При сравнении двух языков (английского и немецкого) выявлено, что оба языка имеют определенные особенности и общие черты одновременно, где к последним относят следующие:

- общие черты в словоупотреблении. При наличии определенного словарного запаса английских слов, существенно упрощается овладение многими словами в английском языке, поскольку в немецком языке, например, встречается большое количество заимствований из английского языка, наблюдается также использование интернационализмов, которые существенно упрощают овладение лексикой немецкого языка и обучение чтению;
- алфавит на латинице. Владение латинским алфавитом существенно сокращает время для понимания и овладения буквенно-звуковым рядом немецкого языка, поскольку немецкий алфавит напрямую схож с алфавитом английского языка. Таким образом, восприятие звукового и графического соответствий значительно упрощается;
- построение простого предложения;
- формулирование соответствующих временных форм также с использованием основных форм глагола [8, с. 25–27].

Рассматривая алгоритм построения простого предложения в английском и немецком языках можно заметить, что принципы, лежащие в основе одного и другого, являются похожими.

Например:

- She is ill - Sie ist krank;
- My name is Mike - Mein Name ist Mike;
- He speaks German - Er spricht Deutsch [9, с. 24–39].

Прослеживая основные закономерности построения предложения, можно заметить, что количество слов в предложениях совпадает ровно так же как совпадает и расположение определенных частей речи на конкретном месте в предложении. Слова, являющиеся одними и теми же частями речи, располагаются на одинаковых местах, что говорит о том, что принцип и структура предложений в английском и немецком языках похожи. Такая закономерность позволяет в более ускоренном темпе овладевать вторым иностранным языком.

Должного внимания также заслуживают принципы образования временных форм, которые базируются на использовании определенных модальных глаголов. Изучая модальные глаголы, можно выявить даже некоторое сходство данных глаголов в немецком языке с английским. Обычно такое сходство наблюдается как в буквенно-звуковом ряду, так и в принципе написания.

Например:

- to like to – mögen;
- may – dürfen;
- to be supposed to – sollen;
- can – können;
- must – müssen;
- to want to – wollen.

Ориентируясь на использование глаголов можно отметить общие черты в написании модальных форм глаголов с общими чертами звуков.

Отдельного внимания заслуживают временные формы глагола. В английском языке выделяют две группы глаголов: правильные и неправильные. Неправильные глаголы имеют отличные формы написания от правильных, подчиняющихся единому правилу образования формы времени. Формообразование глаголов в английском и немецком языках схожи. Например, написание форм глагола come и speak:

- 1-ая форма: come – kommen, speak – sprechen;
- 2-ая форма: came – kam, spoke – brachte;
- 3-ая форма: come – gekommen, spoken – gesprochen.

Хоть количество звуков в представленном примере и не совпадает, но общие черты в написании слова прослеживаются.

Использование артиклей в написании слов в английском и немецком языках также имеют общие черты:

- a car – ein Auto;
- a garage – eine Garage;
- the car – das Auto;
- the Clown – der Clown;
- the garage – die Garage [10, с. 2–7].

Таким образом, лексические и грамматические особенности языка, заложенные в группе языков одного лингвистического направления, закладывают основу формирования более ускоренных навыков чтения, что способствует более быстрому формированию и стабилизации социокультурных компетенций.

Когда методической основой для изучения немецкого языка является английский язык, срок овладения языковыми средствами может быть сокращен за счет имеющихся знаний в области одного схожего языка. При этом, человек на основе имеющихся знаний уже самостоятельно может выводить определенные правила, относящиеся к изучаемому языку.

Также важно знать и понимать, что обучение одному языку на основе другого не является гарантией ускоренного овладения компетенциями в определенной области языкознания. Даже при изучении немецкого на методической основе английского языка могут возникать следующего рода затруднения:

- интонационные трудности;
- склонение артиклей;
- правила чтения;
- спряжение глаголов;
- произношение слов;
- использование слов в правильном порядке;
- применение слов в сложных грамматических конструкциях;
- использование похожих по написанию и произношению слов, но разных по значению.

Известно, что грамматика немецкого языка в разы сложнее грамматики других германских языков, поэтому использование английского языка в качестве методической основы обучения

немецкому языку не является гарантией успеха. Интенсивность и скорость овладения определенными знаниями зависит от самого человека и от его способностей к изучению языков и желанию.

Таким образом, при изучении второго иностранного языка (немецкий язык) на основе первого (английский язык) необходимо учитывать, что сформированность навыков в одном иностранном языке и перенос его на другой иностранный язык усиливается и при этом ослабевает роль родного языка; усиление влияния первого иностранного языка и минимизация интерференции с позиций лексического и грамматического аспектов закладывают основы формирования закономерностей лимитирования проекции основ грамматики и лексики родного языка на изучаемый язык в сознании учащихся. При этом, важнейшей основой является формирование у учащихся повышенного интереса к изучаемым аспектам второго иностранного языка. Главное, чтобы у ученика было желание и интерес к изучению немецкого языка, так как только в таком случае удастся получить полноценный эффект от использования методической предпосылки обучения новым иностранным языкам на основе опыта изучения первого.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бим И. Л. Некоторые актуальные проблемы современного обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 4. – С. 5–7.
- 2 Бим И. Л. Концепция обучения второму иностранному языку, (немецкому на базе английского): учебное пособие. – Обнинск: Титул, 2001. – 48 с.
- 3 Соловова Е. Н. Подготовка учителя иностранного языка с учетом современных тенденций обновления содержания образования // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 4. – С. 8–11.
- 4 Следников Б. П., Антоновская Н. В. К вопросу об оптимизации обучения второму иностранному языку на факультетах иностранных языков // Иностранные языки в высшей школе. – Рязань, 2004. – С. 61–65.
- 5 Соловова Е. Н. Современные требования к научно-методическому и учебно-методическому обеспечению учебного процесса в языковом образовании // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 7. – С. 8–12.

6 Тамбовкина Т. Ю. Самообучение иностранным языкам: проблемы и перспективы. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2007. – 321 с.

7 Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: пособие для студентов педагогических вузов и учителей. – М.: Просвещение, 2005. – 239 с.

8 Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М.: Академия, 2006. – 336 с.

9 Иванова Н. С. Культуроведческий подход к обучению межкультурному общению на иностранном языке. Принципы и приемы обучения // Традиции и инновации в методике обучения иностранным языкам. – СПб: КАРО, 2007. – С. 24–39.

10 Соловова Е. Н. Социокультурные лакуны: типология, причины появления и способы заполнения при изучении иностранных языков // Иностранные языки в школе. – 2006. – № 5. – С. 2–7.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

ДЕРЯБИНА М. В.

магистрант, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар
КУЛАХМЕТОВА М. С.

к.ф.н. ассоц. профессор, Павлодарский педагогический университет
им. А. Маргулана, г. Павлодар

Статья посвящена актуальной проблеме повышения мотивации на уроках английского языка. В статье рассматриваются пути повышения мотивации учащихся при изучении английского языка с учетом современных требований образования. Учитывая меняющуюся парадигму иноязычного обучения, в статье представлены результаты применения некоторых методик и приемов, призванных поддерживать интерес обучающихся старшей школы к изучению английского языка через разучивание песен, использование информационно – коммуникационных технологий и чтение аутентичных текстов, а также адаптированных художественных произведений.

Мотивация учащегося к обучению имеет отношение к реализации учебной программы. Это связано с тем, что мотивация является влиятельным фактором в ситуациях преподавания и

обучения. Успех обучения зависит от того, есть ли у учащихся мотивация. Мотивация побуждает учащихся к достижению целей обучения. Важно признать тот факт, что мотивация к обучению является центральным элементом хорошего преподавания.

Известно, что стандартные задания и упражнения при изучении лексики и грамматики, правила, требующие постоянного повторения, утомляют учащихся своим однообразием, а затраченные усилия не приносят быстрого удовлетворения. Исходя из этого, можно сделать вывод, что для изучения английского языка следует использовать эффективные методы и преподносить материал, который способен мотивировать учащихся [1, с. 38].

Грамматика и лексика, представленные в игровой форме, приносят положительные эмоции и высокие результаты в изучении учебного материала. Именно поэтому мотивация во время выполнения упражнений и заданий важна при обучении иностранному языку.

Таким образом, актуальность обусловлена тем, что на современном этапе новая система образования дает педагогам простор для новаторства и реализации собственных разнородных идей в обучении английскому языку. Этот вопрос требует глубокого исследования, изучения, выявления определенных особенностей и рассмотрения процесса обучения английскому языку.

Мотивация – это основная часть работы учителей, направленная на то, чтобы помочь учащимся найти возможности для выполнения учебных задач. Существует множество вариантов: заниматься на качественных образовательных веб-сайтах для изучения языка, предоставлять аудио, видео и мультимедийные источники обучения, создавать небольшую библиотеку доступных книг и дополнительных материалов для разного уровня учащихся, а также викторины и игры.

Мотивация учащихся к обучению английского языка напрямую зависит от учителя и методов обучения, которые подкрепляются соответствующими указаниями и советами. Учащиеся ценят различные пути, предлагаемые им для лучшего понимания и обучения английского языка. Соответствующие рекомендации, методы, приемы и полностью разработанные стратегии обучения поддерживают передачу знаний от учителя к ученику. Мотивация действует как движущая сила, которая побуждает учащегося учиться, стимулирует учеников к приобретению соответствующих навыков, а также облегчает их использование для получения знаний.

Учителя могут настроить учебный процесс таким образом, чтобы создать интересную ситуацию, для того чтобы ученики проявляли интерес и были вовлечены в учебный процесс. Если учитель применяет соответствующий метод в преподавании английского языка, учащиеся могут чувствовать себя более комфортно в процессе обучения. Таким образом, цель изучения английского языка будет легко достигнута.

Следует отметить, что мотивацию необходимо рассматривать в первую очередь как психологическую сторону субъективного мира обучаемого, где она определяется собственными стремлениями учащегося. Учитель может влиять на ученика, только формируя мотивацию, которая формирует желание у обучающихся проявлять собственный интерес к изучению иностранного языка. Результат организации учебного процесса зависит от учителя, от его способности распознавать, правильно определять мотивы каждого учащегося и рационально с ними работать [2, с. 112].

Песни – это один из видов прослушивания, который обладает широким потенциалом. Музыка и песни – важнейшие составляющие роста и обучения иностранного языка. Некоторые из важных характеристик песен заключаются в том, что они веселые и могут держать обучающихся в восторге. Есть много преимуществ в использовании песен в классе. Используя современные популярные песни, которые уже знакомы обучающимся, учитель может удовлетворить потребности учеников в классе. Поскольку песни очень легко запоминаются и мотивируют учащихся. Самой важной особенностью песен является повторение. Песни содержат языковые шаблоны, а также развивают навыки аудирования, произношения и ритма, а также создают веселую атмосферу. Кроме того, песни – это очень полезные виды деятельности. Данный метод можно использовать на любом этапе урока, и существует достаточно способов использовать их в процессе занятия.

Компакт-диски с языковыми курсами отлично подходят, для тех учеников кто хочет заниматься английским языком каждый день, данный метод является необычным, так как есть возможность прослушивать на ходу. В нашем современном мире у каждого ученика есть мобильный телефон, поэтому современные технологии могут ускорить процесс к поставленной цели. Ученикам следует слушать абсолютно все это может быть сказка или любимая русская книга, адаптированная на английском языке. Если каждый ученик будет продолжать слушать, то это станет привычкой и в результате

он привыкнет к англоязычной речи намного быстрее. Один час прослушивания может быть более эффективным, чем многие часы занятий [3, с. 156].

В настоящее время существует множество компьютеризированных и автоматизированных инновационных технологий, которые влияют на все сферы деятельности. Изучение иностранного языка не является исключением. Существует множество различных программ, доступных во всех классах и возрастах. Также существуют методы с применением информационно – коммуникационных технологий, направленные на обучение иностранным языкам, которые легко и эффективно усваиваются учащимися.

Один из эффективных методов при изучении языка является чтение классической художественной литературы. «Books are a uniquely portable magic!» — так говорил Стивен Кинг. Преимущества чтения в целом известно каждому, а вот преимущество чтения на уроках английского языка с использованием английской литературы зачастую недооценивается. В первую очередь следует отметить, что художественная литература является результативным источником лексики в изучении.

Заучивание литературных произведений является одним из результативных методов для учащихся в старшей школе. Выразительное чтение и заучивание стихотворений наизусть позволяет ученикам тренировать память, а также использовать различные обороты на английском языке. Различные ученые, такие как Давид Кристал и Филлмор Чарльз, считают поэзию эффективным инструментом для развития творчества и мыслей в изучении языка, а вместе с этим повышают мотивацию к изучению большего объёма информации [4, с. 111].

Заучивание стихов не только способствует формированию ритмических способностей, но и стимулирует потребность проговаривать отдельные слова, особенно рифмующиеся. Кроме того, запоминание стихов улучшает память, обогащает словарный запас у школьников устойчивыми словосочетаниями. Для учеников старшего класса можно взять всеми известные пьесы, такие как Ромео и Джульетта, Гамлет, Отелло, написанные величайшим англоязычным писателем и одним из лучших драматургов мира Вильямом Шекспиром. Введение в учебный процесс поэтических вечеров разнообразит учебный процесс, сделает его более доступным

и интересным, а также привлечет внимание к дальнейшему чтению и изучению классической английской литературы.

По причине нехватки аудиторного времени в учебных заведениях на уроках английского языка в старших классах редко используют художественную литературу. Тем не менее, при чтении художественной литературы на уроках английского языка обучающийся может приобрести следующие результативные навыки:

1) Ученику удастся использовать язык оригинально и с пользой (новая лексика, эпитеты, метафоры, фразеологизмы, сравнения ритм и рифма).

2) При изучении стихотворений обучающиеся смогут развивать свою память и с легкостью пересказывать прочитанное, а также выражать свое мнение.

3) Ученик сможет рассуждать на английском языке без трудностей, размышлять о символическом значении определенных слов вместо того, чтобы сосредоточиться на их буквальном значении.

4) Использование художественных произведений на уроках английского языка формирует навыки самостоятельной работы – перерабатывать смысловую информацию, систематизировать и анализировать прочитанное, работать со словарем.

Исходя из вышесказанного, следует отметить, что учитель должен уметь использовать не только традиционные методы при изучении английского языка, но и новейшие инновационные методы обучения. Педагоги английского языка должны быть инновационными, творческими и находчивыми, досконально владеть предметом и применять новые методы для изменения социально-экономического положения нашей страны. Какими бы ни были методы и подходы, современный преподаватель должен изложить материал по теме так, чтобы каждый учащийся был вовлечен в учебный процесс и смог взять из пройденного материала что-то познавательное и новое.

В рамках практического исследования был проведен эксперимент среди обучающихся старших классов. В ходе исследования были применены следующие методы: проведение поэтических вечеров, заучивание стихотворений наизусть, чтение художественного произведения. В результате практического применения был выявлен наиболее эффективный метод для

большей вовлеченности учащегося в учебный процесс – чтение художественного произведения, а именно «Ромео и Джульетта».

Особенность данного метода заключалась в том, что чтение художественного произведения проводилось по ролям. Каждому ученику был дан определенный персонаж из произведения. Также во время совместного чтения особое внимание уделялось новым словам и фразам, которые ученики проговаривали про себя несколько раз и записывали в свои тетради. В ходе урока обучающиеся активно принимали участие во всех заданиях, высказывали свое мнение после прочитанного. Работоспособность учащихся была на высоком уровне, повысилась вовлеченность в учебный процесс. Делая вывод по завершению урока можно с уверенностью сказать, что урок был полезным, продуктивным и интересным, так как каждый ученик пытался проявить себя творчески, выразительно читая пьесу, соблюдая интонацию и дисциплину.

После проведения двух уроков посвященных чтению среди учеников было проведено анкетирование. Цель анкетирования заключалось в том, чтобы узнать насколько эффективным методом оказалось чтение английской художественной литературы на уроках английского языка.

Результаты тестирования после окончания анкетирования предоставлены в Таблице 1.

Таблица 1 – Анкетирование учеников после проведенного эксперимента

Заданный вопрос	Процент учеников, ответивших на заданный вопрос, %		
	Да	Нет	Не знаю
Любите ли Вы читать?	80	20	0
Помогло ли Вам чтение английской литературы повысить интерес к изучению языка?	100	0	0
В процессе чтения увеличился ли Ваш словарный запас?	100	0	0
Считаете ли Вы чтение английской литературы эффективным методом для изучения языка?	80	0	20
Будете ли Вы продолжать чтение художественных произведений на английском языке?	100	0	0

Из таблицы следует что, 100 % учеников в завершении анкетирования ответили, что будут продолжать чтение художественных произведений на английском языке.

Практическая ценность проведенного исследования заключается в том, что правильно разработанный и преподнесенный материал, позволил сделать процесс обучения наиболее результативным и повлиял на учеников с положительной стороны.

В завершении эксперимента среди обучающихся старших классов были достигнуты такие цели как:

- 1) Ученики познакомились с биографией Вильяма Шекспира, подробно изучая его детство и юношество;
- 2) обучающиеся прочитали трагедию «Ромео и Джульетта» с пониманием смысла и содержания данного произведения;
- 3) учащиеся взяли огромное количество новых фраз и слов, которые они не использовали ранее;
- 4) ученики смогли с легкостью проанализировать произведение «Ромео и Джульетта» на английском языке.

Метод повлиял на вовлеченность учеников в рабочий процесс, увеличил сплоченность коллектива, улучшил произношение.

Таким образом, данная статья предоставляет учителям и преподавателям ценную информацию о мотивации учащихся к обучению. Понимание того, как каждая из мотивационных целей, типов и измерений влияние на обучение позволит учителям лучше помогать и поддерживать учащихся, которые долгое время испытывали трудности с обучением. Роль учителей в мотивации учащихся трудно переоценить.

Рекомендуется, чтобы учителя создавали активную учебную среду, которая повышает воспринимаемую самостоятельность и компетентность учащихся, предоставляя им выбор и возможности для самостоятельного обучения и планирования учебные действия, которые могли бы повысить их чувство мастерства. В результате исследования была подтверждена гипотеза о том, что в ходе чтения и работы с произведениями английской классической литературы у учащихся старших классов значительно повышается мотивация к обучению. Наконец, учителям рекомендуется использовать все стратегии мотивации, рассмотренные ранее. Это улучшит обучение учащихся и повысит их академическую успеваемость.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Кунанбаева, С. С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы, – 2010. – 344 с.
- 2 Ахметова, М. К. Развитие профессиональной иноязычной компетенции // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Педагогические науки». – Алматы, 2018. – №1(57). – 240 с.
- 3 Кулибаева, Д. Н. Инновационная модель формирования международно-стандартных уровней владения иностранным языком в условиях школ международного типа. – Алматы: КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2002. – 216 с.
- 4 Зимняя, И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 2003. – 222 с.

**METHODOLOGICAL CAPABILITIES OF
EXTRACURRICULAR WORK AS A MEAN OF DEVELOPING
COMMUNICATIVE COMPETENCE**

DYUSSEKINA K. A.

master student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

BAIGOZHINA ZH. M.

candidate of pedagogical sciences, professor,
Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

The primary objective of teaching foreign languages in modern schools is to develop a student's personality, enabling them to use a foreign language as a means of communication in intercultural dialogues. The practical results of foreign language teaching are attained through personal-communicative teaching, which includes education, upbringing, and the personal development of the student. The education component aims to teach and broaden the student's knowledge of country-specific and culture-specific information, including the lifestyle and social status of foreign peers, their national youth culture, and social initiatives. Upbringing through a foreign language focuses on increasing the student's speech communication culture by mastering accepted speech etiquette, fostering a respectful attitude towards national traditions, and customs of representatives of other socio-cultural environments. Development through a foreign language involves purposefully forming the intellectual skills of students, such as linguistic and speech observation, speech and thinking activity, and readiness for cognitive and exploratory creativity. Including students in extracurricular activities is

a significant way to motivate and engage them in the learning process, particularly in mastering intercultural communication. Therefore, extracurricular activities in foreign languages can and should promote positive educational impacts and foster the formation of intercultural communicative competence.

Intercultural communication lessons are yet to be incorporated into the school curriculum. As a result, foreign language lessons and extracurricular activities have a crucial role to play in shaping intercultural and communicative competence among students. Presently, one of the fundamental principles of teaching foreign languages is acquainting students with the culture of the respective countries. Therefore, the topic is highly relevant to the subject matter.

The modern foreign language lesson is characterised by its communicative and verbal orientation, making it intense for students, requiring their complete attention and active speech and thought activity. N.I. Galskova notes that teaching foreign languages demands the following: a) considering the real interests and needs of students of a particular age; b) fostering emotional and evaluative attitudes towards the content of the learning process, independence, and activity both in learning and in extracurricular intercultural interaction; c) creating motivation among students to learn foreign linguoculture by generating natural communication motives through language code [1, p. 7].

Creating motivation for learning a foreign language is one of the primary challenges in language teaching methodology in national schools. In the modern school environment, extracurricular work plays a vital role in this regard. To organise extracurricular activities, a teacher must have a deep understanding of the learning motives, the ability to identify them accurately, and to manage them reasonably. The teacher's professional success is determined by the mastery of these skills. To this end, it is essential to refer to theoretical research on motivation and its connection with the content of language teaching.

Extracurricular activities are an essential part of the educational process that offer a variety of activities beyond the regular curriculum of an educational institution. These activities complement classroom teaching and provide students with opportunities to develop skills and interests outside of their academic studies [2, p. 110]. As such, extracurricular work is an independent area of a teacher's educational work that is carried out in conjunction with classroom work [3, p. 693].

In today's educational environment, it is particularly important to focus on the formation of cognitive motivation, which gives students

a personal connection to their studies and allows them to see the value in learning a language. A student's understanding and engagement with a given subject is closely tied to the meaning it holds for them, and cognitive motivation is essential in fostering a genuine mastery of the material. As noted by A.Y. Sokolova, it is the specific motives that motivate a student to learn that ultimately determine what and how they learn [4, p. 20].

Extracurricular activities can be a valuable tool in enhancing the development of a student's intellectual and creative abilities. In addition, they can also contribute to the formation of certain social and personal qualities, such as leadership, responsibility, cooperation, and communication skills. However, the success of extracurricular activities largely depends on the content and organisation of these activities. The teacher should strive to create activities that are not only interesting and engaging, but also relevant to the student's needs and interests.

Moreover, the teacher should also be able to identify the students' learning needs and preferences, and tailor the extracurricular activities to meet these needs. By doing so, the teacher can foster a sense of ownership and motivation in the students, which can lead to more effective learning outcomes.

Finally, it is important to note that extracurricular activities should not be seen as a replacement for regular classroom instruction, but rather as a complementary and supportive element of the learning process. As L.S. Vygotsky believed, through a thoughtful and balanced approach to extracurricular work, the teacher can help students to develop a deeper understanding and appreciation of the foreign language and its associated culture, while also enhancing their overall learning experience [5, p. 12].

In addition to the benefits mentioned above, extracurricular activities can also help to develop students' communication and social skills, as they often involve group work and interaction with peers. These activities can also provide opportunities for students to practice and improve their language skills in a more relaxed and informal setting. By using authentic materials and engaging in real-life situations, students can develop their ability to communicate effectively and confidently in the target language.

Overall, extracurricular activities can play a crucial role in the development of students' intercultural and communicative competence in a foreign language, and can help to create a more engaging and dynamic learning environment for language learners [6, p. 3].

The education system should prioritize the consideration of each student's unique qualities, skills, and language proficiency. Utilizing

a diverse range of methods and approaches that take into account the specific conditions of the classroom (e.g. location, time), the age of the students, and the nature of extracurricular activities can play a vital role in engaging students and increasing their interest in learning. It is also important to provide opportunities for voluntary participation in extracurricular tasks that are appropriate for their interests and abilities, such as clubs and other mass events. The achievement of these goals is essential for meeting the third requirement. To ensure the effectiveness of extracurricular activities, it is necessary to establish a targeted and consistent schedule for different types of activities, whether they occur on a weekly, monthly, daily, semi-annual, or annual basis. A comprehensive coverage of various extracurricular opportunities is crucial to maximize their impact on students.

The most crucial aspect of education is the implementation of learner-centered teaching, which focuses on developing the moral, emotional, and intellectual growth of students, while also accommodating their unique pace of language acquisition. An integrated lesson that incorporates interdisciplinary connections is also essential. Learners' communicative competence, the internal readiness and ability to communicate in a foreign language, can only be achieved by utilizing a communicative approach that considers the principles of personality-centered learning. This approach recognizes the importance of psychological factors in communicative lessons, such as respecting the individuality of each student, protecting them from mental trauma, preserving their autonomy, and promoting positive interpersonal relationships [7, p. 24].

It is crucial to consider age-appropriateness when selecting types and forms of extracurricular activities. As learning content and methods evolve over time, so do the age-specific stages of development. Each age represents a unique phase of mental growth, characterized by a range of changes that together make up the individual personality structure of the child at that specific stage. This also applies to extracurricular activities, where the topics and organization may vary depending on age group.

The initial stage of extracurricular activities in a foreign language, typically for Grades 5-6, coincides with early teenage years. At this age, the primary motive for participating in activities is often driven by a genuine interest rather than external factors such as obligation or future career plans. This age group is characterized by increased mobility and activity levels, making competitive activities such as tournaments, competitions, quizzes, and KVN more suitable forms of extracurricular work. KVN is a popular competition that welcomes students with varying

language backgrounds, with the program incorporating entertaining tasks designed to reinforce and solidify the knowledge, skills, and abilities acquired in the classroom.

Organizing, preparing, and conducting events such as matinees, evenings, concerts, and quizzes can provide opportunities for students with varying levels of foreign language proficiency and ages to come together. These events can involve students in roles such as writers, directors, and performers, while also incorporating communication in a foreign language.

Circles are the most popular type of extracurricular work that can bring together students of all ages. According to R.B. Sorokovnikova's research [8, p. 91], there are various approaches to conducting circle classes. One option involves uniting students of different ages who are interested in diverse activities, such as reading, speaking, staging and dramatizing, learning and singing songs in the target language, creating visual aids, designing stands and wall newspapers, and performing amateur shows.

Alternatively, circle classes can focus on bringing together students with similar linguistic backgrounds for the purpose of improving their speaking or reading skills. In such classes, R.B. Sorokovnikova recommends planning collective forms of work that can be carried out together.

To summarise, extracurricular activities in foreign language learning play an important role in increasing students' interest in the language. When designing such activities, consideration should be given to the students' individuality, aptitudes, and level of language skills. Different methods and forms of work, taking into account the conditions of the classes, age of the students, and specifics of extracurricular activities are essential for increasing student engagement. It is important to consider age-appropriate activities, with competitive activities such as tournaments, competitions, quizzes, and KVN being more suitable for younger students. For students of different ages, circles, matinees, evenings, concerts, and quizzes can be organised to develop their artistic and communication skills in the target language. Additionally, collaboration with other schools and students of different ages can enrich the experience and stimulate cognitive activity and interest in the event. The system of extracurricular activities should be based on a number of principles that determine the content, forms, methods, direction of pedagogical impact on the personality, and the nature of the relationship of the individual elements of the system.

To enhance extracurricular activities in a foreign language, it is essential to connect them with other academic subjects and use engaging materials on various topics. Clubs and other groups can provide a platform to enrich language learning and promote students' interest and participation. The teacher's role in organizing extracurricular activities is to create opportunities for students to socialize and develop their personalities. By following the principles of a humanistic educational system and adopting a personalized approach, teachers can encourage students' initiative, cognitive activity, and independence, which leads to a deeper understanding of the language being studied. It is important to consider the target programs and classification of educational activities while designing extracurricular language programs.

The classification for extracurricular activities in a foreign language can be structured as follows:

cognitive activities: they aim to enhance students' understanding of the world around them, promote the importance of education, and foster intellectual growth. Examples include participating in oral magazines, competitions, Olympiads, tournaments, academic conferences, and reviewing popular science articles in periodicals;

social activities: These types of activities encourage students to socialize with others, empathize with societal issues, and participate in active efforts to make a positive impact on the world. Examples include working in a press center, meeting with politicians, participating in round table discussions, and engaging in other similar activities;

artistic activities: they foster a sensitive attitude towards the world, an appreciation for beauty, and the ability to think creatively. They also provide opportunities for students to develop and showcase their individual artistic skills and abilities. Examples include participating in amateur concerts, art competitions, attending theatre performances, school balls, festivals, and other celebrations;

free communication: these activities aim to provide students with leisure opportunities that are mutually enriching and based on communication with another person as a value, rather than being solely focused on the content of the activity. Examples include going on outings, spending evenings out, attending concerts and theatres, and gathering with friends [9, p. 160].

Extracurricular activities come in various types and forms, as described by L.V. Bobkova. These include mass forms, such as evenings, matinees, Olympiads, competitions, and KVN, group forms like speaking circles, drama, country studies, literature and translation, and

extracurricular reading, and individual forms like memorizing passages of prose and poetry, learning songs, making notes, and working on a role. L.V. Bobkova provides a more detailed classification of extracurricular work forms, dividing them into mass, group, and individual forms. According to her, mass forms of work can be permanent, episodic, or periodic. Episodic mass activities include evenings, matinees, Olympiads, contests, and KVN, which do not have a permanent organizational structure and are defined by their theme, purpose, and conditions. L.V. Bobkova also suggests that occasional mass events can be thematic, devoted to red dates on the calendar, meeting someone of interest to pupils, literary evenings focused on the creativity of a certain writer or composer, or school arts ten-day periods in a foreign language that broaden and deepen students' knowledge of the art, culture, and geography of the target language country. L.V. Bobkova sets forth several requirements for the programme of general evenings in a foreign language. These requirements include a variety of activities such as recitation, staging, songs, montages, interludes, dances, and musical numbers. The evening should be held in a festive atmosphere, and its theme should be relevant and meet the cognitive interests and cultural needs of the students for whom it is being organised. The linguistic material on which the theme of the evening is based should be comprehensible to the pupils and enrich their linguistic experience. Additionally, the success of the evening should be facilitated by other ways of stimulating the pupils, such as games, contests, and quizzes in the foreign language. One of the most challenging but interesting and fun forms of extracurricular activity is KVN. The KVN session is usually held as the final event after the study of a particular topic or series of topics in the classroom. It is a carefully thought-out program that includes various kinds of competitions such as singing songs, reciting poems in a foreign language, describing pictures, illustrating proverbs and sayings, and making the best story with a given vocabulary. KVN can be a fun and engaging way to encourage students to learn and practice their language skills. L.V. Bobkova identifies group forms of extracurricular work as circles and club work, including circles of oral speech (speaking circles), drama (including puppet theatre), country study, literature and translation, extracurricular reading circle, and more. The content and form of circle work depend largely on the type of circle, its goals, and the level of students' knowledge of the language. The individual form of work is also important to the success of extracurricular activities, as it helps to identify and develop pupils' individual abilities and aptitudes. This form of extracurricular work gives

pupils the opportunity to be creative and active, and it is a key factor for the success of mass and group forms. L.V. Bobkova distinguishes several types of individual form of extracurricular work, including memorising passages of prose or poetry, songs, composing notes, and role-playing [10, p. 68].

Leading experts in the field of foreign languages believe that elective classes generally provide a higher level of students' command of oral speech and reading in a foreign language, as well as stronger skills of independent work than the mandatory curriculum. All types of extracurricular activities in a foreign language are aimed at increasing interest and cognitive activity of students, and they help to develop stronger skills of independent work than the mandatory program alone.

Extracurricular activities serve to cultivate and enhance students' fascination with learning a foreign language. Distinguished from academic pursuits, participation in extracurricular work is voluntary and offers greater flexibility in terms of scheduling, format, and independence, with students taking the initiative. A set of principles underpins the functioning of extracurricular language activities, with each principle interacting with the others in a complementary way. When developing communicative competence in extracurricular work, the content and organization should be infused with novelty, elements of entertainment, and authentic teaching materials. The use of country-specific texts and exercises containing new material is encouraged to ensure that students do not simply memorize information. This approach enhances speech production and productivity of speech skills, fosters interest in learning, and promotes cognitive development.

REFERENCES

- 1 Гальскова И.Д. Межкультурное обучение; проблема целей и содержания обучения иностранному языку // ИЯШ. – 2004. № 5.– С. 7.
- 2 Горобченко Н.В. Организация внеклассной работы как одно из условий успешного овладения иностранным языком – 2016. – Вип. 74(1). – С. 110.
- 3 Bartkus K.R., Nemelka B., Gardner P. (2012). Clarifying the concept of extracurricular activity: a literature review of definitions. *American Journal of Business Education (AJBE)*, 5(6). p. 693.
- 4 Соколова А.Ю. Сочетание урочных и внеклассных форм работы в 9 классах //ИЯШ. – 2005. – №4. – С. 20.

- 5 Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Психология. – М. 2002. – С. 12.
- 6 Брыскина И.Е. Обучение иностранному языку в контексте диалога культур // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 5. – С. 3.
- 7 Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам. М., – 2006. – С. 24.
- 8 Сороковникова Р.Б. Организация работы кружка английского языка (V-VI кл.) // ИЯШ. – 2004. – № 4. – С. 91.
- 9 Хабибуллина Р.А. Мультикультурное воспитание средствами иностранного языка. Внеклассная работа: учебно-методическое пособие // Мар. гос. ун-т; авт.-сост. – Йошкар-Ола. – 2009. – С. 160.
- 10 Бобкова Л.В. Декада английского языка и другие виды внеклассной работы // ИЯШ. – 2005. – № 3. – С. 68.

ИНТЕРАКТИВТІ ЖАТТЫҒУЛАР ЖИЫНТЫҒЫ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖАСАУҒА ҮЙРЕТУДІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

ЖАРМУКАНОВА А. З.
магистрант, Қ. Жұбанов ат. өңірлік университеті, Ақтобе қ.
АНЕСОВА А. Ж.
кауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
КУАНЫШЕВА Б. Т.
кауымд. профессор, Торайғыров Университеті, Павлодар қ.

Қазіргі таңда ағылшын тілі әлем тілдері арасында ең көп қолданысқа әрі маңызға ие халықаралық тіл ретінде саналады. Қазақстан Республикасы басқа да әлем мемлекеттері секілді жас ұрпақтың жалпы халықтың шет тілдерін жетік меңгеруі үшін барлық жағдайды жасауда, әсіресе, әр түрлі мемлекеттік бағдарламалар мен іс-шараларды ерекше атап өткен жөн. Бұл бағдарламалар мен іс-шаралардың көпшілігінде жас ұрпақтың мектеп жасынан бастап ағылшын тілін меңгеруіне заманауи технологияларды кеңінен қолдану атап көрсетілген. Білім беру мекемелерінің біраз бөлігінде әлі күнге дейін дәстүрлі білім беру жүйесі қолданылып жүр. Қазіргі таңда бұл жағдай басты мәселе ретінде қарастырылуда және дәл осы жерде мақала тақырыбының өзектілігі де байқалады.

Оқу-ағарту министрлігінің тапсырмасы бойынша бүгінгі күні білім беру мекемелеріндегі орта мектеп оқушыларының ағылшын тілін жетік меңгерулеріне басты назар аударылған. Осы тапсырманы орындау барысында педагог мамандар әр түрлі

заманауи технологиялық құралдар мен әдіс-тәсілдерді қолданып келеді. Дәл осындай заманауи технологиялық құралдардың бірі – интерактивті жаттығулар болып отыр [1]. Интерактивті жаттығулар – жаһандану заманындағы соңғы технологиялық жетістіктерді пайдалана отырып, тәжірибеге енгізілген жаңашылдық ретінде қарастырылады. Соңғы уақытта осы жаттығулардың жиынтығы орта мектеп оқушыларына ағылшын тілін меңгеріп, осы тілде еркін қарым-қатынас жасауға дайындаушы құрал ретінде қолданылып келеді. Интерактивті жаттығулардың көптеген тиімді әрі оң тұстары бар, біріншіден, орта мектеп оқушыларына берілетін ақпараттың толықтай мән-мазмұны мен мағынасын ашуға, оны барынша жеңіл жеткізуге көмек береді, екіншіден, оқушылардың визуальды ойлау қабілеттерін арттырады, үшіншіден, оқушы мен ұстаз арасында сенімге негізделген ерекше байланыс орнатады [2]. Аталып өткен сипаттамаларға сәйкес интерактивті жаттығулар жиынтығының мектеп оқушыларын ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауға үйрететін тиімді әрі пайдалы құрал екендігіне әбден көз жеткізуге болады.

Интерактивті жаттығулар жиынтығының ағылшын тілін меңгеруде қолданылуы

Қазіргі таңда қолданылып жүрген интерактивті жаттығулар жиынтығы

Білім беру мекемелеріндегі орта мектеп оқушыларын ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауға үйрететін құрал ретінде қолданылатын интерактивті жаттығулардың жиынтығын тереңінен зерттей отырып, аталған заманауи құралдың оң және теріс тұстарын қарастырып, анықталған кемшіліктерді жойып, олардың тәжірибеде қолданылу аясын кеңейту жөнінде нақты ұсыныстар беру.

Міндеттері:

- интерактивті жаттығулар жиынтығының түрлері мен маңызын қарастыру;

- орта мектеп оқушыларын ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауға үйрететін интерактивті жаттығулар жиынтығының оң және теріс тұстарын зерттеу;

- анықталған кемшіліктерді жойып, интерактивті жаттығулардың тәжірибеде қолданылу аясын кеңейту жөнінде нақты ұсыныстар беру

Зерттеуші ғалым Е.И. Дмитриеваның пайымдауынша: «Қазіргі таңда заманауи компьютерлік технологиялар мен құралдарды адам өмірінің әр түрлі салаларында қолдану – аталған қызметті

тәжірибеде іске асырудың осы уақытқа дейін мүлде болмаған жаңа тәсілін өмірге әкеледі», - деп атап көрсеткен болатын [3]. Сонымен бірге, әдіскер ғалым М.Ю. Бухаркина оқыту үрдістерінде кез келген пәнді оқыту барысында қолданылатын заманауи технологияларды оқушылардың білімін арттырудағы ең басты фактор, құрал ретінде атап көрсетті [4]. Қазақстандық профессорлар Кунанбаева С.С., Нурғалиева Г.К., Абсеметова Ш.А., Таншигулова А.И. зерттеу еңбектерінде еліміздегі білім беру жүйесін қайта қалыптастыру мен жанартудың ең басты механизмі ретінде «жаңа технологиялар арқылы ақпараттандыруды» атап өткен болатын [5].

Аталған тақырыпты зерттеу барысында интерактивті жаттығулардың жиынтығын толықтай талдау әдісі, жалпы құралдардан жекеге өтетін анализ әдісі, зерттелген элементтерді біртұтастыққа біріктіретін синтез әдісі, интерактивті жаттығулар жиынтығын ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауға үйрету барысында қарастыратын тәжірибе әдісі және басқа да педагогикалық, дедактикалық әдістер қолданылды.

Аталған тақырыпты зерттеу барысында интерактивті жаттығуларды орта мектеп оқушыларына ағылшын тілін меңгеру кезінде қолданудың оң және теріс тұстары анықталды [6]. Білім беру мекемелерінде сабақ өткізу барысында интерактивті жаттығуларды қолданудың жақсы жақтары:

- түрлі түсті анимациялар мен иллюстрациялар орта мектеп оқушыларының есте сақтау қабілеттерін арттыру үшін өте тиімді;
- әрбір сабақта тыңдалым, жазылым, оқылым және сөйлесім сияқты сөйлеу әрекетінің төрт түрі де қолданылады;
- әрбір оқушымен жеке жұмыс жасауға мүмкіндік болады;
- оқыту барысында қолданылатын аудио мен бейне құралдарды өте тиімді байланыстырады.

Сонымен бірге, білім беру мекемелерінде сабақ өткізу барысында интерактивті жаттығуларды қолданудың теріс жақтары:

- мектеп оқушыларының кітап оқуға деген қызығушылықтары төмендейді, бар құлшыныстары заманауи технологияға арналады;
- интерактивті жаттығуларды өте көп қолдану мектеп оқушыларының тереңінен ойлануларына кедергі жасайды;
- интерактивті құралдарды көп қолдану арқылы заманауи білім берудің дәстүрлі білім беру жүйесіне қарағанда оқушының денсаулығына біршама зиян келтіретіні анықталған, мысалы, көздің көру қабілеті төмендейді.

Жоғарыда айтылған мәліметтерді қорытындылай келе, интерактивті жаттығулар жиынтығы орта мектеп оқушыларын ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауға үйрететін өте маңызды құрал екендігін ескерген жөн. Кез келген нәрсені қарастырып өтсек те оның оң және теріс жақтары болатыны сөзсіз, сонымен бірге, кемшіл тұстарына бола аталған құралдан бас тартпайтынымыз да белгілі. Керісінше, қалыптасқан кемшіліктермен күресіп, тиісті жұмыстарды атқарып, ғылымға жаңашылдықтар енгізуге тырысу қажет.

Дәл осы тұста интерактивті жаттығуларды қолданудың теріс жақтарын жою үшін жаңа технологияларға негізделген заманауи білім беру жүйесін осы уақытқа дейін қалыптасып келген дәстүрлі білім беру жүйесімен өте тиімді байланыстыру қажет. Мысалы, қазіргі таңда барлық назар мен бағыт осы интерактивті құралдарға, жаңа технологияларға аударылған, ал олай бола беретін болса, аталған кемшіліктер мен олқылықтарды жөнге келтіру қиын болып қалады. Сондықтан да ағылшын тілінен білім беруші әрбір педагог маман дәстүрлі білім беру жүйесін басшылыққа алатын заманауи интерактивті жаттығулардың жиынтығын өте тиімді әрі орынды пайдаланып, аталған құралдар мен әдіс-тәсілдер негізінде мектеп оқушыларына ағылшын тілін жетік меңгертуді басты мақсаты ретінде санауы қажет деп білемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Куляв О.С. Образование и 21 век: Информационные и коммуникационные. – М. – Наука, 1991 г. – 191 с.
- 2 Рымбаева К.С. Болашақ мұғалімдердің тарихи-педагогикалық ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы қалыптастыру. Педагогика ғылыми кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2007 г. – 143 б.
- 3 Дмитриева Е.Н. О перспективах и возможностях дистанционного обучения иностранному языку с использованием компьютерных телекоммуникационных сетей. – ИЯШ, 1997 г. – 351 с.
- 4 Бухаркина М.Ю. Мультимедный учебник. – ИЯШ, 2001 г. – 273 с.
- 5 Кунанбаева С.С., Нурғалиева Г.К., Абсеметова Ш.А., Таншигулова А.И. Обучение английскому языку в процессе информатизации социально-гуманитарного цикла профессионального образования. – Алматы, 1997 г. – 241 с.

6 Есенғабілова І.Ж. Орта мектептің 5-6 сыныптарында ағылшын тілін оқытуда компьютерлік технологияны қолданудың әдістемесі. Педагогика ғылымның кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2009 ж. – 94 б.

EFFECTIVE METHODS OF DEVELOPING STUDENTS' LANGUAGE SKILLS WITH THE HELP OF CRITICAL THINKING TECHNOLOGY

ZHYIENKHAN A.

master student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

KULAKHMETOVA M. S.

candidate of philological sciences, professor,
Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

Currently, the factors of effectively applying critical thinking technology in English lessons are one of the most pressing issues in the development of a foreign language. In this regard, it is necessary to use new cognitive technologies and resources during the teaching of a foreign language.

Training of foreign languages is also the most popular communicative method that has recently received a new impetus. Recently, there is a turning point in the active use of a foreign language from assimilation of various aspects of language (vocabulary, grammar) in life. Foreign language is becoming a way to contact a professional or other means of obtaining professional or other information, on the other hand. As Akhmetshin said, you can talk about effective relationships only if a person receives or delivered information [1]. In this regard, we often hear that communicative and cognitive competence from teachers and psychologists will be effective only if it is critical thinking of a person.

Today, in various scientific research, you can find a different definition of the term “critical thinking”. Critical thinking, according to a number of scientists, in the opinion of a number of scientists Bolotov V., Spiro D., to seek out intelligence and abandonment of their negative opinions [2]. Critical thinkers can invent new ideas and see new opportunities. Sh. Bramphit, in turn, defines it as a reasonable thinking aimed at what to believe and decide what to do [3]. This is very important in solving new problems. Critical thinking does not mean a negative or test.

According to D. Kokul, this technology means conscious consideration of various approaches to make basic judgments and decisions [4]. Critical thinking technology predicts that every student does not take anything to simply reject and form its opinion within the curriculum. It is important to develop a consciousness that does not accept developing dogmas through the formation of new information about life experience. Laletina T.A. According to (2010) critical thinking is the starting point for creating creative thinking. Critical thinking technology develops the following skills to the listener:

- be able to work together with others;
- to be responsible for their knowledge;
- Improving the efficiency of the information;
- Increasing the interest of both teaching material and the educational process itself;
- Striving and ability to become a person who is learning throughout life [5].

As a cloud, critical thinking technology contributes to the creative thinking of students, consciously to the creative thinking of students, consciousness, sharing their opinion and information.

Research methods. In the study, the effectiveness of critical thinking was proved by analyzing the literature of foreign and domestic scientists. A classification of technology efficiency was carried out.

The study used to compare the methods of critical thinking technology, formulation of research results. Effective methods are used in three stages using the method of experimental methods and reviewed the effectiveness of the study.

Supervisors were conducted as experimental groups for 2nd year students of 2-year 2 team students of Pavlodar Pedagogical University. Methods of mathematical statistics were used on the basis of testing of lessons and summarization.

A set of effective tasks, which is an example of the study lesson plan, was developed. The method of formulating the results of practical classes was given and the results of the study were issued.

Discussion and control. During the study, tested oral assignments were prepared and compared with their indicators of the control group. Our critical thinking technology was based on three stages of classes. Let's analyze several techniques for three stages on the technology of general critical thinking.

The stage of motivation (i) an existing education in this period upgraded and woke up to a new topic and the student sets his purpose.

During the probationary period, every student is important to hire work aimed at implementing their own experience.

1. The “BrainStorming” method helps to increase the student’s ability to introduce logical work, while introducing a student with a new topic and in the course of repetition.

2. Presentation Method - The discipline can easily find new words and phrases in the Kazakh language during studying in a foreign language. This allows you to determine the boundaries of conjugation of the content of English and natural sciences. In developing skills in learning various terms, it does not only enrich the vocabulary of students, but also has a positive impact on achieving their goals.

Of course, there is no doubt that one foundation of modern updating the content of education, the active use of modern mobile technologies in three languages. This is necessary to see the information collected from one side to see the “accumulated” categorically, and all comments can be added to the structure. We call this method “TRUE-FALSE”. At this stage, it is important to hear all comments for the teacher.

The period of understanding of the content (Realization of Meaning can be called a semantic period at this stage. In the early stages, when students identify the directions of their knowledge, they have the opportunity to emphasize the expectations of the teacher in accordance with the expectations of the teacher and the questions. During this period, the organization of work may vary. This can be based on the conversation, lecture, personal, pair or group reading or video reading or video reading or video. In any case, this information is provided by personal reception and supervision. The main task is to maintain students’ activity, interests and inertia of motion of students in the implementation of the content of understanding.

Technology of critical thinking: two students read text, stop after each paragraph and ask each other about the content of the reading. This form contributes to the development of communicative and cognitive skills.

Reflection period (Reflection). This period includes reflection, the creation of some new knowledge, as well as new learning objectives. During the reflection, new information becomes his knowledge of the student. The process of the process becomes the main purpose of the teacher and student activities. Some of the judgments are perceived. Other judgments create the need to discuss. Zimnya I. A. In any case, the reflection period is actively promoting the development of critical thinking skills. In this regard, during this period, speech exercises will

be creative. Methods commonly used here: organization of round tables; writing creative work; Project protection [6].

“Line of Values” is designed to translate the attention of students to a specific problem and tell what he thinks about it. We understand that something can have different thoughts about something. Also, to follow their position on the issue and how to make evidence of their own favor. To start reflection about their actions, it is necessary to create a reflection environment for the student:

- 1) special space (round tables, pedagogical living rooms, clubs);
- 2) positive perception of others in the process of reflection.

In general, the technology of critical thinking during the lesson gives the teacher below:

- creation of an atmosphere of realistic communication and responsible cooperation between students in the group;
- application of an effective methods of effective methods that contribute to the development of independence;
- help students to become a practitioner and analytical analytical to analyze their activities at the same time;
- use of a valuable source of information to students.

Research results. Implement the stages of application of methods of critical thinking during the internship. Effective methods of critical thinking technology in the development of language skills in the development of language skills of students in determining the direction of our experience and used methods were analyzed. The purpose of our experience is to determine the development of their interests, cognitive and communication skills, using the methods of critical thinking technology, systematic in a practical group. In general, the number of lessons in two groups was 48 hours, 1 half of the year.

In order to verify the effectiveness of the experimental results, we monitored the results of the two selected groups to the experiment and calculated the numerical and qualitative statistics of the lesson on the following four criteria. We conducted testing and verbal controls to verify these criteria. This showed a positive attitude toward critical thinking technologies in their English lessons. In this direction, we were guided by the following criteria:

1. Problem solving skills;
2. Communication skills;
3. Cognitive skills.

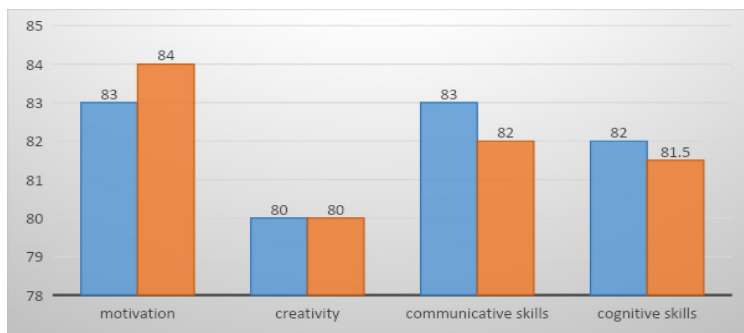

Figure 1 – Results of development of students' abilities on critical thinking technology

The results of the experimental work can be shown in Figure 2. During the experiment, the technology of critical thinking in the experiment is guided by the technology of critical thinking. Traditional methods were used in the traditional lesson plan in the control group. The purpose of the experiment was to test the results of the development of post-experimental education of students on critical thinking technology.

28 classes were held in 2 groups according to the lessons and methods of lessons prepared. According to the results of the research conducted with 2 groups of students, he gave two different results to English language learners through situational tasks through situational tasks. Their development indicator was uniform as it was held in the control group with only traditional methods. The practical team dominated information content. It was observed that they have the first time to listen to, present, discuss, disclose the content of the topic and to create students' speaking skills in education. There was a significant positive change in the practical group using critical thinking technology. However, some shortcomings were noted, namely:

- English language learners took a long time to work with questions and tasks;
- there were difficulties in systematic performance of speech tasks;
- Some grammatical, lexical errors have often been observed in the formation of language skills. All participants of the experimental group interacted with each other, jointly decided to jointly address issues, model situations and assess their behavior and behavior. They felt in the atmosphere of a true language relationship.

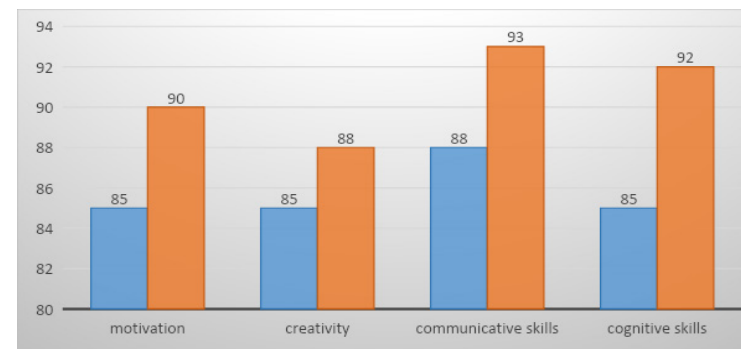

Figure 2 – Results of development of post-experimental education of students on critical thinking technology

As we can see, the results of students' development of students' knowledge on the technology of critical thinking on the experiment have increased significantly in the final stage. The incentive to the lesson was calculated by the performance of students' activity and independent classes. In the control group, 85% increased while in the experimental group increased by 90%. The creative level has increased 85% in the control group - 88% in the experimental group. The communicative skills of students, i.e. the speaking skills, increased by 88%, in the experimental group - 93% in the experimental group. Cognitive skills of students show -85% in the control group, while the experimental group increased by 92%. This showed positive results of the experiment we performed, i.e. proved the importance and effectiveness of critical thinking technology in teaching English.

In conclusion of practical lessons, there were difficulties we met during the experiment. He was involved in the technical equipment of the offices and ensuring the implementation of tasks on the technology of critical thinking of all English learners.

In the first case, English language learners had to use mobile data when working with Internet resources to use technical means. In such cases, we had to reorganize the learning process for the learning process to be involved in English-language learners.

Deduction. Currently, the achievements of active critical thinking technology in foreign education are related to the effectiveness of the learning process. This technology is a necessary theoretical and practical value of the methods of using technology. Research on technology and methods of use was sorted. The purpose of the study is also due to the use

of a system of critical thinking technology in teaching English. Currently, using the achievements of digital technology, there are opportunities to convert critical thinking technology.

Teachers should develop a set of special tasks due to the purpose and objectives of the lesson before using technology. When performing a task created for any critical thinking, students learn to understand the basic idea, solve the logic of information, solve a specific problem and make a comparison and conclusion that they know long ago. With the help of technology students together with language skills develop their creativity, independence and motivation. We conclude that the methods of critical thinking technology in English lessons should be simple as needed in English lessons.

It is important to develop language skills of students in cognitive purposes of critical thinking technology. The use of teaching technology in terms of speech is practically evidence of the effectiveness of students to develop language skills. Especially with the help of critical thinking technology, the use of students' language and cognitive skills with the help of a brainstorm, problematic and situational exercises gave effective results.

In conclusion, the use of methods of critical thinking technology has been proven as a result of a positive impact on students. According to the results of the study, critical thinking technology requires the formation of certain intellectual skills. Students analyze the information collected and appreciate the importance of their importance, choose what they need, to be able to be able to be able to synthesize it, to be used to solve the problem, to be able to synthesize their views. All this will not only develop critical thinking skills, but remain important in developing their communicative cognitive, language skills. In the process of teaching a foreign language, it is still necessary to consider a special system of introduction of critical thinking technology.

REFERENCES

- 1 Akhmetshin, et al. Modern theoretical and methodological approaches to personnel management in manufacturing enterprises. *Espacios* 39 (31): 11. 2018 -Electronic resource: <https://www.revistaespacios.com/a18v39n31/a18v39n31p11.pdf>
- 2 Болотов В., Спиро Д. Критическое мышление - ключь к преобразованиям российской школы, 2009 – № 4. б. 67-73.
- 3 Brumfit Ch. *The Communicative Methodology in Language Teaching / Ch., Brumfit. - Cambridge University Press, 2008 – 457 p.*

4 Coyle D. *Content and Language Integrated Learning Motivating Learners and Teachers*, 2008 – e-resource:<http://bloccs.xtec.cat/clilpractiques1/files/2008/11/slrcoyle.pdf>

5 Лалетина Т.А. Интегрированный подход и использование предметно-языковой интеграции при обучении иностранному языку, 2010 – Электронный ресурс: http://conf.sfukras.ru/uploads/3_Laletina%20T%5B1%5D.A.pdf

6 Зимняя И.А. *Психология изучения иностранных языков в школе* - М.: ЕКСМОС, 2008 - 456.

ОБРАЗ МУЖЧИНЫ И ЖЕНЩИНЫ В КАЗАХСКИХ, РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

ЖУМАБЕКОВА М. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОГОЖЕВА Е. Ю.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Как с точки зрения лингвистики, так и с точки зрения психологии предоставленная тема этого исследования представляют особый интерес. Актуальность выбранной темы зависит от возросшего интереса к гендерной проблематике в современном мире, сравнительного анализа гендерных стереотипов в разных языках и культурах, изучения статуса мужчин в них и отношения к ним в сходных языках и культурах. В любом языке вы найдете совпадение каждой пословицы с другим словом. Основной причиной сходства пословиц и поговорок на разных языках является сходство функций основных языков и фольклора. Как мы все знаем, пословицы - это «энциклопедия народной жизни» разных исторических периодов.

Пословицы - это сокровищница народной мудрости, отражение народного мировоззрения и свод правил поведения [1]. Пословицы всегда занимали большое место в фольклоре любого народа. Они тесно охватывают народные представления о добре и зле, кратко обобщают многовековой опыт народа и формируют его моральный кодекс. Целью данной статьи является анализ пословиц и поговорок казахского и русского языков с точки зрения отношения различных этнических групп к мужчинам и женщинам, а также выявление

и сравнение стереотипов мужских и женских атрибутов этих этнических групп.

Русский народ определяет статус мужчин в обществе как высокий, а статус женщин - как низкий. «Курица не может быть петухом, а баба мужчиной». Пословица в русском языке четко разделяет работу на мужскую и женскую, определяя, что должен делать мужчина и в чем заключается работа его жены: «Муж молоти пшеницу, а жена пеки паляницы»; «Әйелдің бір өнері ас пісіру.»(Дело женщин готовить). Народная мудрость гласит, что каждый должен знать, где он находится: «Кошка да баба всегда в избе, а мужик да собака всегда в конуре.». В русском и казахском языках есть поговорка о главенствующей роли семьи: «Ер – бас, қатын – мойын.»(Мужчина - голова, женщина - шея) [2].

Подумаем о пословицах о женщине и попробуем создать ее многогранный, противоречивый образ. Русская нация говорила о неоднозначности женского ума и скорости мышления, утверждая, что « У женщины волос длинен, да ум короток»; «Женский ум можно изменить»; «Поле - это женский ум»; «Семьдесят семь мыслей из печи, когда женщина. Историю женщин можно узнать во многих пословицах: «Где есть одна женщина, там и воскресенье; где есть две женщины, там и рынок»; «Где есть две женщины, там и рынок»; «Есть три женщины» [3]. Женская способность достигать целей с благими намерениями упоминается в следующих подражаниях: «Слова женщины подобны стреле»; «Слова женщины подобны клею, как палка»; «Беззубая, но костлявая женская лесть» - В казахской культуре недопустима чрезмерная речь, а словесная сдержанность считается правильной для женщин: «Қыз қылығымен сүйкімді « (девушка красива действиями) [2].

В русском языке много пословиц и поговорок о комических женских персонажах. Трудно понять, что это противоположность мужскому: «У женщины 7 пятниц на неделе»; Также частое сравнение с миром зла «Лучше смеяться над собакой, чем над женщиной»; «Жить со змеей лучше, чем с плохой женщиной»; Дьявол не в ней: «Женщина и демон - они имеют вес». Еще одна особенность образа русской женщины - это слезы. Иногда это способ унять свою грусть и обиду, иногда это возможность снять усталость и напряжение: «Неоспоримо, что женщина работает без слез»; «Традиция женщин - помогать». В пословицах и поговорках казахского народа нет примера о том, как женщина дерется или плачет. В казахской культуре женщинам не нужно громко и жестоко

выражать свои чувства, чтобы выразить себя. Женщина должна уметь сдерживать свои мысли и чувства.

В русском и казахских языках есть пословицы и поговорки о бережливости и женской экономности. Ее долг – содержать свою семью: «Пусть женщина попадет в рай - она унесет с собой корову»; «Әйел – үйдің көркі, еркек – түздің көркі» (Женщина это красота дома); Дом без женщины — сирота [2].

Давайте рассмотрим, как выглядит «сильный пол» в русских и казахских пословицах. Трудолюбивый, бережливый, молчаливый человек пользуется уважением в двух культурах. Это человек, который молча закатывает рукава и выполняет свою работу; «Он крупный домостроитель, вышедший из бедности»; «Лень не накормит человека»; Главное для мужчин - это работа, и мелкие жалобы на общее дело забываются: «Где кабачок, там и мужичок.» Мужчина в казахской общине всегда был наделен большой властью. Он решал проблемы не только семьи, но и всего общества. Показателем мужественности мужчины в казахской культуре является крепкая семья и хорошая жена [3].

Сравнивая данные русского и английского языков (Таблица 1), мы пришли к выводу, что пословицы, относящиеся к мужскому полу редки как в русском, так и в английском языках. Они относятся только к трем тематическим группам: внешность, детская натура и отношения с женщинами. Количество пословиц и поговорок, связанных с мужчинами, в русском и английском языках очень мало, что доказывает, что нет необходимости в отдельных пословицах для характеристики мужчин. Так, например, существует понятие женской логики и женского ума и сердца, женские уловки, женская лесть, женский язык и т.д., Но нет понятия мужской логики, мужского сердца и т.д. Универсальная логика - это «обычная человеческая» логика, потому что если у человека, будь то женщина или мужчина, есть правильные доводы, они скажут, что он логичен, а если он путается в своих рассуждениях, значит, у него женская логика.

Таблица 1 – Анализ пословиц, описывающих образ мужчин и женщин

Пословицы, описывающие внешность мужчин и женщин	Пословицы, описывающие их умственные качества	Пословицы, описывающие черты характера, особенности поведения, речи
<p>“Ум женщины — в красоте, красота мужчины — в уме”</p> <p>“Для женщины старость — страшнее тюрьмы”</p>	<p>Пословицы, выражающие слабость ума женщины – “Women have long hair and short brain”</p> <p>Пословицы о высоком интеллекте женщин – “Behind every successful man is a woman”</p> <p>“A man without a woman is only half a man”</p> <p>“I would rather trust a woman’s instinct than a man’s reason.”</p> <p>Пословицы, что мужчины остаются детьми: “Boys will be boys”;</p> <p>“В настоящем мужчине скрыто дитя, которое хочет играть”</p>	<p>Пословицы, говорящие об опасности женщин – “Пусть мужчина боится женщины, когда она ненавидит: ибо мужчина в глубине души только зол, а женщина ещё дурна”</p> <p>Пословицы, описывающие болтливость женщин: “One tongue is enough for a woman”</p> <p>“Women will have the last word”</p> <p>“A silent woman is a gift from God”</p>

Сравнение английских и русских пословиц с женскими компонентами позволяет нам определить общие и уникальные характеристики женского образа, а также различное отношение к ней в двух культурах. Для обеих культур характерен образ хозяйки, сидящей дома и работающей от зари до зари: место женщины - дома. Отношение к умственным способностям женщин двойное: есть пословицы, которые признают женскую мудрость, и есть пословицы, которые ее отрицают. В русских и английских пословицах одинаково говорится о возрасте женщин, лучше не стоит упоминать о возрасте женщины. Для британцев женщины - это загадка: женщины - ключ к тайне жизни. Британцы считают, что женщины являются скрытой или явной причиной любого инцидента: почти нет конфликта, в котором женщина не была бы движущей силой. Великобритания призывает заботиться о женщинах: заботьтесь о женщинах и детях. [Handle with care women and glass - Осторожно обращайтесь с женщинами и стеклом].

После сравнительного анализа пословиц и поговорок на двух языках выясняется, что в русской и английской культуре образы мужчин и женщин практически схожи. Хотя английский и русский языки принадлежат к разным группам, наши народы не

являются тесно связанными, и у каждого свой путь исторического развития, но многие народные пословицы полностью или частично соответствуют друг другу, а некоторые имеют одинаковое значение.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абдулгалимов Р. М., Асадулаева Ф. Р., Богатырева Ж.В., Валиева П. В., Везетиу Е. В., Вовк Е. В., Гаджиева П. Д., Джаватова Г. А., Джамбекова Т.Б., Джиоева А. Р., Джиоева Г. Х., Дубовицкий И. Н., Зинченко А. С. и др. Психологические и педагогические аспекты совершенствования учебно-воспитательного процесса в системе образования России: коллективная монография. Москва, 2018.

Асықова Ж. Қазақ мақал-мәтелдері. – Алматы: «Балауса» баспасы, 2013. – 96 бет

Даль В. И. Пословицы русского народа. – Спб.: Авалонь, Азбука – классика, 2008. – 304с.

ОБУЧАЮЩИЕ ИНТЕРАКТИВНЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ПОВСЕДНЕВНОЙ ПРАКТИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ИСЕНОВА А. С.

учитель английского языка,

Школа - гимназия №22 им. С. Торайгырова, г. Экибастуз

БЕКАЙДАР А. Қ, ЕРБОЛАТҚЫЗЫ А.

ученицы 9 класса, Школа - гимназия №22 им. С. Торайгырова, г. Экибастуз

Сегодня цифровые устройства стали неотъемлемой частью жизни каждого человека. Цифровые мобильные устройства не только прижились в повседневной жизни, но и стали повсеместно использоваться в учебном процессе. Это отражается как в распространении интерактивных средств обучения, так и в постепенном внедрении в учебный процесс мобильных приложений на базе различных платформ, таких как Android, iOS и т.д. [1]. В частности, организованное изучение языка предполагает, что каждый человек может быть мотивирован к самостоятельному развитию и приобретению новых знаний. Для реализации этой цели мобильные устройства могут помочь каждому и могут быть успешно использованы в различных дисциплинах, и иностранные языки не являются исключением. Электронное обучение является ключевым элементом этого, так как использование быстро обновляемых глобальных образовательных ресурсов, компонентов электронного

обучения и технологий электронного обучения может помочь улучшить качество преподавания за счет того, что увеличивает объем самостоятельной работы учеников в процессе обучения [3].

Мобильные приложения для изучения языка становятся все более популярными в последние годы. Эти приложения обладают огромным потенциалом для повышения эффективности процесса изучения языка и призваны значительно улучшить процесс изучения языка для широкого круга учащихся, открывая новые аспекты и превращая его из серьезного и трудоемкого процесса в приятное занятие. Данная тема является актуальной и затрагивалась в работах таких исследователей как М.В. Архипова, Е.В. Вульфович, И.Н. Голицына, Н.Л. Половникова, Н.В. Самохина [6], и др. Не менее актуально обучение при помощи МИТ за рубежом. Данной проблемой занимались и зарубежные исследователи: К. Бетти [8], В.М. Франк, С. Фрейник, Д. Ричардсон [9] и др. Использование планшетных компьютеров, смартфонов, мобильных телефонов, iPad, iPhone и других подобных устройств в образовательных целях привело к формированию в рамках концепции электронного обучения нового направления – мобильного обучения иностранному языку (англ. M-Learning – Mobile learning).

На сегодняшний день в международной педагогической литературе существует несколько определений мобильного обучения, основанных на технологических характеристиках мобильных устройств и обучающем потенциале этих технологий: проект MoLeNet определяет мобильное обучение как использование простых в использовании, портативных и беспроводных, легкодоступных мобильных устройств для поддержки, оптимизации и расширения обучения и преподавания [10]. Согласно другому определению, мобильное обучение - это деятельность, которая осуществляется регулярно с помощью компактных и портативных мобильных устройств и технологий, позволяющих учащимся быть более продуктивными в общении, получении и создании информации. В целом, большинство исследователей, пришли к выводу, что уникальность мобильного обучения заключается в том, что учащиеся не привязаны к определенному времени и месту, а могут получить доступ к учебным материалам в любое время. Кроме того, мобильные приложения имеют ряд преимуществ, таких как повышение самостоятельной активности, персонализация обучения, стимулирование познавательной активности и повышение учебной

мотивации. Главное преимущество мобильных приложений перед «печатными словарями» заключается в их мультимедийной и гипертекстовой природе. Например, гиперссылки в мобильных приложениях могут повысить интенсивность обучения, поскольку они могут вести непосредственно к нужному ресурсу.

Существует несколько популярных мобильных приложений для изучения английского языка, одними из них являются: Quizlet, Duolingo и Tik Tok.

Duolingo - это сервис группового перевода и изучения языков, созданный для того, чтобы пользователи могли переводить веб-сайты и документы во время обучения. Приложение было разработано профессором Университета Карнеги-Меллон Луисом фон Аном (разработчиком ReCAPTCHA) и аспирантом Северином Хакером. Мобильное приложение доступно бесплатно и может быть использовано в качестве пособия, содержащего упражнения для улучшения навыков письма, говорения, чтения и аудирования для тех, кто изучает новый язык (в том числе английский). Практика основана на принципе повышения сложности с каждым последующим уроком и требует доступа в интернет для загрузки.

Преимущества приложения Duolingo включают:

1. Бесплатность. Сервис предлагает широкий спектр возможностей для изучения различных языков и может использоваться бесплатно и неограниченное количество времени (с перерывами или без).

2. Обширный форум. Пользователи имеют возможность постоянно общаться, взаимодействовать и помогать друг другу, что дополнительно мотивирует их к изучению и делает процесс обучения более интересным.

3. Простота использования. Задания представлены в простой форме, а интерфейс разработан таким образом, что все значки и названия, отображаемые на экране, знакомы и легко воспринимаются пользователем.

4. Возрастающая сложность. Задания усложняются в зависимости от уровня, которого достиг пользователь. Важно повторять любые ошибки, чтобы закрепить материал и улучшить запоминание.

Интересный факт: осенью 2012 года (в течений 8 недель) было проведено независимое научное исследование эффективности Duolingo. Его участникам рекомендовалось использовать приложение не менее 30 часов в течений всего эксперимента

(порог – 2 часа). По прогнозам исследователей, ежедневные занятия от 15 минут должны были значительно повлиять на прогресс с учетом, что испытуемые никогда ранее не изучали язык. По итогам исследования было выявлено, что среднее улучшение языковых способностей при использовании данного приложения выросло на 91,4%, и для изучения основ иностранного языка человеку понадобилось в среднем от 26 до 49 часов (с учетом постоянного использования интернет- площадки).

Одним из не менее полезных приложений для повседневной практики является приложение TikTok. TikTok - сервис для создания и просмотра коротких видео, принадлежащий пекинской компании «ByteDance». Запущенная в 2018 году международная версия является ведущей видео платформой для коротких видео в Китае и становится всё более популярной в других странах, став одним из наиболее быстро растущих и скачиваемых приложений. Приложение имеет более 1 миллиарда пользователей из 150 стран. По состоянию на июль 2018 года пользователи TikTok тратили на приложение в среднем 52 минуты в день. TikTok доказал, что привлекает молодое поколение, поскольку 41% его пользователей находятся в возрасте от 14 до 24 лет. Среди этих пользователей 90% используют приложение ежедневно.

Главное преимущество этой платформы в том, что она раскрывает практически все аспекты изучения языка.

- Практические аспекты преподавания.

Использование возможностей TikTok в процессе обучения ИЯ позволяет ученикам овладеть рецептивными и продуктивными видами речевой деятельности с помощью технологии, актуальной для их поколения.

- Образовательные аспекты.

Цель - развитие лингвистической компетенции, а также личностной компетенции через просмотр и работу с видеоматериалами, поднимающими глобальные проблемы.

- Воспитательный аспект: по мнению Е.Н. Солововой, данный аспект относится к приобретению лингвистической, социолингвистической и социокультурной компетенций, а работа в TikTok позволяет успешно формировать эти компетенции.

- Развивающий аспект.

Поскольку видеоролики сняты носителями языка, учащиеся могут увидеть живой язык в действии и увидеть сходство между родным и иностранным языком. Скорость речи в видеороликах

и хорошо структурированная работа в них помогают учащимся развивать чувство языка и языковую интуицию, а также такие черты характера, как воля, решительность и уверенность.

В результате, мы пришли к выводу, что Duolingo, TikTok можно продуктивно использовать в процессе изучения языка благодаря его широкому спектру возможностей. Таким образом, мобильные языковые приложения способствуют улучшению процесса изучения языка, развитию языковых моделей и приобретению прочной грамматической коммуникативной компетенции. Предлагаемый подход к обучению иностранным языкам с помощью мобильных устройств не только продолжает предыдущую традицию обучения иностранным языкам с помощью технологических устройств, но и расширяет ее, используя совершенно новые возможности мобильных платформ.

ЛИТЕРАТУРА

1 Варшавская С.В. Использование мобильных справочных приложений для оптимизации процесса обучения английскому языку / С.В. Варшавская // Новые технологии в обучении иностранным языкам: Материалы научно-практической конференции. – Омск: Омский гос. ун-т им. Ф.М. Достоевского, 2015. – С. 97 - 103.

2 Лучшие приложения для изучения английского языка [Электронный ресурс]. -<https://trutop.ru/prilozhenija-dlja-izuchenija-anglijskogo>

3 Малушко Е.Ю. Электронный курс как форма реализации инноваций в вузе // Вестник Мининского университета. 2019. Т. 7, №3. С. 2.

4 О компании «Duolingo» [Электронный ресурс]. Duolingo.com: информ.- справочный портал. URL: <https://www.duolingo.com/info>.

5 Рогова Г.В., Верещагина Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе - М., 2020.

6 Самохина Н.В. Использование мобильных технологий при обучении английскому языку: развитие традиций и поиск новых методических моделей / Н.В. Самохина // Фундаментальные исследования. - 2014. - №6. - С. 591 - 595.

7 Чекун О.А, Лушникова И.И. Современные технологии в обучении иностранным языкам цифрового поколения учащихся // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А.Шолохова. Педагогика и психология. Москва, 2021. С. 101-112.

8 Beatty K. Mobile language learning: the world in our hands // Anaheim University, USA. - 2015 - №17 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.anaheim.edu/schools-and-institutes/graduate-school-of-education/diploma-in-tesol/243-about/faculty-and-staff/tesol-faculty/886-ken-beatty-phd-ken-beatty-phd.

9 Frank V.M., Freynik S., Richardson D.L. Technologies for foreign language learning: a review of technology types and their effectiveness // Center for Advanced Study of Language, University of Maryland, College Park, MD. - 2014. - №1. - Т. 27 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.learntechlib.org/p/153571>.

10 Traxler J. Current State of Mobile Learning / J.Traxler // Mobile Learning: Transforming the Delivery of Education and Training. – 2009. – P. 9 - 2.

CLIL TECHNOLOGIES: LIMITATIONS AND POSSIBILITIES

KABYKENOVA M. M.

Master student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

KULAKHMETOVA M. S.

Candidate of Philology, Professor, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

The term “CLIL” was first used in Europe in the early 1990s to refer to any dual-focused type of provision in which the teaching and learning of a non-language subject matter are carried out using a second language, whether it be a foreign or another language, with language and content playing a cooperative and beneficial role [1, p. 21]. Two key characteristics of CLIL distinguish it from other forms of offering, such as immersion teaching or EAL [2, p. 16]. The combination of language and content is the first. The two components of CLIL are intertwined and given equal weight, however, occasionally the emphasis will shift from one to the other. The objective of teaching the material not in, but with and through the foreign language is to acquire proficiency in both. The second distinguishing quality of CLIL is its adaptability to the diverse spectrum of sociopolitical and cultural realities found in the world. The methodologies used for CLIL range from theme-based language modules to cross-curricular methods where a content area is taught using a foreign language. In recent years, Kazakhstan has seen a rise in the use of the latter approach [3, p. 31].

The 4C model, a popular theoretical framework, serves as the foundation for CLIL’s adaptability. The 4C paradigm is a comprehensive

strategy that integrates content, communication, cognition, and culture. The five characteristics of effective CLIL are a progression in topic knowledge, skills, and comprehension; involvement in higher-order cognitive processing; interaction in the communicative context; development of appropriate communication skills; and development of deeper intercultural awareness [4, p. 54].

There are several arguments supporting CLIL that are based on theories of second language acquisition. With the combination of language and subject, CLIL may provide a level of purposefulness unmatched by any communicative classroom [5, p. 28]. The lack of relevance of language instruction based on grammatical progression can be overcome, and learners’ motivation can be increased, by realigning language and cognitive development [3, p. 33]. Learners of all levels achieve higher proficiency because of CLIL’s richer, more naturalistic learning environment, which supports language learning and acquisition [7, p. 62]. Through its constructivist approach and recognition of language as a crucial learning tool, CLIL also revitalizes the teaching of material by encouraging the learner’s cognitive growth and adaptability. Finally, CLIL can promote improved intercultural awareness and better prepare students for globalization. In summary, CLIL promotes education that goes beyond subject and content learning by presenting a dynamic unit that is larger than the sum of its two components [8, p. 42].

The following can be used to summarize the claims that this article will focus on:

- a) CLIL raises MFL achievement levels
- b) CLIL boosts motivation in all students
- c) CLIL benefits students of all abilities
- d) CLIL fosters intercultural understanding

CLIL raises MFL achievement levels. In a number of methods, CLIL is said to promote linguistic proficiency. It offers the student more advanced exposure to both understandable inputs and cognitively demanding exercises that are contextually embedded and bring them forward in both language and topic. Additionally, CLIL offers a naturalistic environment where language can be more easily learned while the emphasis is on meaning by establishing a genuine conversational context. Last but not least, CLIL also offers a thorough examination of the language demands that tasks make on students. The best illustration of this is Coyle’s model of linguistic progression, which includes three strands: the language of learning (necessary for accessing fundamental concepts in a context), language for learning (language required to

interact and operate with the content in a context), and language through learning (incidental language that results from active involvement with the task) [4, p. 38]. Thus, according to CLIL, all language required for task fulfillment and knowledge acquisition is made transparent and accessible in a way that is sometimes absent from content-related subjects.

This article is mainly supported by the rising body of research. The majority of CLIL programs provide positive results, and CLIL students outperform their non-CLIL peers in terms of competency and communicative ability. The variations, while, are not necessarily significant. Furthermore, evidence from long-term studies suggests that CLIL students' advantages do not usually develop over time. This is especially important because one of the justifications for CLIL is that it is purported to be able to avoid the plateau effect of conventional foreign language education.

Two things lend credence to this interpretation. First, there is the tense theoretical link between CLIL and grammatical growth. Most CLIL approaches work under the premise that, while it is appropriate and important to explicitly teach grammatical structures, traditional foreign language classes are best suited for teaching the “nuts and bolts” of language [4, p. 12]. In all the material, there is a glaring lack of clarity regarding how the two might be paired most effectively. Most structure practice would naturally be context-reduced and cognitively undemanding, making it inappropriate for CLIL, it seems to be an implicit assumption [6, p. 42].

Second, as shown by a variety of research on error correction, CLIL practice lacks a systematic and helpful approach to error repair that focuses on form. There is not much meaning of negotiation in CLIL classrooms. Lexical errors are corrected far more frequently and consistently than grammatical ones; lexical errors are corrected far more frequently and consistently. Additionally, recasts, which barely break a lesson's flow, are preferred by CLIL teachers above other forms of feedback that promote self-repair and higher form awareness. The benefit of this is that CLIL learners frequently start repair sequences on their own, making error correction low stakes. On the other hand, learners are not frequently encouraged to switch their output processing from a semantic to a syntactic one, which is essential to increase accuracy and complexity in the short and long terms [5, p. 65].

Thus, the CLIL model has clear limitations, just like any other model. But this is something that is rarely acknowledged. CLIL is frequently referred to as a “linguistic bath” where students can pick

up all the skills necessary to be ready for everyday conversation. The danger is that an unfairly early disappointment with the results could occur from an overestimation of its potential combined with the current lack of characterization of desired language outcomes.

CLIL clearly has the potential to result in better levels of achievement due to the integration of cognition and language that it promotes. However, in order for CLIL to reach its full potential, it must find a solution to the conflict that is arising between content and language in CLIL practice. It is necessary to make both theoretical and practical adjustments for CLIL to adequately support the learners' ongoing and balanced linguistic growth. This is the only way CLIL can prevent creating students whose productive talents appear “linguistically abbreviated yet functionally competent,” as Lyster (2007: 21) puts it [6, p. 9].

CLIL boosts motivation in all students. The ability to be motivated is crucial to learning a language. Integrative motivation – the desire to participate in the target language culture for affective reasons and instrumental motivation are the two primary types of motivation at work in language learning (a desire to learn a language for personal gain). Research into learners' attitudes toward MFL in the UK has revealed that, across age groups, MFL is consistently perceived by many as being challenging, unappealing, and irrelevant. Additionally, Davies (2004) and Coleman (2007) have demonstrated that learners' views about MFL gradually degrade as they move through secondary education, often starting at the conclusion of the primary phase. The lack of relevance of present MFL classes and the extreme use of the communicative method in language teaching has been cited as the two main causes of the issue. The circumstances in which MFL is still taught still centered on a notional-functional curriculum, are widely considered to be very dissimilar from the interests of students. This is made worse by a focus on rote learning rather than grammatical development and on transactions rather than actual dialogue [9, p. 285].

This shows that CLIL is unable to address the motivation issues related to language acquisition on its own, as would be expected. It is not a given that students will be motivated to learn the material, but neither is the material itself the only source of motivation. Motivation is a delicate environmental phenomenon that requires creation, maintenance, and review. Other elements are at work, not the least of which is the classroom setting and particular methodology. The inherent difficulty of CLIL classes, where learners are exposed to a lot of languages that are

above their current level of proficiency, can be used to explain Seikkula's findings. In order to help learners adjust to the new challenge during the early phases of CLIL, Hood (2006) had already recognized the necessity to protect the learners' self-esteem. The lesson for CLIL teachers is that they must give lots of encouraging feedback [10, p. 17].

By providing a meaningful environment for authentic dialogue around timely and intellectually demanding information, CLIL can increase learners' motivation and overcome the primary drawback of communicative language education. Although it addresses long-standing issues with MFL education, CLIL has its own drawbacks. To support the success of all learners, it must be combined with good practice into encouraging feedback and diversity of teaching methods. More crucially, it must be combined with deliberate efforts to combat social impressions of otherness and language learning where appropriate. In light of all these elements, CLIL's capacity to increase motivation may be a formidable tool.

CLIL benefits students of all abilities. The proponents of CLIL assert that it improves not only linguistic proficiency but also content knowledge, cognitive capacities, and creativity in learners of all abilities, not simply the most gifted. They believe that everyone is entitled to CLIL.

A sizable amount of research demonstrates that CLIL learners do not have any academic disadvantages in their first language or in content areas and that they frequently exceed their non-CLIL counterparts. Two independent factors – the relationship between language and content in CLIL lessons and the so-called «double processing» – explain this improved understanding of subject matter [3, p. 73].

The relationship between language and content must be completely visible because of CLIL's dual focus. Language is viewed as a learning tool that requires the same scaffolding and growth as content. In this regard, CLIL makes linguistic problems in subject matter more visible than they are frequently in non-language disciplines. As a result, CLIL teachers are better able to ensure comprehension by being more cognizant of the language requirements of the students.

The technique of how CLIL learners process speech in a foreign language to absorb new information while simultaneously integrating the new knowledge in an existing corpus is known as «double processing.» This presents a stimulating challenge for students, but it also has a number of potentially harmful side consequences.

First of all, it implies that a language barrier may seriously hinder comprehension and learning, especially in secondary education.

Insufficient teacher skills or a narrow range of linguistic development-supporting instructional practices may make the issue worse. The vast majority of cross-curricular CLIL programs are selective or self-selected based on linguistic proficiency in the language and/or overall academic performance, it should be highlighted.

The second implication of “double-processing” is that it may lengthen the teaching process and focus on the fundamentals at the expense of the subject's broader facets. This might not necessarily be a bad thing, though. According to teachers and students alike, it may result in greater comprehension of certain ideas. To overcome the linguistic barrier, learners must engage with the content more actively, and teachers report refraining from providing pupils with too much information (Sajda 2008). Both approaches result in greater retention of the information being taught by the students [9, p. 76].

If CLIL is used in the context of the best teaching practices, which scaffold language development just as much as subject development, it has the potential to improve understanding of the topic and boost accomplishment for all students. Although CLIL can be viewed as a right for everyone, with varying outcomes for various learners, stakeholders must acknowledge that even the finest CLIL programs may have some upper limits for student overachievement due to the program's inherent difficulty.

CLIL fosters intercultural understanding. By giving students experiences that would be difficult in a monolingual or standard MFL setting, CLIL is typically connected to the development of broader intercultural awareness. Language study may not always result in the kind of self-awareness and tolerance of difference associated with international understanding, even though language and culture are interdependent. The availability of a meaningful context and the use of a foreign language as a tool to explore and generate meaning are the two main differences in CLIL. In this approach, students can experience the learning process from the viewpoint of their peers while also learning more deeply about themselves and others [8, p. 3].

It's noteworthy to notice that not all CLIL models place as much emphasis on culture and cross-cultural communication as Coyle's 4C model does. Other European models position language and communication at the center of the 4C pyramid and culture as a peripheral aspect, in contrast to how her concept places culture at the center. This distinction may result from the fact that CLIL in Europe is essentially CLIL in English from a practical standpoint. Less interest in the culture(s)

it is associated with and greater interest in English's value as a global language are what motivate people to study it.

Compared to conventional subject or language education, CLIL most definitely has the potential to increase intercultural awareness. In actuality, this is perhaps its strongest assertion. Due to its seamless integration of context, language, and cognition, it fosters introspection and self-awareness while enabling learners to re-appropriate the language as a tool for learning in their own context. In this way, compared to regular classrooms, CLIL might enable students to go outside of their own experience and build a «perspective consciousness» of cultural processes [10, p. 44]. This aspect of CLIL programs is perhaps their most significant asset given the growing demand for a truly global sense of citizenship, and it cannot be allowed to be subordinated to the more immediate goals of improving linguistic proficiency.

CLIL offers the ability to overcome many of the drawbacks of conventional approaches to MFL instruction as an alternate and complementary model. Despite the paucity of data, there is mounting proof that, as its proponents claim, it fosters greater linguistic proficiency and motivation, can accommodate students with a range of skills and provides an exceptional opportunity to prepare students for global citizenship. However, as this article has demonstrated, CLIL also has built-in restrictions that aren't always acknowledged but are starting to show up and indicate both theoretical and methodological flaws. The linguistic development of CLIL students may be unbalanced, favoring their receptive rather than their productive skills, and their motivation is still influenced by social and environmental factors. Finally, while CLIL's greatest potential resides in its multicultural dimension, the importance of cultural awareness in CLIL models where English is the vehicular language is less well established. The additional level of difficulty that CLIL implies can leave the weakest learners highly exposed.

Several steps must be taken if the promise of CLIL is to be completely realized. To better support, the integration of subject and language in CLIL courses and the connection between the CLIL language curriculum and the standard MFL lessons, a more precise theoretical framework is needed. In this way, CLIL has the potential to significantly alleviate the long-standing conflict between form and content in all methods of language instruction. CLIL should inspire more integrated and socially inclusive whole-school language policies with a greater focus on the function that language plays in the assimilation of concepts across subjects if it is to be accessible to all learners and leave behind its

selective past. A utilitarian approach that views CLIL as a means alone of achieving higher linguistic proficiency must be avoided in order to protect its intercultural ethos and supplement its motivational potential with larger projects that challenge entrenched social attitudes.

REFERENCES

- 1 Amangeldina, G. A., Alken, S. H., & Rahmetova, G. S. (2014). Analysis of the Educational System for the Study of Technical Profile Language by Kazakh Students. *European Journal of Natural History*, 3, 3–8p.
- 2 Bekenova, A. (2016) Content and Language Integrated Learning (CLIL) as a Response to the Trilingual Education Implementation: Teachers' Perceptions, Practices, and Challenges. GSE Nazarbayev University. https://conferences.nis.edu.kz/wp-content/uploads/2017/01/1-Bekenova%D0%90_eng.pdf.
- 3 Coyle, D., Hood, P., and Marsh, D. 2010, CLIL, Cambridge, CUP.
- 4 Dalton-Puffer, C. (2008), "Outcomes and processes in CLIL: current research from Europe", in Delanoy, W. and Volkman, L. (eds.), *Future Perspectives for English Language Teaching*, Heidelberg, Carl Winter.
- 5 Greenfell, M. (ed.) (2002), *Modern Languages across the curriculum*, London, Routledge
- 6 Lasagabaster, D. (2009), "Language attitudes in CLIL and traditional EFL classes", *International CLIL Research Journal*, 1:2, 4–16p.
- 7 Lyster, R. (2007), *Content and Language integrated teaching: a counterbalanced approach*, John Benjamin, Amsterdam.
- 8 Lasagabaster, D. and Sierra, J.M. (2009), "Immersion and CLIL in English: more differences than similarities", *ELT Journal*, 10.1093/elt/ccpo82.
- 9 Marsh (ed.) (2002), *CLIL/EMILE- The European Dimension: actions, trends and foresight potential*, Brussels, European Commission.
- 10 Zaripova, R. R., Salehova, L. L. (2015) K voprosu o lingvisticheskikh i kognitivnykh preimushhestvah integrirovannogo predmetno-jazykovogo podhoda v obuchenii (CLIL) //Mezhd. zhurnal jeksperimental'nogo obrazovanija №8. S. 9–13.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

КУНТАЕВА М. Н.

магистрант, Павлодарский педагогический университет
имени А. Маргулана, г. Павлодар

Актуальность исследования: Высокие требования к индивидуальному, психологическому, интеллектуальному, духовно-нравственному развитию каждой личности и социально-экономические, культурологические преобразования условий жизни ставят перед учебно-воспитательным процессом новые задачи, одной из которых является развитие личности будущего специалиста как субъекта коммуникативного творчества в условиях творческой обучающей среды иноязычного речевого общения.

Развитие творческих способностей школьников невозможно без обобщения опыта использования занятий по английскому языку в системе обучения и воспитания. Изучение английского языка, истории его развития, народной культуры и быта необходимо рассматривать не только как деятельность учащихся, направленную на изучение английского языка, но и как одно из условий, обеспечивающих преподавание иностранного языка и развитие творческих способностей школьников на конкретном жизненном материале.

Одним из действенных способов, помогающих успешному усвоению иностранного языка, являются активные формы уроков. К таким урокам относятся: урок-диспут, урок-семинар, урок - конференция, урок - заочное путешествие, урок - телемост, интегрированный урок, урок защиты проектов, урок-зачёт. Проведение внеклассных мероприятий соревновательного характера: интеллектуальных игр, различных конкурсов, олимпиад, а также утренников и вечеров на английском языке развивают творческую личность в школе.

По мнению Китайгородской Г. А., использование метода проектов, интенсивной методики преподавания, новых информационных технологий способствуют развитию творческого мышления и творческих способностей учащихся [1, с. 23].

При изучении английского языка большую роль приобретают следующие проблемные задания:

- поисково-игровые задания (направленные на развитие творческого мышления);

- коммуникативно-поисковые задания (направленные на развитие нахождения нужной стратегии);

- коммуникативно-ориентированные задания (направленные на формирование готовности к решению задач в условиях соревновательного характера);

- познавательные-поисковые культуроведческие задания (направленные на интеграцию междисциплинарных знаний);

- лингвистические поисковые задания (направленные на формирование профильных и филологических умений) [2, с. 15].

Интенсивная методика наиболее близко подошла к решению стоящих перед школой проблем и предлагает жизнеспособную и гибкую систему обучения, адекватную современным потребностям общества на уровне средней школы.

Психолого-педагогические положения интенсивной методики учитывают авторы современных учебников английского языка:

- активизация резервных психологических процессов личности учащегося посредством создания комфортного психологического климата в группе, а также воздействие на эмоциональную сферу личности наряду с эмоциональной;

- двухплановый подход к обучению;

-учёт мотивации в обучении иностранным языкам;

-принцип плотности общения [3, с. 14].

Совокупность всех указанных дидактических задач позволяет наиболее полно развивать творческое мышление учащихся и творческих способностей учащихся.

Формирование самостоятельной, творческой личности, которая востребована и может самореализоваться в любой сфере жизнедеятельности, всегда рассматривалось как одна из основных задач образования. Следует отметить, что языковое образование занимает важное место в жизни общества. Осознание необходимости владения хотя бы одним иностранным языком пришло в наше общество. Любому специалисту, если он хочет преуспеть в своей области, знание иностранного языка жизненно важно. Поэтому мотивация к его изучению резко возросла. Однако трудностей на пути овладения языком, особенно в массовой школе, не убавилось. Изучение иностранного языка нацелено на развитие гармоничной личности, готовой к межкультурной коммуникации.

Таким образом, урок иностранного языка – неотъемлемая часть школьного образования. Перед учителем поставлена непростая

задача - научить учащихся критически мыслить при обучении иностранному языку.

В то же время одним из наиболее эффективных инструментов формирования критического мышления учащихся является изучение иностранного языка.

Языковое образование по своей сути есть процесс движения от цели к результату, тот «мостик», который позволяет перейти от этапа накопления знаний к этапу свободного применения их в разнообразной деятельности [4, с. 33].

Творчество предполагает новое видение действительности, преодоление штампов и стереотипов, готовность к отказу от привычных схем и способов работы, стандартов поведения и мышления. В этих условиях чрезвычайно актуализируется построение педагогических систем, создающих необходимые предпосылки для раскрытия креативности школьника. На уроках развития творческого воображения дети овладевают простейшими алгоритмами решения творческих задач. Дети отличаются раскованностью, оригинальностью мышления, готовностью к творчеству. Креативность является полной противоположностью шаблонного мышления (ограниченность выбора при поиске возможных решений и тенденций одинаково подходить к разным проблемам). Она уводит в сторону от банальных идей и скучного, привычного взгляда на вещи и рождает оригинальные решения. Креативность делает процесс мышления увлекательным и помогает находить новые решения старых проблем.

Речевая зарядка проводится учителем в начале урока. Учащиеся, таким образом, получают материал и для восприятия речи на слух и для говорения. В ходе такой зарядки в классе с первых минут урока создается языковая среда, причем все учащиеся занимаются речевой деятельностью.

На данном этапе урока можно применять синквейн - форма работы, которая способствует творческому развитию ученика, заставляет его самостоятельно мыслить, творить.

Синквейн - это стихотворение, представляющее собой синтез информации в лаконичной форме, что позволяет описывать суть понятия или осуществлять рефлексию на основе полученных знаний» (Викентьева И.). Это стихотворение состоит из пяти строк: в первой строке заявляется тема или предмет (одно существительное), во второй дается описание предмета (два прилагательных или причастия), в третьей, состоящей из трех глаголов, характеризуются

действия предмета; в четвертой строке приводится фраза обычно из четырех значимых слов, выражающая отношение автора к предмету; в пятой строке – синоним, обобщающий или расширяющий смысл темы или предмета (одно слово). Такие стихи можно составлять на отдельные звуки, слова, грамматические конструкции и т. д. После написания такого стихотворения можно его отработать хором. Безусловно, интересно использование синквейнов и в качестве средства творческого самовыражения. Работа может быть организована как индивидуально, так и в парах [5, с. 59].

Система образования в целом направлена на развитие созидющего творческого воображения, а не фантазирования, что было бы существенней для развития личности. Поэтому имеющиеся у большинства людей задатки к фантазированию в процессе обучения зачастую исчезают.

«Креативность», «творческий подход», «креативная личность», «творческие успехи», «думать творчески», «проявление креативности» – эти понятия в современном обществе являются показателями профессионализма. Ведь именно креативность, способность к творчеству и созиданию, мы считаем атрибутом одарённости, таланта, гения.

Креативность (от англ. create – создавать, творить) – творческие способности индивида, характеризующиеся готовностью к принятию и созданию принципиально новых идей, отклоняющихся от традиционных или принятых схем мышления и входящие в структуру одарённости в качестве независимого фактора, а также способность решать проблемы, возникающие внутри статичных систем [2, с. 88].

Современное общество предъявляет высокие требования к педагогам школы, исходя из которых, учитель должен строить образовательный процесс так, чтобы не только учитывались способности и возможности учащихся, но и осуществлялось максимальное развитие их личности. При деятельностном подходе в образовании человек, взаимодействуя с миром, строит сам себя, происходит саморазвитие, самоактуализация его личности.

Задачей учителя становится подтолкнуть ученика к такому саморазвитию, создать определенные условия и мотивацию к выполнению определенных заданий. Огромную помощь в этом может оказать методика развития творческого воображения и творческих способностей. Чтобы у школьника развивалось творческое мышление, необходимо, чтобы он почувствовал

удивление, любопытство и удовлетворил потребности в знаниях. Только через преодоление трудностей, решение проблем, ребенок может войти в мир творчества. А в наше время только творческий человек, нестандартно мыслящий, может достичь успеха.

Необходимо отметить, что развитие творческих и изобретательных способностей многократно увеличивает эффективность урока, создаёт условия для раскрытия личности учащихся, развивает их в интеллектуальном плане. Вот простые приёмы, которые можно использовать в своей педагогической деятельности на уроках английского языка:

Пример: класс хором поёт отрывок: «What is your name, what is your name, now tell me please, what is your name?»

Ученик: «My name is Janet, my name is Janet, my name is Janet, that's my name» и т. д.

- Can you help me, please?

- обсуди с партнёром по парте, выскажи своё мнение;

урок-путешествие в страну грамматики.

Нестандартные уроки интересны для учащихся 5-6 классов, у которых ещё высока мотивация к изучению иностранного языка [3, с. 19].

- Использование творческих заданий на уроках английского языка актуальны в начальной школе:

- использование заданий на развитие образного воображения, творческого мышления («Придумать продолжение истории»);

- составление на уроках вопросов, поощряющих размышлять творчески – «представьте себе, предположите что, сочините, порассуждайте о...» и т. д.

Таким образом, все методы и приёмы, используемые в работе, способствуют развитию креативного мышления и творческих способностей учащихся. Методология творчества дает и преподавателю, и учащемуся интеллектуальные инструменты для формирования творческого системного мышления, учит смотреть на мир системно и управлять процессом мышления [5, с. 93].

Пример применения креативного урока английского языка.

Урок английского языка в 3 классе.

Тема урока: “Food” (breakfast and lunch);

Тип урока: Урок закрепления полученных знаний.

- тренировать и закреплять лексические и грамматические навыки по теме;

- тренировать произносительные навыки по теме;

- совершенствовать лексические и грамматические навыки по теме;

- развивать умения письма;

- развивать умения говорения (монологическая и диалогическая речь);

- развивать умения аудирования;

- развивать память, логику, мышление;

- развивать творческие способности учащихся;

- формировать у учащихся умений реализации новых способов действия;

- способствовать воспитанию доброжелательности, отзывчивости, взаимопомощи, ответственности;

- воспитывать умение работать индивидуально, в паре, в группе;

- повышать мотивацию к изучению английского языка.

Планируемый результат (предметные умения):

- правильно произносить лексические единицы по теме и целесообразно использовать их в заданной речевой ситуации;

- различать грамматическую структуру повествовательного, вопросительного и отрицательного предложения в Present Simple;

- воспринимать и реагировать на вопросы, используя краткий ответ (Yes, I do / No, I don't);

- вести диалог, используя лексический материал по теме «Еда», грамматический материал по теме Present Simple.

Личностные: формировать личностные качества учащихся необходимые во взаимоотношениях с одноклассниками; проявлять доброжелательность, взаимопомощь, терпение, вежливость.

Коммуникативные: формировать умение слушать и вступать в диалог для поддержания учебно-деловой беседы.

Познавательные: уметь осознанно строить речевое высказывание с опорой на образец и без него, формулировать ответы на вопросы учителя и одноклассников.

Регулятивные: планирование своей деятельности в соответствии с целевой установкой; использовать речь для регуляции своего действия; моделировать ситуации поведения в классе.

Лексические единицы и фразы по теме «Еда». Грамматическая тема «Present Simple» (структура утвердительных, вопросительных, отрицательных предложений).

Межпредметные связи: русский язык, этика.

Формы работы: Фонетическая и речевая зарядка.

Работа со схемами – опорами.

Индивидуальная, парная, групповая работы.

- аудиозапись (песенка про еду); схемы – опоры; интерактивная доска; смайлики из картона; коробка с изображениями продуктов; карточки со словами (буквы в неправильном порядке); костюмы для сенок; мяч; таблицы; тарелочки из картона.

Использование в настоящее время таких коллективных форм работы (обучение в сотрудничестве) способствует реализации воспитательных целей обучения: школьники становятся субъектами общения, учатся воспринимать, осмысливать и оценивать позицию другого человека, регулировать свое поведение согласно условиям общения. В данном виде деятельности формируется человек культуры - творческая личность.

Таким образом, развивая творческую активность на уроках английского языка, ученики стремятся узнать больше дополнительной информации путём самостоятельной работы.

Следовательно, он приобретает некоторую долю самостоятельности, значит, и в жизни будет занимать активную позицию. Благодаря совместной продуктивной творческой работе учителя и учеников, последние имеют значительный успех и значимость среди сверстников, умело применяют полученный опыт в жизни и готовы легко найти выход из любой сложившейся ситуации.

Использование в настоящее время таких коллективных форм работы (обучение в сотрудничестве) способствует реализации воспитательных целей обучения: школьники становятся субъектами общения, учатся воспринимать, осмысливать и оценивать позицию другого человека, регулировать свое поведение согласно условиям общения. В данном виде деятельности формируется человек культуры - творческая личность.

ЛИТЕРАТУРА

1 Китайгородская Г. А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам. Москва, 2018. - 344 с.

2 Соловова Е. Н., Апальков В. Г. Развитие и контроль коммуникативных умений: традиции и перспективы. Москва. Педагогический университет «Первое сентября» 2020. – 381 с.

3 Бижкенова А. Е. К вопросу обучения иностранным языкам взрослой аудитории: интенсивная методика преподавания // Сборник материалов Международной научно-практической конференции

«Языковое образование в Казахстане: вопросы поступательности и непрерывности». Под ред. – д.ф.н., проф. Бижкеновой А. Е. - г. Астана: «Мастер-По», 2019. - 453 с.

4 Булатбаева К. Н., Кондратова О. И. Лингводидактические функции единиц коммуникативного синтаксиса как инновационное содержание подготовки специалистов иностранных языков // Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Языковое образование в Казахстане: вопросы поступательности и непрерывности». Под ред. – д.ф.н., проф. Бижкеновой А. Е. - г. Астана: «Мастер-По», 2020. – 454 с.

5 Булатбаева К. Н. Pedagogical education continuity of teachers of language disciplines as a condition of multilingualism development of the studying youth // Сб. Программа и тезисы II Международного форума по педагогическому образованию. Казань, Казанский федеральный университет, 19-21 мая 2016 г. – Казань: Куранты, 2020. – 380 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОГО МЕТОДА В ПРЕПОДАВАНИИ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА

ЛАМАНОВА К. А.

магистрант, Казахский Национальный Университет
им. аль-Фараби, г. Алматы

Процессы мировой глобализации, беспрецедентное расширение межгосударственных, межнациональных и межкультурных связей сделало актуальной проблему полноценного общения между представителями различных народов. Полноценное общение включает в себя, в первую очередь, общение языковое. Знание иностранного языка повышает образовательный уровень, расширяет кругозор, способствует толерантному восприятию окружающего мира.

Данное исследование посвящено поиску путей оптимизации процесса обучения корейскому языку как иностранному в русскоговорящей аудитории. Актуальность темы исследования определяется тем, что в последние годы в связи с интенсивным развитием деловых и личных контактов, расширением и укреплением экономических и культурных связей Республики Кореи с Казахстаном, возрос интерес к изучению корейского языка. Помимо вузовского обучения, интенсивно развивается так называемое «вне вузовское» вечернее, курсовое, радио и медиа

обучение корейскому языку. В этой ситуации стали востребованы краткосрочные курсы для различных категорий учащихся.

В связи со сказанным перед отечественными методистами встает серьезная исследовательская задача разработать такую методику обучения корейскому языку, которая позволила бы в короткие сроки быстро и эффективно научить общению на корейском языке.

Конечной целью обучения, по нашему мнению, является иноязычное общение в устной и письменной формах, предполагающее умение не только извлекать информацию из различных источников, но и осуществлять контакты с носителями языка в процессе совместной деятельности. В настоящее время преподавание иностранных языков неразрывно связано с внедрением в учебный процесс активных методов обучения и воспитания, активизирующих творческий потенциал обучаемых. Этим требованиям отвечает интенсивное обучение. На наш взгляд, наиболее эффективными в обучении языку и обладающим высоким воспитательным потенциалом являются метод активизации и коммуникативный метод. Их эффективность достигается благодаря использованию современных данных педагогики, психологии, лингвистики и учету требований, предъявляемых этими науками к методике обучения иностранным языкам. Метод активизации - теоретически и методически наиболее разработанный метод, на базе которого создана авторская школа со своими программами и учебниками. Важно отметить и то, что сам метод и методика отражены в большом количестве научных публикаций и в выполненных диссертационных исследованиях. [1] Метод коммуникации - основной принцип коммуникативной методики заключается в том, что изучение систем языка не является самоцелью занятий. Весь процесс обучения направлен на использование языковых навыков в общении. [2] Иными словами, основная задача – преодоление «языкового барьера».

На современном этапе обучения иностранным языкам большинство педагогов-лингвистов самым эффективным считают «коммуникатив» и критикуют традиционные методики, работающие по принципу «от грамматики к лексике, а затем переход к упражнениям на закрепление». Искусственно созданные упражнения не формируют пользователя языка, и человек, изучающий язык именно по этой методике, скорее промолчит, чем произнесет неверную фразу. А «коммуникативность», наоборот, призвана «развязать» язык. Коммуникативный метод развивает все языковые

навыки – от устной и письменной речи до чтения и аудирования. Грамматика же осваивается в процессе общения на языке: студент сначала запоминает слова, выражения, языковые формулы и только потом начинает разбираться, что они собой представляют в грамматическом смысле. Цель – научить студента говорить на иностранном языке не только свободно, но и правильно. Правила, значения новых слов объясняются учителем при помощи знакомой студенту лексики, грамматических конструкций и выражений, при помощи жестов и мимики, рисунков и прочих наглядных пособий. Могут использоваться также компьютеры с CD, Интернет, ТВ-программы, газеты, журналы и т.д. Все это способствует пробуждению у студентов интереса к истории, культуре, традициям страны изучаемого языка. На уроках иностранного языка учитель создает ситуации, в которых студенты общаются в парах друг с другом, в группах. Это делает урок более разнообразным. Работая в группе, учащиеся проявляют речевую самостоятельность. Они могут помогать друг другу, успешно корректировать высказывания собеседников. Преподаватель на занятиях берет на себя функции организатора общения, задает наводящие вопросы, обращает внимание на оригинальные мнения участников, выступает арбитром в обсуждении спорных проблем. Отличие коммуникативности в том, что вместо специально подгоняемых под активную лексику и изучаемую грамматику учебных текстов и диалогов в нем в качестве основного приема используется имитация ситуаций из реальной жизни, которые обыгрываются в классе так, чтобы вызвать у учеников максимальную мотивацию к говорению.

Понятие практичность в образовании имеет очень важное место. До недавнего времени обучение иностранному языку в вузах фокусировалось в основном на грамматике и переводе. Здесь прослеживается огромное влияние образовательного процесса, сложившегося еще во времена 19 века. В то время социальная коммуникация на иностранном языке не являлась целью, упор делался на тренировку логического мышления и ума, а сам образовательный процесс был всего лишь частью обучения. Занятия строились на разборе предложений с выделением основных грамматических конструкций, а способ преподавания заключался в выполнении упражнений и заучивании слов. Данный метод, активно применяемый в изучении латинского языка, был единственно возможным, учитывая тот факт, что это вымерший язык. Перед образованием тех лет стоял задача тренировки памяти, а не практического применения.

Укрепление отношений и «стирание границ» между государствами и континентами, международный культурный обмен в действительности поставили под сомнение практичность существующего метода. На фоне этого пришло осознание необходимости обучать иностранному языку, выдвигая на первый план практические и коммуникативные задачи и методики преподавания. Процесс обучения нельзя назвать биологически определенным и неизбежным, так как в случае с иностранным языком он не является необходимым для человеческого существования и биологического развития. Диаметрально противоположно обстоит дело с родным языком, который мы изучаем в представленных определенных условиях на бессознательном уровне. Следовательно, методика, схожая с изучением своего национального языка, может быть более эффективна. Для этого на начальном этапе изучения иностранного языка необходимо запоминать слова в составе предложений и фраз. Развитие нейронных связей активизируется в результате ежедневных практических занятий, выстроенных по схеме: услышал – повторил.

Изучение грамматики на начальном этапе также замедляет процесс восприятия языка и мешает свободному говорению. Только миновав начальный этап, заучивание отдельных групп слов и грамматических конструкций становится более эффективным. Техника «перефразирования» и пересказа помогает запоминать содержание, новую лексику, а написание эссе помогает упорядочить мысли, оптимизировать мышление и высказывать свое мнение на изучаемом языке. Важно избегать полного перевода текстов с поиском каждого нового слова в словаре и заикания на ошибках ведь ошибки – это естественная часть любого образовательного процесса.

Для того чтобы выпускники языковых вузов на достаточно высоком уровне владели корейским языком, необходимо тщательно разрабатывать учебно-методический материал. Это касается учебников, учебных пособий, научно-методических рекомендаций, учебных программ по корейскому языку. Методика преподавания корейского языка включает овладение теорией и практикой языка, что зависит от знания преподавателем предмета и от его общей эрудиции, убежденности в необходимости изучить язык, от его человеческого обаяния. Методика обучения корейскому языку связана с наукой о языке – лингвистикой. Именно лингвистика изучает и описывает факты и закономерности, присущие данному

языку. На основе этих описаний преподаватели отбирают материал, который необходим для достижения тех или иных целей обучения, группируют и систематизируют его таким образом, чтобы обучение было эффективным. Лингвистика занимается не только изучением особенностей языка, но и устанавливает закономерности общего характера. Основной целью обучения корейскому языку является овладение всеми видами речевой деятельности: говорение, чтение, аудирование, письмо. Под практическим владением корейским языком понимается использование всех видов речевой деятельности, то есть коммуникативная методика характеризуется тем, что в качестве важнейшей цели обучения выдвигается формирование умений и навыков речевого общения или коммуникации. Такое определение цели обучения подчёркивает, что студенты должны говорить в соответствии с орфоэпическими нормами и овладеть умениями, навыками вступать в общение.

Цели обучения, его содержание, уровни знаний, умений и навыков определяются компетенцией. Под компетенцией мы понимаем совокупность знаний и умений, которые формируются в процессе обучения корейскому языку и способствуют овладению им. Языковая компетенция представляет собой практическое овладение материалом системы и совершенствование развития речевой деятельности, включает знание теоретических основ корейского языка, предполагает освоение понятийной базы и формирование языковых умений. Формирование лингвистической и коммуникативной компетенций являются одинаково важными задачами преподавания корейского языка как неродного, так и родного. Актуальной для изучения корейского языка становится лингвокультурологическая компетенция, под которой понимают постижение языка как материальной и духовной ценности народа, составной части его национальной культуры.

Наиболее актуальны два пути реализации лингвокультурологического аспекта в преподавании корейского языка. Первый путь – это включение в учебники и учебные пособия сведения о корейском языке как средстве отражения национальной культуры, самобытности, своеобразия, эстетической ценности. Это представление стереотипов корейского речевого поведения, включая речевой этикет, употребление корейских слов-реалий, называющих характерные детали корейского быта, фольклора, а также истории. К тому же это широкое использование текстов, воссоздающих национально-культурные реалии Республики

Кореи. Второй путь – познание культуры корейского народа в диалоге с казахской, русской культурами. Поэтому в условиях изучения корейского языка важной задачей становится преодоление межкультурной интерференции.

Особенность коммуникативно-ориентированного преподавания заключается в практической речевой направленности. Для формирования навыков общения необходимо создавать условия речевого общения. Система работы должна способствовать потребности в общении. Отбор дидактического материала должен осуществляться и для успешного решения учебных задач: коммуникативных задач и задач по развитию связной речи. Тексты должны быть не большими по объёму, определённой жанрово-стилевой принадлежности, которая соответствует в большей степени изучаемым единицам. Таким образом, в процессе преподавания корейского языка используется коммуникативная методика с коммуникативным, деятельностным и сознательным подходом. Это обусловлено ориентацией на практическое овладение студентами корейским языком, предусматривающее переход от усвоения единиц языка к употреблению их в речевых ситуациях, характерных для естественного речевого общения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Педагогическая энциклопедия. Метод активизации. – <https://didacts.ru/termin/metod-aktivizacii.html>

2 Педагогическая энциклопедия. Коммуникативный метод обучения. – <https://didacts.ru/termin/kommunikativnyi-metod-obuchenija.html>

METHODS AND TECHNIQUES OF DEVELOPING LANGUAGE COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

MAMUROVA KH. E.

M Sc in Pedagogy, teacher-moderator, №22 school
named after B. Momysuly, Turkestan

KIIZBAYEVA A. B.

Teacher-expert, №22 school named after B. Momysuly, Turkestan

Domestic education undergoes changes caused by the entry into the all-European Bologna process, the need of solving problems ensuring the

quality of higher education, the change of a pedagogical paradigm – a set of methodological installations accepted by the scientific pedagogical community where the main value is a personality, his moral position, level of civility and competency.

The main task of domestic higher school is the training of highly skilled specialists that requires mastering not only concrete knowledge, but also the ways of getting and acquiring new information independently [1, p. 12].

As highly professional specialist is considered not only the one who owns sufficient, but also possesses ability to communication and can communicate at distance including the application of telecommunication technologies. One cannot but agree with the scientists' opinions that use the concept of informational communication competence as one of criteria of assessment of the graduate of higher education institution. The importance of development of informational communicative abilities is confirmed by the requirements of modern society with processes of globalization and modernization of education and also rates of development of new information and telecommunication technologies.

The use of telecommunication resources renders real positive influence on formation of communicative language competence in teaching English. It will lead to increase of efficiency of training in that case if use of this kind satisfy concrete needs of education which are necessary for the organization of modeling and solution of social and other.

Telecommunication resources include information processing techniques as result of a combination of technical opportunities of computer science, telecommunication, informatics, directed at collection, accumulation, analysis and delivery of information to consumers regardless of distance and volume on automation of operations and preparation of analytical information for decision-making [2, p. 36].

The use of telecommunication resources at the present stage of education development by the viewpoint of specialists allows:

- to build open education system providing to each individual its own trajectory of training;

- to change radically the organization of knowledge process by shifting it into the system creative thinking;

- to create effective system of management by information-methodological provision of education;

- to make the most effective organization of cognitive activity of trainees at classes;

- to use specific properties of the computer allowing to individualize educational process and to address to essentially new informative means;

- to build, develop and improve systems of distance learning of various level.

Technology in language teaching is not new. Indeed, technology has been around in language teaching for decades-one might argue for centuries, if we classify the blackboard as a form of technology. Tape recorders, language laboratories and video have been in use since the 1960s and 1970s, and are still used in classroom around the world [3, p. 28].

Although the use of ICT by language teachers is still not widespread, the use of technology in the classroom is becoming increasingly important, and it will become a normal part of ELT practice in the coming years. There are many reasons for this (Figure 1):

Figure 1 – Importance of Information technology in developing language competence

You will also need some essential equipment in order to get the most out of this book, and to start to implement technology with your learners:

At least one computer preferably one per two students.

An Internet connection

A printer

An audio card in the computer, and headset (audio and microphone) for every computer

Basic software (a word processing program, a web browser like Internet Explorer, Firefox, Safari or Mozilla, and an email program) [4, p. 37].

In teaching English to form language competence with the use of informational and telecommunication technologies the following task and exercises can be used (Figure 2).

Figure 2 – Information technology in the classroom

Using Apps: The digital world makes a lot of things easier; that's the purpose of technology. The education sphere can also benefit greatly from it. Now, the educational and learning process is much faster than it used to be. Think only of copying documents (previously students had to rewrite everything), looking up some unknown word (now we don't

need to go to a library for that), etc. Work in the classroom also gets new colors thanks to modern technology. Now we can use not only books and notebooks, but also computers, tablets, and even smartphones for educational purposes. There are so many apps, programs, and websites that can help teachers diversify and simplify the studying process. Let's have a look at some ways of using popular apps in the classroom.

Socrative: Socrative is your classroom app for fun, effective classroom engagement. No matter where or how you teach, Socrative allows you to instantly connect with students as learning happens.

Quickly assess students with prepared activities or on-the-fly questions to get immediate insight into student understanding. Then use auto-populated results to determine the best instructional approach to most effectively drive learning.

Figure 3 – Socrative in the classroom

Padlet: Padlet is like paper for your screen. Start with an empty page and then put whatever you like on it. Upload a video, record an interview, snap a selfie, write your own text posts or upload some documents, and watch your padlet come to life. Once others add to it, the page will update in real time.

Figure 4 – Padlet wall

REFERENCE

- 1 Adelman C. The Bologna Process for U. S. Eyes: Re-learning Higher Education in the Age of Convergence. Washington, DC: Institute for Higher Education Policy, 2009. – 258 p.
- 2 Akeshova M. M. Modern teaching methods and techniques in the process of teaching English language of the future ecologists. Materials of the II international research and practice conference. Vol. III, Germany, 2012. –281 p.
- 3 Choshanov M. A. flexible technology of problem-modular education (in Russian). - M.: Narodnoobrazovanie, 1996. – 96 p.
- 4 Smith D., Baber E. Teaching English with Information Technology. Modern English Publishing, 2005. – 208 p.

ВОКАТИВЫ: ЯЗЫКОВАЯ ФОРМА ВЫРАЖЕНИЯ, ФУНКЦИИ, НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБРАЩЕНИЯ

НАМАНАЕВА Г. Е.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ЖУМАШЕВА А. Ш.

к.ф.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Существует множество определений, интерпретаций и теоретических позиций, относящихся к термину «вокатив». Вокативы называют звательным падежом или звательной формой во многих словарях («Толковый словарь иностранных слов» Л.П. Крысина, «Энциклопедический словарь» Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, «Современный толковый словарь русского языка» Т.Ф. Ефремовой и др.).

Исследования, обращенные на определение значения вокативов, ведутся филологами всего мира, в том числе и казахстанскими учеными. В работе Г.М. Алимжановой «Сопоставительная лингвистика» под вокативом понимается «форма имени, как правило, существительного (звательный падеж, именительные воззвания) – формально не включенное в состав предложения слово или словосочетание, называющее того, к кому обращается говорящий, т.е. особая форма имени, используемая для идентификации объекта, к которому ведется обращение» [1].

Л.Е. Леонтьева, О.В. Яковлева, А.Г. Абрамова, в статье «Вокатив как один из способов регулирования межличностных отношений» присуждают вокативу ключевое место в диалоге. Его называют контактоустанавливающим вербальным средством, отражающим прагматические установки коммуниканта, то есть его отношение к человеку, к кому обращена речь, его намерения и эмоциональное состояние [2].

Л. Данклинг в «Словаре эпитетов и терминов обращения» дает следующее определение вокатива: «a vocative is a word or phrase used to address a reader or listener directly, usually in the form of a personal name, title, or term of endearment» [3]. Данное определение можно трактовать следующим образом: «вокатив – это слово или фраза, используемая для прямого обращения к читателю или слушателю, обычно в форме личного имени, титула или ласкового обращения».

Таким образом, вокативы являются объектом исследования многих представителей иностранной и отечественной лингвистики.

Одни изучают вокативы как звательный падеж, в качестве слова для названия адресата, другие видят функцию обращения для привлечения внимания. Комплексная природа данных единиц речи и существование различных аспектов их изучения делает определение вокативов спорным и недостаточно изученным.

Долгое время, вплоть до середины XX-го века, считалось, что вокативы выполняют лишь коммуникативную функцию, но затем начали выдвигать идеи о полифункциональности вокативов. Все зависит от типа дискурса, семантики вокатива, его позиции в речи и национально-культурных особенностей участников коммуникации.

Одной из таких функции является фатическая (контактоустанавливающая), направленная на установление контакта между соучастниками коммуникативного акта. Вокативные речевые действия способствуют взаимодействию собеседников, поддержанию контакта и завершению общения. Вокатив рассматривается как независимый речевой акт, а его основная цель привлечь и удерживать внимание того, к кому речь обращена. Привлечение внимания также называется некоторыми лингвистами апеллятивной функцией вокативов. Но Е.Н. Красикова и Е.В. Соцкая в статье «Функции вокатива в коммуникации» связывают апеллятивную функцию с прямым обращением к Богу, небу и к потусторонним магическим силам, например: «Oh, my God! You are alive!» [4].

Основной функцией, в том числе, является номинативная функция. Под вокативом понимается организованное по законам данного языка название реального или предполагаемого адресата речи, используемое в речевом обращении с целью привлечь внимание того, к кому речь направлена, вызвать у него определенную реакцию на последовавшее или последующее сообщение или вынудить его к совершению действия, диктуемого коммуникативной ситуацией [4]. То есть, данная функция помогает выделить адресата, называя его по имени или по другим закрепленным за ним признакам.

Не менее важной функцией вокативов является и эмотивная функция. Вокатив не только называет адресата, но и выражает отношение говорящего к нему, его эмоций. Создание благоприятного эмоционального фона – важный этап построения коммуникации.

Для достижения конкретных результатов в процессе коммуникативной ситуации вокативы выступают в качестве регулятивных действий между участниками речи. Они являются указателями межличностных и социальных отношений между

партнерами. Данная функция называется социально-регулятивной, иначе называют еще этикетной функцией. Здесь характерно употребление имен собственных, социального статуса и профессии адресата. В зависимости от соотношения возраста коммуникантов, их пола, степени знакомства, социального статуса, профессии, официальности или неофициальности общения совершается правильный выбор вокативов. Также одним из аспектов этой функций является национально-культурная обусловленность, отраженная в этнокультурных и исторических формах обращения.

Следует отметить, что помимо названных функций вокативов, лингвистами также выделяются побудительная или императивная, оценочно-характеризующая и рефлексивная функции. Они могут быть определены лишь в контексте конкретных коммуникативных ситуаций.

Немаловажную роль в определении функции вокативов играет коммуникативный контекст, так как не существует четких разграничений между ними. Попробуем сравнить вокативы в разноструктурных языках (на материале казахского, русского и английского языков) и определить выполняемые им функции.

Основной сферой употребления вокативов является диалог, характеризующийся постоянным взаимодействием участников речи. В номинативной функции вокативы могут выражаться именами собственными и именами нарицательными. Наричательные имена существительные включают в себя термины родства, названия должности, титула и т.д. Достаточно часто для идентификации адресата как получателя речи используется собственные имена существительные, в качестве вокативов в номинативной функции [5]:

- имя (полная форма), например: каз. Айжан, рус. Светлана, англ. Jennifer;
- имя (краткая форма), например: каз. Айка, рус. Света, англ. Jenn;
- уменьшительно-ласкательная форма имени, например: каз. Айкош, рус. Светик, англ. Jennie;
- фамилия, например: каз. Амангелді, рус. Иванова, англ. Smith;
- сочетание имени и фамилии или имени и отчества, например: каз. Ерболат Айжан, рус. Светлана Александровна, англ. Jennifer Smith.

Фатическая функция направлена на установление контакта между участниками коммуникации. В начале диалога говорящий

привлекает внимание адресата обращением, например: каз. «Кешіріңіз» или реже «Ғафу етіңіз»; рус. «Эй! Землячки! Держись влево, стой!» (Л. Толстой, «Война и мир»); англ. «Hey you, you have stepped on my shoe!». Часто в английском языке вокативы для привлечения внимания могут быть выражены словом «hey», иногда «someone» или «everyone».

Вокативными речевыми действиями можно поддержать речевой акт, например: каз. «Танабай, бірге шығамыз деп ойлағанмын» (Ч. Айтматов); рус. «Нет, дружок, вам с своими генералами против Бонапарте не обойтись...» (Л. Толстой, «Война и мир»); англ. I will ask you again, Colin. Have you been to school today? - Colin (shouting). Yes! (M. Brand).

Вокативы участвуют и в фазе завершения речевого контакта, например: каз. «Қош бол, Гүлсары!» (Ч. Айтматов); рус. «В добрый час! Господь благословит! – кричала с крыльца бабушка. – Ты же, Саша, пиши нам из Москвы! – Ладно. Прощайте, бабуля!» (А. Чехов, «Невеста»); англ. «Good bye, my dear young Mont, command me at any time, and let me have another of your nice books» (J. Galsworthy). Приведенные выше примеры указывают на контактоустанавливающую или фатическую функцию вокативов, направленную на установление, затем продление и, в конечном итоге, прерывание коммуникации. Ведь фатическое общение – это, прежде всего, диалоговое общение.

В эмотивной функции вокативы помогают наилучшим образом охарактеризовать участников коммуникативного акта, выразить их взаимоотношения в диалоге. Это могут быть положительно-эмоциональные или отрицательно-эмоциональные отношения.

Казахстанский ученый Р.Д. Ашимбетова выделяет интонации свойственные вокативным речевым действиям в разговорной речи: нежность и участие, фамильярность и грубость, насмешка и издевка [6].

Этот список можно дополнить примерами интонационно оформленных вокативов в казахском, русском и английском языках:

- нежности и участия: «Радость моя, жизнь моя, душа моя, люблю тебя!» (А. Островский, «Гроза»); «Тетенька, голубушка, скажите, что такое? – Ничего, мой друг. - Нет, душенька, голубчик, милая, персик, я не отстану, я знаю, что вы знаете» (Л. Толстой, «Война и мир»). В примерах используются имена нарицательные оценочного значения, ориентированные на передачу эмоций любви

и симпатии. В казахском языке в этих целях часто употребляют слова в притяжательной форме, например: «Жаным! Күнім! Құлыным!».

- фамильярности и грубости: «Ақымағым! Сен қалай ғана келістің?», передают отрицательное отношение говорящего к адресату.

- насмешки и издевки: «You needn't talk, you donkey! – said Marianne. – Donkey yourself! returned Eva angrily» (M. Michael), негативные выражения, часто используемые во время спор и конфликтов.

Социально-регулятивные вокативы вызывают особый интерес из-за их национально-культурной специфики. В русском языке в XX века наиболее популярными формами обращения были такие слова, как господин, товарищ и гражданин. До революции употреблялся вокатив господин (госпожа, господа), а после был заменен на гражданин (гражданка, граждане) и товарищ (товарищи). В настоящее время в основном обращаются по имени и отчеству.

В английском языке сохранились универсальные обращения: Mister (Mr.), Sir, Miss, Mistress (Mrs.) и специальные обращения: Your Majesty, Colonel, Father.

В казахском же языке из-за национально-специфической особенности культуры народа и менталитета выбор вокатива сильно отличается. Форма обращения зависит от характера отношения между людьми, от их возраста, пола и статуса. В качестве вокативов часто выступают термины родства, что обусловлено традициями этноса. Они более детализированы и повсеместны. Например, «аға» в обращении к брату или к незнакомому мужчине в уважительной форме. Такие обращения к адресату по родственному отношению иногда являются единственно допустимыми.

Вся наша речь прямо или косвенно направлена на кого-то, то есть всегда предполагает присутствие адресата. На разных языках существуют свои специальные формы обращения – вокативы. Вокативы играют огромную роль в установлении коммуникативного контакта. Формы вокативных высказываний зависят от ситуации и обстановки, статуса, социальных ролей, возраста, пола и взаимоотношений участников речевого акта. Обращения участвуют в процессе регуляции диалогического дискурса, выполняя различные функции, такие как фатическая, номинативная, эмотивная и социально-регулятивная. Выбор формы вокатива обусловлен национально-культурными особенностями, сложившимися на

протяжении длительного времени и закрепленными в речи того или иного народа.

ЛИТЕРАТУРА

1 Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека. – Алматы, 2010. – 300 с.

2 Леонтьева Л.Е., Яковлева О.В., Абрамова А.Г. Вокатив как один из способов регулирования межличностных отношений // Вестник Чувашского университета. – 2017. – №4. – С. 286-293.

3 Dunkling L. A Dictionary of Epithets and terms of Address. – Routledge, 1990. 268 p.

4 Красикова Е.Н., Соцкая Е.В. Функции вокатива в коммуникации // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2014. – №3. – С. 193-195.

5 Панкратова М.В. Формальные и функциональные характеристики речевых единиц обращения: лингвистическая интерпретация примеров языкового материала // Вестник ИГЭ. – 2008. – №1. – С. 1-5.

6 Ашимбетова Р.Д. Обращение как элемент общения в лингвопрагматическом аспекте // Вестник ПГУ. – 2010. – №1. – С. 32-39.

ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРЫ АНГЛИЙСКОГО НАРОДА В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

НҰРФАЛИ Л. Е.

магистрант, Торайгыров Университет, г. Павлодар

Пословицы и поговорки - древний жанр устного народного творчества. Они зародились в далекое время, многие из них появились еще когда не было письменности, пословицы и поговорки относятся к числу фразеологических сочетаний, в них отображен багаж знаний собранный опытом народа, который связан с их трудовой деятельностью, бытом, культурными ценностями, отдыхом.

Уместное употребление пословицы или поговорки делает речь говорящего выразительной и образной, также пословицы и поговорки являются ценным материалом для понимания особенностей национального менталитета, они отражают

характерные черты этноязыковой группы, специфики восприятия окружающей действительности ее представителями.

Оригинальностью пословицы является ее законченность и дидактическое содержание. Главным лингвистическим признаком пословиц и поговорок, является эффективность: эффективное употребление, структурно-семантическая, лексическая, морфологическая и синтаксическая устойчивость отличается незавершенностью, отсутствием поучительного характера. Следующим лингвистическим признаком пословиц и поговорок является переосмысленность их компонентов. Пословицы и поговорки характеризуются определенной оригинальностью - они передаются из рода в род как застывшие, традиционные единицы, которые не могут не отставать от развития языка.

Из других свойств пословиц и поговорок отметим дидактичность пословиц, то есть их поучающее содержание, и афористичность поговорок, то есть их способность в сжатой форме выразить меткое наблюдение, являющееся обобщением опыта всей жизни.

К примеру, *A good expression is always to the point*” (Хорошая фраза всегда к стати). Этой мысли следуют все, кто при изучении языка и культуры народа применяют к фольклорным жанрам, важное место среди которых занимают паремии (так называют весь комплекс пословиц и поговорок языка).

Язык - это зеркало культуры, в нем выражается не только объективный мир, окружающий человека, не только конкретные условия его жизни, но и общественное самосознание народа, его менталитет, национальный характер, образ жизни, традиции, обычаи, мораль, свод принципов, мироощущение, видение мира. Доказательством могут служить сами фольклорные идеи: «*The saying says truth*» (Поговорка говорит правду), «*The proverb is experience's child*» (Пословица - дитя опыта). Моральные идеалы, отраженные в этнографических афоризмах, имеют немалое значение в создании характерных социально-исторических типов и в реальном мире и в культурном мышлении народа. В этом смысле английские пословицы и поговорки бывают своеобразным ключом к правильному восприятию характерных черт английского языка. И поэтому при изучении английского языка и английского национального характера и образа жизни мы непременно должны связывать к пословицам и поговоркам как к ценнейшим образцам языка [1].

В пословицах и поговорках разных народов есть много интернациональных тем и мотивов. Это вполне оправданно, так как народы разных стран имеют, как правило, схожие моральные идеалы и помыслы. В связи с этим, изучая английские пословицы и поговорки, мы получаем преимущество расширить знание английского языка, ознакомиться с некоторыми обычаями и фактами истории Англии, научиться понимать народную мудрость, приобщиться общечеловеческим моральным ценностям.

Пословицы и поговорки являются плодами нашего прошлого и фиксируются от поколения к поколению. Заслуживают внимания и выразительные средства, с помощью которых достигается стойкость или запоминаемость пословиц и поговорок. Одно из таких средств - это точная или ассонансная рифма: *Little strokes fell great oaks; A stitch in time saves nine*.

Другая – простая согласованная форма пословиц и поговорок: *More haste, less speed; Easy come, easy go; Like father, like son*. Краткость является существенным аспектом запоминаемых высказываний. Лишь очень немногие пословицы и поговорки многословны, большинство из них содержит не более пяти слов: *Boys will be boys; Dead men tell no tales; Better late than never; Practice makes perfect*.

В лингвистике в основном выделяют следующие основные источники создания английских пословиц и поговорок: народное, литературное, библейское происхождение, заимствование и использование цитат Шекспира в качестве пословиц и поговорок. Источники образования пословиц и поговорок самые разнообразные, чтобы стать пословицей, выражение должно быть воспринято и изучено простыми людьми. Превратившись в пословицу или поговорку, оно бывает частью общественного сознания; произносящему пословицу или поговорку неважно, кто ее придумал и откуда она взялась. Можно наверняка подумать, что любая пословица была создана определенным человеком в определенных обстоятельствах, однако для очень многих старых пословиц источник их происхождения полностью утрачен, поэтому пословицы и поговорки имеют народное происхождение, что их первоисточник находится в коллективном разуме народа.

Во множестве высказываний, суммирующих повседневный опыт, значение слов, по-видимому, перерастало в форму пословицы постепенно, без какого-либо явного объявления. Фраза «*Make hay while the sun shines*» (Русский вариант: Коси, коса, пока роса.

Буквальный перевод: Собирай урожай, пока светит солнце), берущая свое происхождение из практики полевых работ, является примером такой поговорки. Любой фермер ощущает правоту этой мысли, не обязательно выражаемой именно этими словами. Но после того как многие сотни людей выражали эту мысль многими различными способами, после многих проб и ошибок эта мысль приобрела наконец свою запоминаемую форму и начала свою жизнь в качестве поговорки. Подобным образом, высказывание «Don't put all your eggs in one basket» (Русский вариант: Не ставь все на одну карту. Буквальный перевод: Не клади яйца в одну корзину) возникло в результате практического опыта торговых взаимоотношений [2].

Пословицы, сопоставленные из Библии - это еще один вид заимствования, поскольку Библия переведена с иврита, и ее мудрые высказывания отражают сознание древнееврейского общества. В давние времена Библия читалась весьма широко, так что многие из ее суждений стали частью общественного сознания до такой степени, что лишь немногие сейчас понимают о библейском происхождении тех или иных поговорок. Тем не менее, многие английские поговорки целиком заимствованы из Священного Писания, к примеру: You cannot serve God and mammon (Двум господам не служить.); The spirit is willing, but the flesh is weak. (Дух желает, но плоть слаба).

Еще больше поговорок берут свое начало в Священном Писании, хотя некоторые слова исправлены: Spare the rod and spoil the child (Пожалеешь розгу испортишь ребёнка); You cannot make bricks without straw (Нельзя сделать кирпич без соломы). Шекспир, очевидно, стоит на втором месте после Библии по числу цитат, используемых в качестве английских поговорок. Однако никто не может быть уверен в том, какие из приписываемых Шекспиру поговорок действительно являются его творениями, а какие взяты в той или иной форме из устной традиции. Ученые находят существовавшие еще до Шекспира поговорки, ставшие затем строками его произведений, его поговорки в английском языке сохранили свою первоначальную форму, например: Brevity is the soul of wit (Краткость - душа ума.); Sweet are the uses of adversity (Не было бы счастья, да несчастье помогло). Другие являются адаптацией его высказываний, например: A rose by any other name would smell as sweet (Роза, как ее не назови, пахнет сладко). Многие высказывания из литературных произведений время от времени используются в качестве поговорок, но так и не становятся, или,

оставаясь на полпути между цитатой и поговоркой. К их числу относится, например: The wages of sin is death (Расплата за грехи смерть) (Romans).

Благодаря использованию поговорок и поговорок как приема организации обучения, можно сделать урок ярким, насыщенным и неординарным, и главное интересным для учащихся, что, безусловно, способствует лучшему запоминанию, значительное внимание нужно уделить тем выразительным средствам, при помощи которых складывается запоминаемость поговорок и поговорок:

- точная, или ассонансная, рифма (A stitch in time saves nine. Little strokes fell great oaks. Bird sofa feather flock together);

- простая сбалансированная форма (Easy come easy go. More haste, less speed. Like father, like son);

- краткость, ведь совсем мало поговорок и поговорок многословны, много состоит из не более 5 слов (Better late than never. Boys will be boys. Practice makes perfect. Dead man tells no tales) [3].

Менталитет – это одно из основных понятий современного гуманитарного знания. Оно включает в себя основные характеристики этноса и является одним из ведущих критериев при сравнении наций друг с другом. Большинство английских национальных особенностей наиболее координирована с системой воспитания. Отличительной и главной чертой английской природы можно считать неприхотливость как следствие строгого воспитания. Отсюда же и знаменитая английская сдержанность, стремление скрыть эмоции. Английская сдержанность и нежелание показывать свои чувства вызывают наибольшее непонимание, а порой и осуждение окружающих.

Еще одной важной составляющей английской природы является стремление к недосказанности, преуменьшению всего, что так емко выражено английским словом understatement. К примеру, если англичанин говорит вам, что у него небольшой домик в деревне, приехав к нему в гости, вы можете увидеть дворец из трехсот комнат, все это: молчаливость, скрывание эмоций, соблюдение очереди - часть кодекса воспитания англичанина, непременной составляющей которого является также предусмотрительность, в том числе и словесно выраженная по отношению к окружающим. Значит, менталитет можно охарактеризовать как цельность образа мыслей, культурных особенностей нации. Менталитет может быть присвоен в результате социального воздействия.

Англичане не только умеют миновать все препятствия, избегая ломки, но и сама работа выполняется у них с совершенным спокойствием.

В пословицах нелестная оценка дается богачам: *one law for the rich, and another for the poor* - «для бедных один закон, а для богатых другой».

В пословицах, как в зеркале, отображается культура, миропонимание народов. Главной успешной межкультурной связью является фоновое знание. Адресат и адресант должны взаимно обладать знаниями национальных реалий и культурных особенностей. Чтобы понять, почему в языке возникают те или иные фразеологические единицы, нужно знать культуру народов. Без знания национальных факторов нельзя было бы создать пословицы.

Пословицы обучают бережливости, трудолюбию: *a penny saved is a penny gained* - «не истратил пенни - значит, заработал»; *take care of the pence, and the pounds will take care of themselves* - «береги пенни, а фунты сами себя сэберегут» (ср. копейка рубль бережет);

Пословицы и поговорки действуют на все феномены реальности, предстают жизнь и мироощущение народа во всем разнообразии, они подобны источниками передачи бытовых, социальных, философских, религиозных, морально-этических, эстетических народных взглядов. Главная функция пословиц - формировать оценку народа объективных феноменов реальности, отображая тем самым мироощущение его представителей. И с этой функцией пословицы справляются эффективно, их многофункциональность не имеет границ. Они отображают все аспекты жизни человека, в точности его духовной культуры. Английские пословицы и поговорки являются своеобразным фундаментом к правильному пониманию уникальных свойств английского языка, а также пониманию особенностей английского менталитета. В связи с этим при изучении английского языка, английского нрава и образа жизни непременно стоит обращаться к пословицам и поговоркам как к ценному хранилищу знаний не только о языке, но и культурно-историческом наследии его носителей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Буковская М. В., Вяльцева С. И. Словарь употребительных английских пословиц. - Москва. - 1990. - 234 с.

2 Гварджаладжзе И. С., Мchedвишвили Д. И. Английские пословицы и поговорки. - М. : Издательство Высшая школа., - Новосибирск. - 2007. - 80 с.

3 Дыбенко А. Ю. Англо-американские пословицы и поговорки. - М. : Рус. яз., - Санкт-Петербург. - 2004. - 416 с.

ТЕМАТИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЭВФЕМИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

ОМАРОВА Д. Г.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

САУРБАЕВ Р. Ж.

к.ф.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современный человек неразрывно связан с социумом, его правилами и законами. Ключом к продуктивному взаимодействию между членами общества является коммуникация. Данный термин имеет ряд научных определений. В частности, «коммуникация» определяется как «социально обусловленный процесс передачи и восприятия информации в условиях межличностного и массового общения по различным каналам с помощью разных средств коммуникации» [1, с. 14].

А. Л. Силларс и А. Л. Вангелисти рассматривают коммуникацию как средство, с помощью которого люди конструируют и поддерживают свои отношения [2, с. 331-351].

Правила построения речевой коммуникации в современном поликультурном пространстве были четко выделены философом и лингвистом Г. П. Грайсом. Пытаясь вскрыть логику рационального поведения и взаимодействия при устном общении, ученый подчеркивает важность желания и возможности участником общения слушать и слышать друг друга. В связи с этим он выделяет в качестве ведущего принцип кооперации, предполагающий готовность собеседников действовать в соответствии с принятой целью и направлением разговора, что обуславливает основные правила речевой коммуникации, соблюдение которых соответствует данному принципу. Максимумы Грайса - правила, постулаты построения речи, которые лежат в основе разговорной коммуникации и делают возможной интерпретацию смыслов высказываний.

Используя четыре приведенных ниже максимы, человеку удается достичь эффективности общения, что и является его целью.

1. Принцип количества (quantity) – высказывание адресанта должно быть максимально информативным и давать столько сведений, сколько необходимо, и не более того.

2. Принцип качества (quality) – отсутствие ложной и не подкрепленной достоверными фактами информации.

3. Принцип отношения (relation) – уместность высказываний, которые имеют непосредственное отношение к теме разговора.

4. Принцип манеры (manner) – ясность, краткость и упорядоченность в том, о чем говорится во избежание неясности и двусмысленности.

Можно выделить ряд особенностей эффективной современной коммуникации. Во-первых, свобода и толерантность. Принцип толерантности сформировался в рамках западной культуры, представляет собой терпимость, уважение к мнению и позиции другого человека, готовность изменить свое видение в определенных вопросах. Отсюда вытекает вторая особенность, называемая адаптивностью. Пересмотр своих привычных представлений об устройстве мира, принятых решений, способность к гибкости реагирования на быстро меняющиеся обстоятельства – необходимое умение в современной коммуникации. Третья немаловажная черта эффективности в общении – самоконтроль. Человек, контролирующий себя и свою речь, четко чувствует чужие границы и социальные нормы, заботится о благополучии и стабильном моральном состоянии своего собеседника.

Все эти принципы и особенности успешной коммуникации могут быть реализованы путем использования специальных средств, называемых эвфемизмами.

Эвфемизм понимается как «эмоционально нейтральное слово или выражение, употребляемое вместо синонимичного слова или выражения, представляющегося говорящему неприличным, грубым или нетактичным» [3, с. 513].

В. П. Москвин видит роль эвфемизмов в использовании словесных зашифровок, чтобы смягчить, завуалировать или изящно «упаковать» предмет сообщения, оставив возможность носителю языка догадаться, о чем идет речь [4, с. 61], а Л. П. Крысин считает эвфемизм видом иносказания, «главным отличием которого является функция камуфлирования некоего смысла, который говорящий считает неудобным обозначать прямо» [5, с. 267].

Фразеологические эвфемизмы являются частотными образованиями, обладающими следующими признаками: большая смысловая емкость, наличие ярко выраженных оценочно-экспрессивных и функционально-стилистических компонентов, образность выражения. Фразеологические эвфемизмы сочетают в себе типичные черты как фразеологизмов, так и эвфемизмов. Они являются образными выражениями с переносимым значением и характеризуются нераздельностью, лексической и грамматической устойчивостью с возможностью дискурсивных модификаций.

На основе сказанного можно дать следующее рабочее определение термина «фразеологический эвфемизм». Под этим термином понимается слово или выражение, служащее устойчивой заменой резких слов, смягчающее или камуфлирующее нежелательный смысл, обладающее образностью и смысловой емкостью.

Наблюдение за языковым материалом позволяет ученым классифицировать эвфемизмы по разным признакам. Так, Л. П. Крысин дает тематическую классификацию данных языковых явлений, выделяя эвфемизмы, относящиеся к личной жизни, физиологии человека, частям человеческого тела, взаимоотношению полов, характеризующие неизлечимые болезни и смерть, социальную жизнь, межличностные отношения с использованием этикетных формул обращения друг к другу, дипломатию, репрессии, государственные и военные тайны, деятельность армии, полиции, уголовный розыск, распределение товара и обслуживание населения, отношения между разными социальными группами, этносами, некоторые профессии. Приведем несколько примеров в рамках данной классификации.

1) Личная жизнь:

- produce life (давать жизнь, рожать) – беседа родственников по поводу важного события;

- fan of drinking (любитель выпить) – сообщение о наличии зависимости у своего приятеля;

- narcissist (самовлюбленный человек) – разговор на приеме у психолога.

2) Физиология:

- crucial/critical days (менструация) – разговор врача с пациентом;

- underdeveloped (недоразвитый) – постановка врачом диагноза;

- incontinent (недержание) – указание симптомов специалистом для постановки диагноза пациента.

3) Части человеческого тела:

- between the legs (между ног) – обсуждение казусной ситуации в компании близких друзей;

- bikini area (область бикини) – разговор специалиста с клиентом в салоне красоты;

- bunch of fives (кулак) – угроза о применении силы в отношении другого человека.

4) Взаимоотношение полов:

- civil marriage (гражданский брак) – разговор с коллегами;

- to get it off with somebody (крутить с кем-то роман, быть в отношениях) – обсуждение личной жизни друзей;

- loveable (женщина легкого поведения/ветреный мужчина) – обращение к своему непостоянному приятелю;

- playing away (ходить налево) – разговор двух женщин по поводу своих отношений.

5) Неизлечимые болезни и смерть:

- late in life (закат жизни, приближение к смерти) – информирование близких пациента о его состоянии;

- leucaemia (лейкемия, рак крови) – диалог специалиста и больного;

- passing (уход из жизни, кончина) – обращение врача к родственникам пациента;

- neoplasm (новообразование) – оповещение пациента о наличии прогрессирующего заболевания.

6) Социальная жизнь:

- woman without complexes (ветреная, продажная женщина) – фамильярный разговор в компании коллег;

- maternity leave (декретный отпуск вместо отпуска по беременности) – письменное разрешение на получение освобождения от работы;

- commercial (направленный на извлечение выгоды, финансово благоприятный) – отчет о проделанной работе на заседании.

7) Межличностные отношения с использованием этикетных формул обращения друг к другу:

- physically challenged (с иными физическими возможностями) – обсуждение членами совета проблем наличия пандусов в социальных магазинах;

- queen size (одежда больших размеров) – подбор консультантом подходящего размера одежды;

- madam (взрослая женщина) – формальное письмо от служащего к руководителю.

8) Дипломатия, государственные и военные тайны:

- mopping-up (зачистка территории, тотальное уничтожение всего живого) – сообщение о деятельности государственных структур в чужой территории;

- loss of life (человеческие жертвы, убийства) – телевизионные новости в военное время;

- conflict (локальное столкновение интересов двух народов, государств, часто вооруженное) – сообщение о политической обстановке в СМИ.

9) Отношения между разными социальными группами, этносами:

- malnutrition (недоедание) – обсуждение социальных проблем уязвимых слоев населения на собрании городского совета;

- indigent (малоимущий, человек с финансовыми трудностями) – устное обращение к члену уязвимого слоя населения;

- golden age (золотой, зрелый возраст) – оценка молодым человеком представителя старшего поколения;

- paralympic athletes (паралимпийцы) – приглашение принять участие в соревнованиях.

10) Профессии:

- garbage collector (сборщик мусора; человек, следящий за чистотой) – отчет о работе подчиненных в целях избежания принижения в структуре компании;

- manager (непрестижная должность в коммерческой структуре) – письменное распоряжение начальства для определенного отдела работников;

- cleaning lady (фея чистоты) – написание вакансии по поиску персонала.

На основе исследованного материала и художественной литературы считаем целесообразным выделить четыре структурные группы эвфемизмов по семантическому признаку: нейтральные, эмоционально-экспрессивные, функционально-стилистические, метафорические. Приведем несколько примеров.

1) Нейтральные:

- imperfections вместо flaws – недостатки кожи, тела;

- unseeing вместо blind – незрячий;

- disabled вместо invalid – смягчение диагноза;
 - future mother вместо pregnant – будущая мать, в интересном положении;
 - bust вместо breast – женская грудь;
 - overcome by drink вместо drunk – человек в нетрезвом состоянии;
 - intersex вместо hermaphrodite (обоеполость) – соединяет признаки и мужского, и женского пола;
 - deviant behavior вместо unacceptable behavior – порицаемое поведение.
- 2) Эмоционально-экспрессивные:
- big-boned вместо overweight – мягкая оценка людей с лишним весом;
 - senior citizens вместо elderly – во избежание обид со стороны взрослых людей;
 - of classic proportions вместо fat – отсылка к тому времени, где полнота считалась красивой;
 - plus size clothing вместо clothes for overweight – одежда размера плюс;
 - firewater вместо alcohol – горячительные алкогольные напитки.
- 3) Функционально-стилистические:
- needy, deprived вместо poor – без оценки для людей с финансовыми трудностями;
 - asocial вместо dregs of society – для пьяниц, бомжей, падших людей;
 - thrift вместо greed, prudence – бережливость;
 - second-handed вместо used – бывший в использовании;
 - genocide вместо murder – массовое истребление народа по национальным, расовым, религиозным принадлежностям.
- 4) Метафорические:
- between jobs вместо unemployed – временное пребывание без места работы;
 - genuine imitation leather вместо animal skin – лейбл на одежде, где кожа не натуральная, но совсем как настоящая;
 - windy вместо loose lifestyle – дурной образ жизни, ветреность;
 - double standard вместо segregation by sex – несправедливое поведение, разное отношение в зависимости от пола.

Таким образом, принципы уважения, толерантности, кооперации позволяют использовать фразеологические эффемизмы, которые обеспечивают эффективную коммуникацию

в обществе. Смягчая речь, данные языковые обороты не вызывают негативных последствий коммуникации, отвечают всем правилам взаимодействия между единицами социума. Они помогают скрыть нежелательные смыслы слов, не вызывают дискомфорт у говорящих, не задевают чувств определенной возрастной, социальной или национальной группы.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бориснёв С. В. Социология коммуникации: Учеб. пособие для вузов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 270 с.
- 2 Sillars, A.L., & Vangelisti, A.L. (2006). Communication: Basic properties and their relevance to relationship research. In A. L. Vangelisti & D. Perlman (Eds.). *The Cambridge Handbook of Personal Relationships* (pp. 331—351). New York: Cambridge University Press.
- 3 Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 590 с.
- 4 Москвин В. П. Эффемизмы в лексической системе современного русского языка. – М. : Ленанд, 2010. – 264 с.
- 5 Крысин, Л. П. Эффемизмы в современной русской речи / Л.П. Крысин. // *Русское слово, свое и чужое. Исследования по современному русскому языку и социолингвистике.* – М. : Языки славян. культуры, 2004. – 888 с.

THE MAIN FEATURES OF RELIGIOUS DISCOURSE

ORDABAYEVA ZH. YE.

PhD, Toraighyrov University, Pavlodar

ZHUMASHEVA A. SH.

Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar

Religion is a phenomenon well-known to every person. All existing institutions have emerged precisely from the religious, and although connections are now lost, it was the institute of religion that served as the primary basis of such institutions as the Institute, schools, medicine, and even to some extent the institute of politics.

Religion in its most general form is a certain worldview and attitude, as well as the behavior of an individual and certain cult actions based on the belief in the existence of a higher power that is of God. Thus, in a narrow sense, religious discourse is a set of speech acts that are used in the religious sphere; in a broad sense, it is a set of certain actions

aimed at introducing a person to faith, a set of speech act complexes accompanying the process of interaction of communicants. Wherever religious discourse takes place, one of its main tasks can be formulated as follows: to express the aspirations, prayers, hopes of a believer, to find spiritual nourishment, support (either from followers of the same faith or from the Almighty). The development and forms of existence of religious discourse are determined by its goals: a) to receive support from God; b) to purify the soul; c) to call the closest people to faith and repentance; d) to confirm believers in faith and virtue; e) through a ritual to realize their belonging to a particular denomination.

The central institution of religious discourse is the temple. However, the boundaries of religious discourse go far beyond the temple and limiting it only to the temple can significantly narrow and distort the essence of this type of discourse. A number of subspecies of religious communication can be distinguished depending on the type of situation and the specifics of the communicants' relationships: a) communication in the temple as the main religious institution, which is characterized by a high degree of cliché, ritualization and theatricality; b) communication in small religious groups — the process of communication takes place not in the temple, but outside it; c) human communication with God — those cases when a believer does not need intermediaries to turn to God, the most striking example of such communication is a prayer [1].

Ritual plays an important role in religious discourse. Most of the verbal and non-verbal actions of religious discourse are rigidly ritualized. If we conduct an experiment and try to remove the verbal component from any other type of discourse, discourse will simply cease to exist — whether we are talking about political, pedagogical, scientific or any other type of communication. The “deprivation” of the verbal content of religious discourse does not stop its existence, but only translates this communication into a slightly different hypostasis — silent (based on gestures and body movements) communication with the Highest principle — that is why only in religious discourse such a genre as “silent inner prayer”, “prayer in the soul” is distinguished. In any other type of discourse, speech activity comes first, and concrete actions, fixed, established ritual only reinforce it: “many political actions by their nature are speech actions... political activity in general is reduced to linguistic activity...” [2]. This statement, made in relation to political discourse, is also true for many other types of communication — scientific, artistic, pedagogical, etc. In religious discourse, ritual is brought to its highest level, is elevated to the absolute, being the basis, the basis of religious

communication. Sometimes, in religious discourse, verbal actions recede into the background in importance, ritual comes to the fore: “the totality and the established sequence of ritual actions when performing a religious act; a custom-developed order of doing something, a ceremonial; a standard signal behavioral act” [3].

When analyzing the reference structure of religious discourse, it is advisable to distinguish four main components of this structure: subjects of religion, religious trends (teachings, concepts), religious philosophy, religious actions. The category of subjects of religion is the leading one and includes: religious institutions and their representatives (temple, church, synagogue, mosque — bishop, archbishop, metropolitan, rabbi, mullah), agents of religion (various religious movements and their supporters — Judaists, Christians, Islamists, Mormons), religious anthroponyms (names of famous religious figures), religious systems and trends (Christianity, Catholicism, Judaism, Islam), religious philosophy (religious values, principles and symbols: “faith”, “brotherhood”, “equality”, “love”, “prosperity”, “pacification”, “spiritual freedom”, “salvation”, “eternal life”), religious actions (“ablution”, “sermon”, “confession”). Each of these groups is an integral part of a single whole, forming an institution of religion with its own specific features of construction and functioning, tasks and functions performed.

Like any other kind of discourse, religious discourse operates with its own signs. The semiotic space of religious discourse is formed by both verbal and nonverbal signs. Numerous signs-artifacts function in religious discourse. Artifacts may include: designations of the decoration and objects of the temple (carpets, mihrab, altar, iconostasis), items of clothing and headdresses of priests (kufiya, mantle, mitre, cassock), objects of religious worship (censer, icon), buildings and structures — both types of temple structures and objects, parts of the temple itself (minaret, pulpit, bell tower,). The signs also include a variety of bows. In a religious context, bowing (bowing of the head and body) expresses humility, reverence for God. In terms of religion, great (or earthly) and small (waist) bows are distinguished, which are performed at various, strictly defined moments of church service [4]. In some situations, in religious discourse, the clergyman himself acts as a kind of sign: imam, priest, monk, nun, etc.

Speaking about the iconic nature of religious discourse, it should be mentioned about the functions that this type of communication performs. All the functions of religious discourse can be combined into two large classes: general and particular, the latter of which, in turn,

are also heterogeneous and include a number of subtypes. Among the general ones, representative, communicative, appellative, expressive or emotive, phatic and informative functions should be noted. It seems to us possible to combine all the so-called private functions of religious discourse into three classes: 1) functions regulating the basic principles of the existence of society as a whole (the function of prospection / introspection, the function of interpreting reality, the function of disseminating information); 2) functions regulating relations between members of a given society (the function of religious differentiation, the function of religious orientation, the function of religious solidarity); 3) functions that regulate the inner worldview, the worldview of a particular individual — prescriptive, prohibitive, voluntary, inspirational, prayerful, complimentary functions.

Religious discourse has its own special concepts. According to the degree of “belonging” to the religious sphere, it seems possible to divide all the concepts of religious discourse into primary ones, that is, those that originally belonged to the sphere of religion, and then passed into the non-religious sphere such as God, hell, heaven, sin, spirit, soul, temple; and secondary ones - those that cover as a sphere religious, as well as secular, secular, with a clear predominance of functioning in the secular sphere: law, punishment, love, etc. It seems possible to talk about a kind of division of the whole set of these concepts into groups or classes, depending on their relationship to religious discourse: a) concepts of the religious sphere, those whose associative field is somehow closed by the sphere of religious discourse or inevitably remains within religious associations: God, faith, spirit, soul, sin; b) concepts that originally arose within the framework of religious discourse, and then went beyond the specified framework and function equally in religious discourse and in a sphere far from religion: hell, heaven, temple; c) concepts that have been transferred to religious discourse from universal communication and currently have a fairly wide associative potential: miracle, law, punishment, fear, love. A special conceptual sphere distinguishes religious discourse among other types of institutional communication.

Due to its didactic orientation, religious discourse remains an endless source of value prescriptions for man. Most of the values of religious discourse are represented by abstract entities — the values of goodness, faith, truth, wisdom, love, etc. are emphasized. In religious discourse, values are also realized, represented by quite specific substances “any fragment of the world, for example, a desert, can become value-colored. The whole culture is a set of absolute values created by man, it is an

expression of human relations in objects, actions, words to which people attach meaning, value” [5].

The whole system of values of religious discourse can be represented as a kind of oppositions; practically all concepts related to the category of values have their absolute opposite — “anti-value”: good - evil, life - death, truth - lie, earthly - divine. In addition, analyzing the values of religious discourse, it seems possible to identify various types of modality that find realization in religious discourse and that complement the value picture of the latter: the modality of evaluation (“Accept my teaching, not silver; knowledge is better than selected gold”); the modality of motivation and obligation (“Walk in the way of the good, and keep to the paths of the righteous, turn away from evil”); the modality of desire and request (“Lord! Hear my prayer, and let my cry come to You..”); modality of preference and advice (“Seek the Lord and His strength, seek His face always. Remember His miracles that He has done, His signs and the judgments of His mouth, you, the seed of Abraham, His servants...”); modality of warning and prohibition (“Do not turn to the right or to the left; remove your foot from evil”); the modality of the threat (“To him who has transgressed the boundaries of what is permissible and has given preference to worldly life, Hell will be a haven” (Quran, 79:37-39)).

The value picture of religious discourse would be incomplete without considering the issues of precedent of religious discourse. Precedent acts to some extent as an indicator of the value significance of a text fragment. We can talk about the external and internal precedent of religious discourse. By internal precedent we mean the reproducibility of well-known primary samples of religious discourse — fragments of Holy Scripture in the process of constructing secondary genre samples of religious discourse - primarily during the sermon. Speaking of external precedent, it seems appropriate to indicate the traditionally distinguished classes of precedent phenomena: precedent names, precedent statements, precedent situations, each of which, however, has a number of features of construction and functioning within the framework of religious discourse.

Individual names that are included in the cognitive base have the status of precedent, i.e. the invariant representation of the “cultural pre-meta” designated by them is common to all members of the linguistic and cultural community. In religious discourse, both common names can be classified as precedent: “angel”, “Satan”, “God”, “pope”, and proper names: “Isa/Jesus”, “Musa/Moses”; as well as proper names, due to their frequent use, partially and in a number of contexts passed into the category of common nouns: “Adam”, “Eve”, “Lord”, “Almighty”.

In addition, the paremiological fund of both Russian and English is replete with precedent statements that have a religious basis: “to do your bit”; “all in good time”; “the voice of one crying in the desert”; “the gift of God”; “forbidden fruit”; “the malice of the day”; “stumbling block”; and others. Precedent statements functioning within the framework of religious discourse can be divided into: a) canonical — used without changes; b) transformed, those in which there are changes. Within the framework of transformed utterances, one can distinguish those in which there is: substitution (instead of any canonical word, another is used and the semantic load falls on it); contamination (combining two precedent utterances into one); change in the semantic vector of the utterance.

With regard to religious discourse, it is possible and even necessary to talk about such a category as a precedent phenomenon. The allocation of this category within the framework of religious discourse is determined by the peculiarities of this type of communication. The category of precedent phenomena of religious discourse includes: a) various concepts characteristic of religious discourse, such as “fasting”, “prayer”, “religious commandments”, “act of purification”, “confession”, “descent of the sacred fire”, etc.; b) gestures characteristic of religious discourse: “bow to the ground”, “waist bow”, etc.; c) abstract concepts: “apocalypse”, “sin”, “temptation”, etc. All the precedent phenomena of religious discourse allow us to penetrate deeper into its structure

The selection of genres in religious discourse seems to be somewhat complicated, which is determined by a) the complex nature of communication, since a person communicates with God or God with a person, while any utterance outgrows its boundaries and becomes an event; b) the complex nature of illocutionary potential, a set of intentions that reveal rather complex configurations.

Based on the peculiarities of the generation and functioning of religious discourse, it is expedient and acceptable to distinguish primary and secondary speech genres. The primary ones include the speech genres of hadith, parables and prayers, as individual typed samples of structurally semantic and value models that originated in religious discourse, and after that received widespread functioning outside the religious context (parables). The category of secondary genres includes speech genres that represent a kind of interpretation and modification of primary religious samples, i.e. texts of Holy Scripture (the Quran, the Gospel) as a whole, based on them compositionally, situationally and on value basis — sermon, confession [5].

Religious discourse is an education with a complex genre structure, a rich system of values and concepts, as well as a number of specific features at the linguistic level.

REFERENCES

- 1 Karasik V. I. Language circle: personality, concepts, discourse [Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs].- Volgograd, 2002. (in Russian)
- 2 Sheigal E. I. Semiotics of political discourse [Semiotika politicheskogo diskursa].- M., 2004. p. 27. (in Russian)
- 3 Toporov V. N. Myth. The ritual. Symbol. Image: Research in the field of mythopoetic [Obraz: Issledovaniya v oblasti mifopoeticheskogo].- M., 1995. p. 446. (in Russian)
- 4 Morozova E. B. Bow as an etiquette gesture [Poklon kak etiketnyy zhest]. // Moscow Linguistic Journal. Vol. 7/2. M., 2003. p. 58. (in Russian)
- 5 Maslova V. A. Introduction to linguoculturology [Vvedeniye v lingvokul'turologiyu].- M., 1997. p. 83. (in Russian)
- 6 Bobireva Ye. V. Religious discourse: values and genres [Religioznyy diskurs: tsennosti i zhanry].// Knowledge. Understanding. Skill., 2008 - №1. pp. 162-167 (in Russian)

FEATURES OF THE GERMAN PRESS DISCOURSE

POGOZHEVA Y. Y.

PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar

The reader's modern generation is gradually turning into consumers of information products. Journalism and even informational, analytical articles turn into a separate type of marketing materials to promote individual points of view and, importantly, to create a certain psycho-emotional mood with a minimum of information exchange. The so-called «dialogue» between the reader and the journalist turns into an emotionally expressive “stuffing”, more often of a negative nature.

The relevance of the article is due to the following factors:

- The press interests transformation (due to the change in the emphasis of social and human development) from the ethical, ideological and educational field to the pragmatic and manipulative.

- The extreme dependence of the modern individual on the info sphere, the virtual digital information space, which was also exacerbated by measures to counter the spread of the coronavirus. They are remote work, distance education, the transfer of communications to a virtual environment.

- A decrease in the quality of modern literature, culture, art, science, human material, and threshold values of thinking and consciousness.

The research material was thirty articles which were published in 2021-2022 by the following periodicals, considered the most authoritative among German readers: “Der Spiegel”, “Die Welt”, “Der Tagesspiegel”, “Die Zeit”, and «FrankfurterAllgemeineZeitung». The articles represent the sections “Culture”, “Economics”, “Politics”. The articles were selected by a continuous sampling method.

All publication works, including in an online format which are nationwide, and even European features. Their publications have a high level of citation frequency, their opinion is taken into account by the largest news agencies in the world, their influence extends far beyond Germany and Europe.

The selection of articles was carried out in a random order without any individual preferences by the continuous sampling method. The articles under consideration are grouped under thematic headings: «Culture», «Politics», «Economics».

The following publications were selected for describing lexical and grammatical means of articles in the section «Culture»: «Der Spiegel» (2 articles), «Die Welt» (1 article), «Der Tagesspiegel» (2 articles), «Die Zeit» (3 articles), «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (1 article).

These category publications are characterized by a fairly large number of lexical and grammatical means. The articles are aimed at a thoughtful, reader understanding who will appreciate the author’s efforts to create a coherent and consistent image. The use of a large number of borrowings, historicisms and even dialectisms, which is unusual for central publications, is fully justified by the authors’ goals. Despite the small volumes of articles – from 290 to 1000 words (including articles) – they are quite informative, although all the factual information can fit articles headings and subheadings. But the main body of articles in this category works precisely to create the impression, the right mood, performing the functions of a stimulator and stabilizer of the psych emotional recipient state. In one case, it is a state of euphoria from a bright and enchanting show, in the other – a deep seal, regret, feelings of great loss and complicity from the death of the musician.

It is necessary to note the long sentences predominance over short ones, which are the presentation features in this particular category. The use of long sentences allows you to combine more complex and deep ideas in one mental frame, slow down the perception time, and create conditions for a more complete immersion in the publication plot.

Articles of the heading “Culture”, first of all, differ precisely in long complex sentences with several predicative parts, additional constructions. Sometimes an article of 300-350 words (including articles) may consist of 10-12 sentences. Thus, we can talk about the almost complete, 100% long sentences predominance.

In addition, there is a certain number of tropes, among which it is necessary to note metaphors, which make up 5% of the total number of words of independent parts of speech [1, p.56]. Antitheses – 2% in individual articles – are more a means of describing some new culture manifestations of new time or a means of direct oppositions “life – art”, “culture – politics”, “war – culture”.

It is necessary to note the presence of dialectics, a small number of which does not allow us to talk about their use tendency. But the fact of their presence slightly changes the overall picture of the literary language dominance in Germany.

A small number (3%) rhetorical question of the total mass and exclamations attracts attention. A certain number of historicisms (4%) are significantly inferior to Anglicism and Americanisms, including both proper names and barbarisms – 7% of the total number words of independent parts of speech (up to 17% in individual publications).

The eleven articles of the following publications are considered under the heading «Politics»: «Der Spiegel» (4 articles), «Die Welt» (2 articles), «Der Tagesspiegel» (1 article), «Die Zeit» (2 articles), «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (2 articles).

Articles devoted to politics can be divided into two groups according to their political orientation. When it comes to domestic politics, the language becomes less official, there is a sense of slight irony, especially when it comes to elections. Any problems are discussed more freely, and the author’s position is more or less clear, which reflects the means expression use, journalistic modality.

Another thing is articles devoted to foreign policy events and problems. The language is often dry and monotonous, but there is a certain tension and understanding behind the smooth wall of the official style, vocabulary of socio-political content and cliches. It seems that this happens due to strict editing and strict guidelines, which take the form of

persistent recommendations. The articles resemble printing text messages that are issued by neural networks of an advanced interface, which also suggests some thoughts. Political articles play the role of a mouthpiece of the German government, which indicates the direction of attention and actions of the government and the legislature. Publications of this orientation also serve as a kind of report on activities of their country population and a demonstration of intentions for others, including not entirely friendly states. Therefore, the language in this type publications is dry, strict and thoroughly official which relatively easy to translate with the help of an ordinary pocket dictionary, quite simple and understandable [2].

The main lexical means of articles under the heading «Politics» are expected to be political and legal terms and commonly used words from the field of jurisprudence, politics, economics, diplomacy and even theology. On average, the share of such words is 10% of the total number of words of independent parts of speech.

A great interest is the inclusion of legal formulations from court decisions, interstate documents, excerpts from diplomatic correspondence, where hard uncompromising messages and even threats can be easily seen behind the soft tone of euphemistic parables of the official style and high-sounding phrases. The share of euphemisms is 12%, and in some articles the number of euphemisms directly depends on the sharpness and dialogue intensity.

The imagery and expressiveness of the language of political dialogue tends to zero, the use of tropes and figures is within the statistical error. Another thing is when it comes to internal politics. There is a penetration of metaphor-metonymic transference into the political language, but such tropes use is rather a consequence of a tendency to save linguistic resources and create certain symbols not in the field of discourse, but in political life itself. Tropes in this case are an alternative means of naming new and temporary phenomena not being a means of expression or modality.

The share of simple sentences for articles of the heading «Politics» is 80%, the remaining 20% divide almost equally long sentences and short ones.

Articles of the following periodicals of Germany were selected for the analysis of articles in the section «Economics»: «Der Spiegel» (1 article), «Die Welt» (1 article), «Der Tagesspiegel» (2 articles), «Die Zeit» (6 articles).

Abrupt changes in style are not typical for articles of a political orientation, which is more similar to the official-business one. Expression is more common in the quoted phrases of politicians and business representatives, but their comments do not carry any maximum or minimum values. In fact, the use of metaphors often excites involuntarily attention, which in an era of crisis is quite dangerous. Moreover, if the author and editor know the system of fears and phobias of citizens and residents of Germany, which in sociology and psychology are called “German fear”, then they will not cultivate them [3].

Therefore, euphemisms and periphrases are more common in publications of this kind, which mitigate the effect of a negative mood from unpleasant news. It should be understood that the Federal Republic of Germany is a state with highly developed and very subtle integrative ties with almost the entire world. Products with high VAT, a well-organized structure, educated and able-bodied specialists are a consequence of the extreme scarcity of natural resources, which also determines the dependence of the national economy on imports of resources, fuel and raw materials.

And the articles are addressed primarily to German citizens, thus being a kind of dialogue between the government and the population through the media, which also causes restrictions in the choice of language media.

The lack of stylistic means also indicates style, as well as the presence of a large number of tropes and figures.

The most used means of creating a business atmosphere were terms and common words, phrases and the fields of economics and finance in the articles of the rubric «Economics». Making up an average of up to 10% of all words of independent parts of speech (excluding articles), in some articles words of this kind have a share of up to 16% of the total number of all nouns in the text.

The most common type of trope that is used in all articles, which is euphemisms (5%), 15% in individual articles. The difference in indicators indicates a high degree of the tropes penetration of this villa into the culture of the official language, it is difficult to isolate them due to their implicitness in everyday speech. In addition, sometimes a euphemism is built on the type of common periphrasis, when instead of one word, capacious in meaning and extremely truthful, phrases are built, which are then changed to other, often more cumbersome and therefore less truthful constructions.

There are a number of metaphorical and metonymic constructions and antithesis, but despite the small volume of articles (300 – 350 words), their share is vanishingly small, and within the framework of the study it does not allow us to talk about their tendentious use.

It should be noted that articles of this type support the general trend towards simplification of syntactic constructions. The main means of presentation is a simple non-distributed sentence of a narrative type, which is 75% of the total number. There are a number of short sentences that have the functions of author's remarks. Complex sentences are not used.

As follows from the analysis of the language tools use in the discourse of the German press, the more frequent use of tropes and figures is characteristic of articles devoted to culture. The predominance of long sentences is noticeable in addition, in the publications of this column, which in principle is more characteristic of fiction than of newspaper articles. The authors of the articles act as expressionist artists, creating vivid images of varying detail degrees, even if they are reporting from the field, or, less often, in the role of critics - art historians conducting thoughtful and biased analysis.

As mentioned above, the articles of the "Politics" rubric can be divided into two vector groups, depending on the direction of publication. If the language of a foreign policy article is characterized by features of an officially business style, with short, verified calculations, a simpler language using a large number of terminology and euphemisms. Then for political articles of "internal use" it is permissible to use tropes, figures, the general mood and tone of the article resembles satirical and humorous feuilletons. The main task of such articles of the "Politics" column is to demonstrate the productive work of the authorities, both local and federal, to depict the dynamic political life of a democratic society.

Articles devoted to the economy of Germany, expectedly resembled the transcription of the reports of statistical agencies - figures, percentage ratios, an abundance of highly specialized terms and common words from the field of economics and finance. The low, almost zero percentage of the use of expressive language tools says more about the generally accepted trend in the German press (which is not openly talked about), not to create a stir around the coming negative changes and existing problems. Moreover the articles themselves are built on allegorical constructions using euphemisms for reducing the severity of the negative aspects.

Thus, the tasks of the press discourse can be achieved both with the help of large-scale, layered use of linguistic means of expression, and with the restriction of their use.

REFERENCES

- 1 Брандес М. П. Стилистика немецкого языка: учебник для институтов и факультетов иностранных языков – М. : Высшая школа, 1990. – 320 с.
- 2 Brot // Германия. Лингвострановедческий словарь. – URL: https://germany_de_ru.academic.ru/698/Brot
- 3 Золовкин С. Эзопов язык германского бюрократа – URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/ehzopov-yazyk-germanskogo-byurokrata-47731/>.

О ПРИМЕНЕНИИ ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ЗАДАНИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

СЕДЫХ Д. В.

учитель английского языка, Экономический лицей, г. Семей

Интернационализация всех сфер жизни современного общества, вхождение его в мировое сообщество делает важным владение иностранными языками. Современность выдвигает по отношению к изучению иностранных языков довольно жесткие требования. Владение английским языком, например, является необходимым условием карьерного роста, порой даже более важным, чем хороший диплом престижного вуза. У выпускников появилась возможность жить, учиться и работать в любой точке мира. В этой связи позиции английского языка как важнейшего средства международного общения все более усиливаются. Следовательно, актуальным становится вопрос изучения иностранного языка и обучения иностранному языку и, соответственно, создания условий для их эффективного изучения и обучения, к которым, в первую очередь, могут быть отнесены компетенции учителя иностранного языка, учебно-методический комплекс, организация и построение урока, иные условия (например, мотивация учащихся, использование эффективных методик обучения и пр.). Практико-ориентированные задания, описываемые в данном исследовании, могут быть одним из таких инструментов – эффективным, мотивирующим – так как эти задания ориентированы на конечную коммуникативную цель обучения и предполагают использование приобретенных знаний, умений и навыков для решения коммуникативной задачи.

Как известно, главная цель обучения иностранному языку в общеобразовательной школе – подготовка учащихся к реальной межкультурной коммуникации в различных сферах общения и формировании у них коммуникативной компетенции. Формирование коммуникативной компетенции невозможно без языковой компетенции. Языковая компетенция очень важна, так как она влияет на языковую грамотность речи, на готовность к пониманию иноязычной речи в пределах обусловленной программными документами тематики и проблематики общения.

Для формирования языковой компетенции учителя прибегают к использованию разнообразных упражнений, рассматривая процесс обучения как непрерывную цепочку выполняемых по порядку определенных упражнений. По мнению С.Ф. Шатилова, упражнение – планомерное организованное выполнение последовательных действий в целях овладения ими или повышения их качества в учебных условиях [1]. Качество выполнения упражнений отражается на том, с каким успехом происходит процесс овладения различными видами речевой деятельностью на иностранном языке.

В методической литературе существует огромное количество типологий упражнений и их классификаций. На современном этапе развития методической науки утвердилась типология упражнений, включающая языковые (подготовительные, предречевые, тренировочные), условно-речевые (условно-коммуникативные) и речевые (коммуникативные, подлинно коммуникативные) упражнения. Эта классификация упражнений реализует три этапа формирования навыков: 1) ознакомление, 2) тренировка, 3) применение [2]. Для каждого этапа свой блок упражнений, включающий в себя соответствующие ему конкретные типы упражнений.

Однако, для учителя важно не просто использовать различные типы упражнений на своих уроках, а показать ученикам практическое применение их знаний, умений и навыков. Изучая иностранный язык, учащиеся находятся вне языкового окружения, в связи с этим недостаточно насытить урок разнообразными упражнениями, необходимо предоставить возможность мыслить, решать какие-либо проблемы, которые стимулируют интеллектуальную деятельность, позволяют рассуждать над возможными путями решения этих проблем. Одним из главных аспектов является формирование мотивации к изучению иностранного языка в образовательном процессе.

Для прочного усвоения знаний требуется сформировать позитивное отношение, интерес учащихся к изучаемому

материалу. Если материал интересный, знакомый и лично значимый, он обычно воспринимается как менее трудный. В этой связи учитель должен организовать учебный процесс так, чтобы урок стал познавательным, творческим, в котором учебная деятельность обучающихся становится успешной, а знания будут востребованы. Чтобы решить эту задачу можно применить практико-ориентированные упражнения. Под практико-ориентированными заданиями понимаются задания из повседневной жизни, связанные с формированием практических навыков, в том числе с использованием элементов профессиональной деятельности; текстовое задание, носящее не только дидактический характер, но и достоверность описываемой ситуации, и доступность ее разрешения средствами школьного курса [3].

Приведем конкретные примеры применения этих заданий с использованием УМК для учащихся 8 класса общеобразовательной школы «EXCEL for Kazakhstan GRADE 8», соавторами которого являются Вирджиния Эванс, Дженни Дулей, Боб Оби и Наталья Мухамеджанова (Virginia Evans, Jenny Dooley, Bob Obee and N. Mukhamedjanova). Это результат совместного проекта казахстанских авторов и британского издательства «EXPRESS PUBLISHING» (2018).

Работая с данным методическим комплектом хочется заметить, что авторы ставят своей целью развитие коммуникативных навыков учащихся, мотивируя их к речемыслительной деятельности на уроках – это в свою очередь является одним из важных аспектов в изучении иностранного языка. В каждом разделе на этапе ознакомления и первичного закрепления языкового материала предлагаются чаще всего такие языковые упражнения, как упражнения на идентификацию и дифференциацию, упражнения в трансформации и конструктивные упражнения. Данные упражнения знакомят учащихся с новыми словами, помогают частично их усвоить, являются первичной тренировкой изучаемого языкового материала [4, с. 81].

На этапе тренировки языкового материала учащимся предлагается выполнить имитативные, подстановочные и трансформационные упражнения. В них учащимся приведен речевой образец для решения коммуникативной задачи. Это может быть описание, используя образец, выражение отношения к высказыванию [4, с. 77, 83].

На этапе применения языкового материала в речи в УМК представлен широкий спектр речевых упражнений. Цель данных

упражнений приучить учащихся использовать изученный материал спонтанно, не фокусируя внимание на его форме и правилах употребления. Их успешное выполнение свидетельствует о полном усвоении языкового материала. Например, вопросно-ответные (составить вопросы по тексту и подготовить ответы на них), ситуативные (составление диалога по заданной теме), репродуктивные (составить детальный пересказ текста или передать основное содержание прочитанного текста [4, с. 75, 83].

Для того, чтобы усилить практический аспект подготовки учащихся на основе материала данного УМК, помочь учащимся оценивать значимость, практическую востребованность приобретаемых знаний и умений, не только применять имеющийся у них жизненный опыт, но и формировать новый опыт на основе вновь приобретаемых знаний, именно на данном этапе урока (так как для успешного выполнения таких заданий необходимо знание лексики и грамматики английского языка) можно предложить следующие практико-ориентированные задания:

Таблица 1 – Возможности трансформации заданий УМК «EXCEL for Kazakhstan GRADE 8»

№	Тема	Задание в учебнике	Практико-ориентированное задание
1	«The steppe: A golden treasure»	Read the text and make notes under the headings NAME-WEATHER-WILDLIFE-AGRICULTURAL PRODUCTS-NATURAL RESOURCES-ENVIRONMENTAL THREATS in your notebook. Use your notes to present the steppe to the class. [4, с. 7]	Foreigners don't know about the importance of the steppe for Kazakh people. Work in pairs or in small groups. Role-play the dialogue between a guide and a tourist/tourists about the importance of the steppe in Kazakh culture.
2	«Unique structures»	Work in pairs. Compare and contrast the two buildings in the texts. Use Present Simple, Past Simple and Present Perfect Active and Passive Forms. [4, с. 13]	A conference is held at the Economic Lyceum and you are one of the speakers. Present an eco-friendly building to the audience; be ready to answer the questions.
3	«I love weekends»	Work in pairs. Write down four questions based on the text "I love weekends". Exchange papers and answer your partner's questions. [4, с. 25]	Work in pairs. Discuss with your friend why you love weekends and exchange ideas of how to spend a weekend in your hometown. You can illustrate your dialogue with photos.

4	«Signs related to travel»	Explain the signs to the class [4, с. 75].	Imagine you are at the airport, there are a lot of signs there and you have some problems in understanding them. Act out a dialogue between a passenger and an airport staff, the airport staff will give an explanation of these signs.
5	«Illegal Souvenirs»	You work for an environmental group. Use the pictures and the texts to make a speech to your classmates about the importance of not buying illegal souvenirs [4, с. 84].	Imagine you are going through passport control. Act out a dialogue between a passport control officer and a traveller about the illegal souvenirs.

Согласно общепринятой классификации упражнений, упражнения из учебника «EXCEL for Kazakhstan GRADE 8», приведенные в таблице 1, относятся к речевым упражнениям, их цель – организовать учащихся использовать изученный материал по теме спонтанно, не фокусируя внимание на его форме и правилах употребления. Мы считаем, что их можно трансформировать в практико-ориентированные задания: «Представьте...», «Разыграйте диалог между...», «Обсудите с другом / с родителями...», «Вы - Дмитрий Баландин / тур агент, расскажите...», а также проведение круглого стола, члены которого обсуждают проблемный вопрос. Эти задания учат учащихся решать проблемную ситуацию в аэропорту, дома, во время конференции или круглого стола, в студии во время записи телепередачи, во время прохождения паспортного контроля; помогают учащимся научиться работать в паре, в группе, приходиться к одному мнению, при этом уважать мнение каждого участника ситуации. Они подготавливают учащихся к спонтанному высказыванию на основе предложенной информации. Разыгрывая диалоги, учащиеся понимают практическую направленность этих заданий, их связь с жизненными ситуациями, в следствии чего повышается интерес к изучению иностранного языка, развивается любознательность и творческая активность. Очень важно, что эти задания разнообразные и позволяют ученикам не столько воспроизводить знания, полученные на уроке, сколько их использовать.

Используя подобные практико-ориентированные задания, можно обеспечить более прочное усвоение информации, так как возникают ассоциации с конкретными действиями и событиями. Главная отличительная особенность этих заданий - формулировка,

призывающая к решению проблемной ситуации актуальной для учащихся, связь с жизнью, межпредметные связи. Практико-ориентированные задания способствуют интеграции знаний, побуждают учащихся использовать дополнительную литературу, что повышает интерес к учебе в целом, положительно влияет на прочность знаний и качество обученности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Шатилов, С.Ф. Актуальные проблемы методики обучения русскому языку иностранных учащихся / С. Ф. Шатилов. – Москва, 1985. – 268 с.

2 Мусаелян, И. Ф. О некоторых проблемах классификации системы упражнений в методике преподавания иностранных языков / И .Ф. Мусаелян // Современное педагогическое образование. – 2020. - № 5. – С. 61-68.

3 Шукшина, Ю. А. Практико-ориентированные учебные задания в системе обучения / Ю. А. Шукшина // Мир науки и образования. – 2016. – № 5. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/praktiko-orientirovannye-uchebnye-zadaniya-v-sisteme-obucheniya> (дата обращения: 05.04.2022).

4 Эванс, В. EXCEL for Kazakhstan GRADE 8 Student's book / В. Эванс, Д. Дулей, Н. Мухамеджанова. – Алматы : Express Publishing, 2018. – 166 с.

THE USE OF ARCHETYPES IN FAIRY TALES

SELEZNEVA X. S.

PhD student, Toraighyrov University, Pavlodar

ZHUMAESHVA A. SH.

Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar

A fairy tale is one of the genres of folklore or fiction. An epic, mostly prose work with a magical, heroic or everyday plot. The tale is characterized by the absence of claims to the historicity of the narration, the undisguised fictitiousness of the plot.

A. I. Nikiforov defines a fairy tale as "... oral stories that exist among the people for the purpose of entertainment. Events that have content unusual in the everyday sense and are distinguished by a special compositional and stylistic construction" [1, p. 7, translated from Russian]. V. P. Anikin emphasizes that fairy tales are "traditionally kept

by the people" narratives, drawing attention to the historical nature of these legends [2, p. 46, translated from Russian]. - a poetic work about fictitious persons and events, mainly with the participation of magical, fantastic forces" [3, p. 968, translated from Russian]. According to V. Ya. Propp, a fairy tale is a narrative genre with an oral form of existence. The purpose of a fairy tale is entertainment and edification [4]. The fairy tale is based on an unusual (fantastic, wonderful or worldly) event.

The term archetype became famous thanks to C. Jung and his works, in which he explains the essence of this concept as follows: at the same time, they are autochthonous individual products of unconscious origin... The prototype or archetype is the formulated result of the vast technical experience of countless ancestors. It is, so to speak, the psychic residue of innumerable experiences of the same type. [4, p. 175, translated from Russian]. C. Jung also proposed the name of the main archetypes, or, as he himself put it, the images through which the archetypal reality manifests itself, among them: Person, Shadow, Sage, Anima, Animus, Baby, Mother, Self, Hero, Sun, Spirit, Beast, Trickster, etc. He emphasized that there can be a great variety of archetypes, depending on life situations. Both Jung and many other theorists understand archetypes primarily not as plots, but as a set of key figures or objects-symbols that give rise to certain motives.

In his work "On the Literary Archetypes", the well-known researcher E. Meletinsky writes: "Representatives of analytical mythology extend their principles of analysis of myths to a fairy tale, as a result of which the images and episodes of a fairy tale narrative turn out to be symbols or even allegories of various levels in the ratio of conscious and unconscious" [5, p. 8, translated from Russian]. That is, fairy tales can be considered as the embodiment of the archetypal. For example, a fight with a dragon can be perceived as a fight against one's own demonic "shadow", the character of a fairy-tale witch can be interpreted as a transformed Great Mother, with whom the grandmother of Little Red Riding Hood coincides, and even the wolf who swallowed the last one. The wedding at the end of the fairy tale can be perceived as reconciliation with one's own spiritual world, as a manifestation of individuation, etc.

Recently, more and more researchers are turning to the topic of archetypes and their representation in fairy tales. So, as a result of the multidimensional content analysis of 145 Russian fairy tales carried out by A. V. Chernyshev, 12 fairy tale characters were identified, corresponding to the archetypes of antiquity: Mother (Stepmother),

Levsha, Tsar, Bogatyr, Koschey, Goldfish, Soldier, Vasilisa the Beautiful, Devil, Fool, Ivan Tsarevich, Baba Yaga. The selected fairy-tale characters were placed by the author in a field with two coordinates: the axis of motivations (Stability and control, Risk and skill, Belonging and possession, Independence and self-realization) and the axis of stages (Preparation: Archetypes of the family, Path: Archetypes of transformations and changes, Return: Archetypes royal court) and compared with archetypes.

Yu. M. Perevozkina gives a theoretical analysis of Slavic mythological characters, shows their connection with archetypes. The results of the author's research, which is aimed at studying the psychosemantic mythological space, demonstrate that the prototypes that are in myths form a polysemantic space of redundant meanings. In this regard, we can say that in myths, and as a result in fairy tales, there are archetypal elements.

The use of archetypes in fairy tales has also been analyzed in modern Russian science. So, in their studies, I.A. Vasilenko considered such images of fairy-tale heroes and anti-heroes as Ivanushka the Fool, Emelya, Zmei Gorynych, Baba Yaga, Chudo Yudo of the Sea, etc. As a result, I.A. Vasilenko singled out such archetypal traits of a Russian person as the importance of moral rather than material values in the behavior of heroes, the ability to restore "scold" justice, a tendency to seek the truth, the ability to "forge one's own happiness", etc. There are very few similar studies of English folk tales, which is an excellent material for further research.

Each archetype has its own "basic" formula, which encodes certain values and a life lesson that a person needs. Therefore, knowledge of archetypes is of great help to a person. He knows the patterns of development of life events, all the traps, possible trials. He is alerted to temptations and armed with tools to overcome difficulties. But the main thing is that he understands the meaning of current life circumstances. He is freed from empty mental anguish, the cause of which lies in the sense of the meaninglessness of all that's happening.

It should be noted that binarity is inherent in archetypes, and it can be seen in a fairy tale. Thus, the hero has to leave "his" realm to go to a "foreign" one, or to descend from the aboveground to the underworld (a hint at the duality of the world), to meet good/evil and mythical/ordinary characters. An important role in the fairy tale is also played by the oppositions "false/true", "obvious/secret", "visible/invisible", "close/distant", "old/young", "dead/alive", "rich/poor", "forest/home", "strong

/ weak", etc. In the narrative, one can always distinguish oppositions, at least in three dimensions - personal, bodily and social. So, in a fairy tale, "the personal in the spiritual aspect is realized as the opposition stupid/smart, and in the bodily aspect – as the opposition ugly/beautiful.

The archetype is older than the culture, so it is not transmitted by tradition, migration or speech. The archetype is an a priori form of the psyche and arises (starts) spontaneously everywhere. The archetype is closely related to the structure of the brain and is inherited by the individual along with the brain structure. It is a mental expression of the structure of the brain, an eternal readiness for the actualization of certain mental forms. Subjective experience is closely connected with archetypes and is carried out through certain universal mythological motifs or archetypal images expressed in a symbolic way. The latter are the main components of any religions, mythologies, legends and fairy tales of all times and peoples.

A fairy tale is an unconscious product of the imagination. But this is not a product of the imagination of one particular person, but the result of the collective creativity of many people, perhaps an entire nation. In other words, it is connected with the problems of more than one person, which means that it is more universal in its content.

All fairy-tale characters: fairies, dragons, witches and gnomes are archetypal images that exist in the deepest layers of the psyche. Whether consciously or not, they affect us because they are a psychological reality.

The main motive of most fairy tales is the struggle between good and evil. At the same time, the heroes who are on the side of good can be completely different, as well as those who oppose them. In such fairy tales, much depends on the moral, ethical and religious ideas of their time.

Drawing parallels between myth and fairy tale, philologist E. Meletinsky says that the fairy tale came out of myth, which at some point lost its sacred meaning, transferring collective interest into individual. If we single out the main stages of the process of transforming a myth into a fairy tale, then these include deritualization and desacralization, as well as the loss of ethnographic specificity, the replacement of mythical heroes with ordinary people, mythical time and space with fairy tale uncertainty, and even some others. Unlike the mythological one, it has rather a personal interest in its actions, rather than a collective public one. Meletinsky also speaks of the loss of the "Promethean" meaning in the actions of a cultural hero. The hero, if he has any good intentions in his actions, then acts for the benefit of himself and a narrow circle of people (king, father, family, etc.).

Thus, by analyzing fairy tales, we become closer to the psychology of archaic man, who from the depths of centuries conveys to us an amazing mythological world. Sazki are the fruit of the collective creativity of a whole people with their own ideas about morality, morality, heroism, life and death. The archetypes that are found in fairy tales are an inherited part of the psyche, in them one can see the relationship of a person to the world, the relationship of individual consciousness and the collective unconscious, according to Jung: “In myths and fairy tales, as in dreams, the soul tells its own story, and the interaction of archetypes is found in its natural frame. [6, p. 300, translated from Russian].

REFERENCES

- 1 Nikiforov, A. I. Fairy tale, its existence and carriers [Skazka, yeyo bytovaniye i nositeli]. – M.: Proseshchenie, 1930. – 105 p. (in Russian)
- 2 Anikin, V. I. Russian folk tale [Russkaya narodnaya skazka]. – M.: Uchpedgiz, 1959. – 186 p. (in Russian)
- 3 Ozhegov, S. I. Explanatory dictionary of the Russian language [Tolkovyy slovar russkogo yazyka] / S. I. Ozhegov, L. I. Skvortsov. – Moscow.: World and education, 2013. – 1376 p. (in Russian)
- 4 Propp, V. Ya. Russian fairy tale. Collection of works of V. Ya. Propp. [Russkaya skazka. Sobraniye trudov V. YA. Proppa] Scientific edition, comments by Yu. S. Rasskazov. – M.: Publishing house “Labyrinth”, 2000. – 416 p. (in Russian)
- 5 Jung C. G. Archetype and symbol [Arkhetip i simbol]. – M.: Kanon, 2015. – 336 p. (in Russian)
- 6 Meletinsky E. M. About literary archetypes [O literaturnykh arkhетipakh] / Russian State University for the Humanities. – M., 1994. – 136 p. (in Russian)
- 7 Jung C.G. Soul and myth: six archetypes [Dusha i mif: shest arkhетipov]. – Kyiv.: State Library of Ukraine for Youth, 1996. – 384 p. (in Russian)

THE PECULIARITIES OF METATEXT IN NEWSPAPER AND JOURNALESE DISCOURSE

SULEIMENOVA A. YE.

Master student, Toraighyrov University, Pavlodar

AKHMETBEKOVA A. M.

PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar

This article considers the features of metatext as a secondary text in the format of newspaper and journalesse discourses. The author’s vision of the phenomenon of newspaper and journalesse discourse is offered. The distinctive features of the discourse of a newspaper and journalesse work are listed and considered. The theme of the relevance and practical significance of the study of metatext in newspaper and journalesse texts is touched upon.

Despite the fact that the term “metatext” has been widely used in linguistics, semiotics, literary criticism and cultural studies in recent decades, there is still no clear scientific definition of it as a term. Therefore, from our point of view, it is necessary to distinguish between different interpretations of this term in modern humanities – in linguistics, semiotics, philology and literary criticism.

It should also be noted that any metatext belongs to the category of secondary texts and has all the features and characteristics inherent in this category. The allocation of metatexts in the corpus of secondary texts is possible on the basis of the connections that arise between the primary secondary texts, as well as their nature: a metatext created about a certain prototext is usually in a commentary relationship with it and is critical. At the same time, the parameter of intertextual relations is somewhat wider than the above-mentioned typological parameters, which makes it possible to combine into a group of metatexts some types of secondary texts identified on the basis of these parameters, for example, analyzing, commenting, imitation of texts, and so on [1, p.144].

The interest in this work is due to the fact that the discourse of newspaper and journalesse works is not only the basis, frame, background, but also acts as the style of thinking and speech of the author, which he/she puts into the material and which must be preserved in translation. Correctly translated discourse is a bridge between cultures and epochs. Newspaper and journalesse text should create a world in which the content, feelings, expressiveness and integrity of the reader’s perception are essential components [2, p.139].

Metatext, which is a “text in a text”, that is, a polytext phenomenon, is considered as a manifestation of the metalinguistic function of natural language. The language of the scientific text is characterized by a high degree of terminology. In this case, the metatext is a product of the interpretation of linguistic reality, which objectifies certain areas of knowledge about the language. The object of interpretation is a term, the semantization of which is carried out through a definition. Consequently, the definition as a metatext is included in the semantic structure of a scientific text as an integral component. It follows that not only whole texts, but also parts of them can acquire a metatextual character: preface, afterword, analytical articles, individual parts of the text (minitexts), etc. In explanatory terminological dictionaries, a definition is a minimal text explaining the meaning of the concept being defined [3, p.52]. In the framework of this study, the defining concept of the definition is essentially a metatext, since it semantizes the term through the text. Metatext (from the Greek. meta - after) - judgments made in a separate text, interpreting the content of another text, a literary-critical model for interpreting a work of art. In order for the reader to express his/her version of the content of the work, he/she will need to create a new text that reveals the meaning of what he/she read. It can also be ready-made metatexts, for example, critical textbook materials that characterize the work being studied.

The relevance of this article is due to the fact that today there is a small number of printed works that would consider the metatext in newspaper and journalese works. One of the most important tasks of this study is to address the issue of the correct understanding and interpretation of key expressions and clichés in the materials of magazines and newspapers. This approach is justified by the fact that these images were either created on the basis of discourse, or use this phenomenon as an integral part.

The role of metatext (metalanguage) is generalizing, interpreting, explicating, in a word, helping to see and understand the nature of language, linguistic phenomena, patterns of text construction from some other positions. The metatext is theoretical through and through, it implies an extended ontological interpretation of the phenomena of text and language. In the metatextual interpretation, the phenomena of text and language are likened to objects of a different nature. At the same time, they may undergo significant rethinking. In general, metatextual interpretation is aimed at simplifying the understanding of an object, finding a new elemental base for its description (although sometimes in

reality this turns into a complication of science, a heap of new subject) interpretations [4, p. 91].

In turn, modern newspaper and journalese discourse, on the one hand, is characterized by an abundance of clichéd forms, ready-to-use blocks, turns and speech stereotypes. On the other hand, journalism is replete with techniques and forms that are not fixed in the language and are constructed in the conditions of a certain speech situation with a certain communicative purpose. Among the variety of means that characterize modern newspaper and journalese discourse, a phenomenon is distinguished, which is manifested in the selection of an alternative plan of expression, aimed at informational and emotional impact on the addressee and, ultimately, achieving a positive communicative result. The mentioned phenomenon occurs in speech in those cases when the direct nomination does not meet the requirements of communication or does not fully satisfy them. One of the features of modern newspaper and journalese discourse is the simplification of the norms of the literary language due to the gradual convergence of the latter with the spoken language. Newspaper language is filled with clichés, the task of which is to quickly describe the situation.

In this sense, the study of newspaper and journalese discourse and its linguistic features is relevant due to the fact that journalism, as the most open and accessible to a large number of readers, is a reflection of the linguistic and social processes taking place in society. Responding to the needs of society, journalese discourse causes the emergence of new topical genres designed to meet the conditions for the development of public life. The role of mass media, including journalism, in society is constantly increasing. Appeared with the advent of an industrial-type society, mass communication is characterized primarily by the industrial method of information production and an indefinite range of addressees.

The texts of mass culture are primarily credited with such features as general accessibility and ease of perception. Text for a mass audience does not require internal concentration. At the same time, researchers of mass communication processes emphasize that ease of perception is achieved through the practice of simplifying the message, stamping texts, limiting the repertoire of code signifiers: “... often the addressee of the message can only check his set of stamps with what is presented in the text.” However, the presence of this trend does not unequivocally speak of the primitiveness of the texts. Mass communication is multilayered, its texts are designed for different depths of reading, that is, for different possibilities of decoding texts on the part of the addressees.

The analysis of codes of newspaper and journalese discourse as traces of text-generating practices of communicators allows us to draw some conclusions about the specific role of codes in journalism as a type of mass communication in structuring texts and organizing communication. This specificity manifests itself at several levels. Thus, newspaper and journalese discourse is a discourse that serves a wide area of social relations: political, economic, cultural, sports, etc. Newspaper and journalese discourse is used in political literature, it is represented by the mass media (media) - newspapers, magazines, radio, television, documentaries.

First, at the level of formation of objects of discourse, the most important of which are the event and the character. Journalese discourse constructs reality as a complex interaction of social forces that manifest order and chaos: the search for the new, the unexpected, the sensational is combined with the obligatory inclusion of this new in the known social order.

Secondly, at the level of formation of discursive concepts. The rules of conceptualization, construction of truth in journalese discourse are primarily associated with the political and ideological understanding of reality. At the same time, general cultural rules for the formation of true judgments also operate in the space of discourse, for example, those that implement symbolic cultural schemes (archetypes).

Thirdly, at the level of forming the positions of communicants in journalese discourse. Here, the specificity of journalese discourse is manifested in the orientation towards the widest and most diverse audience, owning various decoding practices, which activates those discursive practices that can make the text multi-addressed - open to different interpretations [5, p.128].

An important role in the implementation of this specificity at all levels is played by codes, which are understood as secondary semiotic systems operating on the basis of linguistic units - words, clichés, lexicons. The codes bear traces of discursive practices in the texts. The identification of semantic, syntagmatic and pragmatic aspects in the structure of each code made it possible to see the most characteristic features of the internal organization of codes both in individual texts and in the intertextual space of discourse [6, c.308].

The analysis of the role of codes in the processes of text formation allows, on the one hand, to conclude that communicants in the space of discourse obey anonymous and impersonal rules for encoding and decoding meaning, and on the other hand, the stock of semantic uncertainty

in the structure of any text makes it open to the implementation of various communicative strategies. This allows the addressee to freely realize his own plan; at the same time, the recipient is free to interpret the content of the text according to his/her own decoding strategies.

Thus, the proposed analysis of newspaper and journalese discourse codes can be considered as the first stage of a large study, important for identifying those patterns of text formation that do not depend entirely on the conscious aspirations of communicants, but are generated by the logic of discourse as a social formation, where metatext will be the key term of the study.

REFERENCES

- 1 Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд-е 5-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
- 2 Андриутенко Т. Я. Метатекст и его роль в интерпретации текста // Проблемы речевого общения. – М., 1981. – С. 127-150.
- 3 Кожевникова К. Об аспектах связности в тексте как целом // Синтаксис текста. – М., 1979. – С. 49–67.
- 4 Рябцева Н. К. Коммуникативный модус и метаречь // Логический анализ языка. Язык речевых действий. – М. : Наука, 1994. – С. 82-92.
- 5 Ахметбекова А. М. Лексикографические и метатекстовые характеристики терминологической дефиниции: монография. – Павлодар: Кереку, 2018. – 128 с.
- 6 Азаматова А. Х. Метаязык лингвистики: Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 308 с.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

ХАШИМ М.

магистрант, Ә. Маргулан ат.

Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.

КУЛАХМЕТОВА М. С.

филол.ғ. канд., қауымд. профессор, Ә. Маргулан ат.

Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Мемлекеттік білім беру стандартына сәйкес оқу мерзімінің 30 % астамы, оның ішінде ағылшын тілін үйрену үшін, оқушылардың

өздік жұмысына бөлінеді. Педагог білім тасымалдаушының рөлінен педагог-менеджер қатарына еніп отыр, яғни ол оқушылардың тұлғалық, шығармашылық қабілеттерін ашады, оқуға ынталандырады, болашақ мамандықты таңдай отырып өзін-өзі дамытуға, өздік жұмыс жасау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

А. Н. Джуринскийдің [1, 124 б.] педагогикалық сөздігі бойынша «өздік жұмыс - бұл оқытушының тікелей көмегін жүйелі түрде азайта отырып, оқу тапсырмаларын орындайтын оқушылардың іс-әрекетінің түрі».

Өздік жұмыс дербестікті, танымдық дағдылар мен икемдерді саналы және берік қалыптастыруға ықпал етеді.

Ағылшын тілі саласындағы оқушылардың дербес оқу әрекетіне ерекше көңіл бөлінеді. Мысалы, өздік жұмыс барысында мәтіннен кейінгі тапсырмаларды орындау үшін қосымша мәтіндерді, электрондық лексикалық-грамматикалық тесттер жинақтарын, рөлдік, проблемалық және шығармашылық оқу тапсырмаларын қолданамыз.

Оқытушының сыртқы басқаруының ықпалы қаншалықты мінсіз болса да, оқушыны оқытушыға тәуелді оқу әрекетінің объектісі ретінде қарастырады. Шетел мектептерін мысалға алсақ, онда бірінші сыныптан бастап ағылшын тілінде сөйлейтін елдерде «зерттеу әрекетінің негіздері» пәні енгізілгені білеміз. Бұл оқушыларға нақты міндеттер бойынша дербес шешім қабылдауға, шешім жолдарын өздері іздеуге талпынуға, мұғалімнің оқушының өздік білім беру әрекетін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда сипатталғандардың барлығы оқытушы мен оқушыларда ағылшын тілінен өздік жұмысты ұйымдастыруға құзыреттілік бағыттағы қажеттілігі белгілі бір дағдыларды қажет етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді [2, 94 б.].

Ағылшын тілін оқытуда өздік жұмыстың 4 түрі қолданылады:

Өздік жұмыстың бірінші түрі – тілдік қорды жинақтау үшін тілдік құралдармен (тілдік материалмен) жұмыс жасау болып табылады.

Ол үшін оқушы тақырып бойынша бейтаныс сөздер мен сөз тіркестерін жазып, сөздік дәптер жүргізеді. Мысал 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 – Сөздік дәптер

Words or phrases	Transcription	Translation
chef	[ʃef]	Шеф-даярлаушы

book	[bʊk]	Кітап
journey	[dʒɜːrni]	Саяхат

Тілдік материалды игеру тілдегі өздік жұмыстың жалпы құрылымы мен мазмұнында маңызды орын алады. Ең бастысы, сабаққа аудио жазбалар түрінде ұсынылған тақырыптар бойынша сөздерді ағылшын тілінде тыңдай алу мүмкіндігі болу керек. Тілдік құралдарды іріктеу немесе жинақтау, мәтінді талдау, жеке анықтамалық жазбалар-түсініктемелер жасауды негізгі жұмыс ретінде бөліп көрсетуге болады. Мұның бәрі электронды сөздіктер мен on-line сөздіктерінің көмегімен жүзеге асырылады, мысалы: ABBYY Lingvo 12 сөздігі оқушыға сөздің аудармасын тауып қана қоймай, сол сөзді ағылшын тілінде түсіндіруге, сонымен қатар сөз тіркестеріне мысалдар келтіріп, осы сөзбен мақал-мәтелдер ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл зерттеліп жатқан тілдің мәдениеті мен алуандығын танып білуге ықпал етеді. Www.cambridgedictionaryonline и www.oxford dictionary, on-line сияқты сөздіктер сөздің толық түсіндірме аудармасын береді.

Өздік жұмыстың екінші түрі – мәтінмен жұмыс. Оқу барысында оқушылар публицистикалық, көркем, газеттік және кәсіби бағытталған мәтіндермен танысады. Бұл жағдайда мәтін жеке тапсырмаларды орындауға арналған материал болып табылады. Мысалы, мәтіннен негізгі ойды түсіну, мәтінді қысқаша қайталау, қосымша лингвистикалық, мәдени және кәсіби білім алу. Оқушылардың өздік іс-әрекетінің өнімі ретінде сөздіктер – түсініктемелер, кәсіби өрнектердің жазбалары, белгілі бір әлеуметтік ортада қолданылатын басқа тілдерден енген (мысал, кәсіби жаргон); мәтін бойынша түсініктемелер, мәтінді егжей-тегжейлі талдау болуы мүмкін.

Өзіндік жұмыстың үшінші түрі – тыңдаудағы өздік тәжірибе. Тақырып бойынша диалогтар мен монологтар түрінде заманауи әндер мен оқу материалдарын тыңдау, ағылшын тілінде бейнефильмдерді көру танымдық сипатқа ие болады. Бұл түрдің ең маңызды міндеті – тыңдау дағдыларын жетілдіру, өйткені ағылшын тілін оқытудың шетелдік әдістемесінде тыңдау бірінші орынға қойылады. Тыңдау ағылшын тілінің тілдік, әлеуметтік-мәдени және кәсіби атмосферасын қалыптастырады. Өзін-өзі тыңдау тұрақты және тәрбиелік сипатта болуы керек. Тыңдау сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Өздік жұмыстың төртінші түрі – жазбаша сөйлеу тәжірибесі. Әдетте, жазбаша сөйлеудегі жеке тәжірибеде пәнаралық байланыстарды, оқу-зерттеушілік және шығармашылық қызметінің негізі болып табылады[3, 131 б.].

Ағылшын тілін үйрену саласында оқушының оқу құзыреттілігін қалыптастыру және өнімді оқу әрекетін дамытуда негізгі орын өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі бағалауға берілуі керек.

Ағылшын тілін меңгеру үрдісінде өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау тар және кең мағынада қарастырылады. Тар мағынада өзін-өзі бақылау оқу тапсырмасының нәтижесін және оны шешу жолдарын өзін-өзі бақылауға және бағалауға бағытталған оқу әрекетінің белгілі бір стратегиясы ретінде сипатталады. Яғни, тілдік құралдарды игеруде өздік бақылау әдістерін, компьютерлік тесттер арқылы өзін-өзі тестілеу, бақылау арқылы оқу, жазу және өзінің ауызша сөйлеуін тыңдау сияқты сәтті коммуникативті іс-әрекетерді атап өтуге болады.

Кең мағынада өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау жеке тұлғаның «мониторингке» қабілетін және өзінің оқу әрекеті үрдісінің сыни рефлексиясын білдіреді. «Мониторинг» (қадағалау) ұғымы, бір жағынан, «сырттай» өзін-өзі бақылаумен және оқу мәселесін шешу үрдісінде өзін-өзі бағалауымен байланысты. Екінші жағынан, тәжірибелі тіл үйренуші сөйлеу мен оқу әрекеттерін «сырттай» қадағалаумен қатар коммуникативті және оқу әрекетінің механизмдерін түсінудің және субъектінің өз әрекетін бағалаудың «іштей» өтетін процестермен қатар жүреді. Бұндағы түсініктің негізі жаңа/ізденіс үстіндегі ақпарат және бұл ақпаратты алу мен игеру әдістері болып табылады. Оқушылардың ішкі үрдістерін, өзінің «Менің» көрсете алатын әрекеттерді қадағалау және өзін-өзі бақылаудың түрі «рефлексивті өзін-өзі реттеу» деп аталды (Ю. Н. Кулюткиннің айтуы бойынша) және оқушының жеке қасиеті мен оқу субъектісі ретінде қалыптасуының көрсеткіші болып табылады.

Рефлексия және өзін-өзі бағалау оқушының жеке тұлға мен оқу әрекетінің субъектісі ретінде қалыптасқанын көрсетеді. Бұл тұрғыда өз тәжірибесінің рефлексиясы мен өзін-өзі бағалауы жалпы оқу және кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру құралы ретінде қарастырылуы мүмкін.

Өздік жұмыс істеудің маңызды бөлігі командада жұмыс істей алу қабілеті болып келеді.

Модульдер негізінде мемлекеттік білім беру стандарттарын енгізу аясында ағылшын тілін үйрену барысында өздік жұмыстың

маңызды рөлі оқытудағы құзыреттілік бағытын көрсетеді, оқушыларды терең және жүйелі білім алуға жетелейді, елдерді тану мәдениетін арттыруға, шығармашылық қызметпен айналысуға ықпал етеді, өзін-өзі дамытып, өзін-өзі тәрбиелей алатын, бәсекеге қабілетті болашақ маманға қажетті кәсіби қасиеттерін дамытады. Сонымен қатар, оқушыағылшын тілін меңгеру деңгейін өзін-өзі бағалауды жүргізеді. Сонымен қатар мұғаліммен ағылшын тілін үйрену кезіндегі талқылайды[4, 114 б.].

Ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың өздік жұмысын жүргізу әдістерін тәжірибе жүзінде қолдануды қарастырайық. Оқытудың инновациялық тәсілдерін қолдану сабақта оқушылардың өздік жұмысын ұйымдастыруда негіз болып табылады. Менің ойымша, келесі тәсілдер ең тиімді болып табылады:

- проблемалық оқыту, ол мұғалімнің жетекшілігімен проблемалық жағдайларды құруды және оқушылардың оларды шешу үшін белсенді жеке іс-әрекетін көздейтін оқу сабақтарын ұйымдастыруды білдіреді. Осының нәтижесінде оқушылардың білімін, дағдыларын шығармашылық түрде игеру және ойлау қабілеттерін дамыту жүзеге асады;

- жоба әдісі, оны орындау барысында оқушылар өз бетінше жұмыс істеуді үйренеді, танымдық іс-әрекет тәжірибесін меңгереді. Бұл әдіс ең қарапайым мектепте оқу үрдісін оңтайландыруға, оқушылардың өздік жұмыс дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

- модульдік оқыту – бұл ғылыми зерттеулерге негізделген оқыту технологиясы.

Осы тәсілдер мен әдістерді тәжірибе жүзінде қолдануды қарастырайық. Мен өз жұмысымда оқушылардың ағылшын тіліне деген қызығушылығын сақтап, барлық оқушылардың ағылшын тілінде сөйлеу әрекеттеріне белсенді қатысатын және сабақтың тиімділігін арттыратын оқыту тәсілдерін қолдануға тырысамын. Алға қойған міндетім – коммуникативті сипаттағы тапсырмалар арқылы тіл үйренуге деген ұмтылысты қолдау. Айта кету керек, оқушылар жұмыс тәсілдері мен түрлері қызықты болған сайыноқу материалын оңай игереді.

Теориялық және тәжірибелік мәселелерді талқылау барысында мен оқушылар арасында қатысушылардың ұстанымдарын нақтылау және талдау, белгілі бір мәселеге жан-жақты көзқарас қалыптастыру және т. б. мәселелер бойынша тәжірибе алмасу үшін оқу пікірталас тәсілін қолданамын.

Пікірталас тәсілі білімді игеруді жақсартады және бекітеді, жаңа ақпарат көлемін арттырады, дауласу, дәлелдеу, өз пікірін қорғау және басқалардың пікірін тындау қабілетін дамытады.

Ұжымдық пікір алмасу, «дөңгелек үстел» әдісі ақиқатты бірлесіп іздеу – осы тұжырымдаманың міндеттерін іске асыру үшін тиімді тәсілдердің бірі деп білемін.

Сонымен қатар оқушылардың ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылығын, олардың теориялық мәселелерді зерттеудегі белсенділігі мен тәжірибелік бағытын арттыру үшін іскерлік ойын түрінде өткізілетін сабақтарды тәжірибемде жиі қолданамын. Іскерлік ойын – бұл оқушыларды шешім қабылдауға үйретуге бағытталған әртүрлі жағдайларды модельдеудің педагогикалық тәсілі. Сабақта іскерлік ойындарды ұйымдастырудың және өткізудің әртүрлі нұсқаларын қолданамын: «КТК» (командаларды дайындау, капитандарға сұрақтар, командаларға сұрақтар, «Үй тапсырмасы» және т. б.), «Не? Қайда? Қашан?» (интеллектуалды қабілеттерді ескере отырып викторина өткізу), имитациялық ойындары (пікірталас, ток-шоу, либералды клуб және басқалар). Осылайша, іскерлік ойындар сабақтардағы әдеттегі жағдайды өзгертіп, шығармашылық қабілеттерін дамытады, өмірлік шындыққа бейімделу дағдыларын қалыптастыру үшін қажетті тәжірибелік дағдыларды қалыптастырады, жеке тұлғаның жетілуіне ықпал етеді.

Нақты жағдайларды талдау тәсілі бастауыш мектептен бастап оқытудың барлық кезеңдерінде ең тиімді тәсіл болып табылады. Бұл тәсілдің артықшылығы – сабақ барысында мектептегі, тұрмыстық немесе отбасылық тәжірибеден алынған нақты проблемалық жағдайлар келтіріледі. Берілген тақырыптар түсінікті, қызықты және өзекті болғандықтан оқушылар жағдайды талдауға ерекше ынтамен қатысып, оңтайлы шешімдер қабылдай алады.

Ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың сөйлеуінің өзара әрекеттесуін ұйымдастырудың тиімді тәсілдерінің бірі – жобалау әдістемесі. Бұл әдістеменің тиімділігі, ең алдымен, оқушылар жобалық тапсырма барысында игереген білімді өмірде қолдана алады. Жобалармен жұмыс қиялды, шығармашылық ойлауды, дербестік және басқа да жеке қасиеттерді дамытады. Егер сабақта қолайлы психологиялық климат жағымды және айналада ағылшын тілінде сөйлейтін серіктестері болса, онда дамытушылық оқытудың резервтері айқын көрінеді [5, 55 б.].

Жобалау әдістемесін қолдана отырып, дұрыс ұйымдастырылған оқыту нәтижелі және қарқынды болып табылады. Өйткені бұл

тәсіл оқушылардың нақты өмірімен байланысты болғандықтан өз бетінше білім алуға және тәжірибе жинақтауға ықпал етеді, оқушылардың дербестігін, сыни ойлауын, бастамашылық қабілеті мен рефлексиясын дамытады.

Сонымен бірге ағылшын тілі жаңаша және қызықты білім, мәдениеттер диалогының құралы болып табылады.

Үйде өздік жұмыс істеу тәсілін айтатын болсақ, мұнда мәтінмен, сөздікпен және анықтамалық әдебиеттермен, жұмыс дәптерімен, сондай-ақ эссе жазу сияқты компоненттермен жұмыс істеуді қарастырамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Джуринский, А. Н. и др. Педагогический словарь. – М.: Просвещение, 2000. – 400 с.

2 Вяткин, Л. Г. Теоретические основы развития познавательной самостоятельной деятельности на уроке английского языка: Докторская диссертация. – М., 2007. – 160 с.

3 Бим, И. Л. Концептуальные основы современного обучения иностранным языкам. – М.: ИОСО РАО, 2008. – 220 с.

4 Европейский языковой портфель. Предложения по разработке. Совет по культурному сотрудничеству. – Страсбург, 2005. – 330 с.

5 Бабаян, А. В. и др. Блочно-модульная технология В. Еременко // Фундаментальные исследования. – 2008. – № 5 – С. 41-44

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ОБУЧЕНИЯ ЧТЕНИЮ КАК ЗАЛОГ УСПЕХА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

ШАЙХАТОВА Д. Т.

учитель английского языка,

ШГ № 24 многопрофильного направления, г. Экибастуз

ДЮСЕНОВА Д. М.

учитель английского языка,

ШГ № 24 многопрофильного направления, г. Экибастуз

БЕЗДОЛЬНАЯ Т. В.

ученица 7 «А» класса,

ШГ № 24 многопрофильного направления, г. Экибастуз

Жизнь современного человека разительно отличается от жизни людей десять двадцать лет назад. Стремительное развитие человечества и его достижения в различных сферах привели к

тому, что одним из важнейших требований времени стало умение эффективно работать с информацией.

Чтение на уроках английского языка является неотъемлемой частью всего процесса обучения иностранному языку. Любая культура строится на языке, и если люди заинтересованы в изучении другой культуры, то очевидный способ сделать это — читать слова, предложения, тексты, созданные людьми данной культуры. Другими словами, мы учимся через чтение. Чем больше мы можем читать, тем больше мы можем учиться. Чтение как основная часть грамотности знакомит нас с новыми мирами, новыми словами и новыми взглядами на идеи. Исследования показали, что у тех, кто много читает, большой лексический запас.

Данная работа посвящена проблеме правил чтения в английском языке, с которой сталкиваются все изучающие язык. В настоящее время английский язык является одним из мировых языков, и мне хотелось бы узнать, почему язык, который так легко учить, так тяжело читается и какие существуют способы обучения чтению. Целью представленной работы является поиск лучшего способа изучения правил чтения английских слов. Для ответа на эти вопросы была изучена история родины английского языка; рассмотрены и опробованы различные техники и способы чтения.

По статистике, во всех языках существуют определенные различия между написанием слов и их произношением: в русском слово «сорока» произносится как [сарока], «пошел» как [пашол], «солнце» как [сонце]. Но такого безобразия с правилами чтения слов, как в английском, вы, пожалуй, не найдете ни в одном другом языке.

Можете ли вы представить, что русское слово «читать» в одном случае надо читать как [ч'Итат'], а в другом — [ч'Етат']? А вот английское слово read (читать), иногда надо читать как [ri:d], а иногда — [red]. И никто не ответит вам, почему? И мне это непонятно, а значит нужно разобраться в этом вопросе!

Для начала я начала с изучения истории Родины английского языка и выяснила, что германские племена решили судьбу Британии. Согласно преданию, завоевание Британии германцами началось в середине V в. Римско-кельтская культура была разгромлена, а завоеватели-германцы находились на значительно более низкой ступени культурного развития. Не совсем ясна и судьба самих бриттов; предполагается, что часть их ушла в горы Уэльса. Введение христианства в конце VI в. сыграло очень важную

роль в дальнейшем государственном и культурном развитии англосаксонских государств. При монастырях создавались библиотеки из рукописей, переписываемых монахами, велись летописи. Таким образом, весьма важным фактом культурного влияния церкви было создание письменности. Далее на письменную и устную речь повлияли викинги в Британии.

Уже в конце VIII в. начались набеги на Англию скандинавских викингов. Результатом близкого соседства англичан со скандинавами было заимствование скандинавской лексики в английский язык. Заимствованными словами стали слова повседневного употребления. Так, к скандинавским заимствованным словам восходят современные: fellow, husband, law, wrong, to call, to take и ряд других [7].

Период развития современного английского языка начинается в конце XV века. В эпоху Реставрации (17-18вв) было заимствовано относительно небольшое кол-во французских слов. Так, гласные и согласные звучат близко к французскому в machine /m'shi:n/, t не произносится в словах в словах ballet /'bælei/, bouquet /'buket/.

В новоанглийском языке сложился значительный слой интернациональных слов. По происхождению эти слова представляют собой заимствования из латинского и греческого языков: а. я. physics, фр. physique, рус. физика; medicine-medicine-медицина; democracy-democratie-демократия; progress-progres-прогресс. Хотелось бы отдельно сказать об американском английском языке. Изначально американский и британский английский ничем не отличались друг от друга. В дальнейшем разнообразие вносилось более поздними иммигрантами из Англии в США, поскольку их язык претерпевал на протяжении 18,19 и 20 вв. Из этих вариантов английского языка развился американский английский.

Вывод: проводя эти исследования, я поняла, что история развития языка неотъемлемо связана с историей его народа, и с этим нельзя не считаться.

Изучая дополнительную литературу, я обнаружила, что таких исключений с правилами чтения слов, как в английском, нет ни в одном другом языке. Если, конечно, не брать языки, которые умерли. А умерли они, может быть, из-за того, что люди устали каждый раз ломать себе голову над тем, как произнести то или иное слово, и поэтому просто-напросто отказались говорить на них.

Имея в своей алфавите всего лишь 26 букв, они с их помощью так запутали правила написания и чтения английских слов, что вместо одного английского языка приходится учить два, причем совершенно разных языка: Письменный английский и Устный английский. В доказательство хотелось бы привести несколько примеров на правила чтения английских букв. Возьмем, например, глаголы *gone* и *done*. Видите, очень похожие по написанию слова. Но тем не менее в слове *gone* букву «o» англичане читают как [o] — [g - гон], а в слове *done* эту же букву произносят как [a] — [d - дан]. А кто-нибудь может сказать, почему в разных словах одно и то же сочетание букв читают по-разному.

Если задать эти вопросы англичанам, то они с гордостью ответят, что вся эта неразбериха с правилами написания и чтения английских слов в действительности не что иное, как еще одна дань английским традициям.

Англичане и сами понимают, что переборщили с правилами чтения своих слов. Недаром появилась поговорка: «Пишется Ливерпуль, а читается Манчестер». Но не стоит отчаиваться, хотя запомнить все правила чтения и написания английских слов невозможно, у вас есть замечательное средство научиться правильно произносить английские слова, и мы знаем, - это транскрипция в словаре. Если мы будем каждое новое слово заучивать с транскрипцией, то очень скоро начнем чувствовать, как читается большинство английских слов.

Вывод: письменный и разговорный английский - совершенно разные вещи. Поэтому, для того чтобы вас понимали англичане, надо не только постараться заучить множество значений английских слов, научиться правильно их писать, но необходимо еще знать, как их правильно читать.

Следующим этапом моей работы было тестирование учащихся своего класса для того, чтобы выявить у наших учащихся уровень сформированности навыков чтения. Для этого им было предложено ряд вопросов:

Знаете ли вы, как читаются английские согласные буквы?

Знаете ли вы, как читаются буквосочетания согласных?

Знаете ли вы, как читаются английские гласные буквы в открытом и закрытом слоге?

Знаете ли вы, как читаются английские гласные буквы в III и IV типе слога?

5. Возникают ли у вас трудности при чтении и написании английских слов?

В анкетировании приняло участие 24 человека. В результате анкетирования нами было выявлено следующее:

1. 12 учащихся знают звуки согласных букв, что составило 50%.

2. Лишь 18 учащихся знают, как читаются буквосочетания согласных, что составило 75%.

3. 11 учащихся не знают, как читаются английские гласные буквы в III и IV типе слога. Это составило 45 %.

4. Больше половины учащихся не знают, как читаются буквосочетания гласных. 58 %.

5. 18 учащихся отметило, что у них возникают трудности при чтении и написании английских слов, что составило 75 %.

В связи с возрастающим интересом к изучению иностранных языков на ранних этапах развития детей перед методистами остро стоит вопрос поиска наиболее эффективных методов обучения иностранному языку. Соответственно, этот процесс касается и выбора методов обучения чтению обучающихся. На данный момент существует достаточное количество методик обучения чтению, но, как правило, они не используются отдельно, а так или иначе дополняют друг друга.

Все методы обучения чтению подразделяются на два основных вида: метод целых слов и фонологический метод. Метод целых слов широко практиковался М. З. Биболетовой [1], Е. А. Ленской [3], Е. И. Онищенко [5], Н. Н. Шкляевой [6] и др. Он представлял собой процесс обучения чтению, в котором ребенок читает слова целиком и не делит их на отдельные буквы и фонемы. Позже ребенку предлагают чтение словосочетаний и предложений. Заключительным этапом в обучении чтению методом целых слов является чтение целыми предложениями, основой которого является метод чтения короткими предложениями. По фонологическому же методу обучение чтению базируется на изучении алфавита и фонем, соответствующей каждой букве. Во многих зарубежных школах детей обучают чтению целых слов, используя приём «Look and say» («Посмотри и скажи»). Это метод был придуман в 1830 году и тут же приобрел популярность. Дети сразу приступают к чтению всего слова как целого и не разбивают его на буквы или буквосочетания. Они видят напечатанное слово, как правило, рядом с картинкой, повторяют его за учителем несколько раз, то есть они запоминают зрительный образ слова. Далее учащимся предлагаются тексты, где встречаются только те слова, которые были выучены. Но если ребенок захочет прочитать самую простую книжку, он может быть

разочарован, увидев там много незнакомых слов, которые он еще не учил. Поэтому этот метод считается не эффективным. Следует учить детей распознавать буквы, учить их определять, какие звуки обозначены этими буквами, и учить их писать.

Таким образом, мы попытались в своем исследовании проанализировать известные способы изучения правил чтения и разработать свой тренажер для обучения чтению. В данном тренажере обучение проходит в несколько этапов. Причём дети запоминают не названия букв, а их озвучивание. Сначала они читают самые простые слова с закрытыми слогами: a cat, a dog, a pig. Причём порядок букв зависит от частотности употребления букв. Уже с первых уроков дети могут читать слова и словосочетания. Потом даются важнейшие буквосочетания: sh, ch, ee, ea, th, all, ar и другие. Они выделены красным цветом. Самые трудные слова, не подчиняющиеся никаким правилам, запоминаем целиком, проговаривая каждую букву на латинский манер: one, two. Орфографическое произношение можно использовать и при чтении таких слов, как: daughter, autumn. Пишем «Манчестер», а читаем «Ливерпуль». В таблице представлены примеры заданий тренажера:

Таблица 1

Level (Уровень)	Tasks (Задания)	Example (Пример)
1	Types of reading (типы чтения)	doll, leg, frog, black, hot, red, flat, hit, hen, belt, hand, rabbit, bell, hill, dress, left, flag, hat, land
2	Letter combinations of vowels and consonants (буквосочетания гласных и согласных)	ea meat, speak, read, dream, tea, eat, team, teacher th, th thin, thick, three, think, thanks, tooth, teeth, fifth
3	Simple texts (простые тексты)	I am a fox. I am a frog. I am a cat. I am a cock. I am a rabbit. I am a dog. I am a hen. I am a camel. I am a duck. I am a pig.

Чтение на иностранном языке является, по мнению многих исследователей, самым необходимым умением для большинства людей. Возможность непосредственного общения с носителями языка имеют, как правило, сравнительно немногие, возможность читать на иностранном языке – практически все. Вот почему обучение чтению играет важную роль.

ЛИТЕРАТУРА

- Биболетова М. З. Английский язык для маленьких: кн. для учителя: В 2 ч. / М. З. Биболетова Н. В. Добрынина, Е. А. Ленская.— М. : Просвещение, 1994.— 128 с.
- Зайцев Н. А. Письмо, чтение, счет / Н. А. Зайцев — М. : Лань, 1998 — 198 с.
- Ленская Е. А. Проблемы обучения чтению на английском языке детей младшего школьного возраста: Автореф. дис. на соис. учен. степени канд. пед. наук. — М., 1978. — 24 с.
- Скляренко Н. К. Обучение речевой деятельности на английском языке в школе / Н. К. Скляренко, Е. И. Онищенко, С. Л. Захарова.— М. : Просвещение, 1988.— 224 с.
- Современный образовательный процесс: основные понятия и термины / авт.– сост. М. Ю. Олешков, В. М. Уваров. — М. : Компания Спутник+, 2006. — 143 с.
- Шкляева Н. Н. Обучение чтению на устной основе в 5 классе / Н. Н. Шкляева // Иностранные языки в школе. — 1962. — № 6. — С. 50–51.
- Ягодина Р. С., Краснова Е. В. Скандинавские заимствования в английском языке // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 9. – С. 58-59.

ADVERTISING DISCOURSE IN AN INFORMATIVE AND IMAGE FUNCTION

SHAKENOV B. M.
master student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar
ZHUMASHEVA A. SH.
Ph.D., Professor, Toraighrov University, Pavlodar

Outdoor advertising is a traditional advertising genre that affects a wide audience in order to strengthen the positions of firms and companies, increase brand awareness, and support advertising campaigns conducted by other advertising genres – TV, radio, etc. It can be defined as “notifying people in possible ways to create a wide popularity of something, information about consumer goods and benefits of various types of services in order to implement them and create active demand, about notable events in economic, cultural, and political life in order to cause active participation of people in them” [1], the purpose of which is to achieve a real increase in sales.

The role of outdoor advertising is to turn a potential buyer into a real one, direct their actions in the direction of the advertised product, present it favorably in the retail space or near it, promote sales promotions, etc., because, as O. O. Savelyeva notes, “a significant number of decisions on the final choice are made directly at the point of sale”. The task of outdoor advertising is to “link the product to the range of problems that arise a person can face - from the need to quickly satisfy the hunger (snikersni) to providing yourself to others as a member of the elite community” [2].

Thus, people turn to outdoor advertising in search of information, solutions to their problems, in order to reduce cognitive dissonance, eliminate psychological tension.

Outdoor advertising texts are multifunctional, so their classification in the linguistic literature does not have an unambiguous solution. Researchers distinguish actual conative, expressive and directive [3], suggestive and reminiscent, epistemological, cognitive functions of advertising discourse.

The informative function is considered to be one of the most essential functions of an advertisement.

G. A. Seidullayeva defines the essence of the informative function and states that its aim is to create a wide popularity of something in order to induce an addressee to perform certain consumer actions [3, p. 24].

According to A. N. Mudrov [4, p. 18], the informative function of an outdoor advertisement is the following:

- to inform the audience about the need to consume the goods in the nearest future as well as the place where they may be purchased, to keep the goods in the consumer’s memory in off-season periods, to maintain the awareness about the goods at a high level. [5, p. 318]. For instance: New Collection («Men Style» boutique); Wish beauty, love and harmony! («Diona» shop);

- to attract audience’s attention to an advertised product, for example, any outdoor advertising media attracting attention by both the text and the illustrations accompanying the text. For instance: Active. Tariff «Super Single». T12 to all directions across Kazakhstan (on the billboard there is a big red figure 12 placed on a half of the billboard); Enough for everyone! «Natura» Juice (in the background there is a smiling family drinking the advertised juice); the billboards advertising «Nissan» cars, the texts have a big exclamation mark at the end of the text: What is there to think about! or Keep it!;

- to give certain directions to the place where an advertised item can be purchased, for example, Battery Centre on Toraihtrov street

(the billboard where the arrows are placed in the direction of the battery centre); Making keys. 50 metres (the arrows in the direction of the workshop).

- to inform about a new product or a new application of an existing one. For example, We are inviting you to a weekly receipt of goods. A great choice of gold and silver items (“Gold World” Jewelry Salon);

- to inform about a changes in goods’ cost. For example, Only seven days. The prices are halved: (Fora computer store); Every Sunday discount up to 70%. (Alser computers store);

- to describe the services. For example, Waltz of flowers offers: designs of scenes, halls, restaurants; design of a wedding cortege, bride bouquets, boutonnieres, flower arrangements, landscape design. And all this from fresh flowers!

The mentioned function is successfully realized in the outdoor advertisement across Pavlodar city.

Today in Pavlodar advertising posters “decorate” nearly all shops, department stores, chemists, beauty salons and etc. They generally describe an advertised product, its properties, characteristics and quality. i.e. represent all necessary data about the product. For example, Currency Exchange. 24/7. We are giving money for jewelry, gold, scrap, domestic appliances and office equipment, cars (Aldabon Pawnshop). However, in some cases a meaningful component desired by an addressee is placed in the implicit layer of an advertising text which intends to have a direct impact on a potential buyer. It is constructed with the help of narrow-denotative signs that have a specific and highly emotional content, as part of simple non-extended sentences with simplified grammatical structures. For example, When you need cash right now! (Paritet Pawnshop).

Today, almost all retail sites provide lists of their range of products and services with favorable offers and promotions on outdoor posters. Unfortunately, not all potential consumers read such ads for reasons of lack of time, skeptical and distrustful attitude to advertising, or the desire to personally verify the availability of advertised offers and ask everything from a competent person (seller, bank employee, manager, secretary, etc.), who can eventually provide the same information that is placed in the ad;

The name of the trade object also serves an informative function. For example: social shop ‘Arzandau’ (in Kazakh – cheaper); shop ‘House of clothes’; salon ‘Wedding’, etc. the names of objects should be pragmatically oriented and reflect their content and orientation as best as possible. If you can somehow disguise certain information in an advertising

test, then the name must be direct and unambiguous. The advertising object determines the specifics and content of the ad, as well as its name. The name has not only “connotative meanings, but also denotation, forming the determinant of the nomination: many objects are named precisely on an extralinguistic basis, demonstrating the index relationship between the signifier and the signified” [6, p. 117]. For example, stores ‘Kataev’, ‘Kutuzov’ was named after the place of its location.

The names are usually words or phrases with the pragmatic component as the main one. This component contains, as defined by I. M. Kobozeva, “information about the attitude of the person using this word to the object designated by the word or to the recipient of the message, as well as information specific to this lexeme about the speech actions that can be performed with its help” [7, p.87]. For example, the name of the beauty salon “For you, loved ones!” or “6 acres store”.

The orientation function is successfully implemented in the name, or otherwise, the nomination of the object. The orientation function consists in the ability of outdoor advertising to lead a potential consumer to the advertised product. The nomination is connected with finding out how conceptual forms of thinking relate to each other, how names are created, fixed and distributed for different fragments of objective reality [8, p. 336-337]. According to E. Benvenist, the signification of an object (in our study, the nomination of an object) is transmitted by a sign that “is recognized by the entire set of members of the language group and causes the same associations and the same representations in each member of the group” [9, p. 113]. Therefore, it is important to choose such name for a shopping object that can be easily recognized and understood by the addressee, and also focus it on visiting the named object.

Today, consumers are forced to choose from a variety of similar products and services based on their own experience and knowledge, recommendations, desires and preferences. A very important role in the final selection is played by the name of the object, designed to attract the attention of the recipient, providing him with direct and unambiguous information.

Therefore, the cognitive-pragmatic aspect is the main thing in the nomination of the object and in outdoor advertising at the point of sale (posters, signs), since they are aimed at the immediate reaction of the addressee, performing a crucial role, telling him what and where he can buy, for which he only needs to read the name of the object for further actions.

In the modern world, advertising has a powerful impact on people’s psychology, on the formation of consumer motives, on creating a

favorable image of a product or company in the minds of consumers, and plays an important role in the struggle for competitive goods and services. Outdoor advertising is a dynamically developing genre of advertising, the main advantage of which is to reach the attention of a huge audience due to its spatial location (near the roadway, in crowded places, in stores, etc.), which makes it effective for implementing the pragmatic goal of image advertising of a company or product.

The image function of advertising is to fix a positive image of a product or company in the minds of a wide range of consumers, as well as to recognize it and maintain a favorable and preferred attitude of the buyer to it. In other words, image advertising is not just advertising a product, it is a way of self-presentation of a company, its image, which is formed in consumers through advertising.

Image, according to L. V. Matveeva, is “a purposefully created special kind of image-presentation that, with the help of associations, gives an object (a phenomenon, a person, a product, etc.) additional values (social, political, socio-psychological, aesthetic) and, thanks to this, contributes to a more emotional perception of the object” [10].

The image function of advertising is designed to provide a product with a value rating (prestigious, expensive, rich, cheap, useful, safe, etc.). In image advertising, it is not a product that is called, but a set of sensations and impressions from it, while functional advertising only speaks about the very fact of the existence of a product with its own characteristics in the physical world.

An example of functional advertising is outdoor posters-signs at the entrance to ‘Quasar’ store: Confectionery at low prices!!! Sweets, cookies, waffles, halva, dragees, biscuits, rolls! Produced in: Ukraine, Kharkiv, Russia, Tomsk, St. Petersburg.

This functional advertising text contains information:

- 1) about the fact of existence of the object of advertising – the department of confectionery sold in this store;
- 2) about its functional characteristics – availability of the products listed in the advertisement in the assortment (confectionery products produced in Ukraine and Russia);
- 3) about its rational differences and advantages (low prices).

Image in advertising is the impression of the advertised item, its reputation among consumers, and associations that arise when the subject of advertising is mentioned, which exert their consumer influence on the recipients. In this case, the advertised product is not what the ad says, but what the consumer demands and expects from it. That is, the consumer

does not acquire a thing, but benefits and prestige, not cosmetics, but the beauty and youth promised by it, not a car as a means of transportation, but a social position. Choosing among a variety of alternative products, the consumer often chooses the one that looks the most attractive, has additional values, and the image that advertising has created for this product. For Example: San Marino. Men's and women's clothing from Italy. This text is accompanied by a photo of a beautifully dressed man and woman, which carry additional information about the advertised item – fashionable, stylish, prestigious, beautiful clothes, manufactured in Italy. Italian clothing and footwear, as well as Swiss watches, Japanese appliances, French perfumes, and German cars have created an image that has captivated the world and has been a constant indicator of quality and prestige for many years.

The following example demonstrates the image of Protex toilet soap, the benefit of purchasing it – eliminating 99 % of bacteria: Protex. Eliminates 99% of bacteria. Unlike the previous example, this ad does not only name the product, it indicates its benefit. This is due to the fact that the advertising of numerous and similar essential goods contains information about their rational and distinctive properties, on the basis of which an addressee makes his choice in favor of a particular product. These products create an image based on their functional characteristics.

Advertising of Mercedes and Toyota cars is accompanied by a photo of the new car, as well as a sign of the car brand, which is widely known and recognizable among the owners of a well-established car. Therefore, any new model of this brand does not require to be presented by a list of its functional characteristics. It is enough to place a Mercedes or Toyota sign on an outdoor advertisement, and a consumer will read the unsaid information transmitted by a photo of the car and / or a sign that incorporates such valuable characteristics as: reliability, comfort, warranty, speed, prestige, dream. Such ads are examples of image advertising, where functional and value characteristics, reputation of the product are represented only by a sign that demonstrates the brand. A brand name becomes a brand when it incorporates all the criteria and properties of the product and provides its recipients with complete information about the product. The recipients, in their turn, decode this information based on their experience of using the advertised item, their impression of it, and the consequences of purchasing it (benefits, prestige, beauty, etc.).

Products can be called branded if they are:

- time-tested (with our ideas, the world is brighter since 1906. OSRAM lighting products. Shop 'Lighting Equipment');
 - creates a positive impression on consumers (vacuum Cleaners of the company 'Thomas'. Decision in favor of cleanliness);
 - has a price corresponding to the quality, and vice versa (RENAULT Logan cars from \$11000, RENAULT Sandero from \$146000);
 - causes certain associations in the minds of people (lemonade "Soviet". Remember the best!);
 - contributes to the expected effect of its acquisition (image, prestige, beauty, convenience, etc.) (deodorant Lady Speed Stick. Effectively protects against sweat, allows you to shave less often).
- Outdoor advertising is one of the most effective genres of image advertising. Being, though for a short time, but constantly in sight of the mass recipient, image advertising successfully achieves its pragmatic goals by correctly constructing and placing all elements of the advertising message on external media. Image advertising is a message about the advertised item (company, product, service, etc.), aimed at forming a positive impression on the recipient, who gives the object of advertising additional value characteristics. This is facilitated by certain techniques that distinguish image advertising from functional advertising. Thus, image advertising, representing a set of linguistic, extralinguistic and paralinguistic components, creates a positive image of the advertised item, proven by time, causes certain associations in the minds of recipients, and contributes to obtaining the effect expected by the consumer.

REFERENCES

- 1 Kokhtev N. N. *Iskusstvo slova: Rekomendacii dlya sostavitelei reklamnyh textov.* – M.: 1997. – 139 s.
- 2 Saveljeva O. O. *Sociologiya reklamnogo vozdeistvia.* – M. : РИП-Холдинг, 2006. – S. 70-155.
- 3 Seidullaeva G. A. *Lingvisticheskaya tipologiya textov press-reklamy: avtoref. dis. ... kand.philol.nauk.* Almaty, 2004. – 24 s.
- 4 Mudrov A. N. *Osnovy reklamy: uchebnik.* – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Magistr, 2010. – S. 18.
- 5 Kotler F. *Osnovy marketinga.* – M.: Sphera, 1992. – 318 s.
- 6 Kadolo T. A. *Naimenovanie gorodskih objektov v terminah lingvosemiotiki // Obcheteoreticheskie i tipologicheskie problemy yazykoznanija: materialy III Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (Biisk, 14 oktyabrya – 15 oktyabrya 2008) / Otv. red. E. B.*

Trofimova; Biiski ped. gos. un-t im. V. M. Shukshina. – Biisk: GOU VPO «BPGU», 2008. – 256 s.

7 Kobozeva I. M. Lingvisticheskaya semantika. – M.: Editorial, 2000. – S.87.

8 Teliya V. N. Nominatsiya // Entsiklopedicheski lingvisticheski slovar. – M., 1990. – S. 336-337.

9 Benvenist E. Obchaya lingvistika. – M., 1974. – S.113.

10 Matveeva L. V. Reklamniy imidge v biznese i politike // Reklama. – 2010. – № 5-6. – S. 61.

Секция 33

*Тарих, өлкетану, археология және этнология
История, краеведение, археология и этнология*

ПАВЛОДАР УЕЗДІК АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ РУХАНИ-МӘДЕНИ МҰРАСЫ

АБДИГАЛИМОВ К. С.

магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы университет, Павлодар қ.

СЫЗДЫКОВА А. М.

т.ғ.к., доцент, Әлкей Марғұлан атындағы университет, Павлодар қ.

Тақырыпты зерттеуде ең бірінші алдыға қойып баса назар аударатын мәселеріміз жиырмасыншы ғасырдың басындағы Кереку өңіріндегі саяси және әлеуметтік жағдайлардың рухани дамуға әсері. Өткен ғасырдың бірінші жартысында қазақ ұлтының өмір сүру мәселесі тікелей күн тәртібіне қойылғаны белгілі. Тарих ұлтқа тағы бір сынақ артты. Алаш қайраткері Міржақып Дулатов «Бүгінде қазақ халқының өмір сүруінің өзі проблемаға айналды» деп жазды. Осы жағдайға байланысты Алашорда зиялылары өздерінің шығармашылық әрі зерттеу еңбектерінде тікелей ұлттың мәселесін алға тартты. Жазба әдебиетті кәсіби түрде дамыта отырып, ғылымның әр саласында тер төгіп еңбек етті. Әсіресе ұлттық сананы ояту жолында тарих және өзге де гуманитарлық ғылымдарды терең қозғады. Бұл кез отаршылдықтың да тым тереңдеген кезі болатын. Осы уақытта ұлттың оқығандары мен көзі ашық жанашырлары Алаш идеясының айналасына топтасты. Өзге елдерде техникалық революция орнап, атом бомбасын ашудың алдында тұрса да жартылай көшпенді қалыпта өмір сүріп жатқан

ұлтты аман алып қалудың жалғыз жолы осы екендігіне Әлихан Бөкейханов бастаған зиялылар шоғыры сенімді болды. Әрі бұл әділетті жол болатын. Алашорда Үкіметі 1917 жылы екі рет өткен жалпықазақ съезі барысында құрылды. Артынша әр түрлі өлкелерде Алашорда кеңестері, қазақ комитеттері құрыла бастады. Бұл саяси бағыттағы жұмыс болса, рухани-мәдени бағыттағы жұмыс та бұл кезде зиялылар тарапынан қарқынды жүрді. Бұл кездегі ғылым мен әдебиеттің дамуы заманға сай өзіндік тақырыптары мен ерекшеліктері болғаны да сөзсіз.

Қазақ және тұтас Қазақстан тарихындағы құбылыс болған Алашорда үкіметінің Павлодар уезіндегі сипатын саралау, керекулік зиялылар шоғырының Алаш идеясына сіңірген еңбегін ғылыми бағалау мақаланың негізгі мақсаты болып табылады. Қазақстан тарихында ерекше орны бар бірақ тарихта есімі көп атала бермейтін тұлғалар өміріне жіті тоқталуды да міндетке алдым. Мемлекет қайраткері, саясаткер әрі ақын Қабыш Исаұлы Бердалиннің өмірі мен саяси қызметін ғылыми тұрғыда зерделеу Алашорданың Павлодар уездік тарихын зерттеуде айналып өте алмайтын тақырыптардың бірі.

Сонымен, 1917 жылғы Ақпан төңкерісінен кейін Қазақстанның барлық жерінде қоғамдық және саяси партиялар пайда болды. Олардың әрқайсысы ұлттық тәуелсіздікті, саяси бостандықты, қазақ даласының аумақтық тұтастығын қолдады. Бұл ұрандар Алаш қозғалысының алғашқы ұстанымдары болды, қазақ зиялылары бостандық, теңдік мәселесін бірден алға қойды. [1]

1917 жылы қазақ зиялыларының өкілдері, көрнекті ғалымдар, ақындар Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Халел Досмұхамбетов, Халел Ғаббасов, Жүсіпбек Аймауытов және басқалар, сондай-ақ қазақ зиялылары бастаған бүкіл Қазақстан бойынша ұлт-азаттық қозғалыс күшейе түсті. Бұл қозғалысқа Павлодар уезінен шыққан зиялылар барынша ат салысты. Солардың бірі, ақын, мемлекет және қоғам қайраткері Қабыш Исаұлы Бердалин. Қабыштың халық арасында беделі аса зор болған. 1917 жылғы төңкерістерден соң Қабыш «Алаш» идеясын қолдап, сол жолда өмірін сарп етті. Орынбордағы екінші жалпықазақ съезіне Павлодар уезінен Ахметолла Барлыбаев екеуі қатысты. Алаш автономиясының Павлодар уездік кеңесін құрып, төрағалыққа сайланған. Павлодар уезінде алаш әскерін құрып, үгіт-насихат жұмыстарын белсенді жүргізген. Қабыш Исаұлы ақындығымен де ел арасына танылған. Оның «Иманқұл досына арналған өлең»,

«Шүкірлік», «Ғабдылманап інісін жоқтауы», «Кәмпескеге арналған өлеңі», «Адасқанда» поэмасы халыққа белгілі. Әйгілі ақын, композитор Естай Беркімбауылымен ете жақын, дос-жар болған.

Алашордадағы қызметі үшін Қабыш Бердалин қуғын-көріп, мал-мүлкі тәркіленді. Отбасы Ақтөбе облысына жер аударылып, өзі уақытша Омбы жерінде бой тасалап, лақап атпен біраз жыл өмір сүрген. 1935 жылы Ресейдің Кемер облысына жер аударып, сол жақта дүниеден өтті. Қабыш Бердалин жайлы Павлодар облыстық Мемлекеттік мұрағатында қысқаша ғана дерек кездескенімен, көбі ел арасына ауызша тараған әңгімелер.

Қазақ ұлтының алғашқы зиялылар шоғырының белді өкілі, ақын, ағартушы, мемлекет және қоғам қайраткері Сәдуақас Шорманов. Ол әйгілі Мұса Шорманұлының үлкен ұлы. 19 ғасырдың аяғында Мұса Шорманов 15 жыл Баянауыл сыртқы округінің аға сұлтаны болды. Оның күш-жігерінің арқасында облыста алғашқы мектептер ашылды. Бұл оның ағартушылық қызметі «Баянауыл құбылысының» негізі болды, өйткені бұл аймақ республикамызға ғалымдар мен белгілі өнер өкілдерінің галереясын берді. Мұса Шорманов өз қаражаты есебінен Баянауылда медресе мен мешіт салып, Омбы мен Павлодарда қазақ балаларына арналған орыс мектептерін ашуды қолдады.

Ол сол кездегі қоғамдық-саяси жағдайларға ерте жастан араласып, өзінің ұстанымын анық білдірді. Ата жолын жалғап, Шоң, Шорман билерден бері келе жатқан халықты оқыту ісін белсенді түрде жалғастырды. 1903 жылы Павлодар ауданындағы алғашқы орыс-қазақ мектебі Ақкелін ауылында ашылды. Дәл осы жерде болашақ Қазақстан ғылым академиясының негізін қалаушы Қаныш Сәтпаев оқыған. Бұл мектепті Сәдуақас Шорманов салған.

Әдебиеттанушы, мемлекет және қоғам қайраткері Смағұл Сәдуақасов бір мақаласында былай дейді: «Мағжан Жұмабаевтан кейін, хал-қадірінше қазақ ақындарының арасынан мәселен, Сәбит Дөнентаевты, Омар Қарашевті, Шәкәрімді, Сұлтанмахмұт Торайғыровты, Ахмет Мәметовті, Сәкен Сейфуллинді, Сәдуақас Шормановты және Бекет Өтетілеуовті айтуға болады». Ақынның «Махаббат», «Ақ баян құсманы біз қолдайық», «Мінәжат» тағы басқа көлемді толғаулары ел ішін кең тараған. Ол қазақтың әдеби жәдігерлерін жинақтаушы да болды. Көптеген қазақ ақындарының өлеңдерін баспаға даярлап, жарыққа шығару ісімен айналысқан. [2]

Едіге Қайырбековтың мәліметі бойынша Сәдуақас сонымен қатар «Ардақ» әнінің авторы, оның музыкасын халық әншісі-

жазушы Жарылғапберді Жұмабаев жазған. Өкінішке орай, қазіргі уақытта бұл ән халық әні ретінде ұсынылуда. Сондай-ақ көрнекті дала ақындарының баға жетпес әдеби мұраларын жинақтап, өлеңдерінің жинақтарын шығарды. Ризашыл ұрпақ үшін ол қазақ әдебиетінің жүздеген алтын парағын сақтап қалды.

Қазақ халқының көрнекті жазушысы, драматург, публицист, ақын, «Алаш» қозғалысының белді мүшесі – Жүсіпбек Аймауытов әдебиеттің әр алуан жанрларында қалам тербей жүріп, ол қазақ әдебиетінің жаңа өріске шығуына мол еңбек сіңірді.

Жүсіпбек Аймауытов – өз дәуірінің келелі мәселелерін көтерген көптеген мәнді мақалалардың авторы. Кезінде «Абай» журналында, басқа да басылымдарда жарияланған мақалаларында ол, аласапыран өзгерістер заманының шындығын насихаттауға ұмтылды. Сонымен бірге, әдебиет төңірегіндегі мәселелерді қозғап, бірқатар әдеби-сын мақалалар жазды. Жүсіпбек Аймауытов қаламынан туған мұралардың қай қайсысы да оның кесек дарын иесі екендігінің, гуманист суреткерлігінің, жалтақсыз ұлтжандылығының жарқын айғағы. Оның шығармалары өзі ғұмыр кешкен заманның, өзі араласқан қоғамның мұқтажын өтеуге, оның ақ қарасын парақтауға арналған. Сөйте тұра көркемдік тегеуріннің қуаттылығы, идеялық ұстанымдарының дұрыстығы, сөз қолданудағы шеберлігі Жүсіпбек шығармаларының өміршендігіне кепіл болмақ.

«Алаш» қозғалысының көрнекті өкілі, ағартушы, ұстаз, әйгілі жерлесіміз – Әбікей Сәтбаев еді. Ірі педагог, бірнеше оқу орындарының басшысы, «Алаш» қозғалысының көрнекті өкілі – бұл Әбікей Сәтбаев өмірінің негізгі кезеңдері. Павлодар облысы Баянауыл ауданындағы Теңдік ауылы маңында, Айрық елді мекенінде дүниеге келген.

Әбікей Зейінұлы өмір сүрген уақыт төңкеріс, азаматтық соғыс, бірінші дүниежүзілік соғыс, репрессия, аштық, жаппай қыру сияқты дүрбелеңдерге толы болды. Қазақ даласының оқығандары мен зиялылары халықты бұл тығырықтан алып шағытан жолды көп іздеді. Ауыл шаруашылығындағы, экономикадағы құлдырауды қалай тоқтатамыз? Қазақ ұлтының өлсіздігімен қалай күресу керек? Көптеген адамдар бұл сұраққа жауап беруге тырысты. Осы сәттен бастап оның саяси және бір мезгілде қазіргі үкіметпен белсенді оппозициялық әрекеті басталады. Әбікей Сәтбаев ірі ағартушы, ғалым, публицист, ұлт-азаттық қозғалыстың көсемі Ахмет Байтұрсынұлымен тығыз қарым-қатынаста болды. Екеуінің бірге түскен фотолары да сақталған. 1916 жылы Ахмет Байтұрсынұв

және оның тобы әртүрлі саладағы қоғам қайраткерлеріне халықтың тәуелсіздігі мен бостандығы үшін күресте қоғамдық-саяси жұмысты күшейтуге шақырды. Әбікей Зейінұлының әлеуметтік-саяси қызметінің кешенді қырларын сипаттайтын тағы бір тармақ Шурай Ислам ұйымының тарихымен байланысты. Бұл ұйым Түркістан автономиясын қолдау мақсатында 1917-1918 жылдары Ташкенттегі интеллигенция өкілдері тарапынан құрылған. Сол 17-ші жылы Орынбордағы Бүкілқазақстандық съезі Қазақстан аймақтарынан делегат ретінде 8 адамды Бүкілресейлік мұсылмандар съезіне Шурай-исламға қатысуға сайлады. Семей облысы өкілдерінің тізіміне Әбікей Сәтпаев да кірді. Онымен бірге өзге де ірі тарихи қайраткерлер бұл ұйымға тіркелген еді. Семей Земство үкіметінің жұмысы туралы мәліметтерде Әбікей Сәтбаевпен оның замандастарының еңбегі туралы деректер сақталған. [4]

Ол құжаттардың бірінде олардың адам құқығы мен бостандығы жолында тегеурінді күрес жүргізгендігі айтылады. Бұған Орынборда 1929 жылы жарияланған «Алаш-Орда» жинағында аудандық кеңестің бір қызметкерінің жарияланған жеке ісі дәлел бола алады. Әлихан Бөкейхановтың Семейге келуіне де Әбікей мұрындық болған. Сонымен қатар Жүсіпбек, 20 жастағы Қаныш, жалпы қазақтың мықтыларын Семейге жинаған.

Алаш ұлттық идеясын қалың бұқараның санасына енгізу үшін қазақ халқын біріктіретін жергілікті органдар құру қажет болды. Бұл органдар 1917 жылдың наурыз-сәуірінен бастап барлық облыстарда, уездерде, болыстар мен ауылдарда қазақ зиялыларының бастамасымен және жетекшілігімен құрылған қазақ комитеттері болды. Олардың басты міндеті - қазақ халқы арасында идеологиялық, үгіт-насихат, мәдени-ағарту жұмыстарын жүргізу, қазақ съездерін дайындау және өткізу. Баянауылдық Сұлтанмахмұт Торайғыров өзге де Павлодар уезінің өкілдерімен бірге Семей облыстық қазақ комитеті төралқасының мүшесі болды.

Семей облыстық қазақ комитетінің жанынан баспа құрылып, «Сарыарқа» газетін шығарып тұрды. Баспаға «теңдік» серіктестігі қаржылық қолдау көрсетті. Сұлтанмахмұт Торайғыров, Қошке Кеменгеров, Жүсіпбек Аймауытов сияқты Павлодар уезіне шыққан зиялылар шоғыры «Сарыарқа» газетінің тұрақты авторлары болды.

Павлодар уезінің алғашқы қазақ құрылтайы 1918 жылы 15 ақпанда өтті, сол кезде қаладағы билік большевиктердің қолында болды. Съезде қаржы қорын құру мәселесі қаралды. Тұрағұл Құнанбаев пен Міржақып Дулатов қатысып, сөз сөйледі. Ризашылық

білдірген қала тұрғындары сол жерде 21 939 рубль жинады, содан кейін қосымша жинауға уәде берді, татар халқы да шетте қалмады, кейін тағы 8500 рубль жиналды. Павлодар уезінің екінші қазақ съезі 1918 жылы 13-26 маусымда қалада Кеңес өкіметі құлаған кезде өтті.

Бұл съезд маңызды болды, өйткені ол бес мүшеден тұратын Алаш - Орда уездік кеңесін құрды: Қабыш Бердалин бірауыздан төраға болып сайланды, Ахмет Барлыбаев төрағаның орынбасары, И.Бадисов, М.Жалединов, О.Күзембаев мүшелер болып сайланды.

Қабыш Бердалин басқарған Павлодар аудандық кеңесі идеологиялық, насихаттық қана емес, сонымен бірге үлкен ұйымдастырушылық жұмыстарды, нақты айтқанда, халық арасында практикалық жұмыстарды жүргізді.

Алаш - Орда уездік кеңесінің тікелей басшылығымен большевиктермен күресу үшін Павлодар уезінде 150 жігіттерден тұратын Алаш отряды құрылды. 1918 жылдың маусымынан бастап Алаш автономиясы үкіметі ресми түрде өз қызметін бастады. [5]

1918 жылдың 11-24 маусымы аралығында Алаш-Орда үкіметі «Кеңес үкіметі заңдары мен шешімдерін жою туралы», «Земствос туралы», «Әскери кеңесті құру туралы» және басқалар заң күші бар бірнеше жарлықтар шығарды. Алайда «Алаш» қозғалысы алға қойған мақсаттарына жете алмады. 1919-1920 жылдардағы Кеңес өкіметі алашордалықтардың ұлт-азаттық қозғалысын жеңіп, «Алаштың» көптеген көрнекті қайраткерлері «кеңеске қарсы қызметі үшін» репрессияға ұшыратты.

Павлодарда Алаш Кеңесі Қызыл Армияның пайда болуы әсерінен 1919 жылдың аяғында таратылды, большевиктер билігі қала мен уезде жеңіске жетті.

Осылайша Павлодар өңірінің тарихында Алаш қозғалысының өшпес ізі қалды. Қабыш Бердалин, Мұқыш Боштаев, Әбікей Сәтбаев, Ахметолла Барлыбаев, Базыкен Өскенбаев, Сәдуақас Шорманов, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Жүсіпбек Аймауытов сияқты керекулік тұлғалар Алаш идеясына айрықша еңбегін сіңірді. Бүгінгі тарих ғылымында Алашорда тарихы әлі де толық ашылмаған тақырып. Ал Павлодар облысындағы Алаш қозғалысы жүйелі түрде толық зерттелді деп айту тіптен қиын. Сондықтан, бұл тақырып алдығы уақытта індетте зерттеуді қажет етеді.

20 ғасырдың бас кезінде алдыңғы қатарлы Алаш қозғалысының жұмысына қатысқан Павлодар уезінен шыққан ойшыл – зиялы қауымның өкілдерінің отаншылдығы және олардың атқарған жұмысы – тарихи дәлел. Жанадан құрылған үкіметтің жұмысын

ұйымдастырып, Алаш қайраткерлерімен үздіксіз байланыс орнатқан данышпан жерлесіміз қазақтың тарихында тәуелсіздікке қарай үлкен қадам жасаған Алаш қозғалысының дамуына зор үлесін қосты. Қозғалыс тарихына көз салсақ, оған қазақ тарихындағы аса белгілі тұлғалардың ұрпақтары да белсене қатысқанын аңғарамыз. Қозғалысқа қатысқандардың күрескерлік еңбегіне шынайы баға беру – жалғаса, жаңғыра беретін жұмыс. Енді олардың әрқайсысы жөнінде ғылыми мақсатты ізденіс жасау – тарихшыларымыздың, сонымен қатар қоғамдық ғылым саласындағы мамандардың міндеті. Себебі, Алаш қозғалысы қашан да қазақпен бірге өмір сүретін ұлттық намыс пен рухтың тарихи һәм өміршең сабағы!

Алаш қозғалысы - жиырмасыншы ғасырдың алғашқы шегінде Ресей империясының отарлық билік жүйесіне қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалысы. Ғасырдың бас кезінде қазақ қоғамында мүлдем жаңа жағдай қалыптасты. Ресейлік әскери - монархиялық басқару жүйесі, қазақ жерінің орыс мемлекетінің меншігі етіп жариялануы, осыған орай ішкі Ресейден қоныс аударушылар легінің күрт өсуі, қазақ бұқарасының зорлықпен егіншілікке жарамды жерлерден ығыстырылуы, дәстүрлі қазақ шаруашылығының терең дағдарысқа ұшырауы сол қалыптасқан жағдайдың нақты көріністері еді. Сол кездегі қазақ қоғамы дамуының күн тәртібінде қазақ халқының ұлт ретінде жоғалуы, не өзін-өзі сақтауы үшін күреске шығу мәселесі тұрды. Бірақ ендігі уақытта жеке батырлар бастаған қол түзіп, қару асынып көтеріліске шығу нәтиже бере қоймайтын еді.

Қалыптасқан жаңа саяси ахуалға лайық жаңа күрес құралдары, әдіс-айла қажет болды, ең негізгісі халыққа оның алдында тұрған негізгі мақсат-мүдделерін түсіндіріп жеткізетін, сөйтіп оны заман талабына сай күрес құралдарымен қаруландырып азаттық үшін қоғамдық қозғалысты бастап кете алатын мүлдем жаңа саяси-әлеуметтік күшке сұраныс үлкен еді. Ол күш сан жағынан аз болғанымен, бірақ саяси күрес қазанында қайнап, тез ысыла бастаған ұлттық интеллигенция болатын.

Осы бірінші орыс революциясы жылдары ұлттық зиялылар кейін Алаш қозғалысы атанған қоғамдық қозғалыстың негізін қалады. 1905 жылы Қоянды жәрмеңкесінде дүниеге келген Қарқаралы хұзырхаты (петициясы) оның бағдарламалық құжаты болатын. Осы мезгілден бастап Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатов жетекшілік еткен ұлттық зиялылар жаңа өрлеу ала бастаған ұлт-азаттық қозғалысқа нысаналы

сипат беру үшін газет шығару, азаттық үндеген кітаптар бастырып тарату, Мемлекеттік Дума жанындағы мұсылман фракциясы жұмысына, жалпыресейлік мұсылман, түркішілдік қозғалыстарға атсалысу сияқты қазақ қоғамына бейтаныс күрес әдістерін игере бастады. Ал 1911 жылдан бастап шыға бастаған «Айқап» журналы, 1913 жылдан жарық көріп жалпыхалықтық басылымға айналған «Қазақ» оның артын ала өмірге келген «Бірлік туы», «Сарыарқа», «Ақжол» газеттері ұлт-азаттық күрес идеологиясының қалыптасуына қызмет етті. Алаш қозғалысының басты мақсаты – қазақ елінің өзін-өзі басқару, яғни ұлттық мүддесін қорғай алатын мемлекеттік жүйе құру, құқын метрополиға мойындату, түбінде дербес мемлекет құру, қазақ жеріне ішкі Ресейден қоныс аударуға шек қою, әлемдік озық тәжірибені пайдаланы отырып, дәстүрлі мал шаруашылығын өркендету, сонымен қатар егіншіліктің, өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету, рыноктық қатынастарға жол ашу, жеке адам құқын және басқа да демократиялық принциптерді қадір тұту, ұлттық мәдениетті өркендету, оқу жүйесінің, тілдің дамуына қажет шарттар түзу болды. Бірінші орыс революциясы жылдарынан бастау алатын Алаш ұлт-азаттық қозғалысы 1917 жылы ақпан және желтоқсан айлары аралығында өзінің шарықтау шегіне жетті. Осы жылдың жазымен көктемінде қазақ комитеттерінің пайда болуы, күзіне қарай Алаш партиясының, ал соңына қарай Түркістан автономиясы (Қокан автономиясы) және Алашорда үкіметтерінің құрылуы бұл – қозғалыстың нақты нәтижелері болатын. 1917 жылы пайда болған бұл саяси құрылымдар большевиктер тарапынан күпен таратылғанымен, ұлт-азаттық қозғалыс күштері саяси күрес сахнасынан бірден де кете қойған жоқ.

ӘДЕБИЕТЕР

- 1 Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы.- А.:Санат, 1995
- 2 Қозыбаев М., Қозыбаев Ч. Қазақстан тарихы.- А., 1997
- 3 Құл-Мұхаммед М. Алаштың қайраткерлерінің саяси-құқықтық көзқарастарының эволюциясы.- А.:Атамұра, 1998
- 4 К.Нурбаев. Наставник Естия./Звезда Прииртышья, 1993, 23 сентябрь
- 5 Ф.699. О.1. Д.320. (Городское отделение Государственного областного музея г.Павлодара)

ОТРАСЛИ ИСТОРИИ И ОБЪЕКТЫ ИХ ИЗУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

АБИЛОВ Н. К.

Учитель истории, КГУ «Средняя школа №4», г. Аксу

В настоящее время одной из основных и важнейших задач изучения отрасли истории, а также объектов их изучения в современном мире является глубоким историческим анализом ценных материалов, обобщение результатов исследований и выявление закономерностей формирования, распространения, изменения исторических явлений [1, с. 144].

В данной статье проведено исследование исторического аспекта отрасли и их объекта изучения в современном мире. Ход исследования позволил выявить ценную информацию для уточнения отрасли истории и сложных проблем данного направления, способствуя раскрытию секретов прошлого. В частности, было ясно видно, что он тесно связан с этническим составом, а также с процессами смешения, языковых слоев и миграции различных народов и культуры. Вместе с тем, можно утверждать, что для надежного и полноценного изучения отрасли исторической картины возможно восстановление с комплексным и масштабным научным подходом. В соответствии с этим, в ходе изучения отрасли истории и объекты их изучения в современном мире были использованы другие методы и приемы - дифференциация имеющихся исторических источников, анализ, сопоставление, обобщение исторической информации.

Благодаря многочисленным областям исследований в истории эта дисциплина была диверсифицирована, чтобы объективно взглянуть на определенные области с помощью методов и процедур, адаптированных к потребностям конкретных знаний. В ходе исследования данной статьи, были изучены и рассмотрены следующие отрасли истории в современном мире.

Военная история. Военная история относится к войне, стратегии, битвам, оружию и психологии боя. С 1970-х годов «Новая военная история» была связана с солдатами, с генералами, с психологией тактики, и с более широким влиянием войны на общество и культуру [2, с. 86].

История религии. История религии веками была главной темой светских и религиозных историков и преподавалась на семинарах

и в академических кругах. Темы варьируются от политических, культурных и художественных измерений до богословия и литургии. Эта тема исследует религии во всех регионах и регионах мира, в которых обитало человечество.

Социальная история - это область, которая включает в себя историю простых людей, их стратегии и институты выживания. В свой «Золотой век» он был основной областью роста среди ученых в 1960-х и 1970-х годах и до сих пор хорошо представлен в исторических картинах современного мира. Необходимо отметить, что старая социальная история была хозяином проблем, не имевших общей темы до 1960-х годов, и часто включала политические движения, такие как популизм, которые были социальными в смысле отсутствия элитарной системы.

Общественная история противопоставляется политической истории, интеллектуальной истории и истории великих людей. Английский историк Г. М. Тревельян рассматривал его как мост между экономической историей и политической историей, утверждая, что он без экономической истории, политическая история неясна [3, с. 27].

К примеру, история культуры заменила социальную историю как доминирующую форму в 80-х и 90-х годах. Он часто сочетает в себе подходы к изучению антропологии и языка, популярных культурных традиций и культурной интерпретации исторического опыта. К слову, рассмотрим записи и повествовательные описания прошлых знаний, обычаев и искусства группы людей. История культуры занимается изучением искусства в обществе, а также визуального производства образов и человека (иконография).

Дипломатическая история касается отношений между народами, в основном дипломатии и причин войн. В последнее время исследуются причины мира и прав человека. Обычно он представляет взгляды иностранного аспекта и долгосрочные стратегические ценности как движущую силу преемственности и изменений в истории. Этот тип политической истории - это наука, изучающая ведение международных отношений между государствами или через государственные границы во времени. Историк Мюриэль Чемберлен отмечает, что после Первой мировой войны «Дипломатическая история заменила конституционную историю в качестве флага исторических исследований, но также является наиболее важной, точной и элегантной из исторических исследований». Он добавляет, что после 1945 года социальная история была обращена вспять, что позволило ему переключиться [4, с. 60].

История экономики. Хотя экономическая история хорошо зарекомендовала себя с конца 20 века, в последние годы академические исследования перешли на факультеты экономики и отошли от традиционных исторических факультетов. Экономическая история занимается историей развития частных предпринимательских организаций, методами бизнеса, государственным регулированием, трудовыми отношениями и влиянием на общество. Он также включает биографии частных компаний, руководителей и предпринимателей.

История окружающей среды. Экологическая история - это наука современная, изучающая взаимодействие людей с миром природы во времени. В отличие от других исторических дисциплин, он отражает активную роль природы во влиянии на человеческие дела. Историки-экологи изучают, как люди формируют окружающую среду. Экологическая история возникла в Соединенных Штатах в результате экологического движения и большая часть его динамики происходит из текущих глобальных экологических проблем. Эта область основана на вопросах сохранения, но может быть расширена и связана с городами, жителями или устойчивым развитием, охватывающим общую научную и социальную историю. Как и все события, это происходит в мире природы. Экологическая история имеет тенденцию сосредотачиваться на определенных временных масштабах, географических регионах или ключевых темах. Это также очень междисциплинарная дисциплина, в которой большое внимание уделяется гуманитарным и естественным наукам [5].

Мировая история. Всемирная история, глобальная история или транснациональная история - это область исторических исследований, которая возникла как особая академическая область. Рассмотрим историю с глобальной точки зрения. Это не следует путать с историей сравнения, которая, как и всемирная история, рассматривает историю многих культур и национальностей, но не делает это в глобальном масштабе. Мировая история ищет общие закономерности, которые возникают во всех культурах. Мировые историки используют тематический подход, сочетающий в себе два основных направления: интеграцию (как процессы всемирной истории привлекли население мира) и различие (как законы мировой истории отражают разнообразие опыта человек).

Всеобщая история - это термин для произведения, направленного на представление истории человечества в целом, как единого целого. Всеобщая история в западной традиции обычно делится на три части,

а именно: древнюю, средневековую и современную. Универсальная генеалогия, или Всемирная генеалогия, прослеживает диапазон от начала письменной информации о прошлой истории до наших дней. Всемирная история охватывает события всех времен и во всех государствах, которые необходимо отметить, чтобы их можно было рассматривать с научной точки зрения.

Интеллектуальная история. Интеллектуальная история возникла в середине двадцатого века, сосредоточившись, с одной стороны, на интеллектуалах и их книгах, а с другой - на изучении идей как объектов, не разделенных индивидуальной карьерой.

История жанра. Гендерная история - это раздел истории и гендерных исследований, который рассматривает прошлое с гендерной точки зрения. Во многом это следствие женской истории. Несмотря на относительно короткий срок, гендерная история (и история женщин до нее) оказала значительное влияние на общее изучение истории [6, с. 122].

Публичная история. Публичная история описывает широкий спектр мероприятий, проводимых людьми, работающими в определенной степени по предмету истории, за пределами общей специализированной академической среды. Практика общественной истории имеет глубокие корни в области сохранения истории, архивоведения, устной истории, музейного курирования и других областях.

Одним из наиболее распространенных параметров общественной истории являются музеи, исторические дома и исторические места, парки, поля сражений, архивы, кино-телевизионные компании и все уровни управления.

В заключении необходимо отметить, что радикальные изменения, произошедшие в мире, привели к многочисленным масштабным изменениям в экономической, политической и социальной сферах общества. Исторические проблемы, существовавшие ранее и очень обостренные даже в переходный период, требовали немедленного решения. Масштабы страны, глубина и острота исторических противоречий, одновременно требовали появления нового и современного исторического взаимодействия на профессиональном уровне, создавая особые условия для развития истории в трех направлениях: как области знаний и науки, как области практической деятельности и как учебной дисциплины [7, с. 32].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ранк Л. Историческая культура древних народов и греков. – М., 2001. – 144 с.
- 2 Айнсен А. Происхождение и цель истории. – М., Издательство Ийельского университета. – 2016. – 86 с.
- 3 Травельян Г. М. История в цифрах // Наука. – № 7. – 2015. С. 27.
- 4 Джон Т. Погоня за историей // Наука. – № 6. – 2005. С. 60.
- 5 Peter N., Storns., Peter Seichas., Sam Wineburg to know the history, national and international perspectives of teaching and learning. New York and London: New York University Press. 2015. 2084 p. [на англ. яз.].
- 6 Симмонс Я. Ғаламдық тарих – Б., 2001. – 122 б.
- 7 Жарасов А. Тарих ғылымының тарихы // Алматы. – № 8. – 2014. Б. 32

М. Ж. КӨПЕЕВТИҢ ЕҢБЕКТЕРІ - ТАРИХЫМЫЗ ҮШІН ҚҰНДЫ ДЕРЕКТЕР КӨЗІ

АДИЛОВА Ү. Д.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мәшһүр Жүсіп Көпеев шығармаларында көтерілген мәселелердің бүгінгі күнгі өзектілігі айтылып жүргені мәлім. ХХ ғасырдың басында Ресей өзінің орыстандыру саясатын ашық жүргізе бастады. Қазақстандағы шұрайлы жерлерге мұжықтарды қоныстандыру, қауымдық жерлерді тартып алу, күнкөріс жерден айыру қазақ қоғамының әлеуметтік бөлшектелуін де туғызды. 1905-1907 жылдары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мұхаммеджан Тынышбаев т.б. қазақ зиялылары патша өкіметінің қазақ жеріне жүргізіп отырған саясатына қарсы шықты. Мәшһүр Жүсіптің де саяси қайраткер болып шыңдалуына елде болып жатқан өзгерістер әсер етпей қоймады. Оның публицистикалық қызметінің қолға алуымен және алғаш кітап шығаруы да осы кезеңде болған еді. Яғни, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының 1907 жылы «Қазан» баспасынан үш кітабы жарыққа шығады. Атап айтсам: «Тіршілікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз», «Сарыарқаның кімдікі екендігі туралы», «Хал-ахуал». Ақын бұл үш еңбегінде қазақ даласын жайлаған әлеуметтік әділетсіздік пен

теңсіздікті сынға алған болатын және осы кітаптардың жарыққа шығарғаны үшін Қазандағы кітап шыққан баспахананың иелері – ағайынды Хусайыновтарға 12 мың сом көлемінде айып салынып, 14 кісіні айыптап сотқа тартқан. Осыдан барып 1907 жылы Мәшһүр Жүсіп сапарға шығуға мәжбүр болды. Себебі аталмыш кітаптардың шығуына байланысты патшаның заң орындары Мәшһүр Жүсіпті қамауға алуға бұйрық берсе керек. Ендігі жерде оның соңына түсіп, ізін аңдығандар көбейеді. Мәшһүр Жүсіптің жоғарыдағы кітаптарының үшеуі де, қатал сынға алынып, Қазан полицмейстері арқылы қудаланғаны мәлім [1, 111 б.]. Мәшһүр Жүсіптің «Сарыарқаның кімдікі екендігі туралы» еңбегінің бірнеше нұсқасы бар. Олардың барлығы да «Мәшһүр Жүсіп» көп томдық шығармалар жинағына Қуандық Мәшһүр Жүсіповтің басшылығымен жарыққа шыққан. Аталмыш кітаптың бірінші, қолжазба түріндегі нұсқасы Нартай Қуандықұлы Жүсіповтің әзірлеуімен алғаш «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналында басылды [2, 52 б.]. Ақынның үш бірдей кітабы – «Көп жасағаннан көрген бір тамашамыз», «Хал-ахуал», «Сарыарқаның кімдікі екендігі» атты жыр жинағы жарық көрсе, «Миграж», «Хаятбақшы», «Қорқыт», «Гүлшат-Шеризат» деп аталатын қисса-дастандарын, публицистикалық этнографиялық еңбектерін, халық ауыз әдебиетін жинаудағы қыруар жұмысын атасақ та жеткілікті. Қуандық Мәшһүр-Жүсіповтің әулеттік мұрағатында аталмыш еңбектер сақталған. Ақын бұл шығармаларында да көпшілік қауымды еңбекке, оқу-білімге, адалдыққа үндейді. Әсіресе қолыңнан келгенше кісіге жақсылық істе, кедей-кембағалдың қажетін өтеу адамдық борышын дегенді көрсетіп, халық үмітін ақтарлық игілікті ісін болмаса, кісі санатына қалай қосылмақсың? – деген пікір қорытындылайды. Ал, адалдық, адамдық жайындағы толғамды ойларын өлең, мақала, аңыздың айналасында ғана айтпай, көптеген дастан да жазған. Оларды жоғарыда атап өттік. Мәшһүр қазақтың көптеген білікті адамдарымен кездескен. Атап айтсам: атақты Қажымұқан балуан. Ол онымен 1925 жылы таныс-біліс болып, екеуі Баянауылда бірнеше күн бірге жүріпті. Бірі ақын, бірі балуан – өнер адамдары іштей түсінісіп, қыл өтпес дос болып, қимай-қимай ажырасыпты. Сондай-ақ, Атбасар дуанының тұрғыны Мейрам Жанайдарұлымен де сырлас дос болыпты. Бұл кісі өз заманының оқымысты адамы екен. Арабша, парсыша, орысша сөйлей де, жаза да біліпті. Айрықша қасиеті – ауыз әдебиетін көп жинапты. Сонымен бірге «Мың бір түннің» бір тарауын өлеңмен қырлап, 1895 жылы «Дала уалаяты»

газетінің 41-49 нөмірлерінде жариялапты. Мейрам жырлаған бұл дастан Ү.Сұбханбердина құрастырған «Қисса-дастандар» (1986 ж., 28-32-беттер) атты кітапқа енді [3, 82 б.].

Мейрам қара сөзбен емес, тақпақтап, мақалдап-мәтелдеп сөйлейді екен. Оның бізге жеткен мұрасы жоқтың қасы. Ол адамға Мәшһүр Жүсіп мінездеме бере келіп: «Ақылды адамда күлкі де жоқ, ашу да жоқ, кемдік көріп, тарығып сасу да жоқ, басына Қап тауындай бақыт қонса, шалқасынан шалқайып тасу да жоқ», – деп бағалапты [4, 201 б.].

Мәшһүр Жүсіп еңбектерінің ішінде қазақ шежіресіде орын алған болатын. Еліміз егемендігін алып, қазақ тарихын қайта жазуға ұмтылған тұста қазақ шежіресінің тарихымыздың негізгі дерек көздерінің бірі екендігі дәлелдене түсті. Олардың қатарында кейінгі жылдары басылып шыққан Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «Қазақ шежіресін», Нұржан Наушабаевтың «Манзумат қазақиясын», Шәкәрім Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресін» жатқызамыз. Жекелеген қаһарман тұлғаларды сипаттау барысында ел тарихын шежіре сипатында баяндаған Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің еңбектерінің маңызы зор. Мәшһүр Жүсіп тарихты жазуда жер тарихын, ел тарихын, жеке адам тарихын біртұтас сипатта қарастырып, өзара тығыз қарым-қатынастар жүйесінде баяндайды. М.Ж.Көпеев қолжазбасы – халқымыздың тарихына өз үлестерін қосқан қаһарман тұлғалар хақында фольклорлық нұсқалардың, жазба зерттеулердің, зерттеуші автордың өз ой-пікірлерінің өзара байланыстырылған мағлұматтарының аса мол қазынасы. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «Қазақ шежіресінде» қазақтың шежіресін былайша тарқатады: Алаштан Сейілхан, Жайылхан атты екі бала тарайды. Соның Сейілханынан сегіз арыс түркімен таратылады да, Жайылханның ұрпағы туралы шежірешілер екі түрлі пікір таратады. Соның бірінде Жайылханнан Қазақ, Созақ, Ұзақ деген үш бала дүниеге келеді. Осының Созағы қарақалпақтардың, Ұзағы қырғыздар мен хакастардың түп атасы деп есептейді. Ал Қазағынан келіп Ақарыс, Жанарыс, Бекарыс деген балалар дүниеге келеді. Олардан Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүз тараса керек. Екінші нұсқада Алаштың екінші баласы Жайылханнан үш бала емес, бір ғана ұл Майқы болады. Майқыдан Өзбек және Сыбан деген екі ұл туады. Сыбаннан Айырқалпақ, Айырқалпақтан Қазақ пен Созақ, Созақтан Қарақалпақ, ал Қарақалпақтан Ақарысты таратады. Қырғыздардың ақ айыр қалпақ киетіндігі осыған байланысты болса керек [5, 50 б.].

Қазақ халқының қайдан шыққаны, оның жүздерге бөлінуі туралы мәселе кейінгі кезеңдерде де көп толғантқан. Осы мәселе бойынша Шәкәрім өз шежіресінде «қазақтардың шығу тегі, нәсілі арабтардан емес, түп төркіні көне түрік әлемінде жатыр» деп тұжырым жасаса, ал Мәшһүр Жүсіп Көпеев «Бұл қазақ деген кеше мен бүгін қойылған ат емес, заман-заманнан айтылып келе жатқан ат. Араб тілінде «ұғызак» деп жазылған, шағатай түркісінде «хазағ» деп, өзіміздің жуан тілде «қазақ» деп жазылған»деп қазақ этнониміне қысқаша шолу жасап, қазақтың шығу тегін қазақтардың алғашқы ханы-Алаш пен оның балаларымен байланыстырып солардың ұрпағы деген ұғым қалыптастырады. Баспа бетінде жарияланған “Қазақ шежіресі” туындысын зерделей қарастырсақ та, Мәшһүр Жүсіптің жеке адамдар тарихын жер тарихымен, ел тарихымен байланыстыра баяндағанын көреміз. Оның үстіне М.Ж. Көпеев жалғыз қазаққа ғана емес, түркі халықтарына да ортақ тарихи тұлғалар: Нәрікүлы Шора (Қазан), Әмір Темір (Самарқан), ер Едіге (Алтын Орда) туралы шежіре нұсқаларын жазып алып, ара - арасында оларға деген өз көзқарас-пікірін келтіреді [6, 340 б.].

Мәшһүр қолжазбасындағы ел билеушілері (XV ғ.-XVIII ғ.ғ. аралығы) қазақ хандары тарихы сөз болады. Шежірелік-жылнамалық сипатта жазылған бұл шығармаларда атақты билеушілердің іс-әрекеті қысқаша, тартымды баяндалынып, шежірешінің өз пікірлері де қатар беріледі. Керісінше, тарихи дерегі жұтан, белгісіз хандардың есімдері ғана аталынып өтеді. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы “Қазақ түбі” еңбегінде өз Жәнібек ханнан бастап өз Тәуке ханға дейінгі хандар тізбегін таратады. Мәшһүр Жүсіп шежіресінде Тахир хан, Тоғым хан, Бойдас хан т.б. белгісіз билеушілердің тек есімдері ғана аталынып өтіледі. Ал атақты, даңқты хандар тарихын баяндауларында Мәшһүр Жүсіп Қасым ханды “Жошы ханның өзінен соң Дешті Қыпшақты толық меңгеріп билеген” хан, “қазақ хандарының пируай дөкейі”; Хакназар ханды “қайратты кісі”, “батыр хан”; өз Тәуке ханды “ақылды кісі, табанды кісі”, “терең ойлы долық миль, дөкей ірі хан” ретінде бағалайды. Мәшһүр Жүсіп жазбаларында Алаша ханға қатысты берілген мәліметтер тарих ғылымы тұрғысынан арнайы қарастыруды қажет етеді. Мәшһүр Жүсіп Көпеев хандар тізіміне Алаша ханды, Ормамбет ханды т.б. қосады. Бірақ, “Атасының аты білінбей, өз аты шыққан ерлер” еңбегінде оның тарихта кім болғаны халық жадында ұмытыла бастағанын атап көрсетіп, енді бір хандар тізімінде Алашаны қазақ билеушілерінен бөліп алып жеке қарастырады: “Қазақтың

өз сыбағасына арналып хан болғандар: “Қасқа жолды” Қасым хан, “Ескі жолды” Есім хан, “Күлтебеде күнде кеңес” атанған өз Тәуке хан, олардан соң 48 жыл хан болып билеген Абылай хан. Қазақта хан болып, заң шығарып, халық қатарына қосқандар - осы айтылған хандар. Алды-арты жоқ Алаша хан деген бір хан билеген. Қазақ 3 жүзге бөлініп; Ұлы жүз Үйсін, Орта жүз Арғын, Кіші жүз Алшын атанғаны; “Алаш” деп ұран шақырысып: “Алаш- алаш болғанда, Алаша хан болғанда, үйіміз ағаш болғанда, ұранымыз Алаш болғанда”, -деп айтатын заман болған” [7, 120 б.].

Қорытындылай келе, бүгінде Мәшһүр Жүсіп өмір сүрген біздің ортамыз бөлек. Дегенмен қазақ жері, қазақ тілі, қазақ салт-дәстүрі, қазақ тарихы шежіре мәселелері тәуелсіз қазақ елі үшін көкейтесті мәселе болып қала бермек. Жоғарыда Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының туылған кезіне бір шолу жасап, өлеңдеріне тоқталып, Мәшһүр Жүсіп тарихты жазуда жер тарихын, ел тарихын, жеке адам тарихын біртұтас сипатта қарастырып, өзара тығыз қарым-қатынастар жүйесінде баяндаған еді. Ақынымыздың шығармашылығы- халқымен бірге жасай береді. Ақын еңбектері тарихи тұлғаларымызды ғана емес, жалпы қазақ тарихына қатысты мәселелерді де жан-жақты қарастыруымызға мол мүмкіндік береді. Оның еңбектері келешек ұрпақты өткен дәуірлерге қатысты тарихи мәліметтермен байыта түседі және бір қарағанда кездейсоқ болып көрінетін қазақтардың қоршаған ортамен байланысын, олардың тарихи үрдістегі әлемдік тарихтың дамуындағы рөлін анықтауға мүмкіндік береді. Осындай ата- бабаларымызды дәріптеп болашақ ұрпаққа, олардың еңбегін кеңінен насихаттау - бүгінгі ұрпақтың парызы!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жусупова Л.Қ. Ш.Уалиханов шығармашылығы және Ә.Х. Марғұлан. //Өлкетану журналы. №1-2004. 190б.
- 2 Жүсіпов Е.Қ. Мәшһүр Жүсіптің деректанушылық көзқарасы // Өлкетану № 2, 2013. 49-54 б.
- 3 Көпеев М. Ж. Қазақ шежіресі. (Дайындаған С. Дәуітов). – Алматы: Жалын, 1993. – 76 б.
- 4 Мадалиева Ж. Қазақ мәдениеті түрік-мұсылман контексінде// Шүлембаев оқулары. Философия ғылымдары докторы, профессор К.Ш. Шүлембаевтың 75-жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. 2-4 наурыз 2012.-Алматы: Абай атындағы ҚазНПУ.-407 с.- 339-343 б.

5 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы– деректанушы Оқу құралы. – Павлодар: Кереку, 2014. – 120 б.

6 Нұрмұратов С., Сатершинов Б., Шағырбаев А. «Мәшһүр Жүсіп Көпеев»- Алматы 2013 -357 б.

7 Заим Гөк. Түркі халқының тіл, дін, мәдениет салаларында жақындасу үрдісі және алға қойылған үлкен мақсат//Түркі әлемі газеті, №2 (118), 2012 ж.

ИСАТАЙ МЕН МАХАМБЕТ БАТЫРЛАРДЫҢ ЖҮРІП ӨТКЕН КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ

АМАНКЕЛДИ Н.

тарих пәнінің мұғалімі, № 4 Ертіс ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Халық батыры И.Тайманұлы 1791 жылы қазіргі Атырау облысы, Қызылқоға ауданы, Тайсойған құмындағы «Тайман жалы» деген жерде дүниеге келген. Исатайдың анасы Есентемір руының Тағашы бөлімінен. И.Тайманұлының төртінші атасы Ағатайдың (Тайман-Бегәлінің -Боқай-Ағатай) есімі қалмақтарға қарсы соғыста көрсеткен ерлігі үшін Беріш руының ұранына айналған Исатайдың жастық шағында оған ықпал жасап, қамқорлық еткен әкесі, Тайманның інісі - Жабал Бегәліұлы. 1808 жылы Жабал бастаған Бегәлі ауылы Бақсай бекінісі тұсынан Жайықтан өтіп, Бөкей ханның қарауына кіреді. Хан орысша сауатты, саясаттан хабары бар, халық алдында беделді Жабалды Беріш аулына старшина етіп қояды. Жабал қайтыс болғаннан кейін, оның орнына старшина етіп И.Тайманұлын қоюды сұрап, хан Бөкей 1812 жылы 12 наурызда Орынбордағы Шекара коммссиясына ұсыныс жасайды. Шекара комиссиясы 1813 жылғы қараша айында Бөкей ханның ұсынысын қуаттап, құжаттарды әскери губернаторға жібереді. Генерал губернатор Г.С.Волконский 1814 жылы 12-қарашада Исатайды старшиналыққа бекіту туралы құжатқа қол қояды. Халқымыз қашан да өзінің ардақты ұлдарының сапында Исатай мен Махамбет есімін қатар атап, марапаттап келеді. Сондай-ақ тарих ғылымдарының кандидаттары Исатай Кенжәлиев, марқұм Нәумет Көшекбаевтардың осы тақырыптағы кітаптары мен мерзімдік баспасөз беттерінде жарық көрген мақалаларында да айтылады. Бұл ретте көбірек көңіл бөлінгені Махамбеттің ақындық қыры. Ал Исатайдың батырлық тұлғасы, көтерілістің тек қана қара шаруа, кедейдің хан қысымшылығына қарсы күресі ғана емес, орыс

патшалығының бұратына халықты отарлау саясаты. Жергілікті халықтың шұрайлы жерлерін иемденіп, оларды түрлі салықтармен қалтыратып тықсыру, есін жиғызбауы өте сараң, жүрдім - бардым жазылды. Барларының өзі соңғы 5-10 жыл төңірегіндегі дүниелер ғана. Мүмкін соның салдарынан шығар, әлі күнге аталған көтеріліске байланысты кейбір ғалымдар, өлкетанушылардың жазғандары мен жергілікті халық, батыр бабалар ұрпақтарының олар турасында айтқандары бір-біріне жанаспайды, алшақтық көп. [1, 25Б]

Махамбет Өтемісұлы (1803-1846) – қазақтың көрнекті ақыны, патша өкіметін тірек еткен хан саясатына қарсы шыққан. 1836-1838 жылдары Қазақстанның батыс аймағындағы халық көтерілісінің жалынды жыршысы, көтеріліс қолбасшысы Исатай батырдың қандыкөйлек жолдасы Махамбет, оның әкесі Өтеміс кім? Аталарымыздың айтуынша, Махамбеттің кегін бажасы Асаубай мен туысы Қобылабай алды дейді. Асаубай батырдың бассыз денесін жерлегеннен кейін, қасына бес-алты жігіт ертіп, Баймағамбет сұлтанға барады. «Сіз Махамбетті өлтіріп, алар өшiнiздi алдыңыз. Біз, қалған ағайындары, оның бас сүйегін қоса жерлейік» - дейді. Алайда, сұлтан келіспейді. Ал, Асаубай мал бағатын жалшы жігіт арқылы батыр Махамбеттің бас сүйегін құпия жерленген жерден қаздырып алып, оны ақпа-төкпе ақын мәйітінің аяқ жағына апарып салып, топырақпен қайта жасырып, жерлейді. Тағы бір дерекке көз салсақ – Махамбет Өтемісұлы старшина болмаған. Тек, әкесі Өтеміс қана старшина, басқа да ұлықтық қызмет атқарыпты. Махамбеттің әкесі осы Өтемістің ажалы дұшпандардан болады. Олар аттың үзеңгісін улап қойып, Өтемістің өлуіне себепші болған. Ал, Махамбеттің мәйіті, оның кейіннен қалай табылғаны туралы деректер соңғы кезде анықталып, айтылып жүр. Қысқасы, батыр, ақын, ел азаматы ер Махамбет туралы көбіне дұрыс, кейде бұрыс айтылып жүрген мәліметтерге аса сақтықпен қарағанымыз ләзім. Нарын құмында, Жасқұс деген жерде дүниеге келген. Жасқұс – жер аты. Осы атау туралы Махамбет: Менің атым Махамбет Жасқұстағы Жәңгірхан Ісінен болдым құса-дерт,- деп жырлайды. [1, 28Б]

Халық тарихындағы сондай елеулі оқиға XIX ғасырдың бірінші жартысында Ішкі Бөкей ордасында болған шаруалар көтерілісі. Оның себебі ханы мен сұлтаны, төресі мен төлеңгіті Еділ мен Жайық арасындағы шаруалардың «оза шауып, кең жайлаған» жерін тарылтты. Халық күйзелісінің бір себебі – жер қысымы, елдің жайылымнан, қоныстан айырылуы, сондықтан ақын өздерінің басты бір мақсаты үстем тап тартып алған осы ел қонысын, жайылым

жерін қайтару екенін естен шығармаған. Облыстың солтүстігінен оңтүстігіне қарай кесіп өтетін басты су көзі- Жайық өзені. Жайық өзені бастауын Орал тауының 600 м биіктегі оңтүстік- батыс сілемдерінің бірінен алады. Облыс аумағына Жайықтың төменгі сағасындағы 300 шақырымнан астам бөлігі ғана енеді. Өзеннің жалпы ұзындығы 2534 шақырым. Арнасының ені 305-500 метр аралығында ауытқып отырады. Өзен суының деңгейі негізінен облыстан тыс жердегі су жинау алабы беретін суға тікелей байланысты болып келеді. Жайық өзенінің 500 шақырымы ғана облыс территориясымен өтеді. [2, 15Б]

Ол Каспий маңы ойпатын кесіп өтіп, Каспий теңізіне құяды. Негізгі арнасына Батыс Қазақстан облысының жерінде бірнеше салалары қосылады. Өзеннің орта бөлігінде көктемгі тасқын судың артығы қолдан қазылған Көшім каналы арқылы төрт су қоймасына құйылып, шабындық және жайылымдық жерлерді суаруға пайдаланылады. Көшім каналы осы облыс еңбеккерлерінің қажымас қайратының белгісі. Отызыншы жылдары елімізде техникалық құралдар жетпей жатқан кезде еңбекші бұқара бұл каналды қолмен қазған болатын. Жәңгір хан енді Исатайды алдап Жасқұстағы ордасына шақырады, бірақ Исатай бұл шақырудан бас тартып, ханның шақыруын алып келген шабармандарды соққыға жығып қайтарып жібереді. 1836 ж. наурызда хан Қарауыл қожаға қол жинап Исатай мен Махамбетті және оларды қолдаған көтерілісшілердің белсенді мүшелерін тұтқындауға бұйрық береді. Қарауылқожа адай, беріш, табын т.б. рулардан 522 жігіт жинап, Исатайдың ауылына аттанады. Мұны естіген Исатай 200 жігітпен Қарауылқожамен соғысуға әзірленеді. 1836 жылы 4-сәуір күні Қарауылқожа жасағымен Исатайдың ауылының маңындағы Манаштан (Манаш – сор. Исатай ауданы. Атау көне түркі тілінде «сортаң жер» мағынасын береді) 1,5 шақырым жердегі Қиялы моласының жанына келеді де, Исатайға Сағыр Баршығаев пен Қабық молданы елшілікке жіберіп, хан мен императорға бағынуды талап етеді. Осыдан соң Исатай 200 жігітімен қолдарына ту алып, Қарауылқожаның жасағымен кездесіп, Исатай Қарауылқожаны жекпе-жекке шақырады Қараша айының 7-де Меркульевтің отряды Исатайдың ауылына шабуыл жасап, батырдың отбасын тұтқындайды. Бұл суыт хабарды естіген Исатай дереу ауылына көмекке аттанады. 8 қарашада Исатайдың жігіттері Меркульевтің отрядын қоршап алады да ауыл адамдарын босатуды талап етеді. Меркульев соғысуға күштің тең еместігін байқап, ауыл адамдарын босатуға мәжбүр болады. Осы жағдайдан

кейін Исатай мен Махамбет бастаған көтерілістің мәні өзгеріп, ол тек ханға қарсылық емес, енді ханға қолдау көрсеткен Орынбор әкімшілігіне де қарсылық сипатына ие болды. Меркульевтің отряды Геккенің отрядымен Бекетай ауылының маңында қосылып, Тастөбеге қарай бағыт алады. Атау «тастан үйіліп қалған биік дөң жер» мағынасында айтылады. Исатай мен Махамбеттің атойлап, шешуші ұрыс салған жерлерінің бірі «Тастөбе» деп аталады. Тарих картасына осындай атаумен түскен жерді жергілікті тұрғындар «Тастөбе» деп атап кеткен Обаланып біткен биік төбенің басында үйілген қатты тастармен бірге, адам сүйектері де кездескен еді. Дәл сол жерден батысқа қарай бірер шақырымдай жерде тағы да тас үйілген төбешік бар. Екі төбенің де тасы таудың көк тасына ұқсайды. Ал ондай тау жынысты жерге «Тастөбенің» Батысындағы «Бесшоқы» ғана жатады. Бұдан шығатын қорытынды мынау. Исатай-Махамбет әскерлері «Тастөбені» қолдан қорған қылып жасамады ма деген ой. Бесшоқыдан тасты қызмет қылып тасып үйіп, жауларын екі төбенің баурайынан бөлініп қарсылап, ұрысқа дайындалды – ау деп айтуға болатындай. Көтерілісші сарбаздар қажеттеріне түйе ұстаған болса бұлай болуы әбден мүмкін. Ол болмағанда қалың қол бір-бір тастан атқа өңгеріп алғанда да жетіп жатыр. Қалай болғанда да 20 шақырымдық жер қашық қылмайды. Тастөбенің маңайы ол кездерде кең жазықты тегіс жер болғанға ұқсайды. Тастөбе қоңырдың ортасындағы төбе екені даусыз. Қазірде маңайында көлмек-көлмек сор кездеседі. Жерінің табиғаты құмға айналып, ойланданып қалындап барады. Шаруашылықтар жекеленгенге дейін ол маңда қой отарлары шоғырланды. Тәжірибеде байқалып жүргендей қой тұяғы кескілеген жерде дүзгін қалындап, құмға айналғыш келеді. Осы жәйттар «Тастөбенің» биік, қарауыл қарауға лайықты болғанын дәлелдейді. Төбе маңынан бергі жылдарға дейін сабақ, найза сынықтары табылғандығы ел аузында әңгімеленеді [3, 64Б]

Егер де еліміздің оңтүстік өңірі мен Жетісу өңіріндегі қалалық мәдениеттің көрінісін көптеген орта ғасырлық үлкенді-кішілі қалалардан, камалдардан, бекіністерден, елді мекендерден көре алсақ, батыс өңірдегі қалалық — Сарайшық қаласы арқылы байқалады. Бұл — қаланың көп ерекшеліктерінің бірін құраса керек. XIV ғасырдың алғашқы жартысында, Қыпшақ даласы арқылы Хорезмге сапар шеккен араб саяхатшысы Ибн-Баттута былай дейді: «Сарайдан шыққан соң он күннен кейін Сарайжук қаласына келдік, ол — Ұлы су (Жайық) жағасына орналасқан. «Жук» — деген сөз бұл жерде «кіші» — деген мағынада, сонымен бұл қала — «Кіші

Сарай»). жасақтарымен дайын тұрған Баймағамбет, Мұхамедқали Таукинге хабар береді. Бұл жасаққа жүзбасылар Попов мен Понамаревтің жазалаушы отряд қосылады. 14 желтоқсанда жазалаушылардың қолына Исатайдың әйелі Несібелі, балдызы Бағлан, Еділ Сартұлының балалары Ерше мен Нұрша түседі. Ал Исатай біраз сенімді жігіттерімен жазалаушыларды адастырып кетеді. Тастөбе маңындағы шайқастан кейін көтерілістің бірінші және екінші кезеңі жеңіліспен аяқталады. Ал Орынбор губернаторы Перовский болса Кіші жүздегі көтерілісті басуға қосымша әскер жібереді. Полковник Гекке мен Баймағамбеттің отрядтары Ақбұлақтың жағасына орналасады Ақбұлақ – Ақтөбе облысына қарайтын шағын өзен. Ол солтүстікбатыстағы Жосалы жотасынан бастау алып, Қиыл өзенімен жарыса ағады да, шығысқа бұрылып Қарағанды өзеніне құяды. 1836- 1838 жылдардағы ұлт-азаттық көтерілістің тағдырын шешкендіктен «Ақбұлақ» немесе «Қиыл қырғыны» деп тарихқа енген. [4, 45Б]

И. Тайманұлы мен М. Өтемісұлы бастаған көтерілісті үш кезеңге бөліп қарастыруға болады. Бірінші кезең - 1833-1836 жылдар аралығы қарулы көтеріліске даярлық ретінде сипатталса, екінші кезең 1837 жылдың басында көтерілісшілердің ханға қарсы аттануынан бастап, олардың осы жылдың күз айларына жеңіліске ұшырауына дейінгі аралық. Үшінші кезең 1837 жылдың желтоқсанында Исатай мен Махамбет бастаған көтерілісшілердің шағын тобының Жайықтың сол жағалауына өтіп, күш жинап көтеріліске қайта шығуынан бастап, 1838 жылдың шілде айының ортасында Ақбұлақ өзенінің маңында болған шайқаста біржола жеңіліске ұшырауына дейінгі уақытты қамтиды. Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған көтеріліс - қоғамдағы әлеуметтік теңдік үшін болған, қазақ халқының Ресей империясының отаршылдық саясатына қарсы халықтың азаттық рухын жігерлендірген көтеріліс. Сондықтан да, бұл көтеріліс халқымыздың тарихында өзіндік орны бар, маңызы зор көтерілістердің бірі. Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы басқарған көтерілістің орасан зор тарихи маңызы болды. Еркіндік Тәуелсіздік-қай заманда да арманның арманы болған мәңгілік мәселе. Ал осы категорияны Ел, Ұлт тұрғысынан мәңгілік тұғырға қондыра жырлаған ақынның ақыны бар. Еркіндік идеясын бір өлеңіне өзек еткен ақын да құрметке лайық шығар, ал осы ұғымды бүкіл ғұмырының тіні еткен ақынды Ұлт Ақыны десек те болады. Ел, Мемлекет тәуелсіз болмаса, ұлт тәуелсіз бола алмайды, ал ұлт тәуелсіз болмаса, сол ұлттың әрбір өкілі де

-ерікті адам болмасы анық. Еркіндік жолындағы еңбек, күрес, іс-қимыл, арман, ой-толғау, сағыныш-мұң-бәрі де -ерлік. Ал ерлік, азаматтық, адамгершілік-бірімен-бірі біте қайнасқан, бірінсіз бірі болмайтын құбылыстар. Бұларсыз ұлттық сана, ұлттық санасыз ұлттық мемлекет қалптаса алмайды. Арғы бергі тарихымызда халықтың өзін-өзі билеуге, жат жерліктерге қарсы қозғалыс, кктерілісі жүздеп-мыңдап саналар халық жадында да, тарих беттерінде айқынырақ қалғаны – орыс отаршылдығына қарсы күрес екені белгілі. Себебі, бұл жария түрі бар, жасырыны, жымысқысы бар күні кешегі - Қазақстан тәуелсіздігіне дейін жалғасып келген Уақыт көшіндегі империя өктемдігіне деген наразылық көрністері еді. Халық жадында мәңгі орын алған Тәуелсіздік рухы өн бойынан жалындап тұратын Тәуелсіздікті жақындатқан ұлтымыздың еркіндікке ұмтылған ерекшелеу тарихының көркем шежіресін біз Махамбет өлеңдерінен табамыз. Махамбеттің халық көтерілісі алдындағы, 1836-1838 жылдар, тіпті өмірінің соңғы күндеріне дейін: «Жайықтың бойы көк шалғын, Күзерміз де жайлармыз. Күлісті сынды күреңді, Күдірейтіп күнде байлармыз. Құдай істі оңдаса, Ісім жөнге келгенде, Әлі де болса, қойдай қылып айдармыз» -деп арманның Ақбоз атынан түспеуі ұлы ақын, күрескердің ғана емес, халқының да келешекке деген үміті мен сенімінің бір белгісіндей. Ақын азаттық жолындағы күрестің төгілген қан мен тер арқылы өтетіндігін, сол жолдағы күрескер, ерлердің белгісі «қабырғасын қаусатып бір біріндеп сөксе де қабағын шытпайтын» қайсарлық пен қаһармандық екенін шегелейді, нықтай жырлап осындай Ер керек деп түйеді. «Бұл заманның шағында Махамбетпен зарығып, Мұнды болған қайда бар?!»-деп жырлағандай, егер Махамбетті оған дейінгі арғы - бергі замандағы азаматтық жолында алысқандардың шыңы да, шоңы да десек, ақынның мұнынан асқан мұң да, қайғысынан қалың қасірет те жоқ. Ақын мұны-қорасынан малын жоғалтқан көп пенденің сар уайымы емес, халық пен елдің жоғын жоқтаған абыз жанның, ойшыл, күрескер жанның жүрегінен шыққан жалынды сөз.

Халықтың арыстан ұлдары Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған Ішкі Бөкей Ордасындағы ұлт-азаттық көтеріліс – осының айғағы. Берқайыр Аманшин осындай өмірлік фактіге сүйене отырып, өз шығармасының арқауына сол дәуірден сыр шертетін архив деректерін, мерзімді баспасөз материалдарын, ел аузынан естіген естелік әңгімелерін қорыта отырып, өзінің нысанаға алған ойын әдебиетке қоса отырып, көркем туынды – романды өмірге әкелді. Романның тақырыбы «Махамбеттің тағдыры» деп

аталуының өзі Махамбет тағдырының халық тағдырымен ұштасып, өзектес болуында жатыр. Махамбет өмірі, арман-тілегі, үміті, мақсаты, халықпен бірге, Махамбет жүрегі «халқым» деп соғады. Халықтың хан-сұлтандарға деген наразылығының күшейіп, тасыған тұсы - Исатай-Махамбет сынды батырларға мұңын шағып, солардың қол астына бірігуінен көрінеді. Исатай мен Махамбет халық талабын хан алдына қанша жеткізсе де, одан нәтиже шықпайтынын ұғып, ақыры үлкен тоқтамға келеді. Бұл романда Қарауылқожамен қақтығыс, кейін Қарауылқожа мен Балқы бидің ауылын шабуы, хан ордасын шаппақ болып, азаттық үшін көтеріліп, кейін алданып, жеңіліске ұшырауымен сипатталады. Көркем шығарма Исатай тобының жеңіліске ұшырауымен аяқталса да, жазушының нені айтқысы келетіні, қандай ойға жетектегені роман эпилогынан көрінеді. Романның Махамбеттің ер Исатайды жоқтап тұрып «Уай, жігіттер, мұнайма! Атадан ұл туса игі еді, ата жолын қуса игі еді. Тарттық Жайыққа!» деген сөздері арқылы аяқталуы жазушы ойының асыл арманға, үлкен үмітке жетектеген Махамбет сөзімен астасып келуінде жатыр. Тегінде атақты адамдардың еңбектерінің бағаланып, халыққа танылуында бір-біріне ұқсамайтын тағдыр-талқысы, бақыт-баяны болады. Махамбет жырлары XIX ғасырдағы біртуар қазақ ұлдарының сөздерінен көп бұрын-ақ өмірге келді. Оларды Махамбетпен салыстыруға келмейтін басқа да өлшемдер бар. [5, 38Б]

Қорытындылай келе, Исатай-Махамбет көтерілісі өткен жерлердің атаулары қазақ ауыз әдебиетінде бір жырдан екінші жырға көшіп қайталанып қолданылғанын, ал эпос үлгілерінің Қазақстанда ежелден қалыптасып, талай өлкені шарлап, ұзақ дәуір бойы өмір сүргенін байқасақ, екіншіден, осы аталған өлкелердің бәрінде де қазақ халқының алуан текті ру-тайпалары мекен еткендігін, жалпы географиялық аймағының шеті мен шегінің ұлан-байтақ екендігін көреміз. Қазақтың ұлы батыры әрі ақыны, азаттық күресін ұйымдастырушылардың бірі, бір сөзбен айтқанда «сегіз қырлы, бір сырлы» бабамыздың өмір сүріп өткеніне неше ғасыр болса да, ақынның өршілдікке, күрескерлік мінезге толы, кесек бітімді шығармалары әлі күнге дейін ізі суымай, жылдан жылға жаңарып, қасиетті әсерлерге бөлеп, халық мұрасына айналып отыр. Екеуі де халықтың бойымен табылар сарқылмас жігер мен шабыттың, сана мен сабырдың, тәуекел мен арманның түлегі. Бұл – табиғатта қалаған уақытта табыла бермейтін асылдай аса сирек құбылысы. Мағынасы терең, көркемдік мағынасы үздік

шығармалары оқушыларды табандылыққа, қиыншылықты жеңуге тәрбиелейді деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әнес Сарай «Исатай-Махамбет» тарихы. Алматы, 2003. 8-том.- 265
- 2 Қазақ әдебиетінің тарихы. Көпшілікке арналған X томдық жинақ,-254
3. Бес ғасыр жырлайды. 2-т.Алматы 1984,1989- 320
- 4 Атышбаев Ә. Кіші жүз шежіресі. Алматы 1996 - 128
- 5 Кекілбаев Ә.Он екі томдық шығармалары, 6-т «Өлке» 1997 - 289

ЮВЕЛИРНОЕ ИСКУССТВО В АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ КАЗАХСТАНА

АУТАЛИПОВ Н. Е.

магистрант, Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова, г. Кокшетау

МУХАМАДЕЕВА И. А.

к.и.н., профессор, Кокшетауский университет
им. А. Мырзахметова, г. Кокшетау

История начала развития археологии нашей страны связано с выдающимися русскими востоковедами и историками такими как: В. В. Бартольд, В. В. Радлов, П. И. Лерх, а так же с некоторыми представителями русской интеллигенции. Так, известный историк культуры В. В. Стасов еще в прошлом столетии указывал, что «казахстанские археологические памятники представляют не меньший интерес, чем классические древности Рима. От чего старому городу возле Джанкента (развалины на Сырдарье, вблизи Казалинска) не быть нашей Помпеей», - писал он одной из своих работ.

Важнейшую роль в исследовательском освоении античности Казахстана сыграли указы Петра I постановляющие трепетное отношение к древним артефактам, их определение и сбор, а также совершённые по его директиве учреждения с задачей исследования Сибири и прилежащих к России территорий Казахстана. В итоге этих воздействий в 1701 г. возникла «Чертежная книга Сибири», напечатанная сыном тобольского дьяка С. Ремезовым. В ней наравне

с этнографическими данными сконцентрированы сообщения об палеонтологических монументах казахских степей.

Археологическое освоение Казахстана в 1768 - 1774 гг. продолжила вторая научная экспедиция, устроенная с задачей исследования истории, географии и этнографии народов Поволжья, Урала, Сибири и Казахстана. В экспедиции участвовали выдающиеся исследователи того времени: П. С. Паллас, И. П. Фальк, И. Г. Георги, П. И. Рычков, Х. Барданес и др. В первой половине XIX в. в России усилился энтузиазм к естественным богатствам Центрального и Восточного Казахстана. Геологи, горные инженеры, в темпе своих изучений акцентировали внимание и на памятники, характеризовали их, делали заметки и таким образом увеличивали резерв известий о памятниках. К середине XIX в., таким образом, был собран существенный материал, в основном по Центральному, Северному и Восточному Казахстану.

Этот период в развитии археологии Казахстана надо назвать как первоначальный. Со второй половины XIX в. памятники Казахской степи заинтересовывают внимание Археологической комиссии, историко-культурного дометра-музея, Московского археологического сообщества.

Событием, сыгравшим переломную миссию в становлении археологии стала поездка в этот регион В. В. Бартольда в 1893 - 1894 гг. Им были обследованы монументы Чуйской и Таласской долин, Иссыккульской равнины и долины речки Или. Его «Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью» до сих пор остается примером историко - археологического исследования. Отталкиваясь на многочисленные письменные источники, историк дал локализацию городов, ассоциировав их с определёнными исследованными им монументами. Среди них наличествовал Тараз. Он подчеркнул древние первоистоки городской цивилизации в районе городка Верного. Дальнейшие деятельности В. В. Бартольда распахнули завесу над прошлым народов Средней Азии и Казахстана. Его основополагающие изучения принялись первоосновой больших дальнейших изучений в сфере осмысления исторической географии городов, их локализации, функции в исторических происшествиях античности и средневековья, истории зарождения и становления самих городов в свете тюрко-согдийских взаимоотношений. С его именем связана организация Туркестанского кружка ценителей археологии, порождённого в Ташкенте в 1895 г. и сплотившего руководителей местной элиты, офицеров, бюрократов,

заинтересовывающихся прошлым края, его историей, монументами археологии, историей живописи и искусства. Значимую роль в археологическом исследовании Центрального, Северо-Восточного Казахстана сыграли воссозданные в начале XX в. Западно-Сибирский, Семипалатинский и Оренбургский райотделы Русского географического общества, Оренбургская учёная статистическая инспекция. [1, с.116]

В эти же годы оживляется активность исследовательских учреждений Казахстана. Перерегистрацию монументов, учет спонтанных находок и маленькие экспедиции реализует Центральный музей Казахстана. В печати появляются заметки о кургане на р. Коксу и о постаментах Семиречья. Одно из значимых мест в археологических работах 30-х годов сосредоточивают экспедиционные изучения в Семиречье, устроенные Институтом истории вещественной культуры коллективно с Казахским филиалом Академии наук под начальством А. Н. Бернштама (1939 - 1940 гг.) Семиреченская археологическая поездка устроила обширную рекогносцировку и стационарные находки на ряде городищ.

В монографиях А. Н. Бернштама были не только напечатаны новые материалы, но и обозначены, и отчасти разрешены значимые трудности истории средневекового города, взаимоотношения оседлого и кочевого народонаселения юга Казахстана и Семиречья. Этап конца 20-х - начала 40 - гг. можно посчитать вторым промежутком в становлении Казахстанской археологии.

С учреждением в 1946 г. Академии наук в Казахстане число археологических деятельностей в стране стал проводить Институт истории, археологии и этнографии им. Ч. Ч. Валиханова. Эпицентр нагрузки археологических исследований с этого времени перемещается в Алма-Аты, вырабатывается отдел археологии, первым руководителем которого стал А. Х. Маргулан. В отдел археологии были восприняты и включились в интенсивную деятельность Е. И. Агеева, Г. И. Пацевич, Т. Н. Сенигова, А. Г. Максимова, а позднее К. А. Акишев, Г. В. Кушаев, А. М. Оразбаев, М. К. Кадырбаев. В целом, 1946 г. стал началом третьего, качественного нового этапа в формировании археологии Казахстана. [3, с.67]

Первой, созданной отделом археологической экспедицией, принялась Центрально - Казахстанская (ЦКАЭ), основанная А. Х. Маргуланом. Экспедиция выявила, исследовала и откопала стоянки эры палеолита и неолита, поселения и курганы андроновской и

Бегазы - дандыбаевской цивилизаций, похоронные строения VII - I вв. до н. э., могильники тюрского времени, античные городища и поселения. Второй большой поездкой послевоенных лет стала Южно-Казахстанская, курируемая А. Н. Бернштамом и Е. И. Агеевой (ЮКАЭ). [2, с.120]

Результатом ее деятельностей предстало исследование, прогнозирование и датировка огромной подгруппы курганов и поселений в Отрарском оазисе, на южных холмах Каратау, в низине Сырдарьи. Среди значимых работ ЮКАЭ организовывавшихся в 50-е гг. следует охарактеризовать всесторонние изучения кургана Джувантобе и городища Борижары на Арыси, экспедиции могильника Баба-Ата, которые предстали первыми в Казахстане находками позднесредневекового монумента на обширных площадях.

Последующий этап становления казахстанской археологии четвертый, охватывает 60 - 70-е гг. Идёт процес не только увеличения обследований, связанный с обнаружением новейших монументов, их первичным толкованием, но и их детальное ознакомление путем организации долголетних стационарных экспедиций, постановка и решение больших исследовательских проблем. ЦКАЭ во главе с А. Х. Маргуланом, потом М. К. Кадырбаевым, С. М. Ахинжановым постоянно характеризовала главные проблемы в освоении монументов эры бронзы и позднего железа. Этап, который охватывает довоенное время и завершается концом 60-х гг., выражался корпорацией больших экспедиций, деятельностями в территории залежных земель, экспедициями Бесшатыра, курганов эпохи бронзы в Центральном Казахстане. В это время начали свои исследования А. Х. Маргулан, А. Г. Максимова, Е. И. Агеева, Г. И. Пацевич, Т. Н. Сенигова, К. А. Акишев, М. К. Кадырбаев, Х. А. Алпысбаев. [4, с.116]

Последующий пятый период истории казахстанской археологии продолжился с 80-х гг. Он обуславливается методическими улучшениями в ней: возникновением палеонтологических центров в областях, увеличением археологических деятельностей рецензий многочисленных заметок, публицистических работ, посвящённым актуальнейшим трудностям археологии, зарождением в археологической науке новейших направлений, применением в археологии способов естественных наук. В 1981 г. в Алма-Ате было устроено общесоюзное заседание по проблемам античной городской культуры Казахстана и Средней Азии. На нем было подчеркнута

новое направление – позднеантичная археология. Одной из главных целей в это время становится подготовленность свода монументов истории и культуры Казахстана - исследовательского реестра всех памятников на территории страны.

Начало шестого этапа в функционировании археологической науки следует начать с 1991 г, ставшего годом установления самостоятельного государства Республики Казахстан. Огромное внимание посвящает институт археологии вопросам идеологии историко-культурного наследия в республике и за рубежом. Экспозиции «Золотой человек и древние сокровища Казахстана», «Древние конфессии Казахстана», приготовленные до метром-музеем Института археологии с огромным триумфом демонстрировались в областных центрах страны и за рубежом в Испании и Англии. Казахстанская археология, прогрессирует в структуре мировых исследовательских направленности как в исследовании классических направлений, как и в новейших, предъявляемых соблюдениями современности. Одним из значимых направлений общеевропейской науки, в том числе и археологии, рассматривается разбирательство вопросов возникновения человека и его становления (онтогенез). В антропологическом замысле - это исследование цивилизации эры камня (палеолита). Исследование палеографических реальностей, приобретённых при экспедициях, рецензия полевых исследований, материалов об особенностях погребения и похоронного ритуала выполнены российскими учеными Н. В. Полосьяк и В. И. Молодиным, казахстанским археологом З. С. Самашевым. [5, с.137]

Государственная программа «Культурное наследие». Первым этапом развития археологии стала Государственная программа «Культурное наследие», которая включала в себя 2004–2006 годы, а второй период - 2007–2009 годы. Данная программа была утверждена Президентом Республики Казахстан 13 января 2004 года (№ 1277). Основная цель программы - развитие духовной и образовательной сфер, защита и популяризация культурного наследия страны.

Основные задачи включают в себя восстановление важных архитектурных и исторических памятников в стране, а также создание всеобъемлющего культурного наследия, включая национальную культуру, фольклор и традиции. В связи с этим были определены основные направления сохранения и реставрации культурного наследия: - археологическое изучение памятников

раннего и средневекового периода, создание музеев-заповедников и их интеграция в инфраструктуру туризма;

Реставрация, консервация и использование уникальных памятников истории, культуры и архитектуры Казахстана; - объяснение научных знаний, разработка теоретических проблем исторической науки, издание научной, художественной и энциклопедической литературы; - вопросы создания рациональной структуры охраны и активного использования историко-культурного наследия в республике и ее задачи: обеспечение управления региональными инспекциями, реставрационными организациями, реализация утвержденных программ и проектов по охране памятников истории и культуры. На сегодняшний день необходима выработка современной.

обновленной концепции истории Казахстана. Эта, обновленная концепция необходима для формирования национальной идеи, столь необходимой для дальнейшего продвижения вперед.

А для создания этой концепции при поддержке государства нужно проводить многочисленные историко-культурные исследования. Понимание на самом высоком уровне исключительной важности этно-исторических исследований отражено в «Послании президента народу Казахстана», разработке и осуществлении государственных программ «Культурное наследие» и «Рухани жаңғыру».

Признавая значимость и своевременность мероприятий предусмотренных данными программами, следует отметить, что на данный момент все еще много в Казахстане малоизученных в историческом плане регионов. Одним из таких является Прииртышский регион. Разработка данной тематики позволяет определить вклад и значение Прииртышского региона в развитие государственности и формирования национальной идеи Казахстана.

В результате исследований, в научный оборот вводится новый для рассматриваемого региона исторический, этнографический и археологический материал, отражающий огромный пласт истории и культуры Прииртышского региона.

Полученные в ходе археологических исследований новые материалы помогут в дальнейшем продвинуться вперед в решении таких вопросов как датировка, культурная принадлежность, количество и виды исторических памятников в изучаемом регионе, их топография, соотношение и пространственно-временные связи с синхронными объектами в сопредельных регионах.

Изучение письменных и этнографических источников позволит получить важные в общеисторическом плане о таких сферах жизни как: социальные отношения, хозяйственный уклад, религия, политическая система, искусство, этногенез, торговля, ремесло и многих других аспектов культуры и быта населения Прииртышья, что, в конечном счете, даст возможность по новому подойти к изучению истории края, ликвидировать белые пятна и наполнить историческим содержанием пустые страницы истории Казахстана.

Использование археологического материала в процессе изучения истории является важным звеном в процессе формирования разносторонне развитого гражданина, патриота своей Страны. Мы должны знать не только всемирную историю и историю Казахстана, но и историю своей «малой Родины», района, области и края. Занимаясь исследованием этой темы в течении ряда лет, учащиеся школы принимали неоднократное участие в археологических экспедициях и разведках, рекогносцировочных раскопках в Центральном Казахстане, Павлодарской области, Железинском, Качирском и Майском районах.

Проводиться изучение научной литературы по археологии, используется

газетный материал, ведется связь с архивом и научными археолого- этнографическими центрами Павлодарского государственного университета им. С. Торайгырова и Павлодарского государственного педагогического института «Маргулан-центр».

Основной целью проводимой работы является патриотическое воспитание учащихся и использование данных археологии в процессе изучения истории.

Задачи исследовательской деятельности:

- Воспитание уважения к истории и культуре своего края.
- Введение учащихся школы в науку археологию.
- Применение приобретённых знаний в ходе археологической экспедиции на уроках истории.

Благодаря успехам отечественной исторической науки сегодня, мы имеем немало информации о древнем историческом прошлом Казахстана. Однако до сих пор, многие регионы страны являются не достаточно изученными. Еще сложнее обстоит дело с историей так называемой «Малой родины», то есть тех мест, где родился и вырос каждый из нас.

Зачастую мы знаем больше об истории древних городов и цивилизации других стран и народов, чем об истории родного края,

где тоже есть интересные и не редко уникальные памятники истории и культуры, среди которых особое место занимают памятники археологии.

Однако большинство людей даже и не подозревают, что рядом с их городами и селами, а нередко и на территории таковых, находятся остатки древних поселений и могильников, многие из которых подвергаются уничтожению в ходе ведения земляных и строительных работ, засоряются несанкционированными свалками, разрушаются паводками и ветровой эрозией.

В результате всего этого мы навсегда утрачиваем бесценный и зачастую единственный источник информации о далеком историческом прошлом. И для этого, чтобы спасти, оказавшееся под угрозой уничтожения историко-культурное наследие, частью которого и являются памятники археологии, необходимо проводить археологические исследования, осуществлять охрану этих памятников, и что не менее важно, доносить информацию о них до широкой общественности. И тогда они будут «работать», то есть выполнять свою функцию хранилища и исторического источника.

Важную роль в пропагандированное историко-культурного наследия играет школа, в течение длительного времени воздействующая на формирование мировоззрения учащихся с помощью различных форм и методов учебно-воспитательной работы, в том числе и через организацию краеведческих музеев и кружков. Важной задачей организации таких кружков и музеев является повышение у учащихся интереса к истории родного края, усиление творческого начала в работе, воспитание патриотизма, формирование активной гражданской позиции.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абу Али ибн Сина. Канон врачебной науки. Ташкент, 1954 – 345 с.

2 Борисова М. С. Методика историко-краеведческой работы в школе. - Москва: Просвещение, 1982 – 175 с.

3 Гордон Чайлд. Прогресс и археология. Перевод с английского М. Б. Граковой Свиридовой. Государственное издательство иностранной литературы. Москва, 1949. Progress and archaeology. By V. Gordon Childe. London, 1945 – 428 с.

4 Смагулов Т. Н. Археологическое наследие Павлодарской области как краеведческий компонент в процессе обучения Сб. научных статей. - Павлодар: ПГПИ, 2006 – 34с.

5 Смагулов Т. Н. Использование материалов по археологии Павлодарского Прииртышья в учебно- воспитательном процессе. //Сб. научных статей. - Павлодар: ПГПИ, 2006- 36с.

1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОЦЕСТЕР

БАЙМУЛЬДИНА С. Ж.
магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Осы мақалада Қазақстан аумағындағы 1930 жылдардағы ашаршылық салдары мен себептері берілген. Мақалада қазақстандық және шетелдік ғалымдар еңбектерінің ақпараттары қолданылды. Зерттеу барысында жүйелеу, сараптамалық әдістер қолданылды.

Ашаршылық - қазақ үшін әрқашан күрделі мәселе. Зарлаған ана, шырылдаған бала, өлексе сасыған қазақ даласы - ауылды кеңестендіру саясатының нәтижесі. Қазақстандағы 1932-1933 жылдардағы ашаршылық салдары туралы мәселені тарихнама өртүрлі қырынан бағалайды.

Ашаршылыққа дейін көптеген қазақтар көшпелі мал шаруашылығымен айналысып, жаңа маусым басталғалы өздерінің малдары – қой, жылқы, түйемен алдын ала белгіленген бағыт бойынша көшіп-қонып жүрген.

Сталиндік модернизацияның ең бір таңғаларлық салдары болған қазақ ашаршылығының тарихтың артына ысырылуы қалай болды? Бұл бір жағынан Украинадағы, Қазақстандағы, Еділ бойындағы, Дондағы, Кубаньдағы жойқын ашаршылыққа әкелген ұжымдастыруға негізінен егіншілер көзқарасы тұрғысынан қаралғандықтан болды. 1929 жылы Иосиф Сталин бірінші бесжылдық жоспарын жариялады, бұл Кеңес Одағының индустрияландыру және капиталистік Батысты «қуып жету» үшін жасаған жоспары. Бұл жаңғырту жоспарының негізі ауыл шаруашылығын ұжымдастыру болды. Ауыл тұрғындарын жерінен, малынан бас тартып, колхоздарға қосылуға мәжбүрлей отырып, билік елдің азық-түлік қорын өз бақылауына алуға және ет пен астық, ең алдымен бидай өндірісін арттыруға ұмтылды. Колхоздарды енгізу Мәскеуге жергілікті мекемелерді жоюға, тұрғындар арасындағы қалыптасқан байланыстарды үзуге және ұзақ уақыт бойы большевиктердің

бақылауынан тыс қалған ауылдық жерлерде Кеңес өкіметін орнатуға мүмкіндік берді [1, 21 б].

Қазақстанда кеңестік модернизация жобасы өзінің ауқымы бойынша КСРО-ның батыс облыстарындағы жобадан айтарлықтай ерекшеленді: мақсат жай ғана шаруаларды емес, көшпелілерді жұмысшыға айналдыру болды, бұл маркстік-лениндік тарихи бағыт бойынша әлдеқайда үлкен секіріс дегенді білдіреді. Бірінші дүниежүзілік соғыс еуропалық Ресейді өзгертуге шешуші рөл атқарды, армияда қызмет еткен миллиондаған орыс шаруалары үшін саяси мәселелерді өзекті етті және бұқаралық саясат дәуірінің негізін қалады [1, 23 б].

Мәскеулік жаңғырту жобасының Қазақстандағы уақыты мен қарқыны да ерекше болды. 1928 жылы, яғни 1917 жылғы Қазан төңкерісінен он бір жыл өткен соң Голощекин қазақ ауылына Қазан төңкерісі әлі келе жатқанын мәлімдеді. Ол «Кіші Қазанның» (жоғарыдан қазан стиліндегі төңкеріс) басын жариялады, бұл оның пікірінше, ақырында Далаға ауқымды әлеуметтік өзгерістер әкелуге тиіс. Партия мүшелері қазақтардың өз дамуында отырықшы халықты қуып жетуі үшін ерекше жылдамдық қажет деп мәлімдеп, бірінші бесжылдықтың басталуымен Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті бір мезгілде қазақтарды жерге салып, олардың арасында ұжымдастыруды жүргізді. Алайда Мәскеуден шыққан мемлекеттік жаңғырту бағдарламасы тек қазақ қоғамын ғана емес, қазақ даласының өзін де өзгертуге бағытталды. Дала климаты басқа шөлді және шөлейт аймақтардағыдай өте тұрақсыз болды. Жауын-шашынның таралуы жылдан-жылға айтарлықтай өзгерді. Жақсы және жаман топырақтардың арақатынасы да тұрақсыз болды: көп жерлерде жер біртіндеп сортаңданды. Бүкіл Далада соққан құрғақ желдер (ыстық желдер) мезгіл-мезгіл дала су қоймаларының пішіні мен көлемінің өзгеруіне әкелді [2, 54 б].

Апаттың таралуына Қазақстанның салыстырмалы түрде артта қалуы да әсер етті. Мәскеу мемлекеттік модернизациясының бас айналдыратын бағдарламасын жүзеге асыруға назар аударатырып, республикадағы заманауи медициналық көмектің жоқтығына назар аударып, партияны денсаулық сақтау және вакцинация бағдарламаларына көбірек ресурстар бөлуге шақырған дәрігерлердің барлық ескертулерін елемеді. Ашаршылықпен бірге сүзек, шешек, туберкулез, тырысқақ індеттері тарайды. Ашаршылық бұл аурулардың негізгі себебі болды, бірақ халықтың жаппай қоныс аударуы және нашар санитарлық жағдай сияқты ашаршылыққа

байланысты жанама факторлар оларды одан да жойқын етті. Қазақ ашаршылығында КСРО-ның батыс аймағындағы осындай апаттарға қарағанда анағұрлым үлкен рөл атқарған аурулардан көптеген қазақтар қаза тапты [1, 53 бет].

20 ғасырдың 20-30 жылдарындағы Ашаршылық апаты немесе «Ұлы жұт» қазақ тарихының қасіретті беттерін айғақтайды. Ресей империясының отарлау саясатын жалғастырған кеңестік билік, елдің еуропалық бөлігіндегі шаруаларды Қазақстан сияқты шеткергі аймақтарға қоныстандырды. Сол арқылы жергілікті халықты құнарлы жерінен ығыстырып, дәстүрлі шаруашылық жүйесін бұзды. Бұл үдеріс кеңестік дәуірде айқын көрініс берді. Большевиктер таптық күрес ұранымен аймақтардың табиғи-климаттық жағдайын және әлеуметтік-экономикалық дамуының жалпы заңдылықтарын ескерусіз қалдырды. Кеңес үкіметінің Қазақстанды орталықтан басқаруы және оның экономикалық даму ерекшелігін ескермеуі салдарынан дәстүрлі шаруашылық күйзеліске ұшырады [2, 9 бет].

I.Құрамысовтың мәлімдемесінде: «Қазақстанның артта қалуына қарамастан, бүгінгі ұжымдастырудың қарқыны өте зор, біз даму жағынан Одақтың алдыңғы қатарлы облыстарының алдына түсеміз» - делінді [5, 3 парақ].

1929 жылдың 7 қарашасында И.В.Сталиннің «Год великого перелома» атты мақаласында ауыл шаруашылығындағы өзгерістің қорытындысы шықты. Онда шаруалардың жаппай ұжымдастыруға бағыт алғаны жазылды. Бұл мақала Қазақстандағы колхоз құрылысының алдағы қабылданатын партиялық-кеңестік шешімдері үшін негізгі құжат болды [4, 129 бет].

Соңғы кездері 1920-1930 жылдардағы ашаршылық тарихы ресейлік ғалымдардың басты назарында және оның тарихнамалық ауқымы кенінен қарастырылады. Кеңестік тарих ғылымында 1932-1933 жылдары ашаршылық тақырыбы 1930 жылдардан бастап 1980 жылдардың ортасына дейін жабық болды. Мұның өзі тоталитарлық тәртіптің білім-ғылым саласындағы кері әсерін көрсетеді. Кеңестік тарихнама бұл мәселеде жұмған аузын ашпады, бірақ осы тақырыппен байланысты азық-түлік мәселелерін қарастырудан бас тарта алмады. 1930 жылдардың басындағы ашаршылықты зерттеу екі кезеңде жүрді: біріншісі 1930 жылдар мен 1980 жылдардың екінші жартысы маркстік-лениндік методологияға негізделген. 1980 жылдардың екінші жартысына дейін шыққан еңбектерді қамтиды. Екіншісі 1980 жылдардың ортасынан бүгінгі күнге дейін кеңестік идеологиядан арылған тарих ғылымына негізделген өзекті

мәселелер ауқымының кендігімен және жаңа методологиялық зерттеулермен ерекшеленеді. 1980 жылдардың ортасына дейін ашаршылық тарихын зерттеген кеңестік ғалымдардың еңбектерінде оқиғалардың желісі колхоз-совхоздардың артықшылығын дәріптеу тұрғысынан қарастырылды [2, 17 бет].

Қазақстандағы мемлекеттік қайта құрудың кешенді бағдарламасы, әрине, қазақ қоғамын мәдени күйретуге бағытталған болатын және қазақ ашаршылығының геноцид ұғымының кеңірек түсінігіне жататынын айғақтайтын деректер жеткілікті. Бірақ Сталиннің бұл аштықты жоспарлағаны немесе бүкіл қазақты құртуды көздегені туралы ешқандай дәлел жоқ. Босқындардың жаппай көшіп кетуінен бастап, мал басының апатты азаюына дейінгі аштықпен байланысты көптеген ірі оқиғалар режимнің мүддесі тұрғысынан кері нәтиже берді және ұжымдастыру науқанының күтпеген салдары болды. Ашаршылық басталғанда билік ең алдымен қазақ көшпелілерінің аштықтан өліп жатқанына емес, егістіктер мен фабрикалардағы еңбектері шешуші рөл атқарған республика халқының басқа топтары – шаруалар мен жұмысшылардың мұқтаждықтарына назар аударды [6, 275 б].

Сталин дағдарыстың ауқымын болжаған жоқ. Дегенмен, қазақ ашаршылығының тарихы сталинизм мен онымен байланысты зорлық-зомбылық туралы бірқатар болжамдарды қайта қарауға мәжбүр етуі керек. Сталиннің Қазақстандағы билігі КСРО-ның батысындағыдан басқаша ұсынылады: оны нәзік және тіпті жоқ деп атайды. Тарихшылар сталиндік зорлық-зомбылық ең алдымен КСРО-ның батыс бөлігінде қолданылғанын айтады, бірақ бұл ақпараттар Сталин кезіндегі зорлық-зомбылық спектрі бұрын ойлағаннан кеңірек болғанын көрсетеді. КСРО-ның шығысы да қоғамды бақылаудың маңызды әдістерін қалыптастырды және елдің батысымен халықты басқару тәжірибесімен алмасты. Сонымен бірге Сталин қазақты ашаршылыққа әкелген өзінің қатыгез саясатын бастағанда Қазақстандағы оқиғаларды қадағаламаса керек [6, 276 б].

Сталиндік стратегияның өзегі – «ұлы өзгерістер» саясаты болды. Оның негізін жаппай ұжымдастыру, кулактарды төркілеу, жер қорын басқарудағы әкімшіл-әміршіл жүйені қалыптастыру құрады. И. Сталин жаппай ұжымдастыруды «жоғарыдағы» революциялық қағидамен негіздеді, оны мемлекеттік биліктің өзі көрсетіп берді. Большевиктік бағдарламада кооперацияның негізгі түріне – колхоздарды ұлғайтуға басымдық берілген. Мұны өте қарапайым түрде түсіндірді: шын мәнінде колхоздар мен кооперация

– өндірістік-ұйымдастырушылық қызметтің әр түрінен (бірақатар ортақ белгілері бар) саналады. Бірінші (колхоздар) жекелеген шаруашылықтарды тікелей біріктіреді, басын қосады, екіншісі (кооперация) осы өндіріске жағдайды, өндірістің дербестігін сақтай отырып, олардың инфрақұрылымын ұйымдастырады, кооперативке біріктіреді. Колхоздар біріктіру қызметімен қатар, бұрынғысынша жеке шаруашылық түрлерін жүргізеді, сонда кооперацияның өзі – ұжымдық қоғамдық болып шығады [1, 64 бет].

Жалпы алғанда, жаппай ұжымдастыру мемлекеттік экономикалық жүйенің негізгі бағыттарының бірі болды. «Жоғарыдан» құрылған тиімділігі аз өндіріс түрі ретінде колхоздар ауыл шаруашылығын көтере алмады, сонымен қатар шаруа қожалықтарын орнықтыра алмады. Ауыл шаруашылығы саласындағы большевиктік тәжірибелер сәтсіз аяқталды, ал оның идеялық жетекшілері кінәнің бәрін жаппай қудалау мен қырғынға ұшыраған шаруалардың мойнына арта салды.

Осынау ел басына ауыр күн туған сәттерде қазақ халқының жоғын жоқтап, сөзін сөйлейтін ел азаматтары да болған. Мысалы, белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Тұрар Рысқұлов өзінің «Сталинге хатын» жазып, халықтың ашаршылықпен босқынға ұшырап қырылып жатқандығын, Голощекиннің содырлық қиянатын айтып дабыл қақты.

Ұлы нәубет жылдары халықтың қиындықтарын кейінгі ұрпақ ұмыт қалдыруы тиіс емес. Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «1932-1933 жылдардағы ашаршылық құрбандарына ескерткіш» монументінің ашылу рәсіміндегі сөзінде айтқандай, «Бұл біріншіден, ашаршылықта құрбан болған миллиондардың рухына бүгінгі буыннан тағзым. Екіншіден, келер ұрпақ ата-бабаларының қандай қасіреттерді бастан өткергенін біліп жүруіне қажет тағылым» деп атап айтқан болатын. Өйткені тарихтан қажетті тәлім алу – болашақты көркейту, өркениетті елге айналу үшін қажет.

Одақтық республика болу арқылы 1991 жылы тәуелсіздікке қол жеткіздік. Демек біз ашаршылық құрбандарына мәңгі борыштымыз. Осыны түсініп, сол миллиондаған аруақтарға тағзым ету, Ұлттық Апаттың себеп-салдарын, ащы шындығын жан-жақты ашу, тәуелсіздік жарияланған бетте Жоғарғы Кеңес құрған арнайы комиссияның ұжымдастыру жылдары көшпенділерге геноцид жасалғаны жайындағы тұжырымын көтеру, оған тиісті тарихи, заңды, саяси бағасын беру және осы ащы шындық айтылған

қазақтың қасіретті тарихы арқылы күллі қазақстандықты тәрбиелеу – парыз, ол елдің бірлігін, тұтастығын нығайта түсетін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Камерон С, Голодная степь: Голод, насилие и создание Советского Казахстана: Новое литературное обозрение: Москва, 2020.-542 б.

2 1932-1933 жылдардағы ашаршылық ақиқаты/ ; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі ; Мемлекет тарихы институты... – Алматы : Литера М, 2012. - 336 б

3 Жүсіп С, Ашаршылық ақиқаты. – Алматы : Курсив, 2015. - 415 б.

4 Дахшлейгер Г., Нурпеисов К, История крестьянства — Алма-Ата: Наука, 1985, т. 1. — 247 б.

5 «Советская степь» газеті.-1929.-23 желтоқсан

6 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том.-Алматы: Атамұра, 2010, 752 б.

ЯЗЫЧЕСТВО И ИСЛАМ В СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ПЕРИОД

БАТТАЛОВ А. Б.

магистр права, учитель истории, КГУ «СОШ №27», г. Павлодар

ШОКАНОВА Ж. Т.

учитель истории, КГУ «СОШ №27», г. Павлодар

В силу сложившихся объективных условий на территории Казахстана получили распространение и влияние различные религиозные верования, первоначальной формой которых было язычество.

Древние племена, обитавшие в степях Казахстана, всецело зависящие от окружающей природы, всячески ее обожествляли. Они поклонялись солнцу, луне, другим небесным светилам, одухотворяли некоторых животных, верили в загробную жизнь, совершали жертвоприношения.

Язычники встречали земным поклоном восход солнца и новолуние. Получили распространение культ огня, обряд очищения им. Одним из ранних религиозных верований был зороастризм, последователи которого также боготворили огонь, поэтому их называли огнепоклонниками. [1, с.104]

Древние арии, исповедовавшие зороастризм, сжигали трупы покойников, а их останки хранили в специальных сосудах. В средневековую эпоху получило распространение тенгрианство, последователи которого поклонялись земле и воде, считая их источниками жизни. Проводниками тенгрианства среди кочевников-казахов были шаманы, которых в народе называли баксы.

Шаманы были религиозными людьми, обладая способностью гипноза, лечили больных ночью при светильнике (шам). Отсюда, видимо, произошло их название.

Следует отметить, что с шаманством тесно связаны такие религиозные верования как тотемизм, фетишизм и анимизм. Если тотемизм, являясь одной из древних форм религии, коренится в представлении о сверхъестественном родстве людей с животными и растениями, то фетишизм основан на религиозном поклонении в силу особых предметов, а анимизм предполагает веру в наличие духа во всех окружающих людей вещах. К примеру, каждый род, следовавший тотемизму, обожествлял своего животного, последователи фетишизма носили амулеты, полагая, что они обладают магическими силами, способными защитить их от сглаза, заговора и т.д. А что касается служителей анимизма, то они наделяли всех животных и растений душой, способной оказывать влияние на их жизнь. [2, с.62]

Наряду с языческими верованиями в период средневековья на территории Казахстана имели влияние такие мировые религии как буддизм, христианство, иудаизм и ислам, в распространении, которых важная роль принадлежит Великому Шелковому пути, проходившей по южному региону страны, а также миссионерам и богословам. Еще в Тюркскую эпоху получил влияние главным образом в аристократической среде буддизм. Одним из первых его принял Мукан каган, рассчитывая с его помощью добиться сплочения разнородного по своему составу кочевого общества. О присутствии буддизма на территории Казахстана свидетельствуют археологические находки атрибутов храмов и монастырей на юге страны, а также найденные бронзовые и серебряные статуэтки Будды.

В одно время предки казахов исповедовали христианство несторианского направления, занимавшие до проникновения ислама значительную часть территории Южного Казахстана. Установлено, что первыми христианами стали племена карлуков, о чем свидетельствуют религиозные предметы христианских церквей,

обнаруженные в Таразе, Мерке и других местах. Археологами найдены и подробно описаны захоронения христиан с бронзовыми и серебряными крестами. Кроме карлуков христианство исповедовали часть племен кереев и найманов. [3, с.25]

Однако христианская религия, как и буддизм, не получила значительного влияния среди кочевников-казахов, так как соблюдение их канонів, как-то строительство церквей, храмов, роспись икон, зажигание свечей, изготовление и ношение крестов было обременительно в условиях кочевой жизни. Поэтому кочевники-казахи отдали предпочтение исламу как наиболее соответствующий их кочевому образу жизни.

По сохранившимся источникам ислам стал проникать в начале 9 века в южных регионах Казахстана, где население вело в основном оседлый образ жизни.

Первыми приняли ислам в качестве государственной религии племена Караханидов. Ислам по сравнению с другими религиями был более понятен, а главное удобен для исповедования кочевниками, хотя на первых порах возникали определенные трудности.

Верующим ислама предписывалось ежедневное чтение пятикратной молитвы (намаз), ежегодное соблюдение поста (ораз), совершение хотя бы раз в жизни по возможности паломничества (хадж) в святыню всех мусульман Мекку. [4, с.201]

Для привлечения кочевников-казахов к принятию новой религии проповедники значительно упрощали исполнение ее основополагающих правил. В частности, не стали лишать кочевников-казахов исполнения, ставших привычными, некоторых канонів доисламских верований, как поклонение святым, ношение амулетов, обращение к гадалкам, совершение жертвоприношения и т.д.

Допускалось освобождение верующих от чтения пятикратного намаза, если не позволяли для этого условия. Освобождались от тридцатидневного поста, если он приходился на летние жаркие месяцы и с учетом состояния здоровья правоверного.

Особо подчеркивалось, что главным для мусульманина является чистота души и помыслов, преданность Аллаху и предписаниям пророка Мухаммеда. Кочевникам-казахам оказались по душе такие наставления как оказание посильной помощи нищим, сиротам, больным, верность данному слову, захват чужого имущества и труда, а главное оставаться честными и справедливыми.

Однако, кочевники-казахи, приняв ислам, продолжали придерживаться некоторых обрядов языческих обрядов. В частности, казахи по-прежнему верили гаданиям, опасались сглаза, поклонялись небесным светилам. Они боялись таких природных явлений как солнечное и лунное затмение, носили амулеты, почитали и посещали могилы святых с чтением Корана и совершали жертвоприношения. [5, с.56]

Социологические опросы, наблюдения показывают, что большинство сегодняшних казахов вспоминают и обращаются к Аллаху лишь когда они испытывают страх, трудности или опасности.

В целом, принятие ислама оказало благотворное влияние на воспитание, образование, культуру и образ жизни казахов. Разумеется, особенно на первых порах кочевой образ жизни затруднял исполнение некоторых, даже несколько упрощенных, канонов новой религии, таких как наличие мечетей, медресе, чтение молитв на непонятном кочевникам арабском языке, не говоря уже о паломничестве в Мекку. [6, с.32]

Уже в 16-17 веках мусульманство получило широкое распространение и влияние в Казахской степи.

Казахи совершали намаз, совершали молитву пять раз в день с рассвета и до наступления темноты, соблюдали пост по мусульманскому (лунному) календарю в месяц рамадан с воздержанием от еды и питья в течении всего дня, стали обучать детей арабской грамоте, а у кого были возможности совершали хадж. Кроме этих обязанностей кочевники-казахи обязаны были платить налог в пользу больных, сирот, бедных и других нуждающихся.

С принятием ислама казахи стали отмечать такие религиозные праздники как Курбан айт (праздник жертвоприношения) и ураза айт (праздник, посвященный завершению великого поста). К мусульманским праздникам относятся и широко отмечаются дни рождения и вознесения пророка Мухаммеда.

Кочевникам оказались по нраву и такие запреты, прописанные в Шариате как употребление в пищу свинины, мертвечины, а также алкогольных напитков. По мнению кандидата философских наук Дик П.Ф. «сухой закон» у мусульман связан с заботой о здоровье и нравственности верующих. В тоже время общеизвестно, что арабы-мусульмане впервые открыли алкоголь. По нравственным соображениям Кораном запрещены всякие азартные игры и

ростовщичество. Несмотря на принятие мусульманства, кочевники-казахи сохранили доисламские верования в погребальном обряде.

Значительное влияние на развитие духовной культуры казахов оказал суфизм, связанный с именем мыслителя, религиозного деятеля Ходжа Ахмеда Ясави, автора известного сочинения «Дивани хикмет» (Книга о премудрости). Последователи суфизма проповедовали возможность постепенного приближения к познанию Аллаха через мистическую любовь. Они призывали к нравственной чистоте, беспредельной преданности Богу, отказу от земных радостей, абсолютному аскетизму. Однако, несмотря на указанные жесткие ограничения, суфизм получил в Казахстане в свое время широкое распространение. Проповеди суфизма о социальной справедливости, равенстве людей, скромности соответствовали интересам общества.

Важную роль в утверждении ислама в Казахстане сыграли такие религиозные центры как Бухара, Хива, Ташкент, а также миссионеры и богословы.

В распространении ислама были заинтересованы в первую очередь правящие круги в стремлении укрепить свою власть, консолидировать общество, состоящее из различных родов, племен и жузов.

Накануне Октябрьской революции в Казахстане кроме ислама были широко представлены христианство, иудаизм и буддизм. Однако тоталитарный режим, утвердившийся в Советском Союзе, ознаменовался уничтожением мечетей, книг на арабском языке, гонениями на служителей культа, которых обвиняли в панисламизме. Пострадали и другие религиозные конфессии Казахстана.

С обретением независимости и демократизацией общества в Казахстане провозглашено и гарантировано конституционное право на свободу совести. Стали строиться мечети, возрождаться религиозные обряды. В настоящее время в Костанайской области действует 109 религиозных объединений, из которых 30 представляют ислам, что является свидетельством свободы вероисповедания.

По словам председателя Комитета по делам религий РК Нукежанова Е. Казахстан придерживается принципов толерантности, веротерпимости и равенства всех религий, являющихся основополагающими и в государственной политике по обеспечению межконфессионального мира и согласия. В республике, обладающей многообразием верований, созданы

условия для возрождения других конфессий, которые пользуются равными правами в своей религиозной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Валиханов Ч. «О мусульманстве в степи», «Следы шаманства у киргизов» Собр. Соч. в 5 томах, т. 4. г. Алма-Ата, 1985 г.
- 2 Дик П. Культурология, учебное пособие, г. Костанай, 2013 г.
- 3 История Казахстана с древнейших времен до наших дней в 5 томах, г. Алматы, 2010 г.
- 4 Кшибеков Д.К. «Истоки ментальности казахов», г. Алматы, 2006 г.
- 5 Назарбаев Н.А. «В потоке истории», г. Алматы, 2003 г.
- 6 Сейдимбеков А. «Мир казахов», г. Алматы, 2001 г.

ҚАЗАҚСТАНДА МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗДІҢ ПАЙДА БОЛУЫ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫ

БУШУМБАЕВА Д. М.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақстанда 20-ғасырдың басына қарай бір бөлігі еуропалық білім алған ұлттық қазақ интеллигенциясының қалыптасу үдерісі жүріп жатты. Ол тек Шығыстың ұлттық қозғалысының ғана емес, сонымен қатар Батыстағы буржуазиялық революциялардың ықпалын, патша өкіметіне қарсы шыққан отандастарының қысымының күшеюін бастан кешірді. 1905-1907 жылдардағы революциядан кейін Ресейдегі мұсылмандар қозғалысы, соның ішінде, түркі халықтарының мұсылмандық қозғалысы жаңа күшке ие болды. Мерзімді баспасөздің пайда болып, дамуына капитализмнің, тауар-ақша қатынастарының, көлік пен коммуникацияның дамуы, өлкенің одан әрі отарлануы да ықпал етті. Жаңа қалыптасып келе жатқан ұлттық буржуазияның билеуші орыс буржуазиясымен бәсекелесуі, шетел капиталының енуі білім, баспасөз, байланыс жүйесін реформалауды қажет етті.

1905 жылы Ресейде баспасөз бостандығы жарияланды. Ресей тарихында алғаш рет революциялық газеттер өздерін таныта бастады. 1900 жылға қарай Ресейдегі баспа жүйесі 1002 атаудан тұрды, ал 1905 жылы 1350 газет пен журнал шығарылды, пошта арқылы 372 миллион дана газет жіберілді. 1908 жылы 2028

мерзімді басылым шығып, жалпы оқырман саны 30-35 миллион адамды құрады. Әсіресе газеттер саны өсті. Мәселен, 1891 жылы 70 күнделікті газет болса, 1912 жылы олардың саны 417-ге, ал 1913 жылға қарай 649-ға дейін өсті, 1915 жылы тағы 200-ге жуық жаңа газет атауы пайда болды [1, 77 б.].

1905-1907 жылдардағы революция жылдарында түркі халықтарының қоғамның ең алуан түрлі таптары мен қабаттарының мүдделерін білдіретін баспасөзі кен тарады. Елдің азиялық бөлігінің аумағында, оның ішінде Орта Азия мен Қазақстанда социал-демократиялық, революциялық-демократиялық, либералдық-буржуазиялық, сондай-ақ сол немесе басқа реңктегі клерикалдық-монархиялық сипаттағы басылымдар жарық көрді. 1905-1907 жж. Бүкіл Ресейде әр уақытта татар тілінде 33 басылым (21 газет және 12 журнал) заңды түрде шығарылды: Қазанда 11, Орынборда 7, Астраханьда 5, Орал мен Санкт-Петербургте 4, Мәскеу мен Уфада 1 дана. Демократиялық баспасөзді «Фикер» («Ой»), «Азат» (Еркін), «Таң юлдузы», «Азат халық» («Азат халық»), «Дума», «Таң мәжмуғасы»), «Тавыш» («Дауыс») газеттері көрсетті. «), «Эль-Ислах» («Реформа»); «Эль-Гаср-эль Жәдид» («Жаңа дәуір»), «Уқлар» («Жбелер»), «Қаршыға» («Сұңқар»), «Түп» («Зеңбірек») журналдары [2, 698 б.].

Қазақ тіліндегі алғашқы мерзімді баспасөз басылымдары отаршыл билік құрды: «Түркістан уәлаятының» газеттері (1870-1882), «Дала уәлаятының» газеттері (1888-1902). Біріншісі Ташкентте басылып, Түркістан генерал-губернаторлығының ресми органы болса, екіншісі Омбыда Дала генерал-губернаторының бұйрығымен басылып шықты. (1902 жылдан кейін олар Ақмола және Жетісу облыстарының «Ведомостеріне» қосымша ретінде басылып шықты). Бұл органдар шығыстағы отаршылдық жаулап алуды және қол астындағылардың рухани бағынуын қамтамасыз ету мақсатында өкіметтің бұйрығымен шығарылды. Отаршылдық әкімшілік оларда патша жарлықтарын, мемлекеттік органдардың бұйрықтарын басып шығарды, отарлау шеттерінің даму процесін қамтыды, шетелдіктерге қатысты «өркениеттік миссия» жүргізген империялық саясаттың мәнін түсіндірді.

Осылайша, бұл басылымдар ақпараттық-анықтамалық сипатта болды. Сонымен қатар, газет органдарына империяның қамқорлығындағы отаршыл аймақтың өмір салтын насихаттау миссиясы жүктелді. Осы мақсатта түркі халықтарының тарихына, этнографиясына, әдебиетіне қатысты материалдар бейресми бөлімде

жарияланды. Бұл газеттер беттерінде А.С. Пушкин, Л.Н. Толстой, И.А. Крылова, М.Ю. Лермонтов, Г.И. Успенскийдің қазақшаға аударылған шығармалары басылды, ғылым мен техника саласындағы жетістіктерге, дүние жүзі халықтарының экономикалық өмірі туралы мәліметтерге, өлкенің экономикалық даму тәжірибесіне жалпы шолу жасалды. Қазақ халқының тарихына, мақал-мәтелдеріне, ауызша шығармаларына, айтыстарына арналған басылымдар қазақ оқырмандарының үлкен қызығушылығын тудырды. Бұл газеттердің «туған» халық арасында беделінің артуына шығыс әдебиеті классиктерінің шығармаларының үлгілерінің («Шахнаме», «Фархат-Шырын», «Мың бір түн», т.б.) жарық көруі ықпал етті. Алғаш рет Ш.Уәлихановтың қазақ тіліндегі мақаласы 1870 жылы «Түркістан уәлаятының» газеті бетінде жарияланды. Орыс оқырмандары алдымен Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, М.Ж.Көпеевтің орысша аудармасымен берілген шығармаларымен танысты [3, 316 б.].

Бейресми қазақ мерзімді баспасөзінің қалыптасуы 20 ғасырдың басындағы жалпы азаттық қозғалыспен тығыз байланысты. Ол 1905-1907 жылдардағы революцияның арқасында ғана дүниеге келді. Алайда, бұл басылымдардың дүниеге келу процесі өте ауыр болды. 1907 жыл, 28 наурыз ІІ Мемлекеттік Думаның депутаты Ш.Қосшығұловтың (бірлескен редакторы А. Ибрагимов) бастамасымен «Серке» газетінің алғашқы саны болып шықты. Ш.Қосшығұловтың айтуынша, 3-4 саны ғана жарық көрген. Цензура оны сенімсіз деп танып, газет жабылды.

Қазақ қоғамының демократиялық жұртшылығының ұлттық баспа органын құруға ұмтылысы күшейе түсті. 1911 жылы 16 наурызда Орал қаласында (Теке қаласы) қазақ және орыс тілдерінде шағын көлемді «Қазақстан» газеті шықты. Барлығы 1911-1913 жж. (қаңтар-ақпан) 16 саны шықты. 1913 жылдың қыркүйек айынан желтоқсан айына дейін Петропавлда «Елім даласы» газеті шықты [4, 145 б.].

1911 жылы 10 қаңтарда Троицк қаласында қазақ халқының тарихындағы тұңғыш ұлттық «Айқап» журналының алғашқы саны шықты. М.Сералиннің еңбегін атап өткен зерттеушілер оның «Қазақстанда тұңғыш рет ұлттық демократиялық журнал шығаруды жолға қойғанын, «Айқап» журналы нұрлы әлемге терезе болды» деп орынды атап көрсетеді. Тағы бір айта кететін жайт, М.Сералин қазақтың М.Дулатовтың «Оян» дабылынан кейін демократиялық зиялы қауымды, либералдық-революцияшыл ойлы студент жастарды іс жүзінде топтастыруға, олардың назары мен күшін ұлттық мәселелерді шешуге жұмылдыра алды. «Айқап» патшалық

реакциядан кейін қазақ қоғамын оятты, «Қазақ» газеті өзінің озық дәстүрін жалғастырып, жаңа биікке көтерілді [5, 255 б.].

Республикалық баспа органы – «Қазақ» газеті. «Қазақ» газеті апта сайынғы басылым болып шықты. 1913 жылдың ақпанынан 1918 жылдың қаңтарына дейінгі аралықта 3000 дана таралыммен 265 саны жарық көрді. Жеке нөмірлері 8000 данаға дейін таралыммен шықты. «Жоқтан дерлік жаратылған және патша-полициялық режимнің қиын жағдайында өмір сүрген, - деп жазды М.Дулатов, - А.Байтұрсыновтың шебер басшылығы мен жанқиярлық еңбегінің арқасында газеттің жеке баспаханасы, мол қоры болды. қағаз, жабылғанға дейін шағын кітапхана, таралымы 8000-нан асты» [2, 704 б.]. Бағдарламалық мақаласында (А.Байтұрсынұлы) газет «Ұлттың көзі, құлағы һәм тілі» деп аталады. Редактордың айтуынша, газет халық игілігіне қызмет етуге, білім таратушы, халықтың қорғаушысы, рухани тәлімгері болуға шақырылған. Сөйтіп, А.Байтұрсынұлы шын мәніндегі жалпыхалықтық орган құруды ойлады [6, 266 б.].

«Қазақ» газетінің беттеріндегі басылымдардың едәуір бөлігі нарық жағдайына байланысты тіл мен әдебиет, этнография, мәдениет пен этика, педагогика, халықтың сана-сезімін жетілдіру мәселелеріне арналды. Газет өзінің мақсатты басылымдарымен ұлттың тарихи санасын қалыптастырып, Абай сынды көрнекті тұлғалардың өмірі мен шығармашылығынан мысалдар келтіре отырып, ұлттық намысшылдыққа тәрбиелеу міндеттерін айқындап, Абай даналығы деңгейіне көтерілуге, қамқорлыққа шақырды. өз халқы үшін, оның дәстүрін, гуманистік қағидаларын ұстану. Газет демократиялық, тәуелсіз мемлекет құру үшін ең алдымен ана тілі мен әдебиетін білу, кәсіби шеберлік, халық шаруашылығының байлығы қажет екенін алға тартты. А.Байтұрсынов «Өзгелерден ілесу үшін сауатты, бай, күшті болуымыз керек, сауатты болу үшін оқу керек, бай болу үшін кәсібилік керек [7, 400 б.].

Сонымен, XX ғасырдың басында, империяның қиыр шетінде, яғни Қазақстанда, қазақтар ана тілінде газет-журнал, кітаптары бар Ресейдің 24 (орыстан басқа) халқының бірі болды. Онда ғасырлық ұйқыдан ояңған, өркениетті әлемдік қауымдастық жүйесінде өзінің болашағы туралы арман-мақсатын құрайтын шет ел тұрғындарының мүддесі көрініс тапты.

ӘДЕБИЕТ

- 1 Арнольд А.И. Введение в культурологию. - М.: Интерпресс, 1993.
- 2 История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Том 3. - Алматы: Атамура, 2000.
- 3 Козыбаев М.К. История Казахстана. Очерк. - Алма-Ата: Билим, 1992.
- 4 Культура кочевников на рубеже веков (XIX-XX;XX-XXI): проблемы генезиса и трансформации. - Алматы: КазНУ им. Аль-Фараби, 1997.
- 5 Козыбаев М.К. Казахстан на рубеже веков. Поиски и размышления. А., 2000.
- 6 Нуржанов Б.Г., Габитов Т.Х. На пути к культуре мира. - Алматы: Казак университети, 2001.
- 7 Нуржанов Б.Г. Культурология. - Алматы: Фолиант, 1994.

УНИКАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ РОДНОГО КРАЯ

ГАМИРОВА Е. А.

учитель истории, средняя общеобразовательная школа № 18, г. Павлодар

Изучение истории Казахстана в школе имеет важное воспитательное и консолидирующее значение, является залогом формирования казахстанского патриотизма.

Историк, как правило, имеет дело с прошлым и не может непосредственно наблюдать объект своего изучения. Даже текущая современность становится для историка постоянно «ускользающей натурой». Главным, а в большинстве случаев единственным, источником информации о прошлом для него является исторический памятник, артефакт, через посредство которого он получает необходимые конкретно-исторические данные, фактический материал, составляющий основу исторического знания.

Полученные в ходе археологических исследований новые материалы помогут в дальнейшем продвинуться вперед в решении таких вопросов как датировка, культурная принадлежность, количество и виды исторических памятников в изучаемом регионе, их топография, соотношение и пространственно-временные связи с синхронными объектами в сопредельных регионах. Использование археологического материала в процессе изучения истории является важным звеном в процессе формирования разносторонне развитого

гражданина, патриота своей Страны. Наши учащиеся современного Казахстана должны знать не только всемирную историю и историю Казахстана, но и историю своей «малой Родины», района, области и края.

Занимаясь исследованием этой темы в течении ряда лет, учащиеся нашей школы принимали неоднократное участие в археологических экспедициях и разведках, рекогносцировочных раскопках в селе Кенжеколь города, Павлодара, Качирском и Майском районах. Проводиться изучение научной литературы по археологии, используется газетный материал, ведется связь с архивом и научными археолого-этнографическими центрами Павлодарского государственного университета им. С.Торайгырова и Павлодарского государственного педагогического института «Маргулан-центр».

В СОШ № 18 г. Павлодара действует школьная археолого-этнографическая лаборатория «Асыл мура».

Ее фонды состоят из археологической коллекции и материалов по истории и этнографии Павлодарской области. Сегодня перед нами стоит задача изучить и правильно интерпретировать все данные собранные во время археологических раскопок на этой территории. Этой интересной работой занимается специально созданная школьная лаборатория.

Наш школьный археологический отряд «Асыл мура» принимал участие в археологических исследованиях кимако- кипчакских курганов возле села Байдала.

Ребята много узнают о прошлом на уроках истории, внеклассных мероприятиях и это одно. Совсем другое, когда школьники имеют возможность посмотреть, потрогать, пощупать и перенестись хоть на миг в то время! Почувствовать себя, тем воином или просто человеком, который пережил все тяготы той жизни.

Не так давно наши ребята участвовали в исследованиях Павлодарской археологической экспедиции в сакральном Баянаульском Стоунхедже- Торайгыре. Находки оказались просто удивительными. Курган с «усами», или, как еще его называют, «Баянаульский Стоунхедж», - один из самых загадочных памятников древности. Есть версия, что это каменное сооружение использовалось в качестве астрономической обсерватории. История «Кургана с усам» началась две с половиной тысячи лет назад. Современные учёные считают, что раньше на этом месте был храм древних солнцепоклонников, сейчас это одно из самых

загадочных сакральных мест на карте региона. До сегодняшних дней сохранились гигантские цепочки курганов в виде лучей, тянущихся к центральному алтарю, где разбросаны огромные каменные блоки. Благодаря этим лучам это место и называют «курганом с усами» [1, с. 25].

Эпоха средневековья представлена артефактами о средневековом некрополе Аулиеколь (Экибастузский район), где, начиная с 2015 года археологический отряд «Асыл-мура» школы №18 работал совместно с археологической экспедицией. Городище Аулиеколь, находится в Экибастузском районе Павлодарской области, в 50 км. к северо-западу от г. Экибастуза, в месте впадения реки Оленты в озеро Аулиеколь. Комплекс состоит из поселения, некрополя и остатков ирригационной системы. Авторами раскопок памятник предварительно интерпретирован как средневековая ставка – орда, резиденция степных правителей, существовавшая в XIV-XV вв.

Аулиекольский некрополь кроме мавзолеев средневековой элиты, включает в себя и синхронные погребения рядового населения в виде группы земляных курганов, расположенных к северу и востоку от мавзолеев, вдоль береговой террасы озера Аулиеколь.

В захоронении раннего периода обнаружены вместе с останками человека инвентарь и жертвенник из лошадиных черепов. Иначе, представлены погребения другого более позднего периода, где уже отсутствуют захоронения в сопровождении «шкуры коня». Данные находки свидетельствуют об изменениях религиозных представлений людей. Погребальный обряд и сопроводительный инвентарь характерен для кимако-кыпчакского времени и представлен захоронением человека в сопровождении лошади.

Пока неизвестны имена правителей, чьи мавзолеи обнаружены археологами в местности Акколь-Жайылма. Но их находка предоставила богатейший материал для исследований. В древних руинах городища Аулиеколь (названное по имени близлежащего одноименного озера), которое находится в 60 километрах от Экибастуза, найдены несколько тысяч предметов старины. Сохранившиеся уникальные артефакты – серебряные монеты, фрагменты архитектурного декора, украшений, расшитые золотом одежды, остатки вооружения в виде богато украшенных колчанов с наконечниками стрел – уже сегодня позволяют говорить о сенсационности открытия. А также о том, какую роль сыграло степное Прииртышье в становлении казахской государственности [2, с. 95].

Находки двух мавзолеев на Аулиеколе говорят о том, что здесь были развиты архитектура, строительство, в округе немало следов земледелия, скотоводства, охоты и различных видов ремесленничества. Можно утверждать, что в Аулиеколе располагалась кочевая ставка-орда, один из культурно-политических центров периода Ак-Орды и образования Казахского ханства.

Большой интерес у учащихся вызывают доспехи древнего воина. Их нашли недалеко от аула Кызыленбек. Костюм из тысяч переплетенных между собой небольших пластин говорит о высоком на тот момент уровне развития металлургии и кузнечного дела в Прииртышье. То есть воин, облаченный в такие доспехи, можно сказать, был очень хорошо защищен [3, с. 105].

Изучение памятников показало, что они малоизвестны, их нужно восстановить, реконструировать то, что возможно и создать музей под открытым небом, чтобы как можно больше людей познакомились с историей края. Ведь, Павлодарский край – это не только место, где выращивается хлеб и вырабатывается много электроэнергии, где есть самый глубокий угольный разрез в мире и самая высокая труба на ГРЭС, а это еще и земля с интереснейшими памятниками древности и самобытной культурой.

Наличие лаборатории позволяет использовать археологический материал на уроках истории. Это дает возможность изучать историю на конкретном материале.

Таким образом, школьная лаборатория может и должна быть центром изучения историко-культурного наследия нашей Родины. Конечно, далеко не каждый в будущем посвятит себя занятиям археологией, но любовь к родному краю, гордость за свою Родину, у которой такая богатая и яркая история, несомненно, сохранится на всю жизнь. А, это самое главное!

ЛИТЕРАТУРА

1 Т.Н.Смагулов. Использование материалов по археологии Павлодарского Прииртышья в учебно- воспитательном процессе. Сборник Павлодар 2006 год. - 251 с.

2 ИнсебаевТ.А. Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Часть I. С древнейших времен до XX в., 2001. - 383 с.

3 Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. Алма-Ата, Наука, 1986. - 458 с.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАРИХТЫ ОҚЫП-БІЛУДЕГІ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ДРАМОГЕРМЕНЕВТИКАЛЫҚ ӘДІСТІҢ ОРНЫ

ЕРГАЛИЕВ К. С.

магистрант, Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті Павлодар қ.

САДЫКОВА А. М.

PhD, доцент, Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Қазіргі оқыту жүйесінде дәстүрлі әдістермен бірге оқушылардың талап-тілектеріне, ортамен қатынастарына қарай білім беру мазмұнын жеткізудің технологиясы да өзгеріп тұрады. Технология – білім мазмұнын дұрыс, жан-жақты, нақты түсіндіру үшін қолданылатын әдіс-тәсілдер мен үлгілердің кешені. Тарихты оқытуда көп қолданылатын әдістердің бірі – драмогерменевтика.

Драмогерменевтикалық әдіс – театрлық қойылымдар мен герменевтика қағидаттарына негізделген оқытудың әдісі. Бұл әдісте ауызша, сенсорлық салалардың жан-жақты өзара әрекеті оқушылардың тарихи ақпараттарды жылдам қабылдауына, естерінде жақсы сақтауға ықпал етеді.

Драма – әрекет. Герменевтика – түсіндіру өнері туралы ғылым. Драмогерменевтика – драмалық көріністер мен қойылымдар арқылы оқушыларға тарихи оқиғаларды түсіндіру. Оқушылар сахналық қойылымдар арқылы белгілі бір кезеңнің сипаттарын таниды, ерекшеліктерін ұғады. Нақты оқиғалардың себептерін өздері түсінеді, салдарын табуға, анықтауға мүмкіндік туады. Драмогерменевтиканың артықшылығы – оқушылардың бірлесе жұмыс істеуіне ғана емес, олардың мұғаліммен бірге рөлде ойнай жүріп, тарихи дерек пен ақпаратты жете түсінуіне мүмкіндік алуы. Оқытуда драмогерменевтикалық әдістерді берудің бірнеше үлгілері мен түрлері бар.

1. Көркем әдеби шығармалар үзінділері арқылы.
2. Нақты ақпаратқа негіздеп әзірлеген көріністер негізінде.
3. Тарихи жағдай мен оқиғаларды оқушылардың өз түсінулері, мен талдаулары бойынша драмалық қойылымға айналдыруы.
4. Оқушыларға тарихи оқиғаның негізгі сипаттарын деталь арқылы, көркемдік арқылы дәл танытуы.

Драмогерменевтика – оқытуда ертеден бар әдістердің бірі. Оқушылардың жас шамасына қарай, білім мазмұнын игерулеріне

қарай, материалдың күрделі, жеңілділіген қарай өздерінің түсінулеріне, терең ұғынуларына жол ашатын әдіс ретінде көлемді және шағын формада қолданылады.

В. Букатов «Драмогерменевтика в основных ориентирах и положениях» деген мақаласында бұл әдісті XIX ғасырда пайда болған дейді [3].

«Драмогерменевтика» термині XX ғасырдың 20-жылдарында білім беру жүйесінде пайда болды. Театр өнерінің мамандары Н. И. Сац, С. М. Бонди, Г. Розановтар мектептегі тәрбие ісіне, білім беру саласына араласады. Театр өнерінің мамандары білім саласына театр әдістерін енгізеді. Зерттеушілер драмогерменевтикалық әдістің мектептегі жолын осындай жағдаймен байланыстырады [3]. Бұл ретте, қазақ білім беру саласында Б. Майлиннің, Қ. Кемеңгеровтің балаларға арнап жазған қысқа қойлымды сахналық туындылары да оқыту мен тәрбиелеуді қатар алып жүрген.

Театрланған қойылымдар арқылы оқушыларды білімге тарту, қызықтыру мақсатынан бөлек, өткен ғасыр басындағы қазақ педагогикасында білім берудің мазмұнына қатысты ойларда драмогерменевтиканы термині қолданылмағанымен де, сабақ әдісін таңдау мен оны жүргізудегі мұғалім шеберлігі туралы айтылады.

Ж. Аймауытов та оқушыға тақырыпты мұғалім айтып, оқушы соны қайталап беру емес, мұғалім көмегімен өздері түсініп, өздері ойлап, мәнін өздері анықтайтындай болуы шарт дейді [1, 27]. Бұл бүгінгі мұғалімге қойылатын шарт ұстаздың шебер сұрақ қоюшы болуы, яғни оқушыны ойландыратындай, оны бірінші – тақырыпты ұғуы, екінші – тереңірек ойлауы, үшінші – күрделі материалдарға қарай талпынуына жағдай жасауы қажет деген талаптарымен сабақтасады. Бұл тұтас драмогерменевтикалық әдісті толық қамтымаса да, элементтерін қатыстыратындығын көреміз. Бұл жерде, зерттеушінің мақсаты театрландыру емес, бастысы – ұғындыру. Ал оқыту мазмұнын жеткізудегі бұасты талап – ұстаздың шеберлігі. Бұл шеберлік мазмұнды терең де, нақты білу, оны түсіндіруде әдіс-тәсілдерді дұрыс таңдай алу. Сондықтан да драмогерменевтиканың өзі де әдіс пен түсіндіруден құралады.

Драмогерменевтиканың басты ерекшелігі – білім берудегі басты талаптарды толық қамти алуында. Білім беру – белгілі бір сала бойынша ақпарат пен деректерді жеткізу. Осы деректер арқылы оқушының білім көкжиегі кеңейеді. Сонымен бірге оқушының адамгершілік тәрбиесі, дамытушылық тәрбиесі де

назардан тыс қалмайды. Қазіргі кезде драмогерменевтиканы насихаттаушылардың бұл технологияның артықшылығы ретінде ұсынатын негізгі сипаттарына осылар кіреді.

Драмогерменевтика туралы зерттеулерде оның негізін құрайтын 3 басты тұғырды анықтайды.

1. Театрланған құрылым.
2. Герменевтикалық құрылым.
3. Педагогикалық құрылым.

Театрланған құрылымның өзі үш құрамнан тұрады. Олар:

- қарым-қатынас;
- әрекеттік мазмұн;
- қабылдаудың түрлілігі.

Герменевтикалық құрылым:

- жекелікті, дара түсінікті ұғу;
- қайта тірілу (тарихи оқиғалар арқылы өткеннің қайта жаңғыру, тарихи тұлғалардың қайта көрінуі);

- өзгешелік, қызықты көрініс пен жаңа қойылымның оқиғасына, өткен тарихи істерге оқушылардың өздерінің араласуы.

Педагогикалық құрылым:

- адамгершілік мұраттардың дәріптелуі;
- мақтау мен мадақтауға ие болу (оқушылар сахнада жаңа бейнеде өзге образдар арқылы мадақтау мен мақтау алары сөзсіз);
- дихотомия (кейіпкер мен ойын үстіндегі бала бейнесі) [3, 12].

Педагогикалық әрекеттің кез-келген анықтамаларына дихотомиялық тепе-теңдікті табу мүмкіндігі шартты. Бұл біздің түсінік бойынша берілген мазмұнды жандандыруға және механикалық әсерді бейтараптандыруға мүмкіндік беруі тиіс. Педагогикалық іс-әрекеттің кез-келген сәтінде қолдануға болатын дихотомия тармақталған өзгерістікті ашады [2].

В. Букатов дихотомиялық өзгерісті осылай түсіндіреді. Оқушылардың рөл арқылы өзгеруі, сыныптастары белгілі бір кезеңдегі тарихи оқиғаны жеткізу үшін рөлге енеді. Сол арқылы сыныптастары сахнада оны өз сыныптастары емес, сол кезеңнің тарихи кейіпкері етіп қабылдайды.

Драмогерменевтикалық әдісті қолдануда оқушылардың сол кезеңді, тарихи оқиғаны қабылдауының маңызы зор. Театрланған, көркем қабылдау (мизансценасы) арқылы оқушылардың сол кезеңді түсінуі жеңіл болады. Мизансценаны оқушылардың тарихи оқиғаны түсінуі үшін тексеру, бағалауда қолданатын әдіс ретінде де ұсынады) [4, 12]. Бірақ бұл шартты ұғым емес. Оқушылар

тарихи оқиғаны өз қабылдаулары бойынша да ұсынулары мүмкін. Немесе қойылым арқылы көрсетіп, оқушыларды бағалау, білімдерін тексеруде пайдалануға болады. Бұл екі түрлі қолданыстағы әдістердің артықшылығы оқушылар мизансценалар арқылы оқиғаны, тарихи жағдайды жақсы есте қалдырады. Сондықтан да драмогерменевтикадағы басты талап – үш негіздің тұтастығы. Бүгінгі жаңартылған білім мазмұны оқушылардың жалаң мазмұнды игерулерінен гөрі, оны түйсініп, ой елегінен өткізіп, өз жүректерінің сүзгісіне салуынан тұрады. Бұл ретте, қазіргі білім беру мазмұнындағы драмогерменевтика барлық талаптарды қамти алады. Ол оқушының жеке тұлғалық дамуы, оның жеке даралық қасиеттерінің қалыптасуына алған білімінің ықпал етуінен де құралады. Оқушы білімі оның бір мезетте үш негізді тұғырын құрайды. Білім алады, тұлғалық жағынан да, азаматтық жағынан да дамиды, қоғамдық ортаны біледі, үйренеді, сонымен бірге ойын үстінде сахналық қойылымдар арқылы рөлдерге өзін қоя отырып, жақсылық пен жамандық туралы өзінің ой түйініне мүмкіндік туады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 5-том. – Алматы: Ғылым, 1999. – 304 б. Букатов В. Драмогерменевтика в основных ориентирах и положениях <http://setilab.ru/modules/conference/view.article.php/63>

2 Букатов В. Драмогерменевтика в основных ориентирах и положениях <http://setilab.ru/modules/conference/view.article.php/63>

3 Гугнина О. В. Драмогерменевтическая технология развития интереса к изучению истории учащихся 8-9 классов. Дисс. на соискание уч. ст. пед. наук. - Екатеринбург, 2004. – 36 с.

4 Ершов М. П., Ершова А. П., Букатова В. М. Общение на уроке, или Режиссура поведения учителя. – Москва: Пресс-Аспект, 1998. – 356 с.

ИСЛАМ В КАЗАХСТАНЕ: ИСТОРИЯ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

КАРАГИЗОВА Г. Б.

к.и.н., Библиотека Первого Президента Республики Казахстан, г. Астана

История нашей страны уже много столетий незыблемо связана с исламом. Ислам в Казахстане имеет огромное значение не только как религия, но и как составная часть истории, мировоззрения, культуры казахского народа. Обращение к истории ислама, к проблемам институционализации исламских организаций в современном казахстанском обществе имеет важное научно-теоретическое и практическое значение.

Появление ислама на территории Казахстана связано с активными арабскими завоеваниями. Хотя первые арабы-миссионеры появились в регионе еще в VII в., процесс проникновения ислама растянулся на несколько столетий. Безусловно, ислам оказал мощное влияние на развитие культуры. Приобщение к ценностям религии способствовало установлению культурных, духовных, научных связей региона со странами Ближнего и Среднего Востока. Контакты представителей разных народов стали основой для расцвета знаний и искусств в эпоху мусульманского Ренессанса. Наиболее известными представителями науки и философии стали великие мыслители Аль-Фараби, Жусуп Баласагуни, Махмуд Кашгари, Мухаммед Хайдар Дулати, Ибн Сина. Академик В. Бартольд в книге «Туркестан в эпоху монгольского нашествия» описывая крупные среднеазиатские города того периода, отмечает что многие из них были «местом собрания выдающихся людей эпохи» [1, С. 52].

Монгольские завоевания начала XIII в. замедлили распространение ислама на территории Казахстана. Однако, в последующие столетия монгольские завоеватели не только ассимилировались в тюркской среде, но и стали способствовать активному внедрению ислама среди кочевников. В период правления Эмира Тимура ислам стал одним из важнейших инструментов, обеспечивающих единство государства.

Специфика исламизации кочевых тюрков заключалась в органичном соединении элементов традиционных доисламских (тенгрианство и зороастризм) и суфийских представлений. Большой вклад в распространение ислама среди кочевого тюркского

населения Южного Казахстана внес Ходжа Ахмед Ясави. Ахмед Ясави, признанный глава тюркской традиции в суфизме, ярко воплотил в своей деятельности концепцию «совершенного человека» (аулие). Культивирование традиции аулие (святых) позволило суфизму выступить в роли массовой «народной» религии, в которой древние обычаи и культовые практики получили исламизированную обработку.

С возникновением Казахского ханства в XV в., развитие экономических и культурных связей казахов со среднеазиатскими народами способствовали интенсивному распространению и усилению влияния ислама. Значительным шагом к введению ислама в общественную жизнь и юридическую практику стал кодекс законов «Жеті Жарғы», утвержденный ханом Тауке. Нормы административного, уголовного и гражданского права, зафиксированные в этом документе, в значительной степени опирались на положения шариата. Выделение в «Жеті Жарғы» ходжей в качестве одного из ведущих сословий указывает о высоком социальном статусе ислама. Таким образом, юридические нормы, представлявшие собой синтез адата с шариатом, совмещение в культовой практике исламских и языческих традиций, отражали религиозный синкретизм мировоззрения казахов.

Ученые-исследователи и путешественники, описывавшие быт казахов, обычно подчеркивали, что ислам не проник в жизнь казахов столь глубоко, как у издавна оседлого среднеазиатского населения. Однако, после присоединения Казахстана к Российской империи в XVIII-XIX веках меняется роль и место ислама в обществе, а также характер процесса исламизации населения. В первые годы колониализма, российское правительство начало распространять христианство среди кочевого населения, а впоследствии, не получив результатов, перешло к распространению исламской религией через контроль путем внедрение татарских мулл и представителей российского духовенства. Царское правительство старалось использовать религиозный фактор в своих интересах, выступая главным действующим лицом и контролирующей силой одновременно. Кроме того, приверженность масс исламской религии воспринималась российским правительством как фактор, угрожающий колониальной политике Российской империи, ее единству.

Будучи свидетелем происходящих событий и изменений в духовной сфере в казахском обществе первой пол. XIX в.

Ш. Уалиханов в статье «О мусульманстве в степи» отмечает: «Мусульманство пока не вьелось в нашу плоть и кровь. Оно грозит нам разьединением народа в будущем. У нас в степи теперь период двоеверия, как было на Руси во времена преподобного Нестора. Наши книжники также энергически, как книжники древней Руси, преследуют свою народную старину. Наши предания, эпосы, юридические и судебные обычаи они заклеями позорным именем войлочной книги, а наши языческие обряды, игры и торжества они называют не иначе, как бесовскими. Под влиянием татарских мулл, среднеазиатских ишанов и своих прозелитов, нового учения народность наша все более и более принимает общемусульманский тип» [2].

Изменения в политике царской администрации по отношению к исламу начались после революционных событий начала XX в. Созданные в этот период на территории Казахстана и Средней Азии политические партии предлагали различные модели религиозной политики государства: с одной стороны, отделение государства от религий, равенство всех религиозных организации перед законом, свобода пропаганды всех религиозных течений (партия «Алаш»), с другой, провозглашение ислама в качестве государственной религии (партия «Союз мусульман»).

С первых лет создания советское государство для всесторонней борьбы с «опиумом для народа» приняло все необходимые законодательные меры для секуляризации всех сторон жизни общества. Грандиозный эксперимент по замене арабского алфавита с начала на латиницу, затем на кириллицу, направлен был в немалой степени на подрыв духовных устоев мусульманского сообщества и нанесение урона авторитету ислама. Советский период, характеризующийся атеистической политикой государства, можно условно разделить на несколько этапов:

1917-1929 гг. – «религиозный НЭП», период относительной свободы в отношении советского руководства к исламу. Советское правительство приняло по отношению к исламским институтам политику относительной терпимости и избегало прямой конфронтации с исламскими религиозными «учреждениями».

1929-1941 гг. – ужесточение антирелигиозной борьбы, воинствующая и открытая борьба с религиозными организациями и репрессии против верующих (1932-1937 гг. – «безбожная пятилетка»).

1941-1953 гг. – время частичного возрождения религиозной жизни в стране и «оттепели» в религиозной ситуации. Необходимость во время войны консолидировать общество, использовать все резервы для его мобилизации послужили причиной пересмотреть государственно-религиозную политику.

1954-1964 гг. – ужесточение антирелигиозной политики после XX съезда, активизация антирелигиозной борьбы. Десталинизация в религиозной политике вылилась в хрущевское время в мощную антирелигиозную кампанию. На основании постановления ЦК КПСС 1958 г. «О мерах по прекращению паломничества к так называемым «святым местам», в Казахской ССР было закрыто 13 из 26 святых мест [3].

1964-1990 гг. – этап «научного атеизма» в религиозной политике государства и партии. В эпоху Л.И. Брежнева отношения государства и религиозных организаций приобретают более спокойную и «цивилизованную» форму.

В конце 80-х-начале 90-х годов XX в. начинается период т.н. «нового исламского возрождения» в Казахстане и других республиках Центральной Азии. Несмотря на жесткий, тотальный контроль со стороны советского государства за религиозной составляющей жизнедеятельности общества, исламские и доисламские традиции в сфере семьи и семейно-родственных отношений сохранились как неотъемлемая часть повседневной жизни верующих.

С обретением независимости в Казахстане сформировались новые подходы во взаимоотношении государства и религии, к процессу институционализации религиозной деятельности. Основная цель – политика умеренного равновесия между государственным контролем и развитием религиозных НПО.

В 1990 г. впервые было создано Духовное управление мусульман Казахстана (ДУМК). Стремительными темпами увеличивается количество мечетей. По официальным данным, если в 1991 г. в стране было 63 мечети, в 2017 г. уже 2570. На сегодняшний день ДУМК зарегистрировано 2713 мечетей [4]. Создана религиозно-образовательная система, включающая 9 медресе-колледжей, Университет исламской культуры «Нур-Мубарак», Институт повышения квалификации и знаний имамов, 6 учебных центров по подготовке кари – тцецов Корана и т.д. [5]. В ряде казахстанских вузов осуществляется подготовка специалистов в области религиоведения и теологии.

Правовую основу для регулирования отношений в религиозной сфере заложил Закон «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях», принятый 15 января 1992 года. Резко возросла численность религиозных объединений в стране. Если в 1989 г. в Казахстане их было 671, то в 2004 г. их стало около 4000 [6]. Представители государственных органов стали говорить об угрозах религиозного радикализма и экстремизма. Необходимо было поэтапно формировать новые институты и механизмы взаимодействия государства, общества и религиозных объединений. Период эйфории и либерализма сменился усилением государственного администрирования и принятия более жестких нормативных актов. Важным шагом в данном процессе стало положение об обязательной регистрации религиозных объединений и создание специального государственного органа – Комитета по делам религий Министерства юстиции РК.

Казахстан стал первым постсоветским государством, заложившим правовой фундамент развития исламской финансовой индустрии в стране. В феврале 2009 года был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам организации и деятельности исламских банков и организации исламского финансирования». На основании соглашения между правительствами Казахстана и ОАЭ был создан исламский банк «АО «Исламский Банк «Al Hilal» [7].

В 2005 г. была создана Ассоциация Халал индустрии Казахстана, которая проделала большую работу по внедрению основных стандартов и принципов халал системы в нашей стране [8]. На сегодняшний день халал индустрия включает в себя помимо пищевых продуктов, почти все культурно-бытовые отрасли: туризм, лекарственные препараты, косметические средства и т.д.

Вместе с тем, отсутствие должной правовой и религиозной культуры, традиций, а также слабые законодательные нормы, связанные с религиозным образованием в стране, привели к целому ряду негативных последствий. В первые годы независимости Казахстан был практически открыт для деятельности миссий иностранных религиозных организаций. Частные фонды и организации ряда мусульманских стран до середины 2000-х годов активно работали среди молодежи, за счет спонсорских средств отправляли граждан на учебу в зарубежные религиозные центры. Данная ситуация способствовала массовому выезду казахстанцев

для обучения в мусульманские страны и увлечению деструктивными религиозными течениями.

Именно молодежь, как самая социально уязвимая часть общества стала основой экстремистских организаций как стране, так и за рубежом. Так в 2013-2015 гг. в силу религиозного фанатизма, неопытности, поддавшись пропаганде несколько десятков казахстанских семей выехали на подконтрольную организации ИГИЛ («Исламское государство Ирака и Леванта») территорию для жизни и строительства «Исламского государства». По данным КНБ РК, с начала войны на Ближнем Востоке в Сирию и Ирак выехали около 800 граждан Казахстана, из которых около 120 казахстанских мужчин, более 250 женщин и 500 несовершеннолетних детей [9].

Правительством Казахстана была разработана Госпрограмма противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2018-2022 гг., в рамках которой была реализована спецоперация «Жусан» по возвращению граждан Казахстана из Сирии и Ирака. В ходе спецопераций «Жусан» в Казахстан было эвакуировано 600 человек, в том числе 413 детей, 34 из них – сироты [10]. Адаптироваться в Казахстане эвакуированным помогают различные реабилитационные центры.

Одним из трагических последствий нарастания негативных явлений в данной сфере стали январские события 2022 г. Специалистам еще предстоит детально изучить истоки январской трагедии. Тревогу вызывает участие в данных событиях сторонников экстремистских организаций. Как заявляют эксперты, Казахстан столкнулся с неординарным, «гибридным» проявлением терроризма, который отличался совокупностью различных аспектов: начиная от сращивания криминала с религиозным экстремизмом и заканчивая информационными атаками.

Процессы глобализации способствуют усилению исламского мира и нарастанию его влияния на мировое сообщество. Колоссальные геополитические изменения выносят на повестку дня разработку новой внешнеполитической доктрины государства, в которой найдут отражение более прагматичные принципы взаимодействия с международными организациями, в т.ч. с мусульманскими, конкретные институты и механизмы противодействия религиозному экстремизму. Жесткой ревизии должны быть подвергнуты законодательные нормы в области религиозного образования.

В нашей стране давно назрела необходимость разработки религиозной стратегической программы. История ислама в данной программе должна быть отражена сквозь призму национальной истории и культуры. Новая программа должна иметь строго научное обоснование и включать практический опыт и достижения соседних мусульманских государств в этом направлении. В качестве примера выстраивания модели государственно-исламских отношений можно привести опыт Татарстана. Ислам в Татарстане выполняет «охранительную функцию», оберегая татарский народ от ассимиляции и способствуя сохранению этнической идентичности татар [11, С. 343]. Ислам стал толчком для национального возрождения и духовным стимулятором культурного, научного и социального развития. Идеи религиозного реформаторства, зародившиеся в Татарстане в конце XVIII, стали основой для современной концепции «Ислам и татарский мир», которая играет роль стратегической программы, обеспечивающей сохранение и развитие татарского народа.

Следует отметить, что Казахстан, уважая права и верующих, остается государством светским. Можно с уверенностью утверждать, что общественное сознание в целом разделяет и светские, и религиозные взгляды. Это обуславливается историческими особенностями распространения ислама в Казахстане, спецификой его формирования и развитием религиозно-культурных и политических процессов в казахском обществе.

Ислам как составная часть истории и культуры казахов будет играть важнейшую роль в формировании ценностных ориентиров общества. Созданный на основе ислама многовековой огромный гуманистический и духовный потенциал должен стать важным компонентом новой национальной философии при сохранении светского характера государственности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бартольд В. «Туркестан в эпоху монгольского нашествия». Издательство восточной литературы, – Москва: 1963, С. 52.
- 2 Уалиханов Ш. «О мусульманстве в степи». [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://shoqan.kz/incompleted/works_o_musulmanstve_v_stepi/
- 3 Сактаганова З.Г., Мажитова Ж.С., Аймахов Е.Н. Государство и религия в советской истории: этапы и особенности взаимоотношений

в Казахстане. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://articlekz.com/article/18097>

4 В каких регионах Казахстана мечетей и церквей больше, чем больниц. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.caravan.kz/news/v-kakikh-regionakh-kazakhstan-mechetejj-i-cerkvejj-bolshe-chem-bolnic-infografika-400543/>; Годовой отчет-2021: были построены 68 мечетей. // <https://www.muftyat.kz/ru/news/qmdb/2021-12-30/38428-godovoi-otchet-2021-byli-postroeny-68-mechetei/>

5 Официальный сайт Духовного управления мусульман Казахстана. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.muftyat.kz/ru/news/qmdb/2021-12-29/38427-godovoi-otchet-2021-zagod-534-grazhdan-proshli-reabilitatsiiu/>; Нурсеитова Т. Религиозное образование в Казахстане развивается неуклонно и последовательно. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/5067022-religioznoe-obrazovanie-v-kazahstane.html>

6 Подопригора Р.А. Правовое регулирование в сфере религии в постсоветском Казахстане: подходы и последствия. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-v-sfere-religii-v-postsovetskom-kazahstane-podhody-i-posledstviya>

7 Казахстан первым в СНГ принял меры по внедрению исламского финансирования на законодательном уровне. [Электронный ресурс] // Режим доступа: [inform.kz https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-pervym-v-sng-prinyal-mery-po-vnedreniyu-islamskogo-finansirovaniya-na-zakonodatel-nom-urovne_a2710967](https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-pervym-v-sng-prinyal-mery-po-vnedreniyu-islamskogo-finansirovaniya-na-zakonodatel-nom-urovne_a2710967)

8 Официальный сайт «Ассоциация Халал индустрии Казахстана». [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://halal-kz.kz/ru/o-nas>

9 Жусан: Обзор и итоги гуманитарной операции. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://kazislam.kz/zhusan-obzor-i-itogi-gumanitarnoj-oper/>

10 Операция «Жусан» – благодарность за новую жизнь. Официальный сайт КНБ РК. [Электронный ресурс] // Режим доступа: // <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/article/details/42716?lang=ru>

11 Шляпошников, А. Ф. Опыт Республики Татарстан в сфере государственно-исламских отношений // Молодой ученый. – 2021. – № 21 (363). – С. 343-349.

МАТЕРИАЛЬНАЯ И ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА НАРОДОВ МИРА В ЭКСПОНАТАХ МУЗЕЙНОГО СОБРАНИЯ БИБЛИОТЕКИ ПЕРВОГО ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

КАРМАНОВА А. С.

ведущий эксперт, Служба учета и хранения музейных ценностей,
Библиотека Первого Президента Республики Казахстан, г. Астана

Казахстан за годы независимости выстроил эффективную внешнюю политику, благодаря которой были решены важнейшие для успешного становления и развития страны задачи, а также обрела высокий авторитет и признание мирового сообщества.

Одним из свидетельств уважения и признания международного авторитета нашей страны являются дипломатические дары, преподнесенные Первому Президенту Республики Казахстан Н.А. Назарбаеву от глав зарубежных государств и правительств, международных организаций и ведущих мировых компаний.

Церемония преподношения даров – это целая наука, которая показывает уважение лидеров двух стран друг к другу и к народу того или иного государства. От того, как подобран подарок, соответствует ли национальной, религиозной, культурной традиции партнера, зачастую может зависеть успех встречи или переговоров.

Участники съездов лидеров мировых и традиционных религий, проходящих в столице нашей страны каждые три года, также соблюдают традицию обмена дарами. Это тем более интересно и показательно, поскольку каждый делегат съезда является носителем информации о духовной и материальной культуре, традициях и обычаях своей страны. Посредством сувениров, преподнесенных в рамках работы международных форумов, создается возможность иллюстративного показа и аргументированного рассказа о роли религии в современном мире, об идеях и решениях съездов лидеров мировых и традиционных религий.

Культура и религия сопровождают человечество на всем протяжении цивилизационного этапа. Ученые всегда подчеркивают, что религия – это часть мировой истории и культуры, объединяющая людей в сообщества, а также призывающая их соблюдать законы и уважать общечеловеческие ценности. Именно в ней коренятся глубинные сокровенные основы культуры. Во многих религиях моральные нормы опираются на предания, традиции, легенды о жизни предков [1, с. 15].

Исторически так сложилось, что Казахстан всегда был местом встречи и диалога различных религий, культур и цивилизаций Востока и Запада. Нашу страну по праву называют «перекрестком цивилизаций». В настоящее время в Казахстане в гармонии и согласии проживают представители более 100 этносов, свободно действуют около 4 000 религиозных объединений, представляющих 18 конфессий.

После обретения независимости перед государством в числе прочих встала задача формирования общественного диалога и обеспечения межнационального и межконфессионального согласия. Поэтому, осознавая возросшую роль религии в обществе, Первым Президентом Казахстана Н. А. Назарбаевым была выдвинута инициатива проведения Съезда лидеров мировых и традиционных религий в столице республики – Астане.

В работе I Съезда лидеров мировых и традиционных религий, который состоялся 23–24 сентября 2003 года, приняли участие наиболее авторитетные представители ислама, христианства, иудаизма, синтоизма, индуизма и буддизма. Именно на этом съезде Первый Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев высказал идею о строительстве Дворца Мира и Согласия – это пирамида, символизирующая связь времен и культур. Автором проекта является известный британский архитектор лорд Норман Фостер.

С каждым годом популярность съезда, как и количество участников, возрастает. Например, если во втором съезде приняли участие 43 делегации более чем из 20 стран мира, то в работе седьмого съезда, который прошел 14–15 сентября 2022 года, участвовали уже более 100 делегаций из 50 стран мира, представляющие все мировые и традиционные религии, а также авторитетные религиозные и международные организации.

Как отметил Глава государства К. К. Токаев во время выступления на открытии VII Съезда лидеров мировых и традиционных религий: «Народ Казахстана впитал в себя традиции разных цивилизаций и религий, дух толерантности и открытости. Поэтому принцип «единство в многообразии» для нас является основополагающим».

Делегаты съездов, как и многие жители и гости столицы, знакомятся с достопримечательностями Астаны. Одним из известных и активно посещаемых культурных объектов столицы является Библиотека Первого Президента Республики Казахстан.

На сегодняшний день музейное собрание Библиотеки составляет свыше 12 тысяч единиц хранения, а география происхождения экспонатов насчитывает около 100 стран мира. Каждый экспонат – это частица культуры разных народов, знакомящая нас с их традициями и обычаями, пришедшими из глубины веков. В фонде широко представлены живопись, скульптура, произведения декоративно-прикладного искусства, изделия народных мастеров, которые были преподнесены в дар от глав государств, зарубежных делегаций и представителей разных конфессий. Я предлагаю вам ознакомиться с некоторыми предметами материальной и духовной культуры, которые наглядно отражают особенности каждой из нижеперечисленных религий.

Ислам – это самая молодая религия, являющаяся одной из крупнейших в мире. Ислам возник в 7 веке н. э. в странах Аравийского полуострова, оттуда распространился в страны Северной Африки, Ирак, Иран, в страны Юго-Восточной Азии, Среднюю Азию, Казахстан.

Рисунок 1 – ТПМ 57. Сувенир. «Дверь в священную Каабу». Металл, покрытие золото, дерево. Выколотка, литье, чеканка. От министра юстиции Королевства Саудовской Аравии Абдаллы бин Мухаммада бин Ибрагима Аль Аш-Шейха. 06.07.2000 г.

В коллекциях музейного фонда представлены экспонаты, иллюстрирующие культурное многообразие мусульманского мира. Одним из символов ислама является священная Кааба – это духовный центр, в направлении которого молятся мусульмане. Кааба (с араб. «куб») представляет собой каменное прямоугольное строение высотой 15 метров. Внутри Каабы находятся три колонны,

висят лампы, расписанные эмалью, хранятся дарственные списки Корана. Снаружи Кааба покрыта черным шелковым покрывалом – кисвой, которая меняется раз в год и по традиции изготавливается в Египте, затем караваном паломников доставляется в Мекку. На кисве золотом вышиты строки из Корана. Изречения из Корана украшают и покрывало – ситару, закрывающую дверь в Каабу.

Дверь расположена на высоте двух метров над землей, чтобы предохранить помещение от затопления. Двустворчатая дверь открывается только два-три раза в год. Она сделана из чистого золота весом 286 килограммов и запирается посередине на засов. Створки двери украшены текстами из Корана.

Кааба расположена в центре храмового комплекса Масджид аль-Харам («Священная мечеть») в Мекке. К этому строению ежегодно приходят более двух миллионов мусульман со всего мира, совершая паломничество (хадж) [2, с. 1].

Считается весьма похвальным, если в доме мусульманина имеется Коран – священная книга мусульман, независимо от того, умеет он читать его или нет. Существует поверье, будто он ограждает жилище от несчастий, постоянно благословляет обитателей дома. Неудивительно, что этот литературный памятник, обладающий своеобразной притягательностью, занимает почетное место в книжной коллекции Библиотеки.

Христианство – самая многочисленная религия в мире, которая возникла в Палестине в середине I века н. э. Христианство широко представлено в Казахстане. Два его основных течения – православие и католицизм – имеют давнюю историю. И сегодня они продолжают и обновляют те культурные и духовные традиции, которые развивались в далеком прошлом [3, с. 183].

Один из первых монастырей на Руси изображен на картине художника Л. Павленко «Киево-Печорская лавра» из коллекции изобразительного искусства. Монастырь был построен почти 1000 лет назад в 1051 году монахом Антонием Печерским. Лавра (с греч. «многолюдное место») – название некоторых важнейших и крупных мужских монастырей, а монастырь (с греч. «жилище монахов») – это община монахов, имеющих единый устав.

Рисунок 2 – ТПМ 3206. Макет. Собор Успения Божией Матери. Металл, хрусталь, стекло, камень. Ручная работа. От Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. г. Астана. 07.01.2011 г.

7 января 2010 года жители и гости столицы могли принять участие в торжественном открытии Собора Успения Божией Матери. Освящение кафедрального собора было проведено Святейшим Патриархом Московским и всея Руси Кириллом. Уменьшенная копия кафедрального собора из коллекции материальной культуры в точности передает все детали священного сооружения. Собор имеет прямоугольную форму, построен в один ярус и имеет 5 куполов в форме полусферы. Вокруг центрального купольного сооружения выстроены четыре малых купола. Наружные своды крыши покрыты хрусталем синего цвета. Портал (входная часть здания) оформлен в виде полукруга, украшен узкими окнами овальной формы. Макет здания установлен на прямоугольную подставку из природного камня черного цвета.

В коллекции сувенирных изделий также представлены сувенирные пасхальные яйца. Они не случайно являются одним из символов Пасхи, так как с древних времен яйцо было символом основы новой жизни, весны и плодородия. Еще в Древней Персии люди дарили друг другу яйца в дни весеннего равноденствия, на которое приходилось начало нового года.

Сейчас пасхальные яйца красят в разные цвета и разными способами. Способы окрашивания пасхальных яиц натуральными красителями передавались из поколения в поколение и сохранились в наши дни. Например, разные оттенки красного можно было получить, если варить яйца вместе с корой вишни, черникой или свеклой, оранжевый цвет придает лук, светло-желтый – апельсины, лимоны или морковь, синий – листья красной капусты, бежевый или коричневый – кофе. Часто яйца украшают символическими аппликациями, рисунками и орнаментами.

Одной из древнейших мировых религий является буддизм, возникшая в Индии в 6–5 веках до н. э. и распространилась в странах Восточной и Центральной Азии. Буддизм исповедуют народы с разными традициями. Число современных последователей буддизма подсчитать сложно; по одной из версий, их насчитывается свыше 400 миллионов [3, с. 150]. В музейном собрании представлены сувениры от буддистов Индии, Китая, Монголии и других стран.

Считается, что основателем религии является Будда, в переводе означает как пробудившийся, достигший просветления. Его имя Сиддхартха Гаутама Шакьямуни.

Рисунок 3 – ТПМ 978. Скульптура. «Святой Будда». Бронза. Литье, гравировка. 2005 г.

На примере скульптуры Будды, вылитой из бронзы, мы видим, что он нередко изображается одетым в простое монашеское одеяние, с удлиненными или увеличенными ушами, со знаком на лбу, означающим третий глаз духовного зрения, с выростом на голове, обозначающим знание, а также с цветком лотоса, символизирующим духовное раскрытие и мудрость. Правая рука Будды поднята вверх в жесте вякхьянамудра (большой и указательный пальцы образуют окружность), символизирующем высшую мудрость и объяснение, а левая рука отведена вниз (благословляющий жест).

Существует множество символических жестов Будды: поднимающий правую руку для демонстрации бесстрашия; соединяющий обращенные кверху руки в жесте медитации; указывающий рукой вниз для привлечения земли в свидетели или предлагающий дары, с обращенной вверх ладонью.

В коллекции изобразительного искусства представлена фоторепродукция «Храм Акшардхам» – это уникальный комплекс

индийской культуры, расположенный на берегу реки Ямуна в восточном Дели. «Акшардхам» вошел в Книгу рекордов Гиннесса как самый грандиозный индуистский храм в мире. Слева в нижнем углу изображен вдохновитель строительства храма, духовный гуру Прамуکش Свами Махараджа. Строительство велось в течение пяти лет, в нем принимали участие семь тысяч мастеров. Высота дворца составляет 42 метра, ширина – 94 метра, а длина – 106 метров. Храм украшают 234 колонны, 9 величественных куполов, 20 четырехгранных башен и более 20 тысяч статуй. По периметру здания изображены фигуры слонов, их всего 148. Наружная часть храма выполнена из розового камня, внутренняя – из белого мрамора. Храм поражает своей красотой каждого, кто однажды посетил это удивительное место [4, с. 1].

Ключевые символы иудаизма отражают экспонаты от представителей самой древней из монотеистических религий, которую исповедует еврейский народ.

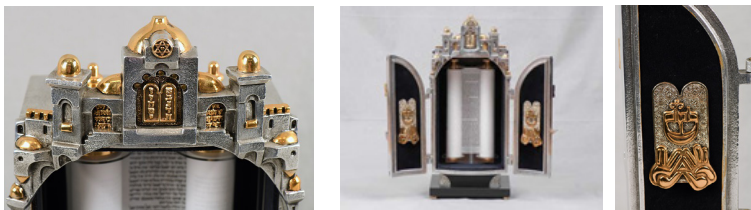

Рисунок 4 – ТПМ 704. Сувенир. Раскрытая Тора. Металл. Литье.
Автор – Франк Майслер. 2005 г.

Тора – главная, почитаемая книга в иудаизме. Все экземпляры Торы с древних времен до наших дней пишут вручную на коже и хранят в синагогах в особом шкафу. В экспозиции сувенирная тора представлена в виде раскрытого свитка в специальном футляре, который похож на синагогу. Свиток находится на вращающихся дисках и помещен в специальный ларец с открывающимися дверями-створками. На внутренней стороне створок двери позолотой изображен благословляющий жест коэнов – храмовых священников. На боковых стенках ларца, внешней стороне створок двери, воспроизведен текст на иврите.

Одним из известных религиозных праздников у иудеев является Ханука, когда зажигают свечи в честь чуда, происшедшего при освящении Храма после победы войска Иегуды Маккавея над войсками царя Антиоха в 164 году до нашей эры. Этот праздник

начинается 25-го числа еврейского месяца кислева и длится восемь дней.

Предание гласит, что, поднявшись на Храмовую гору, евреи нашли в Храме масло для лампад, достаточное для поддержания огня лишь в течение одного дня. Однако чудесным образом огонь в золотой меноре горел целых восемь дней, в течение которых приготовили новые запасы масла. Так был заново освящен Храм. В память об этом событии в праздник каждый вечер зажигают свечи: одну – в первый день праздника, две – во второй, три – в третий и так далее, до восьми, используя для этого, как правило, специальный подсвечник – ханукию.

Можно много рассказывать обо всех предметах материальной и духовной культуры, находящихся в музейном собрании Библиотеки. Их главное отличие в том, что они отражают историю, традиции и обычаи последователей разных вероисповеданий. Но в то же время, у всех религий во многом общие цели и задачи. В первую очередь они призывают отказаться от взаимной вражды, раздоров, ненависти, уважать друг друга, жить в мире и согласии.

Единство мировых и традиционных религий современного мира по столь серьезным и актуальным вопросам эпохи, несмотря на имеющиеся между ними догматические различия, дает основания, что многие вопросы при этом, конечно, могут и должны решаться путем разумных компромиссов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Балта П., Боттеро Ж., Шадефо К. Религии мира. – М., 2005. – 260 с.
- 2 Священная Кааба – древнейший Храм человечества / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://dmitriygaevskiy.livejournal.com/247116.html>.
- 3 Шахнович М. М. Религиоведение: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 432 с.
- 4 Храм Акшардхам / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://omyworld.ru/3925>.

АРХЕОЛОГИЯ В ШКОЛЕ, НА УРОКАХ ИСТОРИИ И В ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

КУЗЕМБАЕВ Н. Е.

к.и.н., ассоц. профессор Павлодарский педагогический университет
имени А.Х. Маргулана, г. Павлодар

ОСПАНОВ Б. Н.

Магистрант, Павлодарский педагогический университет
имени А.Х. Маргулана, г. Павлодар

Проблема применения археологических знаний и материалов в учебной практике в школе сложная проблема. Однако ее решение в конечном итоге позволяет существенно обогатить знания учащихся по истории родного края и в перспективе стать профессиональными археологами.

Использование археологических материалов в учебной деятельности на уроках истории

Хорошие возможности для использования археологического материала открываются на факультативах по краеведению. Учитель истории может совместно с учениками проводить археологические исследования. В частности, разведки на территории своего аула или деревни, а также может собирать краеведческие материалы, в которых есть информация об отдельных археологических памятниках, в том числе тех, которые не сохранились до современности. В этом деле могут помочь рассказы старожилов аксакалов, которые могут рассказать интересные сведения о древних медных выработках, поселениях и курганах, либо каменных изваяниях, которыми так богата Казахская степь. Учителя истории могут подготовить для археологов собственные отчёты и материалы для публикации, ознакомить археологов с этими материалами и использовать их в учебном процессе.

Известно, что на территории Железинского района Павлодарской области была обнаружена стоянка каменного века Пеньки. Археологическое изучение которой дало очень интересные материалы по периоду палеолита на территории Казахстана. Ученикам Железинского района можно было показать материалы по этой стоянке на факультативах и на уроках истории. В частности, можно было ознакомить их с историей изучения этих памятников, их открытия, а также изучение их исследователями и продемонстрировать археологические артефакты, которые были добыты в результате археологических раскопок.

На территории Экибастузского района в урочище Тасмола были обнаружены уникальные археологические памятники эпохи раннего железного века. Это знаменитые курганы с усами. Археолог М.К. Кадырбаев открыл благодаря изучению этих памятников новую культуру раннего железного века, назвав её тасмолинской культурой. Материалы об этой культуре можно было также включить в уроки по истории Казахстана и факультативы по краеведению среди учащихся Экибастузского района, и им было бы интересно узнать, как жили люди на территории их района в раннем железном веке. Также на территории Экибастузского района находятся уникальные археологические памятники – это памятник Акколь-Жайылма, уникальность этого микрорайона состоит в том, что здесь археологические памятники находятся послойно начиная с эпохи неолита, было понятно, что древние люди проживали на территории этого благодатного края [1].

Особый интерес представляет для нас средневековые мавзолеи золотоордынской знати, которые были раскопаны павлодарским археологом Т.Н. Смагуловым [1]. Археологические раскопки показали, что эти памятники были сооружены в период истории Золотой Орды, кирпичи для этих памятников изготавливались неподалеку, были обнаружены останки этих печей, в которых обжигали кирпичи для строительства мавзолеев. Это исследование позволяет говорить о том, что на территории Павлодарского Прииртышья находился один из центров кочевой государственности в период средневековья.

На практических занятиях возможно применение методики исследователя А.И. Яценко, когда школьникам демонстрируются коллекции артефактов определенных памятников и дается задание отбора наиболее интересных из них для зарисовки карандашами в тетрадах. Ученики разбиваются на группы и начинают работу, анализируют отобранные находки и ищут по ним дополнительную информацию [2]. Все это способствует увлечению детей археологией. Этот метод возможно успешно реализовывать в рамках концепции «учитель модератор» актуальной в связи с обновленной системой образования в средних школах Республики Казахстан. Здесь учитель выступает не в роли транслятора знаний, а является по сути модератором учебно-познавательного процесса. Ученики самостоятельно добывают новые знания о предмете исследования, проявляют самостоятельность в выборе объектов изучения. Групповая работа позволяет развивать коммуникационные связи,

при таком формате работы возможно распределение ролей в группе для достижения общей цели.

Не меньшие результаты может дать методика работы с рабочими тетрадями по опыту пермских коллег. После посещения школьниками 5-7 классов Музея археологии и этнографии Пермского Предуралья им были розданы рабочие тетради с заданиями, состоящими из трех этапов: закрепление полученных знаний, исследовательская работа и написание отзыва. Учащиеся должны были ответить на поставленные вопросы, найти аналогии увиденных экспонатов по другим музеям, рассказать о понравившемся экспонате, далее им вручают удостоверение «младшего научного сотрудника», они зарисовывают археологические находки, собирают керамические изделия, работают с микроскопом и кисточкой. Вся работа заканчивается написанием отзыва в виде отчета, своеобразной рефлексией школьников [3]. Полагаем что этот опыт может быть использован в практике Областного историко-краеведческого музея имени Г.Н. Потанина. Максимальная вовлеченность учащихся в процесс исследования интересных музейных экспонатов достижима в процессе практической работы «младших научных сотрудников». На наш взгляд здесь необходимы согласованные действия как со стороны музейных работников, так и учителей историков. Необходимо определить программу работы, общие цели и реализуемые задачи, дальнейшие перспективы работы. При работе с музейными экспонатами учащимся можно дать возможность собрать из фрагментов керамики сосуд, склеить его в готовое изделие и выставить в музее для обозрения посетителей. Такой прием обеспечит заинтересованность учащихся в археологической работе и разовьет дополнительные компетенции – внимательность, концентрацию внимания, пространственное мышление, целеустремленность, терпение и усидчивость.

Действительно, сложно не согласиться с мнением молодого исследователя Н.А. Заикина о том, что занятия по изучению археологического материала лучше всего проводить в краеведческом музее. Как отмечает исследователь: «Экскурсии будут стимулировать интерес учащихся к истории своего края, повышать качество школьного исторического образования, а также оказывать влияние на гражданско-патриотическое воспитание школьников» [4, с. 174]. Музейные экскурсии имеют тройной эффект – развитие интереса к краеведению среди школьников, углубление исторических знаний среди учащихся и гражданско-патриотическое воспитание, в нашем случае формирование казахстанского патриотизма среди школьников.

Интересен опыт практической работы юных краеведов г. Боровичи Новгородской области, когда школьники после освоения теоретического материала приступали к осмотру памятников в походах, подробному описанию объектов с фотографированием и картографированием, осуществляли сбор подъемного материала с закладкой разведочных шурфов и принимали участие в раскопках объектов [5, с. 2]. Такой подход к практической работе фактически отражал повседневную работу археолога и готовил юных исследователей к большой научной работе. Здесь же налицо ранняя профориентация будущих молодых археологов, сознательно выбирающих профессиональную деятельность.

Проектно-исследовательская деятельность

Практические занятия археологией непосредственно связаны с получением нового археологического материала, который может быть использован при написании научных работ. Одним из результативных направлений в работе является написание индивидуальных и коллективных школьных проектов по результатам археологических работ. Написание научных проектов как известно способствует формированию исследовательских компетенций и функциональной грамотности среди учащихся.

В связи с этим можно изучить опыт российских коллег организаторов и руководителей объединения «Юный археолог» г. Полевской в свердловской области. Школьники, участники объединения, принимают реальное участие в работе археологических экспедиций под присмотром руководителей. По мере взросления ученики нуждаются в меньшем внимании со стороны квалифицированных археологов и могут самостоятельно заниматься проведением работ. Учениками было организовано написание проектов на индивидуальные темы «Раскраска для всей семьи к 300-летию г. Полевского», «Археологическая игра «каменный век», коллективных тем «пластилиновый мультфильм «Древние металлурги», «экскурсионный маршрут «Малахитовая шкатулка», «Археологическая интерактивная карта Полевского района». Часть тем научных проектов было придумано во время полевых работ «Анализ каменного инвентаря с побережья Верхне-Макаровского водохранилища», «Реконструкция способа изготовления литейных форм из камня металлургами Иткульской культуры», «Реконструкция на основе фрагмента керамики». Такое серьезное отношение к проектной деятельности дает свои результаты в виде занятия призовых мест на научных соревнованиях [6-7].

Павлодарским школьникам можно было писать научные проекты, связанные с археологическим изучением отдельных археологических памятников или деятельностью археологов уроженцев Павлодарского Прииртышья А.Х. Маргулана, К.А. Акишева, М.К. Кадырбаева, Х. Алпысбаева, внесших бесценный вклад в развитие археологической науки Казахстана. Возможно открытие краеведческих тематических музеев при школах, посвященных известным павлодарским археологам – уроженцам аула, района или области. Возможно налаживание связей с родственниками или потомками ученых с целью получения интересной информации, экспонатов в музейную коллекцию.

Перспективны темы школьных проектов связанные с тасмолинской культурой, стоянками палеолита и мезолита Пенки, Экибастуз, Щидерты, кимекскими могильниками у с. Кенжеколь, мавзолеев золотоордынской знати на Акколь-Жайылма, местностью гибели джунгаров в Майском районе «Қалмақ қырылған» и т.д. Для изучения этих тем необходимо связаться с павлодарскими археологами и получить интересующий материал, получить консультации специалистов.

Наряду с написанием научных проектов возможно участие школьников в написании научных статей для публикации в научных конференциях. Это будут первые шаги в большую науку. В Павлодаре университетами проводятся регулярно научно-практические конференции, в которых могут опубликовать свои работы школьники и учителя предметники.

Развитие исследовательской деятельности в школах — это начало научно-исследовательской деятельности в высших учебных заведениях. Исследовательские компетенции являются конкурентным преимуществом молодежи в быстроразвивающемся технологическом мире. Развитие компетенций исследователя в средней школе закладывает фундамент будущего профессионального научного работника.

ЛИТЕРАТУРА

1 Смагулов, Т.Н., Жанисов, А.Т. Из истории и археологии Акколь Жайильмы [Текст] // Проблемы сохранения и изучения культурного и природного наследия Прииртышья. Мат. конференции. – Том 1. – Павлодар, 2008. – С. 247-263.

2 Любчанская, Т.В. Формы организации детской археологии как фактор формирования научных школ в уральской археологии

[Текст] // Magistra Vitae: электронный журнал по историческим наукам и археологии. 2009. №32 (170). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formy-organizatsii-detskoy-arheologii-kak-faktor-formirovaniya-nauchnyh-shkol-v-uralskoy-arheologii-1> (дата обращения - 10.01.2023).

3 Вострокнутов, А.В., Моряхина, К.В., Семенов, Д.А. Опыт использования рабочей тетради для учащихся средней школы в музее археологии и этнографии Пермского Предуралья [Текст] // Вестник Музея археологии и этнографии Пермского Предуралья. – 2015. - №5. – С. 36-38.

4 Заикина, Н.А. Педагогический потенциал археологии в школьном историческом образовании [Текст] // Скиф. Вопросы студенческой науки. – 2019. -№ 12-1. – С. 172-175.

5 Борисевич, Д.А., Борисевич, Е.А., Торопова, Е.В. Детское краеведческое движение в Новгородской области во второй половине XX века и его вклад в изучение археологии [Текст] // Ученые записки Новгородского государственного университета. – 2020. - № 8 (33). – С.1-5.

6 Непомнящий, А.В., Непомнящая, О.В. Проектная и исследовательская деятельность в Полевском археологическом отряде (из опыта работы) [Текст] // Исследователь/Researcher. – 2020. - №2 (30). – С. 184-187.

7 Непомнящая, О.В., Непомнящий, А.В. От исследования к проекту в Полевском археологическом отряде [Текст] // Исследователь/Researcher. – 2021. - № 3-4 (35-36). – С. 135-139.

ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДАҒЫ КЕҢІСТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ ТАРИХИ ТӘЖІРИБЕСІ: ЖЕТІСТІКТЕРІ МЕН ҚАЙШЫЛЫҚТАРЫ

ҚАМЗАБАЙ А. Е.

магистр, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ТУРЛЫБЕКОВА А. М.

профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Кеңестік жүйесі Кеңес Одағының басты ұлттық идеясы «жарқын коммунистік болашақты жүзеге асыруға лайықты тұлғаны тәрбиелеу және қалыптастыру» міндетін болашақ ұрпақ үшін ұстанды. Міндеттерге табиғат, қоғам және мемлекет туралы білім берумен қатар патриотизмге, интернационализмге

және адамгершілікке тәрбиелеу де енді. Бұл мақсаттарға жетуде жетістіктер де, сәтсіздіктер де болды.

XX ғасыр басындағы Қазақстанда ағарту ісі мен халықтың сауаттылық деңгейі мәдениет саласының мейлінше артта қалған және берекесі қашқан учаскесі болып табылды. Ел тұрғындарының басым көпшілігі не оқи, не жаза алмады, миллиондаған балалар мектептен тыс қалды, педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігі өткір сезілді. Сонымен қатар қазақ мектептерінде оқулықтар мен оқу құралдарының, бағдарламалардың тапшылығы болды. Мектептерде татар тілінде шыққан әдебиетті пайдалануға тура келді. Қолайсыздық пен кемшілік бала оқыту ісін қиындатпаса, жеңілдеткен жоқ. Қалалық мектептерде оқу ісі біршама жолға қойылмағанмен ауылдық жерлерде оқу процесін ұйымдастыру бірізді бола бермеді. Оқу-ағарту мақсатына бөлінген қаржы мардымсыз еді. Ол қалаға, облысқа, губернияға, т.б. территориялық әкімшілік бөліктерге бөлінген қаржының 2,5 процентінен аспай жататын [1, 89 б.].

1923 жылдан бастап, халыққа білім беру ісінің бюджеті нығая бастады және мұғалімдердің материалдық жағдайы артты, ең алдымен ауыл мұғалімдерінің. Жалпы білім беретін мектептердің жүйесі бірте-бірте өсе бастады, оны 1-кестеден көруге болады:

Кесте 1 – Кеңестік білім беру жүйесінің дамуы

Жылдар	Барлық мектептердің саны	Оқушылардың саны
1914-1915	105524	7896
1923-1924	91837	7962
1925-1923	103276	10219
1927-1928	118558	11466
1929-1930	133197	13515

1920-1930 жылдары Қазақстанда большевиктер жаппай сауатсыздықты жою бойынша ауқымды жұмыс бастады. Кеңес өкіметінің жергілікті органдары, тіпті азаматтық соғыстың қиын жағдайында да мектептер ашты. Зайырлы білім беру үрдісі жергілікті тұрғындар арасында большевиктік идеологияны белсенді түрде насихаттауға мүмкіндік берді. Осыған орай 1918 жылы шілдеде Түркістан АСКР құрылымында Халық ағарту комиссариаты (Наркомпрос), ал бұрын Кирревкомда мектеп бөлімі құрылды. Сауатсыздықты жою үшін жүйелі тәртіп шаралары қажет болды. Сондықтан 1919 жылы желтоқсанда Халық ағарту комиссариаты

«РСФСР халқы арасындағы сауатсыздықты жою туралы» жарлығын қабылдады.

1920 жылдан бастап большевиктер сауаты жоқ халықты есепке ала отырып, мұғалімдерді даярлау, мектептер мен қысқа мерзімді курстарды ұйымдастырумен айналысатын сауатсыздықты жою жөніндегі төтенше комиссияларды құра бастады.

Бұл курстарда жазуды, оқуды, түрлі колөнерді үйретті, клубтар мен театрлар ашылды. Мұнда табиғаттану, бухгалтерлік есеп, өн айту, сурет салу және т.б. сияқты пәндер оқытылды. Осы мақсатта Кеңес өкіметі тәжірибелі мамандарды тартты. Мәселен, 1919 жылы Ақмола губерниясының Омбы уезінде осы курстардың жұмысына Мағжан Жұмабаев, Кошке Кеменгеров, Әміре Исин және т. б. қатысты.

Білім беру жүйесіндегі басты міндеттердің бірі ересек тұрғындар арасында сауатсыздықты жою болды. Мәселен, отырықшы халыққа арналған жылжымалы Қызыл киіз үйлерде (қызыл отау) әйелдер де сауаттарын ашты. Сауатсыздықты жоюдың жылжымалы пункттері, мектеп-коммуналар құрыла бастады.

1924 жылы ақпанда Қазақстанда Бүкілодақтық «Сауатсыздықты жою» қоғамының бөлімшесі құрылды, ол 1925 жылға қарай 80 мыңға жуық адамды біріктіретін 882 ұяшықтан тұрды. Араб графикасын қазақ тілінің ерекшеліктеріне бейімдей білген ағарту халық комиссары А. Байтұрсынұлы елеулі ағартушылық жұмыстарын жүргізді.

Кеңес өкіметінің негізін құру бүкіл мектеп ісін қайта қарауды қажет етті. 1918 жылы Қазақстан аумағының едәуір бөлігі кіретін РСФСР-де «Бірыңғай еңбек мектебі туралы ереже» қабылданды. Еңбек мектебі бұрынғы бастауыш мектептерді, гимназияларды, нақты мектептерді және басқа оқу орындарын алмастырды. Ол екі кезеңнен тұрды: біріншісінде 8-ден 13 жасқа дейінгі балалар, екіншісінде 13-тен 17 жасқа дейінгі балалар оқыды [2, 119 б.].

1918 жылы қазанда «ұлттық азшылықтарға арналған мектептер туралы» қаулы шығарылды. Осыған сәйкес білім алушыларға ана тілінде білім алу құқығы берілді. Мектеп ісіне бұрынғы Алаш қайраткерлері белсенді тартылды. Олардың кейбіреулері Республика үкіметінде жоғары лауазымдарда болды. Мәселен, Смағұл Сәдуақасов 1919 жылы жазған «Ауылдың мұқтаждары» атты мақаласында бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған терең ойларын айтты: «Халқының игілігі үшін жұмыс істейтін әрбір

адамның білімсіз барлық ұмтылыстары өнімсіз немесе мүлдем бекер болатынын есте сақтауы керек».

1921 жылы Қазақстан үкіметімен сауатсыздықты жою жөніндегі Орталық төтенше комиссия (Қазграмчек) құрды. 1920/1921 оқу жылында автономиялық республикада 2410 мектеп болды (1914/1915 – 2011 жж.). Стационарлық мектептердің жаппай ашылуы қазақ халқының бір бөлігінің көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтымен байланысты еді. Үй-жайлардың, жиһаздардың, оқу-әдістемелік материалдардың жетіспеушілік мәселесі өткір тұрды. Жоғары білімі бар білікті педагогтар болған жоқ. Мысалы, 1924 жылы Ақмола губерниясының бүкіл Ақмола уезінде жоғары білімді бірде-бір қазақ болған жоқ. Сондықтан мектептерде оқыту деңгейі төмен болды, әсіресе қазақ мектептерінде тіпті әліппе жетіспеді.

Ұлттық зиялы қауымның белгілі өкілдері мәдени ағарту мен халықтық білім беруді дамытуға үлкен үлес қосты. Қазақ мектептері үшін алғашқы ана тілінде оқулықтар шығарыла бастады, оларды жасауға Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Жүсіпбек Аймауытов, Сәкен Сейфуллин, Мағжан Жұмабаев, Әлімхан Ермеков қатысты. Алгебраның қазақ тіліндегі алғашқы мектеп оқулығының құрастырушысы Қаныш Сәтбаев, география – Әлихан Бөкейхан, Қазақстан тарихы – профессор Санжар Асфендияров болды. 1928 жылдың соңына қарай қазақ тілінде оқытатын мектептерге арналған 30-дан астам оқулық атаулары жарық көрді.

Қазан төңкерісіне дейін Қазақстанда жоғары оқу орындары (ЖОО) болмағандықтан большевиктер бұл мәселені шешуге кірісті. 1919-1920 жылдары республиканың бірқатар қалаларында рабфактар (жұмыс факультеттері) мен техникумдар (Орынбор, Орда, Семей және т.б.) ашыла бастады [3, 77 б.].

Кенес өкіметінің алғашқы жылдарында жоғары білімі бар білікті кадрлардың тапшылығы сезілді. Сондықтан автономды Қазақстан үкіметінің төрағасы ретінде С.Сейфуллиннің алғашқы шешімдерінің бірі - Ресей Федерациясының түрлі жоғары оқу орындарында қазақ жастарын оқыту үшін 1140 стипендия бөлу болды. Сонымен қатар, Қазақстан Халық Комиссариат Кеңесі Орынбордағы Қазақ халықтық білім беру институтына қамқорлық жасау туралы шешім қабылдайды. Мұнда қазақ мектептеріне мұғалімдерін даярлады.

1930-1931 оқу жылынан бастап, бастауыш білім алмаған 8-10 жастағы балалар мен 11-15 жастағы жеткіншектерді жалпыға бірдей міндетті оқытумен қамту жоспарланды. Партия 1930 жылы 25

шілдеде «Жалпыға бірдей міндетті бастауыш білім беру туралы» қаулы қабылдады. Онда 1930-1931 оқу жылынан бастап, барлық жерлерде жалпыға бірдей бастауыш білім беруді енгізуді міндеттеді.

Жалпыға бірдей міндетті бастауыш білім беруді жүзеге асыру үшін елімізде қызу жұмыс жүргізілді. Бұл жаппай бастауыш білім берудің қалалық, аудандық және ауылдық комитеттері құрылды. Республикаларда бұл жұмысты республикалық комитет басқарды.

Соғыстың алғашқы айларында мектеп мұғалімдері мен оқушылар қолына қару алып, өз Отанын қорғауға аттанды, олар өздері тәрбиеленген идеалына беріктігін, соғыста да, тылда да ержүректік пен ұйымшылдықтың және тәртіптің үлгісін көрсете білді.

Соғыстың және экономикалық жағдайдың қиындығына қарамастан, партия мен үкімет-мектептер мен тәрбие мекемелерінің дұрыс жұмыс істеуі үшін ерекше қамқорлық жасалды. Мектеп үйлерінің, оқулықтар мен оқу құралдарының жетіспеуіне, мұғалімдердің жүктемелерінің ауырлығына байланысты туындаған көптеген мәселелер шешіліп отырылды. Соғыстың алғашқы жылдары ер мұғалімдердің негізгі бөлігі әскерге алынды. 1941 жылдың өзінде Белоруссиядан 10 мың мұғалімдер, Грузиядан 7 мыңнан астам мұғалімдер армия қатарына алынды. Соғыс астындағы аудандар мен тылдағы көптеген мектептер госпитальдерге, казармаларға, әскери-шақыру бөлімдеріне айналды.

Соғыс жылдарында мектептің оқу-тәрбие жұмысының мазмұнына кейбір өзгерістер енгізілді. Өртүрлі оқу пәндеріне әскери-қорғаныс тақырыптары енгізілді: физика курсына қазіргі әскери техника оқытылды; химия курсына улы заттар және одан қорғанудың тәсілдері; жағырафиядан «Жастар және карта» тақырыбын оқыту кеңейтілді; онда карта бойынша және жергілікті жерлер бағдарлай білу ептілігіне ерекше көңіл бөлінді. Шет тілі және орыс тілі сабақтарында әскери терминология оқытылды; 1941-1942 оқу жылынан бастап, тарих және әдебиетті оқытуда патриоттық тәрбиеге ерекше мән берілді. Тарих сабағында біздің халқымыздың қаһармандық өткен тарихына және оның шетел шапқыншыларына қарсы күресіне ерекше көңіл бөлінді [4, 45 б.].

1950 жылдары мектеп ісін реформалау оқытуды политехнизациялау және білім беру мазмұнын өзгерту жолымен жүрді. Мектептерде машина жасау кабинеттері, оқу-тәжірибе станциялары құрылды.

Сонымен бірге көптеген шешілмеген мәселелер болған. Сыныптар жиі толы болды. Ірі қалаларда үш ауысымдық оқыту орын алды, бұл мәселе 1970 жылдардың басында ғана шешіле бастады. Дене шынықтыру және спортпен шұғылданатын орындар болмады. Мамандардың жетіспеушілігінен, әсіресе ауылдық жерлерде мұғалімдер аптасына 18 сағаттың орнына 40-42 сағаттан сабақ берді. Мектептердің едәуір бөлігі тозығы жеткен ғимараттарда өтті. XX ғасырдың 50-60 жылдарында сауатсыздықты жою науқаны жалғасты. Ол үшін кешкі мектептер немесе сыныптар ашылды.

1959 жылғы санақ бойынша республикадағы қазақ халқының саны 30%-ға жуық болды. Қазақстанның бірқатар солтүстік облыстарында қазақ мектептері жабылды. Облыс және аудан орталықтарында, әдетте, бір қазақ мектебі сақталған. 1970 жылы республика қалаларында қазақтардың үлесі 17,2%-ды құрады.

1972 жылы 20 маусымда жалпы орта білімге көшу үрдісі басталды. Осы уақытта білім беру мазмұнын өзгерту және білім алушыларды тәрбиелеу бойынша реформалар енгізілді. Тарих, әдебиет, биология, химия, астрономия, география, еңбекке баулу және шет тілдері бойынша жаңа оқу бағдарламалары әзірленді. Бұл отандық және шетелдік ғылым мен техниканың қарқынды дамуына байланысты болды. Жаңа оқулықтар жарық көрді. Республика мектептерінде кабинеттік жүйе енгізілді, ол үшін жабдықтар бюджет қаражаты есебінен де, басшы ұйымдарының есебінен де сатып алынды.

XX ғасырдың 80-ші жылдарында 6 жастан бастап балаларды оқытуға эксперименттік көшу басталды. Сонымен қатар, педагогикалық кадрларды даярлау қарқынды үрдісі алды. Ірі қалаларда балабақшалар жетіспеді. Қалалық мектептердің ауылдық мектептерден даярлау сапасының айтарлықтай алшақтығы байқалды [5, 89 б.].

Кеңестік жүйенің білім беру саласында артықшылықтары да, елеулі кемшіліктері де болды.

Артықшылықтары:

- сауатсыздықты түпкілікті жою және жалпыға бірдей орта білім беруді қамтамасыз ету;
- жоғары техникалық білім беру, жаратылыстану және нақты ғылымдар саласындағы әлемдік көшбасшылық етуі;
- индустрияландыруды, Ұлы Отан соғысындағы Жеңісті және соғыстан кейінгі кезеңдегі ғылыми-техникалық жетістіктерді қамтамасыз етудегі білім берудің шешуші рөлі;

- мұғалім мамандығына деген жоғары бедел мен Құрмет, мұғалімдер мен білім алушылардың мотивациясының жоғары деңгейі;

- спорттық білім беруді дамытудың жоғары деңгейі, спорттық қызметке ынталандыру;

- техникалық білімге баса назар аудару кеңес мемлекеті үшін көптеген маңызды міндеттерді тиімді шешуге мүмкіндік берді.

Кемшіліктері:

- идеология мен сыртқы саяси жағдайдың теріс әсеріне байланысты гуманитарлық білім беру саласында батыстан артта қалуы. Тарихты, экономиканы және шет тілдерін оқытуға ерекше күш жұмсалды;

- мектептегі және шамалы жоғары оқу орындарындағы білім беруді сыртқы әлемнің шағын байланыстарымен бірге шамадан тыс біріздендіру және орталықтандыру. Бұл революцияға дейінгі көптеген табысты тәжірибелердің жоғалуына және бірқатар бағыттар бойынша шетелдік ғылымнан артта қалуына әкелді;

- көркемдік білім цензурадан және жоғары идеологияланудан, сондай-ақ шетелдік әдістерді игеруде кедергілерден зардап шекті. Бұның маңызды салдарының бірі – КСРО-да дизайн, сәулет және қала құрылысының құлдырауы еді;

- кейінгі кезде КСРО-ның отбасылық және жалпы моральдық құндылықтардың құлдырауының білім беру жүйесіндегі ішінара кемшілігі демография мен әлеуметтік қатынастардың дамуында жағымсыз тенденцияларға әкелді;

- азаматтарда сыни ойлауды жеткіліксіз тәрбиелеуінің нәтижесінде қоғамның ақпараттық соғыс кезіндегі манипуляцияларға тиімді қарсы тұра алмауына әкелді.

Яғни, кеңестік білім беру жүйесі өзінің гуманитарлық аспектісінде бейбіт кезеңде мемлекетті сақтау мен нығайтудың негізгі міндеттерін шеше алмады. Алайда, бұл КСРО-ның гуманитарлық ғылымдар мен өнер саласындағы көптеген жетістіктерінің бар болғанын жоққа шығармайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бисенбаев А. К. Не вместе: Россия и страны Центральной Азии. – СПб. : Питер, 2011. – 215 с.

2 Красовицкая Т. Ю. Модернизация российского образовательного пространства. От Столыпина к Сталину (конец

XIX – начало (20-е годы) XX в.). – М. : Новый хронограф, 2011. – 300 с.

3 Лиферов А. П. Россия и Казахстан : на пути к воссозданию единого образовательного пространства // Педагогика. – 2001. – № 7. – 144 с..

4 Народное образование в СССР : сборник нормативных актов. – М. : Юрид. лит., 2017. – 198 с.

5 Сайтимова Т. Н. Система общего среднего образования в Казахстане: современное состояние и тенденции развития : автореф. ...дис. ... канд. пед. наук. – Волгоград, 2011. – 45 с.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БИОГРАФИЙ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

ҚИЛАШ Р. Ж.

докторант, ППУ им. Ә. Х. Марғұлана, г. Павлодар

ОТЕПОВА Г. Е.

д.и.п., профессор, ППУ им. Ә. Х. Марғұлана, г. Павлодар

Формирование знаний об исторической личности в процессе преподавания истории является важной и многогранной проблемой изучения истории, которая требует комплексного подхода и рассмотрения с разных сторон.

Изучение исторической личности помогает учащимся лучше понимать исторические процессы и события, которые происходили в прошлом, а также их значение для настоящего и будущего. Биографии выдающихся личностей, которые сыграли значительную роль в истории, позволяют учащимся более эмоционально и самостоятельно изучать, оценивать различные исторические факты и явления. А это в свою очередь помогает им развивать свое критическое мышление, навыки исторического анализа.

Целью данной статьи является определение актуальности использования биографии исторических личностей в учебном процессе и выявлении основных принципов, лежащих в основе формирования знаний об исторической личности.

О необходимости использования биографии в учебном процессе писали такие зарубежные авторы, как G. Fertig [8], K. Barton [9] и другие. Из числа российских авторов, исследовавших данную проблему, можно отметить Н. В. Ануфриева [1], Ю. Б. Костякова

[2], А. В. Маланичева [3] и другие. Среди отечественных авторов, следует выделить диссертационное исследование Г. Батырбеккызы. Все исследователи отмечают высокую эффективность использования биографии в учебном процессе. У обучающихся повышается интерес к изучению истории, формируется умение определять роль персоналии в историческом процессе, раскрываются возможности изучения исторических событий шире сквозь биографии исторических личностей.

Формирование знаний об исторической личности в ходе преподавания истории, предполагает использование биографии в целом, либо в фрагментарном виде, при изучении определенных тем истории. То есть, изучение истории учениками происходит через биографию деятеля, либо одновременно с изучением исторических события, где происходит формирование знаний об исторической личности. Например, G. Fertig, рекомендует использовать графические приемы, благодаря которым учащиеся смогут изучать исторические события параллельно с жизнью и деятельностью персоналия.

Исследование исторической личности имеет большое значение для понимания исторических процессов и событий в целом. Ю. Б. Костякова по итогам проведенных опросов отмечает, что ученики относятся к истории «обезличено, как перечень дат, названий, фамилий» [2, с. 236]. Тем самым, метод персонификации истории, который предлагает автор, позволит преодолеть обозначенные ранее барьеры. При этом следует учитывать, что любая историческая личность является продуктом своего времени.

Следует также учитывать, что методика формирования знаний об исторической личности должна соответствовать современным требованиям и реалиям, учитывать новейшие исследования и научные подходы. Она должна быть инновационной, интерактивной и способствовать активному участию учеников в учебном процессе.

Изучение исторических личностей также имеет практическое значение в различных областях жизни. Например, знание истории бизнесменов и их достижений может служить вдохновением для будущих современных предпринимателей. В данной области следует отметить таких авторов как R. N. Hayes и J. A. Robinson [10]. Они считают, что через биографию личностей можно учить предпринимательству и выяснить, какие навыки необходимы для достижения успеха.

Изучение исторических личностей позволяет проводить анализ ошибок и достижений прошлого, чтобы извлечь уроки для будущего. Это особенно важно в политической сфере, где знание биографии политических деятелей может помочь избежать повторения ошибок, принять правильные решения для развития страны и укрепления демократии. М. С. Ерохина отмечает, что «зная психологию толпы, лидеры могут манипулировать, льстя ее самолюбию, «оглушая» ее эмоционально-яркими речами, «заводя» агрессивной фразеологией, указывая ей на врагов» [5, с. 212].

Использование биографии исторических личностей способствует формированию критического мышления и развитию аналитических навыков у учащихся.

Актуальным аспектом изучения истории с использованием биографии исторических личностей в учебном процессе, является использование различных источников о персоналии. Но не просто использовать, а уметь их анализировать, оценивать их достоверность и объективность, проводить сравнительный анализ разных точек зрения. Наиболее часто используемые источники - личные документы, письма, вещи, фотографии, аудио- и видеоматериалы. Об этом писали израильский историк М. Honig [11] и российский ученый В. В. Чувашева [6].

Одним из основных аспектов изучения биографии личностей является определение принципов, лежащих в основе формирования знаний. В этом плане интересна, на наш взгляд, работа М. Е. Жуковой [7]. Автор в своём диссертационном исследовании, обозначила три направления методики формирования знаний об исторической личности: биографическое, проблемное и системное.

- Биографическое направление методики заключается в изучении жизни и деятельности конкретной исторической личности, ее взглядов, убеждений, связей и взаимодействий с другими людьми. Однако, данное направление может быть недостаточно для понимания роли личности в исторических процессах и событиях, так как слишком узко фокусируется внимание на одном человеке.

- Проблемное направление методики предлагает анализ конкретной проблемы и вопроса, которые стоят перед исторической личностью в определенный период времени. Это позволяет понять, как личность решает эти проблемы, и как ее решения влияют на исторический процесс в целом.

- Системное направление методики предполагает изучение личности в контексте социально-исторической ситуации, анализ

ее взаимодействия с другими факторами, такими как экономика, политика, культура и т.д. Такой подход позволяет более полно понять и раскрыть роль личности в историческом процессе, оценить ее вклад в развитие общества и государства.

Вместе с тем, необходимо отметить, что каждое из направлений методики имеет свои ограничения и недостатки. Наиболее эффективным является комплексный подход, включающий в себя элементы всех трех направлений.

Исходя из всего вышесказанного, можно выделить несколько основных принципов, которые должны лежать в основе методики формирования знаний об исторической личности:

- Комплексный подход. Как было уже сказано, необходимо использовать все три направления методики (по методике М. Е. Жуковой), чтобы более полно и точно изучить личность и ее роль в исторических процессах.

- Активное участие учеников в учебном процессе. Ученики должны быть активными участниками уроков, включая дискуссии, презентации, исследовательские проекты и т.д.

- Интерактивность. Методика должна предусматривать использование интерактивных методов обучения, таких как игры, ролевые игры, симуляции, проектная деятельность и т.д.

- Инновационность. Методика должна соответствовать современным требованиям и научным подходам, включать в себя новейшие исследования и технологии.

- Учет множественности источников. При изучении личности необходимо использовать множество источников информации, таких как документы, мемуары, исторические исследования, видео- и аудиоматериалы, и т.д.

- Развитие критического мышления. Методика должна способствовать развитию критического мышления у учеников, помогая им анализировать информацию и оценивать ее достоверность и значимость.

- Индивидуализация обучения. Методика должна учитывать индивидуальные потребности и интересы учеников, чтобы сделать учебный процесс более эффективным и интересным для каждого из них.

Кроме того, необходимо помнить, что методика формирования знаний об исторической личности должна соответствовать возрасту и уровню подготовки учеников, а также целям и задачам обучения истории.

Использование биографии исторических личностей в учебном процессе в настоящее время остается актуальным и может представлять собой новые и интересные подходы. Кроме того, с развитием технологий и доступности информации возможности для изучения исторических личностей расширяются.

Например, вместо традиционных учебников можно использовать интерактивные исторические приложения и игры, которые позволяют более глубоко погрузиться в жизнь и деятельность исторических личностей. В учебном процессе можно использовать биографические материалы, которые доступны в интернете, например, в виде видео- и аудиоматериалов, архивных документов, фотографий и т.д.

Использование биографий в учебном процессе может быть современной и интересной формой обучения, так как позволяет учащимся лучше понимать исторические процессы через жизненные примеры реальных людей, их мотивации, действия и взаимодействия с другими личностями и социальными группами. Это может помочь учащимся лучше запомнить и усвоить материал, а также развить критическое мышление и аналитические навыки.

Таким образом, изучение исторических личностей имеет важное практическое и социальное значение, которое помогает сформировать общее понимание исторических событий и процессов, укрепить национальную идентичность и культурное наследие. Поэтому важно продолжать совершенствовать методику преподавания истории, включая изучение исторических личностей в образовательном процессе. Необходимо создавать интерактивные платформы (веб-сайты) для обучения, которые будут содержать в себе максимальный охват материалов об исторических личностях. Вместе с тем на таких платформах публиковать возможности выполнения определенных заданий для использования в учебном процессе как преподавателями, так и учениками. Материалы должны подбираться так, чтобы они были интегрированы с темами, изучаемыми в школьной программе, что позволит использовать интерактивную платформу на занятиях по истории в школах, колледжах и так далее.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ануфриева, Н. В. Личная персонификация на занятиях по истории как эффективный прием повышения мотивации к изучению / Н. В. Ануфриева // *Global science. Development and novelty* :

Collection of scientific papers on materials VIII International Scientific Conference, Montpellier, 25 декабря 2018 года / International United Academy of Sciences. – Montpellier: SPC “LJournal”, 2018. – С. 38-41. – DOI 10.18411/gdsn-25-12-2018-07. – EDN YUUPPV.

2 Костякова, Ю. Б. Персонификация истории как средство активизации исследовательской деятельности студентов / Ю. Б. Костякова // *Гуманитарные науки в современном вузе: вчера, сегодня, завтра : материалы III-й международной научной конференции: в 2 томах, Санкт-Петербург, 11 декабря 2020 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет промышленных технологий и дизайна, 2020. – С. 235-242. – EDN YBJHYF.*

3 Маланичева, А.В. Развитие познавательной мотивации учащихся в процессе изучения исторической личности: дисс. ... кандидата пед. н. Барнаул, 2008. – 214 с.

4 Батырбекқызы Г. Преподавание деятельности казахской интеллигенции в системе советской власти по предмету Современная история Казахстана (на примере Назира Турекулова): автореф. дисс... на соискание уч. степ. PhD. - Нур-Султан, 2019. – 26 с.

5 Ерохина, М.С. Историческая личность: современные методики изучения // *Преподавание истории в школе. 1996. – №6. С.50-52.*

6 Чувашева, В. В. Новая историческая биография на уроках истории в школе / В. В. Чувашева // *Актуальные вопросы гуманитарных наук: теория, методика, практика : Сборник научных статей VII Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. К 25-летию Московского городского педагогического университета, Москва, 25 марта 2020 года. Москва : Общество с ограниченной ответственностью «Книгодел», 2020. – С. 404-408.*

7 Жукова, М. Е. Формирование знаний школьников об исторической личности (на материале курса истории 8-го класса) : дисс. ... кандидата пед. н. СПб., 1994. – 275 с.

8 Fertig, G. Using biography to help young learners understand the causes of historical change and continuity // *The Social Studies. 2008. – № 99(4). P. 147-154.*

9 Barton, K. «Bossed around by the queen»: Elementary students' understanding of individuals and institutions in history // *Journal of Curriculum Studies. 1997. – №12. P. 290-314.*

10 Hayes, R.N., & Robinson, J.A. Using Biography to Teach Entrepreneurship. // The Entrepreneurial Executive. 2012 – 17. P. 13-23.

11 Honig, M. Students Discuss People: Usage of Biographical Content in History Lessons: Thesis for the degree of «Doctor of Philosophy». Jerusalem, 2019. – 152 p.

ВКЛАД ЭРНЕСТА ДМИТРИЕВИЧА СОКОЛКИНА В РАЗВИТИЕ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ РАБОТЫ В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

ЛЕОНОВ П. Ф.

учитель географии? СОШГ им. Ш. Шокин г. Павлодара

Современное изучение краеведения является важным для понимания и сохранения культурного, исторического и природного наследия регионов. Краеведение позволяет изучать и сохранять уникальные особенности и характеристики конкретных мест, исследовать историю и культуру местных сообществ, а также оценивать экологическое состояние регионов. Одной из важнейших задач краеведения является сохранение культурного наследия. Изучение истории и культуры местных сообществ, архитектуры и традиций помогает сохранить и передать будущим поколениям богатство культурного наследия региона. Это способствует сохранению культурного разнообразия и обогащению национального культурного наследия. Краеведение также имеет большое значение для сохранения природной среды и оценки экологического состояния региона. Изучение природных ресурсов, экосистем и биоразнообразия региона помогает определить потенциальные угрозы для экологической устойчивости и принять соответствующие меры для ее поддержания.

Кроме того, современное изучение краеведения может служить основой для развития туризма и туристической индустрии региона. Изучение местных достопримечательностей и интересных мест может привлечь туристов и создать новые рабочие места и экономические возможности для местных жителей. Таким образом, современное изучение краеведения имеет большое значение для сохранения культурного, исторического и природного наследия регионов, оценки экологического состояния и развития туристической индустрии. В развитии краеведения в Павлодарской

области внёс большой вклад историк-краевед Эрнест Дмитриевич Соколкин.

Эрнест Дмитриевич родился в 1936 году в Псковской области, РСФСР. С 1958 года жил в Павлодаре. Трудовую деятельность связанную с краеведением начал в 1967 году работая в областном историко-краеведческом музее имени Г.Н. Потанина. Последовательно занимал должности с 1968 г. - главный хранитель, с 1990-1994 гг. - заместитель директора по науке, с 1994-2002 гг. - главный хранитель фондов музея, в 1995 г. - член городской ономастической комиссии при акимате области, с 2002 г. - главный специалист отдела фондов краеведческого музея. За годы работы в музее им было собрано большое количество сведений и материалов о Павлодарском Прииртышье. Им было написано более 600 статей, публикуемых как местными изданиями, так и в других городах, также он является автором книг: «Павлодар. Путеводитель» (1982), «Избранные произведения Г.Н. Потанина» (2005), «Почетные граждане Павлодара» (2003), «Улицы нашего города» (2007), буклета «Знакомьтесь, Павлодар» (1980), справочника «В памяти поколений» (2014). Кроме того является составителем каталогов «Негативы Д. П. Багаева», «Фонд Г. Н. Потанина», «Хрестоматия по географии Павлодарской области» (2016), автор текстов к картам-схемам города Павлодара (1979, 1987), к карте Павлодарской области (1984), Баянаула (1976). [1, с. 2]

Эрнест Дмитриевич является автором первых книг посвященных истории возникновения и развития города Павлодара. Первый путеводитель Павлодара выпущен за его соавторством 1982 году в г.Алма-Ате издательством «Казахстан», в нем можно найти хронологию становления Павлодара, информацию о площадях и улицах города, о старинных домах, памятниках и памятных местах, биографии известных павлодарцев, сведения о заводах, местах отдыха, также имеются адреса магазинов, учебных заведений, ресторанов и кафе. Путеводитель является ценным источником информации о городе, в нем автор рассказывает об истории Павлодара, о его развитии при Советской власти, о достопримечательностях. Книга предназначена для широкого круга читателей [2, с. 3].

В 1979 году вышел буклет «Их именами названы улицы города Павлодара». В буклете описаны биографии людей в честь которых названы улицы, среди них известные уроженцы Павлодара – поэты, акыны, ученые, герои Великой Отечественной войны, борцы за

становления Советской власти [3]. В 2007 году Э.Д. Соколкин выпустил уже полноценную книгу о улицах города – «Улицы нашего города» в книге собрана информация о названиях улиц с XVIII века, о всех переименованиях, строительствах новых улиц, краткие сведения об людях в честь которых были названы или сейчас называются улицы Павлодара [4, с. 8].

Огромное значение для распространения краеведческих знаний имеет выпуск в 1982 году туристической карты-схемы Павлодарской области, текст для которой был составлен Соколкиным Э.Д. На карте кроме картографического материала присутствует и краеведческий, например отмечены даты основания населенных пунктов, памятники В.И. Ленину, памятники и памятные места связанные с именами замечательных людей и деятелями революции и гражданской войны, обелиски войнам погибшем в годы Великой Отечественной войны, монументы в честь освоение целинных земель, музеи, места археологических раскопок, интересные объекты природного ландшафта, живописные места. В карте присутствует краткая физико-географическая характеристика Павлодарской области, выделены в более крупном масштабе карта города Павлодара и окрестности Баянаула с дополнительными обозначениями памятных и живописных мест, туристических маршрутах, дана краткая информации о ресторанах, гостиницах, кинотеатрах, музеях, зрелищных учреждениях с точными адресами[5]. Карта была важным источником знаний как туристам, так и местному населению и не до конца потеряла актуальность в наши дни.

Большим вкладом краеведа в увековечивание имен выдающихся людей Павлодара стал выпуск книги совместно с кандидатом исторических наук Марией Серафимовной Тереник «Почетные граждане города Павлодара». В труде рассказывается о людях внесших вклад в развитие Павлодара, всего почетных граждан на момент выпуска было 45, среди них Герои СССР, Герои Социологического труда, заслуженные деятели науки, культуры, здравоохранения, искусство, спорта, экономике. Начиная с 1977 года список почетных граждан Павлодара пополняется новыми выдающимися личностям, вносящих вклад в развитие города [6, с. 3]. В 2014 году вышел труд приуроченный 70-й годовщине победы «В памяти поколений». В книге опубликовано много малоизвестных фактов о мемориальных и охранно-исторических досках, приводятся краткие справки на исторические здания и памятники архитектуры[7, с. 2].

В 2016 году Эрнест Дмитриевич издает «Хрестоматию Павлодарской области». Хрестоматия является колоссальным трудом по сбору информации по Павлодарскому Прииртышью. В книге отображена сборная информация из различных источников от средневековья до современности. Автор публикует заметки о территории современной Павлодарской области Виллема Рубрука, Петра Симона Паласса, Д.П. Багаева, выдержки из изданий XVIII-XX веков. В первом разделе можно найти информацию о физико-географическом положении, природе, климате, животных и растительности Павлодарской области. Также в книге можно найти информации о возникновении и развитии крепостей на Иртыше с последующей трансформацией их в города и села. В хрестоматии собрано большое количество информации о населенных пунктах, для удобства села и города классифицированы по районам и сельским зонам. В издании указаны годы и история основания населенных пунктов, их развитие при социализме, строительстве сельскохозяйственных и промышленных предприятий[8, с. 3-4].

Крометого Э.Д. Соколкин является участником и консультантов множество краеведческих изданий, например, «Энциклопедии Павлодарской области», «Экибастуз», справочников «Известные женщины Павлодарского Прииртышья», «Кто есть кто в Павлодарской области». Помимо Э.Д. Соколкин принимал участие в фильмах и видеороликах общественной организации Павлодарского дома географии. В фильме «Иртыш и его крепости» 2016 года краевед рассказывает и возникновении крепостей на берегу Иртыша в XVIII веке и о последующем перерастании их в села и города, в частности о строительстве Коряковской и Железинской крепостях. Фильм рассчитан на широкий круг зрителей и обладает ценными образовательными и просветительскими свойствами[9].

Таким образом можно считать, что Э.Д. Соколкин внес большой вклад в развитие краеведческой знаний в Павлодарской области, ввел образовательную и просветительную деятельность путем публикаций научных и научно-популярных статей в сборниках и периодических изданиях. Стоит отметить, что Эрнест Дмитриевич первый издал книгу о Павлодаре, до этого информация о городе была только в виде статей в энциклопедиях и других изданиях. Также последующие издательства автора не имеют равноценных аналогов по ценности и глубине сведений, нигде больше нет книг об улицах и мемориальных досках Павлодара. Важно отметить, что он, кроме издательской деятельности, участвовал в

конференциях, творческих встречах, в общественной работе, ввел преподавательскую деятельность в общественном объединении «Павлодарский доме географии», принимал участие в съемках фильмов и видеороликах, был участником в передачах и телешоу на телевизионных каналах.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Встречи на границах казахстанско-российский проект. [Электронный ресурс]. – URL: <http://dialog.pavlodarlibrary.kz/index.php/ru/sokolkin-ernest-dmitrievich-1936>[дата обращения 19.03.2023].
- 2 Соколкин Э.Д. Павлодар: историко-информационный путеводитель. – Алма-Ата: Казахстан, 1982. – 96 с.
- 3 Соколкин Э.Д. Их именами названы улицы города Павлодара – Павлодар. 1979. – 4 с.
- 4 Соколкин Э.Д. Улицы нашего города. – Павлодар. 2007. – 416 с.
- 5 Топчилова В.Д., Соколкин Э.Д., Шнейдеров П.А. Павлодарская область туристическая схема. Главное управление геодезии и картографии при совете министров СССР. – М. 1982.
- 6 Тереник М.С., Соколкин Э.Д. Почётные граждане города Павлодара. – Павлодар. 2003. – 80 с.
- 7 Соколкин Э.Д. В память поколений. – Павлодар. 2014. – 264 с.
- 8 Соколкин Э.Д. Хрестоматия по географии Павлодарской области. – Павлодар. 2016. – 400 с.
- 9 Павлодарский дом географии. 08 сентября 2016 г. [Электронный ресурс]. – URL; <https://www.youtube.com/watch?v=dgchydqOt5M> [дата обращения 19.03.2023].

КАЗАХСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

МАМОНОВА А. Д.
учитель истории, Иртышская СОШ №4, Иртышский район,
Павлодарская область

В годы первой мировой войны, которая принесла народам царской России тяжчайшие страдания, усилился социальный и национальный гнет, неизмеримо увеличились произвол и беззаконие царских чиновников на окраинах империи. Война легла тяжким бременем и на плечи казахского народа.

Движение охватило все регионы Казахстана и Средней Азии. Неудачи на фронтах требовали новых ресурсов, человеческих и материальных. Нехватка рабочей силы породила кризис во многих отраслях хозяйства. Тяжело пострадала за годы войны и экономика Казахстана. Продолжались злоупотребления во всех звеньях колониального аппарата. Кроме прямых и косвенных налогов, собирались различные «пожертвования», в счет которых у казахов отбирался скот и юрты. Казахи должны были бесплатно поставлять мясо, хлеб, скот и юрты войскам, аправляющимся на фронт через территорию Казахстана. Хозяйству казахов был нанесен огромный ущерб, исчисляемый миллионами рублей. Сокращалась площадь обрабатываемых земель как казахских, так и переселенческих, в результате чего резко выросли цены на хлеб. Началась массовая реквизиция скота и фуража, неизмеримо возросли налоги, резко ухудшилось положение рабочих в городах, на промышленных предприятиях. В годы войны Казахстан стал местом размещения военнопленных. К 1916 году недовольство казахов начало нарастать.

В Казахстане продолжалось массовое изъятие земель у казахов, а истинные хозяева этих земель - казахи - силой были выселены в совершенно непригодные для ведения хозяйства пустынные и полупустынные районы. Отобранная у казахов земля раздавалась царским офицерам, чиновникам, духовенству, казачьим войскам и крестьянам-переселенцам.

К середине 1916 г. общая площадь изъятых у казахского населения земель составила 45 млн. десятин. Война поглощала огромное количество сырья, продовольствия, скота и других материальных ценностей. [1, С 35.] В связи с этим на плечи казахского населения обрушились новые тяготы: обязательные поставки мяса, массовая реквизиция скота, был введен новый военный налог с кибиток, увеличены земские сборы и байский волостной алым - сбор для содержания волостных управителей, а также дорожные и другие сборы. Налоги на местное население с началом войны возросли в 3 - 4, а в отдельных случаях - в 15 раз.

В 1916 году рост классового и национального угнетения, ненависти к войне становился повсеместным. Война ускорила процесс вызревания общенационального кризиса в стране и обострила всю совокупность национальных и социальных противоречий.

Все эти обстоятельства спровоцировали массовые волнения. Десятилетиями накапливавшееся недовольство коренного

населения, в условиях напряженного состояния военного времени, вылилось в открытое сопротивление и национально освободительное восстание 1916 года, охватившее все регионы Казахстана.

Главными причинами восстания стали: усилившийся колониальный, национальный гнет, произвол местных властей, политика русификации, массовое изъятие пастбищных земель у казахов под переселенческие фонды, мобилизация мужского населения на тыловые работы.

Непосредственным поводом к восстанию стал царский Указ от 25 июня 1916 года «О реквизиции на тыловые работы инородческого мужского населения» Казахстана в возрасте от 19 до 43 лет. Казахское население набиралось для работ по созданию оборонительных сооружений в районах действующей армии, строительства дорог. Из Казахстана и Средней Азии планировалось набрать 400 тысяч человек, в том числе из областей, населенных казахами, около 240 тыс. человек.[1.С 42.]

Данный указ ставил казахскую степь в крайне тяжелое положение. Мобилизация проводилась во время уборки урожая и подготовки скота к перегону на зимние пастбища, сенозаготовки. Призыв всего трудоспособного мужского населения подрывал экономическую базу казахского хозяйства, и без того расшатанного постоянными изъятиями земель для переселенцев. Фактически оставшиеся казахи обрекались на голодную смерть зимой 1916-1917 гг.

В начале июля почти во всех регионах Казахстана начались стихийные выступления, вскоре переросшие в вооруженные восстания. Постепенно стихийное движение стало принимать организованный характер: появились его крупные очаги в Тургае и Семиречье во главе с признанными лидерами А. Имановым, А. Джангильдиным, Т. Бокиным, Б. Ашекеевым, У. Саурыковым, Ж. Мамбетовым и др.

Главной целью восстания 1916 года являлось национальное и политическое освобождение, подводящее итог всей предшествующей борьбе казахского народа за свободу и независимость. Основной движущей силой восстания были представители национального крестьянства - шаруа, а также представители нарождавшегося рабочего класса, ремесленники, представители зарождающейся национальной интеллигенции. Участвовали в нем и представители других слоев казахского народа: баи, волостные управители, бии. В национально-освободительном движении 1916 года в Казахстане

наряду с казахами участвовали уйгуры, узбеки, киргизы, дунгане и представители других народов.

В казахском обществе отношение к указу царя и восстанию было неоднозначным: определенная часть феодально-байской верхушки, а также чиновники так называемой туземной администрации безоговорочно поддерживали царский указ и стали его главными проводниками в жизнь; радикальные представители казахской интеллигенции (Т. Бокин, Ж. Ниязбеков, А. Жунусов) резко выступили против него и призывали народ к вооруженному сопротивлению, а лидеры либерально демократической интеллигенции, объединенные вокруг газеты «Казах» (А. Байтурсынов, А. Букейханов, М. Дулатов), занимали умеренную позицию. Они неоднократно пытались убедить царскую администрацию не спешить с мобилизацией, провести подготовительные мероприятия, вместе с тем призывали казахов не оказывать сопротивления выполнению указа, не без основания полагая, что безоружный народ станет жертвой жестоких репрессий царизма. Восстание охватило весь Казахстан и переросло в национально-освободительное движение, направленное против военно колонизаторской и широкомасштабной русификаторской политики царизма и в определенной степени-против феодально байской верхушки аула. Вместе с тем выступление было направлено против империалистической войны, приведшей к кризису народного хозяйства и крайней степени обнищания народа.[2,С. 72]

Крупнейшими центрами восстания были Семиреченский и Тургайский очаги. В Семипалатинской области вооруженное сопротивление приняло массовый характер уже в июле-августе. Повсеместно организовывались повстанческие отряды, вооруженные пиками, охотничьими ружьями, холодным оружием. 17 июля в Семиречье и Туркестанском крае было объявлено военное положение. Царские власти перебрасывали сюда крупные военные силы, укрепляли военные гарнизоны, из зажиточных слоев переселенческого населения Семиречья создавали вооруженные отряды для расправы с казахскими и киргизскими повстанцами. Крупные столкновения повстанцев с царскими карателями произошли в урочище Асы, горной долине Каркара, в районе ст.Самсы в районах Кастека, Нарынкола,Чарына,Курама,в Садыр-Матайской волости Лепсинского района и в других местах. В сентябре-начале октября значительная часть семиреченских повстанцев, теснимая со всех сторон карательными отрядами, вынуждена была отступить с упорными боями, уйти в Западный

Китай. Производились массовые аресты, действовали военно-полевые суды. Каратели расправлялись и с мирным населением, были уничтожены десятки аулов. В Туркестанском крае были расстреляны 347 участников, 168 приговорены к каторжным работам, 129 к тюремному заключению. Более 300 тысяч казахов и кыргызов откочевало в Китай, оставшаяся часть участников восстания была загнана в бесплодные районы Прибалхашья.

В Сырдарьинской области продолжительными были выступления повстанцев в Аулие Атинском, Чимкентском уездах, но к концу сентября они были жестоко подавлены, отдельные отряды откочевали в Тургайскую область. Жестокие бои с карателями вели повстанцы в Семипалатинской и Акмолинской областях. Особенно сильные столкновения происходили в сентябре - октябре 1916 года в Зайсанском, Усть Каменогорском, Каркаралинском, Акмолинском, Атбасарском уездах. К концу октября восстание было подавлено.

Массовые выступления также имели место на Западе Казахстана в Уральской области, упорное сопротивление оказывали повстанцы в Гурьевском, Темирском уездах. Тургайское восстание было самым массовым, упорным, длительным и организованным. Сардарбеком (главнокомандующим) повстанцев был избран Амангельды Иманов, в отрядах была введена строгая дисциплина. Из десятков тысяч неорганизованных повстанцев А. Иманов создал армию, разделенную на десятки, сотни и тысячи. Во главе каждого из подразделений соответственно были поставлены онбасы (десятник), елубасы (пятидесятник), жузбасы (сотник), мынбасы (тысячник). Было сформировано специальное подразделение снайперов (отряд мергенов). Управление осуществлялось через военный Совет (Кенес), выполнявший функции штаба. Численность армии А. Иманова в самый пик восстания составляла около 50 тысяч. В районах, контролируемых повстанческой армией А. Иманова, по существу, была отстранена от управления низовая аульно-волостная администрация, гражданская власть перешла в руки повстанцев. А. Иманов и возглавляемый им Совет организовали службу тыла, поручив специально назначенным лицам (элбегі), обеспечение повстанцев продовольствием и лошадьми, изготовление в кузницах самодельных ружей, сабель, кинжалов, пик и т. д.

22 октября 15 тыс. повстанцев во главе с А. Имановым окружили г. Тургай. Осада города продолжалась несколько дней. Тем временем к городу в трех направлениях двинулся карательный корпус генерал-лейтенанта А. Лаврентьева. Получив сведения о

приближении превосходящих сил царских карателей, повстанцы сняли осаду Тургай и выступили навстречу отрядам царских войск. 16 ноября сарбазы общей численностью около 12 тыс. человек во главе с А. Имановым в районе почтовой станции Тонкойма атаковали карательный отряд. Основная масса повстанцев, чтобы сохранить живую силу, во второй половине ноября отошла на 150 км от Тургай и сосредоточилась в районе Батпак-кары. Отсюда совершались партизанские рейды против карателей со второй половины ноября 1916 г. до середины февраля 1917 г. Схватки между повстанцами и карателями происходили на Татыре, Акчиганаке, Дугал-Урпекке, в Куйуке. Напряженными были бои в районе Батпак-кары, где находился штаб А. Иманова. Они развернулись во второй половине февраля 1917 г. В этих боях повстанцы А. Иманова встретили Февральскую буржуазно-демократическую революцию.[3,С.38]

Национально-освободительное движение было жестоко подавлено в крови. Царские каратели зверски расправлялись не только с повстанцами, но и с мирным населением. Десятки казахских аулов были уничтожены, сотни тысяч степняков были убиты. Преследуемые царскими войсками сотни тысяч казахов покинули родные места и бежали за пределы Казахстана, спасаясь от карателей.

Несмотря на всю трагичность последствий восстания 1916 года, оно продемонстрировало самопожертвование народа во имя освобождения от колониального гнета, привело к резкому росту национального самосознания, пробуждению политической активности, осознанию национальных интересов и опыту самостоятельного государственного строительства.

Восстание 1916 года занимает особое место в истории многовекового национально-освободительного движения казахского народа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Акишев А. К. и др. История Казахстана с древнейших времен до наших дней. Очерк. – Алматы, «Дәуір», 1993.- 265
- 2 Аяган Б. Г., Шаймерденова М.Д. История Казахстана. Учебник для 9 класса. – Алматы, «Атамұра», 2013.- 168
- 3 Аяган Б. Г., Шаймерденова М.Д. Новейшая история Казахстана. Учебник для 9 класса. – Алматы, «Атамұра», 2005. - 164

ТАРИХ ПӘНІ БОЙЫНША ФАКУЛЬТАТИВТІК САБАҚТАРДА ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

МЫРЗАБЕКОВА Д. Е.
магистрант, Ә. Марғұлан ат.
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар
АЙТКЕНОВ З. Ш.
т.ғ.к., доцент, Ә. Марғұлан ат.
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар

Біздің балаларымыз-жаңа буын, жаңа ақпараттық қоғам адамдары. Ал өзіңді, өз өміріңді жасай білу өте маңызды. Білім беру жүйесінің парадигмасы кездейсоқ өзгермейді. Қазіргі білім беру инновациялық процестерсіз мүмкін емес.

Қазіргі уақытта біздің елімізде білім беруді жаңғырту жүріп жатыр. Қазіргі заманғы мемлекеттік білім беру саясатына сәйкес оқу орындары қызметінің негізгі нәтижелері зияткерлік, азаматтық-құқықтық, ақпараттық-коммуникативтік және өмірдің басқа салаларындағы «негізгі құзыреттер» деп аталатын жиынтық болып табылады. Өзгермелі әлемде жылдам шарлау, жаңа кәсіптер мен білім салаларын игеру, әртүрлі кәсіптердегі, мәдениеттердегі, діндердегі адамдармен ортақ тіл таба білу – қазір ең маңыздысы.

Негізгі құзыреттер тек өз іс-әрекетінің тәжірибесінде қалыптасады, сондықтан білім беру ортасы баланың қалыптасуына ықпал ететін жағдайларға тап болатындай етіп құрылуы керек, осылайша оның танымдық белсенділігі жеке білімнің дамуына түрткі болады [1].

Осы ұстанымдарға сүйене отырып, мен негізгі идеяны тұжырымдадым: «тарих және әлеуметтік зерттеулер сабақтарында оқу – танымдық қызметті жандандыру процесі оқушылардың негізгі құзыреттіліктерін қалыптастырудың негізі және кепілі болып табылады» [2].

Мектептегі білім берудің жаңа моделінің маңызды құрамдас бөлігі оның практикалық дағдыларға, білімді қолдану, өз жобаларын жүзеге асыру қабілетіне бағдарлануы болып табылады.

Сондықтан жұмыста жаңа педагогикалық технологияларды енгізу, сабақтарда жұмыс үшін қолайлы атмосфера құру, оқушыларды қызықтыратын түрлі әдістер, формалар мен әдістерді қолдану қажет.

Жұмыстың өзекті әдістері мен формаларына мыналар жатады:

- түсіндірме-иллюстрациялық (жалпылама кестелер, сабақтар-презентациялар, әртүрлі схемалар, символдық суреттер, анықтамалық конспектiлер көмегімен);
 - репродуктивті әдіс (мұғалім берген алгоритм бойынша жұмыс);
 - эвристикалық әдіс (лингвистикалық мәселелерді шешу);
 - оқушылардың өзіндік жұмыс әдістері;
 - сараланған оқыту әдісі [3].
- Жоба әдісі.

Жобалық әдіске толығырақ тоқталғым келеді. Бүгінгі таңда жобалық технология білім беру процесінде өз позициясын берік орнатты. Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты өзін-өзі тәрбиелеуге, өзін-өзі тәрбиелеуге және өзін-өзі дамытуға қабілетті өзгермелі еңбек жағдайларына тез бейімделе алатын белсенді, белсенді адамдарға қажеттілік туындады.

Оқытудың жобалық әдісінің негізінде оқушылардың танымдық дағдыларын дамыту, өз білімдерін өз бетінше құра білу, ақпараттық кеңістікте бағдарлай білу, сыни ойлауды дамыту жатыр.

Қазір мұғалімдер оқушыларының немқұрайлылығы мен инерттілігіне жиі шағымданады, оқу іс-әрекетін әртараптандырудың жаңа жолдарын іздейді. Әрине, әмбебап құрал бола алмайды, бірақ бұл мәселелерді шешудің тиімді әдістерінің бірі студенттердің жобалау-зерттеу қызметі болуы мүмкін.

Мен мұғалім ретіндегі мақсатымды балаларға олардың дамуына ықпал ететін барлық нәрсені үйретуден, олардың бойында зерттеу дағдылары мен дағдыларын қалыптастырудан және сонымен бірге өзім үйренуден көремін. Жобалау әдістемесі осы мақсаттардың барлығын жүзеге асыруға мүмкіндік береді [4].

Жобалық зерттеу барысында балалар әртүрлі көздерден жетіспейтін білімді өз бетінше алуға, алған білімдерін танымдық және практикалық мәселелерді шешу үшін пайдалануға үйренеді (олардың кейінгі өмірінде шебер қолдану). Олар әртүрлі топтарда жұмыс істей отырып, коммуникативті дағдыларға ие болады. Зерттеу дағдыларын дамытады, жүйелік ойлауды дамытады.

Өз жұмысында жобалау әдісін қолдана отырып, мұғалім осы мақсаттардың барлығын жүзеге асыру кезінде келесі мәселелерді шешеді:

- оқушылардың танымдық дағдылары мен дағдыларын дамыту;
- ақпараттық кеңістікте шарлау мүмкіндігі;
- оқушылардың ой-өрісін кеңейту;

- оқу процесін оның тиімділігін арттыру бағытында жандандыру, сабаққа заманауи динамикалық формалар беру [5].

Жоба әдісі білім алу технологиясын өзгертеді: енді оқушы іздеу процесін дербес ұйымдастырады, әрине, мұғалімнің көмегіне сүйенеді. Мұғалім тәлімгердің рөлін алады, зерттеу жүргізуге көмектеседі, қызықты идеялардың бастамашысы болып табылады, оқушымен бірге оның жобасы «тұрады». Бұл шынайы ынтымақтастық.

Қазіргі мектепте оқытуда жобалық қызметті пайдалану өзекті бола түсуде. Бұл кездейсоқ емес, өйткені жобаның көмегімен мұғалімнің алдында тұрған барлық тәрбиелік, білім беру және дамыту міндеттерін жүзеге асыруға болады. Жоба әдісі әртүрлі әрекеттерді біріктіруге мүмкіндік береді, бұл оқу процесін қызықты, қызықты етеді, сондықтан тиімдірек етеді.

Жұмысты орындау оқушыларға қуаныш сыйлайды, жаңаны жасаушылар, зерттеушілер сияқты сезінуге мүмкіндік береді, тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді, алынған ақпаратты өзінің ішкі әлемі арқылы өткізуге мүмкіндік береді, жанашырлыққа, жанашырлыққа үйретеді, адамды, азаматты, патриотты тәрбиелейді. Тағы бір маңызды мәселе бар: барлық оқушылар өздерінің қабілеттері, жеке қасиеттері бойынша әр түрлі болғандықтан, жобалық іс-шаралар барлық қатысушыларға ашуға көмектеседі. Әр бала өз тақырыбын таңдайды және жобаны өзінің күші мен мүмкіндігіне қарай орындайды, сонымен бірге мұғалімі мен сыныптастарының көмегі мен мақұлдауын алады. Бала өзін қажет және сұранысқа ие сезінеді-бұл ең бастысы [6].

Сондай-ақ, жақсы нәтижеге қол жеткізу үшін мұғалімге сабақтың әртүрлі түрлерін қолдану қажет: сабақ-практикум, сабақ-модуль, сабақ-дәріс, сабақ-семинар, сабақ-зерттеу, сабақ-саяхат, сабақ-ойын, сабақ-КВН, сабақ-компьютермен презентация, сабақ-экскурсия.

Мұғалім прогреске ұмтылады, өз қызметін жақсы жаққа өзгерткісі келеді – дәл осы процесс инновация болып табылады. Инновациялық сабақта мұғалімнің өнертапқыштық қызметі әртүрлі, ерекше тапсырмаларда, ерекше іс-әрекеттерде, сындарлы ұсыныстарда, ойын-сауық жаттығуларында, сабақ барысын құруда, оқу жағдайларын жасауда, дидактикалық материалдарда, ғылыми фактілерді таңдауда, оқушылардың шығармашылық жұмысын ұйымдастыруда ашылады.

Инновациялық сабақ-белгілі бір уақыт кезеңіне оқушыларды оқыту мен оқытуды ұйымдастырудың динамикалық, өзгермелі моделі.

Оның негізінде мыналар болуы мүмкін:

- сыныптан тыс жұмыстардың, зертханалық және практикалық жұмыстардың, экскурсиялардың, факультативтік сабақтардың нысандарының элементтері;

- оқушыларды көркем образдар арқылы оқыту;

- шығармашылық қызметтің белсенді әдістері арқылы оқушылардың қабілеттерін ашу (театр, музыка, кино, бейнелеу өнері элементтерінің көмегімен);

- оқу процесінде әдіснамалық білімді белсенді қолдануды көздейтін, оқушылардың ойлау жұмысының ерекшеліктерін ашатын ғылыми-зерттеу қызметі;

- оқушылардың жеке ерекшеліктерін, ұжымдағы қарым-қатынас сипатын және т. б. көрсететін психологиялық білімді қолдану [7].

Тарих және әлеуметтік зерттеулер сабақтарының басты мақсаты білім алушылардың құндылық бағдарлары мен сенімдерін, жағымды дүниетанымын қалыптастыруға және дамытуға көмектесу. Бұл тұрғыда мұғалімнің оқушылармен қарым-қатынасы маңызды рөл атқарады. Олар интеллектуалды және әлеуметтік белсенділікті көрсетуге мүмкіндік беретін ынтымақтастық қатынастары ретінде тұруы керек.

Жасөспірім әлеуметтік белсенділікпен, үлкен оқушылармен сипатталады – өзін-өзі жүзеге асыруға деген ұмтылыс. Осы психологиялық ерекшеліктерді ескере отырып, мен сабақтарда оқытудың әртүрлі формаларын қолданамын: топтық, жеке, жұптық, ұжымдық. Алайда, сабақты ұйымдастырудың ерекшелігі-баланың проблеманы қою және шешу арқылы белсенді танымдық ұстанымға ие болуы [8].

Жақында ақпараттық технологиялар көбінесе компьютерлік технологиялар деп түсініледі. Атап айтқанда, ақпараттық технологиялар ақпаратты сақтау, түрлендіру, қорғау, өңдеу, беру және алу үшін компьютерлер мен бағдарламалық жасақтаманы пайдалану мәселелерімен айналысады. Ақпараттық ортасында мультимедиа ұғымы қолданылады, ол ақпараттық орта болып табылады, оның жиынтығы мәтіндік ақпарат (мәтіндер, сандық деректер), аудио серия (сөйлеу, музыка, дыбыстық эффекттер), бейне сериясы (анимация, видео, графикалық

кескіндер). Компьютерді қолданатын оқыту технологиялары үшін «компьютерлік технология» термині қолданылады. Компьютерлік немесе оқытудың жаңа ақпараттық технологиялары – бұл ақпаратты компьютер болып табылатын оқушыға дайындау және беру процесі [9].

Ақпараттық компьютерлік технологияларды қолдана отырып сабаққа келесілер тән:

- бейімделу принципі: компьютердің баланың жеке ерекшеліктеріне бейімделуі;
- өңдеу: кез-келген уақытта мұғалімнің оқу процесін түзетуі мүмкін;
- оқытудың интерактивтілігі мен диалогтық сипаты; - акт оқушы мен мұғалімнің іс-әрекеттеріне «жауап беру» қабілетіне ие; олармен диалогқа «кіру», бұл компьютерлік оқыту әдістемесінің басты ерекшелігі болып табылады;
- жеке және топтық жұмыстың оңтайлы үйлесімі;
- оқушының компьютермен қарым-қатынас кезінде психологиялық жайлылық күйін сақтау;
- шектеусіз оқыту: мазмұны, оның түсіндірмелері және қолданбасы қалағаныңызша үлкен.

Компьютерді барлық кезеңдерде қолдануға болады: сабақты дайындау кезінде де, оқу процесінде де: жаңа материалды түсіндіру (енгізу), бекіту, қайталау, бақылау кезінде.

Бұл жағдайда компьютер келесі функцияларды орындайды.

Мұғалімнің қызметінде компьютер:

- оқу ақпаратының көзі;
- көрнекі құрал;
- тренажер;
- диагностика және бақылау құралы.

Жұмыс құралының функциясында:

- мәтіндерді дайындау құралы, оларды сақтау;
- графикалық редактор;
- сөйлеуді дайындау құралы.

Теледидардың, бейнемагнитофонның, кітаптың, калькулятордың мүмкіндіктерін біріктіре отырып, басқа ойыншықтар мен әртүрлі ойындарға еліктей алатын әмбебап ойыншық бола отырып, қазіргі компьютер сонымен бірге бала үшін оның әрекеттері мен сұраныстарына өте нәзік жауап бере алатын тең құқылы серіктес болып табылады, ол кейде оған жетіспейді. Екінші жағынан, оқытудың бұл әдісі мұғалімдер үшін өте тартымды: баланың

қабілеттері мен білімін жақсы бағалауға, оны түсінуге көмектеседі, оқытудың жаңа, дәстүрлі емес формалары мен әдістерін іздеуге итермелейді. АКТ қолдану оқытуды даралау, оқушылардың өзіндік жұмысын күшейту, сабақта орындалған тапсырмалар көлемінің өсуі, Интернет желісін пайдалану есебінен ақпараттық өрісті ұлғайту арқылы сабақтың педагогикалық мүмкіндіктерін кеңейтеді. Кәдімгі сабақты компьютермен біріктіру мұғалімге өз жұмысының бір бөлігін компьютерге ауыстыруға мүмкіндік береді, сонымен бірге оқу процесін қызықты, әртүрлі, қарқынды етеді. Мұғалім мәтінді бірнеше рет қайталаудың қажеті жоқ (ол оны экранға шығарды), оқушы мұғалімнің өзіне қажет фрагментті қайталауды күтудің қажеті жоқ. Оқытудың бұл әдісі мұғалімдер үшін де өте тартымды: баланың қабілеттері мен білімін жақсы бағалауға, оны түсінуге көмектеседі, оқытудың жаңа, дәстүрлі емес формалары мен әдістерін іздеуге итермелейді, оның кәсіби өсуіне және компьютерді одан әрі дамытуға ынталандырады. Сабақта компьютерлік тесттер мен диагностикалық кешендерді қолдану мұғалімге қысқа уақыт ішінде барлық оқушылардан зерттелетін материалды игеру деңгейінің объективті бейнесін алуға және оны уақтылы түзетуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда белгілі бір оқушы үшін тапсырманың қиындық деңгейін таңдау мүмкіндігі бар [10].

Интернет пайдаланушылар үшін үлкен мүмкіндіктерді ұсынады, оның бүкіләлемдік желісі электрондық поштаны қамтиды, графикалық және мультимедиялық мазмұнға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мұнда іздеу жүйелері, нақты уақыттағы келіссөздер мен пікірталастарға арналған арналар, ойындар, жаңалықтар бар. Виртуалды ресурстық орталыққа әлемнің дамыған елдерінің жетекші мұражайларының көрмелері мен тұрақты экспозициялары кіреді.

Үйден шықпай-ақ, кітапханаларға бармай-ақ, сіз ең соңғы ақпаратты таба аласыз, өйткені Интернетте көптеген ақылы және ақысыз мәліметтер базасы және әртүрлі білім бар. Интернеттің көмегімен сіз көптеген сырттай курстарға қол жеткізе аласыз, пікірталастарға қатыса аласыз, адам қызметінің кез-келген түрі туралы ақпарат таба аласыз.

Интернет бірлескен жобаларды жүзеге асыру мүмкіндігі ретінде.

Интернет басқа мектептердің және басқа аймақтар мен елдердің оқушыларымен бірлескен жобаларды жүзеге асыруға, қашықтықтан білім алуға мүмкіндік береді.

Оқушының тарихи дереккөздердің мәліметтер базасына жүгіну мүмкіндігі де бар, бірақ оларды тарихты оқытудың мақсаттары мен міндеттерін және оқушылардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып таңдау керек.

Жоғары сынып оқушылары Интернеттегі ақпаратты пайдаланып қана қоймай, нақты уақыт режимінде жаңа деректердің жарияланымдарын оқиды. Олар компьютерлік технологияның белсенді пайдаланушыларына айналады: тұжырымдамалардың модельдерін құрастырады, олардың дайындығы мен жұмыс сапасын бағалайды. Тапсырманы орындау барысында студент желіден алынған мәтінді өзгерте алады, иллюстрацияларды таңдай алады және дәлелдердің логикасын құра отырып, өз дәлелдерін ұсына алады [10].

Қорытындылай келе, сәттіліктің басты жауы – бұл зеріктіруді тудыратын монотондылық пен монотондылық екенін атап өткім келеді. Оқу процесіне оқытудың белсенді әдістерін, оқытудың әртүрлі құралдары мен әдістерін енгізудің арқасында, сіз қандай пәнді оқытсаңыз да, студенттердің танымдық қызығушылығын дамытуға болады, оның нәтижесі Белсенді Шығармашылық тәуелсіз танымдық қызмет болады.

Сонымен, білім берудің инновациялық технологияларының басты мақсаты-адамды үнемі өзгеріп отыратын әлемде өмір сүруге дайындау. Инновациялық қызметтің мақсаты-дәстүрлі жүйемен салыстырғанда оқушының жеке басын сапалы өзгерту. Қазіргі ақпараттық қоғамдағы Құзыретті адам әрдайым сенімді емес, жасампаздыққа, шығармашылыққа итермелейтін ұсынылған Ақпараттық дереккөздерді қолдана біліп қана қоймай, оларды қолдану мүмкіндіктерін түсініп, оларға сын көзбен қарай білуі, өздері үшін БАҚ, Интернет көздері тарататын ақпаратты түсініп, мөлшерлей білуі керек.

Қорытындылай келе, барлық инновациялық технологияларға қарамастан, кез-келген әдіс, технология прогрессивті деп танылатынын ұмытпау керек, егер ол алғаш рет қашан қолданылғанына және сипатталғанына қарамастан бірнеше ондаған жыл бұрын немесе жақында оңтайлы нәтиже берсе.

ӘДЕБИЕТ

1 Стренковский С. Организация факультативов в школах // Минская школа сегодня. – 2008. – № 11. – С. 16–19.

2 Игнатова В. В. Педагогические факторы духовно-творческого становления личности в образовательном процессе. – Красноярск : СибГТУ, 2000. – 272 с.

3 Крившенко Л. П. Педагогика. – М. : ТК Велби Проспект, 2007. – 432 с.

4 Бухвалов В. А. Развитие учащихся в процессе творчества и сотрудничества. – М. : Педагогический поиск, 2000. – 144 с.

5 Фролов И. Т. Философский словарь. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

6 Выготский Л. С. Мышление и речь. – М. : Лабиринт, 1996. – 418 с.

7 Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.

8 Бахтин М. М. Работы 20-х гг. – Киев : НЕХТ, 1994. – 384 с.

9 Шакуров Р. Х. Психологические основы сотрудничества. – СПб. : ВИПКИПР и СП, 1994. – 44 с.

10 Черепанова Е. Урок в формате тренинга // Здоровье детей. – 2006. – № 23. – С. 8–11.

ТАРИХ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

ОМАРХАНОВА А. Н.

тарих пәнінің мұғалімі, Бірлік негізгі жалпы білім беру мектебі,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

«Халықтың кемеліне келіп өркендеп өсуі үшін ең алдымен азаттық пен білім қажет» деп қазақтың біртуар перзенті Шоқан Уалиханов айтқандай еліміз өз тәуелсіздігін алғаннан кейін білім мен ғылым саласына ерекше көңіл бөлуде.

Әлемдік білім кеңістігінен орын алу үшін міндетті түрде саналы жан-жақты дамыған ұрпақты тәрбиелеуіміз керек. «Мұғалім – мектептің жүрегі» деп Ыбырай Алтынсарин бекер айтпаса керек. Әрбір мұғалім өзін мектептің жүрегімін деп есептеп, мектептің жанын кіргізердей дәрежеде болуы тиіс. Өз ісіне аса ықыласпен ден қойып, құзырлы мұғалім ретінде баланың жүрегіне білім нәрін себе білсе нұр үстіне нұр болар еді. Мұғалім қызметіндегі маңызды дүние – жекелеген оқушылардың тақырыпты қабылдау ерекшеліктерін, оқушылардың түсінігін жетілдіру немесе жақсарту мақсатында олармен жұмыс жүргізу қажеттігін

ұғынуы, сондай – ақ кейбір оқушылардың тақырыпты өзіне оңтайлы бірегей тәсілдермен меңгеретіндігін жете түсіну.[1,б.12.]

Білімді және тәрбиелі , дүниетанымы кең , ұшқыр ойлы ұрпақ тәрбиелеу үшін - тиімді оқыту мен оқудағы теорияны сабақ үдерісінің негізгі көзіне айналдыру қажет. Осы бағытта білім беру ұйымдарының алдындағы мақсат - мұғалімдер тәжірибесін үнемі жетілдіру және бағалау. Жаңа әдіс –тәсілдердің практикалық қолданысын кеңейту, дамыту болып табылады . Ол үшін жергілікті және облыстық білім беру ұйымдары педагог кадрлардың ізденісі бағытындағы тәжірибе алмасу шараларының формаларын жетілдіріп отыруы қажет. Ұстаздар қауымының республикалық және өңірлік тәжірибе алмасуы үнемі болуы шарт. Алдымызда тұрған міндеттеріміз мынадай : оқушының өзіндік және жеке ойлауын қалыптастыру; оқушының шығармашылық таланттарын жан –жақты ашып көрсету; оқушының сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамыту; сабақ үдерісінде АКТ –ны тиімді пайдалану; тарих сабағында оқушының белсенділігін арттыру; оқушылардың танымдық белсенділігін ынталандыру; оқушылардың ғылыми білім, іскерлік дағдыларды меңгеруіне керекті оқу-танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру; ақыл-ойды, ұғымталдықты, қабілетті, дарындылықты дамыту. Оқушылардың жас ерекшеліктері мен деңгейіне сай оқу мазмұны мен әдісін таңдау болып табылады .Өзара оқыту (жұптық оқыту) - оқушылар тұрақты жұпта немесе құрамы өзгертін жұпта жұмыс істейді де, қандай да бір мәселені бір-біріне түсіндіріп, өз тақырыптарын қорғап, жолдасының жұмысының нәтижесін бағалайды.[2,б.32.]

Сындарлы оқытуда оқушы өз бетінше білім алуды ұйымдастырады, сын тұрғысынан нақты ,мақсатты шешім қабылдауға үйренеді, оқушылар кез-келген сұраққа өмірден мысал келтіре отырып салыстырып жауап береді.Сындарлы оқытудағы негізгі білім беру бағыты топпен жұмыс жасау арқылы жүргізіледі . Тиімді оқыту мен оқудағы 7 модульді ықпалдастыра отырып, әрбір сабағымда жаңа әдіс -тәсілдерді пайдалана жоспарлаймын. Сындарлы оқыту тәсілдері - оқушы шығармашылығы мен дүниетанымын дамытудың көзі. Жаңа әдіс - тәсілдерді тиімді пайдалана білу - оқушы шығармашылығы мен дүниетанымын кеңейтудің негізі . Осы технологияларды қолдана отырып, шығармашылық іс-әрекет талаптарын орындау мақсатында, оқушылардың қызығушылықтарын арттыру мақсатында бағдарламадағы

мәтіндерге сәйкес деңгейлік, шығармашылық тапсырмаларды алып, практика жүзінде қолданып, мынадай тұжырымдар жасадым: оқушылардың шығармашылық дербестігін дамыту арқылы оның жеке тұлғасын қалыптастыруға болады; қызығушылық іс-әрекет түрлері төменнен жоғары қарай, кезекті түрде, белгілі бір ретпен, жүйемен жүргізілуі нәтижесінде шығармашылығы дамиды; қызығушылық іс-әрекетті дұрыс ұйымдастыру біліктері мен ізденімпаздықтың қалыптасуы оқушыларды шығармашылыққа баулиды; оқушыларды танымдық тапсырмаларды орындау мүмкіндіктеріне қарай топтарға бөліп, сәйкес жұмыс түрлерін таңдап, жүйелі жұмыс жүргізудің маңызы зор; қызығушылық

іс-әрекетте дәстүрлі емес әдіс–амалдар пайдалану интеллектуалдық қабілеттерін дамытып, оқу–танымдық және ғылыми ізденістер жасауға талаптандырады.[2,б.65.] Тәжірибе көрсеткендей күнделікті сабағыма қарағанда жаңа –әдіс тәсілдерді пайдалана өткен сабағымдағы оқушының белсенді іс –әрекетін , қызығушылығын байқадым.

Тарих сабағында оқушы шығармашылығын дамыту тарихи көркем әдебиеттерге жол сілтеу болып табылады . Қазіргі таңда ғылыми негізде және жаңа зерттеушілік бағытта құрастырылған электронды оқулықтарды тиімді пайдалану оқушының пәнге қызығушылығына жол ашады .Мен осы бағытта өз қолданысымдағы тақырыптық бірнеше электронды оқулықтарды - «Таңбалы Тамғалы» ,«Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ұжымдастыру», «Қазақстандағы индустрияландыру », «Зиялы қауымды жаппай қудалау», «Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Қазақстан» тағы басқаларын атап көрсеткім келеді. «Робин раунд» әдісі бойынша сыныптағы оқушылар бір –бірін қайталамай сабақ мазмұнына сай пікірін айтып сабақты қорытындылай алады . «Елес жетелеу», «Автор орындығы», «Ассоциация» әдістері, диалогтік оқыту әдістері оқушылардың өз пікірін еркін айтуына мүмкіндік туғызары анық. Сонымен бірге тарихи оқиғалар мен тарихи тұлғаларға, олардың ой-пікірлеріне, көзқарастарына,

атқарған еңбектеріне сын тұрғысынан баға беруге дағдыланады. Тарих сабағында АКТ –ны пайдаланудың тиімді және практикалық қолданыста өте қолайлы.Қазір білім беру саласында түрлі технологиялар енгізілуде, бірақ олардың ішінде қажеттілігін таңдап, сабақтың әр кезеңінде тиімді қолдану - басты талап. Мәселе технологияларды кеңінен пайдалану емес, мәселе – тұлғаны нәтижеге бағыттай білім беруде. Сондықтан тарих сабақтарында

көрнекілік әдісі мен техникалық құралдарды қолдана білу мұғалім алдында тұрған бірден-бір міндет. Сабақта жаңа технологияларды, техникалық құралдарды жан жақты қолдану, сабаққа керекті материалды ақпараттық кеңістіктен іздеу, мұғалімнің жұмысын жеңілдетіп, оның уақытын үнемдейді, жаңа ақпарат түрі көбейіп, оқушылардың қызығушылығын оятуға мүмкіндік береді. Электрондық оқулықтарды сабақта пайдалану кезінде оқушылар бұрын алған білімдерін кеңейтіп, өз бетімен шығармашылық тапсырмалар орындайды. Бүгінгі күні ақпараттар ағымы өте көп. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген педагог өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай, коммуникативті және ақпараттық мәдениеті дамыған, интерактивтік тақтаны пайдалана алатын, Он-лайн режимінде жұмыс жасау әдістерін меңгерген мұғалім болу тиіс. Мен өз тәжірибемде ғаламтордан тақырыптық бейне көріністер алып талдау жұмыстарына үлкен мән беремін. Осы арқылы оқушылардың тарихи түсініктері бір жерде ғана тоқталып қалмайды, сонымен қатар АКТ-ны тиімді пайдалану оқушыны мына қадамдарға бағыттайды, оқушы танымын кеңейтеді, оқушыны ғаламтормен тиімді жұмыс жасай білуге бағыттайды.

Бұл жерде оқушының өзіне сенімі нығайып, жұмыс жасай білу дағдысын қалыптасады, оқушылардың көз қарасын кеңейтеді, сабақ үстінде көрнекілікті қолдану мүмкіндігі өседі. Бүгінгі күні республикамызда білім беру жүйесінің түбегейлі өзгеріске ұшырауы анықталғаны баршамызға аян. Оның негізгі факторы жаһандану үрдісіндегі білім беру саласында жаңа модельдердің дүниеге келуі, білім беру үрдісінің ақпараттандырылуы болып табылады. Ақпараттық және педагогикалық технологиялар негізінде мұғалімнің рөлін түбегейлі өзгертуге мүмкіндік туды, мұғалім тек қана білімді алып жүруші ғана емес, сонымен қатар оқушының өзіндік шығармашылық жұмысының жетекшісі және бағыт берушісі болып анықталды. Осыған орай сабақ беру үрдісінде қазіргі күннің, яғни инновациялық әдістерді оқытудың интерактивті оқыту моделі болып табылады. «Ұстазы жақсының ұстамы жақсы» - деген бүгінгі тәуелсіз мемлекетіміздің ертегі біз тәрбиелеп отырған жас ұрпақтың меңгерген біліміне, алған тәжірибесіне байланысты екеніне еш күмәнім жоқ. Оқушылардың танымдық көзқарасын байыту ақыл-ой қабілетін жетілдіру, өзіндік ойлау және өмірлік ұстанымын қалыптастыру мұғалімнің шеберлігіне, шығармашылық қабілетіне байланысты.

Ұлы ойшыл Уильям Уорд «Жай мұғалім – хабарлайды. Жақсы мұғалім – түсіндіреді. Керемет мұғалім – көрсетеді. Ұлы мұғалім – шабыттандырады» деген екен. Сондықтан ХХІ ғасыр мұғалімі жан-жақты болуы заңды деп ойлаймын. Оқыта отырып тәрбиелеу-қазіргі заман мұғалімінен талап етілетін басты мәселе. [3, б. 15]. "Ел мен елді теңестіретін - білім" екенін біз ұлағатты ұстаздар бір сәт естен шығармауымыз керек деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мектеп журналы, 2011ж – 216.
- 2 ІІІ деңгейлі мұғалімге арналған нұсқаулық, - 1426.
- 3 “Сын тұрғысынан ойлау -білім алу үрдісінде” оқу-әдістемелік құрал / 2012ж / - 286.

РАЗВИТИЕ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И РОССИЕЙ XVII-XIX ВЕКОВ НА ТЕРРИТОРИИ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ

ПУСЫРХАНОВА Э. Р.

Магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар
РАХИМОВ М. И.

PhD, асоц. профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар

Торговля существовала почти все время существования человечества. Со времен каменного века, с увеличением производительного потенциала, разнообразия производимых вещей, продуктов, орудий, у людей росла потребность в приобретении тех благ, которые он сам произвести не мог и сбыть излишки своего собственного производства. Сначала это был примитивный обмен равнозначными товарами, потом выделили какой-то эквивалент, ценность, которой можно было считать другие товары, приравнять по сумме, вести размен. Первые монеты начали печатать в VI веке до нашей эры в древней Лидии, на территории современной Западной Турции. Постепенно денежное обращение полностью вытеснило меновой обмен и надолго укрепилось в экономике стран всего мира.

В Казахском ханстве, как в кочевом государстве, основным производством всегда был скот. Скот обеспечивал практически все жизненные потребности кочевника. Весь разводимый скот употреблялся в пищу: верблюды, лошади, коровы, овцы, козы. Из шкуры и кожи шилась одежда, катался войлок для юрты, прясла

пряжа для шерстяных вещей и арканов, кожу использовали в предметах домашнего обихода, например камча, колчан для стрел, торсык – кожаный мешок для кумыса или шубата, дети играли в асык – коленная кость барана, даже в музыкальных инструментах использовались элементы кожи или волоса – смычок кобыза, струны домбры. Поэтому скот был эталоном не только богатства, но и жизнеобеспеченности простого народа. Еще одним подспорьем в хозяйстве была охота. Богатая природа казахских земель позволяла охотиться на лис, куланов, соболей, оленей, волков и других животных, обладающих ценным мехом или вкусным мясом. Эти продукты скотоводчества и охоты обменивались путем меновой торговли на другие товары жизненной необходимости, такие как ткань, зерно и сухофрукты с Бухарой, Кокандом и Хивой; шелк, парчу, бархат, фарфор, посуду лаковую деревянную с Китаем; оружие с Ташкентом, Бухарой и Башкирией. Караваны приходили из разных стран, но основной внутренней валютой и главным объектом внутренней торговли был скот. Меновой характер торговли сохранялся до начала XIX века, что говорит о слабо развитом товарно-денежном обращении. Эквивалентом торговли была цена одного годовалого барана. В народе до наших дней сохранился фразеологизм – «қойдың бағасы». На юге Казахстана, а затем позднее в Оренбурге народ пользовался монетами бухарского, персидского, индийского происхождения. [2, с. 49]

Считается, что основной торговой зоной Казахского ханства был юг, долина семиречья, города, оставшиеся от Великого шелкового пути, такие как Сыгнак и Сауран. Но казахские степи были не только местом торговли, но и местом транзита караванных путей другим стран, так, например, известно и торговом пути из Бухары в Сибирь, проходившем через земли Среднего Прииртышья.

На территории Павлодарского Прииртышья, в Ямышевом озере, садилась чистая поваренная соль. Еще в 1610 году Тобольское воеводство закрепило за собой право добывать соль в степных озерах с целью снабжения ею всей северной Сибири. Здесь, на берегу Иртыша проходила меновая торговля между русскими, бухарцами и другими народами. Русские купцы, приезжающие за солью, распространили много рассказов о калмыцких купцах, приезжающих на ярмарки с мешками чистого золота и о «золотых россыпях» в городе «Эркети», ныне Яркенд-Шаче в Китайской Народной Республике. Что в конечном итоге стало причиной внимания Петра I к этому региону и постройке Иртышской

укрепленной военной линии в 1715-1720гг. Одной из целей этого исторического решения было наладить торговлю с джунгарами, народами Средней Азии, Индией и Китаем.

Ближайшие точки торговли для казахского ханства на севере были в городах Сибири: Томске, Тобольске, Таре, Тюмени, в Троицкой крепости и на Черном Яру. С постройкой Иртышской военной крепостной линии рынки сбыта для казахского скотового производства и места приобретения товаров бытовых потребностей значительно приблизились и в географическом ракурсе облегчили торговую деятельность. Со временем, с течением дальнейшего развития русско-казахских торговых отношений, растет влияние экономики России на экономику Казахстана. Казахи начали пользоваться российскими рублями, российскими мерами измерения веса, длины и объема, и покупать в больших объемах российские продукты производства. В 1776 году согласно неполным данным в Троицке и Оренбурге казахи продали скота на 6000 рублей. «Народ киргис-кайсацкой..., - пишет уфимский и симбирский наместник О.Игельстром, - приезжали на мену великим числом... и случалось, что в день одних баранов 14 тысяч выменивали».

После строительства Иртышской укрепленной линии ярмарки открывались почти в каждой крупной крепости. Так, в конце XVIII века известны ярмарки Семипалатинской, Усть-Каменогорской, Ямышевской крепостей. Здесь российские торговцы открыли для себя богатый скотоводческий край, ставший потребителем зерна и промышленных товаров, сбыт которых для российской экономики был жизненно необходим. Более того, в колонии можно было реализовать низкосортные залежалые товары, не находившие спроса на внутренних рынках России, причем по высоким ценам и часто на кабальных условиях [4, с.144].

По словам Григория Потанина торговля возле Ямышевского озера была еще в XIII веке, когда по приказу Чингисхана была построена карта его владений, где просматривались здания мечети, церкви и караван-сарая, куда шли в течении 90 дней караваны за солью из самой Кашгарии. Первое появление русских у Ямыш-озера известно в 1594 году, когда основателю Тарской крепости князю А.Елецкому было приказано направить стрельцов и местных татар на Ямыш-озеро за солью. Кроме казахов и русских на Ямышевом озере активную торговлю вели и джунгары. В период становления джунгарского ханства, во время правления Батура-хунтайджи (1634-1654) были достигнуты важные договоренности в политике

и торговле между сибирской администрацией и джунгарским ханством. В своем послании в Тобольск хунтайджи просил отправлять товары к Ямыш-озеру, где он обещал обеспечить перевозку соли калмыцкими людьми к русским дощаникам [6, 531-532]. В период российской смуты и взаимных казахо-джунгарских набегов XVII-XVIII веков ездить за солью стало опасно. Однако после постройки Иртышской военной крепостной линии и стабилизации политической обстановки Ямышевская крепость, как и другие построенные, снова стала центром торговли смежных территорий и народов. Расцвет Ямышевской ярмарки пришелся на начало XVIII века. В 1703 году по неполным данным было продано товара на сумму 58-62 тысячи рублей. Российские купцы выменяли там 37 746 концов китайки тюневой и селинской, 170 китайки «однопартишной», 15 648 выбок бухарских, 24 780 зенденей и чавдаров, 1000 бязей, 150 кушаков бумажных, 20 азямов, 20 тулупов, 240 лисиц, 470 овчинок, 4 пуда бадьяну. [3, кн3]

К концу XIX века на территории Павлодарского Прииртышья действовало свыше 70 крупных и мелких ярмарок. Наиболее крупные из них: Чарская - Екатерининская в Семипалатинской области, Покровская - в станице Баян-Аульской, Козьмо-Демьянская в поселке Железинском, Рождественская (Урлютюбско-Сергиевская) в станице Урлютюбе, Никольская и Иоанно-Златоустовская в поселке Чернорецком, в станице Павлодарской и станице Песчаной, Спиридоновская в поселках Пятирыжске и Ямышевске, Кояндинская-Ботовская в местности Коянды, Екатерининская в станице Семиарской Павлодарского уезда, Чарская в станице Черлакской Акимбет-Сиван Киреевской волости Семипалатинской области. Эти ярмарки имели сезонный характер, как правило, проводились осенью после сбора урожая и перед забоем скота на зиму. На месте ярмарок появлялся городок - юрты, палатки, ларьки, скапливался скот. Приезжали артисты, певцы, ловкачи, устраивались представления. Собирались для продажи своих услуг нотариусы, ремонтники, переводчики, открывались столовые и медицинские пункты. На ярмарках можно было не только сбыть товар и купить новый, но и найти работу грузчиком, переводчиком, научиться ремеслу и уехать с купцами в другое место. Появилась новая профессия - «алыпсары» - перекупщики (спекулянты). Они помогали людям отвезти и продать их товар и брали за это определенную плату либо наживались на добавлении стоимости товара.

Казахские купцы платили не только алыпсарам, администрации платилась дорогая пошлина на товар, взимавшаяся

с казахских купцов значительно больше, чем с русских, платилась аренда за торговое место. Первые пошлины в Семипалатинской области начали взиматься на Кояндино-Ботовской ярмарке указом Государственного Совета от 7 февраля 1878 года в размере 10 копеек с верблюда, 5 копеек с лошади, 3 копеек с рогатого скота и 1 копейки с барана. Со скоплением скота в одном месте начали распространяться инфекционные заболевания, в связи с чем за осмотр фельдшером товара и медицинскую помощь тоже стали брать подати. Огромные платежи и низкая стоимость скота вынуждала казахских купцов отдавать свой товар на очень низкую стоимость. Российские купцы, обменивая дешевые промышленные изделия на ценное скотоводческое сырье, быстро богатели. Так, в 1822 году коробка спичек продавалась по цене 1 барана, за самовар купцы просили 20-25 овец, бритва, стоимостью 15 копеек продавалась тоже в обмен на 1 годовалого барана.

Вне сезонных ярмарочных торгов проводились разъездные ярмарки. Приезжали с товарами русские и бухарские купцы или алыпсары в города, поселки, крепости, аулы, которые не облагались пошлинами и налогами, но и объем торговли был намного меньшим. Со временем, на рубеже XIX-XX веков стала преобладать стационарная торговля. Причиной этому послужило уменьшение кочевых площадей и постепенный переход на оседлое хозяйствование и развитие городской торговли с постоянными рынками, магазинами и складами для фабрично-заводской продукции. В крупных масштабах торговля велась в Семипалатинске, Павлодаре, Баянауле и Усть-Каменогорске.

Развитие ярмарочно-караванной торговли в приграничной к Российской империи области эффективно повлияло на развитие экономики Казахстана XVII-XVIII веков. Вместе с появлением рынка сбыта продуктов животноводства, появились места приобретения продуктов, одежды, медикаментов, семян и других товаров бытовой потребности. Об эффективности и успехе ярмарочной торговле говорит объем товарооборота, который по Семипалатинской области в 1876 году составил 3 миллиона 530 тысяч рублей и вырос в 1891 году до 5 миллионов 600 тысяч рублей.

Для Российской империи торговые отношения с Казахстаном принесли не только еще один источник пополнения казны, но и доступ к рынкам Китая, Тибета, Кашмира и Северной Индии. Причиной тому послужило наличие верблюжьих караванов у казахов и знание языков у жителей приграничных территорий. Причем

объем караванной торговли Казахского ханства с Китаем зависел от русско-китайских политических отношений. Прийти к торговым соглашениям получилось при правлении представителей династии Цин. Сначала это была торговля в приграничных территориях, до 1851 года торгово-экономические связи осуществлялись только через город Кяхту, где за неимением специальных ярмарок между казахами и китайцами осуществлялся меновой обмен товарами. Далее, в 1851 году был заключен Кульджинский протокол, а в 1860 году стороны заключили Пекинский договор, согласно которым торговля с Китаем расширялась, в последующие несколько лет товарооборот увеличился в 4 раза, и велась уже через Зайсан, Усть-Каменогорск и Семипалатинск. Китайские торговцы начали приезжать на Кояндинскую ярмарку и привозить китайский чай, серебро, кожу, шелк. Торговля в Китае осуществлялась в городах Чугучак, Урумчи, Кульджа, Гучен.

Так же значимыми последствиями торговых взаимоотношений с Российской империей можно назвать появление банков и кредитных учреждений, которому способствовало освоение природных богатств Казахстана и развитие товарно-денежных отношений, и развитие транспортного сообщения в казахской степи. До 1745 года на территории Казахстана были преимущественно грунтовые дороги, после чего между городами Омск и Усть-Каменогорском была учреждена казенная гоньба с промежуточными станциями. Развитие получает и водный транспорт. Важное торговое значение имели реки Или и Иртыш. До XIX века использовались плоты и коноводки, а в 1862 году по Иртышу пустили первый пароход, который прошел из Омска в Семипалатинск.

Строительство Иртышской военной линии сыграло значимую роль в развитии как товарооборота внутри страны и с соседними государствами, так и в развитии экономики и жизненного уклада в целом. Торговля, начинавшаяся на неравноприбыльных условиях с ущемлением прав и возможностей казахов, в конечном итоге привела к экономическому развитию края, росту городов и поселков, налаживанию транспортных коммуникаций и мирных торговых отношений с другими соседями.

ЛИТЕРАТУРА

1 Андреев И.Г., Описание Средней орды киргиз-кайсаков. – Астана, 2007. – 208с.

2 Аполлова Н.Г., Присоединение Казахстана к России. – Алма-Ата, 1948. – 244с.

3 Вилков О.Н., Ямышевская ярмарка // Краткая энциклопедия по истории и коммерции и купечества Сибири. - Новосибирск, 1999. Т4, кн3

4 Инсебаев Т.А., Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Т2. – Павлодар, 2017. – 228с.

5 Миллер Г.Ф., История Сибири. – Москва, 1999. Т1. – 684с.

6 Миллер Г.Ф., История Сибири. - Москва, Т2, 2000. – 644с.

7 Щеглова Т.К., Ярмарки Западной Сибири и Степных областей во второй половине XIX века. – Барнаул, 2002. – 232с.

СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ ЖӘНЕ СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНА АРНАЙЫ ҚОНЫС АУДАРУШЫЛАРДЫҢ ҚОНЫСТАНУЫ МЕН ТҰРМЫСЫ

ТУРЛЫБЕКОВА А. М.

к.и.п., профессор, Торайғыров университеті, г. Павлодар

МУСАҒАЖИНОВА А. А.

магистр истории, старший преподаватель,

Торайғыров университеті, г. Павлодар

САЛИМОВ Т. А.

магистрант, Торайғыров университеті, г. Павлодар

Кеңес өкіметі орнағаннан бастап мемлекеттің ішкі саясаты қоғамның барлық салаларына өзінің саяси ықпалын кеңейту қағидаттарына негізделді. Бұл, соның ішінде, өз азаматтарына қатысты ауқымды репрессиялық саясатты жүргізу есебінен жасалды. Бұл бағыттың көріністерінің бірі халықтарды елдің шалғай аудандарына, атап айтқанда Қазақстанға күштеп көшіру болды.

1930 жылдардың аяғынан бастап мәжбүрлі қоныс аудару саясаты жаңа этникалық өлшемге ие болды. Депортация көлемін ұлғайту Кеңес мемлекеті саясатының ажырамас бөлігі, оның репрессиялық құрамдас бөлігі болды. Әр этнос пен аймақ үшін оны жүзеге асырудың өзіндік ерекшеліктері болды. Бұл ретте соғыстың ерекше жағдайлары да шешуші рөл атқарды.

Павлодар облысының мемлекеттік мұрағатында соғыс жылдарындағы неміс, поляк, шешен, ингуш халықтарының Павлодар өңіріне арнайы қоныс аудару тарихын және олардың

соғыстан кейінгі кезеңдегі өмірін қалпына келтіруге мүмкіндік беретін бірегей құжаттар кешені бар.

Облыстық атқару комитетінің қоныс аудару бөлімінің материалдарын бөлек бөліп көрсету қажет. Бастапқыда бөлім арнайы қоныс аударушыларды орналастыруға байланысты барлық мәселелермен айналысты: есепке алу, орналастыру, азық-түлікпен қамтамасыз ету, эшелондардан артта қалған және хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздеу. Эвакуация жөніндегі өкілетті тұлғалар мен инспекторлардың арнайы институты құрылды. Біріншісі бөлімнің жұмысын ұйымдастырды, екіншісі облысқа келген эшелондар туралы ақпарат жинады. Арнайы қоныс аударушылар да бастапқыда олардың қамқорлығында болды. Бөлім материалдарының арасында эшелондар туралы деректер, аудандар бойынша келгендердің тізімі, олар үшін тұрғын үй салу жоспарлары, атқарылған жұмыстар туралы есептер, кредиттер, азық-түлік, киім-кешек және т. б. туралы мәліметтер бар.

Кейіннен қоныс аудару бөлімі тек келген адамдардың ағымдағы есебін жүргізді. Бөлімнің статистикалық деректері олардың демографиялық құрамын, тұрғын үй саны, мал санын, колхоздар бойынша қоныстануын және қоныс аударушылардың өміріндегі басқа да процестерді бақылауға мүмкіндік береді.

1946 жылғы Солтүстік Кавказдан келген арнайы қоныс аударушылардың шаруашылық құрылымының жай-күйі және колхоз басшылары, тіпті аудан басшылары жіберген елеулі кемшіліктер туралы облыстық қоныс аудару бөлімінің хабарламасында арнайы қоныс аударушылар үшін 500 үй салу, 300 үйді жөндеу және осы мақсаттар үшін 4,5 миллион, сонымен қатар 14000 рубль мемлекеттік кредит бөлу жоспарлары белгіленді (1).

Директивалық сипаттағы құжаттама көбінесе материалдық ресурстармен қамтамасыз етілмеген биліктің жақсы ниеттері туралы ақпарат беретіндіктен, қоныс аударудың қиындықтарын жеңілдету үшін нақты не істелгені туралы пайымдаулар үшін құжаттар тобын пайдалану пайдалы болды: жергілікті аудандық партиялық және кеңестік органдардың материалдары. Бұл облыстық комитет пен облыстық атқару комитетіне жіберілген Павлодар облысы бойынша ҚКП(б), атқару комитеттері, ПХК және милиция, сондай-ақ ПХК Басқармасының баяндамалары, есептері, анықтамалары, баяндамалық жазбалары. Бұл құжаттардан біз арнайы қоныс аударушыларды қабылдау және қоныстандыру, шаруашылық және еңбек жағдайлары, тұрғын үймен, азық-түлікпен, киіммен

және т.б. қамтамасыз ету туралы кең ақпарат табамыз. Партиялық және қорғау органдары арнайы қоныс аударушылардың блып жатқан жайтқа қатынастарын тіркеп отырды, олардың жағымды және жағымсыз қылықтарынан мысалдар келтіріп отырды. Аудандық партия және Кеңес өкіметі жоғары тұрған ұйымдардың нұсқауларын орындай отырып, аудандық бағыныстағы қалалар мен кенттерде, ал аудандардың кеңшарлары мен колхоздарында қоныс аударушыларды орналастыру бойынша шешімдер қабылдады, жоғары білікті мамандардың, коммунистердің тізімін жасады, облыстық комитетке қоныс аударушылардың еңбек және шаруашылық құрылымы туралы есептер жіберді және т. б.

Мысалы, ҚазКСР Павлодар облысы бойынша ПХК Басқармасының Арнайы хабарламасында 1945 жылғы 28 ақпандағы ҚКП(б) Павлодар облыстық комитетінің және облыстық атқару комитетінің атына Цюрупин (Қазіргі Шарбақты) ауданында арнайы қоныс аударушыларды азық-түлік тауарларымен қамтамасыз ету қажеттілігі туралы мәселе бойынша мыналар көрсетілді: «Из предназначенных фондов, отпущенных для остроуждающихся спецпереселенцев Северного Кавказа, расселенных в этом районе было израсходовано не по назначению за декабрь 1944 года и за январь 1945 года 505 кг муки, что свидетельствует о том, что ответственные работники РК КП(б)К и Районного Совета Депутатов Трудящихся не только не занимаются вопросом правильного распределения отпускаемых фондов, а сами способствуют в расходовании их не по назначению, результат чего в этом районе не прекращается болезнь от истощения и увеличивается смертность среди них, что в дальнейшем терпимо быть не может» (2).

ПМ басқармасы бөлімінің бастығының пікірінше, Павлодар, Куйбышев (қазіргі Ақтоғай), Максим Горький (қазіргі Тереңкөл), Цюрупинск аудандарында ерекше қиын жағдайлар орын алды.

Арнайы қоныс аударушылар арасында тиісті жұмыс тұрақты негізде жүргізілді. Қоныс аударушыларға қатысты барлық қаулы құжаттарының орындалуын бақылау үнемі ұйымдастырылып отырды. Сонымен, Лозовской аудандық бөлімінің 1952 жылғы 23 мамырдағы «арнайы қоныс аударушылар арасындағы жұмыс туралы» ҚКП(б) ОК және ҚКП(б) обком қаулыларын орындау бойынша сақталған анықтамасында құжаттың барлық тармақтар бойынша іске асырылуы атап өтілді.

Құжаттарға сәйкес, жергілікті органдардың, әсіресе бірінші кезекте, жоғары тұрған органдардың арнайы қоныс аударушыларды

орналастыру бойынша барлық белгіленген шараларын орындау әрекеттері байқалады. ПХК аудандық бөлімшелері халықтың саяси көңіл-күйін, оның қалыптасқан жағдайға қатынасын да атап өтеді. Бұл нан бағасының көтерілуі, қиын өмір, қажетті тауарлардың болмауы және т. б. Немістер қоныс аударуға, барлық еңбекке қабілетті отбасы мүшелерін еңбекке жұмылдыруға наразылық білдіреді.

Қоныс аудару орындарындағы арнайы қоныс аударушылардың жағдайы туралы неғұрлым объективті ақпаратты аудандар, облыс прокурорларының халыққа көмек көрсету туралы билікке үндеу жасай отырып, нан мен басқа да азық-түліктердің жоқтығын, киім мен аяқ киімнің болмауына байланысты балалардың мектепке баруының мүмкін еместігін және т.б. көрсететін баяндамалық жазбалары береді. Павлодар облысының прокуроры Кузьмичевтің баяндамасында 28 арнайы комендантураның барлығы туралы айтылады, 1955 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша есепте 37114 арнайы қоныс аударушы адам, оның ішінде Солтүстік Кавказдан қоныс аударған адамдар 13235 адам, немістер 22819 адам, гректер 420 және басқа да санаттағы адамдар 40 адам болғандығы туралы айтылды. «Основная масса спецпереселенцев занята общественно-полезным трудом и к труду относится добросовестно. Многие спецпереселенцы за хорошие производительные показатели являются участниками Всесоюзной сельскохозяйственной выставки в Москве. В августе, сентябре и октябре месяцах этого года после выхода в свет постановления ЦК КПСС от 29.06.1955 года партийными и советскими органами, работниками 4-го спецотдела УМВД по Павлодарской области среди спецпереселенцев производилась массово-разъяснительная работа.

Производились беседы, читались лекции и доклады. Повторно проводилась работа по разъяснению правового положения спецпереселенцев, объявленного постановлением Совета Министров Союза ССР от 05.06.1954 года.

Проведение массово-разъяснительной работы среди спецпереселенцев ставило основной своей задачей вовлечение основной массы в общественно-политическую жизнь, поднятие трудовой активности, особенно в районах освоения целинных и залежных земель» (3).

Қоныс аударушылар тарапынан құқық бұзушылықтарды қысқарту мәселелеріне ерекше назар аударылды. «Преступность среди спецпереселенцев значительно сократилось. За истекшие 10

месяцев 1955 года всего по области за различные преступления привлечено к уголовной ответственности 576 человек, из них переселенцев 70 человек, что составляет 12% к общему числу привлеченных к ответственности лиц». Және ары қарай: «Приведенные данные свидетельствуют о том, что преступность среди спецпереселенцев значительно сократилось. Если принять во внимание, что на территории Павлодарской области расселено свыше 37 тысяч человек спецпереселенцев, а за весь 3-й квартал привлечено всего лишь 8 человек, что в среднем в месяц составляет менее 3-х человек, то это можно объяснить только тем, что усиление массово-политической работы среди этого населения, вовлечение его в общественную жизнь дало положительные результаты. В бригады содействия милиции в настоящее время вовлечено 300 человек спецпереселенцев, которые принимают активное участие в обходах, дежурствах в общественных местах. В праздничные дни они вместе с работниками милиции принимают участие в патрулировании и дежурствах, как в областном центре, так и в районах.

Проводится работа и по борьбе с родовыми пережитками, проявляющимися среди спецпереселенцев-чеченцев и ингушей, выражающимися в краже девушек для вступления в брак, многоженство и другие» (3).

Құжаттардың осы тобында ПХК басқармасы басшылығының анықтамаларын, арнайы хабарламаларын және баяндамалық жазбаларын бөліп көрсету керек, олар облыстық комитетте толық және сенімді ақпарат берді. Бұл құжаттар арнайы қоныс аударушылардың өміріне қатысты барлық мәселелерді, оларға қатысты билікті асыра пайдалану фактілеріне дейін қарастырады, бірақ басты тақырып олардың тұрмыстық, материалдық және еңбек жағдайлары, тұрғын үймен, азық-түлікпен қамтамасыз етілуі және әрине, олардың саяси көңіл-күйлері болды. Егер 1945 жылға дейін материалдар фактілерді жай ғана ситаттайтын болса, ешқандай түсініктеме болмаса, онда 1945 жылдан бастап, арнайы органдар облыс басшылығынан бар кемшіліктерді түзетуді, қоныс аударушыларды малмен, тұрғын үймен, тамақпен, киіммен қамтамасыз етуді, үйсіз жетім балаларды қорғауды және т.б. сұрап, ерекше контингенттің қамқоршысы бола бастайды.

Қаралған құжаттар арнайы қоныс аударушылармен байланысты мәселелерді шеше отырып, партиялық және кеңестік құрылымдардың барлық мәселелерін ашуға мүмкіндік береді.

Олар қоныс аударушыларды қабылдау туралы ақпарат береді, демографиялық процестерді қалпына келтіретін есепке алу материалдары, материалдық жағдайды, жұмылдыруды және т.б. сипаттайды. Алайда құжаттарда қабылданған шешімдер мен қаулыларды орындаудың нақты нәтижелері жоқ. Өлім-жітім және туу туралы деректер жоқ, жұмысқа орналастыру, көші-қон процестері, жер, мал, кредит, тұрғын үй беру, мәдениет пен білім беруді дамыту, сырқаттанушылық және жеке әл-ауқат мәселелері бойынша материалдар жеткіліксіз, тапсырылған мүлік үшін өтемақы төлеу және еңбек армиясынан жұмылдырылғандарды қайтару жөнінде материалдар жоқ.

Билік іс-шараларының көпшілігін қағаз жүзінде қалған және мүмкіндіктердің болмауына байланысты орындалмаған жақсы ниет деп атауға болады. Объективті себептер де кедергі келтірді: соғысқа дейін өткір тұрған тұрғын үй мәселесі, өнімділіктің төмендігі мен әскери қиындықтарға байланысты мал мен астық проблемалары, жергілікті халықтың кедейлігі, эвакуацияланған халықтың аймаққа үлкен ағыны және тағы басқалар. Бұл проблемалардың барлығы арнайы қоныс аударушылардың экономикалық және еңбек жоспарларының орындалуын тежеді, кейде тіпті толығымен тоқтатты.

Алайда, қолда бар мүмкіндіктерге сүйене отырып, облыс басшылығы бұл мәселелерді шешуге тырысты және белгілі бір дәрежеде шешті. Немістер, Солтүстік Кавказ халықтары үйлерге және тұрғын үйге бейімделген үй-жайларға қоныстанды. Облыстың колхоздары мен совхоздарына келгеннен кейін оларды астық, азық-түлік және жемшөппен қамтамасыз етті. Шектеулі мөлшерде мал берілді. Қоныс аударушылардың бір бөлігі еңбек күнінің болмауына байланысты колхоздардан совхоздарға және т.б. ауыстырылды. Билік арнайы қоныс аударушыларды ауыр жағдайда қалдырып кетпеді, белгілі бір дәрежеде олардың мәселелерін шешуге тырысты, бірақ материалдық, тұрғын үй және басқа ресурстардың болмауы, қалған халықтың жалпы кедейлігі, соғыс жоспарланған істерді орындауға мүмкіндік бермеді, бұның барлығы құжатта көрсетілген. Бұл тұжырым бұрынғы арнайы қоныс аударушылардың жиналған естеліктерімен расталады.

Осылайша, Павлодар облысының мемлекеттік мұрағатының материалдары Қазақстан аумағындағы арнайы қоныс аударушылардың тарихын оның әртүрлі аспектілерінде қалпына

келтіруге мүмкіндік береді, әсіресе бұл соғыс жылдарына 1941-1945 жылдарға қатысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Павлодар облысының мемлекеттік архиві (ПОМА), Ф.3п, Оп.1, Д.844, Л.20-20об.
- 2 ПОМА, Ф.646, Оп.1, Д.353, Л.12.
- 3 ПОМА, Ф.3п, Оп3, Д.777, Л.37-38.

Секция 34

*Көптілділік білім берудің өзгеріс үрдісі ретінде
Полязычие как тренд образования*

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫМЕН КӘСІПТІК БАҒДАР БЕРУ ЖӘНЕ КӘСІПТІК БЕЙІМДЕУ ТҮСІНІГІ

АДАМБЕКОВА Ы. С.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЖОМАРТОВА А. Д.

PhD, ассоц. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі қоғамда кәсіби қызметтің әртүрлі түрлері әртүрлі өмір салтына сәйкес келеді, сондықтан кәсіпті таңдау мен оған бейімделу жалпы өмір салтын таңдауға айналады. Бұл таңдауды дұрыс жасау үшін жастар өздері туралы дұрыс түсінікке ие болуы керек, сонымен қатар олардың жұмыс өміріне қай жерде жақсы бейімделе алатындығын бағалауы керек. Себебі, адамның кәсіби өзін-өзі анықтауының маңызды кезеңі-кәсіби бейімделу болып табылады. Бұл кезеңде бұрынғы кәсіби бағдар мен кәсіби дайындықтың кемшіліктері анықталады, еңбек саласындағы жаңа көзқарастарды, қажеттіліктерді, мүдделерді қалыптастыру процесі жүзеге асырылады және, сайып келгенде, өмірлік жоспарлардың қаншалықты шынайы екендігі анықталады. Осылайша, бейімделу жастарға кәсіби кеңес берудің тиімділігінің өлшемі болып табылады.

Кәсіби бейімделу – бұл оқушылардың жалпы білім беретін мектептердегі, кәсіптік мектептердегі, техникалық мектептердегі, жоғары оқу орындарындағы және т.б. болашақ мамандыққа, олардың кәсіби қызмет жағдайларына бейімдеу процесі, нәтижесінде кадрлар

халық шаруашылығында бекітіледі. Кәсіпке бейімделу процесінде үш кезенді ажыратуға болады (1 суретте көрсетілген).

Сурет 1 – Кәсіпке бейімделу кезеңдері

Нәтижесі әлеуметтік-кәсіби өзін-өзі анықтау болып табылатын кәсіби бағдар адам дамуының белгілі бір кезеңдеріндегі тұлға мен қоғамның тең өзара әрекеттесу жүйесі ретінде түсініледі, оның жеке ерекшеліктері мен бәсекеге қабілетті кадрлардағы еңбек нарығының талаптарына оңтайлы сәйкес келеді. Білім беру мекемесінде кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізу әр түрлі формаларды, құралдар мен әдістерді ескеруді талап етеді. Кәсіптік бейімдеудің негізгі әдістері 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 – Кәсіптік бейімдеудің негізгі әдістері

Әдіс	Сипаттамасы
1 Ақпараттық-анықтамалық, оқыту әдістемелері	Профессиограммалар-кәсіптердің қысқаша сипаттамасы; анықтамалық әдебиеттер; ақпараттық-ізвестіру жүйелері; Кәсіби жарнама және үгіт; компанияға және оқу орындарына мектеп сапарлары; балалардың мамандармен кездесулері; танымдық және білім беру дәрістері, кәсіптік бағдарлау сабақтары; оқыту фильмдері мен бейнероликтері; БАҚ-ты пайдалану; түрлі жәрмеңкелер және олардың модификация және т. б..
2 Кәсіби психодиагностика әдістері (ең дұрысы-өзін-өзі тануға көмектесу)	Жабық әңгімелер-сұхбаттар (қатаң анықталған мәселелер бойынша); ашық әңгімелер-сұхбаттар (алдын ала дайындалған сұрақтардан назар аудару мүмкіндігімен); кәсіби мотивация сауалнамалары; кәсіби қабілеттер сауалнамалары, жеке сауалнамалар, проективті жеке тесттер, бақылау, жанама ақпарат жинау, психофизиологиялық зерттеулер, кәсіби тесттер, әртүрлі ойын және оқу жағдайларын қолдану және т. б.

3	Моральдық-эмоционалды қолдау әдістері	Коммуникативтік топтар, коммуникативтік тренингтер, жеке және топтық психотерапияның кешенді әдістері, көпшілік алдында сөйлеу, психотренинг элементтері бар кәсіптік бағдарлау және кәсіптік бағдарлау белсендіру әдістері (ойындар); кәсіби кеңесшінің жеке сүйкімділігі, кәсіби кеңесші сілтеме жасай алатын өзін-өзі анықтаудың әртүрлі оң мысалдары, «еңбек мерекелері» және т. б.
4	Нақты таңдау мен шешімді қолдау әдістері	Негізгі қозғалыстар тізбегін құру, клиенттің мақсатқа жетуінің әртүрлі нұсқаларының жүйесін құру, балама таңдаудың әртүрлі схемаларын қолдану.

Жұмысты ұйымдастыру процестерді оңтайландыруды және ретке келтіруді білдіреді, жұмыстың негізгі міндеті-максималды нәтиже алу үшін қолда бар ресурстарды ұтымды пайдалану. Кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастырудың өзектілігі мен қажеттілігі – бұл кәсіпке деген көзқарасты және оны таңдау себептерін қамтитын кәсіптік бағдарлау жұмысын қалыптастырудың маңызды құралы, оның мүдделері, құндылықтары, қажеттіліктері, бейімділігі, қабілеттері, біз бір-бірімен динамикалық бірлікте болатын және саналы таңдауға ерік білдіретін әлеуметтік орта [1].

Кәсіптік бағдар беру жалпы білім беру ұйымының білім беру процесінің ажырамас бөлігі болып табылады және психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық, медициналық-физиологиялық міндеттер кешенін шешуге арналған (2 кестеде көрсетілген).

Кесте 2 – Міндеттер кешені

Міндеттер	Сипаттамасы
Психологиялық-педагогикалық міндеттер	Балалардың мүдделерін, бейімділіктерін, кәсіби маңызды қасиеттерін анықтау, оларда мотивтердің, қызығушылықтардың, қабілеттердің тұрақты жүйесін қалыптастыру, барабар өзін-өзі бағалауды, өзін-өзі тануды, өзін-өзі көрсетуді және өзін-өзі көрсетуді дамыту процесінде шешіледі. болашақ кәсіби қызметте бекіту, кәсіби жоспарларды түзету.
Әлеуметтік-экономикалық міндеттер	Жұмыс орындарын қалыптастыру, менеджмент, маркетинг, кәсіби сынақтарды ұйымдастыру элементтерін қоса алғанда, қолданбалы экономика негіздерін қамтитын «технология» білім беру саласын іске асыру процесінде шешіледі; Шығармашылық, бастамашыл, іскер тұлғаны дамытады.
Медициналық-физиологиялық міндеттер	Таңдалған мамандыққа медициналық көрсеткіштер мен қарсы көрсеткіштерді анықтау мақсатында даму деңгейін, балалардың денсаулық жағдайын жүйелі бақылау және бақылау барысында шешіледі

Жалпы білім беру ұйымында кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыру кезінде мынадай қағидаттар сақталады: жүйелілік және сабақтастық (9 және 11 сынып түлектеріне ерекше назар аударылады); жоғары сынып оқушыларына олардың мүдделерінің қалыптасу деңгейіне, құндылық бағдарлары мен өмірлік жоспарларындағы айырмашылықтарға, үлгерім деңгейіне қарай сараланған және жеке көзқарас; бұқаралық, топтық және жеке нысандардың оңтайлы үйлесімі жоғары сынып оқушыларымен және ата-аналармен жұмыс; мектеп, отбасы, кәсіптік оқу орындарының, жұмыспен қамту қызметтерінің қарым-қатынасы. Барлық ересектер мұндай жауапкершілікті өз мойнына алуға дайын емес, сондықтан жоғары сынып оқушылары кәсіпті таңдағанда мұғалімдердің, психологтардың және ата-аналардың көмегіне мұқтаж. Білім беру ұйымының ата-аналармен кәсіптік бағдар беру жұмысының негізгі бағыттары: ата - аналарды жастарға кәсіптік бағдар беру мәселелері бойынша психологиялық-педагогикалық ағарту-ата-аналар жиналыстары, дәрістер, дәрістер, әңгімелер, конференциялар; өндіріс басшылары, кәсіби ақпараттық турлар); Оқушылардың кәсіптік бағдарлануы бойынша ата-аналардың жеке консультациялары болып табылады [2].

Бұл орта мектеп оқушылары үшін саналы түрде кәсіпті таңдау мәселесін ең өзекті және сонымен бірге ең қиын мәселелердің біріне айналдырады. Мамандандырылған сыныптарды қалыптастыру критерийлері оқушылардың қызығушылықтары, бейімділігі, қабілеттері, қол жеткізілген жетістіктері, қалаған жұмыс профилі болуы мүмкін. Оқыту профилін таңдауға ата-аналардың күтуі, қоғамда болып жатқан әлеуметтік өзгерістер, аймақтың ерекшеліктері және т. б. әсер етеді. Оқу профилін таңдаудағы жетістік жоғары сынып оқушысының өз мүдделерін, қабілеттерін уақытша перспективада өз өмірін көру, шешімінің шынайы себептерін түсіну және түсіну қабілетімен қаншалықты байланыстыра алатынына байланысты. Бұл балалардың өздері үшін жаңа білім беру кеңістігін игеруі бойынша ғана емес, сонымен қатар олардың мүмкіндіктерін түсінуге, шешім қабылдау механизмін қалыптастыруға бағытталған мақсатты, озық жұмысты талап етеді. Тек осындай жағдайларда жоғары сынып оқушысы тәуелсіз таңдау жасай алады. ЖОО-дағы кәсіптік бағдар беру жұмысы, егер оның нысандары мен әдістері білім алушылардың жеке-тұлғалық, психологиялық және әлеуметтік-педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып тандалса, кәсіптік бағдарлауды қалыптастыруға ықпал ететін болады [3].

Жалпы білім беретін ұйымдағы жоғары сынып оқушыларымен кәсіптік кеңес беру жұмысы мынадай жұмыс нысандарын қамтиды: кәсіптік даярлау, кәсіптік қызығушылықтар мен бейімділіктерді дамыту, кәсіптік кеңес беру, психологиялық-эмоционалдық қолдау және шешім қабылдауды қолдау. Әрине, әр тақырыптың өзіндік ерекшеліктері бар. Сонымен, химия, биология сабақтарында белгілі бір тақырыптарды зерттеу кезінде балаларға мамандықтар туралы тікелей айтуға болады, ал математика сабағында мұндай ақпарат әртүрлі арнайы таңдалған өндірістік тапсырмалар жүйесі арқылы жанама түрде жүреді.

Кәсіп туралы айтатын болсақ, айналадағы шындық фактілеріне, өз ісінің шеберлері туралы айтатын газет-журналдардың ақпаратына сүйену өте маңызды. Сонымен қатар, балаларға осы адамдармен кездесу өте пайдалы. Мұндай іс-шаралар кадрларды даярлаудың тәрбиелік рөлін арттырады және кәсіптік білім берудің тиімділігін арттырады. Оқушыларды мамандықтармен таныстыра отырып, оқиғаны (әңгімені) фотосуреттермен, фильмдермен суреттеген жөн. Кәсіптік білім беру кәсіптік біліммен тығыз байланысты болғандықтан, балаларға өз еңбектерінің нәтижелерін көруге мүмкіндік беру өте маңызды. Ата-аналардың балалардың өзін-өзі анықтауына әсері өте зор. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби таңдауына ата-аналар үлкен әсер етеді. Бірақ бұл әсер әрқашан оң бола бермейді. Адамның әлеуметтік және кәсіби даму процесі отбасында басталып, өмір бойы жалғасады. Сондықтан отбасылық тәрбие кәсіби өзін-өзі анықтау үшін өте маңызды. Максималды оң нәтижеге қол жеткізу үшін кәсіби өзін-өзі анықтаудың психологиялық-педагогикалық мәселелері бойынша білімді арттыру мақсатында ата-аналармен кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізу қажет. Кәсіпті өздігінен, бейсаналық таңдау қателіктерге әкелуі мүмкін. Оқушы кәсіптік оқу орнында оқудың басында бұл қызмет түрі оған қызық емес екенін түсінеді, оқыту қиын, құжаттар жинауға және неғұрлым қызықты кәсіпті табуға деген ұмтылыс пайда болады. Мұндай шешім ата-аналарда дүрбелең тудырады, ҰБТ-ны қайта тапсыру процедурасы, баланы қабылдамау қаупі, екінші дұрыс емес шешім қабылдау ықтималдығы оларды қорқытады [4].

Бүгінгі таңда жоғары сынып оқушыларымен жұмыс істеудің көптеген әдістері бар, олардың барлығы кәсіптік бағдарланған. Олардың кейбіреулері жұмыс орындары туралы ақпарат береді, ал басқалары кәсіби қасиеттерді дамытуға көмектеседі (имитациялық ойын, оқыту). Әдістердің төрт тобын бөлуге болады: ақпараттық-

анықтамалық, тәрбиелік әдістер (анықтамалық әдебиеттер, ақпараттық-іздеу жүйелері, кәсіпорындарға, оқу орындарына экскурсиялар); кәсіби психологиялық (әңгімелер, сауалнамалар, бақылау әдістері, ойын жағдайларын пайдалану); моральдық-эмоционалды қолдау (қарым-қатынас топтары, тренингтер, кәсіби ойындар); нақты таңдауға немесе шешім қабылдауға көмектесу (базалық қозғалыстардың «тізбегін» құру, қол жетімді нұсқалардың ішінен таңдаудың балама схемаларын қолдану). Әдістерді таңдау кезінде әртүрлілік принципі қолдану өте маңызды. Оқушылар нәтижелерді ата-аналарымен талқылай алатын әдістер де таңдалуы керек. Кәсіптік бағдар беру мен бейімдеу әдістері мектепте әдістердің төрт тобын бөлуге болады:

1. Ақпараттық-анықтамалық, ағартушылық;
 2. Кәсіби психодиагностика;
 3. Моральдық-эмоционалды қолдау;
 4. Нақты таңдау мен шешім қабылдауға көмектесу.
- Бұл әдістер топтары 3-кестеде келтірілген.

Кесте 3 – Әдістер топтары

Әдіс тобы	Сипаттамасы
Бірінші Профессия граммалар немесе мамандықтардың қысқаша сипаттамасы.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Анықтамалық әдебиеттер, кітап қоры және мамандықтар туралы медиа ресурстар, оқушыға жеке басының қасиеттері туралы ақпарат алуға көмектесетін танымал психологиялық әдебиеттер, өздері туралы көбірек біле алады. 3. Ақпараттық-іздеу жүйелері, ғаламдық ақпараттық желі internet. 4. Кәсіби жарнама және үгіт, бірақ тек сенімді, жедел және мектеп оқушылары үшін тартымды. 5. Кәсіпорындар мен оқу орындарына экскурсиялар. 6. Мамандармен кездесулер. 7. Кәсіптік бағдар беру сабақтары (кәсіптер туралы сабақ-әңгімелер циклі, тек бірінші топтың ғана емес, басқа топтардың да әдістерін қамтитын «мамандық таңдау негіздері» сияқты сабақтар болуы мүмкін). 7. Оқу фильмдері мен бейнефильмдер. 8. Бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ). 9. Сауда жәрмеңкелері (және олардың модификациясы).

Екінші Екінші топ-бұл өзін-өзі тануға көмектесу.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Жабық әңгімелер-қатаң белгіленген мәселелер бойынша сұхбат. 2. Ашық сұхбаттар-сұхбат, дәстүрлі сауалнама шеңберімен шектелмей, баламен тақырып бойынша сөйлесуге мүмкіндік береді. 3. Кәсіби мотивация сауалнамалары. 4. Кәсіби қабілеттер туралы сауалнамалар. 5. Жеке сауалнамалар-бұл әдісті қолдану әдеттегі жағдайда әрдайым тиімді бола бермейді. Әдетте, жеке тесттер-бұл адамдардың жауапты іс-әрекеттері, өмірдің экстремалды сәттерін айтуға болады. 6. Проективті жеке тесттер - оларды өткізу үшін кәсіби кеңесшінің арнайы дайындығы мен арнайы тағылымдамасы қажет. 7. Бақылау әдісі-ең көп таралған әдістердің бірі. Бірақ бұл әдіс зерттелетін адаммен ұзақ уақыт байланыста болған кезде ғана тиімді. 8. Мектеп оқушысы туралы таныстардың, ата-аналардың, жолдастардың, сондай-ақ тәрбиешілердің, дәрігерлердің және т.б. жақын ортасынан жанама ақпарат жинау. 9. Психофизиологиялық зерттеу-ерекше еңбек жағдайлары бар мамандықты таңдайтын адам үшін. 10. Оқу үдерісіндегі кәсіби сынақтар. Әдіс қызықты, бірақ уақытты қажет ететін және материалдық тұрғыдан қымбат, барлық білім беру мектептері оны ала алмайды. 11. Еңбек қызметі процесінде кәсіби қарым-қатынас немесе моральдық шешім қабылдау жағдайларын модельдейтін ойындар мен тренингтер.
Үшінші	<ol style="list-style-type: none"> 1. Байланыс топтарын құру. 2. Коммуникативті тренингтер жұмысқа орналасу, емтихандар, іскерлік қарым-қатынас және т. б. үшін қажетті кейбір коммуникативті дағдыларды түсінуге көмектеседі. 3. Жеке және топтық психотерапияның кешенді әдістері (нейролингвистикалық бағдарламалау, гештальт-топтар, логотерапия және т.б.), бұл әдісті арнайы дайындықтан өткен кеңесшілер ғана қолдана алады. 4. Көпшілік алдында сөйлеу өзін-өзі анықтау үшін маңызды мотивациялық базаны қалыптастыруға ықпал етеді. 5. Өзін-өзі анықтаудың сәтті мысалдары. Олар балаға өзіне деген сенімділікті арттыруға, көрнекі мысалдар арқылы болашақ мамандыққа және жұмысқа орналасуға байланысты проблемаларын сәтті шешуге көмектеседі. 6. Еңбек мерекелері - бұл іс-шаралар нақты мамандықтардың беделін арттыруға ықпал етеді.

Төртінші	<p>1. Балаға мүмкін болатын өмірлік перспективаларды (қағаз парағында) көрнекі түрде ұсынуға мүмкіндік беретін мақсаттар мен перспективаларды іске асыруды қамтамасыз ететін негізгі дәйекті әрекеттер алгоритмін құру.</p> <p>2. Потенциалды клиенттер үшін ең оңтайлы нұсқаларды анықтауға мүмкіндік беретін белгілі бір мақсатқа жетелейтін әр түрлі іс-қимыл нұсқаларының жүйесін құру.</p> <p>3. Белгілі бір мекемеде мамандықты, оқу орнын немесе мамандықты таңдаудың бұрыннан бар нұсқаларынан таңдаудың әртүрлі балама схемаларын қолдану (әдетте консультацияның соңғы кезеңдерінде қолданылады).</p>
----------	---

Қорытындылай келе, психологиялық кеңес берудің мақсаты түлекке оның мәселесін шешуге көмектесу деп нақты айтуға болады. Маңызды шешімдер қабылдау, туындаған мәселелерді шешу, мақсаттарға жету, өзіңізбен және айналаңыздағы әлеммен үйлесімді өмір сүру үшін тиімсіз мінез-құлықтарды тану және өзгерту. Бұл мәселемен айналысатын ғалымдардың пікірінше, жоғары сынып оқушыларының өмірлік және кәсіби жолын таңдау мектепте, университетте оқудан бұрын басталады. Сондықтан жалпы білім беру ұйымының маңызды міндеті кәсіби өзін-өзі анықтау үшін жағдай жасау болып табылады. Оның шешіміне қоғамның қажеттіліктері мен талаптарына, сондай-ақ жеке тұлғаның қабілеттері мен мүмкіндіктеріне сәйкес келетін кәсіби өзін-өзі анықтаудағы жеке бас бостандығының маңызды кепілі болып табылатын кәсіби бағдарланған жұмыс ықпал ете алады. Бұл кәсіптік бағдар беру жұмысы қоғам дамуының қазіргі кезеңінде жоғары сынып оқушыларымен психологиялық-педагогикалық жұмыстың ең перспективалы түрлерінің бірі болып табылады, мұнда үнемі өзгеріп отыратын экономикалық, саяси және әлеуметтік жағдайларда кәсіпті таңдау өте қиын болып қала береді [5].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Алтенова Г. С., Тодышева Т. Ю. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауын психологиялық-педагогикалық қолдау // Жас ғалым. — 2015. — №23. — 868-871 Б.
- 2 Болдина М. А., Деева Е. В. Білім беру мекемесіндегі кәсіптік бағдар беру жұмысының түсінігі мен мәні // № 12 әлеуметтік-экономикалық құбылыстар мен процестер (046), 2012. — 431-439 Б.
- 3 Таланова С. И. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктері // Қазіргі әлемдегі білім беру теориясы мен

практикасы: халықаралық материалдар. ғылыми. конф. - Санкт-Петербург.: Реноме, 2012. — 226-228 Б.

4 Щербакова Т. В. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктері // «Тұжырымдама» ғылыми-әдістемелік электрондық журналы. — 2015. — № S1. — 186-190 Б.

5 Ососова М. В. Білім беру процесінде жасөспірімдердің кәсіби өзін-өзі анықтауын психологиялық-педагогикалық қолдау // қазіргі жаратылыстану ғылымдарының жетістіктері. — 2010. — № 1. - 74-78 Б.

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПОЛИЛИНГВАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

БАСЫГАРИНА Б. Б.

преподаватель казахского языка и литературы, Северо-Казахстанский профессионально-педагогический колледж, г. Петропавловск

БАЛГАРИНА Б. А.

преподаватель казахского языка и литературы, Северо-Казахстанский профессионально-педагогический колледж, г. Петропавловск

В статье затрагиваются проблемы и пути решения в развитии полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов. Цель исследования - представить пути решения для формирования и развития полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов. Методологической основой исследования послужил практико-ориентированный подход, позволяющий определить способ наблюдения процесса формирования и развития полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов. Исследование основано на теоретических методах (изучение и анализ педагогической, научно-методической и учебной литературы, систематизация материала по проблеме, применимого к исследованию, прогнозирование), эмпирических методах (анализ учебно-методической документации, результатов учебной деятельности учащихся, беседа, анкетирование, наблюдение). Научная новизна исследования заключается в выявлении уровней, критериев и показателей формирования полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов в процессе обучения государственного и иностранных языков.

Введение. Актуальность формирования полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов вытекают из

актуальных тенденций космополитического мира, которые отражаются в размывии границ, росте миграционных процессов и изменении этнодемографической ситуации. Вышеуказанные процессы направлены, прежде всего, на высокую интенсивность межкультурного и межэтнического взаимодействия. Интеграция студентов в национальную культуру общемирового масштаба способствует формированию полилингвальной личности.

В современных учебных учреждениях большое внимание уделяется социально значимым качествам, в том числе полилингвальному образованию, навыкам и умениям. В настоящее время полилингвальная среда требует подготовки высококвалифицированных специалистов в разных областях человеческой жизнедеятельности. Необходимость владения несколькими иностранными языками связана с перспективами получения качественного высшего образования по выбранной специальности, успешной карьерой в быстрорастущем мире, возможностью продолжить обучение за рубежом или работать в иностранной компании. Полилингвизм становится необходимым условием успешной адаптации человека к современным социальным тенденциям. Полилингвистическая личность - это личность, обладающая высоким уровнем межкультурной и межэтнической компетенцией, владеющая двумя или тремя языками, личность, толерантная и обладающая четким национальным сознанием.

Формирование полилингвальной личности является одним из основных процессов в развивающемся межкультурном пространстве. Полилингвальная личность эффективно формируется путем слияния родной и иностранной культур. Формирование полилингвистического сознания также происходит через понимание, осознание собственного родного языка и культуры как элементов единого мирового культурного пространства.

Одним из эффективных аспектов, направленных на формирование полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов, является практико-ориентированный подход. Она заключается в организации преподавания иностранного языка студентам на основе их активной профессиональной деятельности и личной заинтересованности в приобретении тех или иных знаний.

Методология исследования. Исследованный нами научно-педагогический анализ литературы, направленный на формирование и развитие полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов, в основу которого положены работы многих педагогов

(Елизарова Г.В [1], Кизрина Н.Г. [2] и др.). Идеи, касающиеся практико-ориентированного подхода мы нашли в работах (С.Н. Горшенина [3], Тукаева О.Е., Еремкина О.Е. [4] и др.), что является актуальной в современных реалиях.

Материалы и методы исследования. В процессе исследования данной проблемы мы воспользовались методами теоретическими (изучение и анализ педагогической, научно-методической и учебной литературы, систематизация материала по проблеме, применимого к исследованию, прогнозирование) и эмпирическими (анализ учебно-методической документации, результатов учебной деятельности учащихся, беседа, анкетирование, наблюдение).

Результаты эмпирического исследования.

Образовательное условие является основополагающей организацией процесса, связанного с формированием полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов в рамках практико-ориентированного подхода. Студент неязыкового факультета выступает в качестве субъекта изучаемого процесса. Мы представляем этот процесс в виде нижеуказанных компонентов:

- когнитивный компонент – лингвистические знания (о ценностях культуры иностранного мира и культуры родной страны, о способах их проявления в обществе, о моделях человеческого поведения, о языковой картине мира в целом, о речевых практиках, принятых в определенных обществах), теоретические знания (о способах изучения иностранных языков), технологические знания (о средствах изучения иностранных языков);

- мотивационный компонент - положительная мотивация студентов к изучению иностранных языков и их личная заинтересованность;

- деятельностный компонент - навыки и умения сбора знаний в процессе изучения иностранных языков (общение с носителями других языков, представляющих иную культуру);

- творческий компонент - творческий подход студентов в изучении иностранного языка.

Представленные компоненты полилингвальной личности студентов обеспечивают основу для создания практико-ориентированной образовательной ситуации как формы отражения действительности.

Исходя из вышеуказанных компонентов, приведем критерии и показатели формирования полилингвальной личности студентов в соответствии с практико-ориентированным подходом. В качестве

критериев формирования полилингвистичной личности мы выделяем ценностные ориентации на знания, возможные мотивы, характер той или иной деятельности, творческую активность студента. Показатели каждого критерия могут быть следующие:

лингвистические знания: страноведческие (знания о ценностях культуры иноязычного мира и культуры родной страны), лингвострановедческие (знания моделей поведения людей в определенных обществах, языковой картины мира в целом, речевых практик, приемлемых в том или ином обществе), теоретические (знания о способах изучения иностранных языков) и технологические (знания о технологиях обучения иностранному языку);

инновационные подходы к преподаванию иностранного языка, подходы к изучению источника информации на иностранном языке, теоретическое обобщение, анализ и оценка лучших практик профессиональной деятельности;

степень самоанализа и самооценки профессиональной деятельности в обучении иностранному языку;

формирование профессиональной позиции в обучении иностранному языку;

уровень интереса к профессиональной деятельности в обучении иностранному языку.

Студенты должны не только знать свою родную культуру, ценить ее и опираться на нее, но и понимать, признавать и познавать многообразие других культур в процессе «межкультурной коммуникации», обмена этническими контактами. Мы убеждены, что достижение необходимого уровня полилингвистически сформированной личности студентов во многом зависит от уровня ее соответствия со всеми выбранными критериями формирования полилингвистической личности.

Заключение. В ходе исследования была проведена теоретическая и эмпирическая работа, направленная на определение путей формирования полилингвистической личности студентов. Доказано, что основным способом решения этой проблемы является создание достаточной педагогического обеспечения процесса формирования полилингвистической личности в рамках практико-ориентированного подхода.

Примером явного погружения в языковую среду и культуру мы видим на факультете иностранных языков. Модель поведения, стиль одежды, речевые обороты и мимика студентов в данной среде постепенно трансформируются. Уместно будет процитировать А.П.

Чехова: «Сколько языков ты знаешь - столько раз ты человек». Это высказывание выдающегося писателя заставляет нас поистине задуматься о величии и значении изучения иностранных языков. Учить иностранные языки - это значит получить возможность прожить несколько жизней одновременно, иметь несколько душ и много средств выражения мыслей. Другой язык - это другое видение жизни и мира.

ЛИТЕРАТУРА

1 Электронный источник: Елизарова Г.В. Изменение роли преподавателя как условие успешного формирования компетенций // Вестник Герценовского университета. 2009. № 7 (69). С. 23-24. - URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=16257262> (дата обращения: 15.03.2023).

2 Электронный источник: Кизрина Н.Г. Формирование проектной компетентности будущих учителей иностранных языков (на примере мордовского государственного педагогического института им. М.Е. Евсевьева) // Педагогика. Вопросы теории и практики. 2019. Т. 4, № 3. - С. 82–87. - URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41217275> (дата обращения: 16.03.2023).

3 Горшенина С.Н., Якунчев М.А. Практико-ориентированная подготовка будущих педагогов к формированию этнической толерантности обучающихся / С.Н. Горшенина, М.А. Якунчев // Этническая культура в современном мире: материалы VI Международной научно-практической конференции, посвященной 100-летию образования Чувашской автономной области / редкол.: Л.П. Кураков [и др.], 2020. С. 154–157. - URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42399698> (дата обращения: 16.03.2023).

4 Тукаева О.Е., Еремкина О.Е. Специфика подготовки студентов неязыковых направлений к иноязычной практико-ориентированной коммуникации // Гуманитарные науки и образование. 2016. № 3 (27). С. 62-65. - URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26690542> (дата обращения: 20.03.2023).

ҰЛЫБРИТАНИЯДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ МЫСАЛЫНДА ОРТА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫ ҮШІН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ФИЗИКА БОЙЫНША ИНТЕРАКТИВТІ ОНЛАЙН КУРСАРДЫ ҚҰРАСТЫРУ

ЖАКУПОВ Н. Р.

PhD докторант, Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

СЕЙТХАНОВА А. К.

Профессор, к.ф.м.н., Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық
университеті, Павлодар қ.

Қазіргі уақытта әлемдегі пандемияның себебінен еліміздегі кез келген білім беру мекемелерінде, оның ішінде жалпы орта білім беру және жоғары оқу орындарында синхронды және асинхронды түрде сабақтар өтуде. Алайда, 2020 наурыз айында басталған жалпы мемлекеттік карантин енді ғана жеңілдетіліп жатыр[1]. Кейбір мектептер қайтадан өз жұмыс қалпына оралса, кейбір оқу орындары мектептегі сабақтар мен үйден қашықтан оқытуды кіріктіріп, аралас оқыту технологиясын (blended learning) қолданып жатыр[2]. Егер де осы жағдайға дейін осындай технологияларды (аралас оқыту, қашықтан немесе онлайн оқыту) көбінесе жоғары оқу орындары қолданса, енді барлық білім беру мекемелері енгізіп жатыр[3]. Сол себепті, онлайн курстар, веб 2,0 оқыту сервистері қайтадан өз өзектілігін табуда.

Әрбір жалпы орта білім беру мектептерінің басты мақсаты ол мемлекеттік стандартындағы білімді беру және жаңартылған білім мазмұнын енгізу болып табылады. Қандай да жағдай болмасын, мектеп сапалы білім мен бәсекеге қабілетті (тек қана жергілікті түрде емес, әлемдік деңгейде) түлектерді дайындауы тиіс. Осыған сәйкес, қазіргі замандағы оқушылар сыни тұрғыдан ойлауы дамыған, алған білімдерін тәжірибеде қолданыла алатын, яғни функционалды сауаттылығы бар және үш тілде білім ала алатын азаматтар болып табылады.

БІ. Алтынсарин атындағы ұлттық білім беру академиясының директоры М. Мукатованың айтуы бойынша, құрастырылған Жол картасының графигі бойынша қазақстандық мектептер үш тілді білім беруге 2023 жылдан бастап көше бастайды[4]. Алайда, осы уақытқа дейін Білім Инновация Лицей, Назарбаев Зияткерлік мектептері (НЗМ) және жалпы орта білім беру мектептеріндегі

кейбір жаратылыстану пәндері бойынша факультативті курстар үш тілде, оның көбінде ағылшын тілінде оқытылған болатын[5].

Жоғарыда айтылған жаңартылған білім беру мазмұны мен көп тілді оқыту Назарбаев Зияткерлік мектептерінің тәжірибесінде негізделеді. НЗМ негізгі оқыту бағдарламасы – NIS Program жоғары сыныптарында Ұлыбританиядағы CIE A-AS level оқу бағдарламасының негізінде құрастырылған болатын[6].

Сонымен, қазіргі замандағы мектеп алдында бірнеше өзекті мәселелер тұр, ол көп тілді оқыту және жалпы білім беру процесін қашықтан не онлайн түрде сабақтаса ұйымдастыру болып табылады.

Зерттеу өзектілігі келесі мәселелермен негізделеді:

- әлемдегі білім беру форматының жалпы өзгеуіне байланысты қашықтан оқыту технологияларын, атап айтқанда онлайн курстарды ұйымдастырудың мен құрастырудың әдістемелік және технологиялық жақтарын талдау мен зерттеу;

- жаңартылған білім беру мазмұндағы мектептердегі жоғары сыныптарындағы ағылшын тілінде физика пәнін оқыту A-AS level бағдарламасымен байланысты болғандықтан кейін, Ұлыбританиядағы мектептердің оқыту процестерін зерттеу мен тәжірибесін талдау;

- ағылшын тіліндегі физика бойынша интерактивті онлайн курстарды құрастыру бойынша әдістемелік ресурстарды мен құралдарды, онлайн оқыту процесін ұйымдастыру бойынша білім беру технологияларын әзірлеу.

Зерттеу мақсаты: Ұлыбританиядағы білім беру мекемелерінің мысалында орта мектеп оқушылары үшін ағылшын тіліндегі физика бойынша интерактивті онлайн курстарды құрастыру.

Зерттеу нысаны. ағылшын тіліндегі физиканы оқыту процесі

Зерттеу пәні. Жалпы орта білім беру мекемелеріндегі физика курсының оқытудың әдістемесі.

Зерттеудің міндеттері.

1) ағылшын тіліндегі физиканы оқыту кезінде қашықтан оқыту технологиялары мен онлайн курстарды қолдану мәселелерін талдау, олардың оқу процесіндегі рөлін айқындау;

2) көп тілді білім беру саясатына көшу аясында мектеп физика курсының ағылшын тілінде оқытылуы бойынша әдістемелік ерекшеліктерін зерттеу;

3) мектептің жаңартылған білім беру мазмұнындағы физика курсының оқу бағдарламасы мен оған негіз болған Ұлыбритания

білім беру бағдарламасымен кіріктіру және артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау;

Ғылыми жаңалығы:

1. Қашықтан оқу кезіндегі мектеп физика курсын онлайн курстар арқылы оқытудың маңыздылығы.

2. Ағышын тіліндегі физика бойынша онлайн курстарды құрастырудың әдістемелік ерекшеліктерін айқындауы.

3. Қазақстан мен Ұлыбритания жалпы орта білім беру мекемелеріндегі физиканы оқу бағдарламасының сабақтастығы, қашықтан оқу кезіндегі артықшылықтары мен кемшіліктері анықталады.

Оқыту бағдарламаларын талдау: Физика екі мемлекетте де әрбір оқушы үшін негізгі ғылымдардың бірі болып табылады. Сондықтан білім беру бағдарламаларында ұсынылған тақырыптар мен оқу мақсаттары оқушылардың ғылыми ойлауына негіз болады. Зерттеу барысында анықталғандай, егер механика, электр және магнетизм, жылу физикасы немесе оптика сияқты негізгі бөлімдерге тоқталатын болсақ, онда екі елдің білім беру бағдарламаларының пәндік мазмұнында, қосымша бөлімдерді қоспағанда, ерекше айырмашылықтар жоқ. Сонымен бірге Ұлыбританияда оқушыларының қызығушылығына қарай болашақ мамандығына байланысты оқуға қосымша тараулар қарастырылған. Ұлыбританияда бұл мәселе бойынша академиялық еркіндік болған кезде, Қазақстанда бөлімдер мен тақырыптардың тікелей жүйесі бар.

Бағдарламаларды талдау барысында оқу жоспарларында көрсетілген дағдылар мен қабілеттері арасындағы негізгі айырмашылықтар анықталды. Айта кету керек, АQA бағдарламасына сәйкес практикалық дағдылар физиканың негізгі курсынан бөлек, құрылғылармен де (3, 4 rare) эксперимент жүргізу арқылы да, дайын деректермен жұмысты жобалау арқылы да ойлау эксперименті арқылы (5 rare) бағаланады. Сонымен бірге, бұл дағдылар әр тақырып бойынша жеке тағайындалады және оқу процесінде бөлек бағаланбайды. Отандық бағдарламада бұл дағдылар нақты оқу мақсаттарымен бағаланады. Біздің ойымызша, бұл бағалау жүйесінің кемшілігі, өйткені кейбір дағдыларды басқа бөлімде пайдалануға болады. Сонымен қатар, АQA оқу бағдарламасында физика курсын меңгеру үшін оқушыларға қойылатын математикалық дағдылар мен талаптар арнайы көрсетілген. Бұл айырмашылықтар студенттерді бағалау саясатына және екі елдегі қорытынды емтиханның форматына әсер етеді.

Онлайн курстарды құрастыру: Зерттеу нәтижелері бойынша келесі тұжырымдар жасалды:

1. Оқушылардың көпшілігінің онлайн сабақтарды байқамай пайдалану тәжірибесі болды. Оқушылардың аз ғана бөлігі онлайн курстарды өздігінен немесе оқу жоспарынан тыс қабылдайды.

2. Мазмұн түрі, пәні оқушылардың жасы мен сыныбына байланысты. Жоғары сынып оқушылары емтиханға дайындық ресурстарын пайдаланады, ал орта мектеп оқушылары пәнді жалпы түсіну үшін ресурстарды пайдаланады.

3. Оқушылар ұнататын мазмұнның негізгі түрлерін анықтады: бейнелер, презентациялар және суреттер. Мәтіндік және дыбыстық мазмұн оқушылар арасында өзекті емес.

4. Оқушылардың пікірі бойынша онлайн курстарда пайдалану үшін ең маңызды функциялар анықталды: кері байланыс пен түсініктеме беру құралдары, сонымен қатар студенттердің үлгерімі туралы ақпарат беру.

5. Мұғалімдердің сабақта қолданатын ресурстары мен оқушыларға көбірек ұнайтын материалдар арасында тікелей байланыс анықталды.

Шолу нәтижелері мұғалімдер мен білім беру ұйымдарына онлайн курста веб-оқыту ортасын құру үшін пайдалануға болатын ең маңызды ресурстар мен мазмұн түрлерін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абилхайрова Ж. А. и др. COVID-19 пандемиясы кезінде қашықтықтан оқыту: қазақстандық контексттегі академиялық талдау //Педагогика және психология. – 2021. – №. 4. – С. 49.

2 Жунисбекова Ж. А., Баженова Э. Д. Аралас оқыту формасын қолданудың теориялық аспектілері //Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2019. – С. 187-193.

3 Керимбаев Н. Н., Йоцов В. С., Болысханова М. Ж. Аралас оқыту әдістеріне бұлтты технологияларды қолдану //«Физико-математические науки». – 2020. – Т. 72. – №. 4. – С. 202-207.

4 Миятбекова З. У., Жумагулова Ж. Ж., Абитова Г. О. Көптілді білім беруде cIIL технологиясын қолданудың ерекшеліктері // Qazaqtaný. – 2020. – №. 8. – С. 189-194.

5 Жакупов Н. Р. Аралас оқыту технологиясы арқылы физика мен ағылшын тілін кіріктіру //The XIII International Science

Conference «Development of modern science: theory, methodology, practice», March 18–19, 2021, Madrid, Spain. 221 p. – 2021. – С. 130.

6 Duncan T. et al. IGCSE physics. – London: Hodder Education, 2009, 2009.

ПОЛИЯЗЫЧИЕ КАК ТРЕНД ОБРАЗОВАНИЯ

КАИРГАЛИЕВ Ч. С.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Каждое государство в данный исторический момент времени отличается несколькими основными чертами, это его территория, язык и религия. Считается, что потеря одного из признаков, в конечном счете, приводит к потере всего состояния. Дальнейшая судьба всех государств связана с двумя главными целями – повышением конкурентоспособности и сохранением культурной самобытности. Эти порой противоречивые цели ставятся и перед современным образованием. [1, с. 10].

Казахстан, расположенный в самом сердце Евразии, на пересечении интересов крупнейших цивилизаций, всегда нуждался в мультикультурализме и толерантности. Великий Абай видел в языке важный фактор развития общества. В 25-м слове назидания он говорит: «Изучив язык и культуру других народов, человек становится среди них равным, не унижается бесполезными просьбами». Абай призывал учить русский язык, чтобы «перенять их достижения», «постичь их науку. Потому что русские стали такими, какие они есть, изучая другие языки, приобщаясь к мировой культуре». [2, с. 8].

Шокан Уалиханов считал, что просвещение должно быть европейским и общечеловеческим. «Усвоение европейского, общечеловеческого просвещения и энергичная борьба с препятствиями, мешающими достижению этой цели, должны оставлять конечную цель для всякого народа, способного к развитию и культуре» [3. с. 4].

Эти заповеди актуальны и сейчас, в 21-м веке. Исторические, геополитические, социально-экономические и культурные факторы вывели на первый план важность изучения международных языков.

«Полиязычное образование, являясь следствием социокультурной трансформации современной языковой ситуации

в Казахстане, выступает как инновационный процесс, требующий особой системы обеспечения полноценной деятельности субъектов образования в изменившихся новых условиях» [3, с. 5].

С 2006 года первый Президент Казахстана Н. Назарбаев дал поручения, направленные на интеграцию английского языка в сферы общественной жизни, в том числе в образование. В том же году Информационно-аналитическим центром Министерства образования и науки РК был изучен мировой опыт, готовность вузов и общеобразовательных школ к внедрению обучения на трех языках.

Новые времена и новые условия требуют коренной перестройки, переоценки ценностей и идеалов, пересмотра целей и задач методов и приемов обучения. Изучение иностранных языков в Казахстане – это обучение языку как реальному и полноценному средству общения на уровне носителей этого языка. Обучение иностранному языку формирует коммуникативное умение, которое так необходимо человеку как члену общества, члену коллектива, члену семьи. Он предполагает умение слушать собеседника, вступать в общение, поддерживать его. Система принципов обучения в системе полиязычия: казахский язык - русский язык - английский язык - изучение языков идет параллельно, языки не пересекаются, опорой является родной язык; - обучение иностранному языку – это обучение речевому мышлению, овладение новыми средствами выражения мыслей и миром изучаемого языка. Сильные модели полиязычного образования предполагают некий процент погружения в целевые языки. Когда в одной школе на протяжении обучения первый и второй (в некоторых странах третий) языки поочередно выполняют роли основного языка обучения.

Ыбырай Алтынсарин и Жусипбек Аймауытов придерживались подхода, близкого к сильным моделям полиязычного образования. «...Каждый предмет, наряду с преподаванием специальных знаний, должен способствовать усвоению и совершенствованию языка. Научить ребенка правильно пользоваться языком – первая задача каждой школы и каждого учителя. Было бы неправильно разделять преподавание предметных знаний и языка».

Ы. Алтынсарин в своей школе ставил главной целью для казахских мальчиков изучение русского языка и грамотности, тогда как этой цели были подчинены изучение истории, географии и ряда других предметов. Иными словами, освоение неязыковых предметов осуществлялось вначале путем устного объяснения, затем письменного повествования на русском языке. Такое обучение

приносило свои плоды, например, большинство выпускников, находясь в одноязычной среде, после окончания курса могли работать на русском языке. [4, с. 10].

В целом изучение вопроса о введении обучения на трех языках позволяет сделать следующие выводы:

- обучение на трех языках поддерживается населением, коллективами образовательных учреждений;

- однако подготовительные мероприятия в основном направлены на переподготовку и повышение квалификации действующих педагогов, а переоснащение базовой, педагогической подготовки требует большего внимания;

- недостаточное качество преподавания языков является основной причиной низкого уровня готовности образовательных учреждений к обучению на трех языках;

- в обучении преобладает устаревший репродуктивно-грамматический подход к обучению языкам;

- существует региональный дисбаланс в уровне владения казахским и русским языками, непонимание учителями сути обучения на трех языках;

- поэтапное введение обучения на трех языках требует выполнения как конкретных задач (кадровых, методических и др.), так и решения общесистемных проблем образования (низкий статус преподавателя, бюрократическая нагрузка и др.). Возвращаясь к двум основным целям современного образования, к цели конкурентоспособности, нельзя забывать и о культурной цели. В этом смысле как нельзя лучше подходят цитаты из Всемирного доклада ЮНЕСКО «Инвестирование в культурное разнообразие и диалог между культурами». Где сказано, что язык – показатель жизнеспособности культуры. Действительно, «языки... являются не только средством общения, но и призмой, через которую люди и сообщества понимают и придают смысл своим отношениям и своему окружению. Фактически упадок языка является следствием политического, социального, административного и культурного статуса языка. [5, с. 12].

Многоязычие является основой формирования поликультурной личности. Развитие поликультурной личности будущего специалиста должно включать в себя формирование знаний о феномене культуры, ее видах и разновидностях, наиболее распространенных культурных традициях.

Знание казахского, русского и иностранных языков становится неотъемлемым компонентом профессиональной деятельности человека в современном обществе. Все это в целом вызывает потребность в большом количестве граждан, практически и профессионально владеющих несколькими языками и в связи с этим получающих реальные шансы занять более престижное положение в обществе как в социальном, так и в профессиональном плане. Одной из задач является приобщение подрастающего поколения к общечеловеческим, глобальным ценностям, развитие у подростков умения общаться и взаимодействовать с представителями соседних культур в глобальном пространстве.

Некоторые объективные риски полиязычного образования в Республике Казахстан, которыми необходимо управлять:

- Фольклоризация языка – когда родной язык не интегрируется во все сферы жизни, он превращается в язык разговорной речи, коротких фраз, пословиц и поговорок.

- Смешение языков – люди, владеющие двумя или более языками, иногда невольно смешивают их. Потом это становится привычкой.

- «Лингвистическая негостеприимность». По словам русского полиглота, переводчика и педагога Дмитрия Юрьевича Петрова, люди в Казахстане не очень гостеприимны в плане изучения казахского языка. Он, имея опыт изучения более 30 языков, изучил определенный набор казахских слов. Потом на улице пытался говорить с прохожими по-казахски. Большинство, видя его трудности, перешли на русский язык: «Да говори уже по-русски».

- Преобладание экономической целесообразности над стремлением сохранения и развития государственного языка [3, с. 17].

Поэтому при проведении политики обучения на трех языках экономическая и культурная составляющие должны быть в определенной степени сбалансированы. Я думаю, что такой консенсус возможен, более того, он жизненно необходим для нашего государства в 21 веке. Для этого необходимо учитывать объективные риски и спланировать все силы, существующие в нашем обществе, для их управления и предотвращения.

Таким образом, мультикультурализм – это личностный ресурс, лежащий в основе преобразования мира и себя в этом мире. И, несомненно, основой формирования поликультурной личности является полиязычное образование..

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Изменение парадигмы образования – Кен Робинсон. <https://www.youtube.com/watch?v=IAJUTxdYtrM>.
- 2 Абай Кунанбаев «Слова Назидания» (21-30). <http://www.abay.nabrk.kz/index.php?page=content&id=106>.
- 3 Концепция развития иноязычного образования Республики Казахстан. — Алматы: Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, 2006г. — [ЭР]. Режим доступа: <http://freeref.ru/wievjob.php?id=8721752006>.
- 4 10. Храпченков Г.М. К.Д. Ушинский и И. Алтынсарин // Психолого-педагогические проблемы учебно-воспитательной работы в школах: сб. статей. - Алма-Ата, 1981. - С. 219-232.
- 5 Всемирный доклад ЮНЕСКО «Инвестирование в культурное разнообразие и диалог между культурами», 2010. <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001852/185202r.pdf>.

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ИСПАН ТІЛДЕРІНІҢ ТІЛАРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

КАП Б. Б.

магистрант, Ә. Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

БАЙГОЖИНА Ж. М.

п.ғ.к., профессор, Ә. Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

«Спанглиш» ағылшын тілінің АҚШ-қа испан тілінде сөйлейтін иммигранттардың сөйлеуіне жаппай ену құбылысы ретінде талданады; оның испан тіліндегі англикизмдер аясында өзіне тән ерекшеліктері анықталды.

Тіл қарым –қатынас құралы. Көптілділік – XXI ғасырдағы жаңа бағыт. Әлемдік тілдер бойынша ең тез үйренілетін тіл болып ағылшын тілі, екінші ретте испан тілі болып табылады. Ағылшын тілінде әлемде 600 миллион адам және 106 ел сөйлейді. Ал Испан тілінде әлем бойынша 427 миллион адам сөйлейді. Әлемнің 31 елі испан тілінде сөйлейді. Испан тілі БҰҰ, Еуропалық Одақ және Оңтүстік Америка Ұлттар Одағы сияқты халықаралық ұйымдардың ресми тілі болып табылады. Испан және ағылшын тілдері Үнді-еуропалық тілдер болғандықтан, олардың екеуі бірнеше мың жыл бұрын Еуразияның бір жерінен ортақ шыққан.

Испан тілі латын тілінен шыққан және дамып, басқа әртүрлі тілдердің әсеріне ұшырайды, жаңа сөздерді сіңіреді.

XX-XXI ғасырларда АҚШ пен Оңтүстік Американың тығыз байланыстары кезеңінде тілдердің белсенді ерекше ассимиляциясы орын алды. Көптеген сөздер ағылшын лексикасының құрамына кірді. АҚШ-та Spanglish-English және Spanglish-Español сөздіктері пайда болады университеттерде «спанглиш» үшін лингвистикалық құбылыс ретінде зерттеледі.

Тілдердің мұндай белсенді өзара әрекеттесуі мәдениеттердің араласуын тудырды, нәтижесінде испан және ағылшын тілдерінің қоспасы – спанглиш сияқты қызықты құбылыс пайда болды. Профессор В. С. Виноградовтың айтуынша, ағылшын тілінің енуі испан тіліне қарыз алу «өзекті лингвистикалық болып қала береді соңғы кездері саяси сипатқа ие болған проблема «[2, 96-97 беттер].

В.В. Виноградовтың айтуынша, «испан тілінің лексикологиясы англикизмдердің енуіне Испаниядағы американдық және ағылшын туристерінің көптігі, сондай-ақ туристік қызметтің негізі ағылшын тілі болып табылады.

Қазіргі ұрпақ кез-келген тілде ақпарат пен байланыстардың тез және шексіз таралуымен сипатталатын интернет дәуіріне енді. Испан тіліндегі интернет сайттарында ағылшын сөздері мен сөз тіркестерін қамтитын көптеген аударма ақпараттары бар. Бұл ретте, егер оқырман немесе тыңдаушы оларды түпнұсқа тілінде біледі, содан кейін аударудың қажеті жоқ. испан тілді елдердің жаңа буыны аудиовизуалды мәдениет (кино, теледидар, Интернет) атмосферасында өмір сүруде. Нәтижесінде англикизмдер және олармен бірге «спанглиш» испан тіліне кең майданмен ене бастады, жастардың ең сезімтал бөлігіне американдық өмір салты мен талғамын енгізді масскульт. американдық шоу-бизнес саласында бар испан тілділердің танымал ритақтарына тұрақты тұтынушылық сұраныс испан тілінің одан да көп таралуына ықпал ететін елдер оның аралас нұсқасы. АҚШ-та Spanglish-English және Spanglish-Español сөздіктері пайда болады университеттерде «спанглиш» үшін лингвистикалық құбылыс ретінде зерттеледі.

АҚШ-тың испан тілі академиясы интернетте «спанглиш» сөздіктері мен курстарын тарату туралы дабыл қағып, келесі науқанды жүргізеді испан және ағылшын тілдерін қорғау. Испандықтардың «спанглишке» деген байыпты көзқарасы 2004 жылдың сәуірінде Амхерст университетінде (Массачусетс) осы

тілдік құбылысты зерттеуге арналған халықаралық конференция өткізу фактісін көрсетеді.

«Испан тілінің лексикологиясының» авторы Е. В. Яковлева «испан тілінің етістік парадигмасының ағылшын тіліне таралуы, тұрақты ағылшын сөз тіркестерінің испан тіліне аударылуы және т. б. сияқты» спанглишке «тән белгілерді атап өтеді. аяқтауды алады- ringar етістігі сияқты нәрсе пайда болады, ол me ringó біріктіреді, ó por qué no me ringaste? Мұндай формалар АҚШ-тың оңтүстігінде, Майамиде және басқа аумақтарда қолданыла бастайды « [13. С. 184].

«Спанглишти» ену арналары тұрғысынан қарастырыңыз неологизмдердің испан тілі-ағылшын тілінен алынған сөздер. Астында «англиклизм» термині әдетте ағылшын тілінен алынған сөздерді білдіреді: ассимиляцияланған сөздер, неологизмдер, семантикалық және синтаксистік калькалар және т. б.

Егер классификацияның негізі ретінде олардың испан тілінде ассимиляция дәрежесі қабылданса, профессор В. С. Виноградов ұсынады

[1. 92-95 Б.], содан кейін олардың бірнеше түрін ажыратуға болады: 1. Англиклизмдер-семантикалық неологизмдер, олар тәнмағынаны ағылшын сөзінен испан тіліне аудару. Мысалы, « Spanglish «сөздері solitud орнына» мәлімдеме «мағынасында aplicación (application сөзінен), орнына» кілем « мағынасында carpeta (carpet сөзінен) қолданылады tapiz, correr por (to run for) presentar la candidatura, deliberar (to deliver) орнына enviar орнына «жеткізу» мағынасында «ұсыну» мағынасында. Бұл әдетте белгілі сөздер аудармашының «жалған достары». Ағылшын қарыз алуларының енуінің бұл әдісі испан тіліне таныс congestión (congestion-дан) atascamiento circulatorio, convencional (conventional-дан) орнына «көше кептелісі» мағынасында habitual орнына «тұрақты», doble (double-ден), suplente del actor орнына «киноактер», elevador (elevator-дан)»лифт» мағынасында

ascensor орнына, evento (event-тен) acontecimiento орнына «оқиға» мағынасында, modelo (model-ден) maniquí орнына «манекен» мағынасында, tableto орнына «қашықтан басқару» мәніндегі панель (Panel-ден).

2. Ағылшын графикасын толығымен сақтаған, бірақ испан тілінде айтылатын ассимиляцияланған англиклизмдер, мысалы club, jersey, reactor, transistor сөздері. Бұл қарыздардың сыртқы түрі испан нормаларына қайшы келмейді, бұл оларға кедергісіз мүмкіндік берді XIX – XX ғасырдың ортасында испан зат есімдерінің санатына ену.

3. Транскрипция арқылы фонетикалық және орфографиялық бейімделумен сипатталатын ассимиляцияланған англиклизмдер. Мысалы, ауызкеі «спанглиште» bildin (building), boila (boiler), brecas (breaks), buche (bush), chores (shorts)сөздері қолданылады, craca (Cracker-ден), cuora (quarter-ден), guachimán(watchman-дан), güelfar (бастап welfare), jaifai (Hi-fi-дан), jaigüey (тас жолдан), jamberga (гамбургерден), londri (laundry-ден), queque (cake-ден), trábol (trouble-ден). Испан тілінде сөйлейтін елдерде қолданылатын осы түрдің бұрын алынған сөздеріне beisbol (baseball), bistec (beefsteak), bloc (block), boicot (бастап boycott), búngalo (bungalow-дан), dandi (dandy-ден), eslogan (slogan-дан), esmoquin (smoking-тен), esnob (snob-тан), estrès(stress-тен), fútbol (футболдан), gol (goal-дан), líder (leader), misil (missile)ден), , mitin (от meeting), tenis (от tennis), túnel (от tunnel), vagón (от wagon) whiskey и güisqui, folklore и folclor, penalty и penalti, sweater и suéter. Бұған бейімделу сатысында тұрған және екі формасы бар англиклизмдерді жатқызуға болады: ассимиляцияланбаған және транскрипцияланған, whiskey и güisqui, folklore и folclor, penalty и penalti, sweater и suéter.

4. Испандық орфографиялық, морфологиялық және фонетикалық заңдылықтардың әсерінен ата-баба графикасын өзгерткен және өзіне тән аяқталуларға ие болған ассимиляцияланған англиклизмдер испан зат есімдері, сын есімдер және етістіктер. Мысалы, «спанглише» chatear (to chat), chorear (to chat) сөздері қолданылады дүкен), culear (cool-дан), enjoyar (enjoy-дан), estorma (дауылдан), frisar (бастап freeze), gasetería (газ станциясынан), grocería (grocery-ден), liquear (to-дан leak), lonchear (түскі асқа), maqueta (базардан), parquear (саябаққа), plomero (plumber-ден), printear (to print-тен), rapista(rapist-тен), rasear (to-дан rush), rufo (roof-тан), safacón (safe can-дан), saramambiche (bitch son-дан), suiche (switch), taipear (to type), tofe (tough), troca (truck), vacunar (to vacuum), yarda (yard). Испан тілінде бұрыннан бар astronauta сөздері қарыз алудың сол түріне жатады (бастап astronaut), balasto (Ballast), boicotear (to boycott), cargo (car), chequear (check-тен), cibernética (cybernetics-тен), computadora (бастапdictófono (dictophone-дан), dogo (dog-дан), filme (film-ден), filmar (фильмен), гонго (гонгтан), гамбургеза (гамбургерден), геликоптеро (бастапhelicopter), reporte (report-тан), reportero (reporter-ден), síndrome (бастап syndrome), supersónico (supersonic-тен), tecnócrata (technocrat-тан), teletipo (teletype-тен), tranvía (трамвайдан), turista (туристтен), yate (yacht-тен).

5. Bite, briefing, bestseller, bluff сияқты ағылшын графикасы мен фонетикасын толығымен сақтаған ассимиляцияланбаған англикизмдер, boom, camping, chat, clip, cocktail, detective, e-mail, hit, hobby, hockey, hot dog, internet, jazz, jazz-band, jeans, jeep, kit, knock-out, know-how, match, offset, offshore, offside, on line, penalty, rap, record, rock, show, stock, sandwich, superstar, sweater, ticket, videocassette, water-polo, weekend, Батыс, виски, оның ішінде экзотизмдер ковбой, Гангстер, пудинг, Шериф және т. б. испан морфологиялық жүйесіне сәйкес келмейтін бұл қарыздар әдетте ер адамның зат есімдері ретінде қарастырылады жынысы, ал көпше түрі ағылшын тілінің ережелеріне сәйкес қалыптасады. Бұған «спанглиште» қолданылатын ағылшын сөздері мен тұтас сөз тіркестері, мысалы, liability (азаматтық жауапкершілік) кіруі керек, nice (даңқты), income tax (табыс салығы) және т. б.

6. Фразеологиялық комбинациялардың калькалары, мысалы jugarsele frío (бастап to play it cool), llamar PA ‘ trás (call back-тен), perro caliente (ыстық иттен), viaje redondo (дөңгелек сапардан).

Англикизмдердің испан тіліне ену жолдары туралы айтатын болсақ, Кармен Сильва-Корвалан келесі түрлерді атайды «спанглиша»:

1. Негізгі ережеден ерекшеліктерді елеу арқылы көрінетін Гипергенерализация (лингвистикалық формалардың шамадан тыс жалпылануы). Мысалы,

-а-мен аяқталатын барлық зат есімдер әйелдік сипатқа ие болады:

la problema, la sistema, la idioma; кейбір етістік формалары да өзгереді: tiene орнына tiene, mueve орнына move, ruidio орнына ruido.

2. Трансференция (мағынаны беру), яғни жалпы этимология сөздерін қолдану немесе испан тіліндегі ұқсас графикамен дұрысында мағынасы. Мысалы, servicio de registraci6n de autos (автомобильдерді тіркеу қызметі) тіркеуінде matriculaci6n орнына ағылшын тіліндегі тіркеу сөзіне ұқсас қолданылатын тіркеу сөзі бар. Asiguranzas сөз тіркесінде 2 29 al mes (сақтандыру айына 2 29) asiguranzas сөзі ағылшын assurances ұқсастығы бойынша seguros орнына қолданылады.

«Спанглиш» тілдік мәдениетаралық қарым-қатынас құбылысы ретінде 59 басқа мысалдарға мыналарды келтіруге болады. Voy a ұсынысы vacunar la carpeta I ‘ m going to vacuum the carpeta орнына қолданылады (Мен кілемді вакуумдаймын), испандық академиялық

сөздіктерде вакунар «вакцинация» және карпета «папка» дегенді білдіреді.

3. Симплификация (жеңілдету), яғни испан тіліндегі уақытты сәйкестендіру ережелерінен ауытқу. Мысалы, Estamos сөйлемінде como fifteen years aqui (орнына Hemos estado como quince años aqui. – Біз мұнда шамамен он бес жыл болды) presente de Indicativo Pretérito perfecto Compuesto de Indicativo орнына және SE сөйлемінде қолданылады

comunicó con el police department a ver si tenían uno que estaba interesado en ser teacher (орнына se comunicó con la comisaría de policia a ver si tenían uno que estuviera interesado en ser maestro. – Ол полиция бөліміне хабарласып, олардың мұғалім болуға мүдделі адамы бар-жоғын білді) Pretérito Imperfecto de Indicativo қолданылады Pretérito imperfecto DE subjuntivo орнына. 4. Кодты өзгерту, яғни тілдерді араластыру, сондай-ақ ретті өзгерту испан сөздері. Міне, бірнеше мысалдар: сіз манчаға барасыз Tienes una mancha en tu camisa орнына camisa (көйлегіңізде дақ бар).

Кезектесудің басқа мысалдары: servicio del impuesto sobre la renta abierto todo el año орнына Income tax Service abierto todo el año (табыс салығы қызметі жыл бойы ашық), mercado número орнына número uno market uno (бірінші нарық).

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Беликов В. И. Социоллингвистика / В.И. Беликов. – М.: РГТУ, 1998. – 315 с.

2 Виноградов В.С. Лексикология испанского языка / В.С. Виноградов. – М.: Высш. Шк., 1994. – 246 с.

3 Рогозная Н. Н. Новое в лингвистике: к теории интерязыка / Н.Н. Рогозная. – Вестник Бурятского гос. ун-та., 2009. Вып. 10. – С. 78–82.

4 Selinker L. Interlanguage, IRAL. International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 10 (1–4), 1972. – P. 209–232.

5 К вопросу о статусе спанглиш. – URL: <http://vestnik-rosnou.ru/pdf/n1y2010/p171.pdf>

6 Киселева Д.С. О некоторых фонетических особенностях Spanglish как результатах действия межъязыковой интерференции / Д.С. Киселева. – URL: <https://sibac.info/studconf/hum/iv/>

7 Проблема неологизмов-заимствований из английского языка. – URL: <https://leksi.com/1-102609.html>

8 Осинцева Т.В. Спанглиш как феномен заимствований в испанском языке / Т.В. Осинцева. – URL: <http://izron.ru/articles/aktualnye-voprosy-sovremennykhgumanitarnykh-nauk-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-mezhdunarodnoy-sektsiya-20-romanskie-yazyki-spetsialnost-10-02-05/spenglish-kak-fenomenzaimstvovaniy-v-ispanskom-yazyke/>

9 Масляков В.С. Спанглиш как явление языковой межкультурной коммуникации / В.С. Масляков. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/spenglish-kakyavlenie-yazykovoy-mezhkulturnoy-kommunikatsii>

10 Baby-Steps Towards Building a Spanglish Language Model. – URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-540-70939-8_7

11 Spanglish = Spanish + English. – URL: <http://www.myarticlearchive.com/articles/7/188.htm>

12 Spanish language in the United States. – URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ҚҰРМАНҒАЗЫ С. Б.

ағылшын тілі пәнінің мұғалімі, Бірлік негізгі жалпы білім беру мектебі,
Ертіс ауылы, Павлодар облысы

Бүгінгі таңда мектеп білімінде педагогикалық процестің барлық аспектілерін қамтитын айтарлықтай өзгерістер бар. Білім алушының жеке қызығушылығы – білім беру процесінің шешуші факторы. Мұғалім ретінде мен баланың жеке басының қандай жақтарына ағылшын тілін білу әсер етуі мүмкін екенін, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу үшін оқу процесінде қандай технологияларды қолдану керектігін білуім керек

Менің ойымша, басты міндеттердің бірі-оқыту мен тәрбиелеудің заманауи технологияларын игеру арқылы мұғалімнің педагогикалық шеберлігін арттыру. Педагогикалық технология-оқытудың тиімділігін арттыратын оқыту мен оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың әдістері формаларының жиынтығын қолдануға негізделген оқу процесін жобалау.

Кез-келген жаңа технологияны игере отырып, мұғалімнің жаңа педагогикалық ойлауы басталады: әдістемелік тілдің анықтығы, құрылымы, айқындылығы.

Сабақтарда жаңа педагогикалық технологияларды қолдана отырып, мен ағылшын тілін оқыту процесін жаңа тұрғыдан қарастыруға және жеке тұлғаны қалыптастырудың психологиялық механизмдерін игеруге, жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болатындығына көз жеткіздім.

Ағылшын тілін оқыту үшін қолданылатын формалар мен технологиялар құзыреттілік және тұлғалық-белсенділік тәсілдерін жүзеге асырады, бұл өз кезегінде қалыптастыруға және дамытуға ықпал етеді.

Адам іс-әрекетінің әртүрлі салаларында, сонымен қатар, білім саласында ақпараттық технологиялардың жаңаша құралдарын қолдану бүгінгі күні үлкен өзектілікке ие болып отыр. Отандық және шетелдік оқулықтарда білім процесін компьютерлендіру ең өзекті факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының білім туралы тұжырымдамасы ойлы, өнерлі, білімді тұлғаны қалыптастыруға бағытталған және қазіргі білім жүйесі оқушылардың танымдық белсенділігін дамытатын оқытудың дәстүрлі емес, белсенді түрін және әдістерін оқу процесіне енгізу бағытында құрылуы тиіс. Білімді дамыту үшін білім берудің үйреншікті әдісінен оқыту процесінде оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттыратын білім берудің жаңа белсенді әдісіне көшу керек. Бұл тапсырманы оқыту процесінде тек жаңа технологияларды қолдану арқылы жүзеге асыруға болады. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында белгіленгендей, білім беру жүйесін ақпараттандыру, мемлекеттік білім саясатының негізгі қағидаларын жүзеге асырудың маңызды бір механизмі болып табылады. [1, 256]

Ақпараттық ортаны құруға негізделген білім берудің жаңа жүйесін қалыптастыру және педагогикалық практикаға жаңа ақпараттық құралдарды, сонымен қатар, басқа да жаңа технологияларды енгізу білім жүйесін дамытудағы стратегиялық тапсырма болып саналады. Қазіргі кезде жаңа білім жүйесі интернеттің пайда болуының арқасында дамығанын барлығы мойындайды. Көптеген әдіскерлер видеофильм, электрондық пошта мультимедиялық презентация, анимациялық суреттер және т.б. көмегімен шетел тілінде монолог және диалог түрінде сөйлеу қабілетін қалыптастыратын жаттығуларды құрастырумен

айналысып жатыр. Ал шетелде болмай-ақ, сол елдің тілінде сөйлей алу қабілетіне ие болу оңай емес. Сондықтан, мұғалімнің маңызды тапсырмасының бірі шет тілі сабағында жаңа технологиялардың түрлі амалдарын қолдана отырып, сөйлеудің шын ситуацияларын құру болып табылады. Шет тілін үйрету процессінде компьютер технологияларын қолдану сабақты қызықты жолмен өткізуге көмектеседі. [2, 156]

Интернеттің көмегімен ағылшын тілі сабақтарында мен бірқатар дидактикалық мәселелерді шешемін: ғаламдық желінің материалдарын қолдана отырып, оқу дағдылары мен дағдыларын қалыптастырамын; оқушылардың жазбаша сөйлеу дағдыларын жетілдіремін; оқушылардың сөздік қоры толықтырылады; ағылшын тілін үйренуге мотивация қалыптасады. Сонымен қатар, менің жұмысым мектеп оқушыларының білімін кеңейту үшін ақпараттық технологияларының мүмкіндіктерін қолдануға бағытталған.

Ағылшын тілі сабақтарында ақпараттық технологияларды қолдану оқытуда тұлғаға бағытталған тәсілді жүзеге асыруға көмектеседі, балалардың қабілеттерін, олардың оқу деңгейін ескере отырып, оқытуды дараландыруды және саралауды қамтамасыз етеді.

Компьютерлік бағдарламаларды қолдану технологиясы қазіргі әлемде уақытпен қатар өмір сүруге көмектесетіні сөзсіз. Сонымен қатар, білім беру жүйесін ақпараттандыру процесінде, атап айтқанда, шет тілдерін үйрену кезінде олардың маңыздылығын асыра бағалау қиын. [2, 226]

Интернет өзінің дидактикалық мүмкіндіктері бойынша сөйлеу әрекетінің барлық түрін қолдануға мүмкіндік береді. Олар үлкен ақпараттық және білім беру ресурсы ретінде қызмет етеді. Іздеу жүйелері, ақпараттық каталогтар шет тілін оқытуда кеңінен қолданылады. Кейде электронды ақпарат жинақтағыштар пән бойынша лексикалық-грамматикалық, орфографиялық және аудио-визуалды ақпараттың шексіз көлеміне қол жеткізуге мүмкіндік береді, сонымен бірге жұмысты жүйелеу және сонымен бірге оқу процесінің барлық заңдылықтарын сақтай отырып, кері байланыс алу мүмкіндіктері болады.

Мысалы, анимациялық суреттер, видео-көріністер, презентациялар және т.б. әртүрлі дыбыстар арқылы көрсетіледі. Компьютер мониторияндағы көріністер оқушының іс-қимылының арқасында өзгеріп отырады. Бұл динамикалық және оқушының бар ойын өзіне бағыттайды, сонымен қатар оқу процессінде оқушының

белсенділігі оянады. Нәтижесінде оқушы ақпаратты оңай әрі тез қабылдайды және оқушының ынтасы мен қызығушылығы жоғарылайды. Компьютерлік оқыту саласындағы жинақталған бай тәжірибеге қарамастан, көптеген шет тіл оқытушылары компьютерлік оқыту құралдарын пайдалану мүмкіндігіне сақтықпен қарайды.

Компьютерлік технологиялар оқушылардың тілге деген ынтасы мен қызығушылығын арттыруға ықпал етеді, дәстүрлі әдістерге қарағанда артықшылықтарға ие бола отырып, оқыту процесін айтарлықтай жақсартады:

- ақпараттық сыйымдылық;
- танымдық белсенділікті арттыру;
- әр оқушы үшін жеке маңызды коммуникативті жағдай жасау.

[3, 546]

Оқытудың басқа құралдарымен салыстырғанда дидактикалық артықшылықтары болып табылады: полифункционалдылық, интерактивтілік, диалогтық өзара әрекеттестік, жұмыстың ұйымдастырушылық нысандарының мүмкін режимдерінің алуандығы. Оқыту құралы ретінде компьютер барлық артықшылықтарлы іске асыруға қабілетті. Сонымен бірге оқыту процесінде компьютерді пайдалану техникалық құрылғыларға қойылатын талаптармен реттелген және белгілі бір қағидаларға сәйкес келуге тиіс. Ағылшын тілі сабағында компьютерді қолдану мәтіндер мен ақпаратты білуге жол ашады. Тіпті нашар оқитын оқушылардың өзі компьютермен жұмыс істеуге қызығады, өйткені кейбір жағдайларда компьютер білмеген жерін көрсетіп, көмекке келеді. Қазақстан Республикасының мемлекетаралық тілі – ағылшын тілін жаңа технологиялар арқылы оқыту ісі күннен - күнге өзекті болып келеді. Тілді ақпараттық - коммуникативтік технология арқылы оқыту – тіл үйренушінің өз бетімен тіл үйрену қабілеттерін жетілдіруіне игі ықпал ететін тиімді жүйе болып табылады. Сонымен қатар оқушылар интеллектуалдық, шығармашылық және коммуникативтік істерін дамыта алады, оқушының оқу белсенділігі артады, сабақтың негізгі кезеңдерінің бәрінде оқушыларға шығармашылық жұмысты ұсынуға болады. Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаға бағыттап, оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылату – бүгінгі күннің басты талабы. Орта мектептерде ағылшын тілін оқыту жүйесі қарапайым және бастапқы, негізгі, орта және ортадан

жоғары деңгей бойынша базалық және пәндік құзыреттерді жүзеге асыра отырып, ағылшын тілін қатысымдық тұрғыдан меңгерту; сөйлесім әрекетінің түрлеріне сай оқушыны тілдік білім негізінде оқыған тілде сөйлеуге, сауатты жазуға үйрету арқылы дара тұлғаның тілдік қабілетін дамыту, бір-бірімен сабақтас, жүйелі тақырыптарды коммуникативтік тұрғыдан ұсына отырып, оқушыларға ағылшынша тілдік қатынасты игерту мақсатын көздейді. Осы аталған мақсатқа қол жеткізу үшін оқытудың ақпараттық технологияларын пайдаланған орынды. Мектептерде жаңа технологиялар арқылы оқыту ағылшын тілін үйренудің сапасы мен маңызын арттырады. [4, 486]

Ағылшын тілін оқыту процесінде тілді дұрыс үйрету ауызша сөйлеу, сауатты жазу, мәнерлеп оқыту өте маңызды. Қазіргі кезеңде мектептерде ағылшын тілін оқыту дұрыс жолға қойылған. Оқушылардың ағылшын тілін біліп ғана қоймай, оның тарихын, ұлттық мәдениетін білуге көп көңіл бөлінеді. Ағылшын тілін оқытудағы білімділік мақсаты – ағылшын тілінде сөйлеуді үйрету, байланыста бола алу мен ортақ тіл табысып, қарым - қатынасты нығайтуға ұмтылу болса, тәрбиелік мақсаты - өзге адамдарды тыңдау мәдениетін қалыптастыру негізінде өз пікірін айта алу және қорғауға үйрету. Ағылшын тілді оқытуда жаңа технологияларды, техникалық құралдарды сабақта жан - жақты қолдану, мұғалімнің көптеген қиындаған қызметтерін жеңілдетіп, осы іскерліктің ұстанымды жаңа тәсілдерінің пайда болуына мүмкіндік туғызады. Осындай жаңа жолдардың біріне ақпараттық оқыту жүйесіндегі компьютерлік бағдарламалардың түрлері арқылы тіл үйретуді жатқызуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Азимов Э.Г., Вильшинецкая Е.Н. « Материялы Интернетта на уроке английского языка ». Иностранные языки в школе -2001.,№1,стр.96.
- 2 Усейнова Н.В. Приемы вовлечения учащихся в интерактивную деятельность на уроках английского языка.- 2006. № 6. – 54
- 3 Бородулина М.К. «Шетел тілін үйрену» - М, «Просвещение», 2000,-122
- 4 Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технологиялар. – Тараз: ТарМУ, 2003, - 232

MULTILINGUALISM AS AN EDUCATIONAL TREND IN THE WORLD AND IN KAZAKHSTAN

MURATOV A. ZH.

Master's student, Toraighyrov University, Pavlodar

SAURBAEV R. Z.

Doctor of Philology, Toraighyrov University, Pavlodar

SMAGULOVA A. N.

Master's student, Toraighyrov University, Pavlodar

Multilingualism (plurilingualism) is a trend that is gaining more and more popularity in modern education. He assumes that students learn several languages at the same time in order to become a “polyglot” - a person who speaks several languages at a sufficiently high level. In this article, we will look at why multilingualism has become such a popular trend, what are its advantages and disadvantages, and how it can affect the future of education.

One of the main reasons why multilingualism is becoming more and more popular is globalization. There are many cultures and languages in the world, and many companies operate in different countries, so the ability to speak several languages can be a very important advantage when looking for a job. In addition, multilingualism helps students to better understand and adapt to different cultures, which is a necessary skill in an international society.

In addition, research shows that multilingualism can have a positive impact on students' cognitive abilities. Learning multiple languages can help develop memory, attention, and analytical skills. In addition, students who study multiple languages can better understand the grammar and structure of their native language [1].

However, as with any educational approach, multilingualism has its drawbacks. One of the main ones is that learning several languages at the same time can be very difficult for students, and some students may prefer to study one language in order to do it more deeply and thoroughly. In addition, the teacher must have sufficient competence in each of the languages to provide quality education.

Another of the disadvantages of multilingualism is that it can lead to the pressure of one culture on another. In some cases, one language may be more widespread and developed than another, which may lead to discrimination and exclusion of less common languages and cultures. This can lead to unevenness in the distribution of resources and teaching, as well as to the distortion of multicultural education.

For example, in some countries, such as China, English has become the dominant language used in international social, business and scientific contexts. This has led to the fact that in China, students begin to learn English from a very early age and devote a lot of time and effort to it. As a result, other languages, such as French or Spanish, may receive less attention and resources, which may create inequalities in education and possible career opportunities for those who study these languages.

Thus, in order to avoid the pressure of one culture on another and to cope with inequality in education, it is important to take into account all languages and cultures represented in the multilingual curriculum. Educational institutions should ensure equal access to resources and opportunities for learning each language in order to guarantee a balanced and multicultural education.

However, there are many benefits that can be gained by learning multiple languages. For example, students can better understand the differences and similarities between languages and cultures, which helps them develop their cultural literacy and tolerance. In addition, learning several languages can help students better understand their classmates from other countries and cultures, which in turn can help strengthen intercultural ties and the world.

One of the most important advantages of multilingualism is the fact that it can improve the employment prospects of students in the future. Learning multiple languages can help students improve their chances of working in international companies and organizations that require employees who speak multiple languages. In addition, it can be useful when planning a career in public service, diplomacy and tourism.

Multilingualism can help students improve their ability to analyze and solve problems. Learning multiple languages requires students to develop flexibility and the ability to quickly switch between different languages, which can be useful in everyday life and in professional activities. In addition, multilingualism can help students improve their ability to communicate and collaborate with people from different cultures and countries.

There are many ways to introduce multilingualism into educational programs. For example, some schools offer students to learn two languages at the same time, teaching them throughout the school day. Other schools offer students to learn languages at different stages of the curriculum, allowing them to focus on each language individually.

Currently, there are many online resources and applications that help students learn languages, for example, Duolingo, Babbel, Rosetta Stone

and many others. These resources can be useful both for self-study and for additional education in schools and universities.

It is important to note that multilingualism should be accessible and evenly distributed for all students, regardless of their socio-economic status or origin. Educational institutions should provide students with opportunities to learn several languages and provide the necessary support and resources for their successful development.

Examples of the implementation of multilingualism in educational programs may vary depending on the country and educational institution. Let's look at some examples from different parts of the world:

Sweden: The Swedish School in Stockholm offers students the opportunity to learn three languages - Swedish, English and Spanish - throughout the entire curriculum. Students study each language for two or three lessons a week, which allows them to get a sufficient level of language proficiency.

Canada: Westmount School in Montreal offers students to learn two languages - English and French - throughout the curriculum. The school uses the "Two-Way Immersion" approach, which involves learning both languages on equal terms, as well as the participation of students from different cultural and linguistic groups in the same class [2].

China: Xiandu University in Beijing City offers its students to study three languages - Chinese, English and Japanese - throughout the entire curriculum. The University also provides students with the opportunity to study other languages in additional education courses [3].

USA: A school in Jacksonville, Florida, offers students to learn Spanish using the Total Immersion method, which involves immersing students in a language environment where all communication takes place in Spanish. This approach helps students learn the language faster and better understand the culture of Spanish-speaking countries.

These examples demonstrate different approaches to the introduction of multilingualism in educational programs. Each of them has its advantages and disadvantages and must be adapted to the specific needs and capabilities of the students.

Multilingualism in the Republic of Kazakhstan also has its advantages and disadvantages, and is at different levels of development in various regions of the country [4].

One of the advantages of multilingualism in Kazakhstan is that it helps to remove the language barrier between different peoples and cultures in the country. In Kazakhstan, the official languages are Kazakh and Russian, but there are also other national languages, such as

Uzbek, Uighur and Tatar, which are also widely used in certain regions. Multilingualism in Kazakhstan promotes respect for different languages and cultures in the country, and helps to maintain cultural diversity [5].

However, there are some difficulties in implementing multilingualism in Kazakhstan. For example, the level of development of languages and cultures may be different in different territories of the country, which may lead to inequality in access to education and work. In addition, the infrastructure and resources for teaching national languages are not always available in all regions, which limits the possibilities of learning these languages.

At the moment, Kazakhstan continues to work on the development of multilingualism and ensuring equality in access to education in different languages. Recently, legislative changes have been introduced that have expanded the use of the Kazakh language in the field of business and public services, which contributes to the development of the Kazakh language. In addition, Kazakhstan is currently undergoing a full transition to the Latin alphabet in the Kazakh language, which should improve its use in international contexts.

In general, multilingualism is an important aspect of education and development in the Republic of Kazakhstan, and continues to develop in the country. However, in order to maximize its benefits and reduce the negative consequences, it is necessary to pay more attention to teaching national languages and supporting their use in various spheres of life. In addition, it is important to promote cultural diversity and respect for different languages and cultures in the country.

One of the important initiatives in this direction is the “Trilingualism” program, which is designed to provide education in three languages - Kazakh, Russian and English - for all primary and secondary school students in Kazakhstan. This program is aimed at developing multilingualism among young people and increasing the country’s competitiveness in the international arena [6].

However, there are several obstacles to the development of multilingualism in Kazakhstan, such as insufficient financial support, limited resources and the lack of a sufficient number of qualified teachers. At the same time, taking into account the uniqueness of Kazakhstan’s cultural heritage, efforts to develop multilingualism should not be forgotten.

In conclusion, multilingualism is an important trend in education, which helps students develop language skills, intercultural competence and increase their competitiveness in the international labor market. It

is important to understand that the implementation of multilingualism requires innovative approaches and additional resources, but it can become a key tool in providing quality education for young people.

REFERENCES

- 1 Сыдыкназаров М. К. «Формирование поликультурного и полилингвального гражданина в странах ЕС// Сборник трудов конференции, КазНУ, Алматы
- 2 Лю Ц. Мне неуютно без английского, конечно // Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2016. С. 98-103.
- 3 Hu G. English language education in China: Policies, progress, and problems // Language policy. 2005. Vol. 4, No. 1. P. 5-24.
- 4 <https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=32605> (дата обращения: 08.03.2023).
- 5 Чан Динь Лам Полиязычное образование – важнейшая стратегия развития казахстана // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 7. – С. 130-132;
- 6 <https://365info.kz/2019/04/poliyazychie-kak-trend-razvitiya-sovremennogo-kazahstana> (дата обращения: 08.03.2023).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҮШТІЛДІК ҚАЛЫПТАСУ ШАРТЫ РЕТІНДЕ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙ

ОСПАНОВА М. С.
магистрант, Торайғыров университет, Павлодар қ.
ПИГОВАЕВА Н. Ю.
PhD, профессор, Торайғыров университет, Павлодар қ.

Қазақстан Республикасы этникалық әртүрлілігімен ерекшеленетін елдердің бірі. 2021 жылғы халық санағы бойынша елімізде 130-дан астам ұлт өкілдері тұрады.

Қазақстан Республикасының Конституциясында әртүрлі тілдердің болуы, қазақ тілінің мемлекеттік тіл, ал орыс тілінің ұлтаралық қатынас тілі ретінде әрекет ету фактілері нақты көрсетілген.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 3-бабында: «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл – қазақ тілі.

Мемлекет Қазақстан халқының тілдерін үйрену мен дамыту үшін жағдай жасауға қатысты» [1].

Қазақстан Республикасындағы этномәдени ұстанымды бір үлкен қазақ халқы көрсетеді – бұлар КСРО-ның әр түкпірінен келген, ортақ идея мен бауырластық рухымен біріктірілген халықтар. Қазақстандықтар нағыз бауырлас халық, бірақ келісім, бейбітшілік пен жаңа отан табу үшін көптеген халықтар көптеген қиындықтарды бастан өткерді. Қазақстанның үлкен отбасында қазақтар, орыстар, өзбектер, украиндар, немістер, кәрістер, қырғыздар, ұйғырлар, еврейлер, грузиндер, армяндар және көптеген басқа ұлттар бар.

Қазақстан Республикасында өскелең ұрпақтың бойында этникалық және тілдік әртүрлілікке толерантты көзқарасты қалыптастыру бойынша ауқымды жұмыстар жүргізілуде. Білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие жұмысы барысында Қазақстан Республикасының Тілдер күні, білім беру ұйымдарының оқытушылары мен оқушыларымен толеранттылық бойынша тренингтер және басқа да іс-шаралар өткізіледі. Қазақстандағы тілдердің дамуына Қазақстан халқы Ассамблеясының қызметі де ықпал етуде.

Қазақстан Республикасындағы этнолингвистикалық жағдайды елестетейік:

1) қазақ тілі – мемлекеттік тіл;

2) Орыс тілі – еліміздің орыс тұрғындарының (солтүстік облыстарда 67%-ға дейін), Қазақстанның басқа да бірқатар халықтары өкілдерінің (украиндер, белорустар, мордвалар, коми, поляктар, еврейлер, немістер, гректер) және кейбір орыстандырылған қазақтар. Дәстүрлі түрде ол республика халқының көпшілігі үшін екінші тіл немесе (білім деңгейіне және тұрғылықты жеріне байланысты) бірінші шет тілі ретінде әрекет етеді.

3) республикада орыс тілі тұрақты жұмыс істейді: ол қоғамдық өмірдің маңызды салаларына қызмет етеді;

4) орыс тілінің рөлі оның ұлтаралық қатынас тілі, Қазақстанның әртүрлі ұлттары өкілдері арасындағы қарым-қатынас құралы ретінде қолдану мүмкіндіктерімен анықталады: қостілділік бұл жағдайда рөлдің белсендірілуіне байланысты іргелі рөл атқарады. Қазақстан Республикасы өмірінің экономикалық, саяси, әлеуметтік-мәдени, білім беру салаларындағы ұлтаралық қатынас саласындағы орыс тілінің.

Қазіргі заманда халықаралық қатынастардың дамуы, елдер мен олардың халықтары арасында мемлекетаралық байланыстардың орнығуы, оқу-тәрбие үрдісінің жаһандануы жағдайында тек екі тілді білумен шектелу жеткіліксіз. Кем дегенде әлем тілдерінің біреуін білу қажет, атап айтқанда еуропалық: ағылшын, неміс, француз; немесе азиялық: араб, жапон, қытай және т.б. Көптеген елдерде бұл міндет қазір үштілділік аясында шешілуде.

Бүгінде Қазақстанда халықтың басым бөлігі екі тілді, яғни екі тілде сөйлейді. Біздің мемлекетте қостілділіктің бірнеше түрі бар:

1) ұлттық-орыс (ана тілін, содан кейін орыс тілін бастапқы дамытуды көздейді),

2) орыс-ұлттық (орыс тілін, кейін кез келген ұлттық тілді бастапқы меңгеру),

Халық арасында ең көп таралғаны – отбасында туғаннан бастап ана (ұлттық) тілді білуді, кейін орыс тілін мемлекеттік тіл ретінде меңгеруді білдіретін ұлттық-орыс қостілділігі.

Дегенмен, Қазақстанда орыс және қазақ ұлттық тілдерінің өзара әрекеттесуіне байланысты көп ұлтты қазақстандықтардың сексен пайызының тілдік өмірінің нормасы болып табылатын жаппай ұлттық-орыс қостілділігі қалыптасты. Қазақстандағы қазіргі тілдік жағдайды ұлттық орыс қостілділігінің басымдылығы көрсетеді. Сонымен қатар, қостілді адам өзінің тілдік және әлеуметтік идентификациясын негізінен барлық маңызды қоғамдық салаларға дербес қызмет ететін орыс тілінің арқасында жүзеге асырады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, ұлттық-орыс қостілділік термині ана қазақ тілін меңгерудің, содан кейін әлеуметтену барысында орыс тілін меңгерудің басымдылығын білдіреді. Бұл ерекшелік Қазақстан Республикасы халқының ұлттық әртүрлілігі жағдайында принципті түрде маңызды. Бұл тұрғыда ұлттық-орыс қостілділігін тасымалдаушы қазақ студенттерінің шет тілінің коммуникативтік құзыреттілігін зерттеудің ерекшеліктеріне ерекше назар аудару қажет. Демек, қазақ тілі қос тілді оқушылардың ана тілі ретінде қарастырылады.

Г.Н. Чиршева ана тілін анықтаудың төрт параметрін анықтайды:

- этникалық топқа жататындығы;
- ассимиляцияның басымдылығы;
- қоғам тілі,
- иеленуді жетілдіру.

Бірінші және екінші өлшемдер тұрақты: олар жеке тұлғаның этникалық өзіндік сәйкестендіру сипаты мен ана тілінің

гносеологиялық мәнінен көрінеді. Қоғамның тілі мен меңгерудің жетілдірілуін қамтитын ауыспалы критерийлер мектептегі тілдік білім беру формасын (оқыту тілін таңдау), сонымен қатар жеке тұлғаның қарым-қатынасындағы ана тілінің функционалды маңыздылығын анықтайды. [2].

Орыс-ұлттық, ұлттық-орыс және ұлттық-ұлттық қостілділіктің Қазақстанда таралуы республикада жұмыс істейтін мектептердің түрлерін анықтаудың маңызды факторы болып табылатынын айта кеткен жөн. Бірінші типке оқушыларының этникалық құрамы аралас және орыс тілінде оқытатын мектептер жатады, онда оқушылардың көпшілігі орыстілді (мектепке дейін орыс тілін меңгерген). Екінші түріне қазақ тілінде оқытатын мектептер жатады, онда оқушылардың көпшілігі қазақ ұлтының балалары, кейбіреулерінің мектепке дейін оқытатын тілді жеткілікті білімі жоқ. Бұл мектептерде орыс тілі шет тілі ретінде екінші сыныптан бастап оқытылады.

Қазіргі жағдайда студенттердің ана қазақ тілі мен орыс тілі саласында тілдік дайындығының деформациялануына жол бермейтін тілдер арасындағы тепе-теңдікті орнату маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі тілдердің теңдігі олардың оқу үрдісінде оқыту тілі ретінде де, оқыту тілі ретінде де болуымен қамтамасыз етіледі, бұл қатысушылардың қажеттіліктерімен айқындалады. оқу процесі.

Оқушыларды оқыту процесі оқыту тілін таңдау құқығына негізделеді (бұл, ең алдымен, бастауыш мектепте білім беруге қатысты): орыс немесе ұлттық. Дегенмен, оқу процесінде екі тіл де бар және оларды оқыту институттандырылған.

Ағылшын тілі әлемдік білім беру ресурстары мен озық технологияларға қол жеткізу құралы ретінде қарастырылады, сондықтан оны республика оқушылары мен студенттерінің игеруі бірінші орынға қойылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың «Ұлт жоспары» атауын алған «100 қадам» бағдарламасы – кейбір пәндерді ағылшын тілінде оқыту. Білім беру жүйесін мұндай түрлендірудің басты мақсаты – түлектердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, сонымен қатар білім беру секторының экспорттық әлеуетін арттыру [3].

Бұл бағдарламаның 79-шы қадамы орта мектеп пен жоғары оқу орындарында жекелеген пәндерді ағылшын тіліне оқытуды кезең-кезеңімен жүзеге асыруды көздейді. Ағылшын тілінде оқытылатын

міндетті мектеп пәндерінің санына қазір тек информатика кіреді. Қалған екі пәнді оқушылар өздері таңдайды. Элективті пәндер үш негізгі пән болады, олар жаратылыстану ғылымдары: химия, биология және физика.

Дәл осы пәндер жиынтығы қазіргі қоғам талаптарымен, күнделікті өмірді компьютерлендірумен айқындалады. Балалар оқуды үйренбес бұрын гаджеттерді пайдалануды үйренеді, әдетте ағылшын тілінде жазылатын командалардың, пайдалы қолданбалардың, іздеу жүйелерінің атауларын оқи алады.

Осылайша, ағылшын тілін меңгеруді жетілдіру бір уақытта компьютерлік технологияны пайдаланушы деңгейінде де, IT маманы деңгейінде де жақсы меңгеруге көмектеседі. Сондай-ақ, ол Қазақстандағы репетитормен ағылшын тілі сабақтарын бере алады.

Химия, физика және биология пәндер болып табылады, олардың білімі дүниенің тұтас бейнесін қалыптастыруға, табиғатта бар себеп-салдарлық байланыстарды түсінуге көмектеседі. Ағылшын тілінде арнайы терминологияны білу жоғарыда аталған пәндер бойынша шетелдік басылымдармен танысуға мүмкіндік береді.

Ағылшын тілін оқытудың тиімділігі оқытудың шарттарына, оқу үдерісімен қандай да бір түрде байланысты объективті факторларға және студенттердің шет тілдік қабілеттерін қалыптастырудың кілті екенін ескеруге тікелей байланысты. Осы көрсеткіштердің бірі – оқушылардың табиғи қостілділігі. Қазақ-орыс қостілділігінің табиғи сипаты екі тілде сөйлейтіндердің бірлескен практикалық іс-әрекеті процесінде ұзақ уақыт байланысы мен өзара әрекеттесуінің нәтижесінде пайда болды.

Сонымен қатар, қазақ студенттерінің табиғи қостілділігі қазақ және орыс тілдерін белсенді меңгеру болып табылады, сонымен қатар бір тілден екінші тілге еркін ауысуды көздейді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының білім беру ортасындағы этнолингвистикалық ахуал шет тілін оқыту үдерісін айқындайтын объективті шарт болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Сондай-ақ шет тілін меңгерген сайын қазақ, ағылшын, орыс тілдерін қамтитын тригlossия қалыптасады. Тілдердің өзара әрекеттесуіне жеткіліксіз назар аудару ағылшын тілін оқыту нәтижелеріне теріс әсер етеді және шет тілінің коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасуының төмен деңгейіне әсер етеді. Осылайша, қарастырылған жағдайларда шет тілін оқытудың психолінгвистикалық аспектілерін талдау,

екі тілдік жағдайда шет тілін үйренуді айтарлықтай баяулататын интерференция көріністерін анықтау маңызды болып көрінеді.

Сонымен, Қазақстан Республикасындағы қостілділік еліміздің әртүрлі жастағы барлық тұрғындарына, әртүрлі ұлт өкілдеріне тән заңды құбылыс, ал үштілділік (триглоссия) Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде көрсетілген тілдік өзгерістермен қатар жүреді. Үштілділікке көшу оңай процесс емес, терең зерттеуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республика Конституциясы от 30.08.1995 жыл
- 2 Чиршева Г.Н. Двужызычная коммуникация. Череповец: ЧГУ, 2004. с. 17.
- 3 Ел жоспары - 100 нақты қадам: Қазақстан Республикасының Президентінің бағдарламасы 20 мамыр 2015 жыл. // Е г е м е н д і Қазақстан. - № 92 (27968). – 20.05.2015ж.

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ ТЕҢЕУЛЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ СИПАТЫ

СЕРГАЗИНА С. Г.

ағылшын тілі пәнінің мұғалімі, №4 Ертіс жалпы орта білім беру мектебі,
Ертіс ауылы, Павлодар облысы

Тіл біліміндегі салыстырмалы-салғастырмалы әдісті қолдану арқылы әртүрлі туыстас және туыстас емес тілдердің фонетикалық, лексикалық, грамматикалық, фразеологиялық т.б. жүйелерін салыстырып, салғастырып зерттеуге болады. Бұл әдістің түп төркіні XIX ғасырдың басынан бастап туыстас тілдер семьясы мен тобы, олардың туыстық қатынасы мен дәрежесін зерттеуге арналған салыстырмалы-тарихи әдісте жатыр. Кейіннен осы атақты әдістің нәтижелері мен деректерін есепке ала отырып, тіл білімінің жаңа принциптері айқындалды, бұрынғы деректер жаңа мәліметтермен толықтырылды. XX ғасырда салыстырмалы әдіс арқылы туыстас емес тілдерді десалғастыра зерттеуге болады және зерттеу керек деген пікір кең өріс алды.

Тіл білімінің басқа салалары сияқты фразеология да бүгінгі таңда терезесі тең, дербес пән ғайналып отыр. Фразеология саласын тіл білімінің жекесаласы ретінде қалыптастыруда, оның нысандарын,

тілдегі орны мен табиғатын зерттеу әдістерін анықтауда, маңызды теориялық тұжырымдар жасауда көптеген отандық және шетелдік ғалым-фразеологтардың еңбектері ерекше орын алады. Н.И.Амосова, А.В.Кунин, И.И.Чернышева, В.Флейшер (W.Fleischer), М.М.Копыленко, І.Кенесбаев, А.Т.Қайдар, А.Д. Райхштейн, С.Е.Исабеков, С.К.Сатенова, З.Қ.Ахметжанова, Д.Добровольский, М.Сабитова, К.К.Дүйсекова т.б. атақты ғалымдардың жалпы жөнелінісін салғастырма фразеология мәселелеріне арнап жазған құнды-құнды еңбектері жарық көрді.[1.12]

Еліміз егемендік алып, әлемдік өркениет биігіне ұмтылып отырған заманда, жоғары дамыған Еуропа елдерімен саяси, экономикалық, мәдениаралық қарым-қатынастың дамып отырған уақытында – қазақ тілін Еуропаның беделді тілдерінің бірі ағылшын тілімен салғастыра зерттеу – баға жетпес құнды дүние.

Соңғы 10-15 жыл ішінде қазақ тілі фразеологиясын герман (неміс, ағылшын) тілдері фразеологиясымен салғастыра зерттеуге арналған бірталай жұмыстар жарық көрді (Карбозова Г., Арғынғазина Ш., Оспанова Ф., Молдасанова А., Қапышева Г., Атаханова Р., Мықтыбаева Т. және т.б.).

Тіл бірліктерін «этнос (адам) – тіл – мәдениет» үштігіне сүйеніп зерттеу үрдісі тіл білімінің этнолингвистика, тіл арқылы ел тану, лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика сияқты жаңа бағыттарына жол ашты. Аталған бағыттардың негізінде адамның тілі мен мәдениетінің өзара байланысы мәселесі жатыр. Тіл мен халықтың, оның мәдениетінің арасындағы тікелей байланыс халықтың рухынан, тілінен көрініс табады. Олай болса, тілді зерттегенде оны сол халықтың рухани байлығымен, мәдениетімен байланыстыра зерттеу қажет.

Тілді этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеудің өкшесін баса өз бастауын алған жаңа бағыттардың бірі – тіл арқылы ел тану. Фразеология саласында бұл бағыттың алар орны ерекше, өйткені әр тілдің фразеологизмінде үлкен мазмұн – халық өмірі, мәдениеті бар. Фразеологизм мағынасындағы елтану потенциясының пайда болу принциптері тіл арқылы елтану бағытының еншісі болып табылады. Тіл арқылы елтану теориясының пайда болып дамуы фразеология саласын жаңа қырынан, яғни фразеологизмдерді кез келген халықтың ұлттық мәдени дамуының айнасы ретінде қарастыруға мол мүмкіндік береді.[2.55]

Тіл мен мәдениет арақатынасын зерттейтін тіл білімінің жаңа бағыттарының бірі – лингвомәдениеттану. Лингвомәдениеттану

– қазіргі тіл білімінде кеңінен қолданыс тауып келе жатқан антропоцентристік бағытпен, яғни сол тілдің иесі болып табылатын адаммен, тілдің функционалды қолданыс табатын әлеуметтік орта, тарих, мәдениет пен танымдық процестермен байланыстыра зерттеу үрдісінің нәтижесі болып табылатын тіл мен мәдениеттің өзара байланыс тетіктері мен жалпы ұлттық дүниетаным, ұлттық мәдениеттің тілдегі көрінісін зерттейді.

Лингвомәдениеттану ғылымының алғышарттары В.фон. Гумбольдтың тіл мен мәдениеттің өзара байланысы идеясы және Э.Сепир мен Б.Уорфтың «тілдік ықтималдылық болжамымен» ұштасып жатыр. Қазіргі тіл білімінде ерекше дамып келе жатқан когнитивті лингвистиканың негізінде тілді — адам дүниетанымының кілті, адам санасында ғалам туралы түсінікті құраушы, таным модельдері арқылы ашылатын білімнің коды, шындық пен шындықты игеруші сана арасындағы дәнекер, сондай-ақ сана қызметінің нәтижесі деп қарайтын когнитивтік көзқарас жатыр.[3.112]

Фразеологиялық теңеулер фразеологизмдердің басқа түрлерінен өзінің логикалық құрылымы, компаративті мағынасы мен стильдік қызметі арқылы ерекшеленеді. Фразеологиялық теңеулер табиғатын зерттеуде фразеологиялық теңеу мен метафораның өзара байланысы, ұқсастығы мен айырмашылықтарына тоқталу қажет. Осы мәселеге арналған ғылыми еңбектерде фразеологиялық теңеулер мен метафоралар тілде қатар қолданылады, себебі олар өзара тығыз байланысты деген пікір бар. Теңеу мен метафораның ортақтығы – олардың заттар мен құбылыстар негізінде фразеологиялық ассоциация жасауынан көрінеді. Алайда, оларды мазмұн жағынан ажыратып қарастырған жөн. Теңеуде салыстырушы теңеу заты және оған қажетті негіз бар. Ал метафораға ондай негіз қажет емес. Фразеологиялық теңеулер екі затты салыстырудың нәтижесі болса, метафоралар – олардың ұқсастығының нәтижесі *She is a fox* – ол түлкі; *She is as sly as a fox* – ол түлкідей қу, айлакер.

Фразеологиялық теңеулер кез келген тілдің фразеологиялық қорының елеулі бөлігін құрайды. Теңеу – көркем ойлаудың ұлттық ерекшеліктері жинақталған, дүниетанымның ұлттық өзгешеліктері бас қосқан логика-философиялық және лингвистикалық категориялардың санатына жатады.

Фразеологизмдердің фразеологиялық мағынасы олардың ішкі мағыналық құрылымында жатқан бейне арқылы уәжделеді. Мысалы, қазақ тіліндегі құмырсқадай құжынаған, құмға

сінген судай, сүліктей жабысты, ағылшын тіліндегі *dumb as a fish* (балықтай тілсіз), *as brave as a lion* (арыстандай айбатты), *dance like an elephant* (пілше билеу) сияқты тіркестердің фразеологиялық мағыналарының ішкі формасы айқын, яғни олардың мағыналары ішкі формалары арқылы уәжделіп қалыптасқан.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологиялық теңеулердің басым көпшілігі «Адам» атты мағыналық макротопқа жатады, олардың мағынасы адам мен оны қоршаған әлемнің өзара әрекетін бейнелейді.[4.96] Фразеологиялық теңеулердің негізінде адам өмірі мен қызметінің тұстарын бейнелейтініне байланысты екі тілде олардың төмендегідей мағыналық-тақырыптық топтары анықталды:

1. Адам мінезі мен ақыл-ой қабілетін сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: Қарабайдай қатыгез, дала бүркітіндей қырағы; Ағыл.: *a memory like an elephant* (сөзбе-сөз: есі пілдей), яғни еске сақтау қабілеті жоғары, тамаша, *as blunt as a hammer* (сөзбе-сөз: балғадай ақымақ) яғни топас, т.б. 2. Адамның жағдай-күйіне байланысты ФТ-лер: Қаз.: сең соққан балықтай, жарасын жалаған иттей, жаралы арыстандай аласұрды; Ағыл.: *as miserable as a bandicoot* – (қалталы көртышқандай) – бақытсыз, аянышты, *as still as a mouse* – тышқандай жасырынып тұру т.б. 3. Адамның сыртқы келбетін сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: қырмызыдай ажарлы, ақ маралдай әдемі; Ағыл.: *as fair as a lily* – лилия гүліндей сұлу. 4. Адамның өмірі мен қызметін сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: түлкі қуған тазыдай соңына түсу, ит пен мысықтай өмір сүру; Ағыл.: *as thick as thieves* (бір-біріне ұрылардай жақын болу) – жан дос, айырылмас дос, *to live like cat and dog* – мысық пен иттей өмір сүру. 5. Адамның эмоциялық жағдайын сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: найза үстінде отырғандай, тышқан алған мысықтай; Ағыл.: *to shake /quake/ tremble like an aspen leaf* – көк теректің жапырағындай қалтырау, *to sit on a powder keg* – оқ-дәріге толы бөшкенің (күбінің) үстінде отырғандай. 6. Адамның басқа бір адамға немесе затқа қатынасын сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: жыландай жек көру, құлындай шынғырту, қойдай бауыздау; Ағыл.: *hate smb like poison* – біреуді удай жек көру. 7. Құбылыстар мен заттардың сапасын сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: көздің жасындай таза (мөлдір), жаман түйенің жабуындай (келіссіз). Ағыл.: *fresh as a daisy* – маргаритка гүліндей жас, жана, *cold as a frog* – құрбақадай суық. 8. Түсті сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: ақ бөкеннің таңындай, орман түлкісіндей қызыл, сүттей ақ; Ағыл.: *as white as driven snow/as milk* – қардай/сүттей ақ, *as red as a turkey-cock* – күрке тауықтың айдарындай қызыл. 9. Адамның тамақтану процесін сипаттаушы

ФТ-лер: Қаз.: бурадай қарш-қарш шайнау, егінге түскен сиырдай жайпау; Ағыл.: eat like a pig – шошқадай ішіп-жеу, drink like a fish – балықша ішу. 10. Заттар мен құбылыстардың көлемін сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: қойдың құмалағындай, ешкінің асығындай, иненің жасуындай; Ағыл.: as light as a drum – барабандай жеңіл. 11. Арақашықтықты сипаттайтын ФТ-лер: Қаз.: есік пен төрдей, ат шаптырымдай жер, қозы/қой өрісіндей жер. Ағылшын тілінің фразеологиялық теңеулерінің біз жинаған материал ішінде бұл топқа жататындары кездеспеді. 12. Уақытты сипаттаушы ФТ-лер: Қаз.: бие сауымдай уақыт, сүт қайнатымдай уақыт, қас қаққандай. Аталмыш топқа да ағылшын тілінің фразеологиялық теңеулері біз қарастырған материал арасынан кездеспеді. [5.62]

Теңеу бейнесі қызметін орындаушы семалар негізінде қазақ және ағылшын тілдерінде фразеологиялық теңелеурдің мынадай топтары анықталды:

1. Күнделікті тұтыну заттар атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: сабынша бұзылу, тозған бөздей ыдырау; Ағыл.: to fit like a glove — қолғаптай дәл), as fat as butter — сары майдай толық. 2. Үй жануарлары атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: тағасыз аттай тайғанау, егінге түскен сиырдай жайпау; Ағыл.: stubborn as a mule – есектей қиқар, squeal like a stuck pig – шала бауыздалған шошқадай шыңғыру. 3. Табиғат және қоршаған орта құбылыстарының атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: бұлттай сұрлану, жауар күндей түнеру, желдей есу; Ағыл.: look like thunder – күннің күркіреуіндей көріну, яғни ашулы, ызалы, like greased lightning – найзағайдай шапшаң, жылдам. 4. Аң атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: қойға тиген қасқырдай, ақ маралдай керілу, жолбарыстай білекті; Ағыл.: as agile as a monkey — маймылдай икемді, as cross as a bear – аюдай ашулы, as cunning as a fox – түлкідей айлалы. 5. Құс атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: торға түскен қырандай, бұлбұлдай сайрау, жүнін жұлған тырнадай; Ағыл.: as drunk as (a boiled) an owl – жапалақтай мас, as gay as a lark – бозторғайдай көңілді, as a mild as a dove – көгершіндей жұмсақ. 6. Жәндік атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: кара құрттай қаптау, шыбындай қырылу, аш кенедей жабысу; Ағыл.: as merry as a grig – көк шегірткедей көңілді, ants in one's pants – шалбар киген құмырсқадай, яғни ыңғайсыз, мазасыз сезіну. 7. Өсімдік атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: тікендей қадалау, қызыл гүлдей құлпыру, жел соққан камыстай жапырылу; Ағыл.: grow up like mushrooms – санырауқұлақтай өсу, көбею, shake as a leaf – жапырақтай дірілдеу,

stick to smb like a bur – біреуге ошағандай жабысу. 8. Діни атауларға байланысты жасалған ФТ-лер: Қаз.: жың ұрғандай жұлқыну, көктен түскен періштедей, иманындай сақтады. Ағыл.: a certain as preachig – діни уағыздай шын, айқын, as safe as a church – шіркеудей сенімді, берік, as ugly as sin – күнәдай үрейлі, қорқынышты. 9. Азық-түлік атауларынан жасалған ФТ-лер: Қаз.: айрандай ұйып отыру, бал қаймақтай, балға ашытқан қымыздай. Ағыл.: as brown as a berry – жидектей қоңыр, яғни күнге күйген, as full as an egg is of meat – етке толы жұмыртқадай толық, толы, толтырылған. 10. Ауру атауларына байланысты жасалған ФТ-лер: Қаз.: сүзектен тұрғандай. Ағыл.: avoid like the leper – алапес ауруынан қашқандай, to avoid someone or smth like the plague – чума ауруынан қашқандай. 11. Балық атауларына байланысты жасалған ФТ-лер: Қаз.: ақ сазандай бұлқынды, тұмсығы тасқа тиген бекіредей, шабақтай шүпірлету; Ағыл.: as flat as a flounder – камбала балықтай теп-тегіс, жазық, close/dumb as an oyster – устрицадай үндемеу, мылқау, аузын ашпау, swim like a fish – балықтай жүзу. 12. Тарихи оқиғалар мен тарихи тұлғаларға байланысты жасалған ФТ-лер: Қаз.: Абылай аспас асудай, Атымтайдай жомарт, Наушаруандай әділ; Ағыл.: as game as Ned Kelly – Нед Келлидей күшті. Нед Келли атақты қарақшы, as old as Methuselah – Мафусаилдай (библия кейіпкері) көрі, ескі, as pleased as Punch – Панчодай (көше кезіп жүретін қуыршақ театрының кейіпкері) разы, риза.

Келтірілген мысалдардан теңеу бейнесінің негізі ретінде екі тілде әр түрлі мағыналық топтардың құрамына кіретін атаулар қолданылатыны көрінеді. Олардың қолдану аясында әр тілге тән ерекшеліктермен қатар, екі тілге де ортақ белгілері де кездеседі.

Қорыта айтқанда, құрылымы әр түрлі ағылшын және қазақ тілдерінің сөздік қорындағы сан алуан атаулардың ішінде өте жиі қолданылатын, мағынаға бай, қолданыс ауқымы кең тілдік бірліктердің бірі — фразеологиялық теңеулер. [5. 115]

Фразеологиялық теңеулердің басым көпшілігі ұлттық негізді арқау ете отырып пайда болған. Олар – ұлт өмірінің айнасы, сондықтан да бойында сақталған ұлттық мәдени негіздерге сүйенеді, себебі өркениеттің өрісі қаншалықты екені де тілден бөлек дүние емес. Ендеше ұлт мәдениеті ұлт тілінен бөлінбейді. Тіл мен мәдениет — өркениет дамуының ең алғашқы кезеңдерінен бастап үйлесімділік пен сәйкестікте өмір сүріп келе жатқан құбылыс.

Тілі, ділі, мәдениеті, дүниетанымдық көзқарасы әр түрлі ағылшын және қазақ халықтарының фразеологиялық теңеулері

жан-жақты, құрылымы, ішкі форма, аялық білім, жалғаса туындаған ауыспалы мағына, концепт, лингвомәдени тұрғысынан зерттеу нәтижесінде тіл-тілге тән ортақ заңдылықтар, жалпыхалықтық рухани дүниелер, ұлттарға тән танымдық ерекшеліктер т.б. жөнінде бірқатар жаңа мағлұматтарға қол жеткізілді.

Ағылшын және қазақ тілдері фразеологиялық теңеулерін тақырыптық тұрғыдан топтастырғанда теңеу образы ретінде келетін екі тілдегі атаулардың кездесу жиілігі мен арақатынасында айырмашылықтар бары анықталды.

Фразеологиялық теңеулердің ұлттық белгісі олардың мағыналық ерекшеліктерінен айқын көрініс табады, себебі кез келген халықтың бүкіл мәдени және психологиялық күрделі кешенін оның қайталанбас ойлау тәсілін жинақтайды. Дегенмен екі тілге ортақ бейнелерге ие фразеологиялық теңеулер кездесетіні байқалады. Бұл құбылыс қазақ және ағылшын халықтарының дүниетанымдағы кейбір түсінік ұқсастығын дәлелдейді.

Екі тілдегі фразеологиялық теңеулердің пайда болу көздері әр халықтың тарихымен, заттық және рухани мәдениетімен, өмір-тіршілігімен тығыз байланысты. Олардың мағыналарын, тарихи-этимологиялық көздерін лингвомәдени және лингвокогнитивтік талдау жүргізу арқылы ғана ашуға болады.

Фразеологиялық теңеулердегі жеке көріністер тек сол тілге ғана тән ерекшеліктермен сипатталып, ұлттық нақышпен бейнеленеді. Олардың лингвомәдени және танымдық сипатын ашу ұлттық дүниетанымның сыры мен ерекшеліктерін танып білуге септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 370 с.
- 2 Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. – М., 1993. – 236 с.
- 3 Сулейменова Э.Д. Казахский и русский языки: Основы контрастивной лингвистики. – Алматы, 1996. – 207 с.
- 4 Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі. – 1998. – 304 б.
- 5 Исабеков С.Е. Картина Мира во фразеологических единицах неродственных языков // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации и перевода. – Алматы, 2001. – С.130.

КӨПТІЛДІЛІК – ЗАМАН ТАЛАБЫ

ТОЛЕГЕНОВА Д. Б.

ағылшын тілі мұғалімі, №32 жалпы негізгі білім беру мектебі, Павлодар к.

Халқымыз ежелден тіл абыройын биік көтеріп, «Өнер алды – қызыл тіл» деп, сөз өнерін бар өнердің алдына қойып, жоғары бағалағанын айтсақ болады. Әдетте тіл жөнінде, тіл – адамдар ара қарым-қатынас жасау құралы деп анықтама берілгенімен, іс жүзінде тіл тек адамдар ара қарым қатынас жасау құралы ғана емес, ол белгілі бір ұлттың ұлттық сана-сезімі, халықтың халықтық қасиеті, оның жалпы тарихы, әдет-ғұрпы, мәдениетін тұтастай өз бойына қамтитын күрделі ұғым. Сондықтан тіл - мейлі қайсы ұлттың болмасын тарихы мен тағдырының, тәрбиесі мен тағылымының, бүкіл халықтық болмысының баға жетпес асылы, сарқылмас құнды қазынасы, ұлт рухының ұйтқысы болып келген. Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге сәйкес айтылғандай. Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналатынын атап өткім келеді. Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі деп ойлаймын. Ал сол көптілділік, мультилингвизм, полилингвизм дегеніміз өзі не? Ол дегеніміз мемлекетте бірден үш немесе одан да көп тілде сөйлей білу. Көптілділікті меңгеру оқушының өмір сүріп отырған тілдік ортасы мен, әлеуметтік жағдайы, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты болады. Адам баласының рухани байлығы, тәрбиесі, білімі — бәрі де тіл арқылы жетіледі. Яғни, жақсылық та — тілден, жамандық та — тілден. Әр адамның сөздік қоры бай болуы үшін тілін, ой-өрісін жан-жақты дамыту керек. Сол себепті болашақ ұрпағымызға үштілділікті қажетті деп ұғындыру ұстаздың ең басты міндеті болып саналады. Тіл – қай ұлтта, қай елде болса да құдіретті, қастерлі болып келеді. Бүгінгі заманның талабы бәсекеге қабілетті дамыған елдердің санатына қосылуды көздейтін, жан-жақты дамыған сауатты ұрпақ тәрбиелеу болып табылады. Жалпы көптілділік жөнінде сөз ету үшін осы құбылысқа қысқаша тоқталсақ:

1. Біртілділік деген – нақты тұлға, топ, ұжым мен халық, әлеуметтік белгілі бір қоғамда кез-келген жағдайда бір тілді қолдануы. Бұл – тұлғаның ана тілі, яғни бізде қазақ тілі. Сауатты

ұрпақ тәрбиелеу дегеніміз – өз ана тілін жетік меңгерген саналы ұрпақ.

2.Қостілділік – бұл нақты тұлға, топ, ұжым, халық, әлеуметтік белгілі бір қоғамда нақты жағдайда қарым-қатынас үстінде екі тілді алма-кезек қолдану құбылысы. Біздің елде, әрине, орыс тілі болып табылады. Орыс тілі – орыстың тілі, әлемдегі ең үлкен ел Ресей Федерациясының ресми тілі. Ол – Үнді-Еуропа тілдері тобына жататын шығыс славян тілдерінің және БҰҰ – ресми тілдерінің бірі. Бұрынғы КСРО-ның ұлтаралық қатынас құралы болды, қазір ТМД елдерінде ұлтаралық қатынас құралы ретінде қолданылады. Орыс тілінде сөйлейтіндердің саны 250 миллионнан асады. Қазақстандағы орыс тілі – үштілділіктің негізгі сыңары.

3.Көптілділік – нақты тұлға, ұжым, халықтың немесе әлеуметтің белгілі бір қоғамда қарым-қатынас үдерісінде қажет болған жағдайда үш түрлі тілді алма-кезек қолдану құбылысы. Қазақстанда қалыптасып келе жатқан үштілділіктің, үшінші сыңары – ағылшын тілі. Ол – негізгі ағылшындардың тілі, кейіннен американдардың қатынас құралы болып қалыптасқан тіл. Бұл тіл – Ұлыбритания мен АҚШ-тың ресми тілі. Ол – БҰҰ-ның ресми тілдерінің бірі. Біртілділік тек ана тілінде сөйлейтін адамдардан тұратын қоғамға тән. Ал қостілділік пен үштілділік құбылысы – көп ұлысты қоғамдағы ұлтаралық қарым-қатынас қажеттілігінің туындысы. Үштілділік – көптілділік құбылысына жатады. Қазіргі заман талабы еліміздің басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы артып отырған шақта үштілділікті еркін меңгерген, келешекте білімін түрлі саладағы қарым-қатынас жағдайында пайдалана алатын тұлғаны мектеп қабырғасынан оқытып шығару екенін айтып өткім келеді.

ҚР «Білім туралы» Заңының 5-бабында: «Барлық оқу орындары мемлекеттік жалпы міндетті стандартқа сәйкес мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін білу мен дамытуды, орыс тілі және бір шетел тілін оқып үйренуді қамтамасыз етуге тиіс», — деп көрсетілген. Білім беру мекемелерінде қазақ, орыс, ағылшын тілдері ұлтына қарамастан, тең дәрежеде оқытылады. «Үш тілде білім беру» саясаты қазіргі таңда балабақшадан бастап, мектеп, арнаулы орта, жоғары оқу орындарында жүзеге асырылып жатыр. Балабақша, мектептен бастап, ағылшын тілін меңгеріп жатқан жеткіншектерге бұл үдеріс аса қиындық тудырмайтыны да анық екенін атап кетсек болады. Көп тілді меңгерген адам өз өмірін қалайда мағыналы өткізетін айтулы тұлға болып жетілері анық деп санаймын.

Үштілділік жайында әңгіме шыққаннан бері жұртшылық арасында әртүрлі пікірлер айтылып жүргені жасырын емес. Біреулер жаңалықты жақтап, қолдаса енді бірі оның пайдасына күмән мен қарайды. Тіл ұстанымы бойынша қазір біздің қоғамымыз екі түрлі пікір қалыптасқанын айтып кеткен жөн деп есептеймін. Қазақ немесе орыс тілінде сөйлейтіндердің арасына көзге көрінбейтін сызат түсіп қалатын кездері де болады. Ал енді, анығына келсек, үштілді білім беруді іске асыру халықтың барлық топтарын біріктіреді, қазақ тілінде сөйлейтін және орыс тілінде сөйлейтін қауымның ортақ ақпараттық өрісте топтасуына, бірін-бірі неғұрлым жақсырақ түсінуіне, жүрекпен ұғысуына мүмкіндік береді. Біздің көздегеніміз де сол емес пе?! Осылайша қазақстандықтардың басым көпшілігі мемлекеттік тілде сөйлей бастайды деп ойлаймын. Үштілді жүйе барлық қазақстандықтар үшін бірдей жағдай жасайды, барлық адамдарды ақпаратқа жету жолында тең мүмкіндікпен теңестіреді.

Еліміздің жастары ЖОО-на түскен кезде және басқа ұлттармен қарым-қатынас жасаған кезде тілдік әрі психологиялық кедергіні сезінбеуі қажет. Ал жастардың ағылшын тілін білуі IT-технология, машина жасау, биомедицина, кибернетика және адамзат ақыл-ойының басқа да аса маңызды салаларындағы жаңа мағлұмат-деректерге қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Олай болса, соңғы инновациялар мен әзірленімдерден қалып қоймас үшін біз ағылшын тілін еркін білуге тиіспіз. Сондықтан көптілділік, үштілділік ұлт келешегінің болашағы екендігін әрқашан әрқайсымыздың қаперімізде болғаны дұрыс деп ойлаймын.

Үштілді оқыту үрдісін қолданудың көптеген артықшылықтары бар екенін айтып өткім келеді. Бүгінгі күні ағылшын тілін халықаралық қатынас тілі ретінде білу басты қажеттілік болып табылады. Үштілді білім беру үдерісі мемлекеттік тілді ығыстырып шығармайды, керісінше қазақ тілінің даму аясын кеңейтеді. Ендеше, үш тілді оқыту-жастардың білім кеңістігінде самғауына жол ашатын, әлемдік білім құпияларына үңіліп, өз қабілетін көрсетуге жағдай жасайтын бүгінгі күнгі басты қажеттілік деп санаймыз. Кейбір мамандардың айтуынша ақпараттық техниканың дамыған заманында тілді үйрену қиындық тудырмайды, қайта көп тіл білу арқылы көптеген қайнарларға кезігеміз. Белгілі тілші-ғалым Б.Хасанұлының: «...Қазақ баласы әуелі отбасында қазақы рухпен тыныстап, ана тілінің нәрлі уызына қанып, ұлттық рухани тәрбиенің қайнар бұлағынан сусындап өсуі керек. Алғашқы тәрбиені ана тілінде қабылдап, қазақы қасиетпен жетілген бала кейін қандай

ортада жүріп, қанша тіл үйренсе де, өз тілін ұмытпайтын, ұлттық қасиетінен көз жазып адасып қалмайтын болады. Яғни, тірек мықты. Тілі ана тілде сайрап тұрғандықтан, ешкім оған балта да шаба алмаған» деген пікірі жоғарыда айтылған сөздерімізге дәлел болмақ екенін атап кеткім келеді. Біздің халқымыз басқа тілдерді жылдам үйренуге аса бейімді. Педагогикалық ЖОО-ларда ағылшын тілді мұғалімдерді даярлауға көп күш-жігер бөлінуде. Мұның өзі мұғалімдер даярлау сапасын көптен-көп жақсартады деп күтілуде екенін айтқым келеді.

Үштілді оқыту үрдісін енгізудің көптеген артықшылықтары бар екенін жақсы білеміз. Халықаралық қатынас тілі ретінде ағылшын тілін білу бүгінгі таңда қажеттілік болып саналады. Біздің балаларымыз ЖОО-ларға түскен кезде және басқа ұлттар мен елдердегі құрдастарымен қарым-қатынас жасаған кезде тілдік кедергіні сезінбеуі тиіс. Үштілділікті енгізу білім беру үдерісінен мемлекеттік тілді ығыстырып шығармайды деп сеніммен айта аламын. Ағылшын тілі мен мемлекеттік тіл оқу үдерісіне тепе-тең жағдайда қатысады. Бұл орысша және қазақша сөйлейтіндердің ақпараттық, одан кейін әлеуметтік өрісте де бірігуіне көп ықпал етеді. Сонымен қатар үштілділік қазақ тілінің дамуын кеңейтеді. Себебі мемлекеттік тілде сөйлейтін қазақстандықтардың саны арта түседі деген пікірмен келісемін. Баласын оқыту үшін әрбір қазақстандық отбасы репетиторлардың, тілдік курстардың, тіл дамыту мектептерінің қызметін пайдалануға шамасы келе бермейтіні де мәлім екенін айтып кеткім келеді. Ал мектептерде үштілділікті енгізу әрбір балаға ағылшын тілін үйренуге жол ашады, оны қолжетімді етеді. Ағылшын тілін меңгерудің халықаралық рейтингі бойынша Қазақстан 63 елдің арасында небәрі 54-ші орында. Кейбір ата-аналардың бұдан үркіп, байбалам салуы да еш қисынға сыймайтынын айтсам болады. Қазіргі балалар өте ақылды, алғыр. Олардың бұған шамасы жетеді. Білімдік база нақ балалық жаста қалыптасады. Ата-аналар өз балаларының қабілетіне, болашағына сенсе, олардың өмірде табысты болуын қаласа, үштілділік тұғырына түсіністікпен қарауы керек деп ойлаймын. Әр бала Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар, барлық әлемде бәсекеге қабілетті болып, дүниетанымы кең, кемел ойлы, ұлттық рухани қазынаны әлемдік озық ой-пікірімен ұштастырған білімді және тәрбиелі азамат болатынына кәміл сенсең, одан артық не керек. Олай болса, көптілділік, үш тұғырлы тіл ұлт келешегінің де, ұрпақ келешегінің де кілті екендігі әрқашан әрқайсымыздың қаперімізде болсын дегім келеді.

Мақаламды халқымыздың көрнекті қайраткері, ұлты әзірбайжан болса да жүрегі қазақ деп соғатын Асылы Османның мына бір сөздерімен аяқтағым келіп отыр: «Жалпы «Үштұғырлы тіл саясатында қазақ тілі ғана биік тұғырында тұруы тиіс. Ал қалған екі тіл қос қанаты ретінде самғап ұшатындай Самұрық құс табиғатымен үйлескені абзал», деген екен.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Солташұлы Ы.Заман талабы көп тілді болу. /Ақиқат.26 қараша 2022 ж №11
- 2 Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері. /Алматы, 2006. — 73–77-б.
- 3 Бұзайбақова К.Ж. Инновациялық педагогика негіздері. / Алматы: Білім, 2009.- 189, 190-б.
- 4 Ғаламтор желісі

ИНТЕГРИРОВАННЫЙ УРОК КАК ОДИН ИЗ СПОСОБОВ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ЛИЧНОСТИ

ТОКАШОВА М. К.

Учитель иностранного языка, КГУ СОШ №8, г. Аксу

Вступив в третье тысячелетие, мы вступаем во время глобальных перемен не только в жизни страны в целом, но и в системе образования в частности. Интегрированный, интеграция, интегрирование. Что обозначают данные понятия? По сути своей это объединение каких-либо различных элементов и объектов в различных сферах. Проявляясь во всех сферах жизни интеграция затронула и образование. Если в одном случае к существующему добавляется новый объект, то в другом наоборот разрозненные объекты соединяются и образуют новую систему. В толковом словаре Ушакова интеграция рассматривается от (лат.)- объединение в целое каких-либо частей или элементов в процессе развития. Рассмотрим другое понятие «поликультурность». Оно охватывает образовательное пространство, которому свойственно языковое, культурное и духовное разнообразие. Соответственно понятие поликультурной личности предполагает понимание и принятие ею языка, и духовного мира других народов. Интегрируя процесс

бучения мы достигаем согласованности и взаимодействия между разными культурами как в науке так и в духовном плане.

Актуальность данного вопроса диктуется объективными процессами в современном мире. Осуществляя дифференцированный подход к учащимся каждый учитель во главу угла ставит свой предмет, тем самым подчеркивая значимость этих знаний и умаляя значимость других. Каждый предмет изучается отдельно в отрыве от реальной жизни. А между тем все популярнее становятся интегрированные уроки, на которых осуществляется синтез знаний различных учебных дисциплин, в результате чего образуется новое качество, представляющее собой неразрывное целое, достигнутое широким и углубленным изучением различных предметов.

Поэтому в последнее время в школе большое внимание уделяется созданию межпредметных проектов, проведению интегрированных уроков.

Главная цель интеграции - создание у школьника целостного представления об окружающем мире, т.е. формирование мировоззрения.

Чтобы решить ряд проблем и возникающих вопросов, учителя объединяются и ищут пути их решения вместе, глобально, интегрировано. У учащихся развивается потребность в системном подходе к объекту познания, формируется умение анализировать и сравнивать сложные процессы и явления объективной реальности. Успех урока зависит от тщательно продуманного и эффективного планирования. Поэтому при проведении интегрированного урока, следует провести детальное обсуждение действий, форм работы и всего остального при совместном планировании учителями разных дисциплин.

Каковы же особенности и эффективность проведения такого интегрированного урока для учащихся? Статья будет рассматривать данную проблему на основе проведенного урока по английскому языку и биологии. Предлагается способ проведения такого урока и анализ насколько успешно он был проведен.

Интегрированный урок по английскому языку и биологии был проведен на тему «Наша планета. Пустыни». Согласно целям по окончании данного урока ученики смогли получить расширенные знания по теме родного края, так как они познакомились с пустыней Казахстана Бетпақдала, а также читать, писать и говорить о разнообразных пустынях других регионов.

Форма работы – групповая, где ученики делятся на три группы в соответствии со способностями говорить бегло на английском и

частично использовать английский язык на биологии, использовать речевые образцы, работать в команде. Хочется здесь отметить, что учитель биологии прошел курсы подготовки по полиязычию, что являлось с 2017 года новым трендом в образовании, и, несомненно, ведет к передаче контента предмета полностью на английском языке. (пока предполагалось только введение терминологии и частичную передачу контента предмета). Суть информации учителя биологии состояла в том, что пустыни — наименее привлекательные места на Земле как для людей, так и для любых других представителей животного царства. Но когда выбора нет, природа удивительным образом адаптирует свои создания для выживания в раскалённом аду.

Урок был интересен тем, что первоначальные знания учащихся о пустыне, которые учащиеся излагали на английском языке, расширялись специфической информацией, полученной от учителя биологии. В частности, интерес вызвали факты о самых разнообразных, порой непредсказуемых приспособлениях животных в пустыне, о влиянии среды на строение и поведение животных. Например: У Барханного kota огромные глаза и уши позволяют ему эффективно охотиться, а густой мех оберегает одновременно от перегрева днём и переохлаждения ночью, пустынные тараканы, как и гоферы, хранят воду в мочевых пузырях, пустынные ящерицы – австралийский молох и тexasкая жабовидная ящерица – обладают невероятной структурой кожи и чешуек, которая не только позволяет им сократить потерю воды до минимума, но и собрать новую воду. У молохов, к примеру, на теле расположены миниатюрные трубочки, направляющие жидкость прямо к пасти. Данную информацию учащиеся должны были запомнить, а затем, кидая кубик Блума задавать перекрестные вопросы группам.

Деление на группы осуществлялось самими учителями, потому что они основывались на своем опыте преподавания своих предметов в данном классе. Следовательно, осуществлялся дифференцированный подход в обучении, так как дети выполняли задания в соответствии со способностями. В начале урока ученики знакомятся с речевыми образцами, которые можно использовать для представления информации, с лексикой на которую учащиеся делают опору в ходе урока. Это игра «Bingo» для «разогрева» учащихся, составление предложений по карточкам. Учитель английского языка познакомила детей с критериями успеха для достижения целей по данному виду работы: листами оценивания,

где были отражены основные этапы урока и критерии их оценивания. По таблице «Know Knew Will know» учащиеся должны были отметить первоначальные знания о пустынях и заполнять ее по мере получения новых знаний и расширения информации. Таблица по передаче информации о Бетпақдале заполнялась по мере прослушивания текста. Данные этой таблицы учащиеся использовали как опору для описания других пустынь. Таблица содержала информацию: 1. О расположении 2. Площади пустыни 3. Наивысшей точке 4. Климате 5. О растущих растениях в данной пустыне 6. О животных, населяющих ее.

Так как это был открытый урок и время было ограничено ученикам давалось время 5 минут для подготовки постера, где они отражали информацию о новых пустынях согласно данной таблице. Группы имели доступ к ноутбукам и телефонам для поиска информации для своей презентации. Во время выступления ученики были активно вовлечены в процесс, была заметна заинтересованность с их стороны. После выступления ученикам было предложено провести самооценивание и взаимооценивание. Затем вместе с учителями обсуждали выполненную работу, что смогли достичь, что нужно было еще доработать. Данный урок был полезен и эффективен как для учеников, так и для учителей в виду следующих факторов: 1. Ученики смогли пополнить словарный запас по английскому языку, а также запас академических знаний.

2. Расширить свой кругозор; повторить правила составления утвердительных и вопросительных предложений.

3. Учителя создали комфортную психологическую среду оказанием двойной поддержки

4. На уроке огромный интерес вызвала игра с помощью цифровой платформы Umaigra. Учащиеся должны были ответить на поставленные вопросы по новому материалу. В случае, если ответы были правильными персонаж садился в поезд и уезжал. В случае неправильного ответа оставался на месте. Учащиеся с восторгом восприняли итоги игры, так как почти на все вопросы ответили правильно.

Таким образом, было достигнуто более эффективное освоение материала; смогли увидеть своих учеников, с другой стороны, их уровень владения предметными знаниями и английским языком.

Подводя итог своей статье, как учитель делаю следующие выводы:

1 Проведенный урок был полезен как учащимся, так и учителям своей новизной, а также глубинным процессом взаимовлияния контента предмета на язык и наоборот языка на контент предмета. Учащиеся в рефлексивной части, которая состояла из фраз: «Я знаю, что я ничего не знаю», «Я в достаточной мере горд тем, что знаю кое-что, чтобы скромно признаться, что не знаю всего», «Как приятно знать, что ты что-то узнал» выбрали почти все последнюю и по ним было видно, что они ее выбрали с неподдельным восторгом и интересом.

2 Интеграция позволяет построить учебный процесс с учетом так называемых сквозных тем. Учащиеся получают более целостное представление об окружающем мире, лучше развивается их функциональная грамотность, поликультурное развитие.

3 Работая на интегрированном уроке, развивают свои нравственные качества: умение поддержать друг друга, толерантно относиться к мнению и поведению окружающих одноклассников, учителей, гостей.

4 Интегрированные уроки развивают потенциал учащихся, позволяют им раскрыться, так как часто форма проведения урока нестандартна, интересна и учащиеся более раскрепощаются на уроках данного типа.

5 Переключение с одного предмета на другой или с одного языка на другой способствует снятию перенапряжения и утомляемости, так как происходит смена деятельности.

6 Идет повышение мотивации учения; такие уроки большей степени, чем обычные уроки, способствуют развитию речи;

7 Интеграция увеличивает информативную емкость урока, так как активизируется мыслительная деятельность учащихся и плотность урока повышается

8 Возникает совершенно новый психологический климат для ученика и учителя в процессе обучения.

9 На уроке происходит воспитание глобального, полиязычного, независимого, ответственного, толерантного гражданина с высокими академическими знаниями. Такой урок, его тактика, цели и задачи ведут к развитию и воспитанию поликультурного гражданина и его постепенную интеграцию в мировое сообщество.

В постоянно меняющемся мире в целом, и в мире образования педагоги делают все, чтобы успевать принимать и применять все изменения. И идея о том, что все мы являемся частью единого мира, и каждый из нас несёт равную ответственность за то, что происходит в мире, начинает получать широкое распространение.

Можем с уверенностью утверждать, что данный урок послужил хоть маленьким, но действенным содействием в развитие чувства поликультурного, глобального гражданина у детей.

Таблица 1 – План

Unit of a long-term plan: 3 Earth and our place in it		School: 8	
Date: 8.12.2022		Teaches' names: Tokashova Maiya Kenzhibaevna, Zakaryanova Zhanar Kiyanbekovna	
Grade: 9 D		Number present: 15	absent: 0
Lesson title	Our planet. Deserts.		
L e a r n i n g objectives	9. 9.1.6.1 organize and present information clearly to others 1.9.1 use imagination to express thoughts, ideas, experiences and feelings 9.1.3.1 respect differing points of view 9.4.3.1 understand the detail of an argument in extended texts on a range of familiar general and curricular topics		
Lesson objectives	1) to understand the text about journey through Betpak-Dala 2) to organize and present information clearly to others about different deserts 3) CLIL: to enlarge knowledge about deserts through the Biology		

Stages / Time	Teachers actions	Students actions	Assessment	Resources
I Warm up (4 min)	1. The teacher demonstrates the video about a desert for defining the theme of the lesson 2. The teacher shows on the presentation the objectives of the lesson 3. The game "Bingo": Teacher gives six pictures about a desert in Kazakhstan. (a saxaul, a camel, a squirrel, a tulip, a snake, saiga antelope)	Students watch the video and name the theme of the lesson Ss watch the objectives They should sign the pictures, who finish first tells "Bingo". After they will correct, if they have mistaken.	Sheets of appreciation Ss or a group get stickers	The video about a desert Presentation (objectives) Presentation (the right variants of the words)

<p>II (21-22 min) (4 min + 4 min) (3 min) (5+7m) I I I I (Мотивационный момент) (1мин) Reflection(2-3</p>	<p>4. Teacher presents the table Knew know Will know 5. Listening to the text from YouTube about Beppak -Dala 7. Reading and listening to the Traveller's diary. Complete the factfile about Beppak-Dala. 6. Writing. (Group work) "Magic box". Put the sentences in the correct order ex 5p-40. English plus 7. Speaking (Group work) 8. БИОЛОГИЯ – интеграция 9. Презентация с кратким обзором 10. Работа в группах с информационными листами и кубиками. 1. Сликер группы кидает кубик, 2 раза – 2 разных вопроса 2. В течение 2 минут учащиеся, читая текст с информационного листа составляют по 2 вопроса -другой группе. 3. «Перестрелка» - группы задают вопросы другим группам 11. ИГРА «Сядь на поезд» 12. Возвращение к таблице Knew know Will know</p> <p>Попросить детей прокомментировать свой выбор</p>	<p>Ss give the known information and fill in the first column of the table Ss read the text on p40 «From the Balkhash to Sarysu River» and listen to the text simultaneously and complete the factfile about Beppak-Dala (Ss prepare themselves for presenting their describing another deserts) On the board are the sentences in the scatter Ss need to collect the correct sentences. Each group is given 2 sentences. Ss make posters and present them 1 group- Kara-kum 2 group – Gobi 3 group- Sahara Учащиеся выполняют действия (здоровье бережение) Учащиеся, читая информацию, составляют вопросы Учащиеся заполняют 2 графу таблицы и получают д/з</p>	<p>Cards with the table English Plus Grade 9 Student's Book p.40 Presentation Posters of the groups Информационные листы, кубики Блума Использование платформой Utaiga</p>
---	--	--	---

ЛИТЕРАТУРА

1 Кульневич С.В., Луконина Т.П. Современный урок. Издательство «Учитель», 2006.

2 Е.А.Шмидт. Лекция «Интегрированный урок». ВГАПК РО, Волгоград, 2008.

3 Т.Г.Браже. Интеграция предметов в современной школе М. «Просвещение», 1998.

4 М.И.Балагурова. Интегрированные уроки как способ формирования целостного восприятия мира. «Открытый урок», 2003-2004.

5 Браже Т.Г. Интеграция предметов в современной школе. Литература в школе. № 5, 1996.

6 Данилюк А.Я. Учебный предмет как интегрированная система. Педагогика, №4, 1997.

7 Данилюк А.Я. Метаморфозы и перспективы интеграции в образовании. Педагогика. №2, 1998.

8 Монахова Г.А. Образование как рабочее поле интеграции // Педагогика, №5, 1997

АҒЫЛШЫН ТІЛІ МЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ НОРМАЛАРЫ

УАБОВА К. М.

ағылшын тілі пәнінің мұғалімі, Бірлік негізгі жалпы білім беру мектебі,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Тіл – бұл адамзатқа берілген басты құндылықтардың бірі. Өз ана тілді білу керемет-ақбірақ, өзге тілдерді де білген қандай керемет. Әрине барлық саланы бірден қарастыру мүмкін емес,

Сондықтан біз олардың бір бөлігін талдауға тырыстық. Біздің зерттеуіміздің басты мақсаты: ағылшын тілі мен қазақ тілінің грамматикасының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер құрылды:

1. тілдердің аналитикалық және аинтетикалық айырмашылығын анықтау
2. ағылшын тілі мен қазақ тілінің негізгі айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтау
3. ағылшын және қазақ тілінің морфологиясын талдау
4. екі тілдегі мәтінге салыстырмалы талдау дасау

Біз аналитикалық тіл мен синтетикалық тілдің не екенін зерттедік, ағылшын және қазақ тілдерінің айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтадық, ағылшын және қазақ тілдеріне салыстырмалы талдау жүргіздік, мәтінді талдау мысалында олардың бір-біріне қаншалықты ұқсас және қандай айырмашылық бар екенін анықтадық. Қазақ тілі мен ағылшын тілінің ортақ белгілерін анықтау арқылы ағылшын тілін меңгерудегі туындайтын қиындықтарды жеңуге болады. Сондықтан қазақ және ағылшын тілдерінің ұқсастықтары да, айырмашылықтары да көп. Осының негізінде қазақ және ағылшын тілдерінің бірқатар салыстырмалы сипаттамалары жүргізілді. [1.62]

Зерттеу объектісі: ағылшын және орыс тілінің грамматикасы.

Зерттеу пәні ағылшын және қазақ тілдеріндегі «Артикль», «Иелік есімдіктер», «Зат есім» сияқты сөйлем мүшелері болып табылады. Бұл жұмыстың өзектілігі мынада: қазақ және ағылшын тілдерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын талдай отырып, біз мектеп оқушылары мен жаңадан бастаушыларға ағылшын тілін қазақ тілімен салыстыру призмасы арқылы меңгеруге ағылшын тілін үйренуге көмектесуге тырысамыз.

Менің жұмысымның практикалық құндылығы материалды және зерттеу нәтижелерін ағылшын және қазақ тілдері сабақтарында, сонымен қатар қазақ және ағылшын грамматикасын ары қарай меңгеруде пайдалану мүмкіндігінде.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы – тілдің грамматикалық құрылымын еріксіз аңғаруға кірісіп, жаңа грамматикалық заңдылықтар мен тілдік құбылыстарды ашуымызда.

Аналитикалық және синтетикалық тілдер барлық тілдер синтетикалық және аналитикалық болып екіге бөлінеді. Сонымен қатар ешбір тіл толық синтетикалық немесе аналитикалық емес, екі қасиет те әр тілде бар. Синтетикалық тілдерде жыныс, тұлға, сан, жағдай, салыстыру, шақ, көңіл-күй, белсенді және пассивті сияқты сөйлемдегі сөздер арасындағы қатынастарды көрсету үшін сөздерге қосылатын көптеген әртүрлі префикстер, жұрнақтар және жалғаулар бар. Синтетикалық тілдердің басты ерекшелігі - жұрнақтар мен жалғаулар жеке сөздердің мағынасын және олардың сөйлемдегі басқа сөздермен әрекеттесуін нақты және түсінікті етеді, осылайша сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі айтарлықтай еркін болуы мүмкін. [2.35] Қазақ тілі синтетикалық тіл болып табылады, өйткені ондағы сөздердің көпшілігінің өз жалғауы бар, сондықтан бірнеше сөз бірден негізгі грамматикалық мағынаны

алып жүре алады. Аналитикалық тілдерде жынысты, тұлғаны, санды, жағдайды және шақты көрсететін жұрнақтар мен жалғаулар аз. Аналитикалық тілдердің басты ерекшелігі - олар сөйлемдегі сөздер арасындағы қарым-қатынасты көрсету үшін сөз тәртібіне сүйенеді. Сөз реті мен контекст жеке сөздердің нақты мағынасын ашуға көмектеседі. Ағылшын тілі негізінен аналитикалық болып табылады, өйткені оның жалғаулары, жұрнақтары және т.б. алуан түрлілігі жоқ. Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі өте маңызды. Бұл ағылшын тіліндегі етістіктің әртүрлі шақтары мен формаларын тудырады. Сөздің грамматикалық мағынасы оның сыртында, одан бөлек – мысалы, көсемшелер, жалғаулықтар, артикльдер, көмекші етістіктер және басқа да көмекші сөздердің көмегімен, сондай-ақ сөздердің орын тәртібі мен сөйлемнің жалпы интонациясының көмегімен көрсетіледі. Бұл әлемдік тілде грамматикалық нормалар мен ережелердің алуан түрлілігі бар, бұл оны үйренуді одан сайын қызықты етеді.

Қазақ тілі мен ағылшын тілі арасындағы негізгі айырмашылықтар. Қазіргі қазақ тіліндегі бірінші айырмашылық әрбір сөз (бірнеше ерекшеліктерді қоспағанда) белгілі бір аяқталулар жиынтығымен ғана бар. Мысалы: Тұтқа үстелде. Үстелде тұтқа жоқ. Тұтқа үстелдің астына түсті. Үстел астынан қалам табылды. Егер соны болмаса, бірдей жағдайларды ағылшын тілінде қалай сипаттауға болады? Ағылшын тілінің тарихи дамуы мүлде басқа бағытта болды. Оларды шамамен былай деп дәлелдеді: біртұтас өмірлік жағдайды объектілерді қарапайым санау арқылы сипаттау мүмкін емес, өйткені өмір үздіксіз қозғалыс және ондағы объектілер өздігінен емес, тек бір-бірімен тұрақты әрекеттесуде. Сондықтан кез келген жағдайды сипаттау үшін белгілі бір жағдайды сипаттауға қатысты барлық объектілер мен ұғымдарды бір-бірімен дұрыс әрекеттесуге мәжбүрлейтін әрекетті белгілеу қажет. Басқаша айтқанда, ағылшын тіліндегі жұмыстың бір бөлігін британдықтар етістікті орындауға нұсқау берді. Бұл ағылшын тіліндегі сөйлемді құру үшін әр сөзді қандай пішінде беру керектігін ойлаудың қажеті жоқ дегенді білдіреді. Тек етістікті дұрыс қою керек (сөйлемде ол предикат деп аталады). Мысалы: қалам үстелде. Үстелде қалам жоқ. Қалам үстелдің астына түсті. Үстел астынан қалам табылды. Ағылшын тіліндегі екінші айырмашылық негізгі мүшелерсіз болуы мүмкін емес - субъект пен предикат. Қазақ тілінде мұндай сөйлемдер көп. Мысалы: Қазір сағат бес. Мұндай жағдайларды ағылшын тілінде сипаттағанда, біз негізгі мүшелерді сөйлемге жасанды

түрде енгізуіміз керек. Сонымен, ағылшын тіліндегі уақыт туралы хабарлама келесідей: Қазір сағат бес. Бұл (тақырып) қазір (болжауға болады) бес сағат. Бұл жерде біз негізгі мүшелердің сөйлеміндегі негізгі мүшелердің сөйлемінде міндетті болу қажеттілігі ағылшын тілінде аяқталудың болмауынан туындайтынын түсінуіміз керек - егер қазақ тілінде сөйлемдегі сөздер бір-бірімен байланысты болса, онда олар ағылшын тілінде предикаттың айналасында топтастырыңыз, өйткені ол тек онымен ғана байланысты. Сонымен, кез келген ағылшынша сөйлемде тақырып та, предикат та болуы керек: қазақ тіліндегі нұсқасы студент. Ағылшын тіліндегі нұсқасы - мен студентпін. Айырмашылық көптеген нақты өмірлік жағдайларды сипаттаудағы үшінші айырмашылық болып табылады. Мысалы: Мен курстардан өтемін. Мен курстарға барамын. – қазақ тіліндегі нұсқасы; Мен курстардан өтемін. - Ағылшынша нұсқасы менде бар қазақ тіліндегі нұсқасы менде ... - Ағылшынша нұсқасы мен ішкім келеді. – қазақ тіліндегі нұсқасы мен шөлдедім. Бұл ауызекі сөйлеудің көп бөлігін, яғни өмірде жиі туындайтын және соның нәтижесінде клишеге айналған жағдайларды сипаттауға қатысты.

Қазақ тілінде артикль жоқ. Ағылшын тілінде белгісіздік артиклі, белгілілік артиклі, нөлдік артикль деген түсініктер бар. Артикльдердің өзіндік лексикалық мағынасы болмайды және олар аударылмайды. Белгісіздік артиклі тек қана саналатын зат есіммен зат есімнің тек жекеше түрімен ғана қолданылады. Оның екі формасы бар: егер сөз дауыссыз дыбыстан басталса, артикльдің а түрі, егер сөз дауысты дыбыстан басталатын болса, артикльдің an түрі қолданылады. Белгісіздік артиклін қолданудың негізгі функциялары мынадай: - объект бірінші рет еске алынады, сәйкесінше айтушыға беймәлім, яғни қандай да бір деген мағынаны білдіреді: I see a girl. Мен қызды көріп тұрмын. - объект көптің бірі немесе көп еместің ішінен біреуі деген мағынаны білдіреді: My mother is a doctor. The Nile is a great river. (Көптеген дәрігерлер, мама олардың бірі ғана. Сондай ақ әйгілі өзендер жеткілікті, Ніл осы өзендердің бірі ғана). – біреу деген мағынаны сандардың арасынан көрсеткен жағдайда; Give me an apple (One apple). I will come in a week. (One week) конструкциясы бар сөйлемдерде: there is (was) тұрақты сөз тіркестерімен (ең тиімді жаттап алу). [3.72]

Артикль жоқ болуы, жалқы есімдер мен географиялық атауларды, апта күндерін, айлар, жыл мезгілдерін, тілдерді, мерекелердің атауларын қоса айтқанда. Дерексіз зат есімдерде.

Спорттық ойындардың, гүлдердің атауларында, тамақты қабылдау мезгілдерінің, тағамдар атауларында, егер зат есімнің алдында тәуелдеу есімдіктері, сілтеу есімдіктері, белгісіздік есімдіктері some, any, much, many тұрса, Give me some plumbs, болымсыздық есімдіктері болса, екі сөзден тұратын атаулар, ондағы бірінші сөзі жалқы есім-адамның немесе мекеменің атауы болса, абстрақтылы зат есімдер The plant has modern machinery, зат есімнің көпше түрінде I have books at home, егер зат есімнен кейін есептік сан есім болса.

Белгілілік артиклі жалпы есімдердің барлық категориялары мен жекеше немесе көпше түрде қолданылады. Берілген артикльдің бір ғана түрі бар, ол мына жағдайда қолданылады: - сөйлесу нәрсесі айтушыға өткендегі контекстен белгілі болса және әлгі, бұл, мыналар, анау, солар және т.с.с шартты мағынаға ие болғанда: I see a girl. The girl is nice. - егер нақты объектіге нұсқау жасалса, айтушы объектінің нақтылығын анықтау үшін дене қимылын, көзқарасын белгілі бір жағдайды пайдаланады. Негізгі бұйрықты сөйлемдерде қолданылады: Come to the window and open it. (бұл ретте айтушы бағытты білдіретін дене қимылын жасайды немесе бөлменің нақты бір терезесіне нұсқайды).

- үнемі емес, бірақ көптеген жағдайларда, егер зат есім мекен пысықтауыш функциясында қолданылса: in the street, on the table, in the corner

- егер зат есім өзіне сәйкес бірқатар объектілерден ерекшеленетін қосымша нақтылауды алатын болса: the book you gave me yesterday was interesting. (мағынасы – Дәл сол маған берген кітап)

- бірегей атауы бар зат есімдермен: the Sun, the Moon, the universe, the sky, the Earth, the world, the cinema, the telephone, the radio, the theatre

- егер жекеше түрдегі зат есім барлық кластың өкілі болса, (негізінен жануарларға қатысты зат есімдер): the cow gives milk (мағынасы кез-келген сиырға тән), the lion is the king of animal. (мағынасы әрбір арыстанға тән)

- заттанған сын есімдермен, яғни зат есімнің қатарына өткендер: the rich, the poor, the wounded.

- реттік сан есімдермен: the first, the seventh.

- күшейтпелі шырайдағы сын есімдердің алдында: the most expensive, the best, the nicest.

- тұрақты сөз тіркестерімен, ең тиімдісі бұларды жаттап алу:

Артикль мына жағдайларда мүлдем қолданылмайды: -жалқы есімдердің көбісімен (адамдардың есімдері, қала, айлар, апта күндерінің атаулары және т.б.)

-егер зат есімнің алдында тәуелдеу есімдіктері (my, your, his, her, its, our, their), сілтеу есімдіктері (this, that, those, the, these), белгісіздік есімдіктері (some, any, much, many), болымсыздық есімдігі тұрса;

-зат есімнің алдында, егер одан кейін есептік сан есім болса:

Белгілілік артиклін жалқы есімдермен пайдалану жағдайлары:

Мемлекеттік атауларымен, егер олар екі немесе одан да көп сөздерден құрастырылса. мысалы the Russian Federation, the USA, the United Kingdom.

Бұл атаулар бір сөзден тұрса да артикль қолданылады.

Мұхит, өзен, көл бұғаздардың атауларымен: the Pacific Ocean, the Black Sea, the English channel, the Thames, the Ontario.

Тау тізбектері мен архипелагтың, шөл даланың атауларымен: the Alps, the Hawaii, the Gobi.

Егер толығымен барлық отбасы туралы айтылатын болса: the Browns.

Театр, мұражай, қонақүй атауларымен: the Bolshoi Theatre, the British Museum, the Metropole.

Көптеген ағылшын және америка журналдары мен газеттерінің, сонымен қатар кеме атаулары: the Titanic, the Telegraph, the Times.

Мемлекеттік мекеме мен ұйымдардың атаулары: the Conservative Party, the United Nation Organization.

Төрт жақ кеңістік атауларымен: the West, the east, the South, the North.

Қорыта келе, ағылшын және қазақ тіліндегі зат есімдерді салыстырып, анализ жасай келе, қазіргі жаһандану заманындағы орнын айқындап қана қоймай, осы екі тілдегі, яғни ағылшын және қазақ тілінің зат есімдерінің ұқсастықтарын таптық. [4. 32] Қазіргі лингвистика саласындағы орны мен маңызын салыстыра келіп, олардың грамматикалық категориясында айырмашылықтың барына да көзімізді жеткіздік. Сондықтан зерттеліп отырған бұл тақырып қазақ тіл біліміндегі ең күрделі де, қызық сала екенін аңғардық. Тек ұқсастықтарын ғана тауып қоймай, олардың түрлеріне, жасалу жолдарына, грамматикалық категорияларына үңіліп, ой-елегімізден ғылыми тұрғыдан өткіздік. Енді осы жобаны қазіргі жас буынның көкірегіне үміт отын сеуіп қызықтырсақ, нұр үстіне нұр болары хақ.

«Үш тілді- білу заман талабы» деп тегін айтылмаса керек. Анамыздың сүтімен бойға еңген ана тілімізбен қатар, бүкіл әлемдік тіл- ағылшын тілімен, олардың грамматикасын меңгергенде ғана, 30 дамыған елдердің қатарына іргемізді берік, керегемізді кен орнататынымыз хақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ағылшын грамматикасы К.Р. Бадамбекқызы - Алматы, Мектеп баспасы, - 2002, 110

2 Англиский язык в таблицах Г.Р. Джалилова, 1998- Алматы - 215

3 Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. –Алматы: Мектеп, 135

4 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы/ Қазақ тілі мен оқу ағартуға байланысты еңбектері. –Алматы: Ана-тілі, 125

Секция 36

Психология ғылымының даму мәселелері Проблемы развития психологической науки

МҰҒАЛІМНІҢ ЖЕКЕ, КӘСІБИ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОНЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

АХМЕТЖАНОВА Н. Ж.
магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Педагог бүгінде білім берудегі өсіп келе жатқан өзгерістер аясында кәсіби дамудың белсенді субъектісі болып табылады. Бұл ретте ол қызметтің аксиологиялық, мазмұндық және технологиялық аспектілерін өзгертуге бағдарлануы тиіс. Мақалада мұғалімдердің кәсіби және жеке даму аспектілері олардың кәсібилігінің көрсеткіші ретінде қарастырылады, сонымен қатар педагогикалық ұстанымды қалыптастыруды психологиялық қолдау мүмкіндіктері ашылады. Осылайша, мақаланың мақсаты - мұғалімнің жеке, кәсіби дамуы және оны психологиялық сүйемелдеу. Мақала объектісі – мұғалімнің даму процесі.

Бүгінгі таңда мұғалімнің кәсіби кеңістігінің инновациялық қанықтылығы вариативті дамуға, субъективтіліктің көріністеріне, педагогикалық практика моделін таңдау және өз «дизайнын» жасауға мүмкіндік береді. Мұғалімдердің табысты кәсіби

дамуының тетіктері мен факторларын зерттеу ерекше өзектілігі мен практикалық маңыздылығына ие. Қазіргі психологиялық әдебиеттерде мұғалімнің жеке, кәсіби белсенділікке және оның нәтижесіне субъективті қатыстылығы қызметтің жаңа сапасын қамтамасыз ететіндігі атап көрсетілген [1]. Осылайша, білім берудегі мұғалімнің жеке және кәсіби дамуы бірнеше тенденциялармен сипатталады:

- білім беру процесін қарқынды психологизациялау;
- оқушылардың өзіндік жобалау, зерттеу, оқу қызметін кеңейту;
- оқыту әдістерінің интерактивті сипаты;
- білім берудің дербестендірілген модельдерін іске асыру;
- оқушылардың жеке маршруттарын және педагогтердің мансаптық өсу траекторияларын құру;
- білім беру бағдарламаларын іске асыруда әлеуметтік әріптестікті кеңінен қолдану;
- коммуникативтік-ақпараттық технологияларды басымдық ретінде көп деңгейлі енгізу.

Бұл тенденциялар отандық психологтардың еңбектерінде көрсетілгендей, кәсіби табыстың маңызды факторы болып табылатын психологиялық құзыреттіліктің жоғары деңгейін қалыптастыру қажеттілігін тудырады [2]. Мұнда инновациялық белсенділікті қазіргі кәсіби өмірдің нормасы ретінде қабылдау, өзін-өзі үнемі дамытуға психологиялық дайындық көзқарастарын қалыптастыру мәселесі туындайды. Жеке деңгейде өзін-өзі құру белсенділігін бастауға қабілетті семантикалық қатар пайда болуы қажет.

Бүгінгі таңда педагогикалық психология аясында кәсіби дамудың тетіктері мен тәуекелдерін тереңірек зерттеу және қазіргі мұғалімнің кәсіби өсуін анықтау жүйесінің негізгі құрылымдарын теруге мүмкіндік беретін эмпирикалық мәліметтер базасын құру міндеті туындайды [3]. Осыған байланысты «психологиялық сүйемелдеу» ұғымы жоғары оқу орны кезеңінде болашақ маманның жеке және кәсіби дамуына, оқушылардың әлеуетті мүмкіндіктерін, оның даралығын ашуға, сондай-ақ оның жеке дамуы мен өзін-өзі дамытудағы әртүрлі қиындықтарды түзетуге бағытталған психологиялық қызметтің жүйелі түрде ұйымдастырылған жұмысы ретінде қарастырылады. Қазіргі психологияда кәсіби даму мәселесі ресурстық көзқарас тұрғысынан қарастырылады. Мұғалімнің жеке ресурстары ретінде:

- өзіндік тиімділік;

- позитивті «Мен - тұжырымдамасы»;
- интеграцияланған субъективті бақылау;
- өзін-өзі бағалау;
- өзара іс-қимыл мен ынтымақтастыққа ашықтық;
- танымдық құзыреттілік;
- рефлексия.

Мұғалімнің кәсіби дамуы барысында жеке ресурстарды оңтайлы пайдалану нәтижелі болады. Мұғалім мәдениетті белсенді жасаушы ретінде әрекет етеді. Оның қайраткерлерінің белсенділігі мен жеке басына бағытталған білім беру жүйесі мұғалімнен оның субъективтілігін күшейтуді, басқа адамға бағдарлануды дамытуды талап етеді. Білім беру мекемесі қызметінің тиімділігі мұғалімнің жеке басының даму деңгейімен анықталады, сондай-ақ мұғалімнің өзі оқушыларда тәрбиелегісі келетін барлық қасиеттерге ие болуы керек. Осыған байланысты өзін-өзі дамыту кәсіби және жеке өсудің маңызды буыны болып табылады. Педагогикалық өзін-өзі дамытудың басты шарты - өзін-өзі бақылау. Педагогикалық өзін-өзі тәрбиелеуге кірісе отырып, мұғалім өзін жақсы зерттеп, мүмкіндіктерін бағалап, кәсіби қызметтің әр кезеңінде объективті өзін-өзі бақылауды ұйымдастыруы керек. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің ерекшелігі оны келесі үш компонент тұрғысынан қарастырған кезде толық көрінеді:

- іс-әрекет компоненті (қызметті өз бетінше жүзеге асыру білімі, іскерлігі, дағдылары, қызметті ынталандыру, мансаптық өсу);
- жеке компонент (білім, білік және дағдылар, оқушының жеке басының даму принциптері, эмпатия қабілеті, өзін-өзі дамытуға ұмтылу, эмоционалды күйін бақылау мүмкіндігі);
- әлеуметтік-коммуникативтік компонент (педагогикалық қарым-қатынасты жүзеге асыру білімі, іскерлігі мен дағдылары, оптимизм, келісімге ұмтылу) [4].

Алайда, әлеуметтік тәжірибе көрсеткендей, бұл қасиеттер барлық мұғалімдерде қалыптаспайды. Керісінше, олардың едәуір бөлігі тез өзгертін әлеуметтік, экономикалық, кәсіби жағдайларға бейімделуде үлкен қиындықтарға тап болады, содан кейін кәсіби құзыреттіліктің болмауы жеке тұлғаның елеулі әлеуметтік-психологиялық мәселелерін тудыруы мүмкін - ішкі наразылықтан әлеуметтік қарама-қайшылық пен агрессияға дейін.

Инновациялық білім беруді дамытудың табыстылығы, өз кезегінде, білім беру саласында жұмыс істейтін кәсіби кадрлардың үздіксіз инновациялық режимде жұмыс істеуге, қоғамның, еңбек

нарығының, тұлғаның, дамып келе жатқан технологиялардың және үздіксіз жаңарып отыратын ақпараттық ортаның үнемі өзгеріп отыратын қажеттіліктеріне өзінің кәсіби қызметінде икемді, жедел, ұтқыр әрекет етуге дайындығымен айқындалады. Сондықтан білім беру саласында жұмыс істейтін мамандардың кәсіби құзыреттілігін дамыту тұрақтылықтың маңызды шарттарының біріне айналуға. Осыған байланысты мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін дамытуды психологиялық-педагогикалық қолдаудың осындай бағдарламасын әзірлеу маңызды болып отыр, бұл оның тиімді дамуына жағдай жасауға ықпал етеді және оқу нәтижелерінің артуына, білім беру процесінің барлық қатысушылары арасында жағымды қатынастардың қалыптасуына әкеледі.

Сүйемелдеу технологияларының ерекшелігі олардың педагогтың даралығын ашуға және дамытуға, оның әлеуетін жандандыруға және іске асыруға, білім беру процесіне қатысушылардың барлығының өзара қарым-қатынасын оңтайландыруға бағытталуы болып табылады. Қазіргі уақытта психологиялық сүйемелдеу жүйесін дамыту бірнеше кезеңдерде жүзеге асырылуы керек екендігі анықталды:

- психологиялық сүйемелдеудің тұжырымдамалық негіздемесі;
- психологиялық қолдау бағдарламасын әзірлеу;
- сүйемелдеу психотехнологиясын құру.

Мұғалімнің жеке, кәсіби өзін-өзі дамытуын қолдау жүйесінде педагогикалық қызмет субъектісінің мақсатты аутопсихологиялық белсенділігін ынталандыруды, тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерінің модулін және кәсіби құзыреттілік модулін, оның ішінде психологиялық жетілдіруге тұрақты бағытты қалыптастыруды бөліп көрсетуге болады. Бұл ретте педагог тұлғасындағы және кәсіби мінез-құлқындағы сапалық, сандық қайта құрулар динамикасындағы өзін-өзі дамыту процесін, оны іске асыру тетіктерін қарастыру маңызды болып табылады.

Жетілген тұлға ретінде мұғалім өзінің субъективтілігін көрсете отырып, өзінің жеке мақсаттарын, ұмтылыстарын, мүдделерін жүзеге асыруға шақырылады. Осылайша, мұғалім өзінің миссиясын орындайды. Осыған байланысты педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру жүйесі педагогикалық қызметтің өзін-өзі дамытатын субъектісін қалыптастыруға және қолдауға баса назар аударуы керек. Жеке және кәсіби даму аясында мұғалім келесіні білуі қажет:

- мұғалім өзін-өзі құрудың технологиялары мен тетіктерін білуі керек.

- кәсіптік даярлықтың бастапқы кезеңінде білім беру мекемесі педагогтарының өзін-өзі анықтауына ықпал ету.

- жеке қабілеттеріне, бейімділіктеріне, қызығушылықтарына, денсаулық жағдайына қарай өз мүмкіндіктерін анықтауға көмектесу;

- білім беру қызметіне бейімделу үдерісіне психологиялық қолдау мен сүйемелдеуді қамтамасыз ету;

- мамандық алу, мансапты дамыту, өмірде жетістікке жету үшін қажетті психологиялық білім, дағдыларды алуға мүмкіндік беру;

- кәсіби қызметте оң өмірлік ұстанымды, даму стратегиясын қалыптастыру;

- жауапкершілікті және белсенді әлеуметтік өзара іс-қимыл қабілетін қалыптастыруда, басқа тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуде қолдау;

- білім беру процесіне басқа да қатысушылардың денсаулығын сақтау және жеке басының дамуы үшін психологиялық жағдайларды қамтамасыз ететін дамудың әлеуметтік жағдайын құруда әкімшілік пен педагогикалық ұжымға жәрдемдесу;

- білім беру процесінің мәселелік аймақтарын анықтау және күрделі жағдайларды шешу технологияларын әзірлеу.

Бұл міндеттер психологиялық қызметінің әртүрлі бағыттарында жүзеге асырылады: психологиялық ағарту, психологиялық профилактика, психологиялық диагностика, ғылыми-зерттеу қызметі, дамытушылық қызмет, ұйымдастырушылық-әдістемелік қызмет, психологиялық жобалау, психологиялық сараптама. Психологиялық қызметінің негізгі міндеттері мен бағыттары осы қызметті ұйымдастырудың және жұмыс істеудің негізгі принциптерімен реттеледі:

- қызметінің жоғары білім берудің демократияландырудың, ізгілендірудің, жеке тұлғаның белсенділігінің, этикалық нормалардың негізгі заманауи қағидаттарына сәйкестігі;

- ЖОО-дағы қызметінің ғылыми, қолданбалы және практикалық аспектілерінің бірлігін қамтамасыз ету;

- білім беру жүйесіне қатысты диагностикалық, болжамдық және басқару функцияларын іске асыруды қамтамасыз ету;

- үздіксіз білім берудің бүкіл жүйесінде, өңірдің экономикалық және мәдени өмірінде ЖОО-ның жетекші ролін қамтамасыз ету.

Осылайша, психологиялық қызметтің көмегімен мұғалімнің жеке басының қалыптасу мәселелерін, кәсіби анықтау сұрақтарын

сәтті шешуге және нақты оқу орны шеңберінде білім беру жүйесін жаңғырту бағдарламасын жүзеге асыруға болады. Бұл қазіргі заманғы кәсіптік білім беру өзінің мүмкіндіктерін іске асыруға қабілетті, әлеуметтік тұрақты және сонымен бірге мобильді, кәсіби салада болып жатқан өзгерістерге сәтті бейімделетін тұлғаның дамуына ықпал ететін психологиялық-педагогикалық жағдайларды қамтамасыз етуге арналған дегенді білдіреді [5]. Нәтижелерін талдау инновациялық қызметті қазіргі білім берудің шындығы ретінде қабылдаудың әртүрлі түрлерін анықтауға мүмкіндік берді:

1. Бірінші түрі. Инновациялық қызмет әртүрлі жобаларға, конкурстарға, кәсіби қауымдастықтарға қатысу арқылы өзін-өзі толық жүзеге асыру және жекелендіру мүмкіндігі ретінде қабылданады. Инновациялық белсенділікке деген ұмтылыс белгілі бір тұлға түрімен, мотивациямен, ойлау стилімен және дамуға бағытталған деңгеймен байланысты деп болжау заңды.

2. Екінші түрі. Инновацияның қажеттілігі кәсіби қызметті жүзеге асырудың шарты ретінде қабылданады, бірақ кәсіби және жеке өсудің қызықты, субъективті маңызды, тартымды форматы ретінде қарастырылмайды. Мұнда сырттан берілген талаптарға сәйкестік мотивациясы байқалады, инновациялық технологиялар ең алдымен қосымша психологиялық жүктеме және кәсіби шартты стресс факторларының бірі ретінде қарастырылады.

3. Үшінші түрі. Инновациялық қызметтің оң мәні ерекшеленбейді және субъективті ассоциативті қатарда сәнмен, тәуекелмен, шешілмейтін білім беру мәселелермен, тәрбиенің жағымсыз әсерлерімен байланысты. Мұғалімдердің бұл тобы «жаңа» және «дәстүрлі» мектептерді салыстыруға, қазіргі білім беру жүйесінің күрделілігіне және оның жетілмегендігіне назар аударуға бейім.

Қорытындылай келе, кәсіби шеберліктің бір бөлігі бола отырып, құзыреттілік оны анықтайды және мүмкіндік, шындық категориясы ретінде онымен байланысты. Кәсіби құзыреттілікті жетілдіру міндеттерін шешуде субъективті сипаттамалар қалыптастырушы психологиялық-педагогикалық әсерге қол жетімді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Алпысбаев Д.Н. Психологиялық сүйемелдеу. – Алматы: Талап, 2020. - 137 б.

2 Баржақсынов Е.А. Мұғалімнің жеке, кәсіби дамуы. – Алматы, 2018. - 74 б.

3 Ежак Е.В. Профессиональное развитие педагога: психологические механизмы и детерминанты // Advanced Engineering Research. - 2014. - 4(79).

4 Сыманюк Э.Э., Печеркина А.А. Психолого-педагогическое сопровождение развития профессиональной компетентности педагога // Педагогическое образование. - 2016. - 3.

5 Сыманюк Э.Э., Печеркина А.А., Умникова Е.Л. Психолого-педагогическое сопровождение развития профессиональной компетентности педагога // Фундаментальные исследования. - 2011. - 8-1.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ОНКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ У ЖЕРТВ НАРЦИССИЧЕСКОГО АБЬЮЗА

АШКИНА А. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

У каждого человека есть раковые клетки в организме, но не каждый на самом деле заболевает раком.

Рак дремлет в каждом из нас. Человеческий организм постоянно производит дефектные клетки – так возникают онкологические заболевания. Но наши тела также оснащены рядом механизмов, которые обнаруживают и контролируют такие клетки.

Однако когда человек находится в состоянии постоянного стресса и его тело перманентно находится в режиме «бей или беги», последствия включают повреждение тела, настроения и поведения. Стресс повреждает ДНК, делая человека больным как физически, так и психически, а также может уменьшить продолжительность жизни на восемь и более лет в зависимости от генетической предрасположенности. Системы тела не синхронизированы, что, в свою очередь, приводит к преждевременному старению. Иммунная система человека подвергается критическому стрессу, что приводит к более высокому риску развития рака и других болезней, сокращающих жизнь.

Эмоциональное насилие может вызвать серьезные физические проблемы, поскольку тело пытается выявить последствия насилия с помощью различных симптомов. Со временем подавленные чувства от эмоционального и словесного насилия могут вызвать рак, сердечные заболевания, язвы, боли в спине и множество

других физических недугов. Если человек продолжительное время находится в токсичных отношениях и подвергается нарциссическому абьюзу, он попадает в группу риска по онкологии.

Американская психиатрическая ассоциация (АПА) определяет нарциссическое расстройство личности (НРЛ) как состояние, для которого характерны патологические личностные характеристики и нарушения, демонстрирующие «всепроникающий паттерн грандиозности (в фантазиях или поведении), потребность в восхищении и нехватку эмпатии, начинает проявляться с юношеского возраста и присутствует в различных контекстах».

Согласно критериям АПА, опубликованным в справочнике «Диагностическое и статистическое руководство по психическим расстройствам» (DSM-5) [2], диагноз НРЛ ставят, если у человека выражены пять или более характеристик из списка:

Высокомерен и претенциозен;

Фантазирует о безграничном успехе, власти, выдающихся способностях, красоте или идеальной любви;

Верит в свою исключительность, считает, что ему следует общаться с такими же «исключительными» людьми и бывать в соответствующих местах;

Ожидает чрезмерного восхищения;

Преувеличивает свои права;

Склонен использовать других людей;

Лишен эмоциональной эмпатии;

Завистлив и полагает, что ему завидуют другие;

Заносчив и надменен.

Кроме того, необходимо, чтобы симптомы начали проявляться в раннем взрослом возрасте.

У детей из семей нарциссов обычно развиваются симптомы комплексного посттравматического стрессового расстройства, которые без должного лечения продолжаются и даже усугубляются во взрослом возрасте [3].

Эти симптомы различаются, но могут включать в себя:

- чрезмерную бдительность;

- чувство беспомощности;

- сложность в управлении эмоциями;

- бессонницу;

- ночные кошмары;

- ретроспекцию (постоянное возвращение мыслями в болезненное прошлое);

- злость;
- выраженное защитное поведение;
- ощущение безнадежности;
- тревожные и панические атаки;
- временную потерю контроля над сознанием;
- провалы в памяти;
- замкнутость и прокрастинацию;
- фобии;
- проблемы с доверием;
- депрессию;
- зависимости;
- поиск спасателей;
- поиск фигуры матери и отца;
- социальную замкнутость или изоляцию;
- рискованное и саморазрушительное поведение;
- отсутствие веры в благополучное будущее [1, с. 91];
- перфекционизм;
- тенденции к саморазрушению;
- жесткую внутреннюю критику;
- обобщенное чувство вины;
- чрезмерную уступчивость или неповиновение властям в целом;
- компульсивное самоуничижение;
- обесценивающие внутренние диалоги;
- нарушения связанные с дыханием;
- ослабленный иммунитет;
- ряд проблем со здоровьем, которые часто вводят врачей в заблуждение.

Название «токсичные отношения» уже говорит о том, что человек находится в состоянии, когда в организме вырабатываются токсины, то есть яды. Этими ядами являются два основных гормона – адреналин и кортизол, которые с физиологической точки зрения выделяются на фоне перманентного стресса. Адреналин и кортизол – это те гормоны, выработка которых служит для того, чтобы они помогали нам в короткий промежуток времени. Они не предназначены для длительного действия. Но когда человек находится в отношениях с нарушенными людьми, в частности с нарциссами, то на протяжении всего периода взаимоотношений он находится в состоянии стресса. Это может быть не острый стресс, а хроническое состояние, когда человека гложет печаль, уныние,

страх, чувство вины, неудовлетворенности, беспомощности и незащищенности.

Ввиду того, что основными защитными механизмами психики у нарциссов являются идеализация и обесценивание, спецификой взаимоотношений с ними являются так называемые «американские горки» или «эмоциональные качели». У жертв нарциссического абьюза попеременно вырабатываются то гормоны стресса, то гормоны счастья: адреналин и кортизол сменяются серотонином, дофамином, окситоцином. Такие гормональные перепады вызывают привыкание и наносят существенный вред человеческому организму. Известно, что гормоны стресса должны вырабатываться лишь в опасных ситуациях, а затем выводиться из организма, но когда человек состоит в токсичных отношениях, тело и психика считают опасность постоянно. Таким образом, гормоны стресса перманентно присутствуют в организме фоном, тем самым разрушая его. Более того, они имеют накопительный эффект, и чем дольше человек находится в токсичных отношениях с нарциссом, тем больше в организме этих самых токсинов, которые приводят к разрушению всех систем и органов.

Как уже было сказано, эмоциональный фон непосредственно связан с гормональным фоном и физиологическими процессами, которые происходят в организме. В отношениях с нарциссами жертва постоянно подвергается критике, обесцениванию, газлайтингу и доминированию. Все эти физиологические процессы запускают неконтролируемый рост раковых клеток. Максимально опасной ситуацией для здоровья является отрицание жертвой того, что с ней происходит. Когда над человеком производится психологическое, экономическое, физическое насилие, психика не справляется с таким количеством негативных мощей, и включает защитные механизмы. Человек закрывается от того, что происходит в действительности, и придерживается так называемого «злокачественного оптимизма» или «токсичной позитивности», игнорируя сигналы своего тела.

Каждый день, когда партнер-нарцисс оскорбляет свою жертву эмоционально и словесно, шансы заболеть раком и другими опасными для жизни заболеваниями увеличиваются. Фактически, в зависимости от того, как долго жертва находится рядом с нарциссом, продолжительность ее жизни, возможно, значительно сокращается.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Холл Дж. Л. Нарцисс в вашей жизни. – М.: Бомбора, 2021, – 91 с.
- 2 Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 5th Edition. Washington: American Psychiatric Association, 2013, - 669 p. [на англ. яз.].
- 3 Van der Kolk B. A. The compulsion to repeat the trauma. Re-enactment, revictimization, and masochism [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2664732> [на англ. яз.].

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ КАК КОМПОНЕНТА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

БАЗАРБЕК М. М.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар
НУРГАЛИЕВА М. Е.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В последнее время высшее образование претерпело значительные изменения. Глобализация и технологические изменения вынуждают образовательные учреждения заниматься инновациями и всесторонним повышением качества, включая персонализацию контента и услуг для адаптации образования к учащимся с различными потребностями, способностями и требованиями. Глобальная экономика становится чрезвычайно требовательной к человеческому капиталу, требуя, чтобы работники обладали высоким эмоциональным интеллектом, постоянно развивали свои знания и профессиональные навыки, а также демонстрировали гибкость и междисциплинарный подход к решению проблем. Одной из главных особенностей современного высшего образования является развитие учебного процесса, основанного на требованиях образовательных стандартов. Требования к качеству образования, возросшие в условиях его структурной перестройки и интеграции в мировое сообщество, существенно меняют уровень социальных ожиданий в отношении эффективности всего комплекса высшего образования. Сегодня студенты должны уметь творчески и самостоятельно применять приобретенный объем знаний и навыков на практике в профессиональной сфере, чтобы расширить

собственные перспективы трудоустройства и поддерживать конкурентоспособность на рынке труда.

Профессиональная компетентность – это приобретенное качество личности, которое определяется уровнем профессиональных знаний и умений студента, что в дальнейшем обеспечивает выпускнику высшего учебного заведения востребованность на рынке труда, социальную адаптацию в обществе, самореализацию и самодостаточность. Следует отметить, что для достижения профессиональной компетентности знаний и навыков, приобретенных в университете, самих по себе недостаточно. Необходимо научиться легко применять их в профессиональной деятельности и выработать необходимую внутреннюю уверенность в качестве своих знаний и умений. Профессиональная компетентность студента определяется как динамическая система и совокупность компетенций, социально и профессионально значимых качеств личности, а также определенные системные представления, обеспечивающие готовность студента с сознательной ответственностью осуществлять профессиональную деятельность при условии её постоянного совершенствования и развития.

Развитие коммуникативных способностей является ключевым аспектом формирования профессиональной компетентности у студентов. Данный процесс играет важную роль, так как низкий уровень развития этой способности приводит к нарастанию конфликтных ситуаций, возникновению взаимного недоверия, качественным изменениям характера межличностных отношений, снижению эффективности учебного процесса, что может вызвать последствия. Коммуникация является неотъемлемой частью любой профессии. Будущий специалист в своей профессиональной деятельности выступает как активный субъект общения: он должен уметь общаться с различными людьми, убеждать их в справедливости своих идей, отстаивать свою профессиональную позицию, владеть коммуникативными умениями, уметь разрешать конфликты, регулировать свое состояние и т.д. Умение эффективно общаться с коллегами, клиентами и партнерами является важным критерием успеха в карьере. Коммуникативные способности включают в себя умение выражать свои мысли и идеи в письменной и устной форме, понимание не только смысла, но и нюансов коммуникации, адекватное использование языков. В настоящее время коммуникативные способности играют огромную роль в

профессиональной деятельности, особенно в сферах, где важно уметь эффективно общаться и взаимодействовать с людьми.

Коммуникативные способности изучались философами и мыслителями с древних времен, оставив после себя богатое наследие по темам риторики, выражения речи, каналов связи, правильной постановки информации, взаимодействия и преодоления барьеров в общении. Коммуникация – это процесс обмена информацией между людьми, который является необходимым условием для эффективного взаимодействия в различных сферах жизни, в том числе в профессиональной деятельности. Коммуникативные навыки – это умения передавать и получать информацию. Способность обмена информацией подчеркивается в умении точного выражения своих мыслей, улавливании смысла, сказанного собеседником и адекватном реагировании на сообщения других людей. Все это является эффективной коммуникацией. Коммуникативные навыки каждого человека закладываются на протяжении всей его жизни. Важную роль в формировании личности и достижении успеха в будущей профессиональной деятельности играет развитие коммуникативных способностей в процессе обучения. Развитие коммуникативных способностей является важной задачей образовательной системы, так как оно напрямую влияет на успех студентов в будущем. Способность к эффективной коммуникации необходима в любой профессии, и умение ясно и четко выражать свои мысли является ключевой компетенцией для достижения успеха.

Процесс обучения предоставляет уникальную возможность для студентов развивать свои коммуникативные способности. В процессе обучения, развитие коммуникативных способностей начинается с осознания необходимости и значимости коммуникации. Студенты должны понимать, что коммуникация – это процесс взаимодействия и обмена информацией, который требует постоянного самосовершенствования. Один из наиболее эффективных методов – это практика общения и презентаций перед аудиторией. Она помогает развивать уверенность в себе, улучшает речь и грамотность, развивает критическое мышление и способствует формированию лидерских качеств. Еще один важный аспект в развитии коммуникативных способностей – это работа в группах. Коллективные проекты и задания обеспечивают возможность практиковать навыки коллективной работы, улучшать навыки взаимодействия и общения, и развивать умение

слушать и учитывать мнения других. Важным элементом развития коммуникативных способностей является также участие в различных языковых тренингах, которые помогают студентам улучшить свои навыки чтения, письма, говорения и толкования на языке, а также позволяют им понимать различные социальные и культурные контексты. Современные технологии также играют важную роль в развитии коммуникативных способностей. Виртуальные классы, видеоконференции, онлайн-форумы и другие средства коммуникации помогают студентам развивать свои навыки общения в виртуальном пространстве, которое становится все более важным в современном мире. Также важно отметить роль межличностных отношений в развитии коммуникативных способностей. Студенты, которые хорошо общаются со своими преподавателями и однокурсниками, получают больше возможностей для общения и развития своих навыков. Поэтому высшие учебные заведения должны создавать благоприятную обстановку для обучающихся, где каждый студент имеет возможность выразить свои мысли.

Коммуникация является ключевым элементом взаимодействия между людьми и позволяет эффективно передавать информацию, выражать свои мысли и идеи, решать проблемы и достигать целей. Коммуникативные способности являются важным элементом взаимодействия человека с окружающим миром и являются одним из ключевых навыков, необходимых для успешной социальной адаптации и личностного развития. Коммуникация является неотъемлемой частью нашей жизни, она позволяет нам общаться, делиться информацией, устанавливать отношения и решать проблемы. В этом контексте, развитие коммуникативных навыков становится особенно важным. Развитие коммуникативных способностей является одним из важнейших аспектов обучения, который помогает студентам не только эффективнее учиться, но и успешнее взаимодействовать в обществе. В процессе обучения, студенты приобретают не только новые знания и умения, но и учатся эффективно общаться. Перспективы трудоустройства выпускников университетов увеличатся с более высоким уровнем профессиональных компетенций, а именно коммуникативных навыков.

ЛИТЕРАТУРА

1 Беркимбаев К.М., Нышанова С.Т., Керимбаева Б.Т., Мейрбекова Г.П. Формирование профессиональных компетенций

будущих специалистов. Новое образовательное обозрение. – Алматы, 2012. – 271-281 с.

2 Бушин Н. И. Подготовка конкурентоспособных специалистов в системе профессионального образования. – Уфа, 2003. – 156 с.

3 Зотова И.Н. Коммуникативная компетентность как аспект социализации личности студента в условиях информатизации общества// Актуальные социально - психологические проблемы развития личности в образовательном пространстве XXI века», Кисловодск: 2006. – С.109.

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУДЫҢ ТЕЖЕЛУІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ДАУТБАЕВА А. Б.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев ат. №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

ЕЛЕУОВА Г. А.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев ат. №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

ТАСЫБАЙ Б. А.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев ат. №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

Ерте балалық шақ айтарлықтай жылдам өтеді: кеше ғана перзентханадан шыққан бала, айналасына қарайды, елендейді, тамақ жейді, жылайды... Бірнеше күннен соң заттармен әрекеттенді, аштықты және суықты біледі, күледі... міне енді өз бетінше отырады, тұрады... жүреді.

Көпшілік ата-аналар күнделікті қорқарлық жасау барысында баланың заттармен әрекет жасауына, өз бетінше жүруіне, кеш сөйлегеніне мән бермейді. Бала ылғи қозғыш, тез жалығыш, көп кежірленеді және т.б. Үлкендердің көпшілігі мұны ерекше зейіннің арқасында өз бетімен кеткендік деп есептейді. Енді балабақшаға барады... Мектепке дейінгі мекемеге келген ата-аналар басқа мәселеге кездеседі: педагог оларға баланың балабақша бағдарламасын игере алмай жатқандығын жеткізеді: сабақтарда белсенді емес, жеңіл ауысады, зейіні ұстамсыз, тапсырманы нашар игереді және т.б. Ата-аналарға баланы толық мамандар жағынан тексеретін психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру (ПМПК) мекемесіне баруын ұсынады және «ПДТ» үкімін шығарады. Бала түзету (коррекциялық) топқа жіберіледі.

Бұл жағдайға түспеген адам осындай жағдайға тап болған ата-ананы түсінуі қиын: барлығы барлық жоспар күреді. Кім кінәлі? Дәрігерлер ме? Педагогтар ма? Өзі? Әлде бала ма?

«ПДТ» ұғымы баладағы ОЖЖ органикалық жетіспеушілігімен қатар қолданылады. Бұл санаттағы балаларда арнайы есту, көру қабілеттерінің жетіспеушілігі, қимыл-қозғалыс аппаратының, ауыр сөйлеу тілі кемістіктері байқалмайды, олар ақыл-ойы кеміс балалар қатарына жатпайды.

Көп қолданылатын және жиі кездесетін сөздерге мыналар жатады: «психикалық дамудың тежелуі», «уақытша психиканың тежелуі», «минимальды ми дисфункциясы», «өмірге баланың қиын бейімделуі», «субнормальды бала» және т.б.

Психикалық дамудың тежелуіндегі арнайы дамуындағы тежелулер олигофрениядан ерекшеленеді. «Тежелудің»мына түрлері анықталады: есептеу, жазу және оқудың бұзылыстары; сөйлеу тілі дамуының бұзылысы (алалия, дислалия); моторлы дамудың тежелуі; даму барысындағы аралас бұзылыстар (оқу, жазу, есептеудің комплексті бұзылысы); психофизикалық инфантилизм [1].

Жақын арада дамудың жағдайларын жасау және емдік-коррекциялық іс-шаралардың дұрыс ұйымдастырылуы тежелудің жоғалып кетуіне немесе оның клиникалық түрінің жеңілдеуін тәжірибелер арқылы дәлелденген.

ПДТ-ның себептері әртүрлі. Бір жағынан-бұл инфекция, интоксикация, баланың миына әсер еткен жарақаттар (дамудың жатыр ішіндегі және босанудан кейінгі ерте кезеңдегі бұзылыстар). Екінші жағынан – балаға жасалған жағымсыз микроәлеуметтік жағдайлар да бала дамуының кері кетуіне себепші болады.

ПДТ жіктемесінің бірнеше түрі бар. Осы санаттағы балалармен жұмыс жүргізу барысында кеңінен жіктелген ПДТ-ның төрт нұсқасы ерекшеленді.

Психикалық дамудың тежелуінің конституциональды типі. Бұл топтағы балаларда бірінші кезекте эмоциялары мен жігерлік қасиеттерінің тежелуі байқалады. Бұл балалардың дене бітімі инфантильды түрде, (арықтан келген, өз кезегінде қысқа бойлы, солғын), «балалық» мимика, моторикасы әлсіз болады. Бұл балалар үшін ойын іс-әрекеті оқу іс-әрекетіне қарағанда қызықты. Олардағы тағы бір ерекшелік әлеуметтік қиындықтар, әсіресе мектепке бейімделуі болып келеді. Бұл санаттағы балалардың ерекшеліктеріне өзіншілдік, күйзелістік реакциялар және т.б. жатады. Бұл балаларға дәрі-дәрмектік терапия ұсынылады.

ПДТ конституциональды типіндегі балаларда мына қызметтердің бұзылуларын атап көрсеткен жөн: көру және есту арқылы есте сақтаудың, сөйлеу тілінің дамуы. Бұл қызметтер бейнелеу, санау, жазу, оқу және басқалар негізінде қалыптасады. Бұл балаларда оқудың бұзылуы (дислексия), жазудың бұзылуы (дисграфия), есептік дағдылардың бұзылуы (дискалькулия) кездеседі. Жоспар бойынша жүргізілген коррекциялық іс-шаралар ПДТ-ның бұл түрі үшін жағымды әсер ететіні дәлелденген.

Психикалық дамудың тежелуінің соматогенді генезі. Балалардағы созылмалы соматикалық жүрек-қан тамырлары аурулары, эндокриндік жүйе аурулары, бүйрек және басқа да аурулардың нәтижесінде пайда болады. Осы себептер балалардағы қимыл-қозғалыс және сөйлеу тілі қызметтерінің дамуын тежейді, өз-өзіне қызмет жасау дағдыларының қалыптасуын баяулатады, заттық-ойындық және қарапайым оқу іс-әрекеттерін меңгеруіне кері әсерін тигізеді. Балаға жұмысқа деген қабілеттілігінің төмендігі, қорқақтық, үрейшілдік тән. Шектелген және тиым салынған жағдайда өсіп жатқан бала өз кезегінде қарым-қатынас ортасы тар болғандықтан қоршаған орта туралы ұғымдары мен түсініктерінің қоры да жеткіліксіз болады. Мысалы балаға «Сенің анаң кім болып жұмыс істейді?» деген сұраққа біз «балықшы» деген жауапты алуымыз мүмкін. Бұл жауап анасының балық бөлімінде сатушы болып жұмыс істейтінін білдіреді. Немесе «Анам аяқпен жұмыс істейді». Бұл анасының әсемдік салонында маникюр қызметшісі екендігін білдіреді.

Өкінішке орай, жоғарыда көрсетілген жағдайлар осы санаттағы балалардың коррекциялық көмексіз өз жасына сай деңгейге жетуіне жол бермейді.

Психикалық дамудың тежелуінің психогендік генезі. Бұл санаттағы балаларда бірінші кезекте эмоциональды-еріктік іс-әрекетінің бұзылысы, жұмысқа деген қабілеттілігінің төмендігі, жүріс-тұрысының қисынсыздығы байқалады. Балада мұндай көріністердің өршуіне ұзақ және жиі әсер ететін психикалық жарақаттар (қамқорлықтың жетіспеушілігі, гиперопека, жанұялық табыну және т.б.) баланың жүйкелік-психикалық аймағына әсер етеді. Кейбір балаларда негативизм, агрессия, күйзеліс, ал кейбір балаларда керісінше, қорқақтық, үрейлену, қорқыныш сезімдері байқалады. Осы санаттағы балалар өз-өзіне қызмет жасау, еңбек және оқу дағдыларын меңгеруі қиын [2].

Осы санаттағы балалармен жүргізілетін түзету-оқыту жұмыстарының нәтижелі болуы педагогикалық іс-шаралардың адекваттылығы мен тәрбие жағдайларына байланысты болып табылады.

Психикалық дамудың тежелуінің церебральды-органикалық генезі. Бұл санаттағы балаларға эмоцияналдық-еріктік қызметінің және таным процесстерінің дамуындағы бұзылыстар тән. Бұларда психикалық қызметтердің бұзылысының әртүрлі деңгейі және жеткіліксіздігі байқалады. Бұл санаттағы балалар екі топқа бөлінеді.

Эмоционалдық сферасының жеткіліксіздігі. Эмоционалдық-еріктік қызметінің және таным іс-әрекеттерінің қалыптаспауы байқалады. Сонымен қатар неврологиялық симптоматиканың жеңіл бұзылысы кездеседі.

Бұл түрінде ақыл-ойдың бұзылысы байқалады. Балаларда тұрақты қызығушылық, мақсатқа ұмтылғыштық, жігерлілік қасиеттері көрінбейді.

ПДТ-ның церебральды-органикалық генезі психикалық даму тежелуінің ең ауыр түрі болып табылады. Бұл топтағы балалар арнайы мекемелердегі жан-жақты медициналық-психологиялық-педагогикалық түзетуді қажет етеді.

Педагогикалық күтімсіздіктің кешеуілдеуі баланың қалыптасуына кері әсер етеді. Бұл балалардағы толық жүйке жүйесінің жеткіліксіздігі және ұзақ жағдайдағы ақпараттық және эмоционалдық депривация (қоршаған ортамен қарым-қатынас жеткіліксіздігі) баланың білім, іскерлік және дағдыларының даму бұзылысына алып келеді. Бұл жағдайда жүйелі педагогикалық коррекция динамикалық дамудың өсуіне себеп болады. Тағы да ескеретін жәйт, егер бала уақытында педагогикалық көмекті алмайтын болса, онда кемістікті жою қиын болады.

Сонымен қатар, мынадай қорытынды жасау мүмкін – ПДТ балалар өздерінің санаты бойынша көп және әртүрлі болып келеді. Кейбір балаларда ерте органикалық зақымданудың нәтижесінде ОЖЖ-де жеңіл бұзылыстар болады. Ал басқа ПДТ балаларда ОЖЖ-нің қызметтік жеткіліксіздігі байқалады. Жүйкелік-психикалық даму бұзылысының тағы да бір себебі бұл соматикалық әлсіздік және созылмалы аурулар болып табылады. Жағымсыз микроәлеуметтік жағдайлар да балаларда ПДТ-ның пайда болуына себеп болады [3].

Коррекциялық топтағы ПДТ балалардың тежелуі әртүрлі болып келеді, сондықтан да ата-ана өзінің баласын топтағы басқа балалармен салыстыра отырып, баласын басқаларға ұқсамайтындығын біледі. Бірақ барлық бала дер кезінде жүргізілетін коррекциялық (түзету) көмекті қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Глебова С.В. Детский сад – семья: аспекты взаимодействия. Воронеж: ТЦ «Учитель», 2005.

2 Кроха. Пособие по воспитанию, обучению и развитию детей до трех лет / Под ред. Г.Г. Григорьевой. – М.: Просвещение, 2004.

3 Лебединская К.С. Основные вопросы клиники с систематики задержки психического развития // Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей / Под. Ред. К.С.Лебединской – М., 1982.

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ «ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ», ЭТАПЫ ЕГО СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

ЖАРИКОВ Н. М.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПАНДОПУЛО А. С.

постдокторант, PhD, Торайгыров университет, г. Павлодар

Потенциальным фактором жизненного успеха есть феномен эмоционального интеллекта. Сегодня проблематика исследований эмоционального интеллекта свидетельствует о его принадлежности к широко обсуждаемым вопросам, в которых освещаются такие требования к оптимальному функционированию человека, как проявления эмоциональной компетентности, эмоциональной зрелости, эмоциональной культуры, эмоциональной креативности и т.д.

В последние десятилетия в научной литературе появились новые разработки, посвященные этой проблеме; одной из наиболее значимых среди них современные исследователи правомерно считают теорию эмоционального интеллекта перспективным направлением развития в теоретическом и прикладном плане в психологии – С.С. Константинова и др. [4, с. 164].

Понятие эмоционального интеллекта было предложено J. Mayer и P. Salovey в 1990 году, а идея получила распространение в книге журналиста и психолога D. Goleman в 1995 году. Авторы одной из последних монографий по этой проблеме [10, с. 28] отмечают, что среди психических явлений, идентифицированных в конце XX века, сложно найти такой феномен, который привлек бы к себе такое внимание ученых и представителей практических отраслей исследований, как эмоциональный интеллект.

Истоки понимания эмоционального интеллекта как фактора гармонизации личности, указывает И.Н. Андреева, восходят к временам Античности, при которых проблема взаимосвязи разума и чувств рассматривалась в рамках философских знаний. Именно философам Античного мира принадлежит мысль о разделении души на три составляющие – возделанный, страстный и умственный. Платон относит умственные удовольствия и страдания к чистым, высшим, которые никак не связаны с низшими, исходящими из удовлетворения потребностей организма [1, с. 102]. Итак, с давних времен намечается разрыв между умственной, эмоциональной и мотивационной сферами человека.

Один из основоположников теории эмоционального интеллекта является Г. Гарднер. И.Н. Андреева указывает, что теория Г. Гарднера получила свое развитие благодаря исследованиям Д. Векслера об интеллектуальных и неинтеллектуальных компонентах, который еще в 1940 рассматривал интеллект как структурное образование и разделил умственные способности на вербальные и невербальные [1, с. 112]. Основная его идея заключалась в том, что у субъекта может доминировать та или иная группа способностей. Также следует заметить, что анализ понятия «самоактуализации», введенного в 50-х годах представителем гуманистической психологии А. Маслоу, породил многочисленные исследования личности, объединяющие когнитивные и аффективные составляющие [5, с. 75].

Опираясь на уже существующие данные, Г. Гарднер предположил, что внутриличностный и межличностный интеллект столь же важны для успешного функционирования личности в социуме, как общий интеллект (IQ), измеряемый с помощью IQ-тестов. Особенно это касается тех сфер, которые связаны с постоянным общением и характеризуются повышенной ответственностью, что свойственно людям, вовлеченным в управленческую деятельность [1, с. 113]. Очевидно, что высокоразвитый межличностный интеллект, подразумевающий эффективность в коммуникационных процессах, играет важнейшую роль как в повседневной жизни, так и в профессиональной деятельности.

Становление представлений о соотношении эмоций и разума прошло длительное развитие в рамках разных течений социальных, психологических, экономических и философских наук. Всегда признавалось наличие сложных, опосредованных отношений между эмоциями и разумом. Многовековые дискуссии по этому вопросу

привели к представлениям о необходимости объединения эмоции и разума и систематизации их влияния на поведение человека, на особенности коммуникационных процессов, значимость которых всегда признавалась учеными. Лишь в XX веке, наработанные знания сформировались в теории социального интеллекта, которая признавала важность единения разума и аффекта, играющих решающую роль в своевременной адаптации к окружающим условиям и в межличностной коммуникации. Исследования личности в области психологии, объединяющие когнитивные и аффективные составляющие, способствовали развитию теории, а представления об интеллекте как о структурном образовании стали причиной дальнейшего развития теории мультипликативного интеллекта.

Г. Гарднер отметил, что успешному человеку необходимо обладать множественным, разносторонним интеллектом, включающим широкий круг способностей. Выделенная автором в межличностном интеллекте способность наблюдать чувства других и использовать эти знания для прогнозирования их поведения была быстро признана одной из важнейших составляющих личности руководителя и получила развитие в теории эмоционального интеллекта [1, с. 131].

Изучая соотношение эмоциональных и познавательных процессов в научном мире появился термин – «эмоциональный интеллект». Опишем этапы становления и развития понятия «эмоциональный интеллект» в теоретическом и прикладном плане.

Первый период – 1900-1969 гг. (обособленное исследование эмоций и интеллекта) начало исследования общественного интеллекта. Психолог J. Мауге выделяет эмоциональное, в котором на первый план выходят потребности чувства и воли [7, с. 97]. Р. Торндайк формирует общие основы понятия эмоционального интеллекта. Выделил социальный интеллект как составляющую всеобщего интеллекта. Психолог Д. Векслер впервые предположил существование целого ряда видов мышления, которые представляют отдельные составляющие общего интеллекта, но отличаются от традиционного коэффициента интеллекта. В 1969 году была разработана С. Шехтером когнитивно-физиологическая теория, посвященная изучению эмоционального интеллекта в различных социальных группах [1, с. 155].

Второй период – 1970-1989 гг. (исследование взаимного влияния когнитивных и эмоциональных процессов. Возникает повышенный

интерес к изучению взаимодействия эмоций и мышления. Учеными было выдвинуто предположение о существовании так называемого когнитивного круга, объединяющего настроение и суждения. Ученые разрабатывают положение об эмоциях как одной из подсистем сознания. В когнитивной концепции Р. Лазаруса центральной является идея о познавательной детерминации эмоций. Когнитивное опосредование рассматривается ученым как необходимая предпосылка для выявления эмоций. L. Spitz выдвигается предположение, что определенная эмоциональность определяет обычные состояния сознания и предшествует когнитивным процессам. В 1973 г. Р. Sifneos вводит в научное обращение термин «алекситимия». Он трактует его как такое состояние, противоположное состоянию человека, с достаточно развитым эмоциональным интеллектом.

В 1985 г. R. Bar-On вводит понятие «коэффициент эмоциональности» и предлагает способ его измерения (EQ-i). В 1986 г. термин «эмоциональный интеллект» был впервые использован в диссертационном исследовании В.Л. Пейна. В.Л. Пейн сформулировал важное мнение чувства о фактах. Опосредованными предпосылками «смешанных моделей» эмоционального интеллекта служат: концепция самоэффективности А. Бандуры; теория самоактуализации А. Маслоу; представления о важности эмоциональной жизни в клиентцентрированной терапии К. Роджерса, в рамках которых отмечается значимость умения людей осознавать свои способности и эффективно управлять своим поведением в соответствии со знанием о сильных и слабых сторонах своей индивидуальности [8, с. 201].

Третий период – 1990-1993гг. (выделение понятия «эмоциональный интеллект»). В 1990 г. было дано определение понятию «эмоциональный интеллект», когда J. Mayer и P. Salovey опубликовали первую исследовательскую работу, в которой разработали методику его измерения (EQ).

В 1909 г. американским психологом Э. Титченером, введено понятие «эмпатия». Эмпатия обозначает постижение, глубинное проникновение-чувство в сущность другого человека, его когнитивное, физическое и эмоциональное состояния, переживания, мировосприятие и т.д. В 1983 г. Г. Гарднером выдвинуто предположение о возможности существования различных интеллектуальных способностей, охватывая интрапсихические и межличностные способности. Ученый выделил

следующие семь разных форм интеллекта: пространственный, музыкальный, лингвистический, логико-математический, телесно-кинестетический, межличностный и внутриличностный. Им было предложено употреблять термин «множественность обнаружения интеллекта» как более адекватно описывающий понятие единого интеллекта, существовавшее несколько раньше.

В 1993 г. вышла в свет книга Г. Гарднера – «Множественность выявления интеллекта», в которой автор определяет понятие «эмоциональный интеллект» и предлагает рассматривать его в двух формах: межличностной и внутриличностной.

Р. Стенберг развил концепцию «практического интеллекта», которая была определена как «способность адаптироваться, изменять или пересознавать ситуации, которые возникают в реальной жизни» [6, с. 129].

Четвертый период – 1994-1997гг. (период популяризации термина «эмоциональный интеллект»). Популяризация эмоционального интеллекта берет свое начало из книги D. Goleman «Эмоциональное лидерство». D. Goleman и его последователи превратили эмоциональный интеллект в девиз для исследований и публичной политики. Было создано множество методик для измерения эмоционального интеллекта. Возникают психологические агентства, которые манифестируют развитие эмоционального интеллекта в сфере бизнеса и обучения [3, с. 125].

Пятый период – 1998г. – по настоящее время (период уточнения концептуализации конструкта эмоционального интеллекта). Предлагаются варианты усовершенствования концепции эмоционального интеллекта совместно с внедрением новых методик его измерения.

На сегодняшний день, по мнению J. Mayer, в литературе существуют «два» эмоционального интеллекта: один из них – «популярный» эмоциональный интеллект, определяется по-разному, быстро приобретает и служит лучшим предикатором успеха в жизни, в то время как «другой» эмоциональный интеллект составляет научный феномен [9, с. 97].

На современном этапе эмоциональный интеллект становится предметом изучения в прикладном плане. Так Е.В. Волоховой изучение динамики EQ осуществлено посредством формирующего эксперимента, за основу которого взят теоретический конструкт Д.В. Люсина. Для достижения поставленной цели в эмпирической части исследования использованы: методика «MSCEIT V2.0»

под авторством J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso в русскоязычной адаптации Е.А. Сергиенко, И.И. Ветровой, опросник эмоционального интеллекта «ЭМИн» под авторством Д.В. Люпина. Автор пришел к выводу, что эмоциональный интеллект при соответствующих условиях развития у студентов повышается. Основными личностными конструктами развития эмоционального интеллекта, по мнению Е.В. Волоховой являются такие, как [2, с. 50]:

- сочетание жизнелюбия и энергичности;
- действенный интереса к жизни и возможности для достижения поставленных целей;
- умение нестандартно реагировать на стандартные жизненные ситуации, что повышает вероятность их успешного разрешения;
- уверенность в том, что все в жизни имеет свой смысл, и все – свое предназначение, готовность выходить победителем из любых жизненных испытаний и выносить жизненный опыт;
- оптимистичный способ взаимодействия с миром и окружающими людьми.

А.А. Ланцова изучила эмоциональный интеллект как личностный потенциал работника организации, что позволило сформулировать вывод о том, что для достижения этих целей немаловажно принимать обоснованные и ресурсообеспеченные управленческие решения в области кадровой политики, в частности, грамотно формировать, использовать и развивать человеческие ресурсы и прежде всего раскрывать личностный потенциал работника организации, обратив первостепенное внимание на его эмоциональный интеллект [5, с. 58].

Таким образом, эмоциональный интеллект становится все более популярным в научном мире. Различные толкования аспектов этого понятия имели место во все времена при изучении проблемы эмоциональной культуры человека и общества. Таким образом, проблема эмоционального интеллекта несмотря на то, что имеет практическую значимость, по сегодняшний день остается недостаточно исследованной как в теоретическом плане, так и в экспериментальном, и требует основательного научного обоснования, которое будет перспективой наших дальнейших исследований. Новая парадигма образования требует найти разумный баланс между мышлением и эмоциями, установить гармонию между интеллектом и окружающим миром.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Андреева И.Н. Азбука эмоционального интеллекта. – М.: БХВ-Петербург, 2019. – 549 с.
- 2 Волохова Е.В. Динамика эмоционального интеллекта студентов в процессе изучения дисциплины «Эмоциональный интеллект» // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2022. – Т. 11. – № 4 (41). – С. 50-53.
- 3 Гоулман Д., Бояцис Р., Макки Э. Эмоциональное лидерство. Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. – М.: Академия, 2007. – 425 с.
- 4 Константинова С.С. Взаимосвязь эмоционального интеллекта и стратегий самопредъявления // В сборнике: Психология, образование: актуальные и приоритетные направления исследований. Материалы Международной научно-практической конференции студентов, магистров, аспирантов, молодых ученых и их наставников. – 2018. – С. 164-166.
- 5 Ланцова А.А. Эмоциональный интеллект как личностный потенциал работника организации // Бизнес и дизайн ревю. – 2022. – № 1 (25). – С. 58-61.
- 6 Лебеденко М.С. Изучение взаимосвязи между уровнем социального интеллекта и показателями эмоционального интеллекта // Психология и педагогика в Крыму: пути развития. – 2020. – № 4. – С. 129-135.
- 7 Маслоу А. Эмоции и эмпатия / Перевод А.М. Смирновой. – М.: АСТ, 2011. – 236 с.
- 8 Щербakov М.Г. Эмоциональный интеллект как элемент системы искусственного интеллекта: этические и правовые вопросы // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. – 2022. – Т. 8. № 3. – С. 201-209.
- 9 Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R., Sitarenios G. Measuring emotional intelligence with the MSCEIT V 2.0. // Emotion. 2003. – Vol. 3. – P. 97-105.
- 10 Zeidner M. What we know about emotional intelligence: how it affects learning, work, relationships, and our mental health / Zeidner M., Matthews G., Roberts R. D. – London: A Bradford book, 2009. – 464 p.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗЕ КАК МНОГОКОМПОНЕНТНАЯ СИСТЕМА

КАСАНОВА А. Б.
магистрант, Торайгыров Университет, г. Павлодар
НУРГАЛИЕВА М. Е.
PhD, асоп.профессор, Торайгыров Университет, г. Павлодар

В Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан выделены основные стратегические направления, определяющие повышение качества психологической готовности старшеклассников к обучению в системе высшего образования и обеспечивающие равный доступ всем субъектам к ресурсной базе образования и ее технологической инфраструктуре. Образовательные потребности старшеклассников должны обеспечивать подготовку психологической готовности к обучению в вузе, физическому становлению, совершенствованию духовных ценностей, воспитанию гражданских и патриотических чувств [1].

Результатом теоретического изучения и углубленного изучения психических состояний, отражающих психологическую готовность обучения в системе высшего образования как ведущей деятельности обучающихся, явилось представление о психической подготовке к обучению в высшей школе, что характеризуется многокомпонентностью, в значительной степени способствующий участию в образовательной деятельности, направленной на совершенствование и адаптацию и включающий в себя три компонентные составляющие: мотивационная, когнитивная и волевая [2].

Исследование проводилось в несколько этапов в течение двух лет, в нем приняли участие 50 человек. Это: КГУ «Кокшубинская средняя общеобразовательная школа» Майского района одиннадцатый класс; студенты первого курса НАО «Торайгыров университет». Согласно задачам настоящего исследования, для проверки истинности представления о психологической готовности к обучению необходимо было представить характеристики, доказывающие этот факт, респондентов, не имеющих опыта обучения в системе высшего образования, а также обучающиеся в вузе.

Проблема исследования является одной из недостаточно рассмотренных, поэтому для изучения личностных аспектов

психологической готовности к обучению в системе высшего образования нами подобрано несколько методик. Соотношение методик и компонентов психологической готовности приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Соотношение компонентов готовности к обучению в системе высшего образования и методик исследования

№	Методика	Компонент готовности к обучению в системе высшего образования
1	Методика «Психологическая готовность к обучению в системе высшего образования»	Все компоненты
2	Методика Т.И. Ильиной «Изучение мотивации обучения в вузе»	Мотивационный
3	Изучение академической успеваемости	Когнитивный
4	«Прогрессивные матрицы Равена»	
5	Опросник «ССП-98» В.И. Моросановой	Волевой

Детализируем результаты исследования мотивации к обучению в системе высшего образования по методике Т.Н. Ильиной, который показан на рисунке 1.

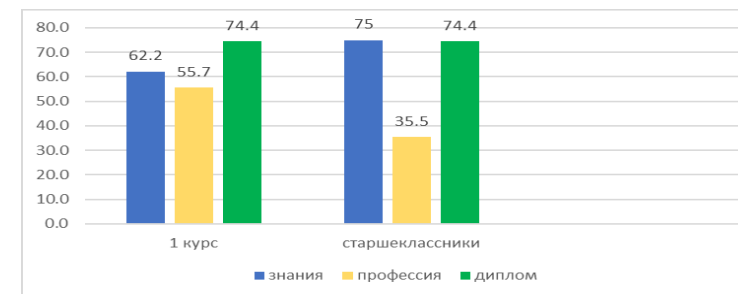

Рисунок 1 – Средние значения мотивации обучения в вузе по методике Т. И. Ильиной

Составим частотную гистограмму, наиболее частые темы для всех респондентов показаны на рисунке 2.

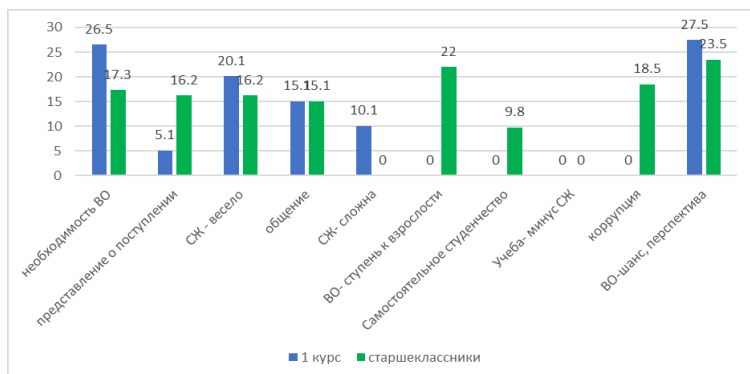

Рисунок 2 – Частоты наиболее распространенных у респондентов тем.

Рассмотрим результаты методики «Психологическая готовность к обучению в системе высшего образования», показанные на рисунке 3.

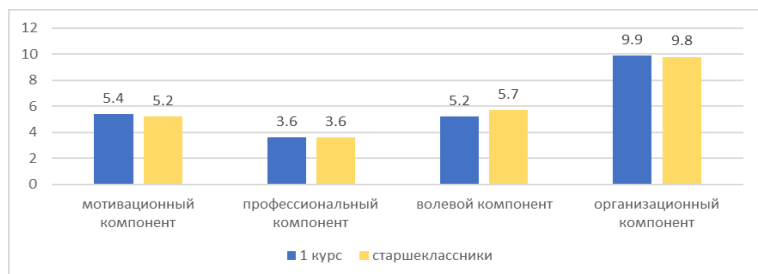

Рисунок 3 – Средние результаты методики «Психологическая готовность к обучению в системе высшего образования»

На рисунке 4 представлены факторы, влияющие на выбор профессии в каждой выборке.

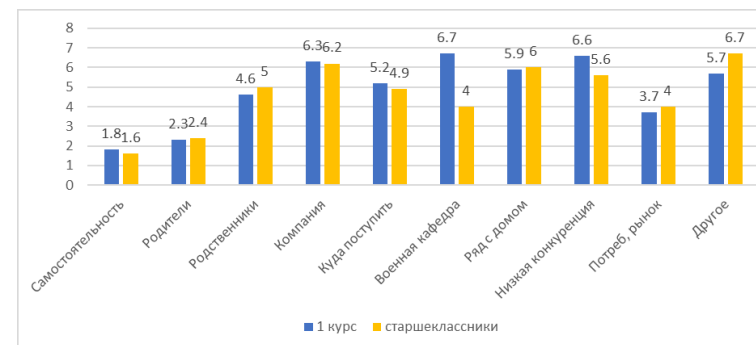

Рисунок 4 – Факторы, влияющие на выбор профессии в каждой выборке

Результаты экспериментального исследования показали:

1 Реальный первый уровень готовности (представленный статусом обучающегося вуза) за счет редукиции целей поступления в высшее учебное заведение, принятия социально-прагматических целей и ответственности обучающегося, реального осмысления жизни студента и построения жизненных перспектив. Обучающиеся вуза также имеют более высокую скорость чтения и письма, более сильную способность анализировать основную мысль текста и лучшую концентрацию. У них хорошо развит произвольный компонент.

2 Второй уровень готовности (представленный целью успешного студента) характеризуется высокими показателями, связанными с организационным планированием и темпом.

3 Различия между юношами и девушками были обнаружены в целях и процессах подготовки к обучению в системе высшего образования. Главной отличительной чертой объективной подготовки девушек к высшему образованию является развитие когнитивного компонента, а субъективной подготовки – развитие волевого компонента и интереса к изменениям. Отличительной чертой целевого планирования у юношей является развитие самостоятельного поля, а планирование – наличие мотивации к профессиональной самореализации в будущем или развитию внешней деятельности в настоящем.

4 «Анти-предикторы» неготовность к обучению в вузе, низкая академическая успеваемость, отсутствие организованно-темповой и добровольной подготовки и профессиональной

мотивации. Окончание нашего исследования не исключает возможности его продолжения. Больше всего ему может помочь конкретное использование диагностических средств для измерения психологической готовности к обучению в системе высшего образования, а также программной среды, позволяющей осуществлять проектирование основных компонентов подготовки между выпускниками школ и вузов.

Мы выделили следующие компонентные составляющие психологической готовности к высшему образованию:

1 Мотивационный: желание получить высшее образование. и будучи студентом, стремление найти работу в соответствии с новой должностью и целью поступления в высшее учебное заведение, факторы, влияющие на выбор работы, осознание работы, самостоятельность и осознание профессии на этом этапе, желание освоить выбранную профессию.

2 Когнитивный: уровень интеллектуального развития и приобретения знаний и умений.

3 Волевой: самоконтроль и контроль поведения.

Структуру психологической готовности к обучению в высшем учебном заведении можно представить следующим образом, представленном на рисунке 5 [3].

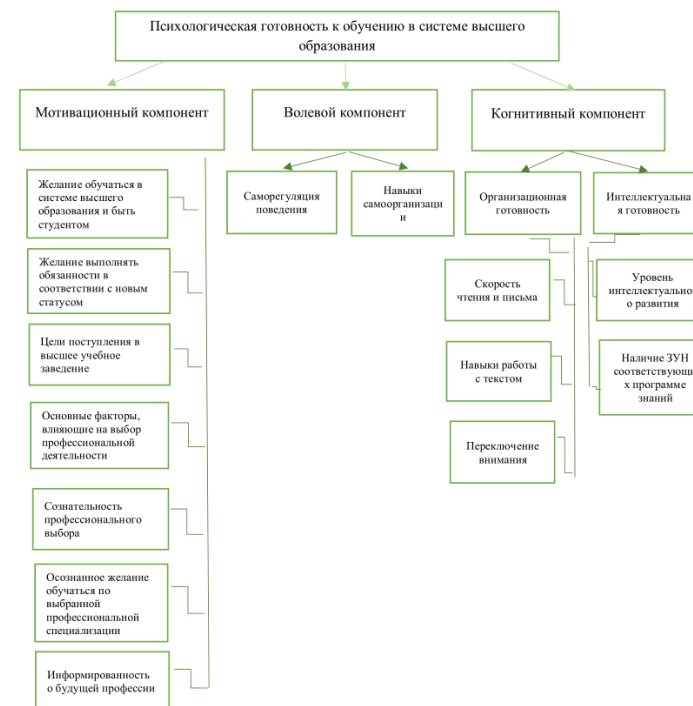

Рисунок 5 – Теоретическая модель психологической готовности к обучению в системе высшего образования

ЛИТЕРАТУРА

1 Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 год Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988

2. Тенькова В. А. Психологическая готовность старшеклассников к обучению в высшем учебном заведении //Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Проблемы высшего образования. – 2019. – №. 1. – С. 89-92.

3. Кусакина С. Н. Готовность к обучению в ВУЗе как психологический феномен: Дис. на соиск. уч. степени канд. психол. наук / Моск. гор. психолого-пед. ун-т. — М., 2009. — 234 с.

ОЙЫН – БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖӘНЕ ҚАЙТА ТӘРБИЕЛЕУ ҚҰРАЛЫ РЕТİNДЕ

КУДАРОВА Н. А.

доцент, педагогика кафедрасы,

А. Қ. Құсайынов ат. Еуразия гуманитарлық институты

ИЛЬЯСОВА А. Ж.

бастауыш сынып мұғалімі, Жаңа-ауыл жалпы орта білім беру мектебі,
Шарбақты ауданыны, Павлодар облысы

Ерте заманнан – ақ адам өзін қоршаған ортаның тылсым тіршілігін тануға әрекет жасаған. Ал айнала дүниені танып – білудің, белсенді іс-әрекеттің алғашқы түрі заттық іс-әрекет болып табылады. Нәресте заттық іс-әрекеттен бірте-бірте ойын әрекетіне ауысады. Барлық адам өзінің тұлға ретінде даму ерекшелігінде ойын іс-әрекетін бастан кешіреді. Сәбилік кезеңнен бастап бала өзін қоршаған ортаны, өмір сүріп отырған айналасындағы заттар мен құбылыстарды ойын арқылы түсініп ұғынады. Тек көру, сипап – сезу, байқап – тану арқылы емес, тікелей араласып, іс-әрекетке көшуін нақты қарым-қатынас барысында біледі. Осылайша ойын адамның өмір танымында шешуші мәнге ие болады. Баланың таным-түсінігі, іс-әрекеті ойыннан басталып, оның негізі болашақ өмірінде оқу, еңбек іс-әрекетімен жалғастырылады. Ойын – бала үшін оқу да, еңбек те. Ойын – айналадағы дүниені танудың тәсілі. Ойын балаларға өмірде кездескен қиыншылықтарды жеңу жолын үйретіп қана қоймай, ұйымдастырушылық қабілетін қалыптастырады.

Ойын балалардың негізгі іс-әрекеті ретінде психологиялық, анатомиялық-физиологиялық, педагогикалық маңызы зор қызметтер атқарады. Ойын баланың даму құралы, таным көзі, білімділік, тәрбиелік, дамытушылық мәнге ие бола отырып, адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді. Ойында әрбір адам ойнап өседі, ойынды көп ойнаған адамның дүниетанымы кең, жаны таза, жүрегі нәзік, нағыз сезімтал тұлға болмақ. Кей бала ойында шынайы өмірді бейнелесе, кей бала ішкі сезімін білдіреді. Ойын екі түрлі уақыттық бағытты қамтиды: қазіргі және болашақ. Бір жағынан бала бірден осы мезетте қуанышқа бөленеді, екінші жағынан ойын әрқашан болашаққа бағытталған, өйткені ойын барысында тұлғаның келешек өміріне ықпал ететін сапалы қасиеттері мен іскерлік дағдылары қалыптасады. Оқушы ойын қызметіне талпынады, ойын олар үшін өмірдің мәні болып табылады. Кейбір

психологиялық теориялар ойынның мәнін баланың артық әл-қуатын шығындап, жоғалтқысы келген талабымен түсіндіреді. Алайда, функционалдық тенденция концепциясының негізін салған Д. Узнадзе: «Ойын артық әл-қуатты сыртқа шығындаудың тәсілі емес, дамудың негізгі бас формасы, қызмет бағытының емін-еркін бұрқаған көрінісінің формасы болып табылады және әрекеттер ретінде олардың өз бағыты бойынша бір-бірінен айырмашылықтары бар, міне осылар баланы мазмұнды жағынан әр түрлі ойындар ойнауына мәжбүр етеді», – деген. Жетілгісі келіп тұрған күштердің қарбалас қимылына сәйкес келмейтін әрі оған ықпал етпейтін ойын мен ойыншық баланы тез жалықтырып жібереді [2].

Көптеген функциялар 7 – 9 жасқа жеткенінше мейлінше жеделдете дамиды да, ойынға деген құштарлық осы кезеңде күшейе түседі, ал ойын дамуды басқаратын іс-әрекеттің түріне айналады. Осындай сәтте баланың өзіндік саналары, оның шындыққа, адамдарға қарым-қатынасы қалыптасады. Бастауыш сынып оқушысының қызмет бағыты күшейген кезде оның құлшынып ойнағысы келіп тұрады. Баланың ойын қызметін тоқтатып, оны интерфункционалдық күштердің қимылына қайшы келетін басқадай нәрсемен шұғылдануға мәжбүр еткізу – бала талантын жеделдете дамытып, жан-жақты ашылуына тосқауыл жасау деген сөз.

Ойын баланың психикасына сапалы өзгерістер туғызады. Балалардың ересектермен бірлесіп өмір сүруге ұмтылысы бірлескен еңбек негізінде қанағаттандырылмайтыны белгілі. Бұл қажеттілігін балалар ойын арқылы өздеріне ересектер рөлін алып, еңбектік өмірді ғана емес, сол сияқты әлеуметтік қарым-қатынасты да нақтылап көрсетеді. Д. Элькониннің атап өткеніндей, мұнда балалар өзара сәйкес рөлдерді тасымалдаушылар (ересектерді өзара әлеуметтік қатынасын қайта жаңғыртады), әрі ойынға тікелей қатысушы болады. Баланың қоғамдағы осындай ерекше орны оның үлкендер өміріне араласуының айрықша түрі болып саналатын рөлдік ойынның пайда болуының негізіне айналады. Біраз уақыттан кейін рөлдік ойыннан ереже бойынша жүргізілетін ойынға ауысады. Біртіндеп ереже ойын әрекетінде бірінші орынға қойылып, алғашқы сюжеттік сипатқа ие болады, сосын ойында жеңіске жету бала үшін үлкен мәнге айналып, ойын еңбекке және оқу әрекетіне ұқсас бола бастайды.

Ойында ең алғаш баланың дүниеге әсер етуді қажетсінуі қалыптасады және көрінеді, ойынның негізі, жалпы мәні де осында.

Ойынның мәнін анықтайтын бірінші ереже, ойын мотивтерінің әр түрлі бала үшін мәні зор күйініштерге негізделетіндігі болса, екінші ереже, ойын әрекеті адам іс-әрекетіне тән көптеген мотивтерді жүзеге асыруы болады.

Баланың барлық психологиялық ерекшеліктері осы ойын әсерінде қалыптасады. Ойын – бала әрекетінің негізгі бір түрі. Ойын әсері арқылы адам баласының белгілі бір буыны қоғамдық тәжірибені меңгереді, өзінің психикалық ерекшеліктерін қалыптастырады. Бала ойынында да қоғамдық, ұжымдық сипат болады. Мәселен, кез-келген бала еш уақытта жалғыз ойнамайды, қатар құрбыларымен бірлесіп ойнайды. Ойын жұп арқылы бір-бірімен өзара қарым-қатынастар жасайды. Ал мұның өзі оның дамуы үшін ерекше маңызы бар фактор екендігі түсінікті. Ойын баланың түрлі қасиеттерін дамытады да баланың қабілеті, белсенділігі артады.

Ойын адам әрекетінің бір түрі болғандықтан, оның да өзіне тән мотивтері болады. Мазмұндық-рөлдік ойында баланың зейінін, есін, ойлауын, қиялын қалыптастыруға зор маңыз атқарады. Ойын әсері арқылы бала өз қасиетін қалай қанағаттандырып, шаттанып, қандай қабілеті бар екенін байқап көреді. Ойын үстінде бала ересек адамдардың әрекеттерін қайталауға тырысады. Мазмұндық-рөлдік, әсіресе, интелекттік (ақыл-ой) ойындар белгілі бір ережелерді сақтап ойнауды талап етеді.

Осындай ойындар баланың тапқырлығын, байқағыштығын, зейінділігін арттырумен қатар, ерік, сезім процестерін де дамытады. Бала ойынына басшылық ету, мазмұндық-рөлдік ойындарын қадағалау, тәрбиелік маңызы бар ойындар ұйымдастыру – мұғалімдердің негізгі міндеттерінің бірі.

Ойын ақыл-ой дамуына да әсер етеді: бала ойын үстінде заттар мен іс-әрекеттерді жалпылауды, сөздің жалпылама мағынасын қолдануды т. б. үйренеді. Ойын жағдайына ену баланың ақыл-ой әрекетінің түрлі формаларының шарты болып табылады. Мәселен, затпен қимылдар жасай отырып, ойлаудан елестете ойлауға бала затқа оның тиісті өз атын бермей қазіргі ойын жағдайына қажетті заттың атын беруден бастап ауысады. Бұл жағдайда, тандалынған нәрсе, біріншіден, жобаланған зат туралы ойнаудың өзгеше бір сыртқы тізгегі және екіншіден, осы затпен жасалынатын шынайы іс-әрекеттер тірегі (және екіншіден, осы затпен жасалынатын шынайы) ретінде көрінеді. Сонымен ойында ой жүзінде іс-әрекет жасау қабілеті дами бастайды.

Баланың ойындарында ұжымдық сипат жақсы жетіледі. Мәселен, ойында топ-топ болып ойнау, ойын ережелерін сақтау, жолдастарының алдында жауапкершілігін сезіне бастау, өзін ұстай білу сияқты ұжымдық ойындардың негізгі белгілерін олар жақсы түсінеді. Ұжымдық ойындарда бала жолдастықтың мәні неде екенін түсінеді. Өзінің басындағы мінез-құлықтың кейбір теріс бітістеріне ұялып, одан арылғысы келеді. Осындай ойындарда баланың қабілеттері жақсы жетіле бастайды. Мәселен бір бала өзінің ұйымдастырғыштық қабілетін байқатса, екінші бала табанды, жігерлі екендігін аңғартады. Ұжымдық ойындар баланың моральдық-эстетикалық қалыптастыруын әсер етеді.

Заттық іс-қимылдардың қажетті даму деңгейінен басқа ойынның пайда болуы үшін баланың үлкендермен жасайтын қарым-қатынастарының түпкілікті өзгеруі керек. Бала 3 жасқа жақындағанда ол өздігінен іс-қимыл жасауға қабілетті болады да, оның жақын адамдармен бірігіп қызмет жасауы ыдырай бастайды. Сонымен қатар ойын өзінің шығу тегі жағынан да, мазмұны жағынан да әлеуметті болып келеді. Ол жиі үлкендермен толыққанды қарым-қатынассыз және баланың үлкендер арқылы алатын түрлі әсерінсіз дами алмайды.

Д. Б. Эльконин ойын дамуының 3 кезеңін көрсетеді:

- ойынның тұрмыстық элементтерінің шаруашылық, одан кейін қоғамдық- саяси сюжеттерге айналуы;
- қиялдағы жағдаяттар мен ойын тәртібі қарым-қатынасының өзгеруі;
- бір заттан келесі затқа ойын мазмұнын өзгерту.

Басқа сөзбен айтқанда, бала үшін ойын – бұл үлкендер әлеміне тән талаптар мен тиымдарға, жауапты міндеттерге қарамай-ақ өз тілегі мен қызығушылықтарын жүзеге асыра алатын оның тәуелсіз іс-әрекеті.

Бала үшін ойын – өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі көрсетудің құралы. Ол оған «балалар» әлемінен шығып, өз әлемін құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бала өзі ойын деп атамайтын, бірақ онда да өз тілектерін жүзеге асыруда ерікті бола алатын басқа да әрекеттің түрлері бар. Ол сурет салу, мүсіндеу, жапсыру, құрастыру. Әйтсе де, олардың ойыннан айырмашылығы бар, мәселен, оның нәтижесі – сурет, құрылыс және т. б. Сонымен қатар, баладан осы әрекеттер барысында жоспарланған нәтижені алу үшін бірқатар күш жұмсау талап етіледі. Ойында ол не істегісі келеді, соның барлығын істейді және оның барлығы орындалады. Ойында

бала қандай болғысы келсе, сондай болады, мәселен, қайырымды бала, әдемі ханшайым, саяхатшы, ойында бала қайда болғысы келсе, сонда болады – айда, аспанда, теңіз түбінде және т. б. Ол барлық қызықты оқиғалардың мүшесі бола алады – ауруларды емдейді, айдаһармен күреседі, өртті сөндіреді.

Сөйтіп, ойын балаға эмоциялық қолдау береді, өзінің әр түрлі тілектері мен талпыныстарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді, ең әуелі, әрине үлкен адамдар тәрізді айналасындағы заттарды басқаруға деген тілек (расында да оның жасында дәл қазір бағына қойматын нәрселер бар). Балаға осы бір іс-әрекет түрін қолдау мен дамытуға жоғарыда көрсетілген негіз, дәделдер жеткілікті тәрізді. Олай дейгініміз балалар ойыны баланың дамуы үшін аса қажет.

Ойын балалардың басқа адамдармен өзара әрекетінің дамуына да айтарлықтай ықпал етеді. Бұдан басқа бала ойында үлкендердің өзара әрекеттері мен өзара қатынастарын жаңғырта отырып, осы өзара әрекеттердің ережелерін, тәсілдерін меңгереді, құрбы-құрдастарымен біріккен ойындарда ол өзара түсіну тәжірибесін жинақтайды, басқа балалармен келісімге келуге, өз әрекеттері мен ниетін түсінуге үйренеді.

Ойында бала өз қылықтарын реттеуді, құрбы-құрдастарымен біріккен ойында үлкендердің бақылауынсыз-ақ ұстамды болуға, ойын ережесін сақтауға үйренеді.

Осы қасиеттердің баланың болашағы үшін әрине, ең әуелі, мектепте қаншалықты қажет екендігін түсіндірудің қажеті жоқ тәрізді.

Демек, бұл балалар ойынын арнайы педагогикалық ұйымдастырудың қажеттігін көрсетеді. Оның мазмұнында баладан белгілі білім, нақты әрекеттерді орындауды талап ететін тапсырмалар орын алуы керек. Мысалы, мектеп ойынын ойнау керек болса, бала әріптерді аса құмарлықпен меңгеруге талпынады, ал арнайы ұйымдастырылған дүкен ойынында қарапайым есептеу дағдылары бекітіледі. Әйтсе де, осы міндеттердің шешімін табуы үлкендермен біріккен ойында ғана жүзеге аспак.

Басқаша айтқанда, ойын жай нәрсе емес, ол балаға қанағат әкеледі сонымен қатар, оның дамуының толыққанды тұлға ретінде қалыптасуының аса күшті құралы болып табылатынын үлкендер, педагогтар (бала тәрбиесімен айналысушылар) білуі керек.

Баланың таным түсінігі, іс-әрекеті ойыннан бастау алады да – болашақ өмірінде жалғасын табады. Ойын үстінде бала жеке тұлға ретінде дамиды, адамдармен қарым-қатынасты, әрекетті өзі

реттеп, ұжымдық ойлаудың алғашқы тәжірибесін алатындығы дәлелденген. Ғалымдар балалар ойыны стихиялы, бірақ ересек адамдардың қоғамдық және еңбек әрекетінен туындағаны заңдылық деп есептейді.

Балаларды ойынға қатыстыру қажет. Өскелең ұрпаққа қоғамдағы мәдениеттің сәтті берілуі, балаларға ересектер тарапынан ұсынылатын ойынның мазмұнына да байланыста болады. Қоғамдағы тәжірибені жемісті меңгеру үшін, әрекет ету үрдісінде тек қана баланың өзінің белсенділігі болуы қажет екендігін де ескере кеткен жөн. Егер де мұғалім алынған тәжірибенің белсенділігін сипаттап ескермесе, онда ойынды үйретудің әдістемелік тәсілдері мен ойынды басқаруы өз деңгейінде практикалық мақсатына жете қоймайды.

Ойын кезінде жан-жақты тәрбиелеудің мақсаты әр жас кезеңінде ойын әрекетінің психологиялық негізін құрастырған жағдайда ғана табысты іске асырылады. Бұл ойынның дамуы баланың психикасын үдемелі өзгертумен және ең алдымен бала тұлғасының барлық жағынан дамудың фундаменти болып табылатын оның интеллектуалдық ортасына байланысты. Ойында психикалық үрдістер: қабылдау, ойлау, ес, сөйлеу т. б. қалыптасады.

Баланың кез келген әрекеті белгілі бір міндеттерді шешуге бағытталғанын педагог ұмытпауы тиіс. Негізгі міндеттер қайта өзгертуге мүмкіндік беретін шешімді және сонымен бірге алға қойған мақсатқа жетуді жеңілдету аралықтарын алады. Балалар шешетін тәжірибелік міндеттер оқудан өзгешеленіп тұрады. Ойын міндетінің мазмұны баланың тәжірибесімен, білімімен ерекшеленеді. Бала өз әрекетінен тәжірибе алады, көптеген нәрселерді мұғалімі мен ата-аналарынан үйренеді. Әр түрлі білімдер, әсерлер баланың рухани әлемін байытады, осының барлығы ойында көрініс береді. Ойын міндеттерін шешу заттық әрекеттің көмегімен ойын тәсілдерін шынайы танып, қорытудан көрінеді. Ойынның ұзақ болуын, эмоционалды қанықтығына жету үшін және ойын міндетін интеллектуалдық тұрғыдан шешуде, педагог баланың мақсатқа бағытталған тактикалық тәжірибесін байытуы, оны бірте-бірте шартты ойын жоспарына ауыстыруы, өз бетімен ойнайтын ойында балаларды шынайылықты шығармашылықпен бейнелеуін оятуды қамтамасыз ету қажет. Эмоция ойынды қызықтырады, өзара қарым-қатынас үшін қолайлы жағдай жасайды, әр баланың жан дүниесіне қажетті тонусын көтереді, бұл өз кезегінде балалардың құрбы-

кұрдастарымен біріккен әрекетінде және тәрбиелеу қызметінде қабілеттілік жағдайын қалыптастырады.

Ойында баланың дамуы ең алдымен, оның мазмұнының әр түрлі бағыттылығына байланысты өтеді. Дене (қозғалмалы), эстетикалық (ән-күй), ақыл-ой (дидактикалық, сюжетті-рөлдік) тәрбиесіне тура бағытталған ойын түрлері бар. Барлық ойын түрлерін тікелей ересектердің қатысуымен және баланың белсенділігінің түрлі формасымен үлкен екі топқа бөлуге болады:

Ойындағы жетістіктер баланың сабақтарда жүйелі білім алу мүмкіндігіне маңызды әсер етеді, құрбы-құрдастары мен ересектердің ортасында оның шынайы адамгершілік-эстетикалық бағытының әбден жетілуіне мүмкіндік туғызады.

Ойын – балалар үшін күрделі әрекет, ол білімді, ақылды ұйымдастыруды қажет етеді. Ойынның өз жоспары, арнайы заттары т.б. көптеген ерекшеліктері болады. Ойын арқылы бала өмірден көп мәліметтер алады, өзінің психикалық ерекшеліктерін қалыптастырады, яғни ойын арқылы бала білім алады. Бала зейіні қажеттететін, әдейілеп ұйымдастырған ойындар оның ақылын, дүниетанымын кеңейтеді, мінез-құлқын, ерік-жігерін қалыптастырады. Аса ірі психологтардың ойынша бала ойын үстінде қандай болса өскенде еңбекте сондай болады дейді [2].

Жалпы бастауыш мектеп жасында ойынның маңыздылығы зор, себебі білім беру барысында ойын арқылы балалар жаңа тақырыпты тез және ұзаққа есте сақтап қалады.

Ойындық әрекет бағдарламасын зерттеген ғалымдар пікірінше ойын педагогикалық және психологиялық мәдениет феномені ретінде төмендегідей қызметтерді атқарады:

Әлеуметтендіру қызметі. Өйткені, ойын – баланы күшті қоғамдық қатынастар жүйесіне енгізу және оған мәдениет байлығын игерту құралы.

Ұлтаралық қатынас құралы қызметі. Себебі, ойын – балаға жалпы адамзаттық құндылықтарды, түрлі ұлт өкілдерінің мәдениетін игеруге мүмкіндік туғызады. Өйткені ойын – әрі ұлттық әрі интернационалдық, сонымен бірге жалпы азаматтықта.

Ойында бала «адамзат тәжірибесі аясында» өзін-өзі көрсету қызметін көрсетеді. Өйткені, ойын бір жағынан баланың практикада өмірлік нақты қиындықтарды жою жобасын тексеруге және құруға мүмкіндік берсе, екінші жағынан тәжірибесінің олқы тұстарын айқындауға мүмкіндік береді.

Ойынның қатысымдық қызметін – балаға шынайы күрделі адамдық қатысым аясына еруге мүмкіндік беретін дерегі айқын көрсетеді.

Ойынның диагностикалық қызметі – баланың әр қырынан: интеллектуалдық, шығармашылық, эмоционалдық және т.б. көрінуін диагностикалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар ойын – баланың өз күшін нақты сезінетін, өзін-өзі бағалау, еркін әрекеттегі мүмкіндіктерін танытын өзін-өзі көрсету аймағы болып табылады.

Ойынның емдік қызметі – баланың қарым-қатынаста, оқуда, мінез-құлқында туындайтын әр түрлі қиындықтарды жөну құралы ретінде қолданылуымен түсініледі. Ойынның мұндай қызметін Д. Б. Эльконин аса жоғары бағалайды.

Ойынның түзеу қызметі деп – баланың тұлғалық құрылымының көрсеткішіне жағымды өзгерістер, толықтырулар енгізу түсініледі. Ойын әрекетінде бұл үрдіс басқа кездегіден гөрі неғұрлым жұмсақ өтеді.

Ойынның дамытушылық қызметі, оның ең маңызды қызметтерінің бірі. Сонымен бірге, ойын – баланың қызығушылықтан дамуға ұласатын, қызығушылығының ұйымдастырылған мәдени стратегиялық-кеңістігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Алимбаева Р.Т., Айқынбаева Г.Қ. бастауыш мектепке келген балалардың даму деңгейін анықтап білу әдістемесі – Қарағанды., 1999.С-52-56.

2 Әбішева А. «Ойын элементтерін пайдаланудың педагогикалық ерекшеліктері». Бастауыш мектеп 4-2003ж. 17 б.

3 Ментс М. Ван. Эффективное использование ролевых игр в тренинге. СПб. : 2001

ЭЙДЖИЗМ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

МУСАЛДАЕВ Ж. М.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПАНДОПУЛО А. С.

постдокторант, PhD, Торайгыров университет, г. Павлодар

Возраст – это одна из вещей, которые мы прежде всего замечаем в других людях. Эйджизм возникает, когда возраст используется для разделения людей на какие-то категории таким образом, что

это причиняет людям вред, ставит их в невыгодное положение, порождает несправедливость и подрывает солидарность между поколениями.

Эйджизм, или дискриминация по возрасту – это притеснение личности или группы людей по возрасту – как молодых, так и пожилых граждан. В 1969 году понятие «эйджизма» ввел Роберт Батлер, директор национального института старения США [1].

Согласно опросу World Values Survey, проведенного в 57 странах, 60% респондентов считают, что люди старшего возраста не получают должного уважения в обществе. Более того, из опроса следует, что чем выше доля пожилых людей в обществе, тем выше негативное отношение к пожилым людям. Речь идет о стереотипах, связанных с немощью и отсталостью пожилых граждан, из-за которых они не могут найти работу [2].

Эйджизм включает в себя формирование стереотипов или дискриминацию в отношении людей по признаку их возраста и может проявляться как на рабочем месте, так и в вашей личной жизни. Эйджизм может быть направлен как на пожилых людей, так и на молодежь. Однако наша культура склонна прославлять молодежь, поэтому пожилые люди чаще становятся жертвами дискриминации по признаку возраста и негатива.

Эйджизм может пустить корни в раннем возрасте. Даже будучи детьми, мы начинаем усваивать идею о том, что старение – это неудовлетворительный процесс, а пожилые люди не способны позаботиться о себе. Эти сообщения могут появляться в средствах массовой информации, которые мы потребляем. Просто представьте рекламные ролики, которые обещают изменить «неприглядные» возрастные границы, или телевизионные шоу, в которых пожилые люди изображаются невежественными и хрупкими. Эйджистские сообщения также могут передаваться через шутку и случайные комментарии от членов семьи и друзей.

Подобно сексизму и расизму, эйджизм может проявляться во многих формах, начиная от неуважения при взаимодействии один на один и заканчивая системным неравенством.

Институциональный эйджизм – когда социальные нормы, практики и правила несправедливы по отношению к пожилым людям. Рабочее место, которое настаивает на том, чтобы работники выходили на пенсию в определенном возрасте, является примером институционального эйджизма. В некоторых случаях эйджизм настолько укоренился в институтах, что его может быть трудно

обнаружить. Например, в области медицины пожилые люди часто недопредставлены в медицинских исследованиях и клинических испытаниях. В области психического здоровья специалисты могут проходить меньшую подготовку по работе с пожилыми пациентами [3, с. 22].

Межличностный эйджизм имеет место между отдельными людьми. Представьте себе руководителя, который отказывается давать вам новые задания из-за вашего возраста. Или представьте члена семьи, которому нравится делать тонкие уколы по типу: «Мы не ожидаем, что вы будете идти в ногу с нами». Если вы взрослый человек старшего возраста, такого рода пренебрежительные высказывания могут заставить вас почувствовать себя униженным, разочарованным и недооцененным. Это также может уступить место самонаправленному эйджизму [3, с. 31].

Самонаправленный эйджизм – когда вы усваиваете негативное отношение к старению или своей собственной возрастной группе. Это создает глубокое чувство неуверенности в себе и общее негативное восприятие самого себя. Вы можете начать верить, что ваши лучшие годы позади или что вы становитесь обузой для своей семьи. Возможно, когда вы теряете вещь или забываете имя, вы вините в этом свой возраст. Или, возможно, вы вините в своем малоподвижном образе жизни свой возраст. Это только усиливает ваш самонаправленный эйджизм и дает другим людям больше оснований верить стереотипам [3, с. 36].

Меры по борьбе с пандемией COVID-19 показали, насколько широко распространен эйджизм – в общественном дискурсе и в социальных сетях о пожилых и молодых людях сложились стереотипы. В некоторых контекстах возраст использовался в качестве единственного критерия доступа к медицинскому обслуживанию, методам лечения, спасающим жизнь, и для физической изоляции.

Эйджизм имеет серьезные и широкомасштабные последствия для здоровья и благополучия людей. Среди пожилых людей эйджизм ассоциируется с ухудшением физического и психического здоровья, усилением социальной изоляции и одиночества, большей финансовой незащищенностью, снижением качества жизни и преждевременной смертью. Это пересекается и усугубляет другие формы предвзятости и ущемления прав, включая те, которые связаны с полом, расой и инвалидностью, что приводит к негативному воздействию на здоровье и благополучие людей.

Как пожилые, так и молодые люди часто находятся в неблагоприятном положении на рабочем месте, и доступ к специализированной подготовке и образованию значительно снижается с возрастом. Эйджизм в отношении молодых людей проявляется во многих областях, таких как занятость, здравоохранение, жилье и политика, где голосам молодых людей часто отказывают или игнорируют.

Эйджизм связан с более ранними показателями смертности. Одно исследование показало, что пожилые люди, которые занимались самонаправленным эйджизмом и считали себя бесполезными, имели более короткую продолжительность жизни, чем те, у кого было позитивное самовосприятие. Самонаправленный эйджизм также может привести к ухудшению состояния здоровья, включая хронические заболевания и другие проблемы со здоровьем.

Существует множество потенциальных причин, стоящих за этими физическими последствиями.

Если у вас негативное самовосприятие, у вас может быть больше шансов приобрести нездоровые привычки, такие как неправильное питание, курение, употребление алкоголя. У вас также может быть более низкий уровень жизнестойкости и социальной поддержки, которые являются двумя факторами, влияющими на продолжительность жизни.

Также возможно, что эйджизм в самой медицинской сфере приводит к худшим результатам для пожилых людей.

Исследования показывают, что поставщики медицинских услуг с большей вероятностью отказывают пожилым пациентам в доступе к поддерживающим жизнь методам лечения, чем молодым пациентам.

Пожилые люди, как правило, недостаточно представлены в исследованиях в области здравоохранения, таких как клинические испытания. Это может привести к назначению рецептов и методов лечения, которые приносят больше вреда, чем пользы, и отсутствию кампаний, направленных на такие проблемы, как сексуальное здоровье пожилых людей.

Отсутствие связи между медицинскими экспертами и пожилыми пациентами может привести к таким проблемам, как несоблюдение правил приема лекарств, при которых пациент не принимает лекарства в соответствии с предписаниями.

Эйджистские комментарии членов семьи могут вызвать у вас чувство никчемности или отсутствия социальной поддержки.

Дискриминация со стороны коллег и начальства может заставить вас усомниться в своей ценности для общества. Поэтому, возможно, неудивительно, что исследования показывают, что эйджизм может привести к ухудшению психического здоровья.

Эйджизм может спровоцировать или усугубить депрессию. По оценкам Всемирной организации здравоохранения, примерно 6 миллионов случаев депрессии во всем мире могут быть результатом эйджизма [3, с. 51].

Негативное самовосприятие старения может даже повлиять на ваши умственные способности. После усвоения негативных стереотипов вы можете испытать фактическое снижение когнитивных способностей, таких как память, из-за страха подтверждения этих стереотипов. Это явление известно как угроза стереотипа, и даже кратковременное воздействие негативных сообщений может повлиять на вашу самооценку и производительность.

Эйджизм может привести к социальной изоляции и одиночеству. Вы можете почувствовать себя отвергнутым членами семьи и принять решение отказаться от участия в общественных мероприятиях. Или, возможно, сообщения в средствах массовой информации заставили вас бояться стать жертвой преступления, поэтому вы самоизолируетесь или не решаетесь путешествовать.

Эйджизм может усугубить чувство финансовой незащищенности. Работодатели или начальники на вашем рабочем месте могут препятствовать вашему продвижению по службе и обучению. Вас также могут не принять на работу из-за вашего возраста.

Давняя практика финансовых учреждений также может усугубить ваши финансовые проблемы. Например, вы, вероятно, обнаружите, что такие продукты, как страхование путешествий и медицинская страховка, с возрастом становятся дороже. Страховые компании склонны утверждать, что это связано с тем, что их политика основана на риске.

Из-за стереотипов, связанных с компетентностью пожилых людей, они с большей вероятностью становятся мишенью разного рода аферистов. Последствия мошенничества не ограничиваются финансовыми потерями. Эти события могут быть травмирующими и приводить к глубокой тревоге, стыду и горю.

Иногда эйджизм является очевидным и его легко идентифицировать. В других случаях это более тонко, и вы можете даже усомниться в том, являются ли чьи-то слова или действия

признаком предубеждения. Вот на что следует обратить внимание на рабочем месте и в повседневной жизни:

Издевательство. Часто это самый очевидный признак эйджизма. Это может быть связано с тем, что коллега или руководитель высмеивает вас шутками или оскорблениями, связанными с возрастом. Другие могут отпускать бесцеремонные замечания, чтобы унижить.

Исключение. Вместо того чтобы прямо оскорблять вас, некоторые люди могут намеренно исключить вас из групповых мероприятий. Коллеги могут исключить из собраний, переместить офис или назначить мероприятия в неудобное время или в неудобном месте. Друзья и члены семьи также могут оставить в стороне. Даже если это не преднамеренное исключение, усвоенный эйджизм может заставить их предположить, что человек не в состоянии справиться с определенными поездками или мероприятиями.

Лишение возможностей. Если руководитель придерживается эйджистских взглядов, он может отказаться давать сложные задания, которые открывают возможности для продвижения по службе. Вместо этого они могут передать работу более молодому работнику или посоветовать сотруднику уйти на пенсию. В крайних случаях они могут ликвидировать вакансию только для того, чтобы нанять более молодого работника на аналогичную должность.

Предвзятость при приеме на работу. Давно известно, что многие компании имеют тенденцию нанимать и продвигать по службе только молодых сотрудников. Часто более взрослым людям по несколько раз отказывают в повышении, пока они наблюдают за тем, как менее опытные и менее квалифицированные люди поднимаются по служебной лестнице. Или в принципе отказывают в приеме на работу, потому что рекрутеры могут посчитать человека «сверхквалифицированным».

Инфантилизация. Это нормально, когда другие заботятся о тебе. Однако, когда другие инфантилизируют вас или обращаются с вами как с ребенком, вы можете чувствовать себя униженным и разочарованным. Возможно, младший член семьи перепроверяет ваши финансы без вашего разрешения. Или, возможно, они настаивают на том, чтобы выполнять ваши физические задачи и поручения, даже если у вас нет проблем с их самостоятельным выполнением.

Эйджизм часто считается обществом более приемлемым, чем расизм и сексизм, но, как и эти проблемы, его нельзя решить в

одночасье. Однако это не значит, что стоит закрывать на это глаза и мириться с несправедливым обращением. Есть много шагов, которые можно предпринять, чтобы решить проблему и бросить вызов эйджизму. Поступая таким образом, вы не только улучшаете свое собственное благополучие, но и помогаете создать более непредубежденную культуру, в которой стереотипы имеют меньшее влияние, а дискриминация менее распространена.

Обращаясь к эйджизму, следует начать с принятия истины. Каждый человек становится старше, и это может сопровождаться определенными изменениями. Тело может функционировать не так, как раньше. Возможно, зрение уже не такое острое, как раньше, или, может быть, труднее слышать. Вы также можете замечать все больше и больше морщин на своем лице. Все это может привести к тому, что вы почувствуете недовольство процессом старения и неуверенность в своих силах. Все в порядке. Позвольте себе испытывать негативные эмоции, не подавляя их. Однако старайтесь рассматривать все в перспективе. Несмотря на то, что могут внушать эйджистские послания, в вас все еще много жизни и впереди много возможностей. Вам также есть что предложить окружающим, будь то любовь, поддержка или мудрость.

ЛИТЕРАТУРА

1 Butler, R. Ageism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*. – 1969. – Vol. 9. – №. 4. – P. 243-246.

2 Kite, M., Stockdale, G., Whitley, B., Johnson, B. Attitudes toward younger and older adults: An updated meta-analytic review. *J. Soc. Issues* – 2005. – P. 241-266.

3 Всемирная Организация Здравоохранения. Глобальный доклад о проблеме эйджизма. – 2021. – 173 с.

ПРОБЛЕМЫ РАЦИОНАЛИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА С ОБУЧАЮЩИМИСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

ПИГОВАЕВА Н. Ю.

PhD, ассоц.профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

ПИГОВАЕВА О. Ю.

магистр гуманитарных наук, учитель музыки, КГУ СОШ №6, г. Павлодар

Современная философская мысль определяет деятельность, как основной способ существования активной личности, преобразующей окружающий его объективный мир. В деятельности у человека формируются химические процессы - ощущения и восприятия, мышление и память, эмоции и воображение. Природа и сущность этих явлений всегда будет в центре внимания научной мысли философов, психологов и педагогов, так как без теоретического обоснования невозможно до конца разобраться во всем многообразии жизни, во всех оттенках и противоречиях, составляющих реальное бытие личности.

Во всяком нормально развивающемся обществе молодое поколение, прежде всего, занято особым видом деятельности - учением, благодаря которому оно готовится к профессиональной трудовой деятельности, овладевая знаниями, умениями и навыками, - всей сокровищницей опыта, накопленного предыдущими поколениями, изучая новые технологии современного образования.

Схематически весь социальный опыт можно разместить в четырех главных структурах:

- знания, как проверенный практикой результат познавательной деятельности, точнее отражения действительности в сознании, в мышлении человека;
- различные способы и виды деятельности, опыт ее рационального осуществления;
- опыт творческой, созидательной деятельности; опыт эмоционально-ценностного и морально-эстетического отношения к миру.

В ряду всех выразителей материальной культуры и опыта, выделяется фигура учителя, который в идеале должен быть не столько средоточием знаний, умений, навыков, но, самое главное

обладать способностью и быть специально обученным передавать все, чем владеет, своему ученику.

Учитель, какому бы предмету он не учил, использует показ и объяснение, осуществляет постановку задач и предъявление требований, проверку выполненной работы и её исправления, применяет поощрение и наказание как основные виды стимуляции учебного процесса. По принципам работы, которыми пользуются педагоги, их можно разделить на две категории. Для одних главное - самовластие учителя, основной метод воздействия - волевой: «Делай, как я!» для других важно сохранить индивидуальную неповторимость ученика, планомерно, ненавязчиво, окольно оказывать на него воспитательное воздействие, проявлять терпимость и терпение. Тех, кто учит личным примером, преимущественно своим воззрением на искусство и жизнь, можно отнести к так называемым авторитарным школам. Для тех, кто придерживается второго принципа, другими словами - толерантного отношения к действиям ученика, главное - наладить процесс самообучения ученика, также под контролем и с помощью определенных методик представителей авторитарных школ называют умельцами, так как они учат тому, что умеют сами. Тех же, кто учит учиться, творчески учит самого себя, называют учителями. Что касается воспитания нужно вспомнить, что Л. С. Выготский еще в 30-е годы писал: «Мы уже расстались с тем предрассудком, будто учитель должен воспитывать. Настоящая тайна воспитания в том, чтобы не воспитывать». Пока учитель читает лекцию или объясняет урок, он только от части выступает в роли учителя, т.е. «там, где он просто излагает готовое, он перестает быть учителем».

Пересматривается отношение к морально-этическому воспитанию. Нужно «сделать» своих учеников свободными людьми, приучая их действовать везде, где можно, рассматривая вещи с точки зрения добра. В идеале мораль должна составлять неотъемлемую часть всего воспитания, истинно морально поступает тот, кто не замечает, что он поступает морально. Моральное воспитание должно совершенно раствориться в общих приемах поведения, устанавливаемых и регулируемых самой социальной средой.

«Научная педагогика начинает свою работу с изучения фактического развития воспитываемого организма и фактического взаимодействия между ним и воспитывающей его средой. Научная педагогика основывается не на отвлеченных умозрениях, но на данных наблюдения и опыты и является вполне своеобразной

эмпирической наукой, а вовсе не прикладной философией», объяснял П. П. Блонский. При этом она опирается на вспомогательные науки - социальную этику, которая определяет общие цели и задачи воспитания, и психологию с физиологией, которые указывают средства для решения этих задач. Эти установки, принятые для общей педагогики, являются определяющими и для ее музыкального ответвления, ибо общие законы педагогики только тогда и могут быть научными законами, когда они остаются одинаково приложимыми ко всей области воспитания.

Музыкальная педагогика сделала немало для создания условий способствующих развитию передовых форм обучения и, что особенно важно, творческому воспитанию молодых исполнителей. Все более утверждаются принципы, отвергающие обучение как формальное накопление знаний, умений и навыков. Оно признается лишь средством для открытия новых путей, изучения новых способов действий, ведущих к достижению новых уровней результатов. Новая музыкальная педагогика и психология требуют, чтобы ученик не только воспитывал и обучал себя собственными поступками, а учитель направлял и регулировал факторы, определяющие эти поступки, но чтобы и учитель, и ученик ясно осознавали цель этих поступков. Нужно подчеркнуть, в чем же заключаются эти столь популярные в педагогике искусств понятия - творчество, творческое начало, момент творчества.

Выготский считал, что в основе творчества как момента созидания лежит фактор плохой приспособленности, неудовлетворенности, из-за чего у активной личности и возникают стремления, желания и потребности. Они заставляют напрягать умственные усилия на улучшение положения. Так возникает момент творчества. Благодаря преобладанию развития же достижения, которые в свое время составляли удел избранных, в последствии могут естественно входить в программы уроков музыкального цикла.

Современная наука о человеке признает, что степень общего творческого развития человека имеет свои пределы, обусловленные генетическими особенностями строения нервной системы, но возможность полной реализации отпущенного природой потенциала зависит, в частности и от освоения его учителями методики обучения и воспитания, которые ведут к наивысшим результатам. Практическим результатом этой работы может стать создание той обогащенной и разнообразной «воспитательной среды», в которой ни один объективно существующий тип учащихся не будет

обделен соответствующими условиями развития, отвечающими его своеобразию.

Нужно назвать некоторые направления психологических исследований, составляющие основу психоанализа, той его части, где даются рекомендации по рассмотрению бессознательных процессов, провоцирующих как различные нарушения в деятельности автоматизированных движений (забывание и другие негативы), так и подлинно творческие достижения и открытия.

В начале XX века крупнейшими представителями психологии тщательно рассматривались проблемы построения исполнительских движений. Р. Брейтгаупт, Н. Тетцель, Ф. Штейнгаузен, недооценивая роли художественного образа в управлении движениями, дали точные наблюдения природы техники музыканта. По Штейнгаузену, учиться движениям приобретать новые мозговые процессы, уметь сделать движение, овладеть нужным планом, нужной картиной мозгового возбуждения.

По мнению многих музыкантов, внимание в процессе формирования движения должно отдаваться музыкально-слуховому образу, самообеспечивающему нахождение правильных движений. Так Г. М. Коган пишет, что «направляющий и определяющий всю приспособительную работу фактор есть слух, слух непрерывно напряженный и предельно изощренный, различающий тончайшие оттенки звучания» и с помощью подсознательных сил обеспечивающий «успех в технической работе исполнителя».

Не менее авторитетны мнения специалистов, предпочитавших добиваться автоматизации движений в результате многократности упражнений. Известный музыкант Карл Черни писал: «Для достижения цели в возможно кратчайший срок в предложенных упражнениях назначено и предписано число непрерывных повторений в несомненном убеждении, что упражняющийся уже в течение нескольких месяцев достигнет такой степени беглости, какой на обычном пути он едва ли добьётся в несколько лет». Споры о приоритете слухового или двигательного методов освоения движений продолжаются.

О диалектическом единстве сознательно и бессознательного в психической деятельности человека ещё в конце прошлого века высказывался известный в свое время педагог-пианист М. Курбатов: «Художественными приемами следует пользоваться

бессознательно... добиваясь правильного движения при помощи слуха...», к сожалению с этой точкой зрения трудно согласиться.

К научному подходу ближе сенсация Л. А. Баренбойма: «Если на некоторые процессы невозможно воздействовать непосредственно, надо искать окольные подходы к цели, кружные пути сознательного управления подсознательными процессами».

Интересные исследования некоторых психологических предпосылок ошибок в движениях пианистов можно найти в работе В. Бардаса «Психология техники игры на фортепиано». По его мнению, это, прежде всего, искажения и столкновение иннервации (предчувствия) движения и преждевременные или запоздалые волеустремления.

М. Березовский, Д. Бузони, И. Гофман, Г. М. Коган, А. Шкабель и другие представители психотехнического направления фортепианной педагогики предлагают различные методы, технического развития молодых музыкантов, но сходятся в главном – необходимости предельно ясного осознания цели движения как важнейшего фактора точности его исполнения. Применение различных механических способов овладения движениями всегда резко осуждаются в музыкальной педагогике, прежде всего, из-за отсутствия в них целенаправленности, недостаточности активного сознания. Очень актуальна идея известного физиолога, академика П. К. Анохина, разработавшего концепцию «акцептора действия» - механизма, содержащего все будущего жизненным действия, признаки накопленные профессиональным опытом, с которым и сравниваются новые попытки. Аналогична позиция Н. А. Бернштейна, указывавшего на наличие в сознании «модели портретного будущего «как результата, «которого организм стремится достичь». В. А. Запарожец указывает на «образы двигательных реакций», когда воспринимаемые по ходу выполнения действий сигналы и ощущения сопоставляются с ними и закрепляются или тормозятся в зависимости от соответствия им. Следовательно, успешность выполнения движения зависит от наличия в сознании четкого образа предстоящего действия как результата, цели, на достижение которой и направлено данное действие.

Л. С. Выготский советовал: «Особо следует выделить одну группу внутренних движений, в которых реализуются мысли... Это группа так называемых речедвигательных реакций, т.е. подавленных, необнаруженных движений речедвигательного аппарата, состоящих

из сложных элементов дыхательных, мускульных и звуковых реакций, которые образуют в своей совокупности основу всякого мышления культурного человека, очень правильно называемого системой внутренней речи или немой речи». Следовательно, можно говорить, и музыкальный внутренний слух есть основа мышления всякого культурного музыканта. Н. А. Бернштейн в своих исследованиях приходит к выводу, что управление движениями осуществляется на нескольких уровнях центральной нервной системы (от спинного мозга до подкорковых областей) в зависимости от сложности самого действия. «Слуховой образ», являясь продуктом деятельности высших уровней психической деятельности, сам по себе не приведет к наиболее точным, экономным и целесообразным движением. «Мысль выступает в роли предварительного организатора нашего поведения».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Баренбойм Л.А. Вопросы фортепианной педагогики и исполнительства. – Л., 1969.
- 2 Баренбойм Л.А. Музыкальная педагогика и исполнительство. – Л., 1974.
- 3 Вопросы методики воспитания слуха. Сб. под ред. проф. А. Л. Островского. – Л.: Музыка, 1967.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

САДЫКОВА А. А.

магистрант, Торайгыров Университет, г. Павлодар

ПИГОВАЕВА Н. Ю.

PhD, асоц.профессор, Торайгыров Университет, г. Павлодар

На сегодняшний день роль английского языка очень велика, так как английский язык является не только средством межкультурного общения, но и обеспечивает овладение навыками и умениями познавательной и самообразовательной деятельности учащихся. Одним из главных факторов успешного овладения английским языком выступает личная заинтересованность учащихся, стремление освоить английский язык. Любая познавательная деятельность учащихся наряду с операционными компонентами включает

и мотивационные. Объективной потребностью современного общества, особенно в условиях реформ всех его структур, в том числе и образования, является поиск оптимальных путей повышения мотивации при изучении иностранных языков. То есть именно мотивация играет ключевую роль, побуждая каждого школьника к активной познавательной деятельности. Учащихся без мотивации к обучению просто не существует. Чем выше уровень мотивации учащихся, тем плодотворней будет изучение иностранного языка.

Современные психологи и педагоги едины в том, что качество выполнения деятельности и ее результат зависят, прежде всего, от побуждения и потребностей индивида, его мотивации; именно мотивация вызывает целенаправленную активность, определяющую выбор средств и приемов, упорядочение для достижения цели. Поэтому мотивация – некий «запускной механизм» любой человеческой деятельности: будь то труд, общение или понимание.

Многие вопросы, касающиеся решения проблемы мотивации познавательной активности школьников в процессе обучения английскому языку ещё требуют разработки. Актуальны вопросы формирования мотивации в различных условиях обучения иностранным языкам, вопросы воздействия различных форм обучения на познавательные интересы школьников, вопрос об объективных критериях сформированности мотивации в процессе обучения иностранному языку.

В современной школе вопрос о мотивации познавательной активности школьников, которая оказывает большое влияние на продуктивность учебного процесса, без преувеличения может быть назван центральным, так как мотив является источником деятельности и выполняет функцию побуждения и смыслообразования.

Проблема повышения мотивации школьников к изучению английского языка остается актуальной и в наши дни. Ей посвящены бесчисленные работы как иностранных, таким образом и отечественных исследователей. Мотивация – считается одним из основных частей каждой работы, а также представляет заинтересованность для многочисленных дисциплин. Асеев В.Г. подмечает, то что «динамика развития личности таит в себе эти постоянные закономерности, выявление каковых считается главной целью психологии. Наиболее значимыми из них считаются закономерности формирования мотивации равно как высочайшей фигуры регуляции психологических процессов, а также движущей силы человеческой деятельности» (Асеев 1976: с 98). В педагогике

мотивации кроме того уделяется пристальное внимание: именно она считается одним из главных частей организации учебной работы и значимой чертой самого субъекта этой работы. В основном в исследованиях иностранных учёных мотивация подразумевается равно как не зависящая от общественной составляющей поведения. Немаловажное место захватывают подобные концепции как бихевиоризм, психоанализ, гедонизм.

В обучении иностранному языку существуют такие методы как: коммуникативный, проблемный интенсивный и др.

В последнее время значительную распространенность обрели интенсивные способы обучения иностранным языкам. Создано колоссальное большое число видов интенсивного метода, что применяется в главном с целью преподавания иностранному языку взрослых. Вместе с тем не меньше, и в школе опытные учителя используют некоторые приемы, характерные данному способу, в практике. Главной целью интенсивного обучения считается освоение умениями иноязычного общения в самые короткие сроки.

Можно отметить последующие характерные черты этого способа:

1. Применение приемов, какие активизируют сознательные и интуитивные процессы психики обучающегося с целью формирования обширной и крепкой языковой основы;
2. оптимальная организация группового взаимодействия учеников, а также педагога;
3. применение задач, мотивирующих к разговору в иностранном языке [1].

Проблемный же метод преподавания в свою очередь во многих исследованиях рассматривается равно как способ активизации учения, повышения производительности преподавания конкретной дисциплине. В наше время под проблемным способом преподавания подразумевается особенная организация занятий, допускающая присутствие проблематичных обстановок, а также интенсивная работа учеников согласно их разрешению, вследствие данному осуществляется творческое овладение знаниями, умениями и навыками, формируются мыслительные способности.

Акцентируется 4 степени проблемности в обучении:

1. Педагог самостоятельно определяет проблему и непосредственно ее принимает решение при конструктивном слушании и обсуждении учеников.

2. Педагог ставит проблему, а вот решение ее ученики находят самостоятельно, в этом случае ученики отходят от стандарта и приобретают огромную свободу для рассуждения.

3. Учащийся определяет проблему самостоятельно, а педагог может помочь найти решение.

4. Учащийся лично определяет проблему, разыскивает допустимые решения, проводит проверку их, отталкиваясь из приобретенных данных, создает выводы, обобщает итоги, используя заключения к новейшим сведениям, то есть ученик самостоятельно решает проблему [2, с.78].

Существует огромное количество современных методов обучения иностранному языку, применение которых ограничивается лишь профессиональными навыками самого преподавателя. Методы преподавания, которые вызывают мотивацию у учеников, основываются на нескольких критериях:

– формировать атмосферу удобства и свободы; активизировать заинтересованность обучающегося, мотивировать желание применять язык практически, вызывать необходимость заниматься, вместе с тем наиболее приближая его к успешному овладению предмета;

– затрагивать личность ученика, привлекая его ощущения, эмоции, а также чувства в ходе преподавания, принимать во внимание его потребности, мотивировать раскрытие его когнитивных, речевых, а также творческих возможностей;

– стимулировать ученика, осуществить взаимодействие с иными участниками образовательного процесса, сделать его основным функционирующим лицом в тренировочном деле;

– организовать учебную деятельность таким образом, для того чтобы учащийся был основной фигурой, а педагог имел второстепенное значение; важно, для того чтобы обучающийся осознавал, то что процедура обучения сопряжена с его личностью и увлечениями, вне зависимости от способов и средств, подобранных педагогом;

– формировать ситуации, когда ученик учиться без помощи других работая над языком, принимая во внимание его физические, умственные и эмоциональные способности, вместе с тем самым снабжая дифференцированных и индивидуализированных подходов к обучению;

– применять различные формы работы в классе: индивидуальную, групповую, коллективную, какие активизируют активность учеников в совершенной мере.

Коммуникативная методика берет собственное начало в 60-70ые годы XX века, когда совместно с методикой начали совершенствоваться такие науки, как лингвистика, дидактика, психолингвистика, а также прочие. Коммуникативный аспект к обучению можно охарактеризовать равно как деятельностный, личностно-направленный способ. Основной целью данного способа является развитие коммуникативной компетенции, формирование мотивированности в управление коммуникации, интерес к персональным отличительным чертам учащегося. Эту методику разрабатывали Леонтьев А.А., Шубин Э.П., Пассов Е.И. и другие ученые [3, с.134]. В теоретических исследованиях коммуникативность устанавливают равно как обучение, основанное на общении, в таком случае есть процесс преподавания приближен к ходу обыкновенной коммуникации. Подобным способом, основанием коммуникативного способа является смоделированный ход коммуникации.

На этапе разработки, Е. И. Пассов выделил следующие принципы коммуникативного подхода при обучении иностранному языку:

1. Принцип речевой ориентированности учебного процесса, который состоит не столько в том, то что преследуется речевая практическая задача, сколько в том, что подход к данной цели является собой само практическое применение языка;

2. Принцип индивидуализации преподавания, под каким подразумевается учитывание абсолютно всех качеств обучающегося равно как особенности: его возможностей, его умений реализовывать речевую, а также тренировочную работу и основным способом его индивидуальных свойств;

3. Принцип функциональности устанавливает, в первую очередь в целом, соответствующий процессу коммуникации подбор материала;

4. Принцип ситуативности. Сознательно значимым считается отбор, а также предприятие материала в основании ситуаций и трудностей общения, какие занимают обучающихся и предельно приближены к жизненным;

5. Принцип новизны. Процедура общения характеризуется стабильной сменой предмета беседы, факторов, обстоятельств, вопросов и т.п.

Обучение иностранному языку при поддержке коммуникативного способа имеет деятельностный вид, таким образом равно как речевое взаимодействие реализуется с поддержкой речевой работы, что применяется с целью постановки вопросов в обстоятельствах общественного взаимодействия. При поддержке языка участники коммуникации стремятся найти решение на реальные задачи коллективной работы. Применяя коммуникативный подход, формируются подходящие требования для интенсивного, а также беспрепятственного развития личности. Подобные условия возможно изложить соответствующим способом: в прочесе общения ученики легко высказывают собственные идеи, а также чувства; уделяется интерес каждому соучастнику коммуникации; понимание языка имеет меньшее значение, нежели самовыражение личности; отсутствует оценка за оплошность в применении языка; речевой замысел реализуется при поддержке конкретного языкового использованного материала, соответствующего речемыслительным возможностям говорящего; отсутствует критика согласно взаимоотношению друг к другу [4, с.98].

В методологии преподавания иностранным языкам акцентируются следующие элементы коммуникативной компетенции:

– Лингвистическая компетенция (linguistic competence) подразумевает освоение обучающихся определенной суммой формальных познаний, а также определенных им навыков, сопряженных с аспектами языка: лексикой, фонетикой, грамматикой;

– Социолингвистическая компетенция (sociolinguistic competence) – умение реализовывать подбор языковых конфигураций, применять их и изменять в согласовании с контекстом, обстановкой общения;

– Социокультурная компетенция (sociocultural competence) – понимание культурных отличительных черт носителей языка, их привычек традиций, общепризнанных мерок действия, а также этикета и способность осознавать и правильно применять их в ходе общения;

– Дискурсивная компетенция (discourse competence) – умение возведения целостных, связанных, а также логичных выражений различных многофункциональных стилей в произносимой и письменной речи в основании понимания разных типов текстов при чтении и аудировании, то что подразумевает подбор лингвистических средств в связи от вида высказывания;

– Социальная компетенция (social competence) – стремление и желание взаимодействовать с другими, уверенность в себе, а кроме того способность установить себя на место другого и умение справиться со сформировавшейся ситуацией».

В рамках этого подхода обучение строится в последующей очередности:

1. Внедрение речевого материала в иностранном языке;
2. Развитие способностей обладания этим материалом;
3. Развитие речевых, а также коммуникативных способностей, стимуляция новейшего материала в речевой деятельности;
4. В ходе практики речевой работы формирование основного навыка владения иностранным языком;
5. Тестирование степени владения иностранным языком, осуществление самооценки;
6. Внесение исправлений в план обучения;
7. Развитие главной основы и области ближайшего развития с целью последующего направления обучения [5, с.12].

Таким образом, используя коммуникативный метод в практике, максимальную результативность имеют речевые упражнения, в таком случае есть упражнения, базирующиеся на общении. С целью реализации коммуникативного подхода следует применять такие коммуникативные задачи, какие устанавливаются перед обучающимся речемыслительную проблему, только лишь в данном случае этот подход станет полностью реализован. Обучение иностранному языку при помощи коммуникативного метода имеет деятельностный характер, так как речевое общение реализуется с помощью речевой деятельности, которая используется для решения задач в условиях социального взаимодействия. При помощи языка участники коммуникации стараются решить реальные задачи совместной деятельности.

Интенсивные методы приобрели распространение в кратковременных курсах преподавания иностранным языкам для взрослых, а также не все приемы и фигуры работы применимы для общеобразовательных средних учебных заведений. Однако ключевые идеи подобного преподавания (ситуативно-ролевое

обучение, формирование коммуникативной-благоприятного климата в занятии, поощрение креативных способностей учеников в речевой деятельности) имеют все шансы быть применены в школе с учетом ее условий.

Проблемный метод является результативным, однако его невозможно рассматривать в качестве универсального, таким образом равно как результативность преподавания находится в зависимости от умелого взаимодействия разных методов. Проблемный метод дает обучающимся возможные задачи, при постановлении которых они обретают собственные индивидуальные открытия.

ЛИТЕРАТУРА

1 Особенности мотивации в обучении английскому языку <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-motivatsii-poznavatelnoi-aktivnosti-mladshikh-shkolnikov-v-protssesse-obucheniya> [Время обращения 02. 02. 23];

2 Английский с удовольствием/ Enjoy English. Книга для учителя – Обнинск: Титул, 2015;

3 Быкова Н., Дули Д., Поспелова М., Эванс В. «Английский в фокусе». – М.: Express Publishing: Просвещение, 2017;

4 Конышева А. В. Современные методы обучения английскому языку. – М.: Тетра Системс, 2018;

5 Соловова, Е.Н. Методика преподавания иностранных языков. Продвинутый курс: пособие для учителей и студентов педвузов – М.: АСТ- Астрель, 2012

САЗБАЛШЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ТУРАПОВА Х. И.

бастауыш сынып мұғалімі, №110 З.Хусанов ат. ЖОББМ, Шымкент қ.

Саздан жасалған құмыралар, мүсіндер, ыдыс-аяқтарды жәрменке, саябақтарда және т.б жерлерде жиі кездестіреміз. Алайда көпшілігіміз оларға аса қатты мән бере бермейтініміз рас. Бұған дейін саз балшықтардың адамға тигізер пайдасы туралы естіген боларсыз? Саз балшықта табиғаттың қандай құпиясы жатыр? Қазіргі адамдардың көпшілігі арт-терапияға жататын саз балшық терапиясы жайын біле бермейді.

Сазбалшық - таңғажайып табиғи материал, жылы, нәзік және иілгіш. Балшықпен жұмыс істеу жүйке жүйесіне пайдалы әсер етеді, босансытады, жүйке кернеуін жеңілдетеді.

Сонымен, сазбалшықпен жұмыс жасау - бұл сүйікті хоббиге айналуы мүмкін болған қызықты шығармашылық әрекет. Бұл сондай-ақ жинақталған теріс энергияны босатудың, шиеленісті жеңілдетудің, босанудың және көптеген жағымды эмоциялар алудың тәсілі [1].

Сазбалшықпен жұмыс жасау өте пайдалы - бұл шығармашылық түрі, ол:

- қол қозғалысын тамаша үйлестіреді;
- саусақтардың ұсақ моторикасын дамыту арқылы баланың сөйлеу қабілетін дамытуға ықпал етеді;
- бейнелі ойлау мен қиялды қалыптастырады;
- материалдың көлемі мен пластикасымен өзара әрекеттесу, бір бұйымда форманың, сызықтың және түстің экспрессивті мүмкіндіктерін үйлесімді пайдалануға үйретеді.

Сазбалшықпен жұмыс жасау процесінде балада белгілі бір кәсіпке мақсаттылық пен жинақылық, еңбектегі қиындықтарды жеңу, досына көмектесу, т.б. сияқты адамгершілік-еріктік қасиеттер қалыптасады. Бұл жұмыс арқылы бала еңбеккер, белсенді, ізденімпаз болып, өз іс-әрекетін жоспарлап, соңына дейін жеткізе бастайды.

Сазбалшықпен сабақтар психологиялық жеңілдікке, ішкі күйзелісті жеңілдетуге, бала мен ересекті «шығырдан босатуға» мүмкіндік береді.

Әдетте сазбалшық сәндік-қолданбалы өнерге арналған материал және одан қолөнер бұйымдарын, кәдесыйлар мен зергерлік бұйымдарды жасау керек деп есептеледі.

Бірақ сазбалшық балалар ойындары үшін де тамаша материал болып табылады. Ол дымқыл және икемді болса, оны құмсалғыштағы құм сияқты өңдеуге болады, оны бұздан немесе бұздан қорықпай ойнауға қажет нәрсенің бәрін салуға болады. Балшықтан жасалған қолөнер құрғаған кезде, ол жеткілікті күшті болады және біраз уақыт ойыншық ретінде жұмыс істей алады [2].

Кез келген сазбалшық сабақтары балаға кеңістікті меңгеруге көмектеседі, оның конструктивті қабілеттерін дамытады, бөліктер мен бүтіннің дұрыс қатынасын табуға үйретеді, саусақтардың ұсақ бұлшықеттерін дамытады.

Сазбалшықтан модельдеу әсіресе пайдалы, себебі баланың назары әртүрлі түстерге алаңдамайды және ол жұмыстың кеңістіктік ерекшеліктеріне нақты назар аударады. Сонымен қатар, балшық материалға жанасу мен сезімталдықты дамытатын тән және өте әртүрлі құрылымға, ылғалға, тұтқырлыққа ие. Күйдірген сазбалшықтан жасалған жұмыс бала өмірде немесе ойында қолдана алатын және оны мақтан тұтатын нағыз ойыншыққа, мүсінге немесе әшекейге айналады.

Баланың бойында техникалық мүмкіндіктері шектеулі болғандықтан оны білдіре де, іске асыра да алмайтын қиялдар шоғыры үздіксіз айналады.

Балалар үшін балшықтан модельдеу - бұл жай ғана рахат емес, сонымен қатар пайдалы дамытушылық әрекет. Балшықпен жұмыс тактильді және моторлы дағдыларды дамытады, сонымен қатар пішін мен көлемді сезінеді. Балшықтан жасалған модельдеу көмегімен балалар мен ересектер стресс пен қорқынышты жеңілдетеді, қолдарының ұсақ моторикасын дамытады. Сабак процесінде бала шығармашылық қиял мен қиялды дамытады, қолдың ұсақ моторикасы жақсарады, ең бастысы, бала басқа балалармен қарым-қатынас жасау дағдыларын игереді. Сонымен қатар, қолдың ұсақ моторикасын дамыта отырып, баланың сөйлеуі жақсырақ болады. Ұсақ моториканы ынталандыру және осылайша мидың сәйкес бөліктерін белсендіру арқылы біз сөйлеуге жауапты көрші аймақтарды да белсендіреміз [3].

1 сурет – сазбалшықтан құмыра жасау

Сазбалшық – бала мінезінің қалыптасу жолында оның ойлау жүйесі мен таным көкжиегін қалыптастыратын, өміріне қауіпсіз әрі денсаулығына зиян тигізбейтін құрал. Сонымен қатар, адам физиологиясының кальцийді топырақтан алатынын ескерсек, сазбалшықтың құрамында 60 пайызға дейін кальций элементтері бар. Ендеше, бала алақаны арқылы организмге қажетті қаншама пайдалы дәрумендер тарайтындығын түсінуге болады. Бала сазбалшықты илеу арқылы сүйек қатайтатын кальцийді алады, еңбек етуге үйренеді, шеберлігін шыңдайды. Балаға балшықты илету арқылы көптеген психо-неврологиялық аурулардың алдын алуға да болады. Мысалы, алақанда орналасқан нүктелер арқылы көз, құлақ, мұрын сынды сезу, көру, есту мүшелерінің қабілетін жақсартуға, психологиялық ойлау мен дамуды қалыптастыруға, физиологиялық тұрғыдан қажетті дәрумендермен қамтылуын қамтамасыз етуге болады. Сондай-ақ, алақанның сезу мүшелері де дамиды [4].

2 сурет – Көркем еңбек сабағында сазбалшықтан пайдалану

3 сурет – Сазбалшықтан жасалған ойыншықтар

Топырақтың баланың денсаулығына тигізер пайдасы зор. Біріншіден, сазбалшықтың құрамында 60%-ға жуық кальций элементтері бар. Яғни сазды ұстаған кезде балаға алақаны арқылы организмге пайдалы дәрумендер тарайды. Оны қолмен илеу арқылы

сүйек қатайды. Екіншіден, бала еңбекке үйреніп, шеберлігін шындайды. Туған жердің топырағымен баланың бойында елге, жерге деген ерекше сезім, құрмет қалыптасады. Сонымен қоса, балаларға балшық илету арқылы әр түрлі психо-физиологиялық аурулардың алдын-алуға болады. Мәселен, көз, құлақ, мұрын, сынды көру, есту, сезу мүшелерінің қабілетін жақсартуға болады. Сол себепті, еңбек сабақтарында сазбалшықты пайдаланудың маңызы зор [5].

Қорыт айтқанда, сазбалшықты қолдану бір жағынан баланың денсаулығына жақсы әсер етсе, екінші жағынан балалардың дарындылығы, шығармашылық қабілеті артады, сабаққа деген қызығушылығы оянады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Болатбаев Қ., Ибрагимов Ұ., Бейнелеу өнері оқыту әдістемесі., Алматы «Атамұра» 2000., 21-22 бет.

2 Едиханова Ю. М. Закономерности, механизмы, факторы и условия коррекции неуверенности детей дошкольного возраста // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – № S12. – С. 11–15. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/75185.htm>.

3 Короткова Л. Д. Арт-терапия для дошкольников и младшего школьного возраста. – СПб.: Речь, 2001.

4 Мұқашев М.С., Сейтімов А.Ф., Хамзин Н.А. Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі: Оқулық. Астана: Фолиант, 2008. 102-104 бет,

5 Янкина М. Е. «Глиняное поле»: психотерапевтические ресурсы глинолечения // Психологическая газета. – 2015. – URL: <http://psy.su/feed/4781>.

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОМОТОРЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ТУРСИМЕТОВА Г. Н.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев ат. №39 ЖОББМ, Шымкент қ.
КУЛИМБЕТОВА А. Е.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев ат. №39 ЖОББМ, Шымкент қ.
КУЛБАЕВА А. С.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев ат. №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

Психикалық денсаулық сақтау бойынша РАМН ғылыми орталығының мәліметтері бойынша балалардағы психикалық бұзылыс ерте жаста үш жасқа дейінгі кезеңде айқындалады. Егер ХХ

ғасырдың 80 жылдарында 100 баладан 9-ы психикалық бұзылыстарға тап болып, 30 «қатерлі топқа» жатқызылса, XX ғасырдың 90 жылдарына келіп бұл көрсеткіш 15,5 және 35ті көрсетті. 2003 жылдағы Бүкілресейлік балалар диспансеризациясының нәтижелері де қанағаттанарлық емес – орташа алғанда мемлекеттегі дені сау балалардың көрсеткіші 34%.

Арнайы зерттеулерге сүйенетін болсақ, дені сау жаңадан туылған сәбилердің көрсеткіші кейінгі жылдарда 48,3% дан 26,5-36,5%-ға төмендеді. Бүгінгі күнде жаңадан туылған балалар 80%-ға дейінгісі көзге көрінбейтін физиологиялық ауытқумен, 86% жоғарысы орталық жүйке жүйесінің (ОЖЖ) перинатальды патологиясына шалдығуда. ОЖЖ бұндай бүлінуінің нәтижесінде ұрыққа қанның немесе нәрестеге оттегінің жетіспеушілігі пайда болады. ОЖЖ ауруларының өршуі ананың босану жолдарына ұрық өлшеміннің сай келмеуіне, босанудың ұзақ уақытқа созылуына, босануда акушерлік көмекті көбірек қажет етуіне себеп болады. Алдын алу (профилактика): өз уақытында анадағы акушерлік патологияларды емдеу, аналар арасында санитарлық-ағарту жұмыстарын жүргізу, алкогольизм және шылым шегумен күресу, босану барысын қадағалау. Перинатальды кезеңде балаға берілетін патология ағзадағы, әсіресе жүйке жүйесіндегі жағымсыз өзгерістерге себеп болады (Яцык Г.В.). Перинатальды кезең (синонимі босану айналасындағы кезең) – жүктіліктің 28 аптасынан , босану уақытысымен басталып, босанудан кейінгі 168 сағаттан кейін аяқталады. Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ұйымының (БДСҰ) жіктемесі бойынша перинатальды кезең жүктіліктің 22 аптасынан басталады (ұрықтың салмағы 500г немесе одан асқанда). Перинатальды кезеңде нәрестенің өмірге сүруге қажетті ағза қызметтері дамиды [1].

Перинаталды ОЖЖ зақымдануы босану және босанудан кейінгі ерте кезеңде құрсақтағы нәрестеге зиянды факторларды құрайтын патологиялық жағдайды өз ішіне алады. Қазіргі таңдағы перинаталды бұзылыстың жіктемесі баланың ОЖЖ қызметінің бұзылысына алып келетін ОЖЖ механизмдері мен қызметінің себебі болып келеді. Бұл жіктемеге сәйкес ОЖЖ-тың перинаталды бұзылыстың төрт тобын анықтайды:

-ОЖЖ гипоксиялық зақымдануы – оттегінің жетіспеушілігі негізгі себепшісі болады;

-Жарақатты бұзылысы – босанудағы немесе босанудан кейінгі алғашқы сәттер мен сағаттардағы ОЖЖ ұлпаларының механикалық зақымдануы (бас ми және жұлын) жетекші фактор болады.

-дисметаболикалық және токсико-метаболикалық бұзылысы – нәрестенің құрсақта болған кезіндегі ағзадағы зат алмасу процессінің бұзылысы себеп болады.

-перинаталды кезеңдегі жұқпалы аурулардағы ОЖЖ-ның бұзылысы –жұқпалы агент (вирус) негізгі зақымдаушы болып келеді.

Ағзаның сыни жағдайында оттегінің жетіспеушілігі мен ағзадағы көмірқышқылдың жиналуы (асфиксия) және ішкі бас сүйектік босанудағы зақымданулар жетекші рол атқарады. Айтып өтетін жәйт, жаңа туған нәрестелердегі асфиксия – бұл іште өмір сүріп жатқан ағзаның сыртқа бейімделуі барысындағы бұзылыстармен байланысты терминалды жағдай.

Клиникалық практикада мына терминдер қабылданды – «ОЖЖ перинатальды зақымдану» және «перинатальды энцефалопатия» (ПЭП).

Мидың ерте зақымдануының кез келген дәрежесі көп жағдайларда дамудағы бұзылыстармен айқындалады. Мидың дамуы қаншалықты қиындыққа тап болса, оның жетілу қарқыны да соншалықты баяулайды. Осы зиянда факторлар мидың интенсивті дамуына кері әсерін тигізіп, кей жағдайда жас ерекшелік тежелістерін тудыру мүмкін, ал кейде дамуыдың айқын бұзылысына алып келеді. Осы санаттағы балаларда алдағы уақытта қозғалыс талдағыштарының бұзылыстарына, психикалық және сөйлеу тілі дамуының бұзылысына себепші болады.

Ерте жастағы балалардың психомоторлық дамуын қарастыратын болсақ, («психомоторлы даму» ұғымына мыналар жатады: көру, есту және басқа сезім мүшелерінің қызметін бағалау; іс-әрекет сферасы, бұлшықет тонусы және жаңа туған нәрестенің басын ұстауынан бастап, саналы және мақсатты түрде қолдың іс-әрекетіне дейін; баланың әлеуметтік байланысқа түсуі: ананың дауысын тануы, ролдік-сюжеттік ойындар), ғалымдар неврологиялық патологияның жеңіл, орта, ауыр дәрежелерін көрсетіп берді. Көптеген ата-аналар аталған терминдермен өздерінің балаларының анамнездері арқылы таныс. Оларды кеңірек және анық түрде түсіндіреміз [2].

Жеңіл дәрежесі неврологиялық патология: гипертензионды синдромы, гидроцефалия синдромы, минималды ми дисфункциясы

(ММД), гиперашушандық және гипоашушандық, қатты бұзылмаған бұлшықет тонусы түріндегі неврологиялық симптоматика, тремор.

Гипертензионды және гидроцефалия синдромы. Гипертензионды синдромды балалардың жүріс-тұрысында өзгерістер болады. Балалар тез ашуланады, әсершіл, жылауық, сонымен бірге бұл балалардың ұйқысы тынышсыз болады. Гидроцефалиялық синдромда керісінше, ұйқышыл, енжар, аз кимыл-қозғалыста болады. Оларда көбінесе төбеттің нашарлығы байқалады.

Бұл санаттағы балалардың жүйке-психикалық дамуы бұзылмауы мүмкін, бірақ кей жағдайларда тежеледі. Өз уақытында жүргізілген және нәтижелі алғашқы коррекцияның арқасында аталған синдром және жеңіл тежелудің дамуы компенсацияланады.

Гиперашушандық синдромы. Негізгі көрініс – бұл үздіксіз қозғалыспен тынымсыздық (бала үзіліссіз қозғалады, тұрысын ауыстырады, қозғалысты жоғары амплитудамен орындайды, сондықтан да бөлмеде әрекет жасау барысында жолындағы барлығын «құлатады»), ұйқының бұзылысы және көңіл-күйдің ауысуы байқалады. Балалардың психомоторлық дамуын мұқият зерттеу барысында олардағы бұзылыс қалыпты жағдайға қарағанда қатты бұзылмағаны байқалады: ерікті зейіннің қалыптасуындағы артта қалушылық, дифференциалды іс-әрекет және психикалық реакциялар [3].

Гипоашушандық синдромы (гиподинамикалық синдром). Негізгі көрініс – балалардағы аз қозғалыс және психикалық белсенділік. Жүйке процесстерінің ауыспалығының баяулығы, эмоционалды енжарлық, төмен мотивация және ерік-жігерінің әлсіздігі байқалады. Бала ұйқыдан қалған сияқты ойында да, қарым-қатынас жасауда да енжарлық және пассивтік танытады. Гиподинамикалық синдромда психомоторлық дамудың тежелуін белгілеуге болады.

ММД синдромы. Негізгі көрініс – бұлшық ет тонусының бұзылысы, тремор, жалпы тынымсыздық және т.б.

Орташа дәрежесі неврологиялық патологиялар: церебрастеникалық синдром, тырысу (судорожный) синдромы (эписиндром), қозғалыстың бұзылу синдромы.

Церебрастеникалық синдром. Негізгі белгілері - зейін қызметіндегі әлсіздік, заттық және ойындық іс-әрекеттегі бұзылыстарды қамтитын жоғары жүйкелік-психикалық әлсіреу

болып табылады. Клиникалық көрініс жұмыс уақытысының соңына қарай жағымсыз жағдайлармен көрініс табады.

Тырысу (судорожный) синдромы. Дамудың тежелуіне байланысты болып келетін тырысу синдромы баланың жасына, ұстаманың басталуына дейінгі психомоторлық дамуының дәрежесі, басқа да неврологиялық бұзылыстарының нәтижесінде пайда болады. Тырысу басталуы қаншалықты ерте жаста болса, психомоторлық дамудың тежелуі соншалықты айқын болады. Бала қозғалысты, психикалық және сөйлеу тілі дағдыларын жоғалтады [4].

Қозғалыстың бұзылу синдромы. Бұл балаларда негізгі қозғалыс дағдылары кеш қалыптасады.

Ауыр дәрежесі неврологиялық патологиялар: балалардың церебральды параличі (БЦП), ОЖЖ органикалық зақымдануы.

Балалардың церебральды параличі. Балалардың көбінесе мүгедектікке алып келетін, қозғалыстық, психикалық және сөйлеу тілінің бұзылыстарымен көрінетін жүйке жүйесінің ауруы. Клиникалық жағдайда БЦП-ның жетекші көрінісі – қозғалыстық бұзылулар. Психикалық және сөйлеу тілінің бұзылулары әртүрлі дәрежеде жеңіл түрінен бастап ауыр түріне дейін бұзылады.

ОЖЖ ерте органикалық бұзылысы. Синдромның негізгі көрінісі – көбінесе сөйлеу тілінің дамуының бұзылуымен көрінетін, танымдық әрекеттерінің дамымауы. Баланың өмірінің алғашқы жылдарында-ақ баланың айналасындағыларға деген реакциясы, дифференциалды көру және есту бағдарының реакциясы, манипулятивті және заттық іс-әрекетінің дамуының бұзылуы, онымен қарым-қатынасқа түсетіндердің сөйлеу тілін түсінуіндегі әлсіздіктер байқалады.

Неврологиялық патологиясы бар балаларға коррекциялық көмек көрсету қазіргі кездегі актуальды мәселе болып келеді. Жоғарыда айтылғандай бұл дүниеге ауру, физикалық дамымаған балалардың көп келуіне байланысты.

«Қатер тобына» психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балалар жатады. Бұл санаттағы балалар қоршаған ортаға деген әсерін белгілейтін сензитивті (лат.тіл. sensus-сезім, сезіну) кезеңде ұйымдастырылатын жан-жақты арнайы көмекті қажет етеді. Психикалық қызметтердің дамуында сензитивтік кезең маңызды роль атқарады. Көбінесе бес жасқа толған балалар басқа жастағы балаларға қарағанда фонематикалық құрылымдарды қабылдаудағы сезімталдығы жоғары болады [5]. Сензитивті кезеңде оқу іс-шараларын дұрыс ұйымдастыру қажет. Мектеп жасына дейінгі

жастағы ПДТ балалармен жұмыс жасайтын педагог-дефектологтар, мұғалім-логопедтер, психологтар және басқа қызметкерлер психикалық қызметтердің қалыптасуына, ойлаудың дамуын қамтамасыз ететін психологиялық базиске назар аудару керек. Қалыпты жағдайда дамып жатқан бала күнделікті үлкендермен қарым-қатынасқа түсу барысында және өз бетінше әрекетке түсу барысында дамып отырады. ПДТ балаларға да педагог тарапынан көрсетілетін үздіксіз және ізшіл қарым-қатынас қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Борякова Н.Ю. Ступеньки развития. Ранняя диагностика и коррекция задержки психического развития. – М.: Гном-Пресс, 1999.
- 2 Вильшанская А.Д. Организация и содержание специальной педагогической помощи младшим школьникам с задержкой психического развития // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития – 2004, №1
- 3 Глебова С.В. Детский сад – семья: аспекты взаимодействия. Воронеж: ТЦ «Учитель», 2005.
- 4 Готовимся к школе: Программно-методическое оснащение коррекционно-развивающего воспитания и обучения дошкольников с ЗПР / Под ред. С.Г.Шевченко. – М.: Ника-пресс, 1998.
- 5 Зорин К.В. Почему страдают дети. – М.: Русский хронограф, 2009.

Секция 37

**ТжКБ дамуының заманауи тенденциялары:
әлемдік тәжірибеге көзқарас
Современные тренды развития ТПО:
взгляд на мировую практику**

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКЕ

ТЛЕУЛЕНОВА Л. Е.

учитель географии, КГУ «Иртышская СОШ №4»,
Иртышский район, Павлодарская область

Цель обучения ребёнка состоит в том, чтобы сделать его способным развиваться дальше без помощи учителя. Мы, учителя, должны на каждом уроке организовывать деятельность ученика, чтобы он мыслил, анализировал, сам добывал знания, развивался

и проявлял себя с творческой стороны, а для этого нужно создать условия для его развития. Современный урок — это урок, на котором максимум ребёнка и минимум учителя. Урок, на котором больше работают дети, а педагог только направляет их работу, урок, на котором нет стереотипов. Критическое мышление — это способность анализировать информацию с позиции логики и лично — психологического подхода, чтобы применять на практике. Это способность ставить новые вопросы, вырабатывать разнообразные аргументы, принимать независимые продуманные решения. Эта технология заинтересовала меня тем, что она простыми и понятными методами позволяет сделать обучение интересным и осмысленным. К тому же в своей педагогической практике пришлось столкнуться с тем, что многие дети не хотят учиться. Возможно, это связано с тем, что объём учебного материала превышает возможности восприятия ребёнка, с тем, что у него развивается страх, который препятствует проявлению творчества. Эти проблемы можно решить с помощью технологии развития критического мышления. Она обеспечивает внутреннюю мотивацию познавательной деятельности учащихся, психологический комфорт на уроке. Считаю, что технология критического мышления позволяет активизировать интеллектуальную и эмоциональную деятельность ребёнка. [1, с25]

Современного ученика чрезвычайно трудно мотивировать к познавательной деятельности, к поиску пути к цели в поле информации и коммуникации. Происходит это потому, что дети часто испытывают серьёзные затруднения в восприятии учебного материала по всем школьным предметам. Причина этого в недостаточно высоком уровне развития мышления и, прежде всего критического. Современная жизнь устанавливает свои приоритеты: не простое знание фактов, не умения, как таковые, а способность пользоваться приобретённым; не объём информации, а умение получать её и моделировать; не потребительство, а созидание и сотрудничество. Органичное включение работы по технологии развития критического мышления в систему школьного образования даёт возможность личностного роста, такая работа обращена, прежде всего, к ребёнку, к его индивидуальности.

Критическое мышление есть мышление самостоятельное, и носит индивидуальный характер. Информация является отправной точкой для дальнейших размышлений. Критическое мышление это аргументированное рассуждение, поиск неожиданных путей

и решений. Критическое мышление осуществляется в ситуации, реально значимой для человека, определяемой его потребностями и целями. Невозможно быстро обучить критическому мышлению, нет такого предмета. Ведь каждый учащийся должен научиться анализировать, описывать, сравнивать, приводить аргументы «за» и «против», применять их для разрешения практических ситуаций. [1, с25]

Технология критического мышления имеет признаки:

- самостоятельное и носит индивидуальный характер;
- информация – отправной, а не конечный путь мышления;
- убедительная аргументация утверждений;
- существует в ситуации дискуссии;
- осуществляется в реально значимой для человека ситуации.

Технология критического мышления имеет признаки:

- наличие возможности высказывания своего мнения;
- помощь учителя в умении задавать вопросы, осуществлять

рефлексию своей деятельности;

- возможность обмена мнениями в ситуации дискуссии;
- обстановка доброжелательности и взаимоуважения.

Технология критического мышления состоит из трех основных стадий.

Это вызов, осмысление, рефлексия.

Стадия вызова (7 минут). На этой стадии учащиеся получают небольшую информацию по данной теме. Необходимо «разбудить мысль». Это может быть: обсуждение (например, афоризма или какого-то мнения); использование анекдотов, стихотворений, отрывков из статей; через актуализацию личного опыта учащегося; видеосюжет; рисунки; использование ситуаций и познавательных задач; через вопрос, на который ученики должны дать свой ответ (письменный).

Прием №1 «Что я знаю»

- 1) Озвучивание темы;
- 2) В течение 3 минут записывать на листке ответы на вопрос: Что я знаю по теме урока или мне кажется, что я знаю?
- 3) Обсуждение с партнёром или с группой своих знаний;
- 4) Все идеи записываются учителем на доске или листе ватмана;
- 5) Обсуждаются все разногласия, возникшие в ходе обсуждения.

Прием №2 «Ассоциация»

- 1) Озвучивание темы;
- 2) Ответы на вопросы:

- О чём может пойти речь на уроке?

- Какая ассоциация у вас возникает когда вы слышите словосочетание: «---»?

3) Все ассоциации учитель записывает на доске или листе ватмана.

Прием №3 «Ключевые слова»

- 1) Озвучивание темы;
- 2) Предложение нескольких терминов, которым необходимо дать определения;

3) Составление предложения или мини-рассказа из предлагаемых терминов. Учащиеся должны использовать свои знания, чтобы определить цель своей работы и спрогнозировать её результаты.

Прием №4 «Верно - неверно»

1) На доске написаны верные и не правильные утверждения по новой теме;

2) Учащиеся ставят знак «+» там, где они считают утверждение правильным, и знак «-» там, где, по их мнению, оно неверно.

Например:

Автомобильный транспорт самый быстрый и дорогостоящий вид транспорта

Метро относится к наземным видам транспорта

Наиболее экологически чистым видом транспорта является водный транспорт

Прием №5 «Перепутанные логические цепочки»

1) На доске или карточках написаны термины (последовательность терминов), некоторые из них с ошибками;

2) Группам предлагается исправить ошибки или восстановить порядок записи. А перепутанные логические цепочки дает учащимся возможность целенаправленно думать и выражать свои мысли собственными словами.

Этапы работы:

1) Каждому ученику выдается листок с напечатанным текстом.

2) Нужно установить причинно – следственные связи на основе имеющихся данных

3) Обсуждение в парах по составлению логической цепочки

4) Учитель записывает на доске все полученные логические цепочки, независимо от того, правильно они составлены или нет.

5 Затем идет обсуждение между группами, выявляя правильное установление причинно – следственных связей и расхождение во мнениях установления связи

6 Работа с текстом, его осмысление и нахождение правильного ответа

7 Построение новой логической цепочки

8 Межгрупповое обсуждение по заданной цепочке и выяснение правильного установления причинно – следственной связи

Прием №6 «Инструкции»

1) Учащимся предлагается текст и инструкция по работе с ним;

2) Класс разбивается на группы по количеству частей в тексте,

в каждой группе назначается эксперт;

3) Необходимо изучить вопрос так, чтобы суметь его объяснить другим и выполнить это наиболее эффективным способом.

Например: Урок 8 класс «Климатообразующие факторы»

1 группа. Влияние широтного положения

2 группа. Влияние постоянных ветров

3 группа. Влияние морей и океанов

4 группа. Влияние рельефа

5 группа. Влияние размеров страны

Прием №7 «Кластер»

Предлагается самостоятельно составить свою логическую схему изучения данной темы и защитить её. (Целесообразно использовать перед стадией осмысления) (слайд)

Стадия Осмысления.

Работа над новым материалом. (20 -25 минут) Это главная стадия, где учащиеся вступают в контакт с новой информацией (работа с документом, чтение учебника, работа с текстом, слушание выступления, выполнение опытов).

В эту фазу могут быть включены: взаимопрос и взаимообучение; составление опорных схем, графиков, рисунков, диаграмм; индивидуальная работа; составление кластера с «центральным» словом, составление таблицы.

Прием №1 «Пометки на полях»

Предлагается работать с текстом по схеме. Учащиеся выделяют карандашом: V – (Я это знал); + - (это для меня новое) ; - (это я не понял); ? – (об этом я хочу знать больше).

Прием №2 «Маркировочная таблица»

Учащимся предлагается заполнить маркировочную таблицу, в которой колонки имеют названия: ЗНАЮ – ХОЧУ ЗНАТЬ – УЗНАЛ – ВОПРОСЫ, которые заполняются индивидуально.

Прием №3 «Взаимопрос»

Ученики читают параграф, останавливаясь после каждого абзаца, а потом задают друг другу вопросы. Можно задавать вопросы и учителю. При этом задача учителя – показать, что вопросы должны формироваться по сути излагаемого материала.

Прием №4 «Взаимообучение»

В группах из 4-8 человек по очереди ученики играют роль учителя:

суммируют содержание абзаца;

придумывают вопрос и предлагают других ответить на него;

разъясняют, что непонятно;

дают задания для чтения следующего абзаца.

(Процесс взаимообучения желательно начинать с включения в роль учителя сильных учеников).

Стадия Рефлексии. (10-13 мин)

На этой стадии учитель выступает как организатор рефлексии учащихся. Каждый учащийся должен задать себе несколько вопросов. Открыли в себе: (желание заниматься исследовательской деятельностью; способность достигать поставленные цели; способность решать возникающие трудности; желание узнать новое). Открыли в других: (надежных товарищей; самообладание и творческий подход; желание общаться со мной).

Прием №1 «Эссе»

Эссе рационально использовать в конце урока, данный вид работы позволяет учащимся подвести итог занятия, подытожить свои знания.

Предлагается ответить на вопросы:

Что узнал и чему научился на уроке?

Что хотел бы узнать?

Прием №2 «Самоанализ»

Самоанализ позволяет учащемуся более детально повторить всё пройденное на уроке и оценить свои успехи.

Технология Критического Мышления учит:

Работать самостоятельно

Задавать вопросы

Выслушивать чужое мнение

Иметь своё мнение и защищать его

Критически относится к мнению оппонентов
Осуществлять рефлексию своей деятельности
Анализировать и классифицировать. [с58]

И в заключение мне хочется сказать:

Дети от природы любознательны, они хотят познавать мир, способны рассматривать серьезные вопросы и выдвигать оригинальные идеи.

Роль учителя – быть вдумчивым помощником, стимулируя учащихся к неустанному познанию и помогая им сформировать навыки продуктивного мышления. Учащиеся самостоятельно добывают знания, используя разнообразные формы работы и средства обучения, например, работу с таблицами, кластерами, инсертом, работу в парах, группах, взаимопроверку, работу с текстом. Способствует развитию творческого потенциала самого учителя. Изменяется стиль работы учителя в плане усиления и демократизации образования.

Критическое мышление формируется, прежде всего, в дискуссии, письменных работах и активной работе с текстами. С этими формами работы учащиеся хорошо знакомы, их необходимо только несколько изменить. Существует неразрывная связь между развитием мыслительных навыков и формированием демократического гражданского сознания. . [4,с32]

Активизирует познавательную деятельность обучающихся, направляет их усилия на целенаправленный поиск решения учебных программ, способствует развитию творческого потенциала личности обучаемого. Помогает подготовить современному обществу современно образованных, нравственных, предприимчивых людей, которые могут самостоятельно принимать решения в ситуации выбора, способных к сотрудничеству, отличающихся мобильностью, динамизмом, обладающим чувством ответственности за свою страну.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Руководство для учителя, третий уровень, Издание третье, 2012 - 95
- 2 Программа для учителя. Издание третье, 2012, - 88
- 3 Бутенко А. В., Ходос Е. А. Критическое мышление: метод, теория, практика. Учеб.-метод. пособие. М.: Мирос, 2002; - 124
- 4 Клустер Д. Что такое критическое мышление. — М.: ЦГЛ, 2005. - 223

Секция 38
Кәсіптік білім берудің мәселелері мен болашағы
Проблемы и перспективы профессионального образования

СТРУКТУРА ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНИКА С МОДУЛЕМ АВТОМАТИЧЕСКОЙ ПРОВЕРКИ, ОТСЛЕЖИВАНИЯ И ОЦЕНКИ ЗНАНИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ

ПОТАПЕНКО А. О.

PhD, асоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

ДАВИДЕНКО П. В.

Магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Автоматизация позволяет решить многочисленные задачи в различных областях человеческой деятельности, особенно касающегося эффективного учебного процесса, таких как интеллектуальные LMS, реляционные базы данных в виде совершенствования главного процесса взаимодействия пользователя с каталогом данных на основе построения запросов, хранимых процедур, триггеров [1]. Активным инструментом для реализации целевого назначения LMS являются электронные учебники, они позволяют дополнить традиционный урок современными интерактивными объектами.

При разработке электронного учебника зарекомендовала себя «Microsoft Visual Studio», представляющая линейку продуктов компании «Microsoft», включающих интегрированную среду разработки программного обеспечения и ряд других инструментальных инструментов. Чтобы электронный учебник соответствовал ожиданиям пользователей, он имеет несложный интерфейс и максимально учитывает особенности «Microsoft Visual Studio 2019».

Опыт показывает, что использование языка программирования C# является преимуществом, поскольку данный язык разработки является кроссплатформенным и поддерживает все современные технологии разработки программного обеспечения с помощью функционала своих библиотечных модулей [2]. Функциональное использование электронного учебника начинается с авторизации пользователя путем ввода имени и пароля (рисунок 1).

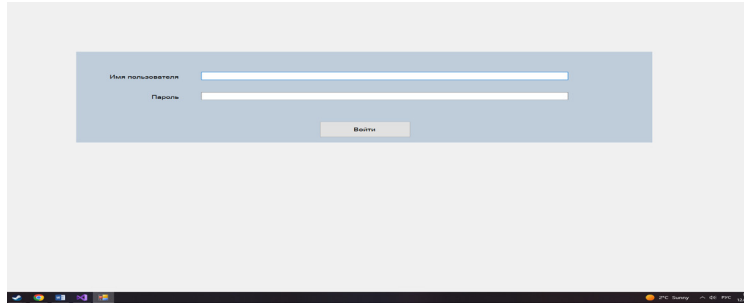

Рисунок 1 – Страница авторизации пользователя

Двигаясь по алгоритму электронного учебника, пользователь попадает в тематические блоки, которые представляют собой структурно-логические модули с лекционным материалом и практическими заданиями в области методологии Agile (рисунок 2).

Таблица 2.1. Различия между моделью последовательной разработки и Agile

Последовательная модель	Agile
Длинные циклы релиза	Короткие циклы релиза
Большая часть сквозной разработки ведется большими партиями в течение долгих циклов релиза	Большая часть сквозной разработки ведется малыми партиями за короткие циклы релиза
Подробное заблаговременное планирование	Обобщенное заблаговременное планирование вместе со своевременными подробными планированием
Подробные заблаговременные требования	Обобщенные заблаговременные требования вместе со своевременными подробными требованиями
Заблаговременное проектирование	Специфика проектирование
Тестирование в конце, часто как отдельная задача	Непрерывное, автоматизированное тестирование, интегрированное в разработку
Нечастое упорядоченное сотрудничество	Частое упорядоченное сотрудничество
В целом, подход сбалансирован, ориентирован на контроль и заранее назначенный план	В целом, подход сбалансирован, ориентирован на оперативность и совершенствование

Сквозная разработка ведется маленькими и большими партиями
 Agile делает упор на глубокую разработку, которая включает в себя подробные требования, проектирование, написание кода, тестирование и написание документации малыми партиями, то есть за промежуток времени реализуется небольшое количество функций или требований. При последовательной модели разработки упор делают на то, что все требования проекта, все проектирование, написание кода и тестирование

Рисунок 2 – Страница с лекционным материалом

Цепочка навигации вариантов при просмотре видео помогает пользователю реализовать право выбора в области решения предлагаемых проблемных ситуаций и задач (рисунок 3).

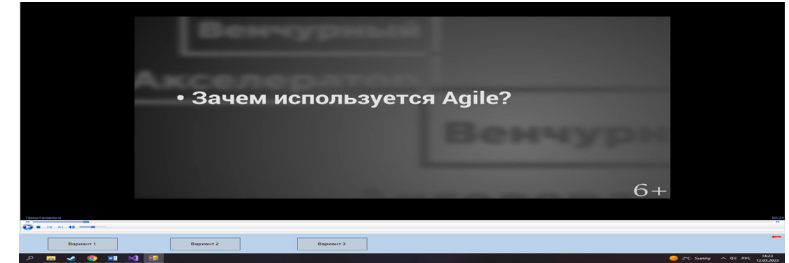

Рисунок 3 – Страница с цепочкой видео

Важно отметить, что разработанный электронный учебник помогает систематизировать, анализировать материал, строить логические ряды, в том числе с функцией автоматической проверки путем тестирования по условию выбора правильного ответа из нескольких предлагаемых вариантов (рисунок 4).

Тема 1
 Вопрос 1: Какой ролик нет в скрин?
 Всплывающий продукт
 Команда разработки
 Скран-мастер
 Менеджер
 Администратор

Вопрос 2
 Третий артефакт – это _____. Команда разработки включает туда те вещи, которые нужно сделать, чтобы выпустить в конце скринта готовый инкремент. По сути, это план работы команды на скринт.
 Бюджет продукта
 Бюджет
 Итерация
 Демонстрация
 Эксперимент

Вопрос 3
 За что не отвечает скран-мастер?
 Учить команду работать в скрин-процессе
 Приоритизировать задачи команды
 Планировать команду для совершенства между скринтами
 Выступать перед заказчиком
 Частично выполнять функции заказчика

Рисунок 4 – Страница с тестом

База данных основана на Microsoft Sql Server, состоит из четырех таблиц: «Тема» (Темы), «Вопрос» (Вопросы), «Ответ» (Ответы), «Результат» (Результаты). Таблица «Тема» предназначена для хранения

информации по лекционному материалу, о номерах и наименовании тем курса, по которым проходят занятия. Таблица «Vopr» хранит информацию о вопросах курса, включая номер, текст вопроса и тему, к которой относится вопрос. Таблица «Otv» содержит четыре основных параметра: номер ответа, текст ответа, номер вопроса, к которому относится ответ, а также информацию о правильности ответа. Таблица «Result» является самой многокомпонентной из предлагаемых элементов базы данных, включает в себя информацию о личных данных обучающегося, выбранных вариантах ответов на предлагаемые задания, количестве вопросов и правильных ответов, а также сведения о сессии, включая даты начала и окончания сессии (рисунок 5).

Рисунок 5 – Структура базы данных

В современном мире технологий образование стало неотъемлемой частью жизни людей. Онлайн-обучение является одним из наиболее востребованных способов получения знаний. Однако, для эффективного обучения необходимо не только предоставление материалов, но и контроль знаний студентов.

Структура электронного учебника с модулем автоматической проверки, отслеживания и оценки знаний обучающихся позволяет преподавателю обеспечить контроль знаний студентов и получить мгновенную обратную связь. Предлагаемый электронный учебник будет способствовать совершенствованию учебного процесса и сделает его более доступным и открытым для обучающихся.

ЛИТЕРАТУРА

1 Илахунов П. Х., Букенова И. Н., Төлеушова А. Т. Разработка базы данных «Библиотека» на Microsoft SQL Server // Интеграция науки, образования, общества, производства и экономики: Сборник научных статей по материалам VIII МНПК. – Уфа, 2022. – С. 32-36.

2 Козлов С. В., Юхимчук А. И. Особенности разработки еженедельника средствами визуальных программных сред // Актуальные проблемы науки и техники: Материалы II МНТК ФГБОУ ВО «ИжГТУ имени М. Т. Калашникова». – Ижевск, 2022. – С. 413-417.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ҮЛГЕРМЕУШІЛІК СЕБЕПТЕРІН ЗЕРТТЕУ

ЕСИМОВА Д. Б.

Бастауыш сынып мұғалімі, №25 ЖОББМ, Павлодар қ.

Еліміздің экономикалық, әлеуметтік – мәдени саласы өскен сайын, қоғам дамуының барлық саласындағы болып жатқан өзгерістерге сай білім беру саласы да өзгеріп жаңару үстінде. Бұрынғы кенестік дәуірде туып – өскен адамдардың түсіне кірмеген ақылы оқу жүйесі пайда болып, мемлекеттік және мемлекеттік емес білім ордалары қатар дамып, өсіп өркендеу үстінде. Олардың барлығы да қоғамның сұранысына сай ақыл-ойы кемелденген іскер де білімді шәкірттер даярлап шығаруға ат салысады. Осы

орайда білім ордасының табалдырығын жаңа ғана аттаған жас бүлдіршіндердің дүние танымын қалыптастыру, жеке тұлға ретінде қасиеттерін шыңдап тәрбиелеу барысында бастауыш білім сатысының орны ерекше екенін айтпасақ та белгілі. Дегенмен, бүгінгі дәстүрлі білім жүйесі өзінің айтарлықтай нәтижелілігіне қарамастан, қоғамның өте жылдам, тез қарқынмен өзгеріп жатқан үрдістерінің аясында дағдарысқа ұшырап қалатыны да рас. Бұрынғы қолданыста жүрген оқу бағдарламалары мен оқулықтар оқытудың негізгі мәні адам тәрбиесі, жеке тұлғаның қалыптасуы екеніне жеке көңіл бөлмегенін де енді аңғарып отырмыз. Себебі дәл қазіргі уақыт, ең алдымен адамның ақыл-ойы мен қабілетіне қойылар талапты өте күшейтіп жіберді. Білім таяз адамдар бұдан былай өмір ағымына ілесе алмайтын өмір тәжірибесі көрсетіп отыр. Ендеше бұдан шығатын қорытынды: мектепте оқушының жеке тұлға ретінде дамуы мен тәрбиеленуіне тікелей ықпалы тиетін жаңаша көзқарастарды батыл енгізу қажет. Бұл тұжырым Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында айқын көрсеткен: «Білім беру жүйесінің басты мақсаты – ұлттық және жалпы адамзаттық мәдени құндылықтар негізінде жеке тұлғаның қалыптасуына қажетті жағдайлар жасау».

Көптеген мектептерде мемлекеттік білім стандарттарын енгізумен қатар жаңа пәндердің көптеп қосылғандығы, авторлық білім беретін және тәрбиелік бағдарламалардың жиі қолданатындығы, халықаралық білім беру бағдарламаларының игеріліп өз нәтижесін беріп жатқандығы кеңінен мәлім. Мұның барлығы шәкірттермен жұмыс істейтін әр типтегі барлық білім беру мекемелеріндегі балалармен жүргізілетін оқу-тәрбие саласын жетілдіруге бағытталған.

Қазіргі заманғы қоғам дамуының әрекеті, әлемдік және отандық педагогика, психология ғылымдарының жетістіктерін, әсіресе, дамыта оқыту, оқушылардың даму ерекшеліктері туралы проблемалар, ұзақ жылдар бойы екшеліп жинақталған мектептің озық тәжірибесі негізгі мектептің бастауыш сатысында білім беру мақсатының приоритеттерін түбегейлі өзгерту қажеттігін туғызып: бірінші кезекке, бұрынғыша оқушыны пәндік білім, білік, дағдыларының белгілі бір жиынтығымен қаруландыру емес, оқу әрекетін қалыптастыру негізінде оқушылардың жеке бас тұлғасын тәрбиелеу мақсаты қойылды. Білім беруде оқушының тәрбиесі мен дамуына приоритет берілуі, сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Білім Заңы мен Қазақстан Республикасындағы Жалпы білім беретін

мектептердің тұжырымдамасына орай мектеп құрылымы мен оның қызметіндегі өзгерістер оқушыларға сапалы білім беруді талап етеді.

Мектептегі оқу жұмысының сапасы мұғалімнің оқушылардың оқу әрекетін дұрыс ұйымдастыра білуіне, оның тиімділігін мейлінше жетілдіре білуіне байланысты болады. Оқушылар әрекетінің ең басты және жетекші түрі – оқу. Ол алдын-ала жасалған жоспар мен бағдарлама бойынша мұғалімнің басшылығымен жүйелі түрде іске асырылып отырылды. Сондықтан, оқу басқа іс-әрекеттерге қарағанда, оқушылардың таным қабілетін дамытады, дүниеге адамгершілік көзқарасын бірте-бірте қалыптастырады. Оқу – баланың өзінің танымдық белсенді әрекеті.

П. П. Блонский өзінің «Қиын оқушылар» атты еңбегінде үлгермейтін оқушылардың типтерін физикалық және психикалық даму ерекшеліктеріне байланысты бөліп қарастырған.

Үлгермейтін оқушылардың типологиясы бойынша құнды материал Л. С. Славинаның «Үлгермейтін және тәртіпсіз оқушыларға жеке ықпал ету» кітабында бар. Бұл еңбекте үлгермейтін оқушылардың топтары, үлгермеушіліктің негізгі себебі анықталған.

Б. Г. Ананьев ғылымында педагогикалық процестегі бағаның ролі көп жақты зерттелді.

В. С. Мерли (1959) «Жеке тұлға психологиясының очеркі» еңбегінде кейбір оқушыға, мына жұмысты жақсы орындадың деген жеткілікті. Ал басқаның жұмысын осы түрде бағалағанда, ол жеткіліксіз, оған үлкен баға қажет екені анықтады.

Ғалым-педагог Л. В. Занков: «Оқыту оқушының жалпы рухани дамуын қамтамасыз етуі қажет», – дейді.

Көрнекті психолог Л. С. Выготский: «Жақсы оқыту деп, ол баланың дамуынан ілгері жүретін, оны жетекке алатын оқытуды айтады» – деп тұжырымдайды.

Оқушының жұмысты шығармашылықпен ойлауы, оны істей білуі мен танымдық белсенділігін арттыру – қазіргі кезде барлық мұғалімдер қауымын толғандырып жүрген мәселелердің бірі. Бұл сабақта оқыту жүйесіне жоғары талап қоюды қажет етеді.

Философия тұрғысынан танымға мынадай анықтама берілген. «Таным – ойдың білмеуден білуге қарай дәл емес, білуден неғұрлым толық дәл білуге қарай ұмтылатын ой-өрісінің күрделі үрдісі». Адам танымы байқаудан нақты аңғарудан заңдарды теория жүзінде ашуға, сонан кейін ол заңдарды теория практикада қолдануға қарай жүріп отырады.

Практика тұрғысынан оқушылардың танымы – өзіне тән ерекшелігі бар күрделі психикалық үрдіс. Оқушылардың нәтижелі оқуына әсер ететін сыртқы және ішкі күштер немесе себептер болады. Оқушылардың білім алуды ілгері қарай бастауына себепкер болатын негізгі күш түрлі қайшылықтар. Бала білмеуден білуге қадам басқанда әр түрлі қиындықтар мен қайшылықтар кездеседі, оларды шешу, жеңу нәтижесінде оқу міндеттері жүзеге асырылады. Оқыту үрдісіндегі ең негізгі қайшылық, ол – педагогикалық міндет талаптармен оқушылардың мүмкіндіктерінің білімі мен дағдысының және дамуының қазіргі деңгейі арасындағы қайшылық.

Бастауыш сыныпта ырықтылық қалыптасып, ырықты зейін, ес, ойлау процестері дами түседі. Оқушы ырықтылықтың арқасында өз іс - әрекеті мен тәртібін басқара үйренеді. Бұл түрлі оқу тапсырмаларын нәтижелі орындауға өз септігін тигізеді.

Зейіннің көлемі, аударылуы, алаңдаушылығы да баланың білімді меңгеруіне өз зейіннің тұрақтатпай, әр нәрсеге алаңдаса, онда ол сабақ тақырыбын түсінуге, не тапсырманы дұрыс тиянақты орындауға кері әсерін тигізеді.

Ойлау баланың білімді толық меңгеруіне үлкен септігін тигізеді. Ойлаудың кейбір ерекшеліктерінің дамымауы үлгермеушіліктің себебі болуы мүмкін. Тап осы ойлаудың дамуындағы жетіспеушіліктер оқушылардың оқуға үлгермеуінің психологиялық себептерінің кең тараған түрі. Оқу процесінде ойлаудың даму деңгейінің төмен болуы теориялық білімді практикада қолдана алмаудан көрінеді. Бастауыш сынып ұғымды ойлаудың дамуының сензитивті кезеңі болып табылады. Бұл жас кезеңінде ғылыми ұғымдардың қалыптасуы енді басталады. Білімді толық қанды меңгеруде бала әр сөздің мағынасын біліп, ұғымдарды түсіне алуы шарт. Бала бойында анализ, синтез, салыстыру, жалпылау сияқты ойлау операцияларының қалыптасып, дамуы оқу процесінің жемісті болуының негізі. Ойлау дағдылары кез келген оқу тапсырмасын орындауда қажетті.

Бастауыш сынып оқушыларының ойлауының нақтылығы сөз бен сөз тіркестерінің ауыспалы мағынасын түсінуде қиындықтар тудыртады, ойлаудың, инерттілігі (барлық мәліметтерді қажетті және жеткілікті талдаудың жоқтығы) дұрыс емес ой қорытындысын жасауға әкеледі және белгілі бір мәселені шешуде барлық керекті мәліметтерді бір мезгілде қолдана алмауға әкеледі. Сондықтан мұғалім жаңа тақырыпты өтпес бұрын сабақ барысында қарапайым тілмен түсіндіріп отыруы керек.

Төменгі сынып оқушыларында есте сақтау амалдары қарқынды қалыптаса бастайды. Сондықтан, тап осы кезеңде балаларда материалды есте сақтаудың тиімді амалдарымен таныстырған жөн. Мысалы, мұғалім оқушыға Абай Құнанбаевтың өлең жолдарын жаттау тапсырмасын берді делік. Бір бала оны өз бетінше жаттады, ал келесі балаға оны жаттауға мұғалім көмек көрсетті. Мұғалімнің көрсеткен көмегі: ең алдымен тапсырманы орындау үшін баланың зейінін аударып, тұрақтандырады, одан кейін өлеңге талдау жасалады, содан соң әрбір сөйлемнің мазмұны ұғындырылып өлеңде кездесетін рифмаға мән беріледі, жаттауда мағыналық есті басшылыққа алды. Нәтижесінде ешкімнің көмегісіз тапсырманы орындаған бала өлеңді бір сарында, ештеңе кідірістермен айтып берді, ал мұғалімнің көмегі көрсетілген оқушы – өлеңді мәнерлеп, ешбір кідіріссіз, әсерлі айта білді. Осындай қарапайым мысал бір ғана оқу тапсырмасын орындауда зейін, ойлау, ес, әсіресе, мағыналық есте сақтау сияқты процестердің оқу процесіндегі маңызын ашып көрсете алады. Адамды әрекетке бағыттайтын, қажетін өтеуге талпындыратын түрткі – мотив деп аталады. Баланың мектепке, сабаққа жалпы оқу процесіне деген өзінің жеке мотиві болады. Осы мотив оқушының оқуға деген қатынасын анықтайды, мотивтің негізінде оқушының оқудағы үлгерімі анықталады. Әрине, егер бала не үшін оқитындығын бар сана – сезіммен ұғынса, бойында оқуға, көп білуге деген қызығушылық болса, онда баланың оқу үлгерімі жоғары не оның қабілетіне сай орташа болады. Ал балада оқуға деген түрткі болмаса, оқуға ата – анасы мәжбүрлесе, онда, әрине, баланың үлгерімі керісінше төмен болады.

Алғашқыда мектепке кез - келген оқушы аса қызығушылықпен келеді, олардың оқып, көп білгісі келеді. Оқушылардың мотивінің деңгейі көбіне оқу жылының соңына қарай төмендейді, бұл оқытуды ұйымдастырудың кемістіктерінің салдарынан болуы мүмкін. Сондықтан мұғалім мен педагогикалық ұжым баланың оқуға деген мотивациясының жағымды болуы керек екенін үнемі ескеріп, үнемі дамытып отырғаны жөн. Жағымды мотивацияның төмендеп немесе жойылып кетпесі үшін мұғалімдер сабақты қызықты ұйымдастырып, оқушылардың сабақ барысындағы көңіл - күйін бақылап отыруы керек.

Ойланып істелетін, алға мақсат қоюды қажет ететін, түрлі кедергілерді жеңе білуден көрінетін қимыл - қозғалысты психологияда ерік амалдары немесе ерік деп атайды. Сонымен, ерік дегеніміз адамның өз мінез - құлқын менгере алу қабілеті.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Безруких М. М., Ефимова С. П. Знаете ли вы своего ученика. – М.: Просвещение, 1991. – С. 112-119.
- 2 Дубровина И. В. Рабочая книга школьного психолога – М.: Просвещение, 1991. – С. 189-215.
- 3 Калмыкова З. И. Проблемы преодоления неуспеваемости глазами психолога. – М.: Просвещение, 1982. – С. 96-120.
- 4 Локалова Н. П. Слабоуспевающий школьник: психологическое изучение и коррекционная работа. – М., 1992. – № 11. – С. 59-69.
- 5 Менчинская Н. А. Психологические проблемы неуспеваемости. – М.: Педагогика, 1981. – С. 6-40.э

БИОЛОГИЯ ПӘНІНЕН ҒЫЛЫМИ ЖОБА ДАЙЫНДАУДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРІТТЕУШІЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУТУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН РӨЛІ

ИБАДУЛЛАЕВА А. Е.
магистрант, Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік
педагогикалық университеті, Шымкент қ.
БАЙСЕИТОВА Н. М.
б.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік
педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Ғалымдардың барлығы дерлік ғылымға оң көзқараспен қарап, оның дамуын, өркендеуін қалаған. Өйткені бұл олардың таңдаған мамандығы, зерттеу саласы. Бүгінгі күннің ең өзекті проблемалары ғылым арқылы шешіліп жатқаны айқын. Ғылым – ол тірі жүйе. Ғылым - бұл табиғи әлемді түсінудің жүйелі және қатаң тәсілі және ол адам білімі мен технологиясының көптеген маңызды жетістіктеріне жауап берді. Ғалымдардың ортақ пікірлері ғылымды біріктіреді. Ғылым – бұл жаңа нәрсені ашу процесі. Ғалымдар ғылымды үздіксіз ашылу және нақтылау процесі ретінде қарастырады. Олар ғылыми білімді әрқашан жаңа дәлелдер мен деректер негізінде дамып, өзгеріп отыратындай көреді.

Ғылыми жоба - бұл белгілі бір ғылыми сұрақты немесе гипотезаны зерттеуге бағытталған зерттеу жобасы немесе эксперимент. Ол әдетте проблеманы немесе сұрақты анықтауды, гипотезаны құрастыруды, гипотезаны тексеру үшін эксперименттер немесе зерттеулерді құрастыруды және жүргізуді, жиналған

деректерді талдауды және нәтижелер негізінде қорытындыларды тұжырымдауды қамтитын ғылыми әдісті қолдануды қамтиды.

Бүгінгі таңда білім алушылардың білім деңгейін көтеру мақсатында ЖОО-ның басты міндеттерінің бірі ғылыми жоба жұмыстарын ұйымдастыру болып табылады. Ғылыми зерттеу дағдыларын қалыптастыру тек мұғалімге жүктелетін міндет емес. Сонымен қатар, әр университеттің “Ғылыми кеңес жанындағы Студенттер кеңесі” бұл істі мақсатының бірі ретінде жүктелінеді [1].

Ғылыми жобаның мақсаты – ғылыми білімді алға жылжыту, жаңа технологияларды әзірлеу, нақты мәселелерді шешу. Ғылыми жобаның нәтижелері әдетте ғылыми жарияланымдарда, презентацияларда және баяндамаларда хабарланады және ғылыми қауымдастық тарапынан сараптау мен зерттеуге жатады. Сондықтанда биологиядан білім алушыларға ғылыми жоба дағдыларын қалыптастыру арқылы мақсатымызға қол жеткізе аламыз.

Қазіргі таңда көптеген жастар ғылымға құмар және ғылыми ізденістер арқылы қоршаған әлемді тануға ұмтылады. Олар ғылыми концепцияларды меңгеруге және оларды нақты мәселелерге қолдануға қызығушылық танытады және олар ғылымның адамдардың өмірін жақсартудағы әлеуетіне шабыттандырады.

Жастарды ғылым мен технология саласында мансапқа ұмтылуға ынталандыратын бірқатар бағдарламалар мен бастамалар бар. Оларға оқудан тыс STEM бағдарламалары, жазғы лагерьлер, ғылыми жәрмеңкелер және жастарды тартуға көмектесетін және оларды ғылымның қызықты және пайдалы әлемін зерттеуге шақыратын жарыстар кіреді.

Ғылыми жоба біздің әлемде көптеген жолдармен шешуші рөл атқарады. Мұнда ғылымның және ғылыми жобаның әлемдегі негізгі орындары мен рөлдері, маңызын бөліп қарастырдым. Олар:

Білімдерін кеңейтеді. Ғылыми жобаларды көбейту арқылы бізді қоршаған әлем туралы түсінігімізді кеңейтеді. Ол бізге заттардың қалай жұмыс істейтінін және неге олар осылай әрекет ететінін түсіндіруге көмектеседі және бізге жаңа білім, идеялар мен технологиялар береді.

Қоғамдық денсаулықты жақсартады. Ғылыми жаңалықтар жаңа емдеу әдістерін, вакциналар мен медициналық технологияларды дамыту арқылы қоғамдық денсаулықты жақсартуда маңызды рөл атқарады. Ол сондай-ақ жұқпалы ауруларды анықтауға және оның таралуын болдырмауға көмектеседі. Қоршаған ортаны қорғау.

Ғылым бізге қоршаған ортаны түсіну және қорғау үшін қажетті білім мен құралдарды береді. Бұл бізге ластануды бақылауға және азайтуға, табиғи ресурстарды сақтауға және климаттың өзгеруімен күресуге көмектеседі.

Инновациялар мен экономикалық өсуді қолдау арқылы ғылыми жобаның маңызын арттырамыз. Ғылым инновациялар мен экономикалық өсудің қозғаушы күші болып табылады. Ол жаңа технологиялар мен өнімдерді дамытуға, жаңа өндірістерді құруға және жаңа жұмыс орындарын құруға көмектеседі.

Ғылыми жоба, мақала, жаңалық бүкіл халықтың көзін ашып, әлемді түсінікті етіп, білімді жетілдіреді. Ғылым – білім берудің маңызды құрамдас бөлігі, сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамытуға, проблемаларды шешуге және табиғат әлемін тереңірек түсінуге көмектеседі.

Ғылыми жобаға қажет кейбір негізгі дағдылар бар. Ең алдымен, зерттеу дағдылары: табысты зерттеу жобасы үшін күшті зерттеу дағдылары қажет. Бұған сәйкес әдебиеттерді табу, сәйкес зерттеу әдістерін әзірлеу, деректерді жинау және талдау мүмкіндігі кіреді. Екінші, аналитикалық дағдылар: аналитикалық дағдылар зерттеу нәтижелерін түсіндіру және түсіну үшін маңызды. Бұған үлгілер мен трендтерді анықтау, қорытындылар жасау және деректер негізінде ұсыныстар жасау мүмкіндігі кіреді. Үшіншіден, сыни тұрғыдан ойлау дағдылары: Сыни тұрғыдан ойлау дағдылары зерттеу сұрақтарын әзірлеу, зерттеу әдістерін әзірлеу және деректерді талдау үшін маңызды. Бұған болжамдарды анықтау және оларға қарсы шығу, балама түсініктемелерді қарастыру және әртүрлі зерттеу тәсілдерінің күшті және әлсіз жақтарын бағалау мүмкіндігі кіреді.

Білім алушылардың биология пәнінен ғылыми жоба туралы, бастапқы білімдерін көру үшін онлайн сауалнама жүргізілген болатын. Сауалнамаға биология тобының әр түрлі студенттері ат салысып, жауап берді. Қорытындысы бойынша көптеген білім алушылар ғылыми жоба жайлы мәлімет білмейді, құрылымы, жазылу барысы, тақырыпқа қызығушылығы аз екенін аңғардым. Білім алушылардың ғылыми жобаға қызығушылығын арттыру қиын болуы мүмкін, бірақ оқытушылар сабаққа қатысуды арттыру үшін пайдалана алатын бірнеше стратегиялар бар. Мысалы, маңызды сұрақтан немесе проблемадан бастау: білім алушыларға жұмыс істеу үшін өзекті, қызықты және қиын тақырыпты таңдау. Бұл олардың қызығушылығын тудыратын нәрсе болуы керек. Нақты әлемде

өзектілігін көрсету: жобаның нақты әлемге қаншалықты сәйкес келетінін және оның қоғамға қалай әсер ететінін түсіндіріп немесе белгілі бір құбылыс туралы түсінігін жақсарту. Табысты атап өту: Жоба барысында студенттердің жетістіктері мен жетістіктерін тану және атап өту. Бұл кері байланыс, оң күшейту немесе тіпті олардың жұмысын көпшілікке көрсету арқылы жасалуы мүмкін.

Лопастейская Людмила, Головки Анастасия Ғылыми зерттеудің кезеңдері атты мақаласында кез келген ғылыми зерттеу жұмысы келесі 8 этаптан тұрады деп көрсетті. Олар:

- Бірінші – ғылыми зерттеу тақырыбын таңдау және оның атауын тұжырымдау.
- Екінші – ғылыми зерттеудің мақсатын, міндеттерін, өзектілігін, пәнін, объектісін және әдістерін анықтау.
- Үшінші – ғылыми әдебиеттерге шолу, оның шеңберінде ғылыми зерттеу тақырыбы бұрын зерттелгені жайлы ақпараттар табу.
- Төртінші – ғалым өз жұмысының бір бөлігі ретінде қорғағысы келетін ғылыми зерттеулердің гипотезасын жасау және тұжырымдау.
- Бесінші – ғылыми зерттеулердің жоспары мен бағдарламасын қалыптастыру, сонымен қатар анықтау, ғылыми болжамның дұрыстығын немесе қателігін тексеру әдістері.
- Алтыншы – ғылыми зерттеулер жүргізу, оның шеңберінде ақпаратты/мәліметтерді жинау, жүйелеу және талдау жүзеге асырылады.
- Жетінші – ғылыми зерттеулерді талдау нәтижесінде алынған нәтижелерді өңдеу және оның нәтижелерін қорытындылау.
- Сегізінші – ғылыми зерттеудің қорытындыларын, нәтижелерін және нәтижелерін/қорытындыларын тұжырымдау, сондай-ақ гипотезаны растау [2].

Биологияда пайдалы болуы мүмкін кейбір негізгі ғылыми жоба дағдылары: Зерттеу дағдылары: мықты зерттеу дағдылары биология бойынша ғылыми жобаларды жүргізу үшін өте маңызды. Бұған мұқият әдебиеттерге шолу жасау, деректерді жинау және талдау және зерттеу нәтижелері бойынша қорытынды жасау мүмкіндігі кіреді. Эксперименттік дизайн: Биологияда эксперименттер гипотезаларды тексеру және деректерді жинау үшін жиі қолданылады. Сондықтан гипотезаларды әзірлеу, эксперименттерді құрастыру және сәйкес басқару элементтерін таңдауды қоса алғанда, эксперименттік дизайнды терең түсіну маңызды. Зертханалық әдістер: биологиялық

эксперименттер көбінесе зертханалық жұмыстарды қамтиды, сондықтан зертханалық әдістер мен қауіпсіздік процедураларын жақсы түсіну маңызды. Бұған тамшуыр, микроскопия, гельдік электрофорез және ПТР сияқты дағдылар кіреді.

Шығармашылық дағдыны дамыту бірнеше факторларды қамтиды. Жаңа тәжірибелерге ашықтық: адамдар жаңа идеялар мен тәжірибелерге ашық болған кезде шығармашылық дамиды. Бұған әртүрлі мәдениеттерді, өнер түрлерін және көзқарастарды білу арқылы қол жеткізуге болады. Қызығушылығын арттыру: айналадағы әлемге деген қызығушылық шығармашылық ойлауды ынталандыруға көмектеседі. Сұрақтар қою, жаңа ұғымдарды зерттеу және жаңа ақпаратты іздеу шығармашылықты шабыттандырады. Табандылық: шығармашылық жиі эксперименттерді, сынақтарды және қателерді қажет етеді. Шығармашылық даму үшін табанды болу және кедергілерге тап болған кезде берілмеу өте маңызды.

Биология сабағында іскерлік пен дағдыны қалыптастыру бірнеше кезеңнен өтеді:

- Бірінші кезеңде дағдының қалыптасуының бастапқы кезеңінде, оқушыларды меңгеруі қажет іс-әрекетті қалай орындау керектігі таныстырылады.
- Екінші кезеңде білімді меңгеру немесе қалпына келтіру жүреді, соның негізінде осы іскерліктер мен дағдылар қалыптасады, әрекетті жүзеге асыру ережелері тұжырымдалады.
- Үшінші кезең жаттығулар барысында түзетілуі мүмкін әрекеттің алғашқы қадамдарындағы қателерді болдырмау үшін сол әрекеттің үлгісін көрсету.
- Төртінші кезеңде іс-әрекетті іс жүзінде меңгеру, дұрыс дағдыны дамыту. Оқушы бала іс-әрекетті орындау ережелерін саналы түрде қолдана бастайды.
- Бесінші кезең – дербес және жүйелі жаттығулар [3].

Логикалық ойлау қабілетін дамыту үшін, логикалық ойлауды дамытатын іс-әрекеттерге жаттығу мен белсенді қатысу қажет. Мұнда көмектесуі мүмкін кейбір нәрселерге мәселелерді шешуге машықтандыру жатады. Логикалық пайымдаулар арқылы есептерді шешуді талап ететін әрекеттермен айналысқан жөн. Мысалы, жұмбақтарды, басқатырғыштарды шешу. Аргументтерді талдау: логикалық құрамдас бөліктерге бөлу арқылы дәлелдерді талдауды үйрену. Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту: ақпаратты бағалау және фактілерге негізделген шешім қабылдау қабілетін дамыту. Бұл

талаптарды тексеруді, болжамдарға күмән келтіруді және балама көзқарастарды қарастыруды қамтуы мүмкін.

Ғылыми жобаға білім алушыларды қызықтыра білу маңызды әрі құнды. Себебі бұл процесс барысында білім алушы бойында шығармашылық қабілет, сыни тұрғыдан ойлау, шешімін табу, дәлелге сүйену, өз ойын дәлелдеу, танымдық қызығушылықтарын, жоба бойынша қажет ақпараттарды таба білу, қортынды есеп түрінде беру сынды қабілеттерді бойына сіңіреді. Ғылыми жоба жұмысының жеке, жұптық, топтық түрлері де маңызды. Ғылыми жоба жұмысын білім алушыларға процесс кезінде дұрыс бағыт беру ғана емес, әр кезеңі барысында нақты талап орындалғанын, нәтиже дұрыс шыққанын, көрсетілген міндеттер жүзеге асқаны туралы бақылап оытруымыз тиіс. Шетелдік білім беру жүйесінде ғылыми жоба жұмыстарын бірден бітім алушыға бере салмайды. Ең алғашында оңай кезеңінен бастайды, жауабын табуға мүмкіндік беретіндей етіп ойладырады. Келесі кезеңдерінде 2-3 тапсырмасын өз бетінше орындауға талпынатын жағдай жасап, керек болса практикалық қажеттіліктер топтамасын жасатады. Кейіннен 7-8 бөлімін жасап бітірген білім алушы толық ғылыми жобаны жасай алады деген тұжырымға сүйенеді. Осы жерден әр критерииді дұрыс орындаған білім алушы бойында ғылыми жоба дағдылары қалыптасып, әр кезең сайын буыны қатады. Бұл тұжырымдары қате емес десекте болпды, өйткені жылдан-жылға дамып жатқан ғылым саласына қарап, тәжірибелері орынды деуге келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Шахов Владислав Александрович Студенттердің ғылыми жұмысын ұйымдастыру // Универсиум: Герцен университетінің хабаршысы. 2008. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organiizatsiya-nauchnoy-raboty-studentov>
- 2 Лопастейская Людмилада Геннадьевна, Головка Анастасия Дмитриевна Ғылыми зерттеу жұмыстарының кезеңдері // Бүгінгі ғылым және білім. 2019 ж. №7 (42). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-raboty-nad-nauchnym-issledovaniem>
- 3 Кудряшова А.А., Собакина Т.Г. Биология сабақтарында студенттердің әртүрлі дағдылары мен дағдыларын дамыту // МНЖ. 2013. № 10-4 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-u-chaschihsya-razlichnyh-tipov-umeniy-i-navykov-na-urokah-biologii>

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ЖЕКЕ ДЕРЕКТЕРІН ҚОРҒАУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ИДРИСОВ С. Н.

п.ғ.к., каумд. профессор, Х. Досмұхамедов атындағы

Атырау университеті, Атырау қ.

ҚАНАН Ә. А.

магистрант, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

COVID-19 пандемиясы біздің қауіпсіздігімізге, денсаулығымызға және білімімізге бұрын-соңды болмаған өзгерістер әкелді. ЮНЕСКО жариялаған статистикаға сәйкес, дерт белең алған уақытта 1,59 миллиард оқушы мектепке бара алмаған. Бұл әлемдегі оқушылардың 91,3 пайызын құрайды. Осыдан кейін індеттің білімге тигізер әсері күрт өзгерді. Бұл ерекше жағдайда көптеген студенттерге онлайн режимінде оқуға тура келеді, соның салдарынан жеке деректердің үлкен көлемі ортақ болады, сонымен қатар жеке деректер қауіпсіздігінің жасырын қауіптері ашыла бастады. Бұл уақытқа дейін жеке деректер мен құпиялылықты қорғау ешқашан бүгінгідей өзекті болған емес және оны ЮНЕСКО қарсы алып отырған ең үлкен қиындықтардың бірі ретінде санаған. Сондықтан онлайн оқуда жеке деректер мен құпиялылықты қалай қорғау керектігі оқушылар, мұғалімдер және ата-аналар үшін маңызды мәселеге айналуға [1].

Жалпы білім беретін мекемелердегі оқушылардың жеке деректерді қолдану аясының кеңеюіне бірден-бір себеп карантин уақытының созылуы еді. Әлем бойынша тараған вирустың өршуіне байланысты білім алушылар онлайн режимде білім алуға мәжбүр болды. Шындығында, онлайн оқыту жалпы өмір бойы білім алушы болу (life learning) әрбір адам үшін қалыпты жағдайға айналуға айналды. Сондықтан онлайн оқуда немесе әлеуметтік желіде жеке деректер мен құпиялылықты қалай қорғау керектігі оқушылар, ата-аналар және педагогтер нақты жолды ұстануы керек. Жеке деректер мен құпиялылықты қорғау үшін студенттер желіде оқу кезінде жеке деректердің қалай жасалатынын және құпиялылықты қалай сақтау керектігін түсінуі керек. Онлайн оқыту арқылы оқушылар мен мұғалімдер арасындағы өзара әрекеттестіктің мәні жақсы түсініледі және білім берудің көптеген теорияларында қолданылады. Білім алушылар мұғалімнің көмегімен оқытудың бағыт-бағдарын және бағалауын назарға ұстай алады. Бұл өзара әрекеттесу әртүрлі

интернетке негізделген синхронды және асинхронды әрекеттерді (бейне, аудио, компьютерлік конференциялар, чаттар немесе виртуалды әлемнің өзара әрекеттесуі) пайдалана отырып, сұраулар қауымдастығы ішінде (google classroom, class dojo, т.б.) орын алуы мүмкін. Бұл желілік орталар әлеуметтік және бірлескен дағдыларды, сондай-ақ қатысушылар арасындағы жеке қарым-қатынастарды дамытуға ықпал етеді.

Білім алушылар көптеген форматтардағы оқу мазмұнымен тікелей әрекеттесе алады. Оқытудың келесі бір моделі өз бетінше оқумен байланысты құрылымдық оқыту құралдарын (ойындар, виртуалды зертханалар және т.б.) бейнелейді. Сонымен қатар, оқушы білім алу барысында жалғыз болмайтындығын, үнемі бағыт көрсетіп отыратын мұғалім болатынын атап өткен жөн. Мұғалімнен бөлек, жергілікті жерде орналасқан немесе желіде таралған достары, ресми және бейресми топтар және ата-аналар өз бетінше оқитын оқушыларға қолдау мен көмектің маңызды көздері бола алады.

Онлайн оқыту процесінде жеке деректер оқушылар/мұғалімдер және құралдар немесе платформалар арасындағы өзара әрекеттесу арқылы жасалады. Жеке деректер мен құпиялылық - бұл жеке тұлғаның өмірінің тыныштығы және басқаларға белгілі болғысы келмейтін жеке кеңістік, жеке әрекеттер және жеке ақпарат. Құпиялық саясаты – тараптың тұтынушы немесе клиент деректерін жинау, пайдалану, ашу және басқару тәсілдерінің кейбірін немесе барлығын ашатын мәлімдеме немесе заңды құжат. Онлайн оқытуды ауқымды қолдану арқылы жеке құпиялылықты қорғау онлайн оқыту алдында тұрған негізгі мәселеге айналды. Көптеген елдер мен ұйымдар жеке деректерді қорғауға қатысты заңнамаларды, ережелерді және бағдарламалық құжаттарды әзірледі. Жапония, Ұлыбритания, Австралия және басқа елдер, Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ОЕСД), Азия-Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастық (АПЕС), Стандарттау бойынша халықаралық ұйым (ISO) және басқа да ұйымдар шығарды [2, 125].

Онлайн оқыту саласы дамыған сайын мұғалімдер, оқушылар және олардың ата-аналары жеке деректерді көбірек қолданып бастайды және бұл деректерді қорғау өте маңызды. Бүгінгі таңда жеке деректерді қорғау саласында кем дегенде қарапайым дағдыларға ие болу қажет. Осы жағдайларда Интернетті білім беру мақсатында пайдаланатын барлық мүдделі тараптардың құпиялылығын қамтамасыз ету үшін зерттеушілер үш жағдайда

жеке ақпаратты қорғауға міндетті: оқуға дейін, оқу барысында және оқудан кейін.

Оқыту құралдарын тиімді таңдау және пайдалану оқушыларға ақпаратты табу және өңдеу, өткен білімді тың ақпаратпен бірлестіру, құрдастарымен ынтымақтасу, түсінуді білдіру және оқу әсерлерін нақты тәсілдермен бағалауда тиімді.

Оқу сценарийлерін таңдаған кезде құралдардың ыңғайлылығын ескеру қажет. Атап айтқанда, сабақ уақытында қолданылатын оқу құралдары (приложения) ыңғайлы және жылдам болуы керек:

- мұғалімдерге ресурстарды тиімді өндіруге және басқаруға, ескертулерді шығаруға және студенттерді басқаруға көмектесуде;
- студенттерге ресурстарды алуға көмектесу, оқу іс-әрекетіне қатысуына;

- мұғалімдер мен студенттердің нақты уақытта өзара әрекеттесуіне көмектесуге;

- мұғалімдерге, ата-аналарға және мектептерге оқушылардың оқу үлгерімін түсінуге және дер кезінде мектеп пен үй арасындағы өзара әрекеттестік жасауға көмектесуі тиіс.

Барлық деңгейдегі мұғалімдерге біркелкі онлайн оқыту үшін әртүрлі оқу құралдарын жылдам таңдауға көмектесу үшін оқу құралдары төменде көрсетілгендей сегіз санатқа бөлінеді:

Ресурстарды өндіруге арналған құралдар, соның ішінде PPT жазу бағдарламалық құралы, экранды түсіру бағдарламалық құралы және бейне өндірісінің бағдарламалық жасақтамасы және мультимедиялық оқу ресурстарын жасау және т.б.

Синхронды тірі оқытуға арналған құралдар, соның ішінде интерактивті оқытуға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету, офлайн, қашықтан білім беру үшін онлайн курс.

Асинхронды оқытуға арналған құралдар, соның ішінде ұлттық деңгейдегі, аймақтық деңгейдегі және университет қауымдастығы деңгейіндегі онлайн оқыту платформаларының барлық түрлерін көбейту.

Өзін-өзі реттейтін оқыту құралдары, соның ішінде барлық пәндерге арналған оқу қолданбалары.

Білімді құруға арналған құралдар, оның ішінде когнитивтік құралдар, бірлескен өңдеу құралдары, виртуалды модельдеу құралдары және т.б.

Қолданбаларды, веб-сайттарды және деректерді талдауды қолдайтын интерактивті сынып бағдарламалық құралын қоса, аналитиканы үйренуге арналған құралдар.

Тәжірибе жүргізуге және оқу нәтижелерін бағалауға жарамды құралдардың барлық түрлерін қоса алғанда, тәжірибе мен бағалауға арналған құралдар.

Ресурстар мен сыныпты басқаруға арналған құралдар, соның ішінде көптеген оқу ресурстары, оқушылар мен оқу тапсырмалары бар онлайн оқытуды тиімді ұйымдастыруға жарамды құралдардың барлық түрлері.

Жоғарыда көрсетілген желідегі жеке деректердің сақталу цикліне тоқталсақ. Деректердің өмірлік циклі – белгілі бір деректер бірлігі бастапқы генерациядан бастап оның пайдаланған қызмет мерзімінің соңында түпкілікті мұрағаттауға және жоюға дейін өтетін кезеңдердің тізбегі.

Алдымен, арқпараттарды дұрыс жинақтау маңызды. Онлайн білім беру платформасы орындайтын деректерді жинау қауіпсіздік принциптеріне сәйкес болуы және деректердің түрлері, ашықтығы сияқты деректер атрибуттарына сәйкес жіктелуі мен санатын қамтамасыз етуі керек. Онлайн білім беру платформасында көмелетке толмағандар туралы ақпаратты жинау және пайдалану кезінде қамқоршының келісімі немесе рұқсаты болуы міндетті. Деректер интернет арқылы өгілетін сабақтарға тіркеуге ақпарат ретінде белгіленген кезде, онлайн білім беру платформасы құпиялылық қауіпсіздігін басқару элементтерін енгізуі керек.

Екіншіден, жеке деректерді тасымалдау қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін онлайн білім беру платформасы деректерді беру процесінде тиісті қорғау механизмін құруы және TLS, IPsec және т.б. сияқты желілік қауіпсіздік протоколдарын пайдалануы және тиісті стандарттар ұсынған криптографиялық алгоритмдерді пайдалануы керек.

Үшіншіден, онлайн білім беру платформалары пайдаланушылардың ең аз артықшылық принципіне сәйкес сұраныс бойынша тиісті деректерге жүгінуін және қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін құқықтарды біртұтас басқаруды қамтамасыз етуі керек. Онлайн білім беру платформасы тиісті деректерді пайдалану және оларға қол жеткізу үшін қауіпсіздік мониторингі мен қолжетімділік аудитінің кешенді шараларын, сондай-ақ РІІ қорғау механизмдерін (соның ішінде, тек қорғаумен шектелмей, сәйкестендіру және

жалған анонимизация технологиялары сияқты құпиялылықты қорғау технологияларын) қамтамасыз етуі керек.

Төртіншіден, онлайн білім беру платформасының деректер қоймасы қауіпсіздік принциптеріне сәйкес болуы және рұқсатсыз кіруді, өзгертуді, жоюды немесе басқа пайдалануды болдырмау үшін қол жеткізуді бақылау және қауіпсіздікті қорғау арқылы қорғалуы керек [3, 211 б].

Мұндай механизмдерге шифрлау, қолтанба, анонимизация, кілттерді басқару және т.б. кіреді, бірақ олармен шектелмейді. Онлайн білім беру платформасында деректердің сенімділігі мен қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін жоғары қолжетімділік, деректердің сақтық көшірмесін жасау және апатты қалпына келтіру мүмкіндіктері болуы керек.

Онлайн білім беру платформасы деректерді жіктеуге және сақтау құралдарына сәйкес деректерді жоюы керек. Ақпаратты өңдеу құралдары мен сақтау құралдары онлайн білім беру платформасынан жойылмас бұрын, деректердің ағып кету қаупін болдырмау үшін деректерді жою және физикалық жою тиісті стандарттарға сәйкес жүзеге асырылуы керек.

Білім берудегі студент деректері білім беру қызметкерлері, мектептер, аудандар және онлайн қызметтер жеке студенттерге жинайтын кез келген ақпаратты білдіреді, бұл студенттің білім туралы жазбасының бір түрі болып табылады. Жоғары сапалы білім беру деректері оқушылардың мектептегі жетістіктерін жақсарту және оларды өмірдегі табысқа дайындау үшін өте маңызды [4, 50 б.]. Тиімді пайдаланылған кезде бұл деректер мұғалімдерге, студенттерге және отбасыларға барлық оқушылардың табысқа жетуіне көмектесу үшін шешім қабылдауға қажетті ақпаратпен қамтамасыз ете алады.

Оқушылардың жеке мәліметтерін пайдалану және қорғаудың негізгі принциптері:

Оқушы деректері оқуын және табыстарын одан әрі қолдау және қолдау үшін пайдаланылуы керек (қосымша білім алатын сайттар).

Жеке деректер үздіксіз жетілдіру және білім алушының оқуын жекелендіру үшін пайдаланылғанда ең қуатты болады.

Оқушылардың жеке деректері отбасыларын, мұғалімдерді және мектеп жүйесінің басшыларын ақпараттандыру мүмкіндіктерін кеңейту құралы ретінде пайдаланылуы керек.

Ата-ана және тәрбиеші (тьютор) оқушы туралы жиналған ақпаратқа дер кезінде қол жеткізуі керек.

Оқушының жеке деректері білім берушілердің кәсіби пікірін жаңа ақпаратпен толықтыру үшін пайдаланылуы керек.

Оқушы кәмілет жасына толмаған жағдайда, шарттар немесе келісім бойынша тек заңды білім беру мақсаттары үшін қызмет жеткізушілерімен (сабақ барысында қолданылатын қосымшалар) бөлісілуі керек; әйтпесе келісімді ата-анасы, қамқоршысы немесе 18 жастан асқан оқушы беруі керек. Мектеп жүйелерінде мұғалімдерге қолдау көрсету мен нұсқаулықты қамтитын бұл процесті қадағалау саясаты болуы керек.

Білім беру мекемелері және сол мекемеде білім алушылардың жеке деректеріне қол жеткізе алатын келісімшарттық қызмет көрсетушілері, соның ішінде зерттеушілер, бұл деректерді жинау, пайдалану, қорғау және жою туралы анық, жалпыға қолжетімді ережелер мен нұсқауларға ие болуы керек.

Мұғалім мен олардың келісімшарттық қызмет көрсетушілері студенттердің жетістіктерін қолдау үшін талап етілетін минималды жеке деректеріне ғана қол жеткізе алады.

Оқушылардың жеке ақпаратына қол жеткізе алатын әрбір адам оқытылуы және оны қалай тиімді және этикалық тұрғыдан пайдалану, қорғау және қорғауды білуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Murray K.E., Waller R. Social networking goes abroad // *International Educator*. 2007. 16(3). P. 56–59. Pew: 94% Of Teenagers Use Facebook, Have 425 Facebook Friends, But Twitter & Instagram Adoption

2 Гуркина О. А., Мальцева Д. В. Мотивы использования виртуальных социальных сетей подростками // *Социологические исследования*. 2015. № 5. С. 123-130

3 Boyd D.M., Ellison N.B. Social network sites: definition, history, and scholarship // *Journal of ComputerMediated Communication*. 2018. Vol. 13. P. 210–230.

4 Солдатова Г., Шляпников В., Журина М. Онлайн-угрозы глазами детей и взрослых // *Дети в информационном обществе*. — 2015. — No 21. — С. 44–55.

ПРИМЕР ПРОГРАММНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕРАКТИВНОГО УЧЕБНОГО КОМПЛЕКСА

ЛОСЕВ И. А.

магистрант, Торайгыров Университет, г. Павлодар

ПОТАПЕНКО А. О.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Данная статья описывает программную реализацию электронного учебника, который был разработан для использования в образовательных учреждениях. В статье подробно описываются основные принципы, на которых основана разработка данного учебника, а также технические аспекты его реализации.

Основное внимание уделено функциональным возможностям электронного учебника, которые позволяют студентам более эффективно учиться и повышать свой уровень знаний. В частности, рассматриваются возможности для выполнения тестов и заданий, просмотра видеоуроков, интерактивной работы с материалами и т.д.

В статье также описываются особенности реализации электронного учебника с использованием современных технологий, таких как Adobe Flash CS6. Авторы подробно описывают методы использования этих технологий для достижения лучшей производительности и улучшения пользовательского опыта.

Электронные учебники становятся все более популярными в обучении и образовании. Они обладают рядом преимуществ перед традиционными учебниками, такими как интерактивность, мультимедийность, возможность быстрого обновления и адаптации к изменениям в учебном процессе [1].

Adobe Flash CS6 является одним из инструментов, которые можно использовать для создания электронных учебников [2]. Он позволяет создавать интерактивные и мультимедийные элементы, такие как анимации, звук, видео, графику и многое другое [3].

В данной статье рассмотрен процесс программной реализации электронного учебника на Adobe Flash CS6, так как данное программное обеспечение отвечает следующим критериям:

1. Актуальная и популярная программа среди программистов
2. Большие возможности в работе с графикой
3. Создание анимации и видеороликов
4. Возможность просто и быстро загружать мультимедиа-файлы
5. Создание интерактивного проекта

Adobe Flash Player – это инструментальная среда известной компании Adobe. Преимущества этой программной среды: Flash использует векторный формат изображений и сжимает растровые и звуковые файлы [4]; небольшой размер выходных файлов обеспечивает быструю загрузку; мощный язык программирования ActionScript, который поддерживает события, условия, циклы, массивы, функции и наследуемые классы; красота совмещенная с удобством, даже начинающий специалист в силах создать вебстраницы с Flash [5].

Схема проекта предназначена для определения цели и пути, необходимого для ее достижения.

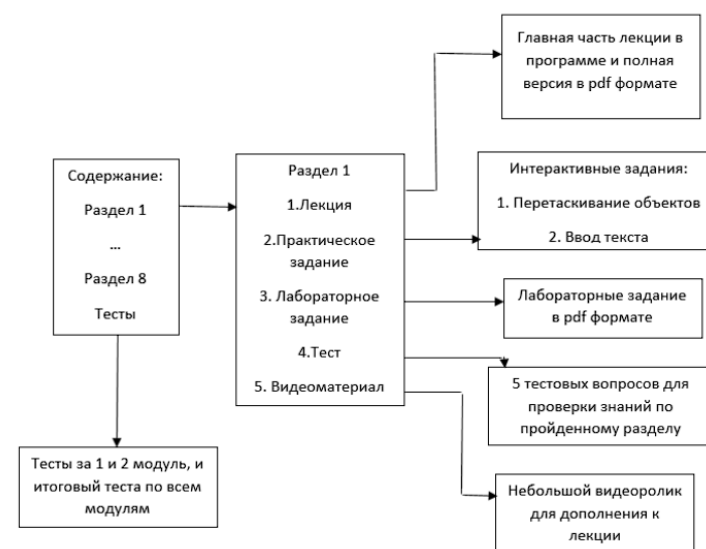

Рисунок 1 – Схема проекта

Электронный учебник по дисциплине «Методология Agile» состоит из двух модулей, оба модуля содержат четыре раздела. Каждый раздел учебника имеет одинаковую структуру: лекция, практические задания, лабораторная работа, видео.

В электронном учебнике представлены следующие элементы геймификации: таблица лидеров, индикатор выполнения, баллы за правильные ответы, включение и выключение таймера.

Лекции представлены в двух вариациях. В самом электронном учебнике находится более сжатая лекция, которая содержит главные теоретические моменты по заданной теме. В учебнике лекция имеет объем 4-5 слайдов (страниц). Другой вариант лекции является более подробным и объемным, данная лекция отдельно хранится в PDF формате, однако в самом электронном учебнике есть URL-ссылка на полную версию лекции.

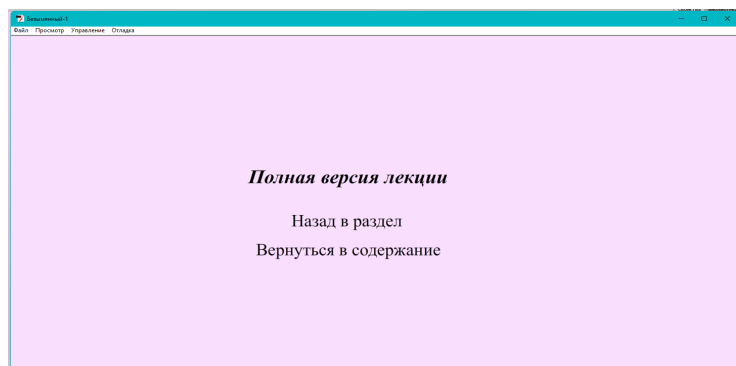

Рисунок 2 – Ссылка на полную версию лекции

Аналогично полной версии лекции, в учебнике добавлены ссылки на лабораторные работы в PDF формате. Подраздел «Видео» включает небольшой видеоролик, непосредственно связанный с тематикой лекции.

Подраздел «Практические задания» является главной частью электронного учебника, так как содержит много различных интерактивных заданий по теме лекции.

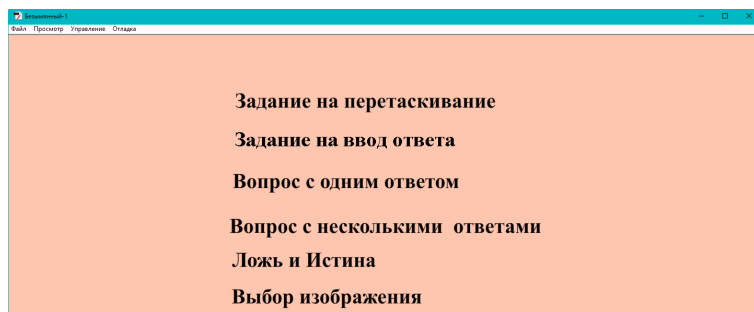

Рисунок 3 – Типы практических заданий

Практические задания представлены в следующих видах:

- Задание на перетаскивание
- Задание на ввод ответа
- Вопрос с одним ответом
- Вопрос с несколькими ответами
- Ложь и Истина
- Выбор изображения

«Задание на перетаскивание» состоит из вопроса и пяти вариантов ответа. Ответ необходимо перенести в зеленый прямоугольник, и только правильный ответ закрепится в данном прямоугольнике.

«Задание на ввод ответа» состоит из вопроса и области для ввода ответа. В зависимости от введенного ответа, цвет текста поменяется. В случае ввода неверного ответа цвет текста станет красным, тогда как при вводе правильного ответа цвет текста станет зеленым.

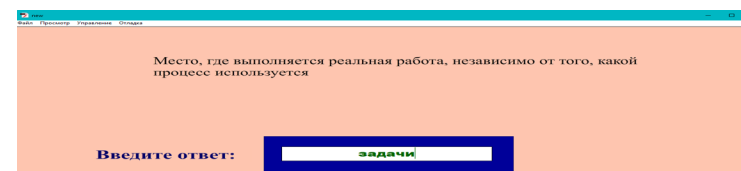

Рисунок 4 – Задание на ввод ответа

«Вопрос с одним ответом» состоит из вопроса и пяти вариантов ответа. В данном задании необходимо выбрать один ответ. Для этого были добавлены объекты RadioButton, потому как на одной странице нельзя выбрать больше одного объекта RadioButton. То есть черный кружок останется внутри только того объекта, который был выбран последним.

«Вопрос с несколькими ответами» аналогичен предыдущему заданию, но в данном задании необходимо 2 или 3 варианта ответов. Для этого задания объекты RadioButton не подойдут, поэтому были добавлены объекты CheckBox. У CheckBox нет ограничений на выбор одного варианта, на одной странице можно выбрать сколько угодно компонентов CheckBox.

1. Связанная с работой деятельность, назначенная человеку

- А. Задачи
- В. Роль
- С. Рабочий продукт
- D. Проект
- E. Спецификация

Рисунок 5 – Задание с одним ответом

Задание «Ложь и Истина» самое простое, так как состоит из утверждения и двух ответов. В зависимости от утверждения необходимо определить истинное оно или ложное. Если ответ выбран верно, цвет ответ поменяется на зеленый, иначе цвет будет красным.

Задание «Выбор изображения» состоит из вопроса и пяти изображений. При нажатии на изображение появится сообщение «Ошибка/Верно», в зависимости от выбранного изображения.

В приложении тесты представлены в двух вариациях. Внутри каждого раздела добавлены пять тестовых вопросов для проверки знаний по заданной теме лекции.

Для создания промежуточных и итоговых тестов была выбрана программа MyTestXPro. MyTestXPro представляет программу для создания и проведения компьютерного тестирования. MyTestXPro позволяет определить уровень знаний в любом учебном заведении по любой дисциплине. Программа работает по сети, что позволяет преподавателю сразу получать результаты тестов. Для вопроса есть возможность добавить до пяти вариантов ответа.

Всего можно создать до 11 разных вариантов задания: одиночный выбор, множественный выбор, истина или ложь, указание порядка, сопоставления, ручной ввод числа, ручной ввод текста, точка на изображении, перестановка букв, заполнение пропусков, да/нет. Для запуска заданий в PDF формате необходимо наличие обычного браузера или различных программ для работы с PDF файлами, например, Foxit Reader, Nitro PDF Reader, Acrobat Reader.

В модуле для практических заданий были созданы функции press, release, function. Внутри функции press был применены методы swapDepths и startDrag. Метод swapDepths позволяет менять расположение объектов, тогда как метод startDrag позволяет по нажатии на объект его перетаскивать по всей области экрана. Внутри функции release был применен метод stopDrag для остановки перемещения объекта при выполнении условия, если объект будет расположен в заданных координатах по осям x и y.

Исходя из вышесказанного, электронный учебник способствует совершенствованию учебного процесса. Таким образом, электронный учебник можно использовать как в аудиториях, так и при самостоятельном обучении. Одним из главных достоинств электронного учебника является доступность материала.

- Реализованный электронный учебник позволит в будущем:
 - Облегчить работу преподавателя на занятиях
 - Проводить занятия различного типа
 - Преподавателю уменьшить время на подготовку к проведению урока
 - Студентам самостоятельно изучать и усваивать пройденный материал
 - Улучшить качество процесса обучения
 - Студентам контролировать скорость прохождения учебного материала
 - Осуществить индивидуальный подход к студентам

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Monica Galizzi. An assessment of the impact of online quizzes and textbook resources on students' learning, 2010, Vol.9, pp. 31-43.
- 2 Ingrid A.E.Spanjers, Karen D.Könings, Jimmie Leppink, Daniëlle M.L.Verstegen, Nynke de Jong, Katarzyna Czabanowska, Jeroen J.G.van Merriënboera. The promised land of blended learning: Quizzes as a moderator, 2015, Vol.15, pp. 59-74.
- 3 Manuel Förster, Constantin Weiser, Andreas Maur. How feedback provided by voluntary electronic quizzes affects learning outcomes of university students in large classes, 2018, Vol.121, pp. 100-114.
- 4 Diana R.Sanchez, Markus Langer, Rupinder Kaur. Gamification in the classroom: Examining the impact of gamified quizzes on student learning, 2020, Vol.144, pp. 82-91.
- 5 Raed Alsawaier. Research Trends in the Study of Gamification, 2019, Vol.127, pp. 1-6.

КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ДАМУДА ПӘНАРАЛЫҚ ӘДІС- ТӘСІЛДІ ҚОЛДАНУ

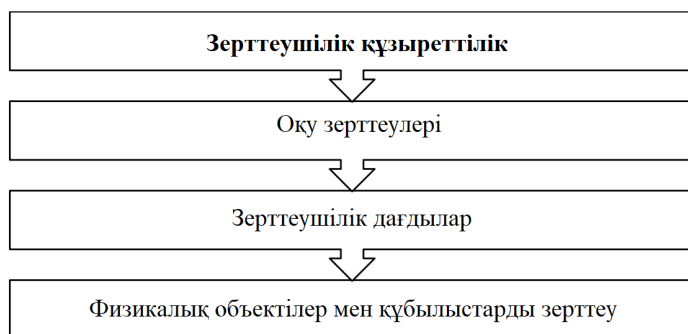
МУКЫШОВА Ж. Т.

магистрант, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.
АРМИЕВА Г. Б.

магистрант, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Қазіргі таңда оқу процесінде студенттердің зерттеушілік құзыреттіліктерін дамыту қажеттілігі туып отыр. Зерттеушілік құзыреттіліктер - зерттеушілік жобаларды сәтті орындау үшін, сондай-ақ ақпаратты сыни тұрғыдан талдау, болжамдарды тұжырымдау, мәліметтерді жинау мен талдау, сонымен бірге дәлелденген қорытындыларды ұсыну үшін қажетті дағдылар мен іскерліктер болып табылады.

Зерттеушілік құзыреттіліктердің қалыптасуы мен дамуы мектеп қабырғасында басталады, онда оқушылар ғылыми әдістің негіздерін үйреніп, зерттеудің негізгі әдістерімен танысады. Ал колледжде және ЖОО-да студенттер әр түрлі пәндер аясында зерттеушілік жобалармен жұмыс істегенде немесе ғылыми зерттеу тәжірибесі арқылы зерттеушілік дағдыларды әрі қарай дамытады. Бұл дағдылар студенттерге сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамытуға, аналитикалық қабілеттерін жақсартуға және өзін-өзі ұйымдастыру мен өз бетімен жұмыс істеу деңгейін арттыруға ықпалын тигізеді. Зерттеушілік іс-әрекеттілік білім беру процесінде негізгі кілт құзыреттіліктерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады (сурет 1).

Сурет 1 – Негізгі түсініктердің иерархиялық моделі

Зерттеушілік дағдыларға ие студенттер жаңа идеяларды ұсыну, жаңа технологияларды дамыту және күрделі мәселелерді шешудің жаңа жолдарын табу арқылы білімнің әртүрлі салаларына айтарлықтай үлес қоса алады. Алайда, зерттеушілік құзыреттіліктерді сәтті меңгеру үшін әр түрлі пәндік салалар арасындағы байланыстарды дамыту қажет.

Оқу орындарында пәнаралық байланыстарды оңтайландыру - өзекті мәселесіне айналуда. Пәнаралық байланыстар студенттердің танымдық іс-әрекеттіліктеріне кірісу кезеңдерінде жағдайлық қосу ынтасының рөлін атқарады [1].

Пәнаралық байланыстар заманауи білім берудің ажырамас бөлігі және білім алушылардың оқу жетістіктеріне әсер ететін маңызды фактор болып табылады. Олар студенттерге әртүрлі пәндер арасындағы байланыстарды жақсы түсінуге мүмкіндік береді, ал бұл өз кезекте тақырыптарды тереңірек түсінуге және алған білімдерін шынайы өмірде қолдануға ықпалын тигізеді.

[2] жұмыс пәнаралық байланыстар негізінде объектіні зерттеу кезінде зерттеушілік іс-әрекеттілікті ұйымдастырудың әдістемелік негіздерін әзірлеу мәселесін шешуге негізделген. Бірлескен тапсырмалар блоктарында құрылған әдіс объектіні ұсынудың әртүрлі формалары арасындағы байланысты анықтауға, оның қасиеттерін зерттеуге және зерттеушілік құзыреттіліктерді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

[3] жұмыстың авторы физика сабақтарында мета-пәндік дағдыларды қолдану қажеттілігін көрсеткен. Пәнаралық байланыстарды қолдану ерекшеліктері көрсетілген, сабақтан тыс уақытта зерттеушілік құзыреттіліктерін дамыту шарттары негізделген. Пәнаралық байланыстарды қолданатын сабақтардың мысалдары келтірілген.

Пәнаралық байланыстарды дамытудың негізгі артықшылықтарының бірі - оқушыларға зерттелген тақырыптарды тереңірек және толықтай түсінуге мүмкіндік беретін білімдерді интеграциялау мүмкіндігі. Білімдердің интеграциясы студенттердің зерттеушілік құзыреттіліктерін дамытудың маңызды факторы болып табылатын шығармашылық ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Сабақ барысында пәнаралық байланыстарды дамытудың бір жолы - жобалық жұмыстарды жүргізу. Мұнда студенттер кешенді мәселелерді шешу үшін әртүрлі пәндерден алған білімдерін пайдалануы керек. Мысалы, пәнаралық жобалармен жұмыс істеген

студенттер күрделі тапсырмаларды жақсырақ шеше алады, олардың біліміне деген ынтасы мен сенімділігі жоғары болады.

Зерттеушілік жобаларды жүргізу кезінде студенттер биология, физика, химия, математика сияқты әртүрлі пәндерге қатысты көптеген тақырыптарды зерттейді. Әртүрлі пәндерден алынған білімдерді пайдалану оларға мәселені тереңірек түсінуге, сондай-ақ есептерді шешу үшін әртүрлі әдістерді қолдануға мүмкіндік береді. Физикадан ғылыми жобалардағы пәнаралық байланыстар студенттерге табиғаттың негізгі заңдылықтары мен олардың шынайы өмірде қолданылуы туралы тереңірек түсінуге көмектеседі.

Пәнаралық байланысы бар физика пәні бойынша зерттеушілік жобалар студенттер үшін қызықты және танымдық болуы мүмкін. Төменде мұндай зерттеушілік жобаларға арналған бірнеше тақырыптар ұсынылған:

«Спорттағы физика». Бұл зерттеушілік жобада футбол, баскетбол, гимнастика және т.б. сияқты әртүрлі спорт түрлерінің физикалық заңдылықтарын зерттеуге болады.

«Физика және химия». Бұл жобада студенттер әр түрлі материалдардың қасиеттерін және олардың физикалық процестерге әсерін зерттей алады. Мысалы, температураның өзгеруі пластик, металл және шыны сияқты материалдардың қасиеттеріне қалай әсер ететінін зерттеуге болады.

«Физика және биология». Бұл жобада студенттер жердегі тіршіліктің негізінде жатқан физикалық заңдылықтарды зерттей алады. Мысалы, физикалық заңдардың өсімдіктердің, жануарлардың өсуі мен дамуына қалай әсер ететінін зерттеуге болады.

«Физика және география». Бұл жобада студенттер топырақ эрозиясы, өзендер ағыны және таулардың пайда болуы сияқты географиялық процестердің негізінде жатқан физикалық заңдылықтарды зерттей алады. Тропикалық ормандар, шөлдер және мұздықтар сияқты әртүрлі географиялық аймақтардағы физикалық заңдылықтарды салыстыру арқылы зерттеу жүргізуге болады.

«Физика және өнер». Бұл жобада студенттер физикалық заңдардың өнер мен дизайнға қалай әсер ететінін зерттей алады. Мысалы, жарық, дыбыс және түс өнерді қабылдауға қалай әсер ететінін, фотокамералар мен бейнекамералардың жұмысының негізінде қандай физикалық заңдар жатқанын және оларды өнерде қалай қолдануға болатынын зерттеуге болады.

«Физика мен медицина» байланысы аясында бірнеше жоба тақырыптарын ұсынамыз:

«Ультрадыбыстық толқындардың медицинада қолданылуы». Бұл жобада ультрадыбыстық аппараттардың жұмыс принциптерін, олардың ауруларды диагностикалау және емдеу үшін медицинада қолданылуын зерттеуге болады.

«Медицинада лазерлерді қолдану». Бұл жобада студенттер лазерлердің әртүрлі түрлерін, олардың әртүрлі ауруларды емдеу үшін медицинада қолданылуын, лазерлердің жұмыс принциптерін зерттей алады.

«Радиацияны зерттеу және оның денсаулыққа әсері». Бұл жобада студенттер радиацияның әртүрлі түрлерін, олардың адам ағзасына әсерін, радиациядан қорғау әдістерін және ауруларды диагностикалау және емдеу үшін медицинада радиацияны қолдануды зерттей алады.

«Магнит өрісін медицинада қолдану». Бұл жобада студенттер магнит өрістерінің жұмыс принциптерін, олардың ауруларды диагностикалау және емдеу үшін медицинада қолданылуын зерттей алады және магнит өрістерінің адам ағзасына әсерін зерттей алады.

«Ағзадағы электрлік сигналдарды зерттеу». Бұл жобада студенттер ағзадағы электр сигналдарын өлшеу үшін қолданылатын электрокардиографтардың, электроэнцефалографтардың және басқа құрылғылардың жұмыс принциптерін зерттей алады және олардың ауруларды диагностикалау және емдеу үшін қолданылуын зерттей алады.

«Физика мен экология» байланысы бар зерттеушілік жобаларға бірнеше идеялар берілген:

«Әртүрлі энергия көздерінің қоршаған ортаға әсерін зерттеу». Бұл жобада әртүрлі энергия көздерінің жұмыс істеу принциптерін, олардың қоршаған ортаға әсерін зерттеп, қай энергия көздері ең экологиялық таза екенін зерттеуге болады.

«Шудың қоршаған ортаға және адам денсаулығына әсерін зерттеу». Бұл жобада студенттер дыбыстық құрылғылардың жұмыс істеу принциптерін, олардың қоршаған ортаға және адам денсаулығына әсерін, шу мен оның зиян әсерлерінен қорғау әдістерін зерттей алады.

Сонымен зерттеушілік құзыреттіліктерді дамыту - заманауи студенттерге білім берудің маңызды элементі болып табылады. Пәнаралық байланыстар зерттеушілік жобаларды жүргізуде, жүргізілетін зерттеудің сапасын жақсартуда және студенттерге өз дағдылары мен құзыреттерін дамытуға көмектесуде маңызды рөл атқарады. Әртүрлі пәндермен салалардан білімдердің интеграциясы

студенттерге мәселені тереңірек түсінуге және оны шешудің тиімді жолдарын табуға ықпалын тигізеді.

ӘДЕБИЕТ

1 Шендерей П.Э., Цамаева П.С., Эльмурзаев А.А., Датаев Р.С. Межпредметный подход к обучению и развитие исследовательской компетенции студентов высших учебных заведений // Материалы I Международной научно-практической конференции «Фундаментальные и прикладные исследования: проблемы и результаты», посвященной 100-летию ФГБОУ ВО «ГТНТУ им. акад. М.Д. Миллионщикова»: в 2 томах. Том 2. –С. 614-616.

2 Токмазов Г.В., Панькина С.И., Лютикова М.Н. Межпредметные связи в процессе организации исследовательской деятельности студентов // Мир науки, культуры, образования.- 2019. -№ 5 (78). - С. 92-96.

3 Немирович Е.М. Использование метапредметных умений на внеурочных занятиях по физике для развития исследовательской компетенции // Педагогическое образование и наука. – 2018. - № 6. – С.119-121.

ОРТА МЕКТЕПТЕ ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА ӨНЕРТАПҚЫШТЫҚ МӘСЕЛЕРДІ ШЕШУ ТЕОРИЯСЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

ОМИРТАЕВА Н. Ж.

магистрант, Академик Е. А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университеті

КАСЫМОВА М. С.

х.ғ.к., қауымд. профессор, Академик Е. А.Бөкетов атындағы
Қарағанды Университеті, Қарағанды қ.

Жұмыстың мақсаты: ӨМШТ сабақтарында оқушылардың жүйелік-логикалық ойлауын дамыту және тәжірибеде сынау, сонымен қатар креативті ойлау мен қиялды дамыту арқылы күрделі мәселелерді тиімді тәсілдермен шешу жолдарын үйрету

Кілт сөздер: мотивация, процес, парадоксализм, креативтілік.

Мақала орта білім беретін мектептерде жоғары сынып оқушыларының химия сабақтарында ӨМШТ технологиясын пайдалана отырып, оқу мотивациясын қалыптастыру ерекшеліктеріне арналған.

ӨМШТ-нің көмегімен шығармашылық тұрғыда оқыту. ӨМШТ технологиясы химия пәнін оқытуда, оқушылардың шығармашылық қабілетін, креативті ойлауын дамытуға арналған жұмыстарға негізделеді.

Оқытуды оңтайлы, ұтымды ұйымдастыру үшін ең бірінші оқушыларды алдағы атқарылатын жұмысқа деген ынтасын ояту процесі оқыту үшін маңызды аспекті болып табылады. Оқушылардың бойында оқу мотивациясын қалыптастыру ерекше маңызды. Баланың белгілі бір оқу пәніне деген қызығушылығы осы пән бойынша оқытудың қажетті алғышарты болып табылады. Тұрақты қызығушылық болған кезде танымдық функциялар мен маңызды дағдыларды дамыту процесі айтарлықтай жеңілдейді. Сонымен қатар баланың жаңа нәрсеге деген қызығушылығы артады. Бұл оқыту процесін Жан Пиаже «белсенді эксперимент және жаңа мүмкіндіктерді табу»деп атаған [1, б. 4].

Оқытуды ынталандыру - бұл адамның ішкі сезімдерінің сыртқы көрініспен байланыс табатын тұлғаның қоршаған әлемге, әртүрлі қызмет түрлеріне деген көзқарасының психологиялық сипаттамасы. Өнертапқыштық мәселесінде оқушының өзін дұрыс сезінуі, қабылдауы маңызды және бүкіл оқу процесінде баланың қарқынды жұмыс жасауына, терең ойлануына себеп болады [2, б. 12].

Өнертапқыштықта қызығушылықты арттырудың бірнеше жолы бар . Ол үшін мұғалім сыныппен жұмыс істеудің әртүрлі тәсілдері мен әдістерін білуі керек, сол кезде жұмыстан нәтиже көрінеді. Өнертапқыштық мәселесінде:

- жаңалық;
- әртүрлілік;
- креативтілік;
- қызықты;
- ғылымилық;
- бейнелеу;
- таңдану;
- іздеу;
- парадоксализм маңызды рөл атқарады.

Жоғары сынып оқушыларына өнертапқыштық есептерді шешу теориясын (TRIZ) қолдану - білім берудің тиімділігін арттыра алатын инновациялық технологиялардың бірі. Бұл технология оқушылардың қабілетін дамытуда саралап және жеке тәсілдер арқылы оқытуды көздейді.Осының арқасында әр бала тапсырманы өзінің даму деңгейінде орындайды және өз мүмкіндіктеріне сәйкес дамиды.

Өнертапқыштық есептерді шешу теориясы - саналы басқаруға бағытталған шығармашылықтың ғылыми технологиясы. Теорияны 1946 жылы Баку ғалымы Генрих Саулович Альтшуллер әріптестерімен бірге жасаған. Өнертапқыштық - бұл ғылым емес, идеялардың жиынтығы [3, б. 14].

ӨМШТ әдістері мен технологиялары оқу процесін оңтайландыруға, дамытушылық оқыту идеяларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді және оқушының пәнге деген қызығушылығын арттыруда, ойлау процесін дамытуда, материалды белсенді игеруге, іс-әрекет барысында көп қиялдауға ықпал етеді. Қиялдау арқылы баланың ой-өрісі дамиды

ӨМШТ-нұқытуда бірінші орында нәтижеге жету және оқушылардың өзіндік шығармашылық қабілеті маңызды.

Мектепте ӨМШТ әдістемесін пайдалану белгілі бір жүйелілік пен ұйымдастырушылық қабілетті талап етіп қоймай, мәселедегі қайшылықтарды тауып, түйінін шешуге үйретеді. Осының нәтижесінде нақты білімді терең меңгеруге болады. Сонымен қатар өмірдің заңдылықтары мен ашық мәселелерін динамикалық тұрғыда қабылдауға және мәселені функционалды [4, б. 17] түрде креативті шешуге қалыптастырады. Бұл – болашақ ертенімізді жарқын өмірге дайындауда зор ықпал етеді.

ӨМШТ элементтерін химия сабағында қолдану өте маңызды. ӨМШТ арқылы оқытуды оқушының шығармашылық мүмкіндіктерін дамытатын тапсырмалар беру арқылы қарастыруға болады. Берілетін тапсырмалар барысында себеп-салдарлық байланыстар мен қатынастар, гипотезалар құру және дәлелдеу, нәтижені болжау, білімді синтездеу арқылы қолдана білу, қорытынды жасап, нәтижені көруге болады.

Сондықтан, біз назарларыңызға 7-сыныптың химия сабағында ӨМШТ технологиясының элементтерін қолдану арқылы жүргізілген зерттеуімізді ұсынғымыз келіп отыр. Сыныпта жалпы 14 оқушы бар. Біз күнделікті сабақты түрлі инновациялық технологияларды пайдаланып өтеміз. Сабақ кестесінен тыс аптасына 1 сағат факультатив болады. Осы факультативтік сабақта сыныпты 2 топқа бөліп зерттеу жүргізілді. Зерттеу барысында 1-топ осы ӨМШТ элементтерін пайдаланып түрлі типтегі тапсырмаларды орындаса, 2-топ дәстүрлі форматта қарастырады. Сабақта ӨМШТ элементтеріне миға шабуыл әдісін қолдану тиімді. Миға шабуыл әдісі -ұжымдық шығармашылықтың және ақыл-ой белсенділігін арттырудың ең танымал әдістерінің бірі. Бұл әдісті қолданудың

мысалы –оқушы жүргізілетін жұмыс барысында « Не? Қайда? Қашан?» деген типтегі сұрақтарға жауап бере алады.

Сабақ үзіндісі тақырыбы: Ауа және оның қасиеттері.

Мақсаты: Айналамыздағы ауаның бар екенін көрсету; оны анықтау тәсілдерін анықтау; іс жүзінде ауаның тек бөлмеде ғана емес, суда да, жерде де барлық жерде екенін анықтауға мүмкіндік беру; адам өміріндегі ауаның маңыздылығын көрсету және дәлелдеу; балаларды сұрақтар қоюға және оларға жауап беруге үйрету.

Біз арқылы кеудеге өтеді және кері жолды ұстайды. Ол көрінбейді және біз бәріміз онсыз өмір сүре алмаймыз.

— «Ол көрінбейді»деген сөзді қалай түсінесіз?

Тексерейік. (этиленді пакетті ораңыз, ол бұралған кезде ол үрленеді).

Қорытынды: пакеттің ішінде ауа бар, бірақ біз оны көрмейміз. Демек, ауа көрінбейді.

Неліктен біз онсыз өмір сүре алмаймыз деген сұраққа жауап іздеп көрсек, терең дем алып, содан кейін мұрын қусын қолымызбен жауып бірер минут дем алмауға тырысайық. Бұл күйде ұзақ уақыт болу мүмкін емес, адамның тыныс алғысы келеді. Нәтижесінде ауасыз 1 минуттан артық өмір сүре алмайтындығымызды айқын дәлелдей алады.

Ауа қайда жасырылады?

1-тәжірибе

Бетке қол бұлғау. Қолыңызға үрлеңіз. Не сезіледі? Қорытынды: бұл сезімдер ауа қозғалысынан туындайды. Жел қалай пайда болады?

2-тәжірибе

Сыныптан дәлізге есік ашайық. Қай жерде жылы: сыныпта немесе дәлізде? Біз екі шамды жағамыз, олардың біреуін табалдырыққа қоямыз, екіншісін есіктің жоғарғы жақтауына көтереміз. Біз шамның жалынын бақылаймыз.

Қорытынды: төменгі шамның жалыны сыныпқа қарай, жоғарғы жағы дәлізге қарай ауытқиды. Осылайша біз суық ауаның төменгі жағында, ал жылы ауаның жоғарғы жағында қозғалатынын білдік.

3-тәжірибе

Бос стакан алып, онда ауа бар болмаса жоқ екендігін тексеріп көрейік. Біз стаканның түбіне пластилинді, оған қағазды бекітеміз, стаканды аударамыз, оны су құйылған ыдысқа саламыз. Су қағазды сіңірмеді.

Қорытынды: Бұл тәжірибеден кез келген қуыс заттың іші ауаға толық болатындығы айқын көрінеді.

Оқушыны ойландыратын, ғылыми ізденіс тудыруға себепкер болатын қызықты жаңалықтарымен бағаланған ӨМШТ технологиясын практикалық жұмыста ғана емес, зерттеу жобасының аясында қолданса болады. 9-сыныптың 3-тоқсанында өтілетін «Минералды тыңайтқыштар» деген тақырыпты осы ӨМШТ технологиясының ғылымилық, іздеу сияқты әдістерін пайдалана отырып, жоба ретінде алып, зерттеуге болады. Зерттеу барысында минералды тыңайтқыштар жайлы, топырақты қалай құнарландыруға болатындығын, еліміздегі агрошаруашылықты дамытуда минералды тыңайтқыштардың маңыздылығының орасан екенін оқушы түсініп, жұмысты барынша жан-жақты зерттейді.

Сонымен, 7-сыныпта ӨМШТ технологиясының элементтерін пайдалану арқылы жүргізілген сабақпен дәстүрлі түрде өткізілген сабақтың қайсысының оқушыға тиімдірек екенін анықтау бойынша зерттеудің бақылау нәтижелерін ұсынатын болсақ. Бұл бақылау оқушылардың білімі мен білігін ескеріп қана қоймай, гипотезалар құру оны дәлелдеу, нәтижені болжау сынды қасиеттері ескеріліп, «5» баллдық бағалау шкаласымен бағаланды [5, б. 20].

«5» - өтілген теориялар тұрғысынан тақырыпты толық және дұрыс меңгерген, ғылыми түрде ойлауы нақтыланған, нәтиже мен жаңалыққа негізделген оқушы жауабына қойылады;

«4» - өтілген теориялар тұрғысынан тақырыпты меңгерген, бірақ айтар ойы мен нәтижесі толық емес жауапқа қойылады;

«3» - өтілген теориялар тұрғысынан тақырыпты толық меңгермеген, айтар ойы мен қорытындысы сай келмейтін жауапқа қойылады;

«2» - жауап болмайтынын көрсетеді.

Кесте 1 – Эксперимент нәтижесі

7-сынып оқушыларының тізімі	Бақылау нәтижесі (ӨМШТ технологиясының элементтерін пайдалану бойынша)	Бақылау нәтижесі (дәстүрлі форматта бойынша)
1. Амангелді Рабияна I топ	5	5
2. Бақытжан Бейбарыс II топ	4	4
3. Жүсіп Аяулым I топ	5	5
4. Ибрахимова Анель II топ	5	4
5. Какентай Гузалья I топ	5	5
6. Мағзұм Сәнім II топ	3	2
7. Марал Мәди I топ	5	5

8. Молдашева Меруерт II топ	4	3
9. Смагулова Айдана I топ	4	4
10. Тағай Нұрамина II топ	4	3
11. Темірбекова Айым I топ	5	5
12. Туктаев Медет II топ	3	4
13. Хазир Ернұр I топ	5	5
14. Шинтилеуова Айнара II топ	4	3
Орташа сапа үлгерімі	4,3 %	4,0 %

Бұл жүргізілген бақылау нәтижесінде 7-сыныптың ӨМШТ технологиясын пайдалану бойынша көрсеткен орташа үлесі 4,3% , ал дәстүрлі формат бойынша көрсеткіш 4,0 % пайызды құрады. Яғни екі әдіс бойынша саластырғандағы айырмашылық 0,3 %. Міне, осы сапа көрсеткіштерінің нәтижесін салыстырғандағы, екі әдіспен оқыту барысындағы оқушылардың білім деңгейлерінде аз да болса өзгерістің бар екендігін байқатады. Осы арқылы сабақта ӨМШТ технологиясын пайдалану тиімді екенін көре аламыз.

ӨМШТ-білімді игерудің күрделі, бірақ қызықты процесі. Ол мұғалім тарапынан ғана емес оқушы жақ тараптан да үлкен дайындықты талап етеді, өйткені сабақтар айқын диалогтық сипатқа ие, ал оқушылардың зерттелетін материалды талқылауға белсенді қатысуы оқушының өзіндік пікірін қалыптастыруға ықпал етеді. ӨМШТ технологиясын қолдану аясы шексіз. Кез-келген мәселеде шешімді табу және оны күнделікті өмірге енгізу триздік процестердің арқасында жүзеге асырылады. Сондықтан да бұл технологияны немесе триздік элементтерін тек мектеп қабырғасында өтетін сабақтарда ғана емес, басқа да салаларда жиі қолданса еліміздің экономикасы дамып, әлеуеті артатыны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Альшуллер Г.С. Творчество как точная наука. –М.: Сов. радио, 1979.-370 б.
- 2 Жесткова Е.А. Проблемный подход к изучению литературоведческих дисциплин в педагогическом вузе, 2016
- 3 Кокибасова Г.Т. Химияны оқытудың жаңа технологиялары, 2016.- 98-99 б.
- 4 Құрманәлиев М.Қ. Химияны оқытудың қазіргі технологиялары, 2009.-112б.
- 5 Сохибова К.И. Триз технология на уроках химии, 2018

РОЛЬ РЕФОРМЫ ОБРАЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА В КАЗАХСТАНЕ

ТАНАТ З. Х.

преподаватель специальных дисциплин, Павлодарский медицинский
высший колледж, г. Павлодар

РОГОВСКАЯ Н. В.

руководитель ЦНОСО, Павлодарский медицинский
высший колледж, г. Павлодар

КАСИМОВА Б. К.

директор, Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар

БАЙГУЛЬЖИНА Ж. З.

заместитель директора,

Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар

ДОСЫМ С. М.

к.м.н., доцент, Казахстанско-Российский
медицинский университет, г. Алматы

Казахстанская система здравоохранения с момента провозглашения независимости претерпевает изменения и реформирование, связанные со значительным техническим прогрессом в мировом здравоохранении и невозможностью сохранять полностью унаследованную систему оказания медицинской помощи советского периода. В 2000-х годах были разработаны две комплексные программы реформ – Государственная программа реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005–2010 годы и Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан на 2011–2015 годы «Саламатты Қазақстан». Но несмотря на данные реформы остро существует особенность восприятия и ведения сестринского ухода в отечественной медицине. В нашей стране на данном этапе сестринский процесс в основном сводится к неукоснительному выполнению медицинской сестрой назначений врача. Это так называемая «врачебная модель», суть которой заключается в представлении пациента в виде системы органов, сбой в работе которых – это источники проблем больного. Специалист сестринского дела становится добавочным инструментом врача для проведения «технических» медицинских манипуляций, при этом способы вмешательства медицинской сестры сводятся к рутинному процессу устранения симптомов заболевания по большей части медикаментозными средствами и отсутствию оценки итогов и степени качества сестринского ухода. Вследствие чего,

профессиональная деятельность медицинской сестры, в основном, является зависимой, в которой используются только ее знания и навыки в различных сестринских манипуляциях.

С середины XIX века было введено понятие сестринского дела (ухода) его родоначальницей Флоренс Найтингейл (Florence Nightingale) которая считала, что сестринское дело – это прежде всего уход за человеком, а не только простое устранение его заболевания или его симптомов путем лечения. Она отмечала, что для медицинской сестры важнее «лучше знать человека в определенном состоянии, чем само то состояние, которое приносит ему страдание» [1]. По ее определению, данному в «Записках по уходу» (1859 г.), сестринское дело определяется, как «действие по использованию окружающей пациента среды в целях содействия его выздоровлению» [1]. Основной целью сестринского ухода по Ф. Найтингейл заключается в создании для пациента наилучших условий для активизации его собственных сил, при этом к наилучшим условиям были отнесены чистота, свежий воздух, правильное питание [1], что и сейчас является фундаментальной основой в медицине. Кроме того, по ее глубокому убеждению «сестринское дело как профессия отличается от врачебной деятельности и требует специальных, отличных от врачебных, знаний» [1].

Понятие же «сестринский процесс», как научная обоснованная технология сестринского ухода, направленная на решение возникших проблем у пациента связанных со здоровьем и тем самым повышения качества его жизни, разработано в конце 1950-х годов адъюнкт-профессором Йельской Школы Ухода (Yale School of Nursing), директором Программы специализации по патронажу психически больных (Graduate Program in Mental Health Psychiatric Nursing) Идой Джин Орландо (Ida Jean Orlando). Сама методология и технология сестринского процесса получила теоретическое обоснование на основании наблюдения взаимоотношений между средним медперсоналом и пациентами. Она включает пять этапов:

- сестринское обследование,
- установление нарушенных потребностей пациента,
- сестринский диагноз,
- планирование сестринского ухода,
- реализацию плана сестринских вмешательств и оценку эффективности и коррекция ухода.

Сам сестринский процесс предусматривает особую, основанную на профессиональной подготовке и знании закономерностей развития заболевания у конкретного пациента, организацию сестринского дела в медицинской организации, оказывающей специализированную медицинскую помощь пациентам различного профиля [2].

Вирджиния Хендерсон – медицинская сестра, преподаватель-исследователь США в своей книге «Основные принципы деятельности по уходу за пациентами» (1961 г.) описывает особую миссию медицинской сестры - «оказание помощи человеку, больному или здоровому, в осуществлении действий, имеющих отношение к его здоровью, выздоровлению или спокойной смерти, какие бы он предпринял он сам, обладая необходимыми силами, знаниями и волей» [3]. При этом медицинская сестра при выполнении этой деятельности осуществляет помощь в исполнении пациентом назначенных лечащим врачом процедур, тем самым быстрее восстанавливает возможность самостоятельно обслуживать себя.

В основе предложенной В. Хендерсон модели сестринского ухода (1960 г., дополненная в 1968 г.), разработанной на базе теории модели иерархии потребностей американского ученого психолога А. Маслоу (середина XX века), лежат физиологические потребности пациента, удовлетворение которых и является целью сестринского ухода, и в меньшей мере удовлетворение социально-психологических потребностей пациента. Одно из неотъемлемых условий этой модели – участие самого пациента в планировании и осуществлении ухода. В основе модели В. Хендерсон лежат следующие основные фундаментальные общечеловеческие потребности: физиологические, потребность в безопасности, социальные, престижные, духовные, познавательные и эстетические [3].

В современном сестринском деле различают следующие пять основных моделей сестринского ухода, ориентированного на человека, а не на его болезнь [4, с. 85-113]:

- эволюционно-адаптационная (Канадская Ассоциация сестер);
- добавочно-дополняющая (Вирджиния Хендерсон);
- модель поведенческой системы (Дороти Джонсон);
- модель дефицита самоухода (Дороти Орем);
- адаптационная модель (Каллиста Рой).

На современном этапе все разработанные за рубежом модели сестринского дела содержат семь основных компонентов [5]: определение пациента; источник проблем пациента; приоритетная

задача медицинской сестры; роль медицинской сестры; фокус вмешательства медицинской сестры; способы вмешательства; ожидаемый результат.

На основании истории развития сестринского дела и результатов его работы в мировой практике Министерство здравоохранения и социального развития Республики Казахстан в 2014 году рекомендовало и внедрило «Реформу по сестринскому делу» на основании комплексного плана развития сестринского дела в РК до 2020 года. В данной программе в качестве одной из стратегических целей установлена необходимость подготовки высокообразованного сестринского персонала с компетенциями, сопоставимыми с международными требованиями [6]. Современная образовательная система должна быть направлена на формирование профессиональных компетенций, позволяющих специалистам адаптироваться к изменениям и инновациям в медицинской науке и практике. Учебный процесс высшего медицинского колледжа г. Павлодара направлен на подготовку медицинских сестер новой формации со сформированными, исходя из мирового опыта в сестринском деле, следующими ключевыми компетентностями:

- принятие и работа в соответствии с основополагающими положениями философии сестринского дела;
- творческое отношение к своим обязанностям (подразумевает внимание к чувствам пациента при выслушивании его жалоб, при сообщении диагноза больному, в процессе лечения и общения с больным и его родственниками);
- взаимно-обогащающее и взаимно-выгодное партнерство пациент-медицинская сестра с учетом мнения близкого окружения пациента (особенно важно для педиатрической медицинской сестры);
- творческое и профессиональное исполнение ролей лидера, исследователя, педагога-консультанта, организатора и исполнителя сестринского ухода;
- защита интересов пациента, включая и законодательные;
- соблюдение кодекса поведения медицинских сестер.

При этом о специалисте сестринского дела следует судить не только по клиническим навыкам, но и по тому, как он управляет своими мыслями и эмоциями, привнося целостный компетентный подход к оказанию помощи, где эмоциональный интеллект медсестры-специалиста становится критически важным для личного профессионального исполнения своих должностных

обязанностей [7]. Образовательный процесс колледжа организован таким образом, чтобы сформировать у обучающихся навыки и компетенции во всех клинических ситуациях.

Реформа сестринского дела в стране не может быть эффективной без организации непрерывного профессионального образования медицинских работников. При Павлодарском высшем медицинском колледже функционирует Центр непрерывного образования и симуляционного обучения (ЦНОСО), который на данный момент осуществляет основную методологическую и учебную функцию в повышении знаний и навыков специалистов сестринского дела Павлодарской области. Последипломное образование в колледже является более мобильным в плане содержания и технологий работы со слушателями. Эта мобильность характеризуется поиском новых идей, способов, методик и приемов обучения, направленных на формирование компетенций (межличностных, системных, специальных и др.) Традиционные формы и методы обучения не всегда могут активизировать творческое мышление, способность реализации самостоятельных решений. Основным принципом обучения ЦНОСО является его проблемная направленность: проблема, проблемная ситуация, проблемная задача, изучение и исследование возможных способов ее решения, рассмотрение альтернативных точек зрения, размышления, дискуссии, обобщения, оценка полученных результатов. Все это нацелено на генерирование новых идей, создание собственного знания, его конструирования, способности адаптироваться к новым ситуациям и др. Поэтому в настоящее время введено понятие «сестринские компетенции», которые раскрываются в каждом профиле обучающегося, как в системе дополнительного профессионального, так и неформального образования для формирования компетенций согласно новым требованиям времени и технологий [7].

Хочется отметить, что ранее на территории Республики Казахстан сестринские исследования не проводились, но в рамках реформирования сестринского дела введены новые формы послевузовского образования – магистратура, докторантура PhD в соответствии с Европейскими директивами. И сейчас ситуация по клиническим сестринским исследованиям изменилась и стала весомой положительной клинической практикой [10].

В Казахстане уходом за пациентами детского возраста с врожденным пороком развития желудочно-кишечного тракта (ВПР ЖКТ) занимаются перевязочные и палатные медицинские

сестры хирургического и реанимационного отделений. Для улучшения качества жизни детей с ВПР ЖКТ требуются поэтапное хирургическое лечение и реабилитация, одним из этапов которого является временное наложение стомы на кишечник. Уходом за такими пациентами в развитых странах мира занимаются специализированные медицинские сестры, обученные и действующие в рамках стандартов сестринского ухода за стомами [8].

Магистрантами двудипломной Казахстанско-Финской магистратуры проводились множественные исследования клинического и научного характера, одним из которых было изучение особенностей сестринского ухода за детьми со стомами при ВПР ЖКТ в Казахстане [10]. Для проведения анализа особенностей ухода был выбран качественный метод исследования в виде интервью с открытыми вопросами. На начальной стадии данной работы определены основные этапы запланированного исследования в соответствии с Elo&Kungas: открытое кодирование, создание категорий, абстракций [9].

Выборка объектов исследования проводилась на базах детских клинических больниц гг. Павлодара, Алматы и Астаны среди практикующих медицинских сестер отделений детской хирургии и реанимации и интенсивной терапии. Данное исследование не преследовало цель выявить уровень знаний и практических навыков медицинских сестер отделений, а установить особенности сестринского ухода за пациентами детского возраста с ВПР ЖКТ со стомами, требующими особого ухода.

Интервьюирование было добровольным, при этом участник мог отказаться от него в любой момент времени. Вся полученная в ходе эксперимента информация строго конфиденциальна. Участники интервьюирования защищены от социальных рисков путем использования цифрового кода с учетом соблюдения соответствующих нормативных требований. При этом записи интервью хранятся в закодированных файлах в электронном кабинете, не доступном для общего пользования. Согласно Этическому Кодексу и регламенту, утвержденному этическим комитетом, доступ к записям интервью и документации строго ограничен в течение всего времени проведения исследования и 5 лет после его завершения.

При интервьюировании медицинских сестер выявлено, что основными проблемами работы медицинских сестер с пациентами

с различными видами стом при ВПР ЖКТ являются низкий базовый уровень знаний и навыков по уходу за стомами (как на уровне ТИПО, так и отсутствие циклов повышения квалификаций по данной патологии), отсутствие в РК апробированных и утвержденных стандартов сестринского ухода за стомами, отсутствие интеграции знаний и навыков международного уровня. В то же время медицинские сестры отметили, что применяемые в последнее время современные медикаменты, перевязочные материалы, новые методики ведения больных оказывают влияние на повышение качества сестринского ухода за стомированными пациентами. В последние годы большое внимание в медицинской практике уделяется вопросам психологической поддержки больных и их ближайшего окружения. В связи с чем, участниками исследования отмечено, что установление доверительных отношений между родителями детей с ВПР ЖКТ и медицинским персоналом, позитивно сказывается на ходе предоперационных, операционных и послеоперационных процедур по уходу за стомой, включая уход на дому.

Результаты проведенного исследования служат подтверждением необходимости продолжения реформы сестринского дела в стране, включая все уровни образования – ТиПО, прикладной и академический бакалавриат, магистратуру, докторантуру и непрерывное образование, направленные на формирование компетенций, соответствующих международным требованиям, согласно Европейским директивам.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сестринское дело как профессия // [Электронный ресурс]. – <http://sestrinskoe-delo.ru/>, © 2010-2019.
- 2 Orlando I.J. The dynamic nurse-patient relationship: Function, process and principles. – New York: G.P. Putman's Sons, 1961. – 97 p.
- 3 Сестринское дело. Модель Хендерсон // [Электронный ресурс]. – <http://sestrinskoe-delo.ru/modeli-sestrinskogo-uchoda/model-chenderson>, © 2010-2020.
- 4 Мухина С. А., Тарновская И. И. Теоретические основы сестринского дела: Учебник. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2013. – 368 с.
- 5 Модели сестринского ухода // [Электронный ресурс]. – <https://studopedia.org/13-3694.html>

6 Комплексный план развития сестринского дела в Республике Казахстан до 2020 года // [Электронный ресурс]. – <http://emily.kz/kompleksnyj-plan-razvitija-sestrinskogo-dela/>

7 Танат З. Х. Проблемно-поисковый метод обучения для формирования профессиональных компетенций при дуальном обучении: Магистерская диссертация на соискание академической степени магистра педагогических наук по специальности 6M010300 – Педагогика и психология – Павлодар: ПГУ им. С. Торайгырова, 2017.

8 Tanat Z. Features of Nursing Care for Children with Stoma with Congenital Disorders of the Gastrointestinal Tract: Master's thesis of Master Degree Programme in Advanced Nursing Practice. JAMK University (Finland), 2021. – 61pages.

9 ASCN Stoma Care National Clinical Guidelines, 2019 // [Электронный ресурс]. – https://ascnuk.com/_userfiles/pages/files/resources/ascn_uk_national_guidelines_phase_1_3.pdf

10 Elo, S. &Kyngäs, H. 2008. The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62, 107-115. doi: 10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x.

Секция 39

WorldSkills стандарттары кәсіптік білім беру сапасын арттыру факторы ретінде
Стандарты World Skills как фактор повышения качества профессионального образования

СТАНДАРТЫ WORLDSKILLS КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.

НУРТАЗИН Д. С.

Мастер производственного обучения, Северо-Казахстанки профессионально-педагогический колледж, г. Петропавловск

WorldSkills – это международное общественное движение, которое во всем мире объединяет людей, которые хотят что-то изменить в своей бедующей профессии, которые хотят стать профессионалами своего дела на международном уровне. Основная миссия данного движения – создать условия для людей, которые осуществляют профессиональную самореализацию.

Существует некоммерческая организация «WorldSkills International», выполняющая функцию Олимпийского комитета, задача которой проведение чемпионата мира раз в 2 года.

Механизм WorldSkills – это организация соревнований для формирования и развития сообщества: по средствам взаимодействия между участниками соревнований и экспертами, а также общение конкурсантов между собой на соревновательной площадке. Именно этот эффект главным образом приносит изменения в систему. Возникают экспертные сообщества. Они вырабатывают самый ценный контент – содержание для образовательных программ в колледжах. Благодаря участию в WorldSkills, подходы к формированию и сами образовательные программы в колледжах Казахстана изменились радикально.

Для чего нужно внедрение стандартов WorldSkills в учебный процесс? Внедрения требований (стандартов) WorldSkills в учебный процесс разработаны в целях оказания методической помощи организациям образования Республики Казахстан, реализующим программы технического и профессионального, послесреднего образования (ТиПО) в улучшении качества образовательных программ, совершенствования баз подготовки студентов в соответствии с международной практикой.

Внедрение требований (стандартов) WorldSkills в учебный процесс организаций технического и профессионального образования проводится с целью улучшения качества образовательных программ ТиПО в Казахстане по соответствующей международной требованиям оценке уровня знаний, умений и практических навыков обучающихся и выпускников.

Внедрение требований WorldSkills в учебный процесс организаций технического и профессионального образования проводится по следующим направлениям:

актуализации образовательных программ ТиПО и корректировке содержания профессиональных модулей с учетом требований (стандартов) WorldSkills;

1.2 проведение внутриколледжного чемпионата WorldSkills;

1.3 проведение исследований и мониторинга эффективности образовательных программ с внедренными элементами стандартов WorldSkills в учебный процесс.

Опыт КГКП «Северо -Казахстанки профессеонально-педагогический колледжа» в чемпионатах

Северо -Казахстанки профессеонально-педагогический колледж в WorldSkills принимает участие с 2015 года и каждый год наши студенты, преподаватели и мастера производственного обучения показывают хорошие достижения по компетенциям:

Сухое строительство и штукатурные работы

Электромонтажные работы

Обслуживание грузовой техники

Кузовной ремонт

Ремонт и обслуживание легковых автомобилей

Физическая культура и спорт

Сельскохозяйственные машины

Мастер производственного обучения

Спасательные работы

Таблица 1 – Достижения студентов Северо-Казахстанского профессионально-педагогического колледжа на чемпионатах профессионального мастерства WorldSkills 2015-2022гг.

№	Год	Результаты
Международные чемпионаты		
1.	2015г.	Евгений Смирнов – 2 место - WorldSkills СНГ+ первый чемпионат по профессиональному мастерству (г.Казань, РФ) в компетенции «Сухое строительство и штукатурные работы»;
	2016г.	участник Evroskills медальон Bestofnation (г.Гётеборг, Швеция) в компетенции «Сухое строительство и штукатурные работы»;
	2017г.	2 место - WorldSkills Russia финал в национальном чемпионате «Молодые профессионалы (WorldSkillsRussia)»(г.Краснодар, РФ) в компетенции «Сухое строительство и штукатурные работы»;
		участник WorldSkillsInternational медальон Bestofnation (г.Абу-Даби, ОАЭ) в компетенции «Сухое строительство и штукатурные работы»;
2.	2015г.	Шварц Дмитрий в компетенции «Мастер производственного обучения», Дрюпин Павел в компетенции «Электромонтажные работы» и Бовши Александр в компетенции «Сельскохозяйственные машины» стали участниками полуфинала Национального чемпионата профессионального мастерства по стандартам WorldSkills в Уральском федеральном округе городе Первоуральске Российской Федерации.

3.	2015г.	3 место - Шварц Дмитрий в компетенции «Мастер производственного обучения» полуфинала Национального чемпионата профессионального мастерства по стандартам WorldSkills в Уральском федеральном округе городе Первоуральске Российской Федерации.
2.	2017г.	Киселев Илья участник в Региональном чемпионате «Молодые профессионалы (WorldSkillsRussia)» Курганской области в компетенции «Кузовной ремонт».
3.	2017г.	Ковзалов Андрей участник в Региональном чемпионате «Молодые профессионалы (WorldSkillsRussia)» Курганской области в компетенции «Обслуживание грузовых автомобилей».
4.	2018г.	3 место - Ковзалов Андрей Региональный чемпионат «Молодые профессионалы (WorldSkills Russia)» Курганской области в компетенции «Обслуживание грузовых автомобилей».
Национальные чемпионаты		
1.	2015г. 2016г. 2017г.	1 место - Евгений Смирнов в компетенции «Сухое строительство и штукатурные работы».
2.	2017г.	Ковзалов Андрей участник национального чемпионата WorldSkillsKazakhstan в компетенции «Обслуживание грузовых автомобилей».
3.	2017г.	Киселев Илья участник национального чемпионата WorldSkillsKazakhstan в компетенции «Кузовной ремонт».
4.	2018г.	2 место - Алексей Фрей в компетенции «Электромонтажные работы».
5.	2018г.	1 место - Виктор Веселов в компетенции «Сухое строительство и штукатурные работы».
6.	2019г.	1 место - Владимир Смирнов в компетенции «Сухое строительство и штукатурные работы».

7.	2019г.	Зябликов Иван участник национального чемпионата WorldSkillsKazakhstan в компетенции «Сухое строительство и штукатурные работы».
8.	2021г.	2 место – Кирилл Мальков в компетенции «Электромонтажные работы».
9.	2021г.	Пастухов Дмитрий участник национального чемпионата WorldSkillsKazakhstan в компетенции «Ремонт и обслуживание легковых автомобилей».
10.	2021г.	Абраменко Маргарита участника национального чемпионата WorldSkillsKazakhstan в компетенции «Физическая культура и спорт».
11.	2022г.	1 место – Сафронов Владимир в компетенции «Ремонт и обслуживание легковых автомобилей».
12.	2022г.	Иванов Борислав участник национального чемпионата WorldSkillsKazakhstan в компетенции «Электромонтажные работы» награжден медальоном за профессионализм («Medallion of excellence»).
Региональный чемпионат Aqmola 2022		
1.	2022 г.	1 место – Денисенко Илья: подъём по штурмовой лестнице в окно 3 этажа учебной башни; 1 место – команда СКППК: альпинистская подготовка: вязка двойной спасательной петли с одеванием на пострадавшего; 3 место – команда СКППК в региональном чемпионате WorldSkills Aqmola 2022 Акмолинской области в компетенции «Спасательные работы».

На сегодняшний день я думаю это самое качественное и так сказать для молодежи самое полезное и развивающие по своим специальностям да и для нас как и для меня молодому специалисту очень интересно было узнать что такое WorldSkills по каким направлениям и какие стандарты используется. Я узнал много полезного для себя и еще много что нужно узнать и сколько еще нужна узнать и повышать свой уровень как мастеру производственного обучения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://worldskills.kz/>
- 2 <https://drive.google.com/drive/folders/1YwBDBEGypeUHMmq4k77wIdWfFQeHP4HF>
- 3 https://worldskills.kz/?page_id=2570
- 4 <http://worldskillsrussia.org/worldskills>

ВНЕДРЕНИЕ СТАНДАРТОВ WORLDSKILLS В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ЧЕРНОВ А. В.

Старший мастер, Северо-Казахстанский
профессионально-педагогический колледж, г. Петропавловск

ЯВАРОВИЧ М. В.

Руководитель центра компетенций, Северо-Казахстанский
профессионально-педагогический колледж, г. Петропавловск

ВЕРЖАК В. В.

Мастер производственного обучения, Северо-Казахстанский
профессионально-педагогический колледж, г. Петропавловск

РУБНИКОВИЧ О. А.

Мастер производственного обучения, Северо-Казахстанский
профессионально-педагогический колледж, г. Петропавловск

В настоящее время в Казахстане идет становление новой системы образования, ориентированной на вхождение в мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в системе подготовки рабочих кадров системы технического и профессионального образования.

Для повышения престижа рабочих профессий и совершенствования в Казахстане системы подготовки кадров системы технического и профессионального образования на международном уровне приняты меры по вступлению нашей страны в международную Ассоциацию WorldSkills [1].

WorldSkills International (WSI, от англ. skills - «умения») - международная некоммерческая ассоциация, целью которой является повышение статуса и стандартов профессиональной подготовки и квалификации по всему миру, популяризация рабочих профессий через проведение международных соревнований

по всему миру. Основана в 1946 году. На сегодняшний день в деятельности организации принимают участие 80 стран .

Своей миссией WSI называет привлечение внимания к рабочим профессиям и создание условий для развития высоких профессиональных стандартов. Её основная деятельность — организация и проведение профессиональных соревнований различного уровня для молодых людей в возрасте до 22 лет. Раз в два года проходит мировой чемпионат рабочих профессий WorldSkills, который также называют «Олимпиадой для рабочих рук». В настоящее время это крупнейшее соревнование подобного рода [2].

EuroSkills – это самые масштабные соревнования в Европе по профессиональному мастерству для молодых людей до 23 лет, которые с 2008 года проводятся раз в два года в одной из стран-участниц WorldSkills Europe. Первый чемпионат EuroSkills состоялся в Роттердаме (Нидерланды) в 2008 году. Чемпионаты EuroSkills способствуют успешному развитию профессионального образования в Европе и существенному продвижению профессионального мастерства в области многих профессий, собирая на своих площадках лучших представителей профессий разных стран, которые выиграли отборочные соревнования внутри своей страны, а также международных партнеров разных отраслей производства, представителей государственных учреждений и учебных заведений [3].

Вступив в Ассоциацию WorldSkills и EuroSkills, Казахстан заложил основу для масштабного изменения системы профессионального технического образования в стране.

Участие в международных чемпионатах WorldSkills и EuroSkills привело к четкому пониманию необходимости внедрения современных стандартов в подготовке кадров в целях их конкурентоспособности на рынке труда.

Система организации конкурсов профессионального мастерства в соответствии с требованиями (стандартами) WorldSkills способствует пониманию необходимости совершенствования образовательных программ, использованию эффективных методик и технологий. Это необходимо не столько для подготовки обучающихся к участию в чемпионатах профессионального мастерства WorldSkills разных уровней, сколько для развития системы технического и профессионального образования [4].

С 2014 года в Республике Казахстан ежегодно проводятся региональные и Республиканские чемпионаты профессионального мастерства WorldSkills Kazakhstan.

На базе Северо-Казахстанского профессионально-педагогического колледжа организованы площадки для подготовки компетенции «Ремонт и обслуживание легковых автомобилей» по следующим модулям:

- Система управления двигателем (бензиновый двигатель)
- Электрические и электронные системы
- Система зажигания
- Коробка передач (механическая часть)
- Тормозные системы

Описание компетенции «Ремонт и обслуживание легковых автомобилей».

Специалист по техническому обслуживанию легковых транспортных средств диагностирует, обслуживает и ремонтирует легковые автомобили. Должен уметь поддерживать техническое состояние, диагностировать двигатель внутреннего сгорания, производить ремонт трансмиссии, определять и устранять неисправности в электрооборудовании автомобиля, уметь диагностировать и определять неисправности в тормозной системе автомобиля, владеть определенным уровнем теоретических и практических навыков в сфере обслуживания, ремонта и эксплуатации автомобильного транспорта.

Техническое обслуживание, диагностика и ремонт могут включать отдельные компоненты или целые системы, требующие чтобы техник, обладающий навыками работы с двигателями, гидравликой, трансмиссией, электроникой, тормозными системами и др.

Уметь пользоваться специальными инструментами для диагностики, корректировки, ремонта или замены неисправных узлов или систем, определить неисправность и отремонтировать для обеспечения надлежащей работоспособности, понимать технические инструкции и руководства, документы о предоставлении услуг и обеспечении соответствия требованиям производителя и законодательства.

Работа является наиболее интересной для тех, кто любит работать руками и головой, любопытен, и заинтересован в решении проблем. Выполнение заданий требует физических усилий и выносливости.

Правила техники безопасности должны постоянно соблюдаться во избежание получения травмы при работе со сложным оборудованием и с электроинструментом

Задания компетенции состоят из независимых модулей, позволяющих конкурсантам продемонстрировать навыки в компетенции «Ремонт и обслуживание легковых автомобилей».

В ходе выполнения модулей могут подвергаться проверке следующие области знаний и умений

- Система управления двигателем (бензиновый двигатель)
- Электрические и электронные системы
- Система зажигания
- Коробка передач (механическая часть)
- Тормозные системы

Конкурсное задание имеет несколько модулей или заданий, выполняемых последовательно. Оценка производится как в отношении работы модулей, так и в отношении процесса выполнения конкурсной работы. Если участник конкурса не выполняет требования техники безопасности, подвергает опасности себя или других конкурсантов, такой участник может быть отстранен от конкурса. Время и детали конкурсного задания в зависимости от конкурсных условий могут быть изменены членами жюри.

Модуль «А» – Устранение неисправностей и запуск ДВС.

В данном модуле участнику необходимо выполнить работу по поиску и устранению неисправностей систем ДВС: система пуска, система питания, система зажигания.

Модуль «В» - Бесконтактная система зажигания.

В данном модуле участнику необходимо выполнить замену контактной системы зажигания ДВС на бесконтактную. После выполнения работ двигатель должен запускаться и иметь устойчивые холостые обороты.

Модуль «С» - Ремонт КПП.

В данном модуле участнику необходимо выполнить разборочно-сборочные работы необходимые для устранения конкретной неисправности КПП. Сборку необходимо произвести учитывая требования завода изготовителя, отраженных в технологической карте.

Модуль «D» - Электронные системы

В данном модуле участнику необходимо произвести компьютерную диагностику легкового автомобиля, определить имеющиеся неисправности, устранить их. После устранения неисправностей необходимо стереть коды ошибок и продемонстрировать эксперту работоспособность автомобиля.

Модуль «E» - Тормозная система.

В данном модуле участнику необходимо выполнить разборочно-сборочные работы необходимые для устранения конкретной неисправности тормозной системы.

Таблица 1 – Оценка Конкурсного задания

Модуль	Критерий	Оценка	
		Измеряемая	Общая
Модуль «А»	Устранение неисправностей и запуск ДВС	20	20
Модуль «В»	Бесконтактная система зажигания	20	20
Модуль «С»	Ремонт КПП	20	20
Модуль «D»	Электронные системы	20	20
Модуль «Е»	Тормозная система	20	20
Общее		100	100

По компетенции «Ремонт и обслуживание легковых автомобилей» студенты Северо-Казахстанского профессионально-педагогического колледжа являются победителями региональных чемпионатов WorldSkills Kazakhstan. По итогам Республиканского чемпионата профессионального мастерства WorldSkills Kazakhstan 2022 в компетенции «Ремонт и обслуживание легковых автомобилей» победителем стал студент нашего колледжа Сафронов Владимир, завоевав 1 место.

В Северо-Казахстанском профессионально-педагогическом колледже согласно приказа о дуальном обучении внедрен демонстрационный экзамен.

Демонстрационный экзамен – форма проведения итоговой аттестации, позволяющая обучающемуся практически продемонстрировать освоенные профессиональные компетенции в соответствии с требованиями WorldSkills Kazakhstan, это инновационный элемент системы независимой оценки, необходимый для подтверждения качественной подготовки выпускников колледжа.

Демонстрационный экзамен проходит на базе Центра компетенций. Назначение Центра компетенций является создание условий по обеспечению подготовки высококвалифицированных специалистов для предприятий автотранспорта республики Казахстан, на уровне требований стандартов WorldSkills.

По результатам демонстрационного экзамена по требованиям (стандартам) WorldSkills экзаменуемые получают Паспорт компетенций (SkillsPassport).

Внедрение стандартов WorldSkills имеет важное значение в подготовке высококвалифицированных и конкурентоспособных специалистов, способствует формированию профессиональных умений и навыков по обучаемой технической специальности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Концепция развития WorldSkills Kazakhstan на 2017-2020 годы, Астана, 2016.

2 <https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=WorldSkills&action=info>.

3 <http://worldskills.kz/>.

4 Методические рекомендации по внедрению требований (стандартов) WorldSkills в учебный процесс организаций технического и профессионального образования, Нур-Султан, 2020.

МАЗМҰНЫ

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки

Секция 31

Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік:
дәстүр мен инновация сабақтастығы
Культурная идентификация в годы
Независимости Казахстана:
преимственность традиций и инноваций

Аубакиров М. Н., Төлжұтай А. С.	
Қазақстан мәдениеті және жаһандану: болашағы мен үрдістері.....	3
Ахметова Т., Аубакирова С.	
Мегаполистің мәдени кеңістігіндегі көше музыкасы	8
Батырбеков М., Аубакирова С. С.	
Қазақ халқының рухани мәдениетіндегі айтыс	16
Бекк К., Аубакирова С. С.	
Музыкальная культура казахстана.....	22
Касенов М. С., Аубакирова С. С.	
История развития казахской оперы.....	27
Мұратбек Д., Аубакирова С. С.	
Қандастардың этномәдени бірегейлігінің өзіндік ерекшеліктері	33
Салтықова А., Аубакирова С. С.	
Джаз в пространстве культуры.....	38
Саркамбаев Н., Аубакирова С. С.	
Қазақ дәстүрлі өндерінің мәдени құндылықтары	44
Щеглова А. Н., Аубакирова С. С.	
Культурологический анализ национального бренда.....	50

Секция 32

Шетел филологиясының, лингводидактиканың және
аударматанудың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы иностранной филологии,
лингводидактики и переводоведения

Abilkhanova N. M., Anesova A. Zh.	
Professional and communicative competence of a foreign language teacher and its didactic significance	56
Baidildina A.	
Talk shows as a genre of television discourse and its constitutive features	61

Baigozhina Zh. M., Bakanova D. B.	
The development of creative abilities of students in english classes.....	65
Batyrkhanova D. S., Kulakhmetova M. S.	
Learning english during the COVID-19 pandemic.....	70
Bekmukhan D. B., Anesova A. Zh., Uaikhanova M. A.	
Linguistic and cultural aspects of renaming in translation through the prism of action research.....	74
Беркова Т. А.	
Из опыта работы по развитию социокультурной компетенции при обучении иноязычной письменной речи старшеклассников Казахстана	79
Болганская Е. С., Пиговаева Н. Ю.	
Опыт изучения первого иностранного языка (английский язык) как методическая предпосылка обучения новым иностранным языкам (немецкий язык).....	86
Дерябина М. В., Кулахметова М. С.	
Факторы формирования мотивации к обучению иностранному языку ...	91
Dyussekina K. A., Baigozhina Zh. M.	
Methodological capabilities of extracurricular work as a mean of developing communicative competence.....	98
Жармуқанова А. З., Анесова А. Ж., Қуанышева Б. Т.	
Интерактивті жаттығулар жиынтығы білім алушылардың ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауға үйретудің құралы ретінде....	106
Zhyienkhan A., Kulakhmetova M. S.	
Effective methods of developing students' language skills with the help of critical thinking technology	110
Жумабекова М. А., Погожева Е. Ю.	
Образ мужчины и женщины в казахских, русских и английских пословицах и поговорках	117
Исенова А. С., Бекайдар А. Қ, Ерболатқызы А.	
Обучающие интерактивные приложения для повседневной практики английского языка.....	121
Kabykenova M. M., Kulakhmetova M. S.	
Chil technologies: limitations and possibilities	126
Құнтаева М. Н.	
Проблемы развития творческого мышления на уроках английского языка.....	134
Ламанова К. А.	
Использование коммуникативного метода в преподавании корейского языка.....	141
Mamurova Kh. E., Kiizbayeva A. B.	
Methods and techniques of developing language competence in english language teaching.....	146

Наманаева Г. Е., Жумашева А. Ш. Вокативы: языковая форма выражения, функции, национально-культурные особенности обращения	152
Нұрғали Л. Е. Отражение культуры английского народа в пословицах и поговорках .157	
Омарова Д. Г., Саурбаев Р. Ж. Тематические и семантические группы фразеологических эвфемизмов в современном английском языке.....	163
Ordabayeva Zh. Ye., humasheva A. Sh. The main features of religious discourse	169
Pogozheva Y. Y. Features of the german press discourse	175
Седых Д. В. О применении практико-ориентированных заданий в процессе обучения иностранному языку	181
Selezneva X. S., Zhumaeshva A. Sh. The use of archetypes in fairy tales.....	186
Suleimenova A. Ye., Akhmetbekova A. M. The peculiarities of metatext in newspaper and journalese discourse	191
Хашим М., Кулахметова М. С. Ағылшын тілі сабағында білім алушылардың өздік жұмысын ұйымдастырудың инновациялық тәсілдері.....	195
Шайхатова Д. Т., Дюсенова Д. М., Бездольная Т. В. Методологический компонент обучения чтению как залог успеха в обучении иностранному языку	201
Shakenov B. M., Zhumasheva A. Sh. Advertising discourse in an informative and image function	207

Секция 33

Тарих, өлкетану, археология және этнология История, краеведение, археология и этнология

Абдигалимов К. С., Сыздыкова А. М. Павлодар уездік алаш қайраткерлерінің рухани-мәдени мұрасы	214
Абилов Н. К. Отрасли истории и объекты их изучения в современном мире	222
Адилова Ы. Д. М. Ж. Көпеевтің еңбектері - тарихымыз үшін құнды деректер көзі.....	226
Аманкелди Н. Исатай мен Махамбет батырлардың жүріп өткен киелі жерлері.....	231
Ауталипов Н. Е., Мухамедеева И. А. Ювелирное искусство в археологическом наследии Казахстана.....	238

Баймульдина С. Ж. 1930 жылдардағы қазақстан аумағындағы әлеуметтік процестер.....	246
Батталов А. Б., Шоқанова Ж. Т. Язычество и ислам в средневековый период	251
Бушумбаева Д. М. Қазақстанда мерзімді баспасөздің пайда болуы мен қалыптасуы.....	256
Гамирова Е. А. Уникальная история родного края	260
Ергалиев К. С., Садыкова А. М. Мектеп оқушыларының тарихты оқып-білудегі қызығушылығын дамытудың драмогерменевтикалық әдістің орны	264
Қарағизова Г. Б. Ислам в Казахстане: история, проблемы, перспективы.....	268
Карманова А. С. Материальная и духовная культура народов мира в экспонатах музейного собрания библиотеки первого президента Республики Казахстан.....	276
Қузембаев Н. Е., Оспанов Б. Н. Археология в школе, на уроках истории и в проектной деятельности учащихся	284
Қамзабай А. Е., Турлыбекова А. М. Қазақстан аумағындағы кеңістік білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуының тарихи тәжірибесі: жетістіктері мен қайшылықтары.....	289
Қиладш Р. Ж., Отепова Г. Е. Актуальные вопросы использования биографий исторических личностей в образовательном процессе	296
Леонов П. Ф. Вклад эрнеста дмитриевича соколкина в развитие краеведческой работы в Павлодарской области.....	302
Мамонова А. Д. Казахское население во время первой мировой войне	306
Мырзабекова Д. Е., Айткенов З. Ш. Тарих пәні бойынша факультативтік сабақтарда заманауи әдістерді қолдану	312
Омарханова А. Н. Тарих сабағында оқушылардың білім сапасын арттыру тәсілдері.....	319
Пусырханова Э. Р., Рахимов М. И. Развитие торговых отношений между казахстаном и Россией XVII-XIX веков на территории Павлодарского прииртышья	323
Турлыбекова А. М., Мусагажинова А. А., Салимов Т. А. Соғыстан кейінгі және соғыс жылдарындағы Павлодар облысына арнайы қоныс аударушылардың қоныстануы мен тұрмысы.....	329

Секция 34
Көптілділік білім берудің өзгеріс үрдісі ретінде
Полиязычие как тренд образования

Адамбекова Ы. С., Жомартова А. Д. Жоғары сынып оқушыларымен кәсіптік бағдар беру және кәсіптік бейімдеу түсінігі.....	335
Басыгарина Б. Б., Балгарина Б. А. Проблемы и пути решения в развитии полилингвальной личности студентов неязыковых факультетов.....	343
Жақупов Н. Р., Сейтханова А. К. Ұлыбританиядағы білім беру мекемелерінің мысалында орта мектеп оқушылары үшін ағылшын тіліндегі физика бойынша интерактивті онлайн курстарды құрастыру	348
Каирғалиев Ч. С. Полиязычие как тренд образования	352
Кап Б. Б., Байгожина Ж. М. Ағылшын және испан тілдерінің тіларалық өзара әрекеттесуі.....	356
Құрманғазы С. Б. Ағылшын тілі сабақтарында ақпараттық технологияларды пайдаланудың тиімділігі	362
Muratov A. Zh., Saurbaev R. Z., Smagulova A. N. Multilingualism as an educational trend in the world and in Kazakhstan.....	367
Оспанова М. С., Пиговаева Н. Ю. Қазақстан Республикасының білім беру ортасындағы оқушылардың үштілдік қалыптасу шарты ретінде этнолингвистикалық жағдай	371
Сергазина С. Г. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық тенеулердің ұлттық мәдени сипаты	376
Толегенова Д. Б. Көптілділік – заман талабы.....	383
Токашова М. К. Интегрированный урок как один из способов формирования поликультурной личности.....	387
Уабова К. М. Ағылшын тілі мен қазақ тілінің грамматикалық нормалары	395

Секция 36
Психология ғылымының даму мәселелері
Проблемы развития психологической науки

Ахметжанова Н. Ж. Мұғалімнің жеке, кәсіби дамуы және оны психологиялық сүйемелдеу	401
---	-----

Ашкина А. А. Возникновение онкологических заболеваний у жертв нарциссического абьюза	407
Базарбек М. М., Нурғалиева М. Е. Развитие коммуникативных способностей как компонента профессиональной компетентности студентов.....	411
Даутбаева А. Б., Елеуова Г. А., Тасыбай Б. А. Психикалық дамудың тежелуі және оның ерекшеліктері.....	415
Жариков Н. М., Попандопуло А. С. Эволюция понятия «эмоциональный интеллект», этапы его становления и развития.....	419
Касанова А. Б., Нурғалиева М. Е. Теоретическая модель психологической готовности к обучению в вузе как многокомпонентная система.....	426
Кударова Н. А., Ильясова А. Ж. Ойын – бастауыш мектеп жасындағы балаларды тәрбиелеу және қайта тәрбиелеу құралы ретінде	432
Мусалдаев Ж. М., Попандопуло А. С. Эйджизм как социально-психологическая проблема.....	439
Пиговаева Н. Ю., Пиговаева О. Ю. Проблемы рационализации профессионального педагогического процесса с обучающимися в образовательных учреждениях	446
Садыкова А. А., Пиговаева Н. Ю. Особенности формирования мотивации познавательной деятельности школьников в процессе обучения английскому языку	451
Турапова Х. И. Сазбалшық және оның ерекшеліктері	458
Турсиметова Г. Н., Кулимбетова А. Е., Кулбаева А. С. Ерте жастағы балалардың психомоторлық дамуының ерекшеліктері ...	463

Секция 37
ТЖКБ дамуының заманауи тенденциялары:
әлемдік тәжірибеге көзқарас
Современные тренды развития ТИПО:
взгляд на мировую практику

Глеуленова Л. Е. Развитие критического мышления на уроке	468
--	-----

Секция 38
Кәсіптік білім берудің мәселелері мен болашағы
Проблемы и перспективы профессионального образования

Потапенко А. О., Давиденко П. В. Структура электронного учебника с модулем автоматической проверки, отслеживания и оценки знаний обучающихся.....	475
---	-----

Есимова Д. Б. Бастауыш сыныпта үлгермеушілік себептерін зерттеу.....	479
Ибадуллаева А. Е., Байсеитова Н. М. Биология пәнінен ғылыми жоба дайындауда білім алушылардың зерітпеушілік дағдыларын дамытудың маңызы мен рөлі	484
Идрисов С. Н., Қанен Ә. А. Жалпы білім беретін мектеп оқушыларына жеке деректерін қорғау дағдысын қалыптастыру	490
Лосев И. А., Потапенко А. О. Пример программной реализации интерактивного учебного комплекса	496
Мұқышова Ж. Т., Армиева Г. Б. Колледж студенттерінің зерттеушілік құзыреттіліктерін дамытуда пәнаралық әдіс-тәсілді қолдану	502
Омиртаева Н. Ж., Касымова М. С. Орта мектепте химия сабақтарында өнертапқыштық мәселелерді шешу теориясы технологиясын қолдану	506
Танат З. Х., Роговская Н. В., Касимова Б. К., Байгульжина Ж. З., Досым С. М. Роль реформы образования специалистов сестринского дела в Казахстане	512

Секция 39

***WorldSkills стандарттары кәсіптік білім беру сапасын
арттыру факторы ретінде
Стандарты World Skills как фактор повышения качества
профессионального образования***

Нуртазин Д. С. Стандарты Worldskills как фактор повышения качества профессионального образования.....	519
Чернов А. В., Яварович М. В., Вержак В. В., Рубникович О. А. Внедрение стандартов Worldskills в образовательный процесс как фактор повышения качества профессионального образования	524

**«XXIII СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ТОМ 14

Техникалық редактор: А. Р. Омарова
Корректор: Д. А. Кожас
Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева
Басуға 12.04.2023 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42^{1/4}. Оффсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 30,9. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 4054

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.